Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap. Deel 77

bron
Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap. Deel 77. J.B. Wolters, Groningen 1963

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bij005196201_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap

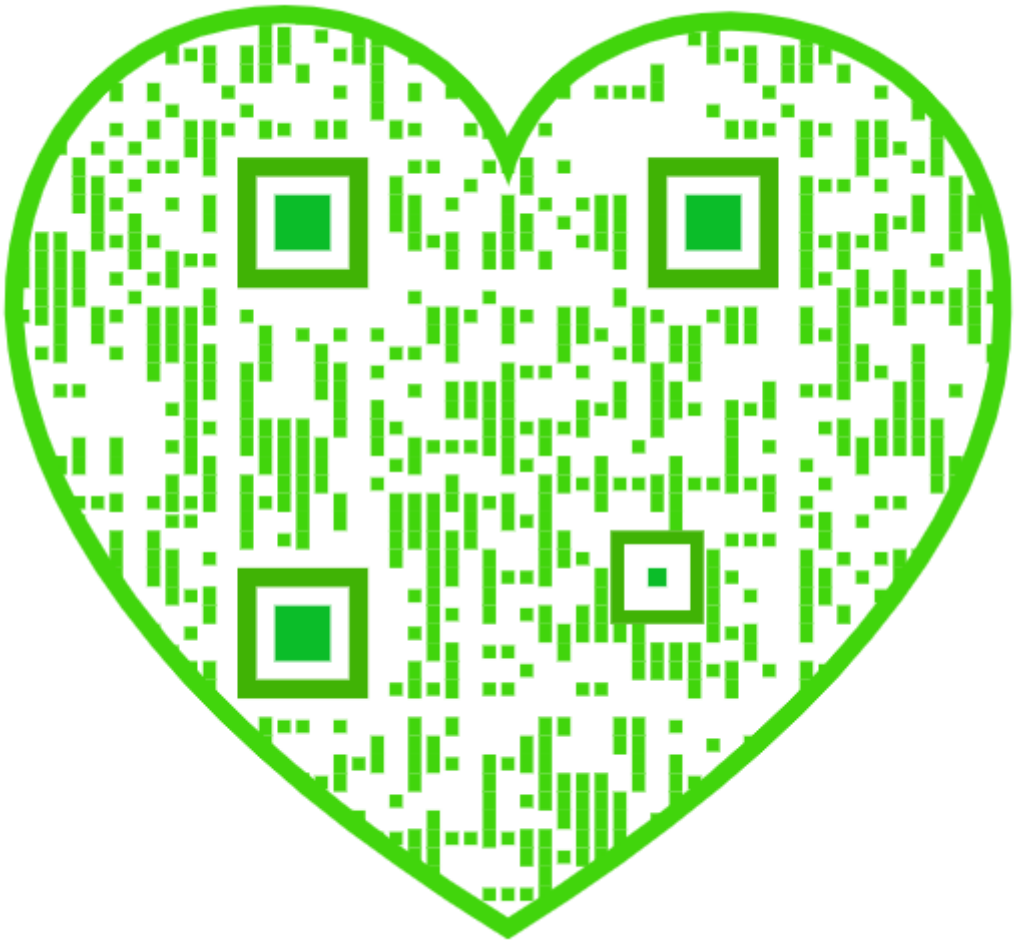

[Verslag]

Verslag van de Algemene Vergadering van de Leden van het Historisch Genootschap, gehouden op vrijdag 2 november 1962 in Esplanade te Utrecht

Volgens de presentielijst zijn aanwezig de leden en introducé's:

H. Aa
W. Jappe Alberts
J.A. van Arkel
G.A.M. Beekelaar
E. van Beusekom
K.W.L. Bezemer
M. de Block
M.J. Boerendonk
N.A. Bootsma
J.A. Bornewasser
J.W. Bosch
C.D.J. Brandt
J. Brandt-van der Veen
E.A.B.J. ten Brink
F.G.M. Broeyer (intr.)
I.J. Brugmans
M.G. Buist
J.J. Buurman
M. van der Bijl
J.W.C. van Campen
J.A. ten Cate
W.Ph. Coolhaas
W.A.H. Crol
C. Dekker
A.Th. van Deursen
F.L. Diekerhoff
J.G. van Dillen
Z.R. Dittrich
J.A. van Dorsten (intr.)
J.L. van Essen
J.A. Faber
H.A. Enno van Gelder
G.J. Gerbscheid
P.C.A. Geyl
W.J. Goslinga
J.H.G. de Graaf
J.R. de Groot
C.F. Gülcher
C.C. ter Haar

H. Hardenberg
S. Hart
M. Hartgerink-Koomans
J.G. Hegeman
J.F. Heijbroek
J. van Heijst (intr.)
W.J. van Hoboken
J.H. van den Hoek Ostende
J. Holleman
J. Hollestelle
J.A. van Houtte
L. Jansen
T.S. Jansma
Fr. de Jong
C.M.J. de Jongh
G.J.W. de Jongh
M.W. Jurriaanse
J.H. Kernkamp
F. Ketner
A.C.F. Koch
N. Kolff
E.H. Kossmann
H. Kroeskamp
J. van Lohuizen
J.C. Mallinckrodt
L.S. Meihuizen
M.A.P. Meilink-Roelofsz
W.J.F. Meiners
J.H. Meter (intr.)
F.E.J. Milo-van Everdingen
A.M.P. Mollema
H.J. Mijjer
H.J. Nannen
J.K. Oudendijk
P. van Overzee
L.P.L. Pirenne
J. Platteel
E.P. Polak-de Booy
P. Polman O.F.M.

J.W. Postma
E. van Raalte
C. Riekwel
H.K. Roessingh
M.P.H. Roessingh
A.J.C. Rüter
P. Sarolea
I. Schöffer
G. van Schravendijk-Berlage
R.L. Schuursma
J. Sibinga Mulder
F.S. Sixma baron van Heemstra
B.H. Slicher van Bath
A. Smits (intr.)
M.P.G. Spiertz
J. Steur
Th.H.J. Stoelinga
J.G. Stork-Penning
P.J.Th. Tammes
J.J. Temminck
J. den Tex
L. van Tongerloo
W.S. Unger
A.J. van de Ven
G.H. Verbist C.J.
H.B.C.W. Vermeer
W.H. Vermeulen
J.H. de Vey Mestdagh
W. Vinkhuyzen van Maarssen
A.J. Vis
H. de Vries
Joh. de Vries
M. de Vroede
E. Vroom
E.L. Waardenburg
S.L. van der Wal
H. Wansink
E.H. Waterbolk
A.G. Weiler
J.M. Welcker
C.B. Wels
C. van Wermeskerken
A.W. Willemsen
J.M. van Winter
P.J. van Winter
C. Wiskerke
A.M. van de Woude

J.W. Wijn
S.B.J. Zilverberg
S.H.A.M. Zoetmulder
A. Zijp

De voorzitter, prof. dr. C.D.J. Brandt, opent te kwart voor elf de vergadering met de volgende rede:

Dames en Heren,

Ik heet U welkom op onze Algemene Vergadering. Dit welkom geldt in de eerste plaats de beide sprekers van deze dag, die bijna een Engelse dag is geworden. Ik behoef, dunkt mij, geen van beiden bij U in te leiden; ik neem aan, dat de meesten Uwer hetzij hun werk, hetzij hen persoonlijk kennen. Het heeft het bestuur verheugd, dat zij zo prompt onze uitnodiging om vandaag voor ons een voordracht te houden, hebben aangenomen; ik wil hun gaarne verzekeren, dat wij hun voordracht met verwachting tegemoet zien.

Een vaste gast op onze Algemene Vergadering, ons erelid prof. dr. H. van Werveke, heeft ons dit jaar tot onze en zijn spijt moeten berichten, dat het hem wegens drukke bezigheden

niet mogelijk was naar Utrecht over te komen. Het verheugt ons, dat wij in de persoon van prof. dr. J.A. van Houtte een plaatsvervangend vertegenwoordiger uit het zuiden voor ons mogen zien.

Een week geleden dacht ik nog te kunnen zeggen, dat in de samenstelling van ons bestuur dit jaar geen verandering was gekomen. Sindsdien echter heeft ons het bericht bereikt, dat prof. dr. E. Dijksterhuis zich wegens gezondheidsredenen genoodzaakt heeft gezien uit ons bestuur te treden. Dit bericht is voor ons niet onverwacht gekomen; collega Dijksterhuis heeft al geruime tijd niet meer actief aan onze werkzaamheden kunnen deelnemen, al was zijn belangstelling voor ons Genootschap nog onverflauwd. Ik behoef U wel niet te zeggen, hoezeer ons bestuur het betreurt, dat het de vriendschap van de persoon en de adviezen van de geleerde Dijksterhuis in zijn kring voortaan zal moeten missen.

Niet minder dan drie van de oud-bestuursleden van ons Genootschap zijn in het jaar, dat achter ons ligt, overleden, te weten prof. dr. D.Th. Enklaar, prof. dr. J.M. Romein en de heer G.A. Evers. Elk hunner heeft in zijn tijd en op zijn wijze de belangen van ons Genootschap behartigd: prof. Romein als lid van ons algemeen bestuur gedurende de jaren 1940-1946, prof. Enklaar en de heer Evers als leden van het Utrechts bestuur, respectievelijk gedurende de jaren 1946-1956 en 1929-1952. Toen zij ons bestuur verlieten, is hun reeds de dank van het Genootschap betuigd voor het vele werk, dat zij in het belang ervan verzet hebben. Vandaag volsta ik met een herhaling van deze dank en met de verzekering aan hun nabestaanden, dat hun naam in de kring van ons bestuur zowel als in die van het Genootschap als geheel zal blijven voortleven.

Het aantal gewone leden van ons Genootschap bedraagt momenteel 734 (657) gewone leden, een aanzienlijke uitbreiding dus, 23 leden-instellingen en 72 buitenlandse leden. Hierbij komen dan nog de 11 ereleden, die ons Genootschap rijk is.

Thans wil ik overgaan tot het verslag betreffende de stand van de uitgaven van ons Genootschap. Een jaar geleden zei ik op deze zelfde plaats, dat, als zich geen bijzondere omstandigheden voordeden, het tweede deel van het *Thorbecke-archief* in januari van dit jaar zou kunnen verschijnen. Kort na onze vorige Algemene Vergadering bleek het, dat ik er goed aan had gedaan om deze voorwaardelijke bijzin in te lassen - de er-

varing van nu bijna vijfendertig jaar met de publikaties van ons Genootschap heeft mij dit wel geleerd -, want er deed zich inderdaad een onverwachte omstandigheid voor, nl. dat de bewerking van het register niet zover gevorderd was als gedacht was. De bewerkster van deze uitgave zag zich daarom genoodzaakt, zoals U in haar Verantwoording hebt kunnen lezen, om de voltooiing van het register zelf ter hand te nemen, wat haar met hulp van verschillende kanten in betrekkelijk korte tijd is mogen gelukken, zodat dit deel toch nog in het voorjaar kon verschijnen. Er is alle aanleiding om de bewerkster, mevrouw dr. J. Brandt-van der Veen geluk te wensen met de verschijning van dit tweede deel van een uitgave, die haar en het Genootschap zo zeer ter harte gaat. Op deze felicitatie laat ik gaarne een wens volgen, nl. dat zij in haar drukke bestaan, dat ik uit anderen hoofde dan als voorzitter van het Genootschap van nabij ken, de energie en de tijd mag vinden om met de bewerking van het derde deel, waarmede zij reeds een flink stuk op weg is, eind 1963 gereed te komen, zodat het op de tijd, die ik vorig jaar gewenst heb genoemd, eind 1964 of begin 1965, zal kunnen verschijnen.

Voor 1963 staat, zoals ik in mijn vorig verslag heb vermeld, de uitgave van de *Kroniek van Melis Stoke* in drie delen op het programma. Dit zal nog hoge eisen stellen zowel aan de bewerker, ons medebestuurslid prof. dr. F.W.N. Hugenholtz, als aan de uitgever, de firma Wolters. Wij hebben echter goede hoop, dat het zal lukken, dat de door ons gedachte termijn van eind 1963 in ieder geval niet ver zal worden overschreden.

Wat het *Archief-Van der Meulen* betreft kan ik U tot mijn vreugde mededelen, dat de lichtschijn in de duisternis, die ik vorig jaar meende te bespeuren, werkelijkheid is gebleken. Onze eerste secretaris heeft de wetenschappelijke assistentie, de conditio sine qua non voor zijn bereidheid deze uitgave op zich te nemen, van 1 oktober af gekregen. Een extra voordeel is, dat deze wetenschappelijke assistente, mevrouw A.J. Klaassen-Meijer het door wijlen mej. dr. M. Simon Thomas nagelaten materiaal reeds van nabij kent uit de tijd, dat zij assistente was van prof. dr. J.H. Kernkamp op het Instituut voor Geschiedenis. Het ziet er dus werkelijk naar uit, dat deze in onze ogen zo bijzonder belangrijke uitgave toch nog eens tot stand zal kunnen komen, al kan ik op dit moment zelfs nog geen verwachting uitspreken over het tijdstip, waarop het eerste deel op tafel zal liggen.

Over de uitgave van het tweede deel van de *Bentinckpapieren*, waarover ik verleden jaar een voorzichtig optimistisch geluid heb laten horen, heb ik, helaas, geen nieuws te vermelden.

Hetzelfde geldt ook voor de uitgave van de *Gouverneursrapporten*. Prof. dr. A.J.C. Rüter heeft ons meegedeeld, dat hij mede door de wisseling van leerstoel geen mogelijkheid ziet om enige toezegging inzake de voltooiing van deze uitgave te doen, maar dat hij wel zint op middelen om deze publikatie weer op gang te brengen. Ik kan in deze niet anders doen dan de hoop uitspreken, dat het hem lukken zal deze middelen binnen afzienbare tijd te vinden.

U zult zich misschien herinneren, dat ik in de vorige Algemene Vergadering melding heb gemaakt van een uitgave van *Bescheiden betreffende het regeringsbeleid in Nederlands-Indië uit de jaren 1900-1942*, een publikatie, die niet rechtstreeks van ons Genootschap uitgaat, maar die ons bestuur wel onder zijn wetenschappelijke hoede heeft genomen. Met de bewerking hiervan is belast dr. S.L. van der Wal, terwijl een door ons bestuur aangewezen commissie onder voorzitterschap van prof. dr. I.J. Brugmans, waarin twee van onze bestuursleden, nl. onze eerste secretaris en prof. dr. W. Jappe Alberts, zitting hebben, het toezicht hierop houdt. Deze commissie heeft ons bestuur onlangs meegedeeld dat de bewerker het eerste deel, dat de bescheiden het onderwijs betreffende bevat, persklaar gereed heeft. Momenteel zijn onderhandelingen gaande over een uitgever, want het is nooit de bedoeling geweest om deze uitgave in de reeks van de Werken van het Genootschap te laten verschijnen.

Een van de zaken, van direct belang niet slechts voor onze eigen publikaties maar voor bronnenuitgaven in het algemeen, waarmee het bestuur zich het afgelopen jaar heeft beziggehouden, is een herziening van de bekende *Regels voor het uitgeven van bronnen*. Wij hebben deze materie ditmaal grondig aangepakt en een commissie benoemd van deskundigen op de verschillende gebieden van de historie en haar bronnen, bestaande uit dr. A.J. Veenendaal, prof. dr. P. Gerbenzon, en onze medebestuursleden prof. dr. J.C. Boogman, prof. dr. F.W.N. Hugenholtz en prof. dr. W. Jappe Alberts, waaraan drs. C. Wels als secretaris is toegevoegd. Deze commissie is met haar werk zo goed als gereed; zij hoopt het resultaat binnenkort aan het bestuur te kunnen voorleggen. Wanneer alles normaal gaat, zullen de Regels dus in de loop van 1963 in druk

verschijnen. Ik wil aan deze mededeling reeds nu een woord van hartelijke dank verbinden aan de leden van deze commissie voor de grote moeite, die zij zich gegeven hebben, om onze Regels in overeenstemming te brengen met de eisen, die de moderne wijze van het uitgeven van historische bronnen stelt.

Al refererend heb ik U reeds enige malen verwezen naar het verslag, dat ik vorig jaar op onze Algemene Vergadering heb uitgebracht. Maar daarbij heb ik uit het oog verloren, dat U dit verslag niet in gedrukte vorm onder de ogen hebt gehad. Het is inderdaad dit jaar niet mogelijk geweest om de *Bijdragen en Mededelingen* vóór deze Algemene Vergadering gereed en de deur uit te krijgen. Verschillende omstandigheden zijn hiervan de oorzaak geweest, die ik U niet ga uiteenzetten; ik wil alleen met nadruk naar voren brengen, dat deze vertraging ditmaal zeker niet gelegen heeft aan de beide sprekers op onze vorige Algemene Vergadering, die de tekst van hun voordracht juist keurig op tijd hebben ingezonden. Hoe het ook zij, het bestuur betreurt het, dat de Bijdragen en Mededelingen later zullen verschijnen dan gewoonlijk.

Bij wijze van kleine troost kan ik U zeggen, dat U ditmaal een betrekkelijk omvangrijk deel als Sinterklaas- of als Kerstverrassing zult ontvangen. Tot slot in verband met onze Bijdragen en Mededelingen nog een kleine mededeling van bibliografische aard; te beginnen met dit, het 76ste deel, is de titel ervan weer geworden zoals hij vroeger was: Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap. Het verslag van de Algemene Vergadering blijft in de Bijdragen en Mededelingen opgenomen, maar komt niet meer in de titel voor.

Hoewel ons programma van uitgaven voor de eerstkomende jaren reeds zwaar bezet is, heeft het bestuur het toch aangedurfd om althans in beginsel een nieuwe uitgave op touw te zetten. Het betreft hier het *Dagboek van J.L. Heldring*, dat loopt over de jaren 1917-1948 en dat tal van zeer interessante gegevens over het politieke, economische en sociale gebeuren in Nederland en daarbuiten omvat, afkomstig als het is van een man, die middenin dit gebeuren heeft gestaan en die een zeer persoonlijke kijk op dit gebeuren heeft gehad. Als bewerker hiervan heeft het bestuur aangezocht dr. Joh. de Vries, die zich in beginsel hiertoe bereid heeft verklaard. Er zullen nog vele zaken geregeld moeten worden voordat deze uitgave definitief op ons program staat, o.a. de kwestie van subsidie, want uit de eigen middelen alleen kan het Genootschap deze uitgave

niet bekostigen. Ik vond het echter de moeite waard, U nu reeds van het beginselbesluit van het bestuur op de hoogte te brengen.

Dames en Heren, hiermee ben ik aan het eind van mijn jaarverslag gekomen. Mij rest niet anders dan onder het uitspreken van de wens, dat het weer een geslaagde bijeenkomst zal zijn, deze Algemene Vergadering van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, voor geopend te verklaren, hetgeen ik met deze hamerslag doe.

Nadat de vergadering enige tijd is onderbroken voor een koffiepauze, geeft de voorzitter het woord aan de heer Charles Wilson, M.A. (Cambridge) voor het houden van een voordracht over: Taxation and the decline of empires, an unfashionable theme.

Taxation and the Decline of Empires, an unfashionable Theme

Mijnheer de voorzitter,
Dames en Heren.

Allereerst wil ik U hartelijk dankzeggen voor Uw vriendelijke en vererende uitnodiging om hier te komen spreken. Deze uitnodiging heb ik gaarne geaccepteerd, want de roemruchte historie van Uw Genootschap is ook buiten de grenzen van Uw land bekend.

Zoals U weet, handelt mijn inleiding over: De invloed van de belastingheffing op de volkshuishouding, in het bijzonder de neergang van de Republiek der Nederlanden in de achttiende eeuw.

In het verleden heeft men bij de behandeling van de staatkundige historie deze belastingheffing gezien als een der belangrijkste oorzaken voor de neergang. In dynastieke regeringsvormen lag juist hier dikwijls het zwakke punt, dat tot de ondergang leidde.

De nieuwere historische school heeft ongetwijfeld haar aanpak van de economische geschiedenis aanzienlijk verbreed. Zij betrok factoren als demografie, wijzigingen in het maatschappelijk patroon, prijsbewegingen, conjunctuurschommelingen, enz. mede in haar beschouwingen.

Maar door deze verbreding is het element van de belastingheffing op het tweede plan geraakt. Ik hoop U vanmorgen aan te kunnen tonen, dat dit element onmisbaar is bij het verklaren van een economische ontwikkeling. Met name geldt dit bij onze beschouwingen van de Republiek in de achttiende eeuw.

Ik roep Uw clementie in voor het feit, dat ik hierbij voornamelijk uit Engelse bron zal putten, als ook voor mijn gebrekkige kennis van het Nederlands. Daarom zal ik mij voor mijn verdere betoog van mijn eigen taal bedienen.

During the past half century, the subjects and methods of historical enquiry have alike undergone radical change. Some branches of history e.g. pure constitutional history, are less popular than they were formerly. Such declining interests are offset by the newer branches of economic and sociological enquiry and explanation. A phenomenon which still retains in

full the fascination it exercised on the generations of Machiavelli or Gibbon is the rise and decline of the great civilisations of the past, as recent academic tourneys between Professor Geyl and Toynbee amply witness. Yet, even here, the methods of the 20th century historians differ markedly from those of their predecessors. The older, and in the broad sense, liberal school of historians was largely content to explain these phenomena in political terms - by the qualities, great or foolish, of those who were held to govern the destinies of nations, or by the moral strength or decadence of peoples. This allowed economic factors to operate mainly as a function of political wisdom or political folly. Wars, for example, brought great financial burdens in the shape of taxation, debt, debased currencies. These in turn obstructed or destroyed material progress. This line of argument logically placed taxation in the forefront of the explanation of national decline. In Samuel Dill's classic study of *Roman Society in the Last Century of the West* (1898), the burdens of taxation and the problems of the *curiales* are the central point in the explanation of material decline. A fine rhetorical chapter in vol. IV of the original *Cambridge Modern History* (1906) on Spanish decline in the 17th century centres on the *alcabala* and the *millones*, whose catastrophic effects are placed alongside the exploits of decadent kings with actresses, court brawls and intrigues, as the root cause of Spanish decadence. The volume on the coming of the French Revolution in the same series had only one economic chapter: it was on taxation and public finance, and its writing was, significantly, entrusted to an official in H.M. Treasury[1]. And generations of English students were brought up to interpret the collapse of the absolute monarchy in England in terms of ship money, to explain the American revolt by reference to 'No Taxation without Representation' and the Boston teaparty.

The coming of economic history as a separate branch of enquiry and the rise of so-called economic interpretation has changed all this. Historians, no longer content with older explanations, have re-written these chapters of history in terms of a growing variety of economic and social phenomena - demographic change, economic fluctuations, technological change, price movements, and the like. An influential re-

1 HENRY HIGGS, M.A., of H.M. Treasury, F i n a n c e , ch. III in: *Cambridge Modern History*, vol. VIII ('The French Revolution', Cambridge, 1904), p. 66-78.

interpretation of the English Civil War hinges on the economic decline of the gentry. The Revolt of the American Colonies is seen as the result of the workings of the Old Colonial System, mixed with domestic social change. The decline of Spain is explained by Professor Hamilton as an effect of the influx of Spanish American silver and the resulting price rise in Spain. The new 18th century volume of the *Cambridge Modern History*, I notice, will contain several chapters on economic and social factors that helped to bring about the French Revolution. In all these revisions, little attention seems to be given to the subject of public finance and taxation. One reason for this swing of opinion is not far to seek. E.H. Carr has recently told us that before assessing the merits of any historical interpretation we must look at the historian himself, at his background, at his prejudices. There has indeed been a change in our attitude to taxation. In the world of democracy and the welfare state, taxation has come to be accepted as an unavoidable and necessary adjunct of welfare. It is no longer the grievance it was for liberal historians writing of an age of dynasticism or tyranny: it is at worst a nuisance. And great historical principles are not easily manufactured out of nuisances. An excellent survey of modern research on Spain recently published by a Cambridge colleague, dr. Elliot, mentions taxation only as one of many factors[1]. His conclusion remains that the root trouble lay with the habit of Spanish governments in consistently trying to take on tasks beyond their powers. In an earlier generation, I have the feeling he would have crystallised his reasoning into a *critique* of Spanish fiscal policy.

The question I want to examine is whether we have, in the reaction against the older view of the importance of government actions, gone too far. Did the conscious actions of governments, so often expressed in terms of fiscal policy, have more fundamental effects than we allow? In particular, how does the question look in terms of the history of the Dutch Republic and its so-called decline in the 18th century?

We are fortunate in having an authoritative survey of the classical and recent literature of the Dutch rise and decline provided by two eminent Dutch scholars in the *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*. In volume VII (1954) dr. Van Dillen gives a masterly summary of the economy at its peak. In volume

1 J.H. ELLIOTT, The Decline of Spain, in: *Past and Present*, vol. XX (1961), p. 52-75.

VIII (1955) dr. De Vries provides the most comprehensive account so far of the 18th century decline, and this is expanded in his book *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw*.

The picture that emerges may be very briefly summarised as follows. By the mid-17th century, the Dutch staplemarket had come to be the directing centre of European trade. Within the economy great industries - textiles, shipbuilding, refining and finishing processes - had arisen employing technologies far in advance of those known elsewhere. Leiden, as an industrial town, had only one superior: Lyons. The Zaan was the greatest shipbuilding centre in the world. Yet by 1700, the strength of this famous system was being sapped by the emergent economic nationalism of other countries, England and France in particular, which set up tariffs and restrictive barriers like the Navigation Acts. Yet 'decline' can be exaggerated. It cannot be established with any certainty before 1730. Down to the 1790ies there was no long term *quantitative* decline of trade or shipping. Foreign investment and financial activities actually grew. Only for manufacturing industry was there positive and quantitative decline, even collapse. At Leiden, output was halved and unemployment widespread in the second half of the 18th century. The textile industries generally were in a poor way; so was shipbuilding. Pauperism was everywhere in evidence.

What were the reasons for this state of affairs? Did they lie in a psychological or moral change in the people, in a decline of energy and enterprise, or did they spring from a change in the material world context in which the Dutch economy perforce had to operate? Dr. Van Dillen has put the answer quite explicitly: decline, he says, was '...the consequence of *international* factors, of a structural change in the economic life of Europe'. This conclusion need not, I believe, be questioned. But it calls for further interpretation. This is, I believe, suggested in part by comments made by dr. Van Dillen and dr. De Vries. But I think they would agree that so far, the logic of these comments has not been fully explored. They apply with special force to the decline of *industry*, though I believe they also affected trade and shipping too. At the core of this problem lies the level of wages in the Republic, more especially in the larger towns. The competitive strength of Dutch industry, dr. Van Dillen has written, 'was restricted above all by the relative

height of wages, caused partly through the high excise on food stuffs...'[1].

Dr. De Vries has likewise referred to the frequent complaints of the cost of wages, especially in the province of Holland, the most industrialized area. This was clearly connected intimately with fiscal policy, which laid heavy burdens on food. Higher food prices meant higher wages[2]. Now it is not uncommon for employers to make this kind of complaint, and the case should not be accepted uncritically. But, as dr. De Vries goes on to show, the argument that wages were *relatively* high seems to be established. Cottonprinters' wages, for example, were about three times those paid in similar employments in Germany and Switzerland. Other historians have shown that even in 1690 it was asserted that Dutch wages were 16% higher than in England[3].

The evidence of Leiden suggests that the level of wages in Holland had risen sharply during the first half of the 17th century, following a sharp rise in the cost of living. This must presumably have presented a problem to the exporting industries at a time when European price levels were beginning their long decline and when competition for markets, textiles especially, was sharpening everywhere. When the cost of living rose again between 1740 and 1795, wage levels followed suit - but not fully. Although the Leiden manufacturers kept wages down, they were apparently still too high to enable them to offer prices competitive with those of foreign rivals. Thus the Netherlands got the worst of both worlds; a grave social problem of widespread unemployment and poverty, combined with falling sales at home and overseas[4].

How were these problems related to the policies of governments? How far was it possible to have avoided or modified them? I should like at this point to refer to some evidence from contemporary 17th century English observers of the Dutch scene. They found, as you know, very little to comfort them when they surveyed the various advantages of commercial skill

1 J.G. VAN DILLEN, De economische ontwikkeling van Nederland, in: J.S. BARTSTRA and W. BANNING (ed.), *Nederland tussen de natiën*, vol. II (Amsterdam, 1948), p. 96.

2 JOH. DE VRIES, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw* (Amsterdam, 1959), p. 107.

3 J. en A. ROMEIN, *De lage landen bij de zee* (Utrecht, 1949[3]), p. 289.

4 N.W. POSTHUMUS, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie*, vol. III ('s-Gravenhage, 1939), p. 851, 1010 sqq., 1089 sqq., 1172.

and technology which seemed to give their Dutch rivals such a lead in the struggle for wealth and power. One spark of comfort they nevertheless almost all discerned. The Dutch, they declared, bore an almost unbelievable burden of taxation. Here is a striking passage from a letter written by George Downing, then English agent in the Hague, in January 1658/9. In many ways a repulsive character, Downing was a shrewd observer of economic matters. '....its strange to see (he writes) with what readyness this people doe consent to extrerordinary taxes, although their ordinary taxes be yett as great as they were dureinge the warr with Spaine, and indeed such as would make any man admire at, a barrell of ordinary beere payeinge 40 stivers excise, and 5 stivers for bringeing in, each stiver beinge more than an English penney, and every man payes the 6 penney of the rack rent of his lands, besides an infinity of other taxes, so that I have reckoned that a man cannot eate a dish of meat in an ordinary[1] but that one way or another he shall pay 19 excises out of it. This is not more strange than true'[2].

A similar comment occurs in the classic description of the Netherlands written a decade or more later by Sir William Temple. A fish dish eaten in Holland, he remarks, paid 30 excises[3].

John Ray, who travelled through Holland in 1663, was a different kind of observer, a casual visitor. Later to be famous as a pioneer of scientific botany, he too was a shrewd and accurate observer. 'All manner of victuals both meat and drink (he wrote) are very dear, not for the scarcity of such commodities, but partly by reason of the Great Excise and Impost wherewith they are charged...'[4].

Such are a few of the stray comments made by visitors on the spot. They could be multiplied many times. The evidence about the nature and incidence of taxation in Holland was collected and printed in a different way by another late 17th

1 An inn.

2 C.H. FIRTH (ed.), *The Clarke Papers*, vol. III (Westminster etc., 1899), p. 175.

3 Sir WILLIAM TEMPLE, Observations upon the United Provinces (1672), in: *Works*, vol. I (London, 1720), p. 70; in the edition by G.N. CLARK (Cambridge, 1932), p. 153.

4 JOHN RAY, F.R.S., *Observations topographical, moral and physiological made in a journey through part of the Low-Countries etc*. (London, 1673), p. 51. Ten years elapsed before Ray recorded his note.

century English writer. Gregory King may justly claim to be the father of national income studies, and his survey of the income and expenditure of the different classes that composed English society is a mine of information for the economic and social historian. In recent years, his methods and conclusions have been subjected to searching tests by several modern economists and social scientists, notably Miss Phyllis Deane in Cambridge and Professor Glass at London. They have stood up to the trial very well. I doubt whether the figures I am about to quote can be regarded with the same confidence as those which refer simply to the English situation. They are nevertheless of great interest and should not, I think, be dismissed as wholly implausible. In 1696, King set out to estimate the relative strength of the French, English and Dutch economies in so far as the current war might affect them and its issue be in turn influenced. Holland, a country whose population he estimates at 2,2 millions, with a total national income of £ 17.7 millions or £ 8 a head, had spent £ 22 million on the war in seven years. Yet so great was her trade that she, alone of the three contestants, was richer than at the start of the war. The most striking statement in relation to our problem, however, is his estimated comparison of public expenditure and taxation between the three countries for 1695:

	Population	**Annual Income per cap.**	**Public Revenue £ million**	**Taxes per cap.**	**Comsumption per cap.**
England	5.450.000	£ 7.16.	6.5	£ 1.4.	£ 7. 3.
France	13.500.000	£ 5.18	17.5	£ 1.5.	£ 4.18.2.
Holland	2.240.000	£ 8. 2	6.9	£ 3.1.7.	£ 4.13.9.

If these figures were accurate, one would conclude that Holland, with a population less than half that of England, and perhaps one-sixth that of France, raised a public revenue larger than that of England and over a third that of France. The fictitious Dutchman-in-the-street, however, had less to spend on himself than his neighbours, because he was required to pay in taxes nearly three times what the average Frenchman or Englishman paid[1].

1 GREGORY KING, *Naturall and Politicall Observations* (1696), reprinted in: J.H. HOLLANDER (ed.), *Two Tracts by Gregory King* (Baltimore, 1936), p. 54-56.

The figures quoted are not indisputable. They are the guesses of an intelligent and discerning statistician, accustomed to handling this kind of problem. I think they merit serious attention. At the very least, they emphasise the persistent, underlying problem of the Republic: the cost of defending not merely her territory but her peculiarly vulnerable economy, with its enormous trade routes stretching out over the oceans of the world. This in itself is enough to explain the weight of taxation falling on trade and industry. But of course the costs of defence were too great to be met by even extraordinary taxation alone. Like many other States before and since, the Republic had to fall back on the device of anticipating revenue, of living beyond her immediate means, in short of contracting a debt to her own citizens. To calculate the size of these evolving, growing debts, provincial and federal, is not easy. The territory called public finance is not well charted. Moreover, the technical problems of measurement are complex. We can, nevertheless, obtain some impressions. Temple suggests that it was Venice and Holland - both rich but small states - which inaugurated the era of professionalised warfare in modern Europe and thereby created the need for public debts. Ships, standing mercenary troops and frontier garrisons were beyond the pocket even of the Republic, with an annual revenue which he estimated at 120 million guilders or over £ 10 million. The Province of Holland alone had a debt which he calculates at over 65 million guilders. Paying 4% interest this meant an annual charge of over two and a half million guilders. The service on the debt was provided mainly from excise and customs[1].

It is both easier and more helpful to think in terms of interest charges rather than capital values. Thus, Temple thought the annual cost of the Republic's debt was another 13 million guilders. This is not difficult to reconcile with dr. Houtzager's calculation that Holland's debt alone in 1667 stood at 131 million guilders[2].

In 1728 the annual charges stood at over 13 million guilders. Between 1728 and 1750 the debt rose again by over 70 million

1 Sir WILLIAM TEMPLE, *Observations etc.*, p. 70.

2 D. HOUTZAGER, *Hollands lijf- en losrenteleningen vóór 1672* (Schiedam, 1950), p. 85, 86, 107.

guilders and in that year expenditure exceeded income by nearly 3 million guilders.

Opinions differed, and may still differ, as to how far such debts were necessary, how far economies could have been made. But the fact remains that the system of state and federal debts meant that a growing block of permanent obligation was steadily built into the fabric of the Republic. Repudiation was unthinkable; total repayment impossible. Fortunately, interest rates were lower than elsewhere and falling. Nevertheless, the cost was a grievous burden on people, industry, shipping and trade. Indirect taxes were heavier than direct - a contrast with England, where direct taxation on land was, even in 1700, still the largest single source of revenue. There were many local variations. But at Leiden the salt tax was levied at a rate of 100% on value, beer at 60%, bread at 25%, meat 14%. Vinegar, sugar, cattle, fish, oil, tobacco, butter, paper - all these and many other articles paid their toll. Customs at the great ports were probably not yet unreasonable, but internal tolls, vehicle and canal dues were heavy.

Modern research has revealed that long before the Industrial Revolution, economic life was marked by fluctuations, sometimes violent and far-reaching in their social and economic consequences. As the room for manoevre lessened, the recurrent depressions in trade and the chronic malaise of industry (especially textiles) provoked complaints about the effect of taxation on production costs. As dr. De Vries has shown, the economy of the Republic did not suffer a uniform decline. Industry was hit harder than trade or agriculture. He has added that it was those industries whose product represented primarily the accumulation of labour value - what he has called *arbeidsintensieve* industries - that suffered most. Industries employing large aggregations of fixed capital - brewing, distilling, sugar boiling etc. - fared much better. I would go further than this. Even within the *arbeidsintensieve* industries, of which the outstanding example was the textile manufactures, it is possible to discern substantial differences. Take, for example, the Leiden cloth industries. I have pointed out elsewhere[1] that the fortunes of the Leiden industries and their English rivals followed quite different courses in the 17th and 18th centuries. At Leiden,

1 CHARLES WILSON, Cloth Production and International Competition in the Seventeenth Century, in: *Economic History Review*, second series, vol. XIII (1960-1961), p. 209-221.

the cheaper worsted industries - *baaien, saaien, fusteinen* - declined rapidly in the later decades of the 17th century and thereafter. The much more expensive *lakens* survived better, and even grew down to 1700. In England, the most striking feature is the rise of the worsted manufacture. Invert, that is to say, the fortunes of Leiden and you have those of Norwich or Exeter. This was not accidental. The reasons were analysed by an anonymous writer as early as 1651. The price of an English cloth (he says) represents, to the extent of 75%, the labour it embodied - carding, spinning, dyeing, weaving, fulling and working. Wool only represented 25%. The labour cost only (this is his estimate) about half 'what the *Hollander* pays, by reason of their high rate of Houses and Victuals, to which all Labourers' wages are proportioned'. But it was different with fine cloths. Here the Spanish wool cost three times as much as English wool. And a customer could be persuaded to pay 10% more on what he calls 'the fancy of the Buyer', which could not be done with cheap cloths.

The explanation sounds plausible: and it accords perfectly with the later evolution of the Dutch and English industries. It seems that as labour costs rose, the profit margins of the Leiden makers disappeared. Their products were no longer competitive. I need not labour the importance of this. At its peak the value of Leiden's output may have been 9 million guilders a year (or nearly half the value of England's total export trade). By 1700 it had fallen by a third or more. Its population and employment fell catastrophically. Now I do not want to suggest that high taxation and high wages are a *deus ex machina* that explains everything. Other factors were important. But if, for example, monetary factors, the high circulation of money, the strength of the guilder, or even the growth of economic nationalism elsewhere, had been the *dominant* cause of decline, one might have expected industries would have suffered more uniformly than they did. The selective character of industrial decline, and the special problems of these *arbeidsintensieve* industries, suggests strongly that labour costs were of fundamental importance.

Their effects were not, of course, limited to industry. The effects of high costs in shipbuilding must have been reflected in higher freight costs. Likewise seamen's wages, which affected shipping and fishing costs. Trade was therefore not immune. Docks, warehouses, weigh-houses, victualling stores all employ-

ed labour on a vast scale. Hence the costs of shipping, of buying, selling and transport would all be susceptible to the rising costs of labour.

The consciousness of the problem grew in the 18th century. The literature of protest and of proposed reformation, is familiar to us. I will only select and comment on three sources which underline in quite different ways the fundamental and intractable nature of the problem. The crisis of 1751 was temporary: but it provoked an important attempt to analyse the reasons for the Republic's economic problems. When the merchants presented their analysis to the Prince of Orange, they selected two broad sets of causes, one external, one internal. The first was the rise of economic nationalism throughout Europe. The second was 'the oppressive taxes' which had been imposed upon trade. As merchants they were naturally concerned more with those which affected them most directly i.e. customs, trade and transport dues. Their remedy - lower and more uniform duties - failed for a number of reasons. But a major reason was unquestionably the purely fiscal one. The opposition of the Admiralties was not merely obstructive: it reflected the difficulty of paying for what they had to consider the unavoidable expenses of State.

The nature of the State finances and the problems they posed were clearly set out in the sketch written by the statesman Van de Spiegel in 1782 which dr. De Vries has edited for us[1]. This is a dispassionate view of the Republic's situation in a radically changing world. For more than a century and a quarter, Van de Spiegel explains, the Republic's debt had been increasing, and alongside it, the burden of taxes. Now the costs of war themselves - of ships, weapons, equipment - were all rising steeply. War, in fact, was a luxury the Netherlands could no longer afford. Hence an empirical, even opportunist view of diplomacy that contrasts with De la Court's statement of policy of the previous century. An Englishman living in 1962 can see the point. Realism itself suggested new and different answers in a world where great neighbours were becoming greater while Holland remained the same size. One sentence I will quote. The author is referring to the financing of war by borrowing. Wars are no longer fought (he says)

1 JOH. DE VRIES, Van de Spiegel's 'Schets tot een vertoog over de intrinsique en relative magt van de Republyk' (1782), in: *Economisch-Historisch Jaarboek*, vol. XXVII (1958), p. 81-100.

'at the charge of the present generation, but at the charge of posterity'[1].

Finally, a writer of very different kind. Luzac's *Hollands Rijkdom* is not a wholly reliable book. It is longwinded and repetitive. But it is full of shrewd insights. He was passionately concerned with the effect of food taxes on the economy, and especially with the auction of labour that results from higher wages[2]. But he connects the problem with another phenomenon that is once again being enquired into today. The demographic history of Holland, drs. Van der Woude wrote recently, 'is still the great *terra incognita* of our national history'[3]. Van der Woude's own conclusions, and those of other scholars, notably dr. Simon Hart, suggest that the rise of population in Holland in the later 18th century - if indeed there was a rise at all - was insignificant compared with the spectacular rise which may be found in many other areas in Europe[4].

In England, though the terrain is more explored, the problem of why the increase took place after 1760 remains obscure and controversial. In the last 30 years, much attention has again been devoted to studying the supposed relation between an expanding economy and the rise of the birth rate, or at least its maintenance at a high level. Luzac's comment on the social situation in the Netherlands acquires interest in the light of these studies. 'The flight of skilled workpeople (he says) is one of the disadvantages which spring from the influence of taxes, because it is apparent that parents will not put their children to a task or craft where there is (as the saying goes) no dry bread to be earned; that small parishes fear to see marriages contracted; that thereby prostitution is encouraged; whence springs in turn the lack of suitable apprentices, from whom in time skilled artisans must be trained; and thus finally a lack of skilled hands to carry on work properly, while diligence and energy diminish and the lower orders of society are reduced to a kind of indifference, indolence and idleness..'[5].

All this must of course be guess-work. But it does suggest the interesting possibility of a relationship between high

1 *Ibid.*, p. 97.
2 E. LUZAC, *Hollands Rijkdom*, vol. IV (Leiden, 1783), p. 82-84.
3 A.M. VAN DER WOUDE, De weerbare mannen van 1747 in de dorpen van het Zuiderkwartier van Holland als demografisch gegeven, in: *A.A.G. Bijdragen*, vol. VIII (Wageningen, 1962), p. 35-76.
4 *Ibid.*, p. 44.
5 E. LUZAC, *Hollands Rijkdom*, p. 84.

indirect taxation, a declining economy, and a falling birth rate.

As I see it, the situation might be summarised thus: in the 18th century, the increasing burden of State expenditure and of debt piled up on an economy that was stagnant or declining. This was a powerful force driving wages up and production down. From the point of view of social welfare, neither the growth of agriculture nor of finance and overseas investment afforded any adequate compensation for the decline of industry and the halting of trade. Let me advert for a moment to other countries, of which England is the best documented example, though France or Prussia could equally be quoted. Everywhere, 18th century economic writers were obsessed by the problems of employment, or rather, of under-employment and poverty. In the period immediately preceding the Industrial Revolution, a high proportion of the people - in England perhaps a third or more - were in a chronic condition of poverty. Hence the schemes for workhouses and compulsory or charitable industry which proliferated[1]. The Netherlands problem was unique only in its severity, and in the apparently insuperable problems that obstructed its solution. At the heart of the problem lay not only the structural changes in the world *economy*, but also the change and relative degeneration in the *political* situation of the Netherlands in Europe which placed on her people an impossible burden.

The phenomenon of decline has also a wider importance: we have heard in the last few years much about economic growth, and the stages by which such growth and evolution is said to proceed. In the discussion it often seems to be assumed that any nation that places its feet on the upward path of growth will inevitably reach the top, and stay there[2]. Maybe. The lessons of history can be misleading. But the case of Holland shows an example of a society and an economy that reached a high degree of maturity, only to falter, halt and in some respects decline for a century or more before reconstruction could begin. In the so-called *Memoirs* of De Witt, the

1 See CHARLES WILSON, The Other Face of Mercantilism, in: *Transactions of the Royal Historical Society*, fifth series, vol. IX (1959), p. 81-101.

2 See P.T. BAUER and CHARLES WILSON, The Stages of Growth, a review article on W.W. Rostow, The Stages of Economic Growth (Cambridge, 1960), in: *Economica*, new series, vol. XXIX (1962), p. 190-200.

writer could use as his text the slogan *Ab furore monarchorum libera nos, Domine*. History was to show that though the Dutch nation could rid themselves of their own dynasts, they could not rid themselves of those of other nations. Against the Spaniard they conquered, only to fall victim in the end to the extravagant *machtpolitiek* of the Ancien Regime itself.

I conclude that we economic historians have in general been too anxious to pigeon-hole the problem of taxation and public finance, because it is thought to be irrelevant, difficult or perhaps just dismal. I believe we shall have to re-examine it. Indeed, there are already signs that this is happening. In a recent paper, Professor A.H.M. Jones of Cambridge has reinstated taxation as a real factor in the decline of the Roman Empire[1]. Professor Mousnier has pointed the way for a new approach in France and I believe others are following it up[2].

The history of the Dutch Republic, which contains the seeds of all modern public finance, should provide a fruitful source of enquiry into problems whose better understanding would illuminate many larger aspects of economic and social development.

De *voorzitter* dankt de spreker voor zijn bijzonder interessante voordracht. Hij twijfelt er niet aan, dat een levendige discussie zal bewijzen, dat het gehoor de uiteenzettingen van de spreker nauwlettend gevolgd heeft.

Prof. *Van Winter* vraagt enkele verduidelijkingen van de door de spreker gegeven vergelijkende cijfers betreffende het inkomen, de consumptie en de fiscale heffingen per hoofd in Engeland, Frankrijk en de Republiek. Het komt hem voor, dat de cijfers niet geheel kloppen.

Dr. *Wilson* geeft de gevraagde verduidelijkingen en voegt daaraan nog toe, dat de cijfers van King, waarvan hier sprake is, door spr. aanvankelijk, bij zijn eerste onderzoek, als betrouwbaar uitgangspunt zijn gebruikt. Maar bij verder doordringen in de materie bleek al spoedig, dat zij niet helemaal zo betrouwbaar waren als zij er uit zagen. De cijfers, die op

1 A.H.M. JONES, Over-Taxation and the Decline of the Roman Empire, in: *Antiquity*, vol. XXXIII (1959), p. 39-43.

2 R. MOUSNIER, L'évolution des finances publiques en France et en Angleterre etc., in: *Revue Historique*, 75e année (1951), vol. 205, p. 1-23.

inkomen, consumptie en fiscale heffingen per hoofd in de Republiek betrekking hebben, laten de gedachte opkomen, dat de Nederlander meer moet hebben kunnen verteren dan hij deed. In Engeland en Frankrijk was dit anders. Betreffende dit probleem zijn er ook cijfers, die spr. nog niet vermeld heeft in zijn voordracht. Hij heeft als het ware een kaart in zijn mouw gehouden. Haalt men deze cijfers te voorschijn, dan kan men laten zien, dat de Engelsen en Fransen van hun kapitaal leven en de inwoners der Republiek van hun inkomen; daarbij kan men nog aantonen, dat de Nederlanders sparen. De bedoelde cijfers betreffen, evenals de eerder genoemde, de periode 1689-1696.

Dr. *Joh. de Vries* begint zijn opmerkingen met een dankwoord. Spr. is door de vroegere onderzoekingen van de redenaar geinspireerd tot zijn eigen onderzoek, waarbij hij meer stond aan de kant van dr. Wilson dan aan die van P.J. Blok, op wiens onderzoek de vroegere studie van dr. Wilson een reactie was. Ook dr. Wilsons recensie van sprekers dissertatie heeft hem veel ter overdenking geboden. Spr. geeft toe, dat de kwestie van de belastingheffing nog wel nader onderzoek verdient en nodig heeft. Door dr. Wilsons onderzoek is zij zelfs actueel geworden. Een belangrijke factor hierbij is de groei van het economisch nationalisme. De werking hiervan moet bestudeerd worden. Daarbij zal dan ook verband gelegd moeten worden met de handel, waaraan spr. in zijn proefschrift eveneens aandacht heeft geschonken. Hierbij treden o.m. naar voren de interne en de externe contractie van de handel. De interne contractie heeft concentratie op Amsterdam tengevolge; de externe contractie leidt tot een voorrang van de handel op meer nabij gelegen gebieden boven die op verderaf gelegen streken. Men richtte zich steeds meer op gebieden waar de meeste mogelijkheden lagen en beperkte zich daartoe. Deze ontwikkeling werd bevorderd door optreden van buitenlandse concurrenten. Maar spr. geeft toe, dat in dit gehele probleem ook de belastingheffing een rol gespeeld heeft. Met verder onderzoek ten deze stemt spr. geheel in.

Dr. *Wilson* zegt, dat ook hij veel geleerd heeft sinds hij zich voor het eerst met deze materie bezig hield. Hij zou thans niet gaarne meer alles uit zijn eerste studie onderschrijven, na kennis genomen te hebben van wat Van Dillen en De Vries hierover sindsdien publiceerden. Spr. herhaalt, dat de belastingheffing in dit probleem geen deus ex machina is, waarmede alles

verklaard kan worden. Er zijn ook andere factoren, die een rol gespeeld hebben in de economische achteruitgang der Republiek. Sprekers doel was allereerst om de belastingheffing wat meer op de voorgrond te brengen als factor in de achteruitgang in de industrie en nijverheid der Republiek. Hierbij speelt het verschil tussen arbeidsintensieve en andere nijverheidstakken een rol, waarop De Vries al heeft gewezen. Daarbij vormen de reële productiekosten een belangrijk element, over welks werking het laatste woord nog niet gezegd is.

Prof. *Van Dillen* is het met veel van wat dr. Wilson naar voren gebracht heeft wel eens; het moet zeer belangrijk genoemd worden om aan de belastingheffing aandacht te schenken. Maar mèt De Vries is spr. van mening, dat de fiscale zijde van het gehele probleem niet de belangrijkste is. Spr. wijst in dit verband op de door de inleider niet genoemde Haarlemse bleeknijverheid. Voorts meent spr. dat niet zozeer het verschil in lonen, als wel de toenemende concurrentie van andere landen de voor de Republiek minder gunstige gang van zaken heeft beïnvloed. Het Belgische en Duitse protectionisme is stellig een factor, die niet uit het oog mag worden verloren. Ook in Engeland treden krachten op, die de achteruitgang van de nijverheid in de Republiek in de hand werken. Tenslotte wijst spr. op het provinciaal verschil in accijnzen. In Friesland en Brabant bijv. waren die heffingen relatief laag.

Dr. *Wilson* herhaalt, dat het naastliggende vraagstuk, een onderdeel van het gehele probleem, voor hem is om vast te stellen in welke mate de fiscale heffingen de economische achteruitgang beïnvloed hebben. Het gaat hier ten dele om marginale berekeningen, die grotendeels nog gemaakt moeten worden: kostenberekeningen etc.

Drs. *Van de Woude* weet heel goed, dat de fiscale politiek in dit probleem niet als deus ex machina op kan treden, maar er is toch heel wat aan te voeren ter ondersteuning van het betoog van dr. Wilson, veel meer dan de vorige sprekers willen toegeven. Allereerst merkt spr. op, dat de Friese vrachtvaart in de 18e eeuw in betekenis toeneemt, o.m. omdat de kosten in Friesland lager zijn dan in Holland. Van dergelijke verschijnselen zouden er meer zijn aan te wijzen. Een ander punt is, dat de belastingdruk stijgt in de jaren 1680-1695. Berekent men indexcijfers, dan ziet men stijgingen van 65%. Ook de belasting op onroerend goed stijgt langzamerhand, de penning 1000 wordt tot de penning 50. Hetzelfde is met de verponding

het geval, omdat naast de ordinaris verponding ook ingevoerd wordt een extra-ordinaris verponding. Daarnaast worden na 1690 nog nieuwe belastingen geheven, niet alleen gewestelijke, maar ook stedelijke. Dit alles kan zeker tot bevestiging van dr. Wilsons mening strekken. Daarbij komt nog iets anders: de heffingen worden ook relatief hoger en zwaarder, want de prijzen en pachten dalen. Omstreeks 1730 is de huurwaarde 50% van de waarde, waarop oorspronkelijk de heffing werd vastgesteld. Men ziet dan ook in deze periode een uitverkoop van land en belegging in buitenlandse waarden. Daarbij komt de achteruitgang van de bevolkingscijfers. Ook die brengt een relatieve lastenverzwaring mede, die in de cijfers per hoofd uitdrukking zou vinden, zodra men deze materie nauwkeurig zou onderzoeken. Tenslotte vestigt spr. er de aandacht op, dat hier ook van belang is de wijze van belastingheffing. Men kent bij accijnzen bijv. de heffing naar waarde en de heffing naar hoeveelheid; beide geven een verschillende belastingdruk. Bij het nadere onderzoek zou men daarom ook het fiscale systeem in het buitenland moeten betrekken.

Dr. *Wilson* zegt, dat de discussie wel heeft aangetoond hoe complex het probleem is; allerlei factoren spelen een rol en de werking ervan moet zo nauwkeurig mogelijk afgewogen worden. Spr. houdt zich er van overtuigd, dat de fiscale zijde van dit vraagstuk zeker niet de minst belangrijke is.

De *voorzitter* dankt de inleider nogmaals voor zijn inspirerende voordracht. Om 12.55 uur schorst hij de vergadering voor een uur, teneinde de koffiemaaltijd te kunnen nuttigen.

Ten 2 ure heropent de voorzitter de vergadering en geeft het woord aan prof. dr. E.H. Kossmann (Londen) voor het houden van zijn voordracht over: België en Nederland, 1780-1830; enkele beschouwingen en vragen.

België en Nederland, 1780-1830; enkele beschouwingen en vragen

De Belgisch-Nederlandse toenadering in de jaren vlak voor de Franse Revolutie, de Nederlands-Belgische eenheid in het Verenigd Koninkrijk en de breuk van 1830, ze zijn zo vaak beschreven en bestudeerd en van zoveel verschillende standpunten beoordeeld, dat het moeilijk zou zijn daar een werkelijk nieuwe interpretatie van te geven. Ik wil dat in elk geval niet proberen. Wat ik hier zal trachten te doen is veel eenvoudiger en veel minder ambitieus. Zonder de illusie te hebben dat ik veel origineels heb bij te dragen tot de lange en gedetailleerde discussie over dit onderwerp, wil ik slechts de aandacht vestigen op enkele wellicht enigszins verwaarloosde aspecten van het probleem. Aan twee elementen dan stel ik me voor enige beschouwingen te wijden en op twee gebieden zal ik enkele vragen proberen te formuleren. De aard en de evolutie van Nederlands en Belgisch conservatisme en van Nederlands en Belgisch radicalisme zijn het onderwerp van mijn bespiegelingen.

In zijn bekende werk van 1950 *Les origines du catholicisme libéral en Belgique (1789-1839)* heeft Henri Haag de groei van de conservatieve politieke theorie in België op briljante en veelszins overtuigende wijze beschreven. Er is, zegt hij, een continue ontwikkeling van de Statisten uit de late jaren tachtig der achttiende eeuw tot de Rooms-Katholieke Unionisten van de jaren twintig der negentiende eeuw. Traditionalisme, ultramontanisme, verzet tegen het rationalisme, tegen de leer en praktijk van Febronius en tegen het absolutisme van welk type ook vormden tezamen een doctrine, die op allerlei verschillende wijzen kon worden toegepast maar zichzelf op de essentiële punten gelijk bleef. En bovendien, zij kon dienen als de basis van een nationale idee. Haag formuleert op bijzonder gelukkige wijze hoe dat in zijn werk ging. Door hun afkeer van de kosmopolitische verlichtingsidealen kwamen de traditionalisten ertoe om scherpe nadruk te leggen op de waarde van de eigen instellingen, van de gewoonterechtelijke constituties, die een weerspiegeling van de natie zijn. Het zo groeiende nationalisme nu was niet gebonden aan het grondgebied maar aan het volk, de instellingen, de cultuur. En aangezien België oude, algemene instellingen bezat, bezat het dus een eigen geest en beschaving

en vormde het een afzonderlijke natie. Er zijn, kortom, op deze gespleten wereld evenveel volkeren als constituties en evenveel constituties als volkeren[1].

Indien we dit aanvaarden als een juiste omschrijving van een der hoofdelementen van de conservatieve leer - en ik geloof dat men dit doen kan -, dan komt de door Haag niet gestelde vraag op hoe het mogelijk was, dat deze identificatie van constitutie en natie op den duur alleen op de Belgische gemeenschap betrokken werd. Met andere woorden: waarom werd deze hypothese ook niet tot de Noordelijke provincies uitgebreid? Deze vraag nu kan men niet voldoende beantwoorden door te zeggen, dat het Belgische traditionalisme het Protestantse Noordelijke deel van de Bourgondische federatie wel buiten zijn beschouwing moest laten, eenvoudig omdat het Katholiek van aard was en de verdediging van de Katholieke Kerk en de Katholieke macht het hoofddoel ervan vormde. Wij weten immers allen, dat deze religieuze tegenstelling de Belgische conservatieven in 1789 allerminst heeft verhinderd om in hun strijd tegen de Verlichting en Jozef II steun te zoeken bij het Noorden. En ik ben geneigd om sterkere termen te gebruiken en te stellen, dat het godsdienstige contrast de Nootianen niet heeft belet om in 1789 de zestiende-eeuwse opstand, die in het Zuiden mislukt was, nog eens over te doen, met hulp, indien mogelijk, van het Noorden en in elk geval volgens het Noordelijke patroon.

De Brabantse Revolutie werd inderdaad gevoeld en voorgesteld als een heropvoering van de Opstand. Al in 1787 verscheen een pamflet waarin Filips II en Josef II op één lijn werden geplaatst. Maar F.X. de Feller, de oud-Jezuiet, een formidabele polemicus en de ware schepper van de conservatieve leer in België, protesteerde toch tegen deze vergelijking[2]. In 1788 beschreef een ander pamflet met nadruk de ellende van de Zuidelijke en de heerlijke groei van de Noordelijke Nederlanden[3]. - Ik wil er hier al even op wijzen, dat de Belgen, die

1 H. HAAG, *Les origines du catholicisme libéral en Belgique (1789-1839)*, (Leuven, 1950), p. 65.

2 [F.X. DE FELLER (éd.)], *Recueil des représentations, proclamations et réclamations faites à Sa Majesté Impériale par les représentants et états des provinces des Pays-Bas autrichiens* (17 dln. in 6 bd.; Brussel, 1787-1790), dl. I, I, 3, p. 9. Vgl. E. HUBERT, *Correspondance des ministres de France accrédités à Bruxelles de 1780 à 1790* (2 dln.; Brussel, 1920-1924), dl. I, p. 266.

3 HUBERT, *a.w.*, dl. I, p. 351.

in 1815 het Noorden als een zwakke en vervallende macht beschouwden, in de late jaren van de achttiende eeuw het Noorden integendeel bewonderden om zijn welvaart en sociale zorg[1]. - Het is algemeen bekend, dat de leider van de Brabantse Statenpartij, Heintje van der Noot, Van de Spiegel en vooral Willem V in verlegenheid bracht met zijn plannen tot hereniging der Bourgondische landen of tot een soort van personele unie van Noord en Zuid onder de Oranje-dynastie. De koele afwijzing door de Noordelijke conservatieven bracht Van der Noot er echter allerminst toe om de zestiende-eeuwse stylering van zijn revolutie op te geven.

Het meest typerende bewijs hiervoor is zeker wel het beroemde *Manifeste*, de Brabantse Onafhankelijkheidsverklaring, waarmee Van der Noot in oktober 1789 vanuit Breda de militaire aanval op het Oostenrijkse bewind, die hij opende, trachtte te verantwoorden. Dit is een uiterst merkwaardig document. Pirenne, die met de Nootianen op zeer gespannen voet stond, noemde het een ‘élucubration bizarre’, een ‘filandreux et pédantesque mémoire’[2]. Ik weet eigenlijk niet of hij zich realiseerde, dat dit *Manifeste* een adaptatie van de *Verlatinge* is en deels een woordelijke vertaling ervan[3]. Het is opgebouwd op de manier van het stuk van 1581. Eerst komt een uiteenzetting over algemeen aanvaarde staatkundige principes. Men kan moeilijk zeggen, dat Van der Noot grote verbeteringen heeft aangebracht. Maar het is interessant om te zien hoe de kernachtige, zelfs door zijn kortheid enigszins duistere tekst van 1581 in de bewerking van 1789 verwordt tot een langdradige serie van gemeenplaatsen in de monotone, kurkdroge, rhetorische stijl van de Brabantse Revolutie. ‘Alsoo een yegelick kennelick is, dat een Prince van den Lande...’, het wordt: ‘Ceux d'entre les Publicistes, qui jouissent aujourd'hui de la plus haute réputation, et qui écrivent avec le plus d'éclat, posent comme autant de vérités incontestables les maximes suivantes’[4]. En wanneer Van der Noot de algemeen erkende principes heeft uiteengezet, zegt hij, dat deze te meer klemmen ‘à l'égard des Pays-Bas Autrichiens’ aangezien de souvereini-

1 P. LENDERS S.J., *De politieke crisis in Vlaanderen omstreeks het midden der 18e eeuw* (Brussel, 1956), p. 331.
2 H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, dl. V (Brussel, 1921), p. 467.
3 P. GEYL, *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*, dl. III (Amsterdam - Antwerpen, 1959), p. 232, zegt dit evenmin met zoveel woorden.
4 *Recueil*, dl. V, XIV, p. 258.

teit daarover op constituties gebaseerd is[1]: zoals de *Verlatinge* verklaarde dat háár principes vooral in de Geünieerde Nederlanden onverbrekelijke geldigheid bezaten. Hierna volgt èn bij Van der Noot èn in de *Verlatinge* het historische bewijs, dat de Vorst de constitutie inderdaad geschonden heeft. De conclusie is in beide stukken vele pagina's lang vrijwel identiek[2].

Met andere woorden: aan het begin van de Brabantse Revolutie staat de Nederlandse onafhankelijkheidsverklaring van 1581 in achttiende-eeuwse bewerking. Ik mag er in dit verband op wijzen, dat één jaar later, toen het felle conflict tussen de heerszuchtige Brabantse Staten en de meer liberale Vonckisten woedde, in Brussel een Franse vertaling van Holland's *Corte Vertooninge* van 1587 verscheen, het bekende stuk van Vranck, dat (naar het leek) de souvereiniteit voor de Statenvergadering opeiste[3]. Uit gegevens als deze blijkt, dat de opstandige conservatieven in België hun bedrijf van 1789 en 1790 met de Noordelijke successen van de jaren 1580 hebben trachten te vereenzelvigen en zich in de zestiende-eeuwse Noordelijke revolutionairen hebben herkend. Tot welk een merkwaardige verwarring dit kennelijk aanleiding heeft gegeven, toont een curiosum van een drietal jaren later. In 1793 namelijk uitte pastoor Lys, uit Herve, in een brief aan de Franse minister van buitenlandse zaken zijn verontwaardiging over het besluit, dat de Nationale Conventie op 15 december 1792 genomen had en dat praktisch de annexatie van België bij Frankrijk inhield. Hij schreef (ik vertaal uit het Frans): ‘De opsteller van deze schaamteloze wet kende zonder twijfel België en zijn bewoners in het geheel niet; hij wist zonder twijfel niet, dat deze even koppige als oorlogszuchtige natie een tachtigjarige oorlog heeft uitgevochten tegen de Koningen van Spanje, die haar rechten wilden aantasten’[4].

Het was dus - laat ik trachten het zo scherp mogelijk te stellen - in de jaren tachtig van de achttiende eeuw nog in het geheel niet zeker, dat de Zuidnederlandse traditionalistische leer, die een nationaal bestaan afleidde uit de gemeenschappelijkheid van de politieke instellingen en de volksgewoontes, niet

1 *Ibid.*, p. 261.
2 *Ibid.*, p. 290 e.v.
3 *Recueil*, dl. VI, XVII, p. 49 e.v. Cf. hierbij ook P. GEYL, *Studies en Strijdschriften* (Groningen, 1958), p. 233.
4 S. TASSIER, *Histoire de la Belgique sous l'occupation française en 1792 et 1793* (Brussel, 1934), p. 247.

ook het Noorden in haar conceptie zou betrekken, het Noorden waar in elk geval de politieke instellingen nog zoveel verwantschap met die van het Zuiden vertoonden.

De vraag dringt zich op, of de traditionalisten ook aan de taal een functie in hun voorstellingen toekenden. Het is immers algemeen bekend, dat juist in deze jaren enkele Zuidnederlandse schrijvers een verband legden tussen nationaal karakter en taalbezit. De beste van hen is natuurlijk J.B.C. Verlooy, de auteur van de *Verhandeling op d'onacht der moederlijke taal in de Nederlanden* van 1788, die het Nederlands als de taal der vrijheid eerde, Noord en Zuid in één volk en één cultuur verbindend. Geyl toonde overigens aan, dat dit boekje tevens bewees, dat Verlooy het Noorden niet kende, zozeer vergiste hij zich als hij over de Noordnederlandse culturele ontwikkeling te spreken kwam[1]. Verlooy was echter géén conservatief, hij was géén aanhanger van Van der Noot, maar de luitenant van de liberale agitator Vonck. Later aanvaardde hij de Franse Revolutie, niet omdat zij Frans maar omdat zij revolutionair was. Het is dus wel duidelijk, dat Verlooy met zijn felle protest van 1788 tegen de despotie van het Frans in de Nederlanden niet de Nootiaanse heropvoering van de zestiende-eeuwse Opstand wilde steunen. Zijn wekroep verklonk ongehoord, zegt Geyl, en pas veel later kwamen zijn denkbeelden in het Zuidnederlandse leven praktisch aan de orde.

In verband met Boogmans zo belangwekkende beschouwingen over de Nederlandse en Belgische buitenlandse politiek in het midden van de negentiende eeuw[2] is het wellicht nuttig er aan te herinneren, dat Verlooy's taalnationalisme in aanleg wijder was dan het institutionele nationalisme van Van der Noot. Verlooy immers roemde het Nederlands niet alleen als taal van België en de Republiek, maar ook als die van Hamburg, Lübeck, Danzig, Aken en andere staten in Noord-Duitsland, die dank zij haar eveneens gevrijwaard waren van het monarchale absolutisme. De taal van de vrijheid was bij hem het hele Nederduits. Het Belgische Vlaams- of Germaansgezinde ultra-liberalisme nu heeft, zoals men weet, ook in de negentiende eeuw deze trek naar grotere mogelijkheden dan

1 GEYL, *Nederlandse Stam*, dl. III, p. 114-119.

2 J.C. BOOGMAN, Achtergronden en algemene tendenties van het buitenlands beleid van Nederland en België in het midden van de 19e eeuw, in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, dl. 76 (Groningen, 1962), p. 43-73.

die van een zuiver Nederlandse gemeenschap behouden. Maar ik wil hier deze merkwaardige lijn, die de achttiende-eeuwse Vlaming Verlooy verbindt met links-liberale democraten als De Potter, Jottrand en Delhasse[1], niet nader beschouwen en laat het bij de constatering, dat zij misschien getrokken kan worden.

De taalkwestie is door de traditionalisten van het einde der achttiende eeuw niet geheel geïgnoreerd. Zeker, een beschouwing als die van Verlooy wijdden zij er niet aan. Er is echter in het curieuze *Recueil des Représentations* dat van 1787 tot 1790 te Brussel verscheen en een vrij bizarre verzameling van uitermate disparate teksten ter verdediging van de Nootiaanse politiek vormt, een plaats waar de uitgever van de bundel, en dat is de fameuze Feller zelf, een betoog houdt waarin hij ook de taalkwestie aansnijdt[2]. Nog onlangs heeft dr. Smeyers er enige aandacht aan gewijd[3]. Het stuk is van 1790. Feller begint met de lof te zingen van de strijd der Belgen tegen de Oostenrijkse tyran. Maar ook in ons volk, vervolgt hij, tot nu toe zo onschuldig en rein, zijn vernielende krachten werkzaam, namelijk de Vonckisten. Ge zult U tegen deze vreemdelingen in Uw midden, sterk door hun geïmporteerde Verlichting, fel moeten blijven verzetten. Het is onze generatie, die de toekomst van vele eeuwen bepalen zal. Bedenkt, o vaders van het vaderland, dat de nog ongeborenen van U 'la lumière et le bonheur' verwachten. Maar al zijn de gevaren groot, we kunnen in stand blijven en tijdens de epidemie van de Verlichting ons eigen karakter handhaven, ons eigen karakter, beschermd en verdedigd 'par l'idiome national. Car j'ose le dire, nous devons beaucoup, et nous ne cesserons de beaucoup devoir à cet idiome, dont l'influence s'étend même sur nos frères qui en ont un autre, mais dont les loix, les usages, les moeurs, les intérêts sont liés avec les nôtres. Que je vous aime, langage antique et négligé de nos bons habitans de la Belgique!' Enz., enz. - U ziet het, Feller, de Frans schrijvende conservatieve polemicus en journalist, die in zijn strijd tegen de Verlichting de politieke actie van Van der Noot glorifieerde, identificeerde zich met de

1 Vgl. DE POTTERS bekende *Souvenirs personnels*; L. JOTTRAND, *Notre frontière du Nord-Ouest* (Brussel, 1843); F. DELHASSE, *Ecrivains et hommes politiques de la Belgique* (Brussel, 1857).

2 *Recueil*, dl. VI, XV, p. VIII e.v.

3 J. SMEYERS, *Vlaams taal- en volksbewustzijn in het Zuidnederlands geestesleven van de 18e eeuw* (Gent, 1959), p. 367-371.

Vlaams sprekenden, kern der Belgische natie. Maar het Vlaams, dat Verlooy wilde ontwikkelen tot een fijner idioom, prees hij omdat het de massa van het volk isoleerde ten opzichte van het buitenland. Met andere woorden: in de partij van Van der Noot ontstond het Vlaams taalparticularisme, dat in 1790 natuurlijk uitsluitend tegen het Frans was gericht.

Het traditionalisme, dat zich in de jaren tachtig had gevormd, heeft zich tijdens de Franse bezetting van België gehandhaafd zonder zich te kunnen manifesteren. Toen het zich in 1814 weer tonen kon, bleek het in veel opzichten nog te zijn wat het in de achttiende eeuw geweest was, maar toch was het anders geworden. Het traditionalisme van de achttiende eeuw was, hoe vreemd het ook klinken mag, tot in zijn antagonisme tegen de Verlichting, een deel ervan. Van der Noot's *Manifeste* van 1789 was een 'verlichte' bewerking van de *Verlatinge*; Feller riep de Belgische vaders op om het nageslacht op te voeden tot 'la lumière et le bonheur'. Het zou gemakkelijk zijn om te bewijzen, dat de Belgische traditionalisten der achttiende eeuw niet alleen zeer vaak op Montesquieu steunden maar zelfs Rousseau en zijn termen gebruikten om hun beweringen kracht bij te zetten. Hoe anders reageert het traditionalisme van de vroege negentiende eeuw! Het is in het geheel niet verlicht meer; het is romantisch.

Ik hoef over het karakter van dit Belgische romantische traditionalisme in het algemeen niet te spreken: men vindt dat voortreffelijk aangeduid bij Haag. Het is echter, gegeven Haags stilzwijgen wat deze zijde der kwestie betreft, nodig te vermelden, dat ook in 1815 het traditionalisme in zijn romantische vorm begon met aansluiting bij het Noorden te zoeken. De eerste Belgische publicist van de conservatieve Romantiek in België is immers de bekende Brugse priester Leo de Foere, die in 1815 zijn periodiek *Le spectateur belge* begon, waarvan tot 1824 vierentwintig deeltjes uitkwamen. De Foere kende de Duitse Romantiek; bijv. Schelling citeert hij met gemak. Hij was een nationalist en het Duitse, tegen Frankrijk opgestane nationalisme was hem een voorbeeld, dat hij prees[1]. Hij was fel anti-Frans. De taal van het nieuwe koninkrijk moest, meende hij, het Nederlands zijn want het gebruik van het Nederlands zou de afscheiding van de Nederlandse gemeenschap ten opzichte

1 L. DE FOERE, *Le spectateur belge*, *ouvrage historique*, *littéraire*, *critique et moral* (Brugge, 1815-1824), dl. II (1815; 2e druk 1825), p. 56.

van het buitenland scherper maken. Door De Foere werd het nationalisme precies zoals door Feller eigenlijk als isolatie opgevat. Het was volgens hem de eerste taak van een natie om de nationale eigenaardigheden, die hij als vaste historische gegevens beschouwde, zuiver te bewaren. Die naties waren naar zijn mening het best in stand gebleven, die het minst waren blootgesteld aan buitenlandse invloeden[1]. De taal van België nu was het Nederlands. De Foere, die later, na de Revolutie van 1830, in de beruchte spellingoorlog het taalparticularisme in het Zuiden zou steunen, keerde zich in 1815 scherp tegen de leer, dat Vlaams en Hollands verschillende talen waren en legde op de eenheid ervan herhaaldelijk de nadruk[2]. Maar wat verwachtte hij nu van het Noorden? Steun in de eerste plaats tegen de Franse invloed. Steun ook meer in het algemeen tegen de Verlichting en de de-christianisering. In 1815 roemde hij de Hollandse letterkunde en haar 'esprit éminemment moral et religieux', roemde hij de Hollandse moderne poëzie, die als die der Hebreeuwen de grootheid Gods bezingt, de wonderen van de Voorzienigheid, de liefde en de weldaden door God aan de mensheid bewezen[3].

De Foere leefde in die dagen, vóór de strubbelingen over de grondwet nauwkeurig toonden hoe de realiteit was, in een wonderlijke onzekerheid. Dacht hij dat de Noordelijken van hun eigen nationale verleden hadden afstand gedaan? Toen een Belgisch versificator Willem I bezong in een ode 'sur la réunion des provinces belgiques et bataves' prees De Foere de dichter, die de schim van Aartshertog Albert liet optreden om de Vorst wijze raad te geven, maar hij berispte hem kortaangebonden, toen het gedicht Willem I verzekerde dat hij als heerser slechts het voorbeeld van Willem de Zwijger en Maurits te volgen had: deze Oranjes immers had de geschiedenis, zei De Foere, als 'chefs de révolte' veroordeeld[4]. Het hoeft dan ook nauwelijks gezegd, dat De Foere de grondwet fel verwierp en de actie van de Bisschop van Gent de steun gaf van zijn Romantiek. Als het Noorden in 1815 zijn wil aan het Zuiden blijkt te willen opdringen, trekt De Foere zich geheel en al binnen het ideaal van Van der Noot uit 1789 terug en eist hij

1 *Ibid.*, p. 55.
2 Bijv. DE FOERE, *Le spectateur belge*, dl. III (1815; 2e druk 1825), p. 34, 255 e.v.
3 DE FOERE, *Le spectateur belge*, dl II, p. 57, 58.
4 *Ibid.*, p. 87 e.v.

een Belgisch-Nederlandse federatie, die het Zuiden in het bezit zal laten van zijn pre-revolutionaire, constitutioneel-aristocratische en Rooms-Katholieke traditie. Er is overigens tussen 1789 en 1815 dit verschil, dat Van der Noot behouden wilde, terwijl De Foere moest trachten terug te veroveren wat verloren was gegaan. De Foere beschouwde België dan ook met heel wat minder tevredenheid en zelfbehagen dan de Patriotten van voor de Franse tijd. Zijn conservatisme was dynamisch. Hij wilde aan zijn volk een nieuwe emotie geven waardoor het zijn grote, vrije verleden en zijn eigen aard wederom zou kunnen verstaan.

Uit De Foere's reactie nu blijken twee dingen: ten eerste dat hij een abdicatie door het Noorden van zijn nationale mythe wellicht een ogenblik heeft mogelijk geacht. Ten tweede dat de grondwet hem van deze illusie volkomen genas. Wat het eerste punt aangaat: het treft in heel de literatuur van 1814 en 1815 en volgende jaren steeds weer, dat de algemene opinie België als het leidende, het dynamische, het machtigste, het jongste deel van de unie beschouwde en Holland als een trage, oude, vervallende macht. Ik hoef hier geen voorbeelden van te geven. Men denke slechts aan de verhandelingen van de Belgische liberalen in de grondwetscommissie, men leze de rapporten van de buitenlandse gezanten in 1815 en 1816, men luistere naar Willem I zelf, die in 1815 volgens de Engelse diplomatieke vertegenwoordiger zei, dat alle Hollanders ‘supposed to be most enlightened on the interests of their country had never seriously denied to him, that, whatever present appearances might be, the ultimate superiority of Belgium was a certainty not to be contradicted’[1].

En het waren in België zelf zeker niet alleen de liberalen, die de situatie zo zagen. Het beste drukt misschien de Vlaamse jurist J.J. Raepsaet deze opvatting uit. Want Raepsaet, een man van vijfenzestig jaar in 1815, oud-medewerker van Van der Noot, lid van de grondwetscommissie, ultra-conservatief aanhanger van de kerkelijke partij, meende dat de reünie van Noord en Zuid aan België het meeste profijt zou brengen. Sterk al door zijn onvergelijkelijke landbouw en groeiende industrie zou het voor het Zuiden, dacht hij, niet moeilijk zijn

1 H.T. COLENBRANDER (ed.), *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840* (10 dln. in 22 bdn.; R.G.P., grote serie; 's-Gravenhage, 1905-1922), dl. VII, p. 264.

om de handel weer te vestigen waar hij thuis hoorde: te Brugge en te Antwerpen. Het Noorden zou zich, als in de tijd vóór Amsterdam zijn welvaart zag groeien uit België's ruïnes, beperken moeten tot kustvaart in Zuidelijke dienst. De geest van de Belgen was heftiger en eigenzinniger dan die van de beschaafde en onderworpen Hollanders, gewend aan gehoorzaamheid en sinds eeuwen in hun energie geknot[1].

Het zou interessant zijn om, indien mogelijk, nauwkeurig na te gaan hoe deze visie ontstaan is. Zij moet zich in de vijfentwintig jaar tussen 1790 en 1815 hebben ontwikkeld. Want in 1790 was het Noorden voor België nog een in allerlei opzichten voorbeeldig land: ook voor Van der Noot, die door Raepsaet werd gesteund. Was het de stemming van het Noorden zelf, waren het de Noordelijke klachten over verval en armoede, die overal de reputatie van Holland als oud en conservatief vestigden met als tegenhanger die van België als jong en dynamisch? Die jeugd van België is op zichzelf een boeiend cultuur-historisch thema: in 1790 stoften de opstandige nationalisten immers op de oeroude tradities van de Zuidelijke provincies. Speelde misschien ook mee het historische besef, dat de Republiek zowel economisch als politiek een onherhaalbaar tussenspel was geweest en dat, nu de vóór-revolutionaire eenheid was hersteld, de situatie van het begin der zestiende eeuw met haar evident Zuidelijk overwicht, zou terugkeren? Hoe dit zij, deze visie is zonder twijfel van onschatbaar psychologisch belang geweest. Men mag zich overigens wellicht afvragen in hoeverre zij op een realiteit berustte.

In zijn voortreffelijke inleiding tot het achtste deel van de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* durfde prof. Van Houtte, zij het aarzelend, de mening aan, dat het Noorden en het Zuiden in de tweede helft van de achttiende eeuw wat kracht en welvaart betreft ongeveer op hetzelfde niveau stonden. Prof. Van Werveke poneerde in zijn al even opmerkelijke inleiding tot het negende deel, dat België's zwaarte in de periode van 1795 tot 1840 zo toenam, dat zij aan het einde van de periode die van het Noorden overtrof. Beide auteurs denken hierbij natuurlijk vooral aan de groei van de economie. Maar - ik vraag het me met even grote aarzeling als die, welke Van Houtte en Van Werveke kwelde, af - is er eigenlijk genoeg

1 J.J. RAEPSAET, *Oeuvres complètes* (6 dln.; Bergen, 1838-1840), dl. VI, p. 200.

reden om het zo te stellen? Wat is het materiaal, dat het ons mogelijk maakt om de Belgische economische suprematie tijdens de Restauratie te bewijzen? Natuurlijk, de Belgische bevolking was groter, de Belgische industrie ontwikkelde zich sneller en moderner dan die van Nederland. Maar aan de andere kant, zelfs onder het Continentaal Stelsel, in het jaar 1809, had de Nederlandse handel zich op een vrij hoog peil gehandhaafd met een totale im- en export die toch nog ongeveer één derde van die van Engeland bedroeg[1]. En van 1814 af schijnt de bevolking van Nederland snel toe te nemen, wellicht in de periode tot 1830 met een 30% tegen een groei met 20% in België. In 1830 woonde in Nederland 39,30% van de bevolking in steden, in België 24,55%[2]. In Nederland werd in 1828 een 9% van de bevolking bedeeld, in België 14% - en de Noordelijke armenzorg stond zeker veel meer geld ter beschikking. Ik durf niet te beoordelen in hoeverre de belastingopbrengst in beide rijksdelen als maatstaf bij de bepaling der verhoudingen kan dienen; een zuivere maatstaf is zij zeker niet, maar bezit zij in het geheel geen suggestieve waarde? In elk geval bleef het Noorden proportioneel, en gedurende het grootste deel van de periode ook absoluut, meer in de directe en indirecte belastingen betalen dan het Zuiden. Globaal droegen de Belgen wellicht per hoofd een *f* 11, - 's jaars bij, de Nederlanders een *f* 17, -[3]. Ik mag er, gegeven de Belgische klachten over de belastingdruk, misschien aan toevoegen, dat dit voor beide landsdelen zonder twijfel in vergelijking met de Franse periode een vermindering van de belastingen betekend moet hebben: van 25 tot ongeveer 22 francs in het Zuiden, van 40 tot ongeveer 34 francs in het Noorden[4]. Nog veel moeilijker is het om uit te maken of het aantal kiesgerechtigden iets bewijst over de econo-

1 Engelse cijfers bij F. CROUZET, *L'économie britannique et le blocus continental* (*1806-1813*), (Parijs, 1958), p. 883 e.v.; Nederlandse bij I.J. BRUGMANS, *Paardenkracht en Mensenmacht* ('s-Gravenhage, 1961), p. 188.

2 Het bevolkingscijfer van Nederland in 1815 met de grenzen van 1839 wordt op 2 millioen geschat; in 1830 was het 2.600.000. Vgl. o.a. BRUGMANS, *a.w.*, p. 188 e.v. Belgische cijfers bij R. DEMOULIN, *Guillaume Ier et la transformation économique des Provinces Belges* (*1815-1830*), (Luik, 1938), p. 400.

3 Vgl. het bekende werk van C. DE KEVERBERG, *Du Royaume des Pays-Bas* (3 dln.; 's-Gravenhage, 1834), dl. I, p. 366 e.v.

4 Zie voor België in de Franse tijd: P. VERHAEGEN, *La Belgique sous la domination française* (*1792-1814*), (5 dln.; Parijs, 1922-1929), dl. II, p. 182, 186; voor Nederland: *Gedenkstukken*, dl. IV, 2, p. 486 nt. 1, vgl. p. 439.

mische kracht van de twee landen. De censusverplichtingen waren immers per plaats zeer verschillend. Het is echter een feit, dat in België, naar men schat, een 60.000 mannen, in het Noorden meer dan 80.000 aan de verkiezingen konden deelnemen[1]. De Nederlandse kapitaalkracht was ongetwijfeld nog zeer groot. Waarschijnlijk hadden de Nederlanders in deze jaren nog steeds een milliard gulden in het buitenland uitstaan, dat is evenveel als in de Franse tijd en evenveel als Engeland in 1825 in den vreemde had geïnvesteerd[2]. Natuurlijk, dit zijn dorre en dode cijfers. Geen van hen heeft op zichzelf beschouwd enige bewijskracht en de waarde van elk apart kan gemakkelijk worden bekritiseerd. Maar al kan men dan uit materiaal als dit ook zeker niet de directe conclusie trekken, dat het Noorden economisch superieur was, de conclusie, dat het inferieur was ligt nog minder voor de hand. Hoe dit zij, ik vermeld hen hier slechts omdat ze bij mij de vraag - meer dan een vraag is het niet - hebben doen rijzen of zich in deze periode werkelijk al een Belgisch economisch overwicht in concreto manifesteerde.

De aanleiding tot deze excurs was de gedachte, dat De Foere, kennelijk geïnspireerd door de algemene opinie over Noordelijke achterlijkheid, een desintegratie van de Noordelijke nationale traditie een ogenblik voor mogelijk schijnt te hebben gehouden. Maar, zei ik, de grondwet genas hem, voorzover nodig, van deze illusie. Uit de grondwet bleek, dat het Noorden alles in het werk zou stellen om een Hollandse suprematie te vestigen. En er bleek nog iets anders uit, iets wat men als een van de belangrijkste factoren in deze hele geschiedenis zal moeten beschouwen: het feit namelijk, dat het Noordelijke conservatisme een heel ander karakter had dan het Zuidelijke.

1 Zie voor België: J. GILISSEN, *Le régime représentatif en Belgique depuis 1790* (Brussel, 1958), p. 62; voor Nederland: *Gedenkstukken*, dl. X, 2, p. 540.

2 Van Hogendorp meende volgens H.J.M. WITLOX, *Schets van de ontwikkeling van welvaart en bedrijvigheid in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden* (Nijmegen, 1956), p. 174, dat één milliard gulden in het buitenland belegd was. Verstolk, de minister van buitenlandse zaken, schatte de opbrengst ervan op 27 millioen 's jaars (*Gedenkstukken*, dl. IX, 2, p. 475). Zie voor de Bataafse periode: BRUGMANS, *a.w.*, p. 19. Voor Engeland: J.D. CHAMBERS, *The Workshop of the World. British Economic History from 1820 to 1880* (Londen, 1961), p. 89.

Wij bezitten geen boek over het Nederlandse conservatisme dat als pendant van Haags werk over het Belgische zou kunnen dienen. Dat is te betreuren. Een systematisch onderzoek naar de theses en doeleinden van laat-achttiende-eeuws Orangisme en federalisme en naar de culturele achtergrond ervan zou zeker nuttige resultaten kunnen hebben. Overigens zal het wel geen historicus ooit inspireren tot de lyrische bewondering, die Haag voor zijn conservatieven is gaan voelen, want waarschijnlijk zal blijken, dat de intellectuele kwaliteit ervan niet zeer groot is. De theoretische beschouwingen van een Elie Luzac of van de jonge Van Hogendorp zijn nu eenmaal niet erg bevredigend. Maar het is desondanks zeer duidelijk, dat het Nederlandse conservatisme omstreeks 1813 politiek veel verder en rijper was dan het Belgische. Tot een prestatie als Gijsbert Karels *Schets* van 1812, die wat men er ook tegen in kan brengen, tenslotte een grandioze poging was om het nieuwe begin van de onafhankelijkheid te maken tot een synthese van alle tegenstrijdigheden uit het tumultueuze verleden van het land, tot zulk een prestatie waren de Belgische traditionalisten zeker nog niet in staat. Tijdens de discussies van de Nederlands-Belgische grondwetscommissie in 1815 bleek dat al heel overtuigend uit de onmacht van de Belgische conservatieven om alternatieven te vinden voor de Noordelijke voorstellen.

Toen het Noordelijke conservatisme zich echter eenmaal staatkundig gevestigd had, verloor het, zoals in dit soort situaties altijd gebeurt, zijn eigenlijke zin en zijn eigen karakter. Van Hogendorp verwierp de interpretatie van zijn grondwet door de mensen van zeer verschillende geestelijke afkomst, die de officiële politiek gingen voeren. Eén ding hadden Van Hogendorp en zijn grondwet en de leidende staatslieden echter allen gemeen: zij waren geheel onromantisch. Men kan de politiek van Willem I Napoleontisch of landsvaderlijk noemen. Ik zou haar ook als renaissancistisch, klassicistisch, humanistisch willen kenschetsen; de vele Bourgondische reminiscenties in haar officiële uitingen zijn daar een bewijs voor. Een ander is wellicht haar grote belangstelling voor de lagere volksschool en haar, overigens natuurlijk slechts betrekkelijke, verwaarlozing van het middelbaar of voorbereidend hoger onderwijs. Het hoeft nauwelijks gezegd: dit was in de traditie van Holland. Het is ook heel curieus om te zien hoe België daarop reageerde. Welnu, wij weten het allen: België liet de opbouw van de lagere volksschool vrij onverschillig toe. Maar de kwestie van het

middelbare onderwijs leidde, toen de regering de bisschoppelijke middelbare scholen aanviel, direct tot de grootste moeilijkheden. En de regering, die uit de Hollandse vooroordelen putte, gaf al zeer spoedig toe; zij liet ieder vrij om hoger of middelbaar onderwijs te geven, maar het lager onderwijs bleef aan strenge beperkingen gebonden. Dit merkwaardige verschil in reactie tussen Noord en Zuid valt natuurlijk ook uit een verschil in de populariteit van het onderwijs en dus de sociale structuur te verklaren. Het is immers zo, dat terwijl in Nederland naar verhouding veel meer kinderen de openbare lagere school bezochten dan in het Zuiden - 12,27% van de Nederlandse bevolking ging in 1825 op een lagere school tegen 8,9% van de Belgische bevolking - de rijksathenaea en gymnasia in het Zuiden in verhouding meer dan tweemaal zoveel leerlingen telden als in het Noorden: 1,5 pro mille in België tegen nog geen 0,7 pro mille in Nederland. Van die vele athenaeumleerlingen ging echter nog geen derde naar de universiteit terwijl in Nederland alle gymnasiasten hun opleiding aan een academie voltooiden met het resultaat dat het aantal studenten in Noord en Zuid ongeveer gelijk was[1].

Ook in Nederland verhief de conservatieve Romantiek zich tegen de staat van Willem I en zijn interpretatie van de grondwet; het is natuurlijk vooral in de kring van het Réveil, dat zij een eigen vorm vond. Maar aan Bilderdijk en Isaäc da Costa ziet men hoe moeilijk het was om in Nederland een behoorlijke romantisch-conservatieve politica op te stellen. Hun dweepziek en roekeloos absolutisme is alleen maar begrijpelijk als men bedenkt, dat Van Hogendorp de conservatieve tradities van de achttiende eeuw juist had uitgewerkt tot de grondwet van 1814, die de basis was van de staat, welke zij bestreden. In het Zuiden voelde men terecht de grondwet als Noordelijke import al trachtte bijv. Graaf de Thiennes de Lombize haar in Van Hogendorps stijl voor te stellen als de moderne samenvatting van de rechten en vrijheden der nog ongedeelde Nederlanden van Karel V, die tot aan de Franse Revolutie hadden voortgeleefd in België[2]. Terwijl de romantische conservatieven in het Zuiden dus aan konden sluiten bij hun eigen achttiende-eeuwse ge-

1 Men zie o.a. KEVERBERG, *a.w.*, dl. I, p. 183, 197; dl. II, p. 130; en de staten in de bijlagen van de *Handelingen van de Tweede Kamer*.

2 H.T. COLENBRANDER (ed.), *Ontstaan der Grondwet* (2 dln.; R.G.P., kleine serie, nrs. 1, 7; 's-Gravenhage, 1908, 1909), dl. II, p. 87, 120, 306-308, 550.

gevens en de oude vrijheid van het verleden gingen her-interpreteren tot de romantische vrijheid van het Unionisme, moesten de Bilderdijkianen, die zich juist tegen Van Hogendorps constitutionele interpretatie van het achttiende-eeuwse Orangisme verzetten, hun toevlucht zoeken in dat verwonderlijke en nauwelijks zinrijke despotisme, waarmee zij hun tijdgenoten ontstelden. Pas later begrepen zij de aantrekkingskracht van het romantisch-conservatieve vrijheidsideaal. In 1837 schreef Da Costa: 'Wij zijn en worden nimmer *liberalen* maar ons royalismus is toch eene uitbreiding van het Oranje Stadhouderschap en van dien kant beschouwd is er in onze beschouwingen meer plaats voor de *vrijheid*, als er was toen wij tegen den Europeeschen opstand in 1820 den bazuin bliezen'[1]. Hij was een tiental jaren bij de Belgische traditionalisten ten achter.

Ik stel voor, nu een snelle blik te werpen op het radicalisme of liberalisme. Over het Belgische hoef ik niet veel te zeggen. Het is betrekkelijk ongecompliceerd. Tot omstreeks 1825 bleef het trouw aan de Verlichting. Maar na Vonck hebben, schijnt het, geen verlichte liberalen in België zich ingespannen om een eigen definitie van hun programma te ontwerpen of vorm te geven aan een eigen politiek. Zij waren over het algemeen anticlericaal en pro-Frans maar voelden zich in de staat van Willem I toch eigenlijk niet slecht thuis. Het Belgische liberalisme was, in elk geval sinds de verkoop van de kerkelijke goederen, dus van eind 1796 af, waarschijnlijk in hoofdzaak stedelijk, burgerlijk als men wil. Het is natuurlijk algemeen bekend, dat niet dít liberalisme zich in de late jaren twintig met de romantische vleugel van de Katholieken verbond tegen de humanistischklassicistische regeringspolitiek. Het unionistische liberalisme was immers een heel andere formatie, volkomen afhankelijk van de leer der Franse doctrinairen. Het was gekant tegen het rationalisme en individualisme van de Verlichting, het verzette zich zowel tegen de volkssouvereiniteit als tegen het anti-clericalisme, het was romantisch. Rogier en Devaux leerden van Royer-Collard, Guizot en Cousin, ja zij namen zelfs de taktiek van de Franse contra-revolutionaire, romantische liberalen over. 'La Charte', zei Royer-Collard in 1824, 'est maintenant toute

1 M.E. KLUIT (ed.), *Briefwisseling tusschen Willem de Clercq en Isaäc da Costa* (Baarn, z.j.), p. 40, 41.

notre histoire, elle est le fait unique et suprême'[1]. Voert de grondwet uit, herhaalden de Belgische doctrinairen. En het was onder het scherm van de Romantiek, dat Katholieken en doctrinairen zich tegen het oude liberalisme konden verenigen.

De situatie in het Noorden was zeer veel gecompliceerder. Er kan geen twijfel aan bestaan, dat het liberalisme in zijn radicale, democratische vorm in het Noorden èn in de Patriottentijd èn in de Franse tijd kwantitatief onvergelijkbaar veel sterker was dan in België. Nu moet men wel erkennen, dat wij eigenlijk over geen betrouwbare cijfers in België beschikken. De algemene verkiezingen en plebiscieten, die daar in het begin van de jaren negentig gehouden werden, liepen immers alle op een mislukking uit. Het is zodoende in het algemeen zeer moeilijk om te bepalen hoe groot de politieke belangstelling in België geweest kan zijn. Als een overigens vrij vaag gegeven over de Patriottentijd kan wellicht dienen, dat in Nederland op een bevolking van nog geen twee millioen een 28.000 man optraden als vrijwilligers in de vrijcorpsen, waarschijnlijk allen van vrij democratische overtuiging, terwijl in 1790 op een bevolking van 2½ millioen en in zeer veel gunstiger omstandigheden het Belgische vrijwilligersleger, voor het grootste deel waarschijnlijk eerder Nootiaan dan Vonckist, toch wel niet meer dan ongeveer 20.000 man telde[2]. Het is wel zeer jammer dat het plebisciet van 31 januari 1793, toen de Belgen werden opgeroepen om er zich over uit te spreken of zij zich al dan niet bij Frankrijk wilden aansluiten, geen resultaten heeft gehad. Maar in het voormalige bisdom Luik verliep het plebisciet wél ordelijk. En daar stemden in de stad Luik 9660, daarbuiten 19.401 mannen vóór annexatie en maar zeer weinigen tegen. P. Harsin zegt over de uitslag: 'Il est difficile de ne pas reconnaître un caractère très représentatif à un tel résultat'. Geyl zegt nog duidelijker: 'Te Luik werd tot vereniging met Frankrijk door een echte volksstemming met bijna eenstemmigheid besloten'[3], maar ik begrijp deze stelling niet geheel. Het Luikse had een bevolking van ten minste 400.000

1 A. DE BARANTE, *La vie politique de M. Royer-Collard* (2 dln.; Parijs, 1861), dl. II, p. 233.
2 Voor Nederland: H.T. COLENBRANDER, *De Patriottentijd* (3 dln.; 's-Gravenhage, 1897-1899), dl. II, p. 218 nt. 2; voor België: *Gedenkstukken*, dl. III, 2, p. 936 en VERHAEGEN, *a.w.*, dl. I, p. 40.
3 P. HARSIN, *La révolution liégeoise de 1789* (Brussel. 1954), p. 164, 165; GEYL, *Nederlandse Stam*, dl. III, p. 266.

mensen, van wie dus misschien een 90.000 mannen waren. Nog geen 30.000 van deze 90.000 (in beginsel allen stemgerechtigd) verklaren zich vóór de annexatie, dat is dus minder dan een derde van het electoraat. Wanneer men nu weet, dat volgens alle tijdgenoten en alle historici het Luikerland onvergelijkelijk veel radicaler en sterker pro-Frans was dan de Oostenrijkse Nederlanden, dan kan men met vrij grote zekerheid het aantal radicalen in de Zuidelijke provincies gedurende de jaren negentig op zeer veel minder dan 30% schatten.

Voor het Noorden beschikken we over veel betere gegevens. Na jarenlange vergeefse pogingen was de Nederlandse Constituante er in 1798 eindelijk in geslaagd om een grondwetsontwerp van redelijke omvang en duidelijke inhoud tot stand te brengen. Deze grondwet was radicaal en zij was door radicalen gemaakt. Er kan geen twijfel aan bestaan, dat zij die haar aanvaardden, de radicale partij steunden. Welnu, we weten dat op 23 april 1798 een volksstemming over dit ontwerp gehouden werd. Meer dan 165.000 mannen namen aan deze volksstemming deel, dat is bijna 40% (om nauwkeurig te zijn: 39,7%) van de totale manlijke bevolking van Nederland. De opkomst was dus relatief zeer groot, als men bedenkt dat in Frankrijk vóór 1799 nog geen 20% van het electoraat tot deelneming aan een plebisciet te bewegen viel. Op ongeveer 11.600 na keurden alle opgekomenen de grondwet goed. Dit wil dus zeggen, dat bijna 37% (namelijk: 36,9%) van de manlijke bevolking in 1798 de radicale partij steunde. Nu is het waar dat deze uitslag ten gunste van de radicalen geflatteerd is omdat men leger en vloot had doen meestemmen, maar zelfs als men zeer strenge criteria toepast en deze bijna 27.000 stemmen van de militairen niet meerekent, blijkt nog 30,5% van het totale electoraat de grondwet te aanvaarden.

Het is nu interessant om na te gaan hoe deze massale aanhang van de radicalen over de Bataafse Republiek verdeeld was. Een indruk daarvan is wel te geven. Want al weten we niet hoe groot de manlijke bevolking in 1798 was - zeer velen immers, Orangisten, federalisten en moderaten, waren buitengesloten -, we beschikken wel over een opgave voor het plebisciet van 1801 toen (in principe althans) alle mannen in de stemregisters waren ingeschreven. Aangezien we ook de cijfers van de provinciale bevolkingen kennen, is het mogelijk vrij nauwkeurig te schatten hoe groot het aantal mannen per provincie in 1798 was. Dan is het natuurlijk gemakkelijk om

het percentage voorstemmers per provincie te bepalen want we kennen de provinciale uitslagen van het referendum. Het blijkt dan, dat in Groningen slechts 14,3%, in Friesland 18,1% van de manlijke bevolking het ontwerp aanvaardde, een feit, dat wellicht geen afkeer van de democratische tendens der grondwet bewijst, maar van haar unitarische karakter. In Holland was het percentage voorstemmers 26,9; in Zeeland 27,3, in Gelderland 27,5, in Overijsel 43,1 en in Brabant 67,2[1]. Met andere woorden, in Holland was relatief het aantal radicalen iets minder dan in Zeeland en Gelderland en zeer veel kleiner dan in Overijsel en Brabant. Dit lijkt een vrij belangrijk, zij het niet onverwacht feit, alleen al omdat dit tenslotte de eerste betrekkelijk exacte peiling van de publieke opinie in Nederland is. Holland was in verhouding dus zeker niet een bijzonder radicaal gewest; zelfs in Zeeland en Gelderland vond de partij iets meer steun. In Holland vormde de radicale groep een minderheid tussen de gematigde burgerij en de Orangistische of politiek onverschillige massa. In sommige buitengewesten was de situatie anders. Zonder enige twijfel is het voor een belangrijk deel de houding van de Katholieken geweest, die de radicale partij een kwantitatief zo grote steun heeft bezorgd[2], maar wellicht reflecteren deze cijfers toch ook een algemene historische tendens in de nieuwere Nederlandse geschiedenis, de regel namelijk, die al waar schijnt te zijn voor de Patriottenbeweging en misschien eveneens voor het moderne liberalisme, dat sommige buitengewesten in elk geval relatief radicaler zijn dan Holland[3].

Het is duidelijk dat de structuur van het Noordelijke radi-

1 De provinciale uitslagen bij C. ROGGE, *Geschiedenis der staatsregeling voor het Bataafsche volk* (Amsterdam, 1799), p. 561. De bevolkingscijfers van de provincies o.a. bij R. METELERKAMP, *De toestand van Nederland* (2 dln.; Rotterdam, 1804), dl. I, p. 27, 28. Schat men dat één op de 4,512 inwoners een man is, dan krijgt men een totaal van 416.444 mannen. In 1801, toen niemand meer van de verkiezingen werd uitgesloten, werden volgens H.T. COLENBRANDER, *De Bataafsche Republiek* (Amsterdam, 1908), blz. 236 in de stemregisters 416.419 mannen ingeschreven. - Drente had 21% voorstemmers, Utrecht (ik weet hier geen verklaring voor) slechts 16,7%.

2 Vgl. M.J.M. VAN DER HEYDEN, *De dageraad van de emancipatie der Katholieken* (Nijmegen, 1947), p. 331 e.v.

3 Zie ook J.C. BOOGMAN, De Britse gezant Lord Napier over de Nederlandse volksvertegenwoordiging (in 1860), in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, dl. 71 (Groningen, 1957), p. 196.

calisme totaal van die van het Zuidelijke verschilde. Het laatste was burgerlijk en anti-clericaal, het eerste was deels landelijk en zeker niet anti-clericaal - om het voorzichtig uit te drukken. Het radicalisme oefende in het Zuiden de grootste aantrekkingskracht uit op de economisch meest actieve groepen van de bevolking. Het Noordelijke, met zijn sterke invloed in de buitengewesten, stelde wel enige economische eisen, maar kon die niet verwerkelijken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het radicale succes van 1798 een schijnsucces was. Nauwelijks had de radicale partij het behaald of de moderaten - die in hun scepsis, hun weinig gespannen nationale of democratische besef en hun unitarisme zo typische vertegenwoordigers van de hogere burgerij van Holland en van Holland alleen -, namen de regering over. En zij beheersten de situatie zo volkomen, dat zelfs een radicaal als Gogel naar hun partij overging en dank zij de steun van de Hollandse financiers, kooplieden en renteniers zijn belastingreorganisatie tot stand kon brengen[1].

Het is tragisch te noemen, dat de meelijwekkende débâcle van 1798 het radicalisme voor vele jaren in discrediet heeft gebracht. Want juist bij de aanhangers van de radicalen leefden gedachten, emoties en - natuurlijk - religieuze overtuigingen die een brug naar het Zuiden hadden kunnen vormen. Het nationale besef van de radicalen was veel minder nauw, statisch en geresigneerd dan dat van de moderaten, die - om met Schimmelpenninck te spreken - de tijd van Tromp en De Ruyter maar liever vergaten[2] en aanleunden bij de, uit de oude regentenmentaliteit voortgekomen interpretatie van Nederland als een klein, handeldrijvend land zonder pretenties[3]. Maar hoe dat ook zij, het is van 1798 af duidelijk, dat het radicalisme ondanks zijn toen massale aanhang sociaal, economisch en intellectueel nog veel te zwak was om zich een blijvende plaats naast het Hollandse moderatisme te verwerven.

Ik hoef tenslotte over het romantische neo-liberalisme in Nederland wel nauwelijks te spreken. Dat het Nederlandse neo-liberalisme zich later ontwikkelde dan het Belgische, het is algemeen bekend. Natuurlijk, al in de jaren twintig ontdekte Thorbecke de Romantiek, en hoe en in hoeverre hij

1 Vgl. *Gedenkstukken*, dl. IV, 1, p. 144, 288 e.v.; dl. V, 1, p. XXXI.
2 *Gedenkstukken*, dl. II, p. 377.
3 De Orangisten deelden deze mening getuige bijv. de merkwaardige uitlating van Lampsins in 1795, *ibid.*, p. 876.

romanticus werd, leert ons het prachtige, het ontroerende tweede deel van het Thorbecke-Archief. Maar al was hij dan romanticus, hij was nog geen liberaal. Hij, die de beste doctrinair van de eeuw zou worden, was meer dan een decennium bij Guizot en Rogier ten achter.

Het zijn niet meer dan vrij losse beschouwingen, die ik hier ten beste heb gegeven. Ik ben mij ervan bewust, dat zij, zo achter elkaar gesteld, geen gesloten betoog kunnen vormen. Zij willen dat ook niet. Misschien heeft het echter enig nut gehad om allerlei wellicht niet al te bekende factoren te bespreken, die mede verklaren waarom de paar millioen Belgen en Nederlanders er niet in slaagden - tijdens een eeuw, die de unificatie van Italië en Duitsland zag - in één staat samen te wonen. Dat er vele andere factoren geweest zijn, die van minstens even groot belang waren, ik weet het natuurlijk. Ik heb er alleen op willen wijzen, dat de breuk van 1830 niet uit een essentieel verschil tussen bepaalde ontwikkelingen in Noord en Zuid verklaard moet worden maar uit het feit, dat zij asynchroon waren.

De *voorzitter* dankt de inleider voor zijn belangwekkende voordracht en stelt de aanwezigen in de gelegenheid om aan de discussie deel te nemen.

Mr. *Den Tex* heeft een vraag van terminologische aard. Spr. heeft in het eerste deel van zijn boek over Oldenbarnevelt de term 'Zuid-Nederland' niet gebruikt, maar heeft van 'België' gesproken en daarover heeft dr. Poelhekke hem op zijn vingers getikt. Spr. heeft aan lotsverbondenheid gedacht en aangenomen, dat alle Belgen Nederlanders waren. Hij zou nu gaarne willen weten sedert wanneer het woord België door de Belgen gebruikt wordt.

Prof. *Kossmann* antwoordt, dat de Belgen tegen het einde van de 18e eeuw deze term gebruiken.

Prof. *Geyl* zou in de voordracht gaarne enkele zaken met nadruk vermeld gehoord hebben, die hij niet gehoord heeft. Zo bijv. de reactie op de invloed van de verfransing in de periode 1789-1814, toen in Vlaanderen systematisch een klasse in het Frans werd opgeleid. Dit is een bron van latere moeilijkheden geweest. De Vlamingen hadden een nare tijd meegemaakt en dit heeft na 1814 zonder twijfel invloed gehad.

Dat de de radicalen een brug hadden kunnen vormen, zoals prof. Kossmann heeft uiteengezet, is naar sprekers mening te veel gebaseerd op overwegingen van ideeën-historische aard, maar het is in geen geval een realiteit. In de cijfers van de volksstemmingen heeft spr. zich niet veel verdiept, maar hem is wel het hoge percentage der thuisblijvers opgevallen. Wat wil de inleider daarmede doen? De geesteshouding van de meerderheid was, dat zij geen opinie hadden, zodat men met de percentages der vóórstemmers voorzichtig moet zijn en er niet te veel uit willen afleiden.

Prof. *Kossmann* antwoordt, dat het, gelijk gezegd, niet zijn bedoeling is geweest om de problemen met dit onderwerp verband houdende uitputtend te behandelen en verklaringen te geven. Spr. heeft aangenomen, dat de meesten onder zijn gehoor de belangrijkste factoren wel kennen en heeft daarom ook niet alle genoemd. Ook de door prof. Geyl genoemde factoren hebben hun invloed uitgeoefend. Wat de cijfers der stemmingen betreft, zegt spr., dat de cijfers bewijzen, dat er in het Noorden een grote groep mensen is, die een overtuiging hebben waarvoor zij naar de stembus gaan; 40% is een groot aantal en dat 30% radicaal is zegt veel.

Prof. *Van Houtte* bevestigt de mededeling van de inleider, dat tegen het einde van de 18de eeuw de naam ‘België’ verschijnt, niet eerder. Dit is te beschouwen als een vrucht van de Brabantse revolutie. Er zit iets in van een nationaal gevoel. Voor deze naam is op humanistisch spraakgebruik teruggegrepen. Na 1815 is getracht de oude betekenis weer leven te geven. - Spr. heeft grote waardering voor de inleiding; hij wil slechts hier en daar het accent iets anders leggen. Het eerste punt betreft het economisch overwicht van de Belgen. Dit is in die tijd reëel. De Belgen hadden de wind in de zeilen door de Industriële Revolutie, die aan de economie van het Zuiden een impuls gaf, die in het Noorden ontbrak, tot aan het einde van de 19de eeuw. De betekenis van de Noordnederlandse handel weegt niet op tegen de industriële vooruitgang in het Zuiden. De industrie is een beslissende factor geworden. Het tweede punt is de aard van het Zuidnederlandse liberalisme. Het is niet stedelijk; het is van het begin af in België landelijk en staat in tegenstelling tot de kerkelijke overheid. Vele liberale stemmen komen van het platteland, bijv. in Doornik en in het Waalse land. - Een ander punt, dat aandacht verdient is de wijze van stemmen. Werd er geheim gestemd of openbaar? In het laatste

geval zou spr. tegenover het resultaat erg sceptisch willen staan. - Tenslotte nog iets over het gehalte van het legertje waarover prof. Kossmann sprak. Vergelijking tussen Noord en Zuid is ten deze niet zonder meer mogelijk. Men moet in rekening stellen, dat in België niet de minste militaire traditie bestond. De soldaten hadden in het Zuiden een slechte roep, men beschouwde het leger als een verzameling 'armoedzaaiers'. Vergelijking op deze voet heeft weinig overtuigingskracht.

Prof. *Kossmann* geeft toe, dat 'stedelijk' als qualificatie voor het zuidelijke liberalisme minder gelukkig is. Beter zou zijn: burgerlijk. - Wat de economische situatie betreft, geeft spr. toe, dat deze in het Zuiden positiever is dan in het Noorden, maar is het verschil wel zo groot als uit de woorden van prof. Van Houtte zou moeten worden afgeleid? Gaat het niet meer om een tendentie, dan om een actuele situatie?

Prof. *Van Houtte* zegt, dat het meer is dan een tendentie; dit is sprekers overtuiging, al weten wij nog niet precies alles wat nodig is om hier exacte uitspraken te doen. De bevolkingsvermeerdering in het Noorden had voorlopig geen ander gevolg dan verpauperisering. Men had daar de wind nog niet in de zeilen. In België ontwikkelden de middelen van bestaan zich vlugger dan de bevolking, in het Noorden was dit omgekeerd.

De heer *Van Overzee* maakt nog enkele opmerkingen omtrent het begrip 'België' en vestigt er de aandacht op, dat wij hier te doen hebben met oude - van vóór de volksverhuizingen daterende - reminicenties, die uitlopen op de idealen van 1830.

Dr. *De Vroede* brengt enkele punten naar voren, waarin hij met de inleider verschilt. Vooreerst dat men niet kan staande houden, dat van boven af een poging gedaan is om de humanistische traditie in de namen België en Belgen terug te brengen. In officiële acten komen de woorden alléén voor met betrekking tot de bewoners van de Zuidelijke Nederlanden. Voorts zou spr. erop willen wijzen, dat het Vlaamse particularisme ouder is dan de inleider meent. Tussen 1815 en 1830 heeft het zich doen gelden. Het derde punt betreft het onderwijs in het Zuiden. Er is daar bepaald geen onverschilligheid voor het lager onderwijs. Ook geografische verschillen zijn te constateren. In Luxemburg, Henegouwen en Limburg kan men een grotere medewerking aan verbreiding van lager onderwijs vaststellen dan in andere gebieden, waar meermalen tegenwerking waar te nemen valt.

Prof. *Kossmann* wijst er op, dat de term België in de eerste troonrede voorkomt. 'Nederlands' is daar vertaald door 'belge'.

Dr. *De Vroede* zegt, dat dit niets betekent. Men had geen ander woord; daarom gebruikt men maar 'belge'.

Prof. *Geyl* merkt nog op, dat 'Belgisch' in humanistische zin betekenen kan: Noord- en Zuid-Nederland te samen, en ook Noord-Nederland alléén.

Mevrouw dr. *Brandt-van der Veen* doet in samenhang met de opmerking van prof. Geyl nog een aanvullende mededeling over het gebruik van het woord 'belgicus'. In het Latijn, dat in Thorbecke's tijd aan de Leidse universiteit in gebruik was, komt deze term 'belgicus' voor in beide door prof. Geyl genoemde betekenissen.

Mr. *Gülcher* doet inzake de termen 'Bataven', 'Belgen' en 'Belgisch' nog enkele mededelingen, o.m. ontleend aan de tekst van schoolboeken uit vroegere tijd.

De *voorzitter* dankt nogmaals de beide inleiders voor deze dag, die bijzonder geslaagd mag heten. Hij voegt hieraan toe, dat het bestuur ook degenen, die aan de discussie hebben deel genomen, erkentelijk is. Ten 4.12 uur sluit de voorzitter de vergadering.

[Bijdragen en Mededelingen]

De overrentmeestersrekening van Zutphen over het jaar 1457-1458

medegedeeld door Dr. W. Jappe Alberts

Hoewel het inzicht, dat middeleeuwse stadsrekeningen belangrijke historische bronnen zijn, steeds meer veld wint, blijft er toch nog ruimte over voor de mening, dat de mate waarin publicatie van stedelijke rekeningen geschiedt, niet alleen onvoldoende is om de belangstelling voor deze soort van historische bescheiden en de bestudering daarvan levendig te houden, maar ook geheel ontoereikend is om aan de hand van het gepubliceerde materiaal de geschiedenis van de steden en van het gebied waarin die steden lagen te gaan schrijven. Het is wel nauwelijks nodig om hier aan toe te voegen, dat het in het algemeen niet mogelijk is om deze geschiedenis uitsluitend op grondslag van rekeningen te schrijven. Maar evenmin zal het nadere adstructie behoeven, dat de volledige teksten dezer rekeningen, met name wanneer daarvan series over een kleiner of groter aantal jaren aanwezig zijn, een bijzonder belangrijke en betrouwbare historische bron vormen, omdat zij nu eenmaal een zeer groot aantal objectieve, chronologisch geordende gegevens van sterk uiteenlopende aard bevatten, die zakelijk en nuchter als zij zijn, de historicus in staat stellen om mèt gebruikmaking van andere gegevens, bij te dragen aan de reconstructie van toestanden en gebeurtenissen, die niet alleen de politieke, maar ook - soms zelfs vooral - de economische en de culturele geschiedenis betreffen. Daarnaast openen deze rekeningen niet zelden de gelegenheid om enig inzicht te verwerven omtrent het dagelijks leven in een middeleeuwse stad[1].

Dit uitgangspunt houdt voor de historicus tweeërlei opdracht in. In de eerste plaats dient hij te zorgen voor het in stand houden en versterken van de belangstelling voor deze groep van historische bescheiden, en in de tweede plaats moet hij zich zetten aan het onverkort publiceren van series van rekeningen, die een optimale informatie kunnen geven aan hen, die zich de teboekstelling van stedelijke geschiedenissen in territoriaal of interterritoriaal verband ten doel stellen.

1 Vergel. W. Jappe Alberts, Mittelalterliche Stadtrechnungen als Geschichtsquellen, Rheinische Vierteljahrsblätter, 23, 1958, S. 75-96.

Met betrekking tot het onverkort publiceren van series van stadsrekeningen hebben de Nederlandse historici - en met name de mediaevisten onder hen - een achterstand in te halen. Maar zij, die uit ervaring weten, dat het publiceren van rekeningenteksten een moeizame en tijdrovende arbeid is, zullen zonder twijfel kunnen bevestigen, dat het inhalen van deze achterstand een werk van vele jaren kan zijn, en dat men ook dan nog slechts tot een redelijk resultaat zal komen indien verschillende historici daartoe samenwerken. In deze zin zijn onlangs ook de voorbereidingen tot de volledige edities van de stadsrekeningen van Arnhem over de jaren 1353-1500[1], en van de Cameraarsrekeningen van Deventer over de jaren 1393-1500[2] aangevangen. De werkzaamheden daaraan zullen - hoewel wellicht binnenkort een deel daarvan beschikbaar zal komen - nog over verscheidene jaren lopen, zodat er alle reden is om ook aan de vervulling van het eerste gedeelte van de bovenomschreven taak aandacht te schenken. Dit kan geschieden door publicatie van over een bepaald jaar lopende rekeningen, waarvan afzonderlijke editie om redenen van uiteenlopende aard aanbeveling kan verdienen, zodat de hierbedoelde rekeningen in verschillende groepen verdeeld kunnen worden.

De eerste groep wordt gevormd door rekeningen van steden, met betrekking waartoe de situatie bestaat, dat de editie van de voor algehele publicatie in aanmerking komende, een vrij groot aantal rekeningen omvattende, rekeningenserie nog zó lang zal moeten uitblijven, dat voorafgaande editie van een of meer rekeningen van die stad in het belang van het historisch onderzoek geacht mag worden, o.a. omdat de daarin vervatte gegevens voor het vergelijkend onderzoek van belang kunnen zijn. Een tweede groep wordt gevormd door de rekeningen van steden, met betrekking waartoe de situatie bestaat, dat slechts enkele rekeningen bewaard gebleven zijn[3], zodat het publiceren daar-

1 Vergel. Bijdr. en Med. 'Gelre', 1951, pag. XXV sqq. en Bijdr. v.d. Geschiedenis der Nederl., IX, 1955, pag. 49. De editie van de rekeningen over de jaren 1353-1380 is reeds zover gevorderd, dat publicatie daarvan spoedig kan geschieden.

2 De Cameraarsrekeningen van Deventer zijn door Van Doorninck, De Hullu en Acquoy gepubliceerd over de jaren 1337-1393 (Deventer 1887-1914). Daarna is nog afzonderlijk gepubliceerd de rekening van 1447 (Fontes Minores Medii Aevi, IX, Utrecht, 1959). Thans is in bewerking een editie van de rekeningen over de periode 1393-1400.

3 Zie de niet geheel volledige opgave op S. 76-79 van het in noot 1 op blz. 51 vermelde artikel. Ten aanzien van de aldaar vermelde *enige* Middeleeuwse rekening van Maastricht (1399) kan worden bericht, dat een editie daarvan in voorbereiding is.

van - aangenomen, dat zij op zich zelf beschouwd publicatie verdienen - in den regel geen al te omvangrijke arbeid is, die slechts in een over vele jaren verdeeld uitgaven-plan zou kunnen worden opgenomen. Een derde groep wordt gevormd door rekeningen van steden, die - hoewel in zeker aantal bewaard gebleven - toch vermoedelijk niet voor algehele publicatie in aanmerking komen, doch waarvan slechts enkele om bepaalde redenen, b.v. in verband met gebeurtenissen van algemeen belang, of met betrekking tot de werking van organen van institutionele aard, editie verdienen. Het denkbeeld is wel eens geopperd - en in zekere zin ook uitgevoerd - om van grotere series alléén de oudste rekeningen in extenso te publiceren en de overige in excerpt. Deze methode verdient naar mijn mening bepaald geen aanbeveling, ja zelfs geen ernstige overweging. Een excerptsgewijze editie wordt in zodanige mate beheerst door een subjectieve en willekeurige keuze, dat zij practisch waardeloos wordt. In de niet ondenkbare gevallen, dat een volledige editie van een serie rekeningen van één stad een dusdanige omvang zou krijgen, dat daartegen practische, aan gebrek van bewerkers en aan geldmiddelen ontleende, bezwaren zouden rijzen, zou als enig wetenschappelijk verantwoord alternatief overblijven de volledige editie van de rekeningen over een met zorg uitgezochte periode, al of niet nog aangevuld met tabellen, waarin een deel van de in de gehele serie ieder jaar weer met ongeveer dezelfde omschrijving terugkerende posten zou kunnen worden samengevat. Bij de keuze van de periode zou o.m. de mogelijkheid van vergelijking met rekeningen van andere steden in het oog gehouden moeten worden[1].

Wat nu betreft de eerste, in de aanvang van de overige alinea aangeduide groep van rekeningen, kunnen verschillende criteria voor de op publicatie gerichte keuze worden aangelegd. Allereerst kan het voorkomen, dat een rekening van een bepaalde stad een hiaat in een serie van een andere stad althans ten dele kan aanvullen. Dit is b.v. het geval met de eerder uitgegeven overrentmeestersrekening van Zutphen over het jaar 1472/1473[2], waarmede juist voor dat belangrijke jaar een lacune in de ove-

1 De Overrentmeestersrekening van Zutphen over 1472-1473, medegedeeld door W. Jappe Alberts, Bijdr. en Med. Hist. Gen., Deel 71, 1957, pag. 1-159.

2 Vergelijk S. 95/96 van het in noot 1 op pag. 51 geciteerde artikel.

rigens vrijwel volledige serie van de Arnhemse stadsrekeningen[1] kon worden aangevuld. Tal van posten uit die rekening gaven inlichtingen omtrent de bemoeiingen van de Gelderse steden met het bestuur en met de politiek van het Gelderse territorium in dit onmiddellijk aan de eerste Bourgondische bezetting van Gelre voorafgaande jaar[2]. De op zich zelf reeds belangrijke Zutphense rekening kreeg daardoor en door de omstandigheid, dat de rekeningen van Roermond en Nijmegen over dat jaar eveneens ontbreken, een bijzondere betekenis en rechtvaardigde een afzonderlijke editie. Een tweede mogelijkheid in deze groep is, dat een afzonderlijke editie van een bepaalde jaarrekening, op zich zelf beschouwd gerechtvaardigd wordt, omdat zij talrijke gegevens over voor stad en land belangrijke feiten of toestanden bevat. Dit is b.v. het geval met de hier uitgegeven rekening. Daarin komt n.l. allereerst voor een uitvoerig, afzonderlijk hoofdstuk over de bouw van de z.g. Bourgonjetoren[3], later Martinetstoren genaamd. Deze toren maakte deel uit van de stadsmuur aan de IJsselzijde; de bouw ervan houdt zonder twijfel verband met het directe gevaar, dat de Bourgondische penetratiepolitiek na 1456 ook voor Gelre ging opleveren[4], een omstandigheid, die de wens deed opkomen tot versterking van de stadsommuring, waaraan blijkens de hier uitgegeven rekening in het jaar 1457 ook op andere plaatsen gewerkt werd. De eveneens in deze rekening verantwoorde vervaardiging en aankoop van geschut accentueert deze bedrijvigheid[5]. Dat de op deze materie betrekking hebbende posten niet slechts betekenis hebben voor de politieke, maar ook voor de economische geschiedenis, zij hier slechts in het voorbijgaan aangestipt.

Een tweede reeks van posten uit deze rekening, die een afzonderlijke uitgave daarvan loont, betreft de politieke geschiedenis van Gelre van deze jaren. Die posten[6] hebben namelijk betrekking op de maatregelen tot afweer van de uitbreiding van de Bourgondische invloedsfeer over Gelre en Zutphen en op de

1 Zie Bijdr. en Med. 'Gelre', Deel 51, 1951, pag. XXIX. In de gehele serie ontbreken slechts de jaren 1397/8, 1406/7, 1442/3, 1465/6, 1472/3, 1495/6 - 1498/9.
2 Vergel. W. Jappe Alberts, De Staten van Gelre en Zutphen, Deel II, (Groningen, 1956), pag. 83 sqq.
3 Zie hierna, pag. 96 sqq.
4 Vergel. W. Jappe Alberts, De Staten van Gelre en Zutphen tot 1459; Deel I, (Groningen, 1950), pag. 239 sqq.
5 Zie hierna, pag. 64 en 65, alsmede pag. 178 sqq.
6 Zie hierna, pag. 119 sqq. en pag. 141 sqq.

daarmede in nauw verband staande besprekingen van hoofdsteden en ridderschap betreffende maatregelen tot bestuurshervorming, een en ander in samenhang met de geschillen tussen hertog Arnold en de stad Nijmegen[1] en met de voorbereiding van het zogenaamde Verdrag van Batenburg[2]. Vooral de posten aangaande dit laatste punt laten wederom zien hoe stedelijke rekeningen voor de statengeschiedenis van belang zijn.

De hier uitgegeven rekening - inventaris nr. 1043 van het Gemeente-archief van Zutphen - is vervat in een modern gebonden quarto-band. Van de 40 bladen papier zijn er 38 beschreven in twee kolommen met een vrij duidelijke, regelmatige hand. De beide laatste bladen zijn onbeschreven. Een deel van de bladen draagt een watermerk, een hoofdletter D, die aan de bovenzijde een kruis draagt.

De in de rekening opgenomen inkomsten behoeven naast de daarbij gegeven annotatie geen algemene toelichting. Wèl is het vermeldenswaard, dat in deze rekening een zeer uitvoerige specificatie is opgenomen voor de opbrengsten van de stedelijke weiden[3], waaruit blijkt, dat vele Zutphense burgers agrarische belangen hadden. De omvang van deze lijst geeft duidelijk weer, dat het agrarische element in de stedelijke gemeenschap geenszins ontbrak[4].

Hoewel de inkomstenposten reeds enige inlichtingen over de stedelijke bestuursinrichting en over het ambtelijk apparaat verschaffen, zijn het vooral de uitgaveposten, die ons in staat stellen daaromtrent een indruk te verkrijgen. Bodelonen, reiskosten, ontvangstkosten, salarissen en gratificaties zijn te beschouwen als bestuurskosten in engeren zin, daarnaast zijn verantwoord de onderhoudskosten van de in en buiten de stad gelegen stedelijke eigendommen, waartoe ook de muren, poorten, torens en wegen gerekend moeten worden. De omvang van dit bezit maakte het gewenst om de eigendommen in hoofdzaak naar de ligging

1 Vergel. Stukken betreffende de geschillen tussen hertog Arnold van Gelre en Nijmegen (1458-1459), uitgegeven door W. Jappe Alberts, Werken Hist. Gen., derde Serie, no. 79 (1952).
2 Zie W. Jappe Alberts, De Staten van Gelre en Zutphen tot 1459, (Gron. 1950), pag. 243 sqq.
3 Zie hierna, pag. 69-73.
4 Vergel. W. Jappe Alberts, Beiträge zur Geschichte der ostniederländischen Stadt, Westfälische Forschungen, Bd. 13, 1960, S. 49.

daarvan in groepen te verdelen[1]. Dat deze omvangrijke groep van posten voor de economische en voor de sociale geschiedenis velerlei gegevens bevat, zal bij een eerste lezing daarvan reeds duidelijk worden.

Van bijzondere betekenis zijn - gelijk bekend - de posten, die uitvoerig verantwoorden welke reizen er door de schepenen, raden en burgemeesters niet alleen ondernomen werden[2] in verband met de behartiging van stedelijke belangen, maar ook ter behandeling van zaken, die het gehele territorium betroffen. Gelijk hierover reeds gezegd, is juist het jaar 1457/58 in deze van betekenis. Het is o.m. bij deze afdeling der uitgaven - evenals bij die welke betrekking heeft op de bodelonen[3] - dat het nut van vergelijking met gelijktijdige rekeningen van andere steden duidelijk op de voorgrond komt, omdat veelal de parallele posten elkaar aanvullen en het beeld van de gebeurtenissen scherper maken[4].

Een uitvoerige inleiding op de Zutphense rekeningen, waarbij zowel met de continuiteit van bestuursinstellingen, en van toestanden en verhoudingen, als met wijzigingen daarin en met de relatie tussen over- en onderrentmeester rekening gehouden kan worden, en waaraan ook aandacht geschonken kan worden aan de ingewikkelde muntverhoudingen, kan eerst geschreven worden na bestudering en eventuele publicatie van meerdere overrentmeestersrekeningen, waartoe plannen in voorbereiding zijn. Daarbij zullen dan uiteraard ook de onderrentmeesters-rekeningen worden betrokken. Bij deze editie is - evenals bij de uitgave der rekening 1472/73 - bij het formuleren der annotatie zoveel mogelijk rekening gehouden met het nog ontbreken van een dergelijke inleiding, maar ook met de omstandigheid, dat een aantal namen van personen, plaatsen en gebouwen evenals bepaalde termen, begrippen of instellingen reeds verklaring gevonden hebben in de annotatie op de overrentmeestersrekening van 1472/73, waarnaar in enkele gevallen niet steeds is gewezen. In twee gevallen is een fout in de toelichtingen op de

1 Zie hierna, pag. 74 sqq.
2 Zie hierna, pag. 119 sqq.: Van Ryden aver Jaer.
3 Zie hierna, pag. 141 sqq.
4 Voorbeelden hiervan in ‘De Staten van Gelre en Zutphen, tot 1459’, pag. 136/138; in Deel II, pag. 144/145, en voorts nog de vergelijking van de door W. Jappe Alberts uitgegeven rekeningen van Münster (Fontes Minores, XI) en van Deventer (Fontes Minores IX) beide over het jaar 1447.

editie van de rekening 1472/73 verbeterd, n.l. op pag. 4, noot 6 (1472/73, pag. 8, noot 3), en op pag. 66, noot 1 (1472/73, pag. 62, noot 3). Rijen lag niet halverwege Zutphen en Deventer; het was de grens van de Deventer Teuge, bij het Koerhuis, waarlangs de grens tussen Gelre en het Oversticht liep (‘achter an onser stats (= Deventer) toghe bij den rijen’). Zie Overijsselsche Volksalmanak, 1855, blz. 283. (Vriendelijke mededeling van de archivaris van Zutphen, Mevrouw M.M. Doornink-Hoogenraad; ook de noot 7 op pag. 4 is in verband met een opmerking van Mevrouw Doornink iets voorzichtiger geredigeerd).

Overigens is de annotatie zo summier mogelijk gehouden; zij is in het algemeen beperkt tot datgene wat nodig was om de tekst begrijpelijk te maken. De tekst is volledig en letterlijk weergegeven, ook daar waar klaarblijkelijke fouten in het handschrift staan; hetgeen met name voorkomt bij de persoonsnamen, die overigens ook in verschillende spellingen voorkomen. Leestekens zijn niet ingevoegd, behoudens in die gevallen, waarin dit bepaald noodzakelijk was voor het begrip van de tekst.

Ten slotte zij hier in het bijzonder dank gebracht aan Mevouw M.M. Doornink-Hoogenraad, archivaris van Zutphen, voor de beschikbaarstelling van het handschrift, voor het doorlezen van de drukproeven en vooral voor de door haar verstrekte inlichtingen, waardoor in verscheidene gevallen fouten werden voorkomen.

(fol. 1r) Rekeninge Henryck Kreyngh Rentmeysters der stat van Zutphen van allen sinen upboeren ende uytgeven van Sinte Peters dage ad Cathedram in den jaere Onss Heren duesent CCCCLVII totten selven Sinte Peter in den jaere van LVIII, over 1 lb gerekent XXII lewen.

Ierst van Upboeren[1]

Truede Vaeckx hues wilneer 10 s. Jutten hues wilneer Andries Plonissoens wieff was 16 s.

Scollen toern[2] hefft Storm om gaetswillen, Bene Koppers huess wilneer up sunte Jacob, 15 s.

Gaeken Kremers eerffgenamen gadem by der Laerpoerten[3], 2 lb. 14 s.

Wendel Sprongh ende oere kyndere van oeren kleynen huessken jaerlix, 1 lb.[4]

Die selve van oeren anderen huesken daernaest gelegen jaerlix up sunte Merten, 16 s.

Dat huesken dat Lodewichx kynderen was iaerlix up sunte Merten, 16 s.

die selve van oeren bage[5] jaerlix, 8 s.

Tydeman van Ens van tween bagen jaerlix up sunte Merten, 1 lb.

Des bodels Toern[6]

Evert Badinck van enen gaerden gelegen aen die Beeck[7] gevet jaerlix, 10 s.

1 Vergelijk voor de thans volgende posten de Overrentmeestersrekening van 1472/73, pag. 4 e.v. De rangschikking wijkt hier sterk af.
2 'Scollentoern', een toren in de Nieuwstad.
3 De 'Laerpoort' bevond zich aan de oostzijde van de stad. Vergel. J. Gimberg, Zutphense poorten, Bijdr. en Med. 'Gelre', X, pag. 185 e.v.
4 Zie Geldersche Volksalmanak, 1894, pag. 85.
5 In het hs. kan evengoed 'bage' als 'vage' staan. 'Bage' is een boog, gewelf of kelder, b.v. in de stadsmuur, soms tot woning ingericht, 'Vage' is een onbebouwd perceel grond. Het eerste is hier het waarschijnlijkst.
6 De Boedelstoren was de noordelijke hoektoren van de verdwenen westelijke Berkelpoort. De post staat in de oudste rekeningen gewoon onder de rubriek 'Van Upboren', soms met de toevoeging: 'nyet'. Daaronder volgt dan het opschrift van de volgende rubriek: 'Buten der Lairpoerten'.
7 'Beeck' is een andere naam voor de Berkel.

dat kleyne huessken aen die Vysschpoerte[1] hefft Elshoff van der poerten to verwaren

Henrick Thonijs eerffgenamen van wylneer Goesen Wenemeris gaerden jaerlix ten eerfftynse, 1 lb.

Johan Daemssoen die poerter hefft den gaerden die wilneer Johan Slypmekers was

Gryeten eerffgenamen van Ansem geven jaerlix van enen gaerden 2 lb.

Lambert Luykenssoen, die smyt van ½ gaerden die wilneer Johans ter Marssch was 2 lb. 4 s.

die tycheler hefft den gaerden die Heyn Reym had ende den Molenberch[2] mede die Koert van Helbergen had van gracien. Hugen eerffgenamen van Gruell geven van Johan Kloevers huese wilneer jaerlix 2 lb. 5 s.

Willem van Veenhusen gifft van enen kleynen stucxken lants dat Egbert ten Bruecke had iaerlix, 12 s.

Gerijt Reynerssoen gifft van den huessken en stede die Tempelmans was gelegen by onss stat poerthues[3] ten eerfftynse jaerlix op sunte Merten 1 lb.

Merten Zweynnen eerffgenamen van enen gaerden die wilneer Geertrud Knollen was iaerlix 10 s.

Herman Dreyer uyt Aliden gaerden van Baeck iaerlix 1 lb. 9 s.

20 lb. 5 s.

(folio 1 verso)

Berent Stuvenbergh van Hunnynges Diecke langes sinen gaerden 1 lb. 10 s.

Engbert Dageraet hefft den gaerden die Gaken van Baeck had gelegen by Hunnyngh Diecke 2 lb.

Huer buten die Spyttaelspoerte[4].

Henric Jacobssoen van Zanten uyt sinen huese daer hie inne woent ten eerfftinse up Paesschen 2 lb. 5 s.

Elsken Exen uyt oeren huese daer sie inne woent op Paesschen ende Victoris 2 lb. 1 s.

1 De ‘Vischpoort’ lag bij 's Gravenhof aan de Ysselzijde van de stad; zie hiervóór, pag. 58, noot 3.
2 Een stuk land buiten de Spittaalspoort; bij dit perceel bevond zich een steenbakkerij.
3 Betekent hier vermoedelijk: Spittaalspoort.
4 Bedoeld is hier waarschijnlijk de Spittaalsbinnenpoort.

Henrick Reynerssoen die hueffsleger uyt sinen huese daer hie inne woent jaerlix up Paesschen ende Victoris 2 lb. 2 s.

Henrick Bunynck uyt sinen huese ende stede gelegen an der stat graven daer hie die muerre altoess langh der stede aff stotten zal ende ondervaren[1] als des noet is, jaerlix ten eerftynsse up sunte Peter ad Cathedram 2 lb. 10 s.

Van den gaerden up den Marssch[2].

Johan Slyppmekerss eerfgenamen jaerlix 5 s.

Fenne Gerijt Lueden suster jaerlix 12 s.

Metten eerffgenamen van Zossbeeck, 1 lb. 4 s.

Die Elhorst[3] ende dese na beschreven eerffnisse is verpacht 9 jaer lanck up Sunte Mertens dagh in den winter verleden voer dach des bueckx aen to rekenen. Den ijersten ende den anderen slach hefft Derick Ebbinck voer 34 lb. borge Andries Thoniss. Den derden slach hefft Geritt Ukix vor 30 lb. borge Bluchoff die oelden

Den vierden slach hefft Rense Kreynck vor 28 lb. borge Derick Stakebrot.

Der stat lant an Helbergen[4] hefft Evert Asse vor 29 lb. 5 s. borge Henrick Stuerman

dat lant by der Lueskoppel hefft die stat an oer behoelden to der holtmaerkt[5]

die Bobbelbysen[6] hefft Zeelman Keppelman de got genede vor 42 lb. 5 s. borg Jan van der Cappele

Sweder ten Have gifft jaerlix van Wessermaet[7] to tynsse 1 oelt butken maket 1 s. 3 d.

1 Vermoedelijk in de betekenis van: onderhouden.

2 De ‘Marsch’ lag aan de oostzijde van de Yssel, aan de noordzijde van de stad. De ‘Overmarsch’ lag aan de westzijde van de Yssel. Deze en andere stadslanderijen zijn aangegeven op de kaarten van Thomas Witteroos (Oud-Archief der stad Zutphen). Zie over het beheer van deze eigendommen, J. Gimberg, Bijdr. en Med. ‘Gelre’, Dl. 32, 1929, pag. 152 e.v.

3 De ten Noorden van de stad gelegen ‘Elshorst’ behoorde ook tot het complex stedelijke landerijen. Zie ook Overrentmeestersrekening 1472/1473, pag. 7, noot 4.

4 Helbergen, grondcomplex ten zuiden van de stad; zie noot 2.

5 De ‘Lueskoppel’ was een stadsweide; men onderscheidde de ‘Lueskoppel’, de ‘Groote Koppel’ en de ‘Kleine Koppel’. Zie ook hiervóór, noot 2. Vergel. ook Overrentmeestersrek. 1472/73, pag. 26, noot 1.

6 Landerij-naam.

7 Wesse was de naam van een landerijen-complex aan de zuidoostzijde van de stad, ten dele onder Warnsveld gelegen; tot dit complex behoorde ‘Wessermaet’. Maet = weiland. Zie ook Overrentmeestersrekening, 1472/73, pag. 7, noot 3.

(folio 2 recto)

dat geerken lantss[1] by sunte Walburgen maet hefft Henrick Kreynck jaerlix voer 1 lb. 10 s.

Lodewich Janssoen die smyt hefft Engbert Potghieters stede daer dat achterhuessken up staet ten eerfftinsse jaerlix up sunte Merten 1 lb.

Jacob ter Bruggen van enen kleynen stucxken lants gelegen an dat Oelde Dyepp[2] by der stat graven ten eerfftynse jaerlix up sunte Peter ad Cathedram 10 s.

Andries Yseren hefft dat boen up den gruethuess van sunte Peter ad Cathedram jaerlix voer 3 lb.

Onss stat weert gelegen an Holthueser weert[3] hefft Andries Yseren 9 jaer lanck up sunte Merten verleden an to rekenen ende des to gebrukene tot alre slechte not[4] jaerlix up sunte Merten voer 60 lb. borg Henrick Kreynck

Onser stat olymoelen[5] yeckmoelen[6] ende walckmoelen[7] hefft Rense Kreynck noch 1 iaer lanck van sunte Walborgen aen to rekenen laetss verleden voer dat vorscreven die to gebrueckene na uytwisinge der cedelen daer van jaerlix voer 134 lb. borg Evert Menger

die grave achter Gerytss ter Voerst hefft Henrick ter Marssch voer 7 lb.

die grave in der Schuttebaen mitten Middelwal behoelden die schutten in der banen to schyten[8]

Summa prima 415 lb. 5 s. 3 d.

207 lb.

1 Een strook land.
2 Oude arm van de Berkel, ook Polbeek genaamd, aan de noordzijde van de stad.
3 Bij Twello, Z.W. van Deventer.
4 Tot allerlei doeleinden, tot allerlei soorten van nut.
5 De ‘olymoelen’ diende om oliehoudende zaden te vermalen.
6 De ‘yeckmoelen’ was een eek- of eikmolen, waar eikenschors op het toehout geklopt, tot looistof werd gemalen in de maanden mei en juni (vriendelijke mededeling van pastoor Rientjes, die hiermede een fout in mijn editie van de Overrentmeestersrek. 1472/73 verbeterde).
7 Volmolen voor het vollen van lakens. Zie ook de editie van de Overrentmeestersrek. van 1472/73, pag. 17, noot 1. De in het slot van die noot weergegeven opmerking van de archivaris van Zutphen geeft voldoende aanleiding om met conclusies voorzichtig te zijn; inderdaad geven oudere rekeningen een ander beeld.
8 Zie J. Gimberg, Een Geldersche Stad in de M.E.; B. en Med. ‘Gelre’, III, 1900, pag. 25.

(folio 2 verso)

Pensien van huesen

Ierst uyt Gerijt Krucken hues was aen die Engepoert straete[1] 4½ oelde sc. ende 2 s. maket 13 lb. 12 s.

Item uyt Derick Weckenbecks hues up die Nyestat[2] iaerlix 2 lb.

Item uyt Jacobs hues ter Bruggen in der Nyerstat iaerlix 10 s.

Uyt Gosen Pelsers huess iaerlix 15 s.

Uyt Lambert Elyersshuess buten der Laerpoerten iaerlix 5 s.

Uyt Henrick Bueyng huese buten der Laerpoerten 10 s. Uyt Johan Spaens huess iaerlix 1 lb. 10 s.

Van onsser stat tynss

Ontfangen van Mense Smedyken als van des tychelers huese buten der Spyttaelspoerten 4 lb. 10 s.

Ontfangen van enen sestendeel van enen vleemsse uyt der hoffsteden van Hasewinckel van eenre halver waer die hoert an dat lant dat van Jan van Kell gecofft wert, maket 4 d.

Ontfangen van onsser stat tynsse 6 lb. 7 s.

Ontfangen van Benselers huese bueten der Laerpoerten 15 s ende 1 huen na inhaelt des stades brieff die die kerckmeister onsser statt daer van avergegeven hebben als voer die 8 huenre die uyt der nyer schoelen plegen to gaen

Ontfangen van der hoffstede achter Johans hues van der Cappellen by den Convent die onse stat den blinden gedaen hefft ten eerfftynse iaerlix op sunte Peter ad Cathedram 1 lb.

dat oen dit iaer van gracien quijt gegeven wert

noch heeft onse stat uytgedaen enen bage[3] tegen dat voerscr. huessken naest Eerst Koytenbrouwers huesken iaerlix voer 5 s. daer Lambert die tymmerman siin liefftucht an hebben sal daer alle tijd arme luede in sollen wonen voer die 5 s. tynsses der stat

(fol. 3 recto)

Van menigerhande upkomynge.

Ontfangen van onsser stat wissel[4] van Johan Meyrrinck 18 lb.

1 Thans de Turfstraat.
2 Het aldus genaamde nieuwe stadsdeel werd in 1312 onder één bestuur met het oude stadsdeel gebracht.
3 Hier moet gelezen worden: ‘bage’; zie hiervóór pag. 58, noot 5.
4 Sedert 1447 pachtte Johan Meyerinck de wissel; zie Bijdr. en Med. ‘Gelre’, XXXII, 1929, pag. 157; zie ook Overrentmeestersrekening, 1472/73, pag. 9.

Ontfangen van Ludolphus kynderen des voerspraken als van den 100 comansgulden die sie der stat schuldich weren 10 rinssche gulden daer sie voert van schuldich bleven 20 rinssche gulden daer sie alle jaer up den selven sunte Peter van betaelen sullen 10 rinssche gulden den rentmeister dan in der tijd hent die alinge summe to samen betaelt is, maket 10 lb. 18 s. 2 d.

Ontfangen van den onderrentmeister Andries Yseren Thoniss 600 lb.[1]

Doe die averrentmeister ende die onderrentmeister rekenschap deden van oren rentmeisterampten liepp aver oere beyder presentien 2 lb. 2 s. 9 d.

Ontfangen van 3 tonnen keselingen[2] van onsen borger Willem Tolner oen vercofft als van den keselingen die Alpher Schymmelpenninck gecofft hadde ter stat behueff van elker tonnen 2 oelde braspenninck maket 19 s. 3 d.

Ontfangen van 19 tonnen cleyns keseling die ton 2 stuver maket 4 lb. 15 s.

Ontfangen van Dieckmans dochter van 3 tonnen keselingen 6 oelde braspenninck, maket 19 s.

Ontfangen van barngelde van den kueven[3] voer der smytten 21 lb. 17 s. 6 d.[4]

Item Henrick Kreynck rentmeister hefft genamen van der stat dieckplancken daer twee slueskens van hefft laten maken to siins selves behueff dier 120 voet was dat 130 stuver, maket 4 lb. 10 s.

Ontfangen van den averloepp van den waeckgelde als van den anderen termijn doe die wekers daer van geloent weren 9 lb. 2 s. 11 d.[5]

Ontfangen van den derden termijn van den waeckgelde van den averloep doe die wekers daer van geloent weren 7 lb. 10 s. 8 d.[6]

1 Deze post geeft een bedrag weer, dat van de onderrentmeester Andries Yseren Thoniss., die over het jaar 1457-1458 dit ambt vervulde, ontvangen werd.
2 Keselingen, keistenen, werden o.m. gebruikt voor bestrating.
3 Kueven = koeien.
4 Deze post houdt verband met het brandmerken van vee, dat op de stadsweiden graasde. Zie ook Overrentmeestersrek. 1472/73, pag. 123, noot 7.
5 Zie hierna, pag. 161 en 164.
6 Zie hierna, pag. 169.

Ontfangen van Lambert Stercken slage[1] voer die meymarckt van dat die mager ossen daer up gegaen hadden 3 postulaets gulden ende daer na noch 3 lb., maket 7 lb. 17 s. 6 d.

Ontfangen van selige Zeelmans eerffgenamen van dat hie der stat schuldich bleeff doe hie siin rekensschap gedaen had van sinen onderrentmeisterampte 792 lb. 18 s. 9 d.[2]

Ontfangen van der stat van Aernem als van oer deel gelts van der reysen van Lubick[3] van der hansewegen 41 rijder gulden 2 stuver, maket 89 lb. 13 s. 9 d.

Ontfangen van 250 ende 18 vuet dicker plancken die een deels Andries Yseren kreech als 100 vuet ende Willem Tolner 60 vuet ende voer ander luede mede dat 130 stuver maket 10 lb.

Item ontfangen van wisselgelde als van enckelen golden rinssche gulden ende van vlaemssche payment geboert van lieffgelde dit jaer lanck daer voer gewisselt werden rider gulden ende silver gelt dat sich beloept 36 rinssche gulden ende 3 stuver daer die rentmeister Henrick Kreynck weder van tachteren is 70½ stuver van 100 ridergulden ende 41 soe die ontfangen weren voer 18 stuver ende na den verbade weder uytgegeven werden voer 17½ stuver. Summa daer van blivende beloept sich 33 rinssche gulden ende 2½ stuver, maket 81 lb. 11 s. 4 d.

Summa secunda dese selve 1693 lb. 16 s.

(folio 3 verso)

Van vercofften lyeffgelde[4]

Ontfangen van meyster Henrick van Munster onss stat secretarius 100 rinssche gulden up Petri ad Cathedram dat to den donrebussen gecomen is maket 250 lb.[5]

1 Naam van een stuk land, gelegen bij de Holsterbeek, in het kerspel Warnsveld.
2 Zeelman Keppelman was onderrentmeester in het jaar 1453-1454. Hij overleed in 1456.
3 Vergel. H.U.B., VIII, (1895), pag. 416, no. 649.
4 Verkoop van lijfrenten. Vergelijk voor deze renteverkoop de door J.H. Kernkamp uitgegeven 'Vijftiende-eeuwse Rentebrieven van Noord-Nederlandse steden', Fontes Minores medii aevi, XIII, 1961.
5 Deze uitgaven voor het geschut zijn onder de uitgaven van dit jaar vermeld. Zie hierna, pag. 178 e.v.
De in de hierna volgende post vermelde aankoop en betaling van Bentheimer steen en brandstof voor de steenoven wordt eveneens in de rekening vermeld; evenals de uitgaven voor kleding der stedelijke beambten en schutters, en planken, waartoe de verkoop van een rente aan Liesbet van Amerongen (232 gulden) diende. Vergel. hierna, pag. 65 en pag. 66.

t.o. 64

Blad uit het ‘Caertenboeck’, in 1573 door de landmeter Thomas Witteroos van de Zutphense Stadslanderijen vervaardigd.
(Rijksarchief Arnhem).

Ontfangen van Willem Aessack to behoeff Nyesken Iopertss der begynen an den Convent[1] 90 rinssche gulden op Mey dat gecomen is to den bussen, maket 225 lb.

Ontfangen van Coenraet Slindewater 300 rinssche gulden dat gecomen is to Lambert Stercken slage eens deels ende dat ander an eykene paele ende eyken holt, maket 750 lb.

Ontfangen van Bertrued ten Brincke 60 rinssche gulden maket 150 lb.

Ontfangen van Geryt van Amel 260 rinssche gulden daer mede betaelt wert die graeu bentemer stien[2] an den nyen toern[3] ende den brant to den ijersten lagen aven[4] ende anders, maket 650 lb.

Ontfangen van Derick die Wueste 200 rinssche gulden, maket 500 lb.

Ontfangen van brueder Johan van Lutingen van der prediker oerden 100 rinssche gulden, maket 250 lb.

Ontfangen van Arent Berck tot behoeff siinre suster ten Ysendoern[5] 100 rinssche gulden up Petry ad Cathedram maket 250 lb.

Ontfangen van her Gelmer Claesshagenss soen van der Golde 40 rinssche gulden maket 100 lb.

Ontfangen van Gerardo Henrick Bruenssoen 70 rinssche gulden, maket 175 lb.

Ontfangen van Liesbet van Amerongen 232 rinssche gulden

1 Bedoeld is het 'Oude Convent', een van de zes huizen te Zutphen, waarin vrome vrouwen bijeen woonden om een godvruchtig leven te leiden. Begijnen worden ze - behalve hier, ook in verschillende andere bronnen - genoemd. Behalve het 'Oude Convent' waren er nog de volgende huizen: het 'Rondeel', het Adamanshuis', het huis 'Isendoorn', het Wolffshuis' en het 'Spittaal.' Verdere bijzonderheden vermeldt J. Gimberg, in 'Bijdrage tot de geschiedenis van het geestelijk leven te Zutphen in de Middeleeuwen'; (Bijdr. en Med. 'Gelre', XXX, 1927, pag. 71 e.v.). De vrouwen in sommige van de genoemde huizen waren *geen* begijnen, doch veeleer te vergelijken met de zusters van het Gemene Leven.

2 Bentheimer zandsteen werd veel gebruikt voor openbare gebouwen. Daarnaast werd Munstersteen, uit de nabijheid van Coesfeld en Drakenveldersteen uit het Zevengebergte gebruikt. Zie hierover W. Jappe Alberts, Nederrijnse Studiën, 1954, p. 7, en eveneens Rh. Viertelj. Bl., 1959, S. 53, S. 43/44.

3 In 1457 werd de hier als 'nye toern' aangeduide 'Bourgonjetoren' gebouwd. Zie hierna, pag. 96; zie ook Inleiding, pag. 54.

4 Brandstof voor één der stedelijke steenovens. Zie over het steenbakkerij-bedrijf, J. Hollestelle, De steenbakkerij in de Nederlanden, Assen, 1962. Zie ook hierna, pag. 80, noot 1.

5 Zie hiervóór, noot 1.

up Nativitas Marie dat gekomen is to der kledingh der stat diinres[1] ende den schutten ende to der dicken slueseplancken aen den Werfft[2] als van 8 pennyngh enen,[3] maket 580 lb.

Ontfangen van Griete Budde Johan Weertss maget 50 rinssche gulden, maket 125 lb.

Ontfangen van Johan Weert 60 rinssche gulden, maket 150 lb.

Ontfangen van Gerijt Yseren bastert 8 rinssche gulden van wege Andries Yseren Alpherssoens soen to beteringhe daer 7 rinssche gulden eerffgelde daer men oen 12 rinssche gulden jaerlix lieffgelt voer geven sal up Santgangen[4] verleden, maket 20 lb.

Ontfangen up Midwinter van Hermannus Haeck vicarius to Deventer van wege siinre suster 100 rinssche gulden die op oen staen sullen tot oren live, maket 250 lb.

Ontfangen van her Wiinrick van Maersteyn den duetsschen heren duesent rinssche gulden, maket 2500 lb.

Van vercofften eerffgelde[5]

Ontfangen van Wolter Johanss den schomaker 160 rinssche gulden van 16 penningen enen[6], maket 400 lb.

7325 lb.

(fol. 4 recto)

Van den sess gherichten[7]

doe men dat ijerste gerichte claerde ontbrac an der presentien als men in den uytgeven wal vinden sal[8].

1 Zie hierna, pag. 184.
2 Zie hierna, pag. 96 e.v.
3 De rentevoet is dus 12½%, zie over stedelijke renteverkoop Fontes Minores Medii aevi, XIII, en de aldaar vermelde litteratuur.
4 Santgangen is 10 October; de sterfdag van St. Victor van Xanten, op welke dag ook de heiligdomsvaart in Xanten werd gehouden. ‘Santgangen’ als aanduiding van de datum komt betrekkelijk zeldzaam voor. Het is beperkt tot het Oosten van Nederland, met name in Deventer, Kampen, Zutphen en verder in Drente en Groningen. Zie ook W. Jappe Alberts, De Ordinarii van Kampen uit de 15de en 16e eeuw, Fontes Minores Medii aevi, XII, 1961, pag, 37.
5 Verkoop van erfrenten.
6 De rentevoet voor erfrenten is lager, nl. 6¼%.
7 Zie de editie van de Overrentmeestersrekening 1472/73, pag. 22.
8 Zie hierna, pag. 162.

desgeliken ontbrack an den anderen, derden, vierden, viefften ende sesten gerichten als men in den uytgeven wal vinden sal[1].

Van den vleysshouwerss[2]

Johan Tast, Derick Ebbinck, Gerrit siin soen, Henrick Poppinck, Jan siin soen, Zeel siin soen, Wessel Deynck, Evert Deynck, Johan Wessel, Gerijt Mueser, Wycher ter Hueve, Esken Esselinck, Willem Boelman.

Dyt sint 13 personen ellick persoen 32 s., maket 20 lb. 16 s.

Summa tertia 7345 lb. 16 s.

20 lb. 16 s.

(folio 4 verso)

Van onsser stat watermoelen[3]

Des saterdages na Esto Mihi 35 lb.
des saterdags na Invocavit 36 lb.
des saterdags na Reminiscere 36 lb. 10 s.
des sondags up Letare 35 lb.
des sondagh up Judica 35 lb.
des sondagh up Palmarum 32 lb.
des saterdagh up Paesschavent 20 lb. 10 s.
des sondagh up Quasi modo van drien daghen want dat ander hillige daghe weren 16 lb.
des sondagh up Misericordias Domini 26 lb.
des sondagh up Jubilate 28 lb.
des sondagh up Cantate 31 lb.
des sondagh up Vocem Jocunditatis 31 lb. 10 s.
des sondagh up Exaudi 27 lb. 10 s.

1 Zie hierna, pag. 166, 168, 172, 175, en 176.

2 Opbrengst van de verhuur van verkoopplaatsen voor vlees. Er waren dus blijkbaar in Zutphen in 1457 dertien slagers. In 1472 waren er tien slagers, dit is practisch hetzelfde aantal, omdat in 1457 de drie zonen van 2 slagers medegerekend zijn. Tien slagers voor een kleine stad is vrij veel, temeer als men bedenkt, dat vele inwoners zelf geslacht zullen hebben en dat de stad in een agrarische omgeving lag. Vergelijking met andere steden kan hier mogelijk nog leiden tot het verkrijgen van demografische gegevens.

3 Het opschrift vermeldt alléén 'watermoelen', maar het gaat waarschijnlijk ook om één of meer windmolens, want de post van de ontvangsten op den zondag na Egidii vermeldt: 'want die Berkel cleyn was (d.w.z. weinig water had) ende niet en weyede' (d.w.z. er stond geen *wind*.) Vergelijk verder de Overrentmeestersrekening van 1472/73, pag. 17, noot 1. De molens zijn, blijkens de steeds wisselende wekelijkse inkomsten, niet verpacht.

des sondagh up Pinxsteren 35 lb.
des sondagh na Pinxsteren van drieen daghen want dat ander hillige daghe weren 18 lb.
des sondagh na sunte Viet 27 lb.
des sondagh na sunte Johan 17 lb., van drien daghe want dat ander hillighe daghe weren
des sondagh na Visitatio Marie van 4 daghe want dat ander hillighe daghe weren 15 lb. 10 s.
des sondagh na Translatio Martini 25 lb.
des sondagh na Margarete Virginis 22 lb.
des sondagh na Magdalene 21 lb. 10 s.
des sondagh avent Petri ad Vincula 20 lb.
des sondagh na Petry 21 lb. 10 s.
des sondagh na Laurencii 22 lb.
des saterdagh up Berntssavent 29 lb. 10 s.
des sondagh up Augustini 20 lb.
des sondagh na Egidii want die Berkel cleyn was ende niet en weyede 10 lb. 10 s.
des sondagh na Nativitatis Marie 19 lb.
des sondagh na Lamberti 17 lb. 10 s.
des sondagh Mathey 30 lb.
des sondagh na Remigii 22 lb.
des sondagh avent Victoris 32 lb.
des sondagh na Victoris 21 lb.
des sondagh Severini episcopi 23 lb. 10 s.
des sondagh na Symonis et Jude apostolorum 27 lb.
des sondagh up Leonardi 30 lb. 10 s.
des sondagh na Martini 30 lb.
des sondagh na Elizabet 31 lb.
des sondagh na Katharyne 26 lb.
des sondagh na sunte Andreas 31 lb.
des sondagh na Onss Vrouwen Conceptio 22 lb. 10 s.
des sondagh na Lucie 31 lb.
des sondagh up Kerssavent 32 lb.
des sondagh na Kerssdagh want dat ander hillige dage weren 11 lb. 10 s.
des sondagh na Dartynen 21 lb. 10 s.
des sondagh na Pontiani 18 lb. 10 s.
des sondagh na Agnetis 21 lb.
des sondagh na Conversio Pauly 17 lb.
des sondagh up Agathe Virginis 30 lb.
des sondagh na Scholastice Virginis 33 lb.

des sondagh na Valentini 30 lb.
des sondagh op sunte Peters avent 34 lb.

1337 lb.

(folio 5 recto)

Van den Ryessweerde

Ontfangen aver jaer uyt den Raseweerde to samen 21 lb. 13 s. 6 d.

Van wegelde[1]

Item van der Laerpoerten als van den tolhuess ontfangen 164 lb. 15 s. 9 d.
Van der Nierstat 19 lb. 15 s. 2 d.
Item van der Spyttaelspoerten 24 lb. 9 s. 4 d.

Van borgersschap[2]

Meyster Derick Bueckeler van Asperen borger van gracien Guutger van Luenresloet borger mit 1 schilde maket 3 lb. Rembelt van der Weyde borger mit 1 schilde, ende hefft verpeent hier voert to blyven[3] by 25 oelde stuver. Siin borge daer voer Derick Yopert ende Reynken Eyel maket 3 lb. Aelbert van Ens borger van gracien. Johan van Sydenhave borger mit 1 schilde, maket 3 lb. Johan van Holthuesen borger van gracien. Henrick Kesselman borger van gracien mit 1 rinsschen gulden maket 2 lb. 10 s. Johan van Zwierte anders geheiten Oeldenseel borger van gracien.
Summa quarta 1579 lb. 3 s. 9 d.

242 lb. 3 s. 9 d.

(folio 5 verso)

Van peerden ende byesten to weyden in den Ossenweert[4]

1 Poortgeld van binnenkomend asverkeer. Ook hier blijkt weer, evenals in 1472/73 (vergel. editie van de Overrentmeestersrekening van 1472/73, pag. 15), dat het verkeer uit het Oosten (door de Laerpoort, waar ook het tolhuis stond) het grootste was.
2 Inkomsten uit de betaling van gelden ter verwerving van het burgerrecht.
3 D.w.z. hij verbond zich om te Zutphen te blijven. Zie ook Overrentmeestersrekening, 1472/73, pag. 19.
4 De in deze en de volgende afdeling opgenomen posten verschaffen belangwekkende gegevens voor de behandeling van de vraag in hoeverre de Middeleeuwse steden een agrarisch karakter

Johan ter Lueer 1 osken 2 lb. 5 s.

hadden. Zie Inleiding, pag. 55. De ‘Ossenweert’ lag aan de westzijde van de Yssel, ten Noorden van de Overmarsch. Deze weerd strekte zich uit van de Emperbrug tot aan de Yssel. Zie Overrentmeestersrekening, 1472/73, pag. 10, noot 6, pag. 20, noot 1. Een deel van deze ‘Ossenweert’ heet thans nog de ‘Sluzeweide’. (Vergel. Overrentm. rek. 1472/73, pag. 20).

Gosen ter Cappel 1 stier 1 lb. 5 s.
Geryt Kreyngk des rentmeisters brueder 2 ossen 5 lb.
Peter Kreyngk 2 ossen 5 lb.
Henric Kaelsack 4 ossen 10 lb.
Henric Kreyngk rentmeister 3 ossen 7 lb. 10 s.
die selve noch 4 ossen die laet in quemen 8 daghe voer sunte
Jan ende 14 dage na sunt Johan weder uyt 6 lb. 10 s.
Derick die Woeste 4 ossen 10 lb.
Gaeken Smut 1 stier ende 1 eenwinter 3 lb.
die selve 2 kalver 2 lb.
Thonyss Yseren 4 ossen 10 lb.
die selve ende siin knecht Henric 4 ossen 10 lb.
Henric Tryppmaker 1 stierken 1 lb.
Heydenrick 2 stier 3 lb. 10 s.
dat Spittael[1] 1 stier 1 lb. 10 s.
die selven 4 kalver 3 lb. 10 s.
die schulte Steyne die Bose 2 stier 4 lb. 10 s.
die selve noch na in 3 ossen 5 lb. 15 s.
Johan Kreyngk Andriess 2 stier 4 lb. 10 s.
dat gasthues 2 stier van gracien
Geryt Salick 2 ossen 5 lb.
Willem ter Riet 1 stierken 1 lb. 5 s.
Claess Kremer 2 ossen 4 lb. 15 s.
Rense van Buerle 2 stierken 3 lb.
die selve 2 ossen van Sunt Jan in, 3 lb.
Jutte Mueses 2 oskens 4 lb. 5 s.
Evert Tryppmaker 1 stier 1 lb. 20 s.
Aelbert Liefferdinck 2 osken 5 lb.
Heyn Ionge 4 oskens 9 lb.
Bertolt Daemss 1 stierken 1 lb. 5 s.
Daniel ten Bruecke 1 oss 2 lb. 10 s.
Evert Badinck 2 osken 4 lb. 10 s.
Alpher Yseren 1 oss 2 lb. 10 s.
Evert Asse 4 osken laet in 8 lb.
Johan Huerninck 1 stierken 1 lb. 5 s.

1 Zie hiervóór, pag. 65, noot 1.

Herman Verver 2 ossen 5 lb.
die selve 2 kalver 1 lb. 10 s.
Jan Buurwerker 2 oskens 4 lb. 10 s.
Hilken Assen 1 osken 2 lb. 5 s.
Lueken Blaewen 2 ossen 5 lb.
Niclaess Henrick Kreyngh knecht 2 ossen laet in 3 lb. 10 s.
Jan Towsleger 1 stierken 2 lb.
Byel Yserens 2 ossen 5 lb.
Goesen Bagemaker 2 ossen 4 lb.
Geryt Bunynck 2 stier 3 lb. 10 s.
Wolter Johanssoen 2 osken 4 lb. 15 s.
die selve 1 stier 1 lb. 10 s.
Derick ten Wal Arentssoen 2 osken 4 lb. 10 s.
Jan Leyendecker 2 ossen 5 lb.
Herman Spyke 1 osken 2 lb.
Peter Kesyngh 2 ossen laet in 4 lb.
Staffert 1 oss 2 lb. 5 s.
Bertolt Rypmaker 2 ossen laet in 4 lb. 5 s.
Giesken Schroder 2 osken laet in 1 lb. 10 s.
Wier Tanerkamp 2 osken 14 dage langh 15 s.[1]
Item Rense van Mekeren 1 boel 5 lb.
Johan to Kalffseker 1 boel 5 lb.
Johan Bueck 1 boel 5 lb.
Dijetmer Karmer 1 boel 6 lb.
Reynken van Raepen 1 boel 6 lb.
Jan Huerninck siin peert 6 lb.
Geryt van Viracker 1 boel 7 lb.
Poppinck 1 boel 4 lb.
Berent Esselingh 1 boel 4 lb.
Mense Smediken 1 boel 5 lb. 5 s.
Johan der joffer van Wissch oer rentmeister 1 peert ende 2 boelen 19 lb.
die schulte Steven die Boese 1 boel 4 lb. 10 s.
Engbert ten Elshaef 1 boelken 3 lb.
Herman Verver 1 peert 6 lb.
Geryt Kod 1 boel 7 lb.
Willem ten Have 1 boel 6 lb.
Wolter Dempinck 1 boel 5 lb.
Henrick Sickyt 1 boel 4 lb. 15 s. Geryt van Kervel 1 boel 6 lb.
Peter des tolners knecht 1 boel 5 lb. Evert Asse 1 boel 6 lb.

1 Na deze post is het opschrift: ‘Van den peerden weggevallen; boel, voel is veulen.

Alphert Schymmelpenninck 1 peert 6 lb.
Jan ten Kolke 1 boel 6 lb. 10 s.
Aelbert Tanckyter 1 boelken 3 lb. 10 s.
Jan Monick 1 boel 5 lb. 10 s.
Her Evert van Wilp 1 boel 5 lb.
Andries ten Kolke 1 boel 6 lb.
Deiter Smedinck 1 boelken 3 lb. 10 s.
Aelbert Krybbe 1 boel 6 lb. 10 s.
Willem Valtinck 1 boel 6 lb.
Geryt Ylberdinck 1 boel 6 lb. 10 s.
Evert Badinck 1 boel 4 lb. 10 s.
Henrick Cuperinck 1 boel 6 lb.
Evert ter Vorst 1 bul laet in 3 lb.
Andries Yseren siin ruen 4 lb.
Jacob Bungener 1 ruen 4 lb.
Thonys Kremer 1 boel 5 lb.

(folio 6 recto)

Van der Koppel[1]

Evert ter Vorst 1 ruen 5 lb.
die selve 1 osse 3 lb.
Jan Kreyngh Andriess 1 ruen 4 lb. 10 s.
Poppinck 1 ruen 4 lb.
Jan Bueck 1 ruen 4 lb.
Andries Peyn 1 ruen 4 lb. 10 s.
Willem Zewinck 1 ruen 5 lb.
Evert Mengerinck 1 ruen 4 lb.
Claess ter Cappelle 1 ruen 5 lb.
Engbert Dageraet 1 ruen 4 lb.
Die Joffer van Wissch 1 ruen 4 lb.
Henrick Ruerman 1 ruen 4 lb. 10 s.
Geryt Aessack 1 ruen van gracien
Henrick Kreyngk rentmeister 5 ossen 15 lb.
Item die Koppel alleen 66 lb.

493 bl. 15 s.

(fol. 6 verso)

Van vercofften waren[2]

1 Zie hiervóór pag. 60, noot 5.
2 Een ‘waar’ is het recht om twee runderen te laten weiden op de Nedermarsch, op Helbergen of op Wesse.

Claess van Snellenborch 1 waer 16 lb.

Claess ter Kluese 1 waer 16 lb.
Dijtmer Kremer 1 waer 16 lb.
Willem Kremer 1 war 16 lb.
Her Peter van Hoern to Addemans huess[1] 1 waer 8 lb. tot sinen leven

Van verhuerden Waeren

Evert van de Wal 1 waer up Helbergen 3 lb.
Alijt Haeckx ½ waer up Helbergen 1 lb. 10 s.
Henric van Bleeck ½ waer op Helbergen 1 lb. 10 s.

(folio 7 recto)

Van koeren ende van broecken[2]

Rekeninge van den iersten gerichte
als Andries Yseren ende Johan Kreyngk
Heyn Roese 1 lb.
siin wieff 1 lb.
Guutger van Luenresloet 1 lb.
Wessel Deynck 3 lb.
Evert Deynck 1 lb.
Derick Ottensoen 5 lb.
Henric Pieck 1 lb.
Jacob Smyt 1 lb.
Frederick Derixss 2 lb. 10 s.
Rekeningh van den anderen gerichte als Johan Huernynck ende Herman Tolner
Wolter ten Oeldenberge 2 lb.
Johan van Voerthuesen 10 s.
Henrick van Ooynckweert 10 s.
Wendel Sprongh 1 lb.
Henrick van Mullen 1 lb.
Henrick Mawrisken 10 s.
Wolter ten Achterberg 5 s.
Rekeninge van den derden gerichte als Andries Thonissoens ende Alpher Schymmelpenninck
Johan Ywsinck 1 lb.
Herman Stemeren 6 lb.

1 Zie hiervóór, pag. 65, noot 1.
2 Zie de editie van de Overrentmeestersrekening van 1472/73, pag. 22, noot 1. De namen der schepenen vindt men terug hierna op pag. 184. Zie ook de vermeldingen hiervóór op pag. 60 en 61, en hierna op pag. 119 e.v.

die selve 6 s.
Henrick Jacobss. 1 lb.
Rekeninge van een vierden gerichte als Rense Kreyngh ende Herman Ververs
Johan Rubach 3 lb.
Henric Henrix knecht van Mullen 2 lb.
Truede Ruermans 1 lb.
Arent Schulte 1 lb.
Egbert Kystemaker 5 lb.
Rekeninge van den viefften gerichte als Derix van Drinen ende Johans van der Cappelle
Rekeninge van den sesten gerichte als Evert Assen ende Henric Kreyngh
Herman Zeemssmaker 1 lb.
Koelthoff 5 lb.
Johan Hegeling 5 lb.

Summa quinta 625 lb. 6 s.
131 lb. 11 s.

(fol. 7 verso)

Summa summarum van allen upboeren 11659 lb. 7 s.

(fol. 8 recto)

Van wederuytgeven

Ierst den weydemeysters ende den wegemeisters[1] als Reynken ter Hoffstede ende Evert Tryppmaker in oren ampten.

Bueten der Marsschporten[2]

1 De weidemeesters en wegemeesters waren stedelijke beambten, die belast waren met het toezicht op het onderhoud van de stedelijke gronden en op de stedelijke wegen, daartoe behorende. Maar behalve toezicht hadden zij ook tot taak leiding te geven bij de werkzaamheden; zij werkten zelf mede en werden daarvoor met daglonen gehonoreerd, evenals de overige arbeiders. Reynken ter Hofstede wordt dan ook voortdurend vermeld in de hier volgende posten, soms ook voor werkzaamheden, die niet direct tot zijn ambt behoren. Evert Tryppmaker wordt echter nauwelijks vermeld, doch het blijkt niet om welke reden.

2 De werkzaamheden zijn verdeeld in groepen, die blijkbaar verband houden met de ligging der stedelijke eigendommen. De eerste groep vormen die 'bueten der Marsschporten', waartoe o.m. gerekend worden de Overmarsch en de Ossenweerd; de tweede groep die buiten de 'Nyerstat', de derde groep die buiten de 'Laerpoerte', de vierde groep die buiten de 'Spyttaelspoert'. In de Overrentmeestersrekening van 1472/73 is de groepering gewijzigd. Zie voorts Inleiding, pag. 55 en 56.

Des sondagh up Invocavit[1] verloent van tuenen ende holt gehouwen up der Avermarsch[2] Reynken ter Hofstede 4 dage Berent Esskens 4 dage Derick ter Har 4 dage Pyppinck 4 dage Derick Huete 4 dage Henric Dykert 4 dage Frederick Dykert 4 dage, elken des dages 4½ kromstert, maket 5 lb. 14 s. 7 d.

Des sondages up Reminiscere verloent van holte gehouwen in den Ossenweert to den hoeffde[3] ende voert to den tuenen. Reynken 6 dage Derick Huete 6 dage Pyppinck 6 dage Berent Esskens 6 dage Derick ter Har 6 dage, Jan Besselinck 6 dage Werner Veenhorst 6 dage Peter Janssoen 6 dage Henrick Heynck 6 dage Coert ten Hoen 6 dage Derick Wolberts 6 dage. Elken des dages 4½ kromstert. Derick die Beer mit sinen wagen dat holt gevuert an den tuen 4 dage. Willem Tolner mit sinen wagen holt gevuert buten die Laerporten 2 dage elken des dages ½ rinssche gulden maket 16 lb. 16 s. 4 d.

Des sondages up Oculi verloent van holte gemeyet to den hoeffde Reynken 5½ dage Huete 5 dage Evert ten Huen 5½ dage, Pippinck 5½ dage Jan Esskenss 5½ dage Derick van der Haer 3 dage Zegevalck 5½ dage, elken des dages 4½ kromstert. Derick die Beer mit sinen wagen holt gevuert an den verdingeden tuen 2 dage des dages ½ rinssche gulden, maket 8 lb. 7 s. 2 d.

Item verloent van 40 rueden tuenss gemaket die verdinget weren an den Ossenweert toe tuenen, van elken ruede 5 oertkens, maket 2 lb. 5 s. 6 d.

Des sondages up Letare verloent van holt geknoetet ende gebunden ende gemeyet in den Ossenweert ende in den weert up den Avermarssch mede plellinge[4] gehaelt to hellebarde ende

1 De uitbetaling der lonen vindt wekelijks plaats, bij voorkeur op Zondag.
2 De ‘Overmarssch’ lag aan de overzijde van de Yssel, tegenover de stad. De grens werd gevormd door een oude Ysseltak, die ook als Emperbeek vermeld wordt. Deze Ysseltak is in het tegenwoordige landschap nog duidelijk te herkennen en ten dele nog aanwezig. Zij stroomde langs het huis Empe en boog ongeveer bij de tegenwoordig nog zo geheten Emperbrug oostwaarts naar de Yssel. Zie voorts pag. 60, noot 2.
3 Stroomhoofden in de Yssel, met paalwerk en takkebossen beschermd tegen de stroom.
4 Plellingen komt hier vermoedelijk in twee verschillende betekenissen voor. Allereerst in de betekenis van dikke stokken van wilgenhout, die voor het vervaardigen van hellebaarden gebruikt worden; in de tweede plaats in den zin van jonge wilgen, die in de weerden geplant worden en later gesnoeid en geknot worden, werkzaamheden, die herhaaldelijk in de rekeningen vermeld worden. In de weerden werden ook populieren geplant.

plellinge gesat Reynken 5 dage Huete 5 dage Pyppinck 5 dage Berent Eskenssoen 5 dage Johan Besselinck 5 dage Henric Zelen 5 dage Derick van der Har 5 dage Zegevalck 5 dage Henric 5 dage Jan Eskenss 5 dage Coert ten Huen 5 dage Henrick Dykert 5 dage Derick Sluter 5 dage Steven van Buecholt 5 dage. Elken des dages 4½ kromstert. Willem Tolner mit sinen wagen holt gevuert buten der Laerporten to den vuetwech 2 dage, noch an Holsterbrugk[1] ende buten der Larporten plellingen gevuert 1 dach. Dirc die Beer mit sinen wagen 1 dach. Elken des dages ½ rinssche gulden, maket 16 lb. 10 s.

Des sondages up Judica verloent van holte gemeyet in den Ossenweert ende gebunden dat to den hoeffden wesen solde Reynken ter Hoffstede 6 dage Dirc Huete 6 dage Derick Sluter 6 dage Lambert ten Marsch 6 dage Pippinck 6 dage Derick ter Har 5½ dage Jan Besselingk 5½ dage Jan Esskenssoen 5½ dage Henrick Heynck 5½ dage Henrick Zelen 5½ dage Coenraet ten Hoen 5½ dage Werner Veenhorst 5½ dage Zegevalck 5½ dage Steven van Bueckelt 6 dage Henrick Dykert 6 dage, elken des dages 4½ kromstert. Derick die Beer mit sinen wagen holt gevuert to den hoeffden 2½ dage des dages ½ rinssche gulden. Gerijt Gysen mit sinen schepe holt gevuert uyt den Ossenweert to den hoeffden 4 dage, dat schipp des dages 9 kromstert. Gerijt selver gearbeit 4 dage. Jacob Palinck 3 dage Derick die Witte 2 dage. Elken des dages 4½ kromstert, maket 22 lb. 8 s. 8 d.

Des sondages up Palmarum verloent van straten buten der Marsschporten ende mede die gaete gestoppet an den mueren buten der Larporten. Ende mede geweest in den watermoelen meister Geryt Straten 5½ dage Henrick van Bomel 6 dage Gaeken van Onna 6 dage, elken des dages 8 kromstert. Item Herman Coster 6 dage des dages 4½ kromstert. Item Nolde Esselinck gevuert to der selver straten vor der Marsschporten dar dat bolwerck stont 37 ende 20 karen an sande kalck ende stien gevuert buten der Larporten, elke kar 3 oertken, den selven noch 6 kromstert van eerde gevuert van den bolwerck, maket 9 lb. 16 s. 2 d.

Op den selven sondag verloent van holte gevuert to den hoeffde mitten schepe van binden ende mede plellingen gesat buten die Niestat an den Engh[2], ende getuent Reynken 6 dage

1 De ‘Holsterbrug’ lag buiten de Nieuwstad in de weg naar Deventer.
2 De ‘Engh’ was een complex landerijen aan de Noordzijde van de stad.

Dykert 6 dage Dirc Sluter 6 dage Henric Zelen 6 dage Pippinck 6 dage Derick van Vorst 6 dage, Werner Veenhorst 6 dage Coert Borgert 6 dage Zegevalck 6 dage, Deric van der Har 6 dage, Johan Besselinck 6 dage, Lambert ten Marssch 6 dage, Coert ten Huen 6 dage, Jan Eskenssoen 6 dage, Henric Heynck 6 dage, Geryt Gyse 2½ dage. Elken des dages 4½ kromstert. Siin schipp 2½ dage, des dages 9 kromstert. Derick die Beer mit sinen wagen holt gevuert uyt den Ossenweert, uyt den weerde to den water 4 dage des dages ½ rinssche gulden, maket 22 lb. 11 s. 6 d.

(folio 8 verso)

Des saterdages up Paesschavent verloent van straten ende van mueren buten der Marsschporten ende van den tween hueskens dael to breken bueten der Visschpoerten Gerijt Straten 5 dage Henric van Bomel 5 dage Gaeken van Onna 5 dage. Elken des dages 8 kromstert. Item den opperknechten Herman Coster 5 dage Henric Jans 5 dage Wolter van Haeren 5 dage. Elken des dages 4½ kromstert. Nolde Esselinck sant gevuert kalck ende keselinck 80 kaeren, elke kar 3 oertken, noch 29 kaeren eerde gevuert vor 6 kromstert, maket 11 lb. 10 s. 4 d.

Des sondages up Misericordias Domini verloent van holte gevuert in den Ossenweert ende van den hoeffde to maken Reynken 6 dage Pyppinck 5½ dage Dirc Huete 5½ dage Derick van der Har 5½ dage Coert Borgert 5½ dage Coenraet ten Hoen 5½ dage Segevalck 5 dage Henrick Heynck 5½ dage Werner Veenhorst 5½ dage. Elken des dages 4½ kromstert, maket 10 lb. 5 d.

Des sondages up Jubilate verloent van holte gemeyet to den hoeffde ende mede to den hoeffde gearbeit Reynken ter Hoffstede 5 dage Pyppinck 5 dage Coert ten Hoen 5 dage Coert Borgert 5 dage Derick ter Har 5 dage Zegevalck 5 dage Werner Veenhorst 5 dage Henric Heynck 4 dage Huete 5 dage Derick Slueter 5 dage Henric Zeele 5 dage. Elken des dages 4½ kromstert. Willem Tolner mit sinen wagen 1 dag holt gevuert to den hoeffde des dages ½ rinssche gulden, maket 11 lb. 11 s. 9 d.

Des sondages up Cantate verloent van holte gemeyet to den hoeffde ende vort gearbeit to den hoeffde Reynken 4 dage, lange Coert 4 dage Henrick Heynck 4 dage, Henric Zelen 4 dage, Werner Veenhorst 4 dage, Pyppinck 4 dage, Zegevalck 4 dage, Coenraet ten Huen 4 dage, Derick ter Har 4 dage, Huete

4 dage. Elken des dages 4½ kromstert. Deric die Beer mit sinen wagen holt gevuert uyt den weert to den hoeffde 4 dage des dages ½ rinssche gulden, maket 10 lb. 7 s. 4 d.

Des sondages up Vocem Jocunditatis verloent van holte gemeyet to den hoeffde ende gearbeit to den hoeffde Reynken 6 dage Huete 6 dage, lange Coert 6 dage Henric Zelen 6 dage, Werner Veenhorst 6 dage Henric Heynck 6 dage Coert ten Hoen 6 dage, Pyppinck 6 dage, Deric van der Har 6 dage, Zegevalck 6 dage, Elken des dages 4½ kromstert. Item verloent van tuenen ende graven in den Ossenweert Gerijt van Bueckelt 100 kromstert, maket 16 lb. 16 s. 5 d.

Op den selven dach verloent van den gusten guede to hueden op de Marssch in die zideweyde[1] Godert Mullener 12 d. ende 12 nachte Johan Rijne maket 12 dage ende 12 nachte. Elken van 1 dach ende nacht 6 kromstert, maket 6 lb. 10 s. 11 d.

Des sondages up Exaudi verloent van holte gemeyet to den hoeffde ende van den hoeffde gemaket Reynken 5 dage Derick Huete 5 dage Coenraet Borgert 5 dage Pyppinck 5 dage Deric ter Har 5 dage, Zegevalck 5 dage, Henrick Zelen 5 dage, Johan Besselinck 5 dage, Werner Veenhorst 5 dage, Coenraet ten Hoen 5 dage, Henric Heynck 5 dage, Derick Slueter 5 dage, Elken des dages 4½ kromstert. Willem Tolner mit siinre karen eerde gevuert 4 dage Gerit Kod mit siinre kaer 3 dage elken des dages 6 kromstert Derick die Beer mit sinen wagen holt gevuert den tychelaven mede to besichen 2 dage des dages ½ rinssche gulden, maket 15 lb. 5 s. 5 d.

Des sondages up Pinxsteren verloent van den hoeffde holt gemeyet ende gevuert ende mede plellingen to bebynden voer die Nyestat an den dieck ende mede van der alymoelen Reynken ter Hoffstede 6 dage Huete 4 dage Pippinck 6 dage Henric Zelen 6 dage, Coert Borgert 6 dage, Zegevalck 6 dage, Besselinck 6 dage, Derick ter Haer 4 dage Coert ter Huen 6 dage. Heynck 6 dage, elken des dages 4½ kromstert, Derick die Beer mit sinen wagen holt gevuert to den hoeffden 5 dage, Willem Tolner mit sinen wagen doern gevuert uuth der Nierstat 1 dach, des dages ½ rinssche gulden, maket 14 lb. 14 s. 7 d.

Des sondages na sunte Viet verloent van den hoeffde ende

1 De ‘Zideweyde’, ook ‘Zydelant’ genoemd, was een deel van de ‘Overmarsch’. Deze weide lag vermoedelijk aan de Noordrand van de ‘Overmarsch’ en werd van de ‘Ossenweert’ gescheiden door de oude Ysseltak. Zie hiervóór, pag. 75, noot 2. Vergel. ook de Overrentmeestersrekening 1472/73, pag. 20.

van plellingen to binden, van dyken up den Marssch, mede van dyken an Holsterbrugh, Reynken 5 dage, Huete 5 dage, Pyppinck 5 dage, Derick ter Haer 5 dage, Jan Besselinck 5 dage, Geryt van Eem 5 dage, Coert ten Hoen 5 dage, Coert Borgert 5 dage, Zegevalck 5 dage, Heynck 5 dage, Jan Liefferdinck 5 dagen, Henrick Zelen 5 dage. Elken des dages 4½ kromstert. Willem Tolner mit sinen wagen holt gevuert an Wernsvelder bruch[1] 1 dach des dages ½ rinssche gulden, maket 12 lb. 16 s. 4 d.

(folio 9 recto)

Des sondages na sunte Johan verloent van holte to meyen to den hoeffde ende van doern to houwen die buten die Laerpoerten quam Reynken ter Hoffstede 4 dage Coert Borgert 4 dage, Pyppinck 4 dage, Huete 4 dage, Coert ten Huen 4 dagen, Derick ter Haer 4 dage, Zegevalck 4 dage, Heynck 4 dage, Jan Besselinck 3 dage, Henrick Zelen 3 dage, elken des dages 4½ kromstert. Willem Tolner mit sinen wagen holt paele ende doern gevuert ½ dach 6 kromstert, maket 8 lb. 4 s. 7 d.

Des sondages na Translatio Martini verloent van der windemoelen[2] buten der Marsschpoerten Coert Helbergen 3 dage Jan van Monster 1 dach. Elken des dages 8 kromstert. Godert Janss 3 dage des dages 4½ kromstert maket 1 lb. 19 s. 4 d.

Des sondages na Margarete verloent van den hoeffde bi den windemoelen Reynken 5 dage Huete 3 dage Pyppinck 3 dage lange Coert 3 dage Deric van der Haer 3 dage, Henric Zelen 3 dage, Zegevalck 3 dage, Besselinck 3 dage, Ment Wolbertss 3 dage, elken des dages 4½ kromstert. Derick die Beer mit sinen wagen ryse gevuert to den hoeffde 3 dage des dages ½ rinssche gulden maket 7 lb. 11 s. 4 d.

Des sondages na Marie Magdalene verloent van den hoeffden bi der windemolen Reynken 5 dage Huete 5 dage, Pyppinck 5 dage, langhe Coert 5 dage, Har 5 dage, Henric Zelen 5 dage, Zegevalck 5 dage, Besselinck 5 dage, Ment Wolbertssoen 5 dage, Elken des dages 4½ kromstert. Item Derick die Beer sinen pyper[3] gebesicht 1½ dage des dages 6 kromstert, maket 9 lb. 12 s. 3 d.

1 De brug in de weg naar Warnsveld buiten de Laerpoort. De weg liep van Warnsveld verder over Lochem in oostelijke richting.
2 Zie hiervóór, pag. 67, noot 3.
3 Fluitschip.

Des sondages avent Petri ad Vincula verloent van holte gemetet to den hoeffden ende holt gevuert to den lagen aven[1] den aven dar mede to besetten Reynken 5 dage Huete 5 dage Pippinc 5 dage lange Coert 5 dage Derick ter Haer 5 dage Henric Zelen 5 dage Zegevalc 5 dage Besselinc 5 dage Ment Wolbertssoen 5 dage Heynck 5 dage. Elken des dages 4½ kromstert, maket 10 lb. 5 d.

Des sondages na Petri ad Vincula verloent van den hoeffden holt gemeyet ende holt gevuert to den tychelaven Reynken 5 dage Huete 5 dage Pippinck 5 dage lange Coert 5 dage Deric ter Haer 5 dage, Henric Zelen 4 dage Segevalck 5 dage, Besselingk 5 dage, Ment Wolbertssoen 5 dage, Heynck 5 dage. Elken des dages 4½ kromstert, maket 10 lb. 5 d.

Des sondages na Mathey verloent van holte gemeyet to den hoeffden ende van Helberger Dyeck voert to maken Reynken ter Hoffstede 2 dage Pippinck 2 dage, lange Coert 2 dage, Derick van de Har 2 dage, Zegevalck 2 dage Coert ten Hoen 2 dage. Elken des dages 4½ kromstert maket 2 lb. 9 s. 2 d.

Des sondages na Remigii verloent van holte gemeyet to den hoeffden ende holt[2] gevuert an der schepenhuess Reinc 4 dage Pippinck 4 dage, Deric ter Haer 4 dage, Coert ten Huen 4 dage, Coert Borgert 4 dage, Zegevalck 4 dage, Besselinck 3 dage. Elken des dages 4½ kromstert, maket 5 lb. 10 s. 5 d.

Des sondages avent Victoris verloent van den hoeffde holt gemeyet, plellinge ende staken gevuert buten der Nyerstat ende der Laerporten Reynken 5½ dach, Jan Besselinck 5½ dach, Deric van der Haer 6 dach Pippinck 5½ dach, Coert ten Hoen 5½ dach, lange Coert 5½ dach, Zegevalck 5½ dach, Huete 4 dach, Henrick Zelen 5½ dach, Elken des daghes 4½ kromstert. Willem Tolner mit sinen wagen holt to water gevuert uyt den weerde 2½ dach des dages ½ Arnhemsche gulden, maket 11 lb. 1 s. 7 d.

Des sondages na Victoris verloent van den hoeffde holt gemeyet ende gevuert to den hoeffde Reynken 4 dage Jan Besselinck 4 dage Kerstken Berentss 4 dage Deric ter Haer 4 dage Pipperinck 4 dage Coert ten Hoen 4 dage Henric Zelen 4 dage langhe Coert

1 Steenoven. De brandstof voor de ovens werd geleverd door de stad uit de weerden.
2 Brandhout voor de schepenenkamer. Het schepenhuis lag tegenover St. Walburg; vergel. J. Gimberg ‘Een geldersche Stad in de Middeleeuwen’, Bijdr. en Med. ‘Gelre’, III, 1900, pag. 12.

4 dage Huete 4 dage, elken des dages 4½ kromstert, maket 7 lb. 7 s. 3 d.

Op den selven dach verloent van holte gemeyet ende mit schepen gevuert to den hoeffde ende opt hoefft gearbeit, Reynken 6 dach, Jan Besselinck 6 dach, Kerstken Berentss 6 dach, Derick ter Haer 6 dach, Pippinck 6 dach, Coert ten Hoen 6 dach, Henrick Zelen 6 dach, lange Coert 6 dach, Derick Huete 6 dach. Elken des dages 4½ kromstert, maket 11 lb. 11 d.

(folio 9 verso)

Op den sondach na Symonis et Jude Apostolorum verloent van der trappen gemaket an der Marsschporten ende van Muesers toern die trappe gemaket, meister Gerijt Straten 5 dach des dages 8 kromstert Johan Oelthuess siin knape 5 dach des dages 6 kromstert. Item Gerit Monnic 3 dach des dages 4 kromstert. Item Hessel gevuert 8 kaer sandes van elke kar 3 oertken 9 karen kalkes elke kaer ½ kromstert. Noch 9 karren steynrutssen gevuert, elke kar 1 oertken, maket 4 lb. 7 s. 6 d.

Des Sondages na sunte Merten verloent van holte gemeyet to den hoeffde ende van den hoeffde to maken, Reinc 4 dach Ment Wolbertss 4 dach, Besselinck 4 dach, Derick van de Har 4 dach, Pippinck 4 dach Coenraet ten Hoen 4 dach, Henrick Zelen 4 dach, Huete 4 dach. Item vort mede geweest an die lutticke sluze buten der Spyttaelsporten Kerstken Berentssoen 4 dach Lambert ten Marssch 4 dach, lange Coert 4 dach, Zegevalck 4 dach, elken des dages 4½ kromstert. Item Schanssert mit siinre kar eerde gevuert to der sluesen vorscr. 4 dach Werner Bannynck mit siinre kar 3 dach. Elken des dages 6 kromstert, maket 12 lb.

Des sondages na sunte Elseben verloent van den hoefde to maken ende van tuenen buten den Marssch an dat schutschot ende mede an den dieck tegen dat veerstat[1] Reinc ter Hoffstede 6 dach Ment Wolbertss 6 dach Beselinck 6 dach Derick van der Har 6 dach Pyppinck 6 dach Henrick Zelen 6 dach, lange Koert 6 dach, Zegevalck 6 dach Huete 6 dach Lambert ten Marssch 6 dach Coert ten Huen 6 dach. Elken des dages 4½ kromstert Derick die Beer mit sinen wagen holt gevuert to den hoeffde 1½ dach des dages ½ Arnemsche gulden. Maket 14 lb. 6 s. 5 d.

Des sondags na sunte Katherinen verloent van den hoeffde

1 Het veer naar de overzijde van de Yssel lag tegenover de plaats van de Bourgonjetoren. In 1487 werd iets meer stroomafwaarts een brug gelegd. De weg naar het westen heeft vermoedelijk gelopen over Emperbrug en Voorst.

to maken ende van holt gehouwen to den hoeffde Reinc ter Hoffstede 5 dach Derick ter Har 5 dach, Pyppinck 5 dach Lambert ten Marssch 5 dach Henrick Zeel 5 dach, Derick Huete 5 dach. Elken des dages 4½ kromstert, maket 6 lb. 2 s. 9 d.

Des sondages na sunte Andreas verloent van den hoeffde ende holt geknoetet ende gemeyet to den hoeffde Reync ter Hoffstede 5 dach Ment Wolbertss 5 dach Derick ter Haer 5 dach, Pyppinck 5 dach, Lambert ten Marssch 5 dach, Henrick Zeel 5 dach Jan Zegevalck 5 dach, Derick Huete 5 dach. Elken des dages 4½ kromstert, Willem Tolner mit sinen wagen holt gevuert to den hoeffde 1½ dach des dages ½ Arnhemsche gulden, maket 9 lb.

Des sondages na Onss Vrouwen Conceptio verloent van arbeyden to den hoeffde ende van holt gemeyet ende geknoetet Reync ter Hoffstede 4 dach Ment Wolbertss 4 dach Derick ter Haer 4 dach Pyppinck 4 dach Lambert ten Marssch 4 dach Henrick Zeel 4 dach Zegevalck 4 dach Huete 4 dach. Elken des dages 4½ kromstert, maket 6 lb. 10 s. 10 d.

Des sondages na sunte Lucie verloent van arbeyden to den hoeffde ende van holt gemeyet ende mede an Holsterbrugk geweest Reync 6 dach Ment Wolbertss 6 dach Derick ter Haer 6 dach Pyppinck 6 dach Lambert ten Marssch 6 dach Henrick Zeel 6 dach Zegevalck 6 dach Huete 6 dach Kerstken Berentss 6 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Willem Tolner mit sinen wagen holt gevuert an Holsterbrugk ende opt hoefft 1 dach des dages ½ Arnemsche gulden. Schaffert mit siinre kaer sant gevuert ½ dach des dages 6 kromstert maket 11 lb. 14 s. 7 d. Des saterdages up Kerssavent verloent van arbeyden to den hoeffde Rynken 3 dach Pippinck 3 dach Ment Wolbertss 3 dach Derick van der Haer 3 dach Lambert ten Marssch 3 dach, Henrick Zelen 3 dach Zegevalck 3 dach Huete 3 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Maket 4 lb. 17 s. 9 d.

(folio 10 recto)

Buten der Nyerstat.

Des sondages up Invocavit verloent van dyken ende den wech gemaket op den Engk by Rensen Camp van Buerle Ment Wolbertss 4 dach Henrick Zelen 4 dach Derick Sluter 4 dach Werner Veenhorst 4 dach Kerstken Berentss 3 dach. Elken des dages 4½ kromstert Gelys van Baeck mit siinre kaer sant gevuert to den selven dieck mit 2 kaeren elke kaer 7 d. Berent van Reess mit siinre kaer 4 dach Werner Salick 4 dach Derick Wecker

2 dach Geryt van Eem 4 dach. Elken des dages 6 kromstert maket 9 lb. 12 s. 3 d.

Des sondages up Reminiscere verloent van den selven dieck Ment Wolbertssoen 6 dach Derick Slueter 6 dach Kerstken Berentss 5 dach Henrick Zelen 6 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Geryt van Eem mit siinre kaer eerde gevuert an den dieck 5 dach Derick Wecker 5 dach Berent van Reess 5 dach Gelys van Baeck mit tween kaeren elke kar 4 dach Bertolt Meyerinck 3 dach. Elken des dages 6 kromstert, maket 11 lb. 15 s. 11 d.

Des sondages up Oculi verloent van den wech aff to graven an Thonijs Yserens lant by de Holsterbrugh Peter Janssoen 6 dach Berent Eskenssoen 6 dach Jacob ten Westenengk 6 dach Derick Wullers 5 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Maket 4 lb. 14 s.

Op den selven dach verloent van den dieck up den Engk to maken Ment Wolbertss 3½ dach Sluter 3½ dach Kerstken Berentss 3½ dach Frederic Derickss. 3½ dach Steven Yoert 3½ dach Henrick Ravens 3½ dach, Henric Zelen 3½ dach. Elken des dages 4½ kromstert, Gelys van Baeck mit 2 kaeren elke kaer 3½ dach, lange Willem mit tween kaeren elke kaer 3½ dach, Werner Banninck mit 1 kar 3½ dach, Berent in die Reess mit 1 kar 3½ dach Geryt van Eem 3½ dach Wicher Ronneboem ½ dach. Elken des dages 6 kromstert maket 11 lb. 16 s. 7 d.

Op den selven dach verloent van den vuetwech gemaket by dat lange vunder[1], Arent Smyt 2 dach Lubbert Lerinck 2 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 16 s. 4 d.

Des sondages up Letare verloent van den wech to maken by Holsterbruck by Lambert Stercken slach[2], Derick Wullertss. 5 dach, Peter Janssoen 5 dach Derick Dykert 5 dach, Jacob Westenenge 4 dach. Elken des dages 4½ kromstert maket 3 lb. 17 s. 8 d.

Des sondages up Judica verloent van den dieck up den Enge to maken Ment Wolbertss 6 dach Kerstken Berentss 6 dach, Jan Liefferdinck 6 dach Steven Yoest 6 dach, Coert Borgert 6 dach. Elken des dages 4½ kromstert, Gerijt van Eem mit siinre kar 6 dach, Beenken van Reess 6 dach, Werner Bannynck 6 dach, Gelys van Baeck 5½ dach, siin knape mit eenre kaer 6 dach,

1 Vunder = vonder, smal bruggetje.
2 Zie hiervóór, pag. 64, noot 1.

Gerijt Kod 6 dach, Wicher ter Huete 6 dach. Elken des dages 6 kromstert, maket 17 lb. 9 s. 2 d.

Op den selven dach verloent in Lambertus Sterken maet den dieck to maken Derick Wullerts 6 dach. Peter Janssoen 6 dach Berent Eskenss 6 dach Frederick Dykert 6 dach Geryt van Goch 6 dach Lubbert Laedinck 3 dach, elken des dages 4½ kromstert. Willem Tolner mit sinen wagen holt gevuert an den dieck ende an den dieck op den Enge 3 dach, des dages ½ Arnhemsche gulden, maket 8 lb. 7 s. 8 d.

Des sondages up Palmarum verloent an Holsterbrugh ende mede paele gescharpet buten den Visschporten an den Werff, mede den boem to hangen buten der Marsschpoerten Jan Hermanss 6 dach Thewiss siin soen 6 dach Coert Helbergen 6 dach, Jan van Monster 6 dach. Elken des dages 8 kromstert Jan Wivelden 6 dach des dages 7 kromstert Herman Henricxss 6 dach des dages 6 kromstert. Item Henrick Janssoen 3½ dach des dages 4½ kromstert, Gerijt Salick mit sinen wagen holt gevuert by Holsterbrugh ende den boem gehaelt van den Holtmarckt die vor die Marsschport gehangen wert ende mede inholt gevuert van den hoeffde up Sutphenre Engk, to samen 19 vueren, elke vuer 3 kromstert, maket 15 lb. 11 s. 7 d.

Des sondages vorscreven verloent an Lambert Sterken maet den dieck to maken, Derick Wullerts 6 dach Frederic Dikert 6 dach, Peter Janssoen 6 dach, Geryt van Goch 6 dach, Berent Esskenssoen 6 dach, Lubbert Ladinck 6 dach elken des dages 4½ kromstert. Willem Tolner mit sinen wagen doern plellingen ende holt gevuert to den diecke 3 dach des dages ½ Arnemsche gulden. Item Popping schypp paten[1] gevuert 1½ dach des dages 5½ kromstert ende Geryt siin brueder die darto holp 1 dach des dages 4½ kromstert, maket 9 lb. 11 s. 8 d.

(folio 10 verso)

Op den selven dach verloent van den dieck up den Engk Ment Wolbertss 6 dach Geryt van Eem 6 dach Kerstken Berentssoen 6 dach Jan Lifferdinck 6 dach Steven Yoest 3 dach. Elken des dages 4½ kromstert Geryt van Eems jonge mit siinre kaer 6 dach Gelys van Baeck 5½ dach siin knape mit siinre kaer 6 dach Schanssert mit siinre kar 5½ dach Kal 6 dach Wicher ter Huete 1½ dach Beenken van Reess 6 dach. Elken des dages 6 kromstert, maket 15 lb. 9 s. 9 d.

1 Poothout.

Des saterdages up Paesschavent verloent an Holsterbrug ende an die Bottel to graven ende mede dat vuetweechsken to maken an Wernsvelder dieck..... van holte to bynden ende to meyen in den weerde ende an den Ossenweert Reynken ter Hoffstede 5 dach Huete 5 dach Coert ten Hoen 5 dach Lambert ten Marssch 5 dach Coert Borgert 5 dach Jan Besselinck 5 dach Pyppinck 5 dach Derick ter Vaert 5 dach Sluter 5 dach Henrick Dykert 5 dach Heynck 5 dach Werner Veenhorst 5 dach Steven van Buecholt 5 dach Derick van der Haer 3 dach. Item dese na beschreven hebben gegraven ende kerren geladen an Holsterbrugh Derick Wulberts 5 dach Frederic Dykert 5 dach Peter Janss 5 dach Berent Esskenss 5 dach Goch 5 dach Lubbert Ladinck 5 dach Ment Wolbertss 5 dach Jan Lifferdinck 5 dach Kerstken Berentss 5 dach Jan Esskenss 5 dach Henrick Zelen 5 dach Geryt van Eem 1 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Item Geryt van Eem mit siinre kaer 4 dach Kod mit siinre kar 4 dach Berent van Reess 4 dach Gelys van Baeck 4 dach Schanssert 2 dach Werner Banninck 2 dach. Elken des dages 6 kromstert. Willem Tolner mit sinen wagen holt gevuert an Holsterbrugk ende to Wernsvelde an den vuetwech 2 dach des dages ½ Arnemse gulden, maket 30 lb. 18 s. 3 d.

Des Sondages up Quasi Modo verloent in Holsterbrug ende vort in den weert holt gemeyet ende pale gescharpet to den hoeffde Reinken 3 dach Huete 3 dach Pyppinck 3 dach Coert ten Huen 3 dach Coert Borgert 3 dach, Derick van der Har 3 dach Zegevalck 3 dach Henrick Dikert 3 dach Besselinck 3 dach Heynck 3 dach Jan Esskenssoen 3 dach Derick Huter 3 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Derick die Beer mit sinen wagen holt gevuert uyt den weerde to den hoeffde 1 dach Willem Tolner mit sinen wagen 1 dach. Elken des dages ½ arnemsche gulden. Geryt Salick mit sinen wagen holt gevuert an Holsterbrugh ende hecken gevuert op den dieck an den Enge ende paele gevuert up de Byrkel 11 vueren, van elke vuere 3 kromstert. Item dese nabeschreven hebben gegraven an den dieck by Holsterbrugh ende karren geladen Ment Wolbertss. 3 dach Derick van Bueckelt 3 dach Kerstken Berentss 3 dach Steven van Buecholt 3 dach Derick Wullertss 3 dach Geryt van Goch 3 dach, Frederic Dykert 3 dach Berent Esskenssoen 3 dach Peter Janssoen 3 dach Lubbert Laedinck 3 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Beenken von Reess mit siinre kar 3 dach Schanssert mit 2 kaeren elke kaer 3 dach Werner Banninck 3 dach, elken des dages 6 kromstert, maket 20 lb. 15 s. 11 d.

Op den selven dach verloent an Holsterbrugh van graven an den dieck ende van kerren gevullet Ment Wolbertss 5½ dach Ot Janss 5½ dach Kerstken Berentss 5½ dach Besselinck 5½ dach Derick van Voerst 5½ dach. Item die grevers Derick Wullerts 5½ dach Frederick Dykert 3 dach Peter Janssoen 5½ dach Berent Esskenssoen 5½ dach Gerijt van Goch 5½ dach Lubbert Loynck 5½ dach. Elken des dages 4½ kromstert. Item Schanssert mit 2 kaeren eerde gevuert an den selven dieck elke kar 5½ dach Werner Banninck 5½ dach Beenken van Reess 5½ dach Gerijt Kodde 2 dach. Elken des dages 6 kromstert, maket 18 lb. 8 s. 2 d.

Des sondages up Jubilate verloent an Holsterbrugh an den dieck van graven ende den wech to maken Ment Wolbertss 5 dach Derick Wullerts 5 dach Frederic Dykert 5 dach Peter Janssoen 4½ dach Berent Eskenss 5 dach Derick van Voerst 5 dach Geryt van Goch 5 dach Otto Janss 5 dach Besselinck 5 dach Jan Berentss 5 dach. Elken des dages 4½ kromstert, maket 10 lb. 2 s. 6 d.

Des sondages up Vocem Iocunditatis verloent an Holsterbrugh Ment Wolbertss 6 dach Derick Wullerts 6 dach Berent Eskenss 6 dach Geryt van Goch 6 dach Peter Janssoen 6 dach Frederic Dykert 6 dach, elken des dages 4½ kromstert. Maket 7 lb. 8 s. 3 d.

Des sondages Exaudi verloent van den dieck an Holsterbrugh Derick Wullerts 5 dach Goch 5 dach Frederic Dykert 5 dach Berent Esskenss 5 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Maket 4 lb. 1 s. 9 d.

(folio 11 recto)

Des sondages up Pinxsteren verloent van graven an Holsterbrugh Derick Wullers 5½ dach Derick Dykert 6 dach Berent Esskenss 6 dach Goch 6 dach. Elken des dages 4½ kromstert, maket 4 lb. 15 s. 2 d.

Des sondages na Pinxsteren verloent an den dieck an Holsterbrughe ende an dat wegeken by dat lange vunder Reinc ter Hoffstede 3 dach Coert Borgert 3 dach Besseling 3 dach Derick Wullers 3 dach Geryt van Eem 3 dach Goch 3 dach Henrick Ravens 2½ dach Huete 3 dach Berent Esskens 3 dach Henrick Zelen 3 dach Heynck 2½ dach, elken des dages 4½ kromstert. Item Schanssert mit tween karen elke kar 3 dach lange Willem mit 1 kaer 3 dach Gelys van Baeck 3 dach Willem Tolner 2½

dach Berent van Reess 3 dach Gerijt Kodde 3 dach. Elken des dages 6 kromstert. Willem Tolner mit sinen wagen doern gevuert buten der Laerporten ende der Nierstat 2 dach des dages ½ arnemsche gulden, maket 13 lb. 17 s. 6 d.

Des sondages avent Victoris verloent van der sluese gemaket ende gelecht in den dyeck kar Henrick Nienhuess buerwerckt, Coert Helbergen 1 dach Johan van Monster 1 dach. Elken des dages 8 kromstert, maket 14 s. 7 d.

Des sondages na Victoris verloent van den vlogel to brekene up den dieck buten der Nierstat ende van den stien schoen toe maken[1] in den knippebussen duel[2] Berent Byl 4 dach Johan van Utert 4 dach Johan Bungener 4 dach. Elken des dages 4½ kromstert maket 2 lb. 9 s. 2 d.

Des sondages na sunte Katherinen verloent van den tween schotboemsskens gehangen op den dieck by Holsterbrughe mede van den hagehues[3] gemaket op dat tychelwerck Jan Hermanss 3 dach Thewes siin soen 3 dach Jan van Monster 3 dach Coenraet Helbergen 3 dach. Elken des dages 6 kromstert. Jan Wuveldinck 3 dach des dages 5½ kromstert Gerijt Salick gevuert van den Holtmarckt buten die Visschporte ende een deels an Holsterbrugh ende mede an dat gruethus 7 vueren elke vuer 3 kromstert. Maket 4 lb. 19 s. 9 d.

Des sondachs na sunte Andreas verloent van der alymoelen dat kamrat gemaket. Ende up die voerste Spyttaelspoerte[4] doeren ende vinstere gemaket. Coert Helbergen 3 dach Jan Hermanss ½ dach Thewes ½ dach Jan van Monster ½ dach. Noch Coert Helbergen up die voerste Spyttaelsporte doeren ende vinstere gemaket 1 dach Jan Hermanss ½ dach buten der Visschporte an den Werf elken des dages 6 kromstert[a]. Noch twee holtsnyders buten der Vysscheporte an den Werff, elken 3 dach, elken des dages 6 kromstert. Item Hessel gevuert uyt den gruethus eene vueer by die alymoele ende eene vuer an den Werff van elker vuer 1 butken, maket 3 lb.

Des sondages na Kerssdach verloent van den alymolen

1 Herhaaldelijk blijkt, dat van afbraak afkomstige stenen wederom worden gebruikt, nadat zij schoon gemaakt zijn. Daarbij ging het soms om grote hoeveelheden.
2 Zie J. Gimberg, Een Geldersche stad in de M.E.; Bijdr. en Med. van 'Gelre', III, 1900, pag. 26.
3 Een open loods bij de steenoven om de gebakken stenen te drogen.
4 Bedoeld is de Buiten-Spittaelspoort.
a Deze zin is met een verwijzingsteken ingevoegd.

tappen gemaket an die buten asse, Coert Helbergen 2½ dach des dages 6 kromstert maket 13 s. 7 d.

Des sondages na sunte Pauwel verloent van plellingen geknoetet ende van yess gebytet[1] voer den tralien an den Bovenberch[2] ende voer die Nieporte an den Saltmarckt[3] gebollwerckt, Reynken ter Hoffstede 3 dach Pyppinck 2 dach Ment Wolbertssoen 2 dach Henrick Heynck 2 dach. Elken des dages 4½ kromstert, maket 1 lb. 16 s. 9 d.

236 lb. 3 s. 11 d.

(folio 11 verso)

Buten die Laerpoerte

Des sondages up Oculi verloent van den tolhues[4] buten der Laerporte by der bruggen bynnen to bewarpen ende van der dele gemaket, Meyster Gerijt Stratemaker 5 dach, Henrick van Bomel 4 dach Goesen van Onna 4 dach, elken des dages 8 kromstert. Peter Heymbach 3 dach des dages 7 kromstert. Item den opperknecht Wolter van Horen 4 dach des dages 4 1/7 kromstert maket 6 lb. 10 s.

Op den selven dach verloent van den selven tolhues van bynnen to stofferen van trappen solre ende vinstere gemaket Coert Helbergen 4 dach Jan Hoege 4 dach Jan Kemmenade 4 dach. Elken des dages 8 kromstert. Jan Henricxs 3 dach des dages 6 kromstert. Item Henrick Schilt van vederen to den solre 11 kromstert ende 1 oertken ende van meister Rotger 8 bydoeckx plancken, daer men vinster ende trappen van makede dat stuck 5 kromstert, maket 7 lb. 7 s. 4 d.

Op den selven dach verloent buten der Laerport van slien gelecht den vuetwech an to straten Coert Helbergen 2 dach Jan Holtsnieder ende Gerijt siin gesel die slien gesneden elken ½ dach elken des dages 8 kromstert. Herman Henricxs 2 dach des dages 6 kromstert Arent Smyt 3 dach Lubbert Lerinck 3

1 D.w.z. bijten in het ijs gehakt, om in geval van brand water uit de gracht te kunnen halen.
2 Poort over de Berkel, aan de oostzijde van de stad, een waterpoort, die met tralien afgesloten kon worden.
3 De ‘Saltmarkt’ (thans Zaadmarkt) ligt bij de Drogenapstoren (achter St. Walburg, aan de Zuidzijde van de stad). Deze toren heette vóór de 16de eeuw ‘Saltpoort’. Zij werd in 1444 en volgende jaren gebouwd en zal daarom in het begin wellicht met ‘Nie porte’ zijn aangeduid.
4 In het jaar 1457 werd aan de Buiten-Laerpoort een nieuw tolhuis gebouwd.

dach elken des dages 4½ kromstert. Maket 2 lb. 17 s. 3 d.

Op den selven dach verloent van den vuetwech an to straten van sande ende leem gevuert ende vort gevullet tusschen den tuen ende staket Ment Wolberts 2 dach Derick Sluter 2 dach Kerstken Berents 2 dach Henrick Zeel 2 dach Steven Yoest 1½ dach, Frederick Dericxs 2 dach Henrick Ravens 1 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Gelys van Baeck mit 2 kaeren elke kaer 2 dach. Lange Willem mit 2 kaeren 2 dach Berent van Reess mit 1 kar 2 dach Werner Banninck 2 dach Gerijt van Eem 2 dach. Elken des dages 6 kromstert, maket 6 lb. 1 s. 4 d.

Des Sondags up Letare verloent van straten by der Larporte ende van den vuetwech gemaket buten der Larporte Meister Gerijt Straten 3½ dach Henrick van Bomel 4 dach Gaeken van Onna 4 dach. Elken des dages 8 kromstert. Peter Heymbach 4 dach des dages 7 kromstert Berent Byl 1 dach des dages 7 kromstert Renc Henricxs 1 dach Wolter van Hoen 1 dach. Elken des dages 4½ kromstert, maket 6 lb. 15 s. 11 d.

Op den selven dach verloent van den wech to maken by den stienwech buten der Laerpoerte[1] ende vuert van den kaeren verloent die daer dat sant to gevuert hadden Ment Wolberts 5 dach Coert Borgert 5 dach Kerstken Berentss 5 dach Steven Yoest 5 dach Werner Veenhoerst 5 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Beenken van Reess mit siinre kaer keselinge ende sant gevuert buten der Laerpoerte to den wech 5 dach Gerijt van Eem 5 dach Gelys van Baeck 5 dach Werner Banninck 5 dach, lange Willem 5 dach Gerijt Kodde 5 dach. Elken des dages 6 kromstert, maket 13 lb. 5 s. 11 d.

Item gegeven Derick Yopert van drien glassvinsteren gemaket an den berchvrede[2] die heelden to samen 11½ vuet, elken vuet 1 oelde braspenninck, maket 1 lb. 16 s. 7 d.

Des sondags up Palmarum verloent van den graven up to graven ende to zueveren[3] up des sijtt der bruggen langs den graven Gerijt Gysen 5 dach Jan Rijecquenss 5 dach. Elken des dages 4½ kromstert, maket 2 lb. 11 d.[a]

Des saterdages up Paesschavent verloent van den selven graven to graven Gerijt Gysen 2½ dach Jan Rijecquenssoen 4

1 De weg uit de Laerpoort leidde over Warnsveld en Lochem in oostelijke richting.
2 Een verdedigingstoren bij de Laerpoort.
3 Schoonmaken en reinigen van een deel van de stadsgrachten.
a Doorgehaald: 6 s. 7 d.

dach. Elken des dages 4½ kromstert maket 1 lb. 6 s. 7 d.[1]

Des Sondages up Quasi Modo verloent van den graven vorscreven to graven Gerijt Gysen 3 dach Jan Rijecquenss 3 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 1 lb. 4 s. 6 d.

Des sondages up Misericordias Domini verloent van den graven vorscreven an den dieck Gerijt Gysen 6 dach Jan Rijecquenss 6 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 2 lb. 9 s. 1 d.

Des sondages up Jubilate verloent van den graven vorscreven Gerijt Gysen 5 dach Henrick Bertolss 5 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 2 lb. 11 d.

Des Sondages up Cantate verloent van den graven an den dieck Gerijt Gysen 4 dach Henrick Bertoltss 4 dach, elken des dages 4½ kromstert maket 1 lb. 12 s. 9 d.

55 lb. 9 s. 1 d.

(folio 12 recto)

Gegeven Roloff Kodde voer willigen holt dat buten die Laerpoerte an den wech quam 5 postulaets-gulden, daer up gegolden to wincoep[2] 1 quart wins die quart 5 kromstert, maket 8 lb. 7 s. 1 d.

Des sondages up Vocem Jocunditatis verloent van den wech to maken vor der sieckenhuess[3] Ment Wolbertss 3 dach Jan Eskens 2 dach Arent Huet 3 dach Heyn van Giesten 2 dach Jan Besselinck 2 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Item Schanssert mit 2 kaeren, elke kaer 3 dach Werner Banninck mit 1 kaer 3 dach Beenken van Reess 1 dach, elken des dages 6 kromstert, maket 5 lb.

Op den selven dach verloent van der grafft by den berchvrede Gerijt Gysen 6 dach Henrick Bertoltss 6 dach Winter 4½ dach. Elken des dages 4½ kromstert, maket 3 lb. 3 s. 8 d.

1 Het bedrag van 6 s. 7 d. was bij de vorige post abusievelijk ingevuld en is daarna doorgehaald. Dit zou kunnen wijzen op de omstandigheid, dat wij hier met de gecontroleerde net-rekening te doen hebben.

2 'Wijnkoop' is een in natura of in geld uitgedrukte extra-betaling, die bij het sluiten van een koopovereenkomst, arbeidsovereenkomst en pacht- of huurovereenkomst door de koper, werkgever, pachter of huurder wordt voldaan aan de wederpartij en door deze wordt aangenomen, waardoor de overeenkomst perfect wordt. Zie over wijnkoop: F. Beyerle, Weinkauf und Gottespfennig anhand Westdeutscher Quellen, Festschr. Alfred Schulze, 1934, S. 251.

3 Het melatenhuis St. Jorrien ('sieckenhues') lag buiten de Buiten-Laerpoort. Het werd ook aangeduid met de naam 'Worf'. Zie J. Gimberg, Een Geldersche stad in de M.E., Bijdr. en Med. 'Gelre', III, 1900, p. 26.

Des sondages Onss Heren Hemelvart verloent an der tochbrugk by den tolhus ende van dat huesken vor den tolhues Jan Hermanss 4½ dach Thewes 4½ dach Jan van Monster 4½ dach Coert Helbergen 5 dach.

Elken des dages 8 kromstert. Wimeldinck 4½ dach des dages 7 kromstert Johan Klumper 5 dach des dages 5½ kromstert Gerijt Salick gevuert mit sinen wagen 6 vueren holtss uyt der stat an Wernsvelder brugh, van elke vuer 3 kromstert maket 10 lb. 4 s. 7 d.

Des Sondages up Exaudi verloent van den wech to maken by der sieckenhus Ment Wolbertss 5 dach Derick van Buecholt 5 dach Kerstken Berentss 5 dach Otto Janss 5 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Schanssert mit 2 kaeren, elke kar 5 dach Werner Banninck 1 kar 5 dach Beenken van Reess 5 dach. Elken des dages 6 kromstert, maket 9 lb. 10 s. 11 d.

Op den selven dach verloent van der grafft an der straten Gerijt Gysen 5 dach Henrick Bertoltss 5 dach Jan ter Horst 5 dach. Elken des dages 4½ kromstert maket 3 lb. 1 s. 4 d.

Des sondages up Pinxsteren verloent an dat tolhues van der tochbrugk van den vorhuesken ende van den stacket Coert Helbergen 6 dach Jan van Monster 6 dach Johan Holtsnyder ende siin gesel, elken 5 dach, elken des dages 8 kromstert Jan Wimeldinck 6 dach des dages 7 kromstert Jan Klumper 6 dach des dages 5½ kromstert. Item Gerijt Salick 25 vueren holtss gevuert van den Vysschmarckt[1] an den Werff ende mede an dat tolhues van elker vuer 3 kromstert. Maket 14 lb. 16 s. 4 d.

Op den selven sondach verloent van graven an den dyeck by der sieckenhuess Ment Wolbertss 6 dach Derick van Bueckelt 6 dach Kerstken Berentssoen 6 dach Werner Veenhorst 6 dach Ot Janssoen 6 dach. Elken des dages 4½ kromstert Henrick Schanssert mit 2 kaeren 1 dach Werner Bannynck mit 1 kaer 1 dach Berent van Reess 1 dach, elken des dages 6 kromstert, maket 7 lb. 4 s. 7 d.

Des sondages na Pinxsteren verloent van den tolhuess to staketten van den huessken to maken ende van een aue heye to maken ende van ene bussenlade[2] toe maken Jan Hermanss 3 dach Theus siin soen 3 dach Jan van Monster 3 dach twee holtsnijders elken 1 dach Coert Helbergen 3 dach elken des dages 8 kromstert Wimeldinck 3 dach des dages 7 kromstert. Maket 6 lb. 11 d.

1 De Vischmarkt lag bij St. Walburg.
2 affuit.

Op den selven dach verloent van graven an den dieck bi der sieckenhus Ment Wolbertss 3 dach Derick van Vorst 3 dach Kerstken Berentss 3 dach Werner Veenhorst 3 dach. Ot Janss. 3 dach Huete 3 dach Heynck 2½ dach Rent Smyt 2 dach elken des dages 4½ kromstert. Maket 4 lb. 10 s

Gegeven voer 1 vueder plancken dat quam an dat voernste huessken an den tolhues 2 lb. 7 s. 6 d.

Des Sondages na sunte Viet verloent van den tolhues ende van paele gestoten op der Byrkel Jan Hermanss 4 dach Theus Janss 4 dach Jan van Monster 2 dach Coert Helbergen 3 dach twee holtsniders elken 1 dach Elken des dages 8 kromstert Wimeldinck 4 dach des dages 7 kromstert. Item die geheyet hebben Derick ten Loe 3 dach Henrick Porter 3 dach, elken des dages 4½ kromstert Gerijt Salick ende Berent ten Slierke gevuert 11 vueren holts uyt ende to huess, elke vuer 3 kromstert, maket 9 lb. 5 s, 5 d.

Op den selven dach verloent van den wech to maken by der sieckenhus Ment Wolbertss 5 dach Kerstken Berentss 5 dach Derick van Vorst 5 dach Werner Veenhorst 5 dach Ot Janss 5 dach Gerijt van Goch 3 dach Geryt Arentss 1 dach Berent Esskenss ½ dach Dirick Wullers ½ dach Arent Smyt ½ dach, elken des dages 4½ kromstert. Schanssert mit 2 kaeren elke kar 5 dach Bertken van Reess mit 1 kar 5 dach lange Willem 5 dach Gelys van Baeck 5 dach, elken des dages 6 kromstert, maket 13 lb. 1 s. 2 d.

(folio 12 verso)

Des sondages na sunte Johan verloent van den wech to maken by der sieckenhus Ment 3 dach Kerstken Berentss 3½ dach Ot Janss 3 dach Werner Veenhorst 3 dach Derick van Voerst 3½ dach. Elken des dages 4½ kromstert. Schanssert mit 2 kaeren elke kaer 2½ dach lange Willem 2½ dach Beenken van Reess 2 dach Gelys van Baeck 2 dach. Elken des dages 6 kromstert, maket 6 lb. 8 s. 3 d.

Des Sondages na Margarete gegeven Rotger leiendecker van ene nije lodene gate gelecht achter des poertersshuessken van der Laerpoerte dar Lenseler inne woent dar 23 lb. loetss to weren, noch is gekamen 12 lb. loetss myn 1 vierdel an die gate achter Hermans huess van Mekeren. Ellic lb. loets gerekent voer 6½ oertken, maket 2 lb. 10 s. 11 d.

Gegeven Herman Bernyss vor 250 plancken die gecamen

sint an dat huesken van den berchvrede, ellic hondert 17½ witte stuver. Item noch van oen gecofft 250 dicke plancken ende 15 vuett die dar voer in dat gruntwerck qaemen dat hondert voer 30 stuver, maket 15 lb. 9 s. 4 d.

Des sondages na Remigii verloent van den waterboem gehangen aver die Byrkel ende van de sluese to maken in den dieck buten der Nierstat in nienhues vuerwerck Coert Helbergen 2 dach Jan Hermanss 1 dach Monster 1 dach Jan die Hoge 1 dach Jenne Holtsnider ende siin gesel, elken ½ dach. Elken des dages 8 kromstert, maket 2 lb. 3 s. 7 d.

Gegeven Herman Verver[1] van geheit der schepenen te vullenste den dieck mede to maken buten der Laerpoerte. Item in die weke voer Pinxsteren 20 ryder gulden
Des vridages na Pinxsteren 10 rider gulden
des sondages na sunte Johan 6 rider gulden
die weke na sunte Johan 8½ rinssche gulden
des saterdages na Mertini Translatio 12 rider gulden
des sondages na Marie Magdalene 14 rider gulden
Item dese rider gulden vorscreven sint gerekent ellick stuck voer 18 stuver
Item oen noch gegeven des sondages na Petri ad Vinculas 8 rider gulden
Des maendages up Assumptio Marie oen gegeven 8 rider gulden
Op Kermissavent 10 rider gulden
Op saterdach Egidii 20 lb. ende 6 rider gulden
Gegeven Berent Eerst 9½ rider gulden
Op maendach na Onss Vrouwen Nativitas 12 rider gulden
Op sondach na Mathey Andries Thoniss Herman gegeven 5 rinssche gulden
Op den selven dach Henrick Kreynck Rentmeister oen gegeven 5 rinssche gulden
Op sondachavent Victoris oen gegeven 5 rinssche gulden,
Op donredach na Victoris 40 rinssche gulden
Op sondach na Simonis et Jude Apostolorum 20 rinssche gulden
Des donredages na Dartinen 48 rinssche gulden
Item noch oen gegeven van dat hie tachteren was van siinre rekenschap 24 lb. 11 s.

1 Herman Verver was één der schepenen. Blijkbaar was hij belast met het toezicht op dit werk en had er ook de administratie der kosten op zich genomen.

Dit vorscreven to samen maket 632 lb. 8 s. 6 d.
Summa prima 1430 lb. 10 s. 5 d.

755 lb. 14 s. 1 d.

(folio 13 recto)

Buten die Spyttaelspoert

Gegeven Lambert van Reess van 3300 doerns die gepatet sint op den dieck tusschen der Laerpoert ende der Spittaelspoert voer ellic dusent ½ arnemsche gulden, maket 1 lb. 16 s. 4 d. Gegeven Gerijt Huevinck van 700 doerns gepatet op den dieck buten der Spyttaelspoert 7 s. 9 d.

Gegeven vor 1 bluck plancken dat to der sluse quam buten der Spyttaels poerten 4 ryder gulden ende 4 stuver, maket 9 lb. 10 s.

Des saterdages up Kermissavent verloent van der kleyne sluse to maken Jan Hermanss 5 dach Thewus 5 dach Coert Helbergen 5 dach Johan van Monster 5 dach Jan die Hoge 5 dach, elken des dages 8 kromstert. Item Reynken van Hoffstede mit sinen gesellen die dar gegraven hebben Reynken 5 dach Henric Deynck 5 dach Ment Wolbertss 5 dach Jan Besselinck 5 dach Derick ter Haer 5 dach Pyppinck 5 dach Huete 5 dach Zegevalck 5 dach Henrick Zelen 5 dach lange Coert 5 dach Coert Borgert 5 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 20 lb. 6 s. 10 d.

Des Sondages up dach Augustini verloent van der sluesen Coert Helbergen 4 dach Jan Hermanss 5 dach Theus Janss 5 dach Monster 5 dach Jan die Hoege 4 dach elken des dages 8 kromstert. Item die gegraven hebben an die sluse, lange Coert 4 dach, Henrick Zelen 4 dach, Zegevalck 4 dach Ment Wolbertss 4 dach Jan Besselinck 5 dach Pyppinck 4 dach Derick ter Haer 4 dach Jan Menssoen 4 dach Wier Spyker 4 dach, elken des dages 4½ kromstert. Item Gerijt Salic, mit sinen wagen holtwerck gevuert to der selver slusen 19 vueren, elke vuer 3 kromstert, maket 18 lb. 10 s. 5 d.

Item gegeven vor 1 vueder holtss dat to der sluse quam 17½ witte stuver ende 1 kromstert, noch vor 1 vueder gegeven 18½ stuver, noch vor 1 voeder 20 ½ stuver, noch vor 1 vueder holts dat gekamen is to den staket voerby der poerten an der groter slusen 20 stuver maket 9 lb. 12 s. 2 d.

Des sondages na Nativitas Marie verloent an dat kleyn sluesken doer den dieck Coert Hellenbergen 4½ dach Monster 4½ dach Jan die Hoege 4½ dach. Elken des dages 8 kromstert. Item Gerijt Schock 4½ dach Bloetekamp 3 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 6 lb. 9 s.

Des Sondages na sunte Lambert verloent van der sluse mede by den kolck an den staket mede by den werff Coert Helbergen 4 dach Monster 4 dach Jan die Hoege 4 dach Johan die Holtsnider ende siin gesel, elken 1 dach, elken des dages 8 kromstert. Item die gegraven hebben by der slusen Schock 3 dach Bloetekamp 3 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Berent ten Slyke mit sinen wagen 2 vueder holtss weder herwerts gevuert van der sluesen by den werff, van elker vuer 3 kromstert, maket 6 lb. 11 s. 9 d.

(folio 13 verso)

Bueten die Vysschpoert

Des sondages up Oculi verloent op Helbergen van tuenen Coert Borgert 5½ dach Henrick Heynck 5½ dach Besselinck 5½ dach Werner Veenhorst 5½ dach. Elken des dages 4½ kromstert. Willem Tolner mit sinen wagen holt gevuert buten der Nierstat an Thonijs Yserenskamp 2½ dach des dages ½ arnemssche gulden maket 5 lb. 17 s. 3 d.

Des sondages up Severini verloent van doern to houwen ende pale to houwen ende mede gevuert an dat gat van den weerde up Helbergen Ment Wolbertssoen 6 dach Lambert ten Marssch 6 dach Zegevalck 6 dach, elken des dages 4½ kromstert maket 3 lb. 13 s. 8 d.

Des Sondages na Symonis et Jude apostolorum verloent van den gate to to maken up Helbergen an den weerde Reint ter Hoffstede 5 dach Ment Wolbertss 5 dach Jan Besselinck 5 dach Kerstken Berentss 5 dach Derick ter Haer 5 dach Pyppinck 5 dach Coert ten Hoen 5 dach Zegevalck 5 dach Huete 5 dach Henrick Zelen 5 dach Lambert ten Marssch 4 dach. Elken des dages 4½ kromstert, Dirick die Beer mit sinen wagen doern gevuert to der krybben 2½ dach Willem Tolner mit sinen wagen holt gevuert to den hoeffde 2 dach. Elken des dages ½ arnemssche gulden, maket 13 lb. 9 s.

Des sondages na Omnium Sanctorum verloent van den doern gevuert to der krybben vorscreven Gerijt Gysen 2 dach Jacob Palick 1½ dach elken des dages 4½ kromstert Gerijt Gysen schipp 2 dach elken des dages 1 kromstert, maket 1 lb. 10 s. 8 d.

Van keselingen to den nyen Werff gecofft ende anders

Item gecofft van Frederic Velgenhouwer so vor ende na an

12 reysen 574 tonnen keselingen, voer elke tonne gegeven 2 wit stuver, beloept sick 57 rinssche gulden ende 8 wit stuver, maket 143 lb. 10 s.

Item gecofft van Jan van Huessen van Wesel uyt der Ruer 317 tonnen keselingen die tonne 11 stuver ende 6 kromstert to verdrincken, beloept sick 31 rinssche gulden 16 stuver ende 2 kromstert, maket 79 lb. 10 s. 5 d.

Item gegeven Willem Beteker van den vorscreven keselingen to meten 10 lb. 5 s.

Item gecofft 3 vueder holtss dat to den Werff gecamen is dar men intangen van makede die in den Werve staen to samen vor 64 stuver, maket 8 lb.

339 lb. 1 s. 3 d.

Van den nyen toern[1] ende Werve gemaket bueten der selver poerten

Des sondages up Letare verloent van den Werve die pale to stoten ende van den bluckhus to breken vor der Marsschpoerten ende van zande mit schepen to vueren an den Werff Johan Hermanss 5 dach Coert Helbergen 5 dach Jan van Monster 1 dach, elken des dages 8 kromstert Herman Henricxss. 3 dach des dages 6 kromstert. Theus Janss 4 dach des dages 5 kromstert Henric die Kater 1 dach des dages 7 kromstert. Item die die paele hebben helpen heyen ende dat sant gevuert to den werve ende dat bolwerck gebraken Henrick Portte 4 dach Arent Smyt 4 dach Gerijt Brueser 4 dach Lubbert Loeynck 5 dach Derick Janssoen 5 dach Henrick Valcinck 1 dach Gerijt Kyelsberch 4 dach Jacob van Horstel 4½ dach Henrick Vleysschouwer 2 dach Wiechman Derixss 2 dach Heinrick Janssoen 2 dach Derick van Graess 4 dach Jan van Utert 1½ dach Claess Aelbertssoen 4 dach Henrick Schroder 2 dach Blotencamp 4 dach Buesken 2½ dach Rembelt 3 dach Willemken 1 dach Gerijt van Kuersel 2 dach Bueskens gesel 3 dach Bertolt van Lummen 4 dach Alert van Naem 4 dach Gerken to Hogenbeeck 1 dach Frederic Dericxss 5 dach Willem Nevenoert 2 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Item Willem van Nevenoerts schipp gebesicht dat sant mede to halen 2 dach des dages 4½ kromstert Derick die Beer siin schipp oech gebesicht to den sande 2 dagen des dages 6 kromstert. Item Alert van Naem gevuert 8 vate daer men up steygerde daervan 4 kromstert. Item Gerijt Salick mit

1 Zie Inleiding, pag. 54.

sinen wagen paele gevuert van den Visschmarckt an den werff ende van den bollwerck buten der Visschepoerte by den werff 18 vueren, elke vuer 3 kromstert, maket 26 lb. 9 s.

Item gecofft van Jan van Beeck 880 vuet plancken vine[1] uyt enen buet die to den werve gekamen sint dat hondert dertich stuver. Daer up gegolden 8 quart to wincoep daer voer bynnen gengen die 30 vuet vorscreven die quart 5 kromstert. Maket 34 lb. 13 s. 10 d.

Des sondages up Judica verloent van den werve Coert Helbergen 6 dach Jan Hermanss 5½ dach Monster 6 dach, elken des dages 8 kromstert. Theus Janss 4½ dach des dages 5 kromstert. Item den opperknechten Alert van Naem 3 dach Derick Janssoen 3½ dach Henrick Janssoen 4 dach Frederic Dericxssoen 4 dach Willem Bentinck 4 dach Henrick 6 dach, elken des dages 4½ kromstert. Item noch Jan Hermanssoen voer siin cow[2] gebesicht 1½ dach des dages 8 kromstert, maket 12 lb. 18 s. 11 d.

Op den selven dach verloent van sande gevuert ende den tymmerluden dat holt geholpen to heffen ende to boeren an den werff Albert Stevenssoen 2½ dach Jacob Tycheler 2½ dach Bloetekamp 2½ dach Goch 2½ dach Derick van Graess 2½ dach Lubbert Loeynck 2½ dach Jan van Utert 2½ dach Aelbert Smit 2½ dach Claess Aelbertss 6 dach Willem Nevenoert 2½ dach, elken des dages 4½ kromstert. Noch Willem Nevenoerts schipp gebesicht 2½ dach des dages 4½ kromstert, des beren[3] pijper 2½ dach, des dages 6 kromstert. Item Kegelsberch 2½ dach, des dages 4½ kromstert. Item Gerijt Salick mit sinen wagen holt gevuert to den werve 23 vueren elke vuer 3 kromstert. Maket 10 lb. 13 s. 6 d.

Des sondages up Palmarum verloent van sande gevuert to den werve Claess Aelbertssoen 5 dach Alert Janss 5 dach Henrick Poerter 5½ dach Arent Bunte 4½ dach Willem Nevenoert 4½ dach, elken des dages 4½ kromstert. Item Willems vorscreven schipp 4½ dach des dages 4½ kromstert. Gegeven voer 1 voer klei mede to dregen 1 braspenninck, maket 6 lb. 1 s. 9 d.

Des sondages up Paesschavent verloent van den werve to

1 vine = vimme of vymme, een stapel, bos of bundel.
2 een soort schip.
3 Bedoeld is Dirick de Beer, die gewoonlijk transportdiensten verricht met wagen of schepen.

stoten die paele den tymmerluden ende den heyerss ende mede die slachboem gemaket an den dieck up den Engk Cort Helbergen 5 dach Jan Hermanss 5 dach Theus Janssoen 5 dach Jan van Monster 5 dach Jan Holtsnider ende siin gesell, elken 2 dach des dages 8 kromstert. Jan Wimeldinck 5 dach des dages 7 kromstert Herman Henricxss 4 dach des dages 6 kromstert Jan Klumper 5 dach des dages 5 kromstert. Item den heyerss Derick van Graess 6 dach Henrick Poerter 4½ dach Aelbert Stevenss 6 dach Alert Janss 6 dach Arent Bunte 6 dach Jan Scholvoeren 5 dach Arent Huet 5 dach Godert Roloffss 5 dach Derick Brinck 6 dach Lubbert van Broyen 6 dach Willem Stevenssoen 5 dach Lubbert Ylsinck 5 dach Jan van Utrecht 5 dach Claess Aelbertss 5 dach Wolter Janssoen 5 dach, elken des dages 4½ kromstert: Item Gerijt Salick paele geslepet ende gevuert toe den werve 27 veuren, die vuere 3 kromstert, maket 32 lb. 14 s.

(folio 14 verso)

Op den selven dach sant ende leem gevuert to den selven werve Jacob die Haen 3 dach Berent Bil 3 dach Jacob Henricxssoen 3 dach Rembolt 3 dach Jan van Grol 2½ dach Gerijt van Bueckelt 2 dach Seyger Tyessoen 2 dach Willem Nevenoert 6 dach mit synen schepe, elken des dages 4½ kromstert, maket 5 lb.

Des sondages up Quasi modo verloent van den werve van paele to scharpen ende plancken angevegdt ende voert die boem to hangen an den dyeck up den Engk, Jan Hermanssoen 3 dach siin soen 3 dach Coert Helbergen 3 dach Jan van Monster 3 dach, elken des dages 8 kromstert. Jan Klumper 3 dach des dages 5 kromstert, maket 5 lb. 11 d.

Op den selven dach verloent van sande gevuert to den werve Jacob die Haen 3 dach Claess Scheker 3 dach Jan Schalvoeren 3 dach Jan van Utert 3 dach Lubbert van Wilsen 3 dach Godert Mullener 2 dach Zeiger 1 dach Derick van Graess 3 dach Wolter Janssoen 3 dach Wolter van Hoeren 3 dach Arent Huet 3 dach Derick Sluter 3 dach Henrick Poerter 3 dach Kyelsberch 3 dach Gerijt Gyzen 3 dach Arent Bunte 3 dach Nevenoert 3 dach Byl 3 dach Jan Eskenss 1½ dach Henrick Zelen 1½ dach Evert Kroen 1½ dach Zeyger Thiess 3 dach Jan van Groll 3 dach Jacob Henricxss. 3 dach, elken des dages 4½ kromstert. Item Derick die Beer siin pyper 3 dach des dages 6 kromstert, Gerijt Gysen schipp 3 dach Nevenoertss schipp 3 dach Evert Kroen

siin schipp 1½ dach, elken des dages oeren schepe 4½ kromstert, maket 15 lb. 10 s. 11 d.

Op den selven dach verloent van der stat muer die gate gestoppet by den werve daer die gemake affgebraken weren Geryt Strater 3 dach Gaeken van Onna 2 dach elken des dages 8 kromstert. Item Herman Coster 3 dach des dages 4½ kromstert, maket 2 lb. 8 s. 8 d.

Des sondages up Misericordias Domini verloent van de mueren buten der Vysschpoerte to stoppen ende van goeten to leggen Gerijt Strater 5½ dach Gaeken van Ouna 5½ dach die Haen 1 dach, elken des dages 8 kromstert. Item den opperknechten Gerijt Momme 6 dach Herman Coster 6 dach Jan Coninck 3 dach, elken des dages 4½ kromstert. Item van kalck ende sant gevuert 12 kromstert myn een oertken. Item voert gegeven van stien schoen to maken gebraken was van Mekerens toern ende Henricx van der Cappellen des 16500 was ende 450, van elken duesent 4 kromstert. Item Herman Vriden die gaeten gehouwen die liggen achter Mekerens huess doer die muer 2 dach, des dages 6 butken, maket 11 lb. 17 s. 6 d.

Op den selven dach verloent van sande gevuert to den werve Claess Scheker 4½ dach Gadert Mullener 4½ dach Jan Schalvoeren 4½ dach Jan van Utert 4½ dach Zeyger 4½ dach Lubbert Ylssinck 4½ dach Derick van Graess 4½ dach Sluter 4½ dach Wolter van Hoeren 4½ dach Wolter Janssoen 5½ dach Arent Huet 4½ dach Lambert ten Marssch 4 dach Nevenoert 4½ dach Arent Bunte 5½ dach Bil 5½ dach Gerijt Gyse 4½ dach Henrick Porter 4½ dach Kyelsberch 4½ dach Evert Beens 4½ dach Henrick Zelen 5½ dach Jan Eskenssoen 4½ dach Zeyger 4½ dach Henrick Ravens 5½ dach Henrick van Vriden 5 dach Jan van Grol 5½ dach Aelbert Ravens 1 dach, elken des dages 4½ kromstert. Willem Nevenoerts schip 4½ dach Evert Beens schipp 4½ dach, elken des dages 4½ kromstert. Item des beren pyper 4½ dach des dages 6 kromstert, maket 29 lb. 3 s.

Item gecofft van Coepp ten Ahuess 40 stucke holtss paele ende balken, ellick stuck 23 stuver, beloept sich 46 rinssche gulden dar up gegolden to wincop 8 quart die quart 5 kromstert, maket 116 lb. 5 d.

Item gecofft van Lambert ten Bylen 20 stuck holts dar 2 onderlagen mede weren die stonden 19 rinssche gulden myn 1 oert to wincop 2 quart en 1 oelde braspenninck die quart 5 kromstert, maket 47 lb. 2 s. 9 d.

Item gecofft van Heyn van Langhen 130 cleinre pael die gecamen sint to den gruntwerkk in den ronddeel van den nyen toern dat hondert 5 postulaetsgulden myn 1 oert.

Item noch van den selven 50 cleinre paele vor 2 postulaetsgulden myn 1 oert beloept sick to samen 8 postulaetsgulden myn 1½ stuver maket 12 lb. 16 s. 3 d.

Gecofft van Berent Schocknynck ende Henrick Arentss van Borkel uyt der heerschap[1] 500 elsenre paele dat hondert 6 postulaetsgulden beloept sick 30 postulaetsgulden, maket 48 lb. 15 s.

Item gecofft van Henrick Beeken van Lochem 206 elsenre paele dat hondert 4 postulaetsgulden dat beloept sick 6 postulaetsgulden 3 stuver maket 10 lb. 2 s. 6 d.

Item gecofft van Herman Veruyss 100 elsenre paele voer 3 ryder gulden, maket 6 lb. 15 s.

Gegeven Andries Peynen voer 3 stuck holts dar men up steygerde up die winvate doe men die pale in heyde ende vort intangen van gemaket 2 lb. 10 s.

(folio 15 recto)

Des sondages up Jubilate verloent van der Veerporten[2] dael to breken meister Gerijt Straten 1 dach Henrick van Bomel 5 dach Gaeken 1 dach elken des dages 8 kromstert. Item Herman Coster 5 dach Gerijt Momme 5 dach Jan Oelthues 5 dach Thonys van Elten 3 dach, Herman van Bomel 4 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Item Evert Hunynck ende siin gesel den stien schoen gemaket van der Veerpoert als 6000 ende 250, van den duesent 4 kromstert, maket 8 lb. 3 s. 8 d.

Des sondages up Cantate verloent van der Veerpoert dael to breken die Koster 4 dach Momme 4 dach Derick Janssoen 4 dach Thonys van Elten 4 dach Jan Oelthuess 2 dach elken des dages 4½ kromstert, maket 3 lb. 13 s. 8 d.

Op den selven dach verloent van heyen an den werve ende balken gelecht ende van kley gevuert Jan Hermanssoen 4 dach Thews Janssoen 4 dach Coert Helbergen 4 dach Johan van Monster 4 dach. Elken des dages 8 kromstert. Johan Klumper 3½ dach des dages 5½ kromstert. Item Derick Wulbers 4 dach Frederick Dykert 4 dach Peter Janssoen 4 dach Derick van Vorst 4 dach Berent Esskenss 4 dach Kerstken Berentss 4

1 Heerlijkheid Borculo.

2 De Veerpoort lag bij het veer over de Yssel, zie hiervóór, pag. 81, noot 1.

dach Ot Johanss 4 dach Ment Wolbertss 4 dach Jan Besselinck 4 dach Goch 4 dach Frederick Dericxss 4 dach Arent Bunte 4 dach Jan van Utert 4 dach Jan van Schalvoeren 4 dach Claess Scheker 2 dach Derick van Graess 4 dach Derick Slueter 4 dach Henrick Porter 2 dach Dykert 1 dach Willem Nevenoert 1 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Item Gerijt Gysen schip 2 dach, Nevenoerts schip 1 dach. Elken van oeren schepe des dages 4½ kromstert. Item Gerijt Salick gevuert 39 vueren holtss ende slyte van den Holtmarckt an den Werff, van elke vuer 3 kromstert, maket 27 lb.

Des sondages up Vocem Jocunditatis verloent van den fundament to graven, kalck op to dragen ende to beslaen ende to lesschen to den nien toern ende van sande ende kley to vueren, meister Geryt Straten 6 dach des dages 8 kromstert. Item Jan Oelthus 6 dach Herman Coster 6 dach Gerijt Momme 6 dach Wolter van Hoeren 6 dach Derick Janssoen 6 dach Henrick Eckynck 6 dach Godert Hiddinck 2 dach Henrick Kemmenade 2 dach Berent Alisleger 2 dach Henrick Poerter 6 dach Frederick Derickss. 6 dach Slueter 5 dach Godert Mullener 3 dach Zeyger 5 dach Derick ten Loe 4 dach Jan van Utert 6 dach Dykert 4 dach Proele 6 dach Steven van Bueckelt 3 dach Arent Bunte 5 dach Ot Janssoen 5 dach Derick van Bueckolt 5 dach Kerstken Berentss 5 dach Jan Besselinck dach Gerijt van Bueckelt ü dach Jan die Vette 3 dach Jan Schalvuren 6 dach Nevenoert ö dach ende siin schipp 4 dach Henrick Schroder 4 dach. Item die geoset[1] hebben dat fundament van den nien toern Jan van Schalvoeren 1 nacht Dykert ä nacht Kemmenade 1 nacht, Berent Alysleger 1 nacht Gerijt van Bueckelt 1 nacht, elken des dages[a] 4½ kromstert ende van elker nacht 4½ kromstert. Item gegeven vor 3 velle dar men aver osede 11 oert arnemssche gulden gegeven 1 oessvat 4 kromstert. Maket 35 lb. 4 s. 7 d.

Op den selven dach verloent van stien schoen gemaket des 9000 was, van elken dusent 4 kromstert, maket 1 lb. 12 s. 8 d.

Op den selven dach van den gruntwerk getymmert van den toern Jan Hermanss 6 dach. Thews siin soen 6 dach Coert Helbergen 6 dach Johan van Monster 6 dach, twee holtsnyders, elken 5½ dach, elken des dages 8 kromstert Jan Wimeldinck 6 dach des dages 7 kromstert Jan Klumper 6 dach, des dages 5½ kromstert Geryt Salick holt gevuert an den werff ende an

1 osen, oesen = hozen, water uitscheppen.
a doorgehaald is: *nachtes*.

Wernsvelder brugh 15 vueren, elke vuer 3 kromstert maket 18 lb. 5 s. 5 d.

Item gecofft 3 vueder holtss dat een deels gecamen is buten der Laerpoert by den tolhues ende dat ander buten der Vysschepoert, coste 58 stuver maket 8 lb.

Des sondages op Exaudi verloent van den kalck toe beslaen ende van den sande gevuert ende kalck upgedregen Jan Oelthuess 4½ dach Coster 5 dach Gerijt Mom 5 dach Wolter van Hoeren 5 dach Derick Janssoen 5 dach Eckynck 5 dach Henrick Poerter 5 dach Jan van Utert 5 dach Arent Bunte 5 dach Frederick Dericxss 5 dach Jan van Schalvoeren 5 dach Steven van Buekelt 5 dach Nevenoert 5 dach siin schipp 5 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Gegeven Gerijt Karman vor sine kalcktonnen den kalck mede op to dregen 12 kromstert. Maket 14 lb. 15 s. 3 d.

Summa secunda 892 lb. 13 s. 5 d.

Des sondages up Pinxsteren verloent van den werff to heyen, paele to scharpen ende plancken an to slaen Jan Hermanss 6 dach Thews 6 dach, elken des dages 8 kromstert. Item die die pale geheyet hebben Heyndinck Porter 6 dach Alert Janssoen 6 dach Arent Lampe 6 dach Frederick Janss. 6 dach Wolter van Hoeren 6 dach Gerijt van Bueckelt 6 dach Jan Schalvoeren 6 dach Berent Alysleger 6 dach Boldewen Pelser 6 dach Jan Vene 6 dach Derick ten Loe 6 dach Berent Janssoen 6 dach Jan Evertss. 6 dach Jan van Utert 6 dach Godert Mullener 6 dach Arent Berentss 6 dach Wolter Janss 6 dach Steven van Bueckolt 6 dach Gerijt van Eem 6 dach Johan Liefferdinck

553 lb. 12 s. 2 d.

(folio 15 verso)

6 dach Blotekamp 5½ dach Gerijt ten Averdieck 6 dach Lambert Dreyer 6 dach elken des dages 4½ kromstert, maket 32 lb. 10 s.

Op den selven dach verloent van den waterganck to maken an die Veerstege ende van kalck toe beslane meister Gerijt Strater 6 dach des dages 8 kromstert Jan Oelthus 4 dach Herman Coster 6 dach Gerijt Momme 6 dach Derick Janssoen 6 dach Henrick Elkyne 6 dach Jan Bunte 6 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Maket 9 lb. 2 s. 9 d.

Item gecofft in die weke voer Pinxsteren 14 vueder kantholtss, daer mede weren 2 voeder plancken dat gecomen is buten der Vysschpoert an den werff behalven 2 vueder holts ende 12 vueder

plancken die gecomen sint buten der Laerpoert by der bruggen dat stont to samen 17 rinssche gulden ende 8 stuver, maket 43 lb. 8 s. 9 d.

Des sondages na Pinxsteren verloent van den waterganck to maken an der Veerstege ende van keselingen to meten to ontfangen ende up to schyeten meister Gerijt Straten 3 dach des dages 8 kromstert Johan Oelthuess 3 dach Herman Coster 3 dach Gerijt Momme 3 dach Henrick Eckynck 3 dach Jan Bunte 1½ dach Arent siin soen 1½ dach. Elken des dages 4½ kromstert. Maket 4 lb. 3 s. 2 d.

Gegeven voer 1 vueder holtss dat an den werff quam 19 stuver, maket 2 lb. 7 s. 6 d.

Gecofft ende ontfangen van Johan Stuerman 600 ende 64 vuet Bentemer stiens dat hondert vor 14½ golden rinssche gulden dat hie bereit ende gelevert hefft als dat bevorwert was, slecht vierkant gehouwen ende bereyt in den haeck als men dat voert mueren sal daer voer van den wincoep bynnen genck 8 vuet stiens dat sick beloept[a] 95 golden rinssche gulden ende 2 quart gedroncken doe men den stien ontfangen hadde, maket 237 lb. 19 s. 2 d.

Gecofft van Johan van Holthuesen 1085 vuet dicke plancken die to den werve quemen buten der Visschpoert, dat hondert 30 stuver, beloept sic 16 rinssche gulden ende 5½ stuver daerup verdroncken 2 quart, die quart 5 kromstert, maket 41 lb. 2 s. 11 d.

Des sondages na sunte Viet verloent van der Veerstege ende van keselingen to ontfangen ende up to duen meister Gerijt Straten 5 dach Jan ten Rade 4 dach, elken des dages 8 kromstert. Johan Oelthues 5 dach des dages 6 kromstert Herman Coster 5 dach Gerijt Momme 5 dach Ekkynck 5 dach Jan van Utert 5 dach Jan Bunte 4 dach Gerijt van Dulken 4 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Item Hessel gevuert 4 kaer sandes elke kaer 1 kromstert Johan Dageraet 10 kaeren eerde elke kaer 1 oertken. Maket 10 lb. 13 s. 2 d.

Item gecofft van enen man van Wesel 700 ende 68 vuet sluseplancken dat hondert 28 wit stuver, beloept sic 10 rinssche gulden ende 18 stuver. Noch van den selven man gecofft 5 stucke kantholts vor 4 rinssche gulden maket to samen 37 lb. 5 s.

Des sondages na sunte Johan verloent van der Veerstege to straten ende to maken mede van der kerckmuer toe Wernsvelde ende van Keselingen up to dragen ende van meten, meister Gerijt Straten 4 dach Godert Dungener 3½ dach Henrick van

Bomel 3 dach Henrick Korte 4 dach, elken des dages 8 kromstert Jan Oelthus 4 dach des dages 6 kromstert ende Byl 4 dach des dages 6 kromstert. Item Gerijt Momme 3 dach Wolter van Hoeren 4 dach Jan van Utert 4 dach Jan Bunte 4 dach Arent Bunte 4 dach Eckynck 4 dach elken des dages 4½ kromstert. Gerijt Kod mit siinre kaer sant gevuert to der straten by der Veerpoert van elker kaer 3 oertken ende 12 kaeren sandes ende kalckx gevuert to Wernsvelde toe der kerckmuer elke kaer 1 butken. Noch 42 kaeren eerden gevuert van der Veerstege op Helberger dieck, elke kaer 1 oertken. Item 6 kaeren keselingen in der Veerstege gevuert, elke kaer 1 oertken, maket 15 lb. 16 s. 10 d.

Des sondages na Visitatio Marie verloent van den fundament gegraven ende paele to heyen to den nien toern mede van den schorssteen to maken an dat nie tolhuess[1] mede van mueren to Wernsvelde, meister Gerijt Straten 4 dach Korte 4 dach Bomel 4 dach Dungener 4 dach, elken des dages 8 kromstert Oelthues 4 dach des dages 6 kromstert. Item Berent Byl 4 dach Herman Coster 4 dach Momme 4 dach Henrick Eckunck 4 dach Wolter van Hoeren 4 dach Arent Bunte 4 dach Jan Bunte 4 dach Jan van Utert 4 dach Jan Bungeren 2 dach Coenret Coenretss 1½ dach Reync ter Hoffstede 4 dach Ment Wolbertss 4 dach Derick Huete 4 dach Henrick Zelen 4 dach Arent Berentss 3½ dach Johan Kraem 3 dach Heynck 4 dach Gerijt van Eem 4 dach Jan Besselinck 4 dach Gerijt ten Else 3 dach Wolferd 3 dach Liefferdinck 3 dach, Derick ter Har 4 dach, Berent ten Campe 3 dach Berent Huesinck 2½ dach, Jan Degener 2 dach, Sweder

(folio 16 recto)

Yolinck 3 dach Derick van Bueckelt 4 dach Kerstken Berentss 4 dach Ot Janssoen 4 dach Zobbinck 3 dach lange Coert 4 dach Werner Veenhorst 4 dach Zegevalck 4 dach Henrick Poerter 4 dach Boldewen Symonssoen 4 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 33 lb. 3 s. 5 d.

Op den selven dach verloent van oesen[2] des dages ende des nachtes to den selven toern Berent Bil 4½ dach, Gerijt Momme 4½ dach Wolter van Hoeren 4½ dach Jan van Utert 4½ dach Herman Coster 4 dach Jan Bungener 4 dach Jan Oelthus 4 dach Henrick Eckynck 4 dach Coert Conretts 4 dach Boldewen

1 Zie hiervóór, pag. 69, noot 1 en pag. 88, noot 4.
2 hozen, water uitscheppen.

Symenss 5½ dach Jan Zegevalck 4½ dach Henrick Zelen 5½ dach Derick ter Haer 5½ dach Arent Wolbertssoen 4 dach Arent Berentssoen 4 dach Jan Besselinck 3½ dach Grole 4 dach Gerijt van Eem 3 dach, Derick van Bueckelt 3 nacht, Derick Huete 2½ nacht, Werner Beens 3 nacht, Coert ten Huen 4 nacht Pyppinck 4 nacht. Elken des dages ende des nachts 4½ kromstert maket 18 lb. 16 s. 10 d.

Item noch gevuert uyt der Veerstege 60 kaeren eerden an Helberger dieck die kaer 1 oertken ende 22 karen sandes gevuert in die Veerstege elke kar 3 oertken ende 4 karen sandes ende kalckx gevuert to Wernsvelde elke kar 1 butken, vor 2 voeren gegeven 7 kromstert ende 4 kromstert vor 2 manden. Maket 11 lb. 4 s. 1 d.

Item gecofft van Jan van der Beeck van Wesel 850 ende 30 vuet dicke plancken dat hondert voer 30 stuver, daer up gegolden to wincoep 8 quart die quart 5 kromstert, daer voer bynnen gengen die 30 vuet vorscreven, maket 33 lb. 13 s. 10 d.

Item gecofft van Willem Paews 250 plancken, dat hondert 30 stuver daer up gegolden 2 quart to wincop die quart 5 kromstert daer 5 vuet van bynnen gengen, maket 9 lb. 13 s. 2 d.

Item gecofft van Henrick Gotschallick 1600 ende 20 vuet dicke plancken dat hondert 30½ stuver dar op gegolden 5 quart dar vor bynnen gengen vor den wincoep 13 vuet, maket 60 lb. 10 s. 2 d.

Item gecofft van Gerijt Bruenss 400 ende 10 vuet plancken dat hondert 30 stuver dar up gegolden to wincoep 2 quart, maket 15 lb. 16 s. 4 d.

Item gecofft van Henrick van den Dam 1100 ende 36 vuet plancken dat hondert 30 stuver, dar up gegolden to wincoep 4 quart van 5 kromstert dar vor bynnen gengen die 36 vuet vorscreven, maket 42 lb. 3 s. 2 d.

Item gecofft van Henrick Bucberch 150 plancken ende ½ vierdel, dat hondert 30 stuver maket 6 lb. 1 s. 10 d.

Dese plancken vorscreven sint to samen gecomen buten die Visschpoerte to den werve.

Des Sondages na Translatio Martini verloent van metzelen heyen paelen to scharpen ende van paelen to halen mit schepen ende mit wagenen, Johan Hermanss 5 dach Thews Janssoen 5 dach Coert Helbergen 2 dach Gerijt Straten 5 dach Gadert Dungener 4 dach Bomel 3 dach Jan ten Rade 1 dach, elken des dages 8 kromstert. Peter Heymbach 2 dach des dages 7 kromstert Jan Oelthuess 5 dach des dages 6 kromstert. Item den opper-

knechten Berent Byl 5 dach Herman Coster 5 dach Gerijt Momme 5 dach Wolter van Hoeren 5 dach van Utert 5 dach Eckynck 5 dach Jan Bunte 5 dach Arent Bunte 5 dach Reynken ter Hoffstede 5 dach lange Coenret 5 dach Derick Huete 5 dach Jan Zegevalck 5 dach Ment Wolbertss 5 dach Jan Bungener 5 dag Derick Janssoen 4 dach Henrick Zelen 5 dach Derick ter Har 5 dach Derick Vosken 4½ dach, Johan van Groll 4½ dach Gerijt Wolbertssoen 4 dach Arent Berentss 5 dach Peter Hansschemaker 4½ dach Roloff Vrolic 4 dach Zeyger 4½ dach Werner 5 dach Besselinck 5 dach Jan Evertssoen 4 dach Steven van Bueckolt 4 dach Berent Muesinck 4½ dach Coert Coenretss 5 dach Jan Lifferinck 5 dach Boldewen Simenss 5 dach Hendrick Heynck 5 dach Derick van Bueckelt 5 dach Gerijt Pyppinck 5 dach Coert ten Hoen 4 dach Gerijt Kappert 4 dach Henrick Poerter 5 dach Kerstken Berentss 5 dach Sweder Yolinck 4 dach Wolter Janss 4 dach Henrick Janssoen 2 dach Jacob Wit 5 dach Otto Janss 5 dach Blotekamp 4 dach Lieffert Wiltinck 2 dach Werner Rutsse 2 dach Willem Nevenoert 3½ dach ende siin schipp 3½ dach, elken des dages 4½ kromstert Gerijt Salyck gevuert 7 vueren paelen, elke vuer 3 kromstert, maket 52 lb. 12 s.

(folio 16 verso)

Op den selven dach verloent van oesen Herman Coster 5 nachte Ekkynck 4 nachte Bungener 5 nachte Jacob Wit 4 nachte Derick Janssoen 2 nacht Huete 2 nachte Byl 4 nachte Momme 5 nachte Wolter van Hoeren 3 nachte, Jan van Utert 3 nachte Ment Wolbertss 6 nachte Derick ter Har 5 nacht Henrick Zeel 4 dach Zegevalck 4 dach Boldewen Simenssoen 4 dach Werner Beens 3 dach Arent Berentss 3 dach Jan Kraem 2 dach Osseman 3 dach Derick Vosken 2 dach, elken des dages ende des nachtes 4½ kromstert maket 14 lb. 18 s. 8 d.

Des sondages na Margarete verloent van heyen, van oesen, van eerde to verschieten ende van metzelen mitten opperknechten Jan Hermanss 2 dach Coert Helbergen 2 dach, Theus 2 dach, Jan van Monster 2 dach, meister Gerijt Straten 5 dach Gadert Dungener 5 dach Jan van Rade 5 dach Bungert 5 dach Korte 4 dach Bertolt Gerijtss 5 dach Herman Vriden 2 dach Vorvechter 2 dach Henrick 2 dach, elken des dages 8 kromstert Jan Wimeldinck 1½ dach Peter Heymbach 5 dach, elken des dages 6 kromstert Jan Oelthuess 5 dach Byll 4½ dach, elken des dages 6

kromstert. Item den opperknechten ende den oesers Wolter van Hoeren 5 dach Jan van Utert 5 dach ende 1 nacht Gerijt Momme 5 dach ende 1 nacht Herman Coster 5 dach Jan Bunte 5 dach Arent Bunte 5 dach Eckynck 5 dach Jacob Wit 4 dach Derick Janssoen 5 dach Bloetecamp 5 dach ende 1 nacht Jan Evertssoen 4½ dach ende 1 nacht Zeyger 5 dach 2 nacht Wier Spyke 5 dach Henrick Gortemaker 1½ dach Jacob Dreyer 4½ dach Sweder Yolinck 4½ dach Steven Bueckelt 5 dach 2 nachte Jan Evekynck 2½ dach Werner Meyer 5 dach Pyppinck 2 dach Besselinc 2 dach Zegevalck 4 dach Coert Borgert 2 dach Henrick Zelen 3½ dach 3 nachte Derick ter Haer 3 dach Derick Huete 3 dach Werner Veenhorst 5 dach Ment Wolbertss 2 dach ende 2 nachte Berent Uywsinck 5 dach ende 2 nacht Henrick Heynck 2 dach Arent Berentssoen 2 dach Jan van Groll 5½ dach 2 nacht Gerijt Kappert 5 dach 1 nacht Wolter Janssoen 5 dach Boldewen Simenssoen 5 dach 1 nacht Derick Vosken 5 dach 1 nacht Henrick Poerter 5 dach Johan Bungener 5½ dach 2 nachte Nevenoert 4½ dach ende siin schipp 3½ dach sant mede gevuert Henric Johanssoen 5 dach Lodewich Krauwels 2 dach Jan Blenck 2 dach Peter Hansschemaker 4 dach. Elken des dages 4½ kromstert Evert Huninck stien schoen gemaket 3 dach des dages 4 kromstert. Gegeven voer 2 hantvate 1 oelde braspenninck, voer 2 backen 9 kromstert 2 voeren 7 kromstert. Gegeven Gerijt Kaerman van drien vueren graewes stiens gevuert van elker vuer 1 vlemsch, maket 62 lb. 8 s. 11 d.

Des sondages na Marie Magdalene verloent van den nien toern to metzelen ende van der koyven toe maken ende van den werff to beslaen, meister Gerijt Straten 5 dach Coert Helbergen 2 dach Jan ten Rade 5 dach Vriden 5 dach Henric Korte 5 dach Henrick van Bomel 5 dach Bingert 5 dach Bertolt Gerijtssoen 5 dach Vorvechter 5 dach Gadert Dungener 5 dach Henrick Straten 4½ dach, elken des dages 8 kromstert. Johan Wimeldinck 2 dach Peter Huembach 5 dach, elken des dages 7 kromstert, Jan Oelthus 5 dach Byl 5 dach, elken des dages 6 kromstert. Item den opperknechten Herman Coster 5 dach Momme 5 dach Osseman 5 dach Wolter van Hoeren 5 dach Eckynck 5 dach Wier Spyke 5 dach Derick Janssoen 5 dach Jan Bunte 5 dach Arent Bunte 5 dach Jan van Utert 5 dach Blotecamp 4½ dach Werner Beens 5 dach Jacob Wit 5 dach Derick Vosken 5 dach Henrick Poerter 5 dach Wolter Janssoen 5 dach Jan van Groll 5 dach Jan Bungener 5 dach Werner Meyer 5 dach Sweder Yolinck 5 dach Gerijt van Eem 5 dach Henrick Janssoen 5 dach

Jacob Dreyer 4½ dach Gerijt Kappert 5 dach Boldewen Symenss 4½ dach Berent van Suren 4 dach ende siin schipp 4 dach Deric Hansschemaker 3 dach Johan Pelser 4 dach Nevenoert 4 dach ende siin schipp 4 dach Jan Blenck 4 dach Arent Huet 4 dach, elken des dages 4½ kromstert. Item Gerijt Karman voer siin tonnen gegeven den kalck mede up to vueren 8 kromstert ende den gesellen gegeven die den kalck opdroegen baven oer loen to verdrincken 6 kromstert, maket 60 lb. 14 s. 7 d.

Des sondages avent Vincula Petri verloent van den nien toern to metzelen van kalck to beslaen ende van sant gevuert meister Gerijt Straten 5 dach Johan ten Rade 5 dach Vrijdach 5 dach Henric Straten 5 dach Vorvechter 5 dach Bungert 5 dach Dungener 5 dach Henrick van Bomel 5 dach Bertolt Gerijtssoen 5 dach. Elken des dages 8 kromstert Heymbach 5 dach des dages 7 kromstert Oelthuess 5 dach Berent Byl 5 dach, elken des dages 6 kromstert. Item den opperknechten Gerijt Momme 5 dach Blotecamp 5 dach Herman Coster 4½ dach Osseman 5 dach Jacob die Wit 5 dach Derick Janssoen 5 dach Herman Eckynck 5 dach Jan Bunte 5 dach Arent Bunte 5 dach Woller van Hoeren 5 dach Boldewin Simonssoen 5 dach Henric Janssoen 5 dach Henrick Poerter 5 dach Wolter Janssoen 5 dach Wier Spyke 5 dach Jan van Utert 5 dach Bungener 5 dach Werner Beens 5 dach Gerijt van Eem 3 dach Werner Meyerinck 2 dach Derick Vosken 2 dach Gerijt Cappert 5 dach Jan van Groll 2 dach Evert Huenynck 5 dach, Evert Janssoen 5 dach Willem Nevenoert 5 dach ende siin schipp 5 dach Jan Blenck 5 dach Arent Huet 5 dach Elken

(folio 17 recto)

des dages 4½ kromstert. Item van Osseman gehaelt 8 morter kupen ellick 1 braspenninck. Noch 3 morterkupen van Henric Zybbert, ellic ½ braspenninck. Item 2 manden voer 3 kromstert. Item Gerijt Kod gevuert by Stuvenberg huess 30 karen sandes den kalck mede to bezweren, elke kaer 3 oertken. Item Gerijt Salick gevuert 3 vueren als steyger slijte ende steyger plancken ende 42 holter van den nien kloester[1] gehaelt elke vuer 3 kromstert. Item Jan Veck gescharpet 400 ysere den graewen stien mede te houwen van elken hondert 2 braspenninck ende 5

1 Het Observanten klooster Galilea, te Warnsveld. De kerk werd in 1456 gewijd. Vergel. Monasticon Batavum, I, 1941; pag. 196/7. Zie ook hierna, pag. 135, noot 2.

ysere gesteelt, van elke stueck 14 groetken. Item gegeven vor 135 lb loetss daer men die kraminen mede begaten hefft an den nien toern vor ellick lb 5 oertken, maket 57 lb.

Des sondages na sunte Peter ad Vincula verloent van den werff to maken Coert Helbergen 5 dach Jan van Monster 4½ dach, Jan die Hoege 5 dach, elken des dages 8 kromstert. Jan Wimeldinck 5 dach des dages 7 kromstert, maket 6 lb. 17 s. 3 d.

Op den selven dach verloent van den nien toern to metzelen van sande gevuert ende van stiene geschuert, meister Gerijt Straten 5 dach Johan van Rade 5 dach Vridach 4½ dach Henrick Bungert 5 dach Dungener 5 dach Henrick Korte 5 dach Bertolt Gerijtssoen 5 dach Henrick Straten 5 dach Vorvechter 5 dach Henric van Bomel 3 dach, elken des dages 8 kromstert, Heymbach 5 dach, des dages 7 kromstert Jan Oelthus 5 dach Berent Byl 5 dach des dages 6 kromstert. Item den opperknechten Herman Coster 5 dach Gerijt Mom 5 dach Jacob Wit 5 dach Osseman 5 dach Derick Janssoen 5 dach Jan Bunt 5 dach Arent Bunte 5 dach Henrick Eckynck 5 dach Blotecamp 5 dach Johan van Utert 5 dach Wolter Janss 5 dach Wolter van Hoeren 5 dach Henrick Poerter 5 dach Henrick Janssoen 5 dach Boldewen Simenssoen 5 dach Gerijt Kappert 5 dach Johan Pelser 5 dach Peter Hansschemaker 4 dach Johan van Groll 3 dach, Evert Hunynck 5 dach Evert Janssoen 5 dach Willem Nevenoert 5 dach siin schipp 5 dach Jan Blenck 5 dach Arent Huet 5 dach, elken des dages 4½ kromstert. Item Gerijt Kod gevuert 26 karen sandes, elke kar 3 oertken, maket 50 lb. 10 s.

Item gecofft up den saterdach na sunte Laurentiusdage 5 vueder kantholtss op der straten dat an den werff quam mede to intangen, stonden toe samen 4 rinssche gulden 14 stuver ende 1 oertken, maket 11 lb. 15 s. 10 d.

Des sondages na Laurentii verloent van den werff toe maken ende mede van der sluesen die dar liggen sal in den dieck, Coert Helbergen 5 dach Johan van Monster 5 dach Johan die Hoege 5 dach, elken des dages 8 kromstert. Jan Wimeldinck 4 dach des dages 7 kromstert, maket 6 lb. 14 s. 7 d.

Op den selven dach verloent van metzelen van den vlogel van den toern van den fundament to graven ende van straten by den kraen[1] ende van leem ende sant gevuert ende van stien to schue-

1 De kraan lag buiten de Marschpoort aan de IJssel; men moet zich voorstellen, dat de smalle oeverstrook (thans de IJsselkade) buiten de Marschpoort en de Vischpoort diende voor het lossen en laden van de aldaar gemeerde schepen.

ren Gerijt Straten 5 dach, Jan van Rade 5 dach Vridach 3 dach Henrick Straten 5 dach Vorvechter 5 dach Bungert 5 dach Bertolt Geritss 5 dach Henric van Bomel 5 dach Henric Korte 5 dach Dungener 5 dach. Elken des dages 8 kromstert. Peter Heymbach 5 dach des dages 7 kromstert Byl 5 dach Oelthuess 5 dach, elken des dages 6 kromstert. Item den opperknechten Gerijt Mom 5 dach Herman Coster 3 dach Jan van Utert 5 dach Blotecamp 5 dach Wolter van Hoen 5 dach Boldewen Symenssoen 5 dach Wijer Spyker 5 dach Wolter Janssoen 5 dach, Peter Hansschemaker 5 dach Gerijt Kappert 5 dach Jan Bungener 5 dach Henrick Eckynck 5 dach Osseman 5 dach Jacob Wit 5 dach Derick Janssoen 5 dach Herman Janssoen 5 dach Jan Bunte 5 dach Arent Bunte 5 dach Henrick Poerter 5 dach Jan Blenck 5 dach Werner Beenss 5 dach Jan Pelser 5 dach Derick Huete 5 dach Ment Wolbertss 5 dach Derick ter Har 5 dach lange Coert 5 dach Jan Zegevalck 5 dach Reynt ter Hoffstede 5 dach Evert Hunynck 5 dach Evert Janssoen 5 dach Johan van Grol 4 dach Henrick Zelen 5 dach, Pyppinck 5 dach Henrick Heynck 3 dach Willem Nevenoert 4 dach siin schipp 4 dach Arent Huet 4 dach, elken des dages 4½ kromstert. Item Gerijt Salick gevuert 8 vueren holtss slyten ende plancken to den werve ende to den nyen toern, van elker vuer 3 kromstert, maket 59 lb. 3 s. 5 d.

(folio 17 verso)

Des saterdages op kermissavent verloent van metzelen van den vlogel an den nien toern van oesen des nachts en des dages, van stien geschuert ende schoen gemaket, van bussen gaete gehouwen ende van bussen kloete, meister Gerijt 5 dach Johan van Rade 5 dach, Herman Vridach 5 dach Henrick Korte 5 dach Henrick Straten 5 dach Vorvechter 5 dach Bungert 5 dach Bertolt Geritss 5 dach Henrick van Bomel 5 dach Dungener 5 dach elken des dages 8 kromstert. Peter Heymbach 4½ dach des dages 7 kromstert. Oelthuess 5 dach Byl 5 dach, elken des dages 6 kromstert. Item den opperknechten Herman Coster 5 dach ende 2 nacht geoset. Gerijt Momme 5 dach ende 2 nacht Jacob Wit 5 dach ende 2 nacht Boldewen Simenssoen 5 dach ende 2 nacht. Bloetekamp 5 dach ende 2 nacht. Henrick Janssoen 5 dach ende 2 nacht. Peter Hansschemaker 5 dach ende 2 nacht Jan Blenck 5 dach ende 2 nacht Osseman 5 dach Eckynck 5 dach Jan Bunte 5 dach Arent Bunte 5 dach Werner Beenss 5 dach

Henrick Janssoen 5 dach Wier Spyker 5 dach Henrick Poerter 5 dach Wolter ten Hoeren 5 dach Jan van Grol 5 dach Kappert 5 dach Jan Bungener 5 dach Wolter Janssoen 5 dach Johan van Utert 5 dach Evert Hunynck 5 dach Evert Janssoen 5 dach Willem Nevenoertss schipp 5 dach. Elken des dages ende des nachtes 4½ kromstert. Item vor 2 manden gegeven 3 kromstert. Item meister Rotger Leyendecker selff dride die dat huessken affbreken achter Claess ter Cappellen to samen 12 kromstert. Maket 52 lb. 5 s.[a] 6 d.

Des sondages up dach Augustini verloent van metzelen an den nien toern ende van den vlogel van den nien grave, van oesen ende van den toern achter Claes hus ter Cappellen aff to breken ende Reynken mit sinen gesellen van den graven toe boerden ende die moeder dar uyt to brengen, meister Gerijt Straten 5 dach Jan van Rode 4½ dach Vridach 4½ dach Korte 5 dach Bertolt Geritssoen 5 dach Vorvechter 4 dach Henrick Straten 4 dach Bungert 4 dach Dungener 4 dach Henrick van Bomel 3 dach, elken des dages 8 kromstert. Heymbach 4 dach des dages 7 kromstert. Oelthues 4 dach Berent Byl 4 dach elken des dages 6 kromstert. Item den opperknechten Osseman 5 dach 1 nacht geoset. Herman Coster 5 dach Wolter van Hoeren 5 dach Boldewen Simenssoen 6 dach mitten oesen. Jan Bungener 6 dach Jan van Groll 6 dach Jan Bunte 5 dach Arent Bunte 5 dach Henrick Janssoen 5 dach Peter Hansschemaker 5 dach, Wolter Janssoen 5 dach Eckynck 3 dach Gerijt Mom 5 dach Jacob Wit 5 dach Werner Beens 6 dach Kappert 5 dach Henrick van Giesteren 5 dach Blotecamp 4 dach Derick Janssoen 5 dach Jan Blenck 5 dach Evert Hunynck 4 dach Evert Janssoen 4 dach Huet 4 dach Jan van Utert 5 dach Herman Henricxss 2 dach Johan Dericxss 3 dach Jan Uermaker 2 dach. Item Jan Bungener 3 nachte geoeset Wolter van Hoeren 3 nacht Osseman 4 nacht Johan van Groll 4 nacht Kappert 3 nacht Boldewen Symenssoen 3 nacht Peter Hansschemaker 3 nacht Wolter Johanssoen 3 nacht Berent Byl 3 nacht Henric Johanssoen 2 nacht Henrick Zeel 2 nacht. Item Reynken ter Hoffstede 5 dach Derick 4 dach Heynck 5 dach Zeyger Thiess 3 dach Sweder Yolinck 3 dach Gerit Schock 2 dach Henrick van Campen 3 dach Werner van Apeldoeren 2 dach Lambert Roloffss 3 dach Liffert Wiltinck 3 dach Wolter Heynck 3 dach Jan van Grevenrade 2½ dach Jan Berentss 2 dach. Elken des dages 4½ kromstert, maket 61 lb. 6 s. 6 d.

a Doorgehaald: 48.

Des Sondages na Egidii verloent van den cleynen sluesken gemaket uyt der stat grave, van den werve geanckert ende ancker gelecht, Cort Helbergen 5 dach Jan van Monster 5 dach Jan Hermanss 4 dach Johan die Hoege 5 dach. Item twee holtsniders als Gerijt ende Jan, elken ½ dach, elken des dages 8 kromstert, maket 7 lb. 5 s. 5 d.

Op den selven sondach vorschreven verloent van metzelen an den toern ende an den vlogel ende vort Reynken mit sinen gesellen den graven to suveren ende to borden ende mede van oesen uyt den selven grave, mede van graven beneden in der havenen ende dat mitten schepen vort en wech to vueren, meister Gerit 5 dach Henric Korte 5 dach Godert Dungener 5 dach Vorvichter 5 dach Bungert 5 dach Jan ten Rade 5 dach Henrick van Bomel 5 dach Bertolt Gerijtss 5 dach, elken des dages 8 kromstert. Heymbach 5 dach des dages 7 kromstert. Oelthus 4 dach Byl 4½ dach, elken des dages 6 kromstert. Item Henrick van Giesteren 5 dach Kappert 5 dach Wolter van Hoeren 5 dach Wolter Janssoen 5 dach Jan van Utert 5 dach Herman Coster 5 dach Osseman 5 dach Peter Hansschemaker 5 dach Jan Bungener 5½ dach ende 1 nacht. Jan van Grol 4½ dach Henrick Janss 5 dach Jan Bunte 5 dach Werner Beens 5 dach Gerijt Momme 5 dach Jacob Wit 5 dach Deric Janssoen 5 dach Bloetekamp 4 dach Henrick Eckynck 4 dach Arent Bunt 5 dach Wier Spyker 5 dach Evert Hunynck 5 dach Evert Janss 5 dach Rynemaker 5 dach Derick Spyker 4 dach Gerijt van Vueren 4 dach Reynken ter Hoffstede 5 dach Pyppinck 3½ dach Derick ter Har 4½ dach Jan Besselinck 5 dach Ment Wolbertss 5 dach Zegevalck 5 dach Henrick Heynck 5 dach Wolbert Heynck 5 dach Berent Alisleger 3½ dach Sweder Yolinck 5 dach Henrick Henricxss 5 dach Derick Vosken 5 dach Zeyger Thiess 5 dach Cort Borgert 5 dach Werner van Apeldoeren 4½ dach Lieffert Wiltinck 5 dach Aelbert Bentinck 5 dach Lange Gerijt 5 dach Henrick van Campen 5 dach Lambert Roloffss 5 dach Werner Meyer 4½ dach Henrick 5 dach Henric Zele 5 dach Lambert Henricxss 4½ dach Gerijt Schock 5 dach Berent Henricxss 4½ dach ende 1 nacht geoeset. Derick Huete 5 dach Bertolt van Lummen 5 dach ende 2 nacht

(folio 18 recto)

geoeset. Willem Nevenoert 5 dach ende siin schipp 5 dach ende siin ander vlotschip 2½ dach Jan Blenck 5 dach Arent Huet 5

dach elken des dages 4½ kromstert. Item gecofft 2 manden to den vuerwerck, elke mande ½ braspenninck ende 3 hantvate den metzelers up den toern voer ellic 1 oelt butken ende voer 1 nie bor 3 kromstert maket 77 lb. 9 s. 5 d.

Des sondages na Nativitas Marie verloent van den toern ende an den vlogel van den steen to schoeren, van den werff beneden gegraven, van oesen ende vort van den graven to borden by der Marsschpoert. Gerijt Straten 4½ dach Jan ten Rade 4½ dach Vorvechter 4½ dach Henrick Korte 4½ dach Henrick Vyngert 4½ dach Dungener 4½ dach Henrick van Bomel 4½ dach, elken des dages kromstert. Peter Heymbach 4½ dach des dages 7 kromstert Oelthuess 4½ dach Byl 4½ dach elken des dages kromstert. Item den opperknechten Herman Coster 4½ dach Gerijt Momme 4½ dach Jan van Utert 4½ dach Henrick van Giesteren 4½ dach Johan van Grol 4½ dach Jan Bunte 4½ dach Werner Beens 4½ dach Wolter ten Hoeren 4½ dach Johan Bungener 4½ dach Wolter Janssoen 4½ dach, Wyer Spyker 4 dach Hansschemaker 4½ dach Henrick Janssoen 4½ dach Derick Janssoen 4½ dach Henrick Eckynck 4½ dach Arent Bunte 4½ dach Gerijt Over 5 dach Osseman 4½ dach geoset, Evert Hunynck 4½ dach Evert Janssoen 4 dach Rynemaker 4½ dach Derick Spyker 4½ dach Reint ter Hoffstede 4½ dach Henrick Zeel 4½ dach Derick ter Har 4½ dach Zegevalck 4½ dach Liffert Wiltinck 4½ dach Derick Huete 4½ dach Ment Wolbertss 4½ dach Coert Borgert 4½ dach lange Gerijt 4½ dach Sweder Yolinck 4½ dach Klumper 4½ dach, Wolbert Heynck 4½ dach Henrick Heynck 4½ dach Besselinck 4½ dach. Aelbert Bensinck 4½ dach Gerijt van Bueckelt 4½ dach Henrick van Campen 4½ dach Zeyger Thiess 4½ dach Werner Meyer 4½ dach Peter Janssoen 4½ dach Derick Vosken 4½ dach Deger Wessels 4½ dach Lambert Henricxss 4½ dach Lambert Henricxss 4½ dach Willem Nevenoerts schip 4½ dach, elken des dages 4½ kromstert. Item 3 lb. toersen verbesicht op die nachte doe men osede, ellic lb. 2½ kromstert. Item Willem Tolner siin wagen holt ende paele gevuert opt hovet 1½ dach des dages ½ arnhemssche gulden, maket 63 lb. 9 s.

Des sondages na Lamberts verloent van metzelen, stien to schueren, van den grave to suveren, van oesen ende van den middelmuer an den grave to breken, meister Gerijt Straten 4 dach Jan van Rade 4 dach Vridach 4 dach Korte 4 dach Vorvechter 4 dach Henrick van Bomel 3½ dach[a] Bungert 3½

a Doorgehaald: 4½ dach.

dach Dungert 4 dach, elken des dages 8 kromstert. Heymbach 4 dach des dages 7 kromstert Oelthus 4 dach Byl 4 dach, des dages 6 kromstert. Item den opperknechten Herman Coster 4 dach Jan van Utert 4 dach Henrick Janssoen 4 dach Jan Bungener 4 dach Jan van Grol 4 dach Hansschemaker 4 dach Gerijt Over 4 dach Henrick van Giesteren 4 dach Jacob die Wit 4 dach Momme 4 dach Wolter van Hoeren 4 dach Derick Janssoen 4 dach Wolter Janssoen 4 dach Henrick Eckynck 4 dach Jan Bunte 4 dach Arent Bunte 4 dach Osseman 4 dach Evert Hunynck 4 dach Evert Janssoen 4 dach Rynemaker 4 dach Derick Spyker 4 dach Reint ter Hoffstede 4 dach Derick ter Har 4 dach Heynck 4 dach Peter Janssoen 4 dach Zeyger 4 dach Berent Ywsinck 3 dach Wolbert Heynck 4 dach Huete 3 dach Pyppinck 2½ dach, Coert Borgert 4 dach Ment Wolbertss 4 dach Derick Vosken 4 dach Henrick van Campen 4 dach Henrick Zeel 4 dach Arent Wenkynck 4 dach Aelbert Bensinck 4 dach Lieffert Wiltinck 4 dach Sweder Yolinck 4 dach Jan Bowman 4 dach Werner Meyer 4 dach Jan Zegevalck 4 dach Jan Besselinck 4 dach Herman Klumper 4 dach Zeyger Thiess 4 dach Gerijt van Bueckelt 3 dach lange Gerijt 3 dach, elken des dages 4½ kromstert maket 51 lb. 15 s.

Op den selven dach verloent van den havene vor geduepet an den werff Lambert Henricxoen 4 dach Berent Henricxss 4 dach Lambert Roloffss 2½ dach Kerstken Berentss 4 dach Wyer Spyker 4 dach Blenck 4 dach Werner Beens 4 dach Willem Nevenoert 4 dach, elken des dages 5 kromstert, want sie in den water staen ende koelt is. Item Nevenoert schipp 4 dach des dages 4½ kromstert, maket 7 lb. 15 s.

(folio 18 verso)

Des sondages na Mathey verloent van mueren in den nien toern ende an den vlogel van stien to schuren ende kalck geruert, Gerijt Straten 4 dach Jan ten Rade 4 dach Vridach 4 dach Henrick Kortte 4 dach Vorvechter 3½ dach Bungert 4 dach Dungert 4 dach Henrick van Bomel 2½ dach, elken des dages 8 kromstert. Heymbach 4 dach des dages 7 kromstert Oelthus 4 dach Berent Bill 3½ dach, elken des dages kromstert. Item den opperknechten Gerijt Mom 4 dach Henrick Janss

4 dach Jan van Utert 4 dach Jacob Wit 4 dach Jan Bungener 4 dach Jan van Grol 4 dach Gerijt Over 4 dach Hansschemaker 4 dach Osseman 4 dach Henrick van Giesteren 3 dach Henrick Janss 4 dach Wolter Janssoen 4 dach Jan Bunte 4 dach Arent Bunte 4 dach Herman Coster 3 dach Evert Hunynck 4 dach Evert Johanssoen 4 dach Henrick Eckynck 4 dach Rijnemaker 4 dach Derick Spyker 4 dach. Item die den grave gesuvert hebben ende die eerde geeffent hebben, Reint ter Hoffstede 3 dach Henrick Heynick 3 dach Ment Wolbertss 3 dach Jan Bowmeister 3 dach Aelbert Bensinck 3 dach Lieffert Wiltinck 3 dach Sweder Yolinck 3 dach, Cort Borgert 3 dach Sweder Ywsinck 3 dach Zeyger Thiess 3 dach Henrick van Campen 2 dach Wolbert Heynck 1½ dach Pippinc 2 dach Derinck ter Har 2 dach Jan Zegevalck 2 dach. Elken des dages 4½ kromstert. Maket 38 lb. 8 s.

Op den selven dach verloent van der eerden en wech to vueren beneden den werff uytter havenen ende up to schieten up den werff, Willem Nevenoert 3 dach Jan Blenck 3 dach Lambert Henricxsoen 4 dach Berent Henricxsoen 4 dach Huete 4 dach Henrick Zeel 4 dach Wier Spyker 4 dach, Kerstken Berentss 4 dach Werner Beenss 4 dach, elken des dages 5 kromstert, want sie in den koolden water gestaen hebben. Willem Nevenoert siin schipp 3 dach des dages 4 ½ kromstert, maket 8 lb. 6 s. 9 d.

Des sondages na Remigii verloent van metzelen, stien to schueren, van kalck geruert ende van opperen, meister Gerijt Straten 4 dach Jan ten Rade 4 dach Herman Vridach 4 dach Vorvechter 5 dach Henrick Kort 4 dach Bungert 4 dach, Gadert Dungert 4 dach Henrick van Bomel 4 dach, elken des dages 8 kromstert Heymbach 4 dach des dages 7 kromstert, Oelthus 4 dach Byl 4 dach, elken des dages 6 kromstert. Item den opperknechten Henrick Janssoen 4 dach Gerijt Mom 4 dach, Jan van Utert 4 dach Derick Janss 4 dach Jan Bungener 4 dach Jan van Groll 4 dach Gerit Vuer 4 dach Peter Hansschemaker 4 dach Arent Bunt 4 dach Henrick van Giesteren 4 dach Wolter Janssoen 4 dach Herman Coster 4 dach Henrick Eckynck 4 dach Evert Hunynck 4 dach Evert Johanss 4 dach Jacob Wit 4 dach Osseman 4 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 29 lb.

Op den selven dach verloent van der eerden en wech gevuert ende up to schiten, Willem Nevenoert 3½ dach Lombert Henricxss 4 dach Berent Henricxss 4 dach Henrick Zeel 4 dach Wyer Spyker 4 dach Slueter 4 dach Ment Wolbertss 4 dach Huete

4 dach Werner Beens 4 dach Kerstken Berentss 4 dach Jan Blenck 4 dach, elken des dages 5 kromstert, Nevenoerts schipp 4 dach des dages 4½ kromstert, maket 10 lb. 14 s. 2 d.

Des sondages up avent Victoris verloent van mueren ende van den toern to decken ende voert van metzelen, meyster Gerijt 5½ dach Jan van Rade 3½ dach Vridach 3½ dach Henrick Korte 4 dach Bingert 3 dach Vorvechter 5½ dach Dungert 5 dach Henrick van Bomel 5½ dach elken des dages 8 kromstert. Peter Heymbach 3 dach des dages 7 kromstert. Oelthus 5½ dach Berent Byl 5½ dach, elken des dages 6 kromstert. Item den opperknechten Herman Coster 6 dach Henrick van Giesteren 5½ dach Osseman 5½ dach Jan van Utert 5½ dach Mom 5½ dach Gerijt Vuer 5½ dach Jacob die Wit 5½ dach Wolter Janssoen 5½ dach Jan van Grol 5½ dach Derick Janssoen 5½ dach Jan Bungener 5½ dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 29 lb. 6 s. 9 d.

Op den selven dach verloent van den eerde up toe werpen en van den anckeren gewonnen an den werff Henrick Eckynck 5½ dach Henrick Janss 5½ dach Huete 4 dach Ment Wolbertss 4 dach Henrick Zeel 4 dach Nevenoert 4 dach Lambert Henricxss 4 dach Wier Spyker 6 dach Derick Sluter 5½ dach Kerstken Berentss 5½ dach, Jan Blenck 5½ dach Werner Beens 5½ dach, elken des dages kromstert Nevenoert siin schipp 4 dach des dages 4½ kromstert, maket 14 lb. 2 s. 3 d.

Des sondages na Victoris verloent van den toern to decken ende den stegher to breken ende off te reyden meister Geritt 4 dach Vaervechter 4 dach Dungener 4 dach Henrick van Bomel 2½ dach, elken des dages 8 kromstert. Jan Oeltshuess 4 dach des dages 6 kromstert. Item Osseman 4 dach Gerijt Momme 3 dach Gerijt Over 1½ dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 8 lb. 2 s.

Des sondages up Severini verloent van den werff balken up to leggen op die paele, mede van tween doeren gemaket achter an der schepenen haeffken, Koert Helbergen 6 dach Jan van Monster 6 dach twee holtsnyders elken ½ dach, elken des dages 8 kromstert. Item noch die die anckere weder up grueven die dar gebroken weren, Berent Byl 6 dach Jan van Utert 6 dach Gerijt Mom 5 dach Bungener 6 dach Jacob die Wit 5½ dach Osseman 1 dach elken des dages 4½ kromstert, maket 10 lb. 10 s. 2 d.

(folio 19 recto)

Des sondages na Symonis et Jude Apostolorum verloent van den werff baven to balken, Cort Helbergen 4½ dach Jan Hermanssoen 4 dach Jan van Monster 4½ dach Thews Janssoen 4½ dach, elken des dages 8 kromstert. Jan Wimeldinck 4 dach des dages 7 kromstert. Item die dat bylanck upgegraven hebben ende vort sand gevuert ende leem op den werff, Willem Nevenoert 2 dach Byl 4 dach Jacob die Wit 4 dach Jan Bungener 3 dach Jan van Utert 4 dach Nevenartss schipp 2 dach, elken des dages 4½ kromstert maket 11 lb. 10 s. 5 d.

Item gegeven vor 1 vueder kantholts dat intangen van gemaket worden an den werff 13 stuver, maket 1 lb. 12 s. 6 d.

Des sondages na Omnium Sanctorum verloent van den werff die balken dar up to leggen en van sant gevuert up den werff Coert Helbergen 4 dach Jan van Monster 4 dach Jan Hermanss 4 dach Theus 4 dach. Elken des dages 8 kromstert. Jan Wimeldinck 4 dach des dages 7 kromstert Nevenoert 4 dach Momme 4 dach Bungener 4 dach Jacob Wit 4 dach Byl 4 dach Osseman 2½ dach Nevenoertss schipp 4 dach, elken des dages 4½ kromstert maket 12 lb. 10 s. 2 d.

Des sondages na sunte Mertini verloent van den werff to balken ende to plancken sant gevuert, mede van graven den werff ende to eeffenen, Helbergen 3 dach Jan Hermanns 3 dach Thewus 3 dach Jan van Monster 3 dach, elken des dages 8 kromstert. Johan Wimeldinck 3 dach des dages 7 kromstert. Item die dat sant vuerden Willem Nevenoert 3 dach Momme 3 dach Bungener 3 dach Jacob Wit 3 dach Byl 3 dach Nevenoert siin schipp 3 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 9[a].

Des sondages na sunte Elysabet verloent van den werff to maken ende van paele to stoten, Helbergen 2½ dach Hermanss 5 dach Theus 5 dach, elken des dages 6 kromstert, Wimeldinck 5 dach des dages 5½ kromstert. Item Berent Byl 6 dach Heynck 6 dach Bungener 1 dach Momme 6 dach Jacob Wit 6 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 9 lb. 15 s. 5 d.

Des sondages na sunte Martini verloent van den straten to slichten an den werff ende van der goeten to stoppen, meister Gerijt 3 dach des dages 8 kromstert Jan Oelthus 3 dach des dages 6 kromstert, maket 1 lb. 18 s. 2 d.

Des sondages na sunte Katherinen verloent van sande gevuert ende van leem an den werff, Nevenoert 5 dach, Momme 5 dach

a In Hs. niet ingevuld.

Jacob Wit 5 dach Nevenoerts schipp 5 dach elken des dages 4½ kromstert, maket 4 lb. 1 s. 9 d.

Des sondages na sunte Andreas verloent van den slyen gelecht an den werff, meister Gerijt Straten 2 dach des dages 6 kromstert Henrick van Bomel 1 dach Byll 2 dach Bungener 2 dach Osseman 2 dach Jan Oelthus 2 dach, elken des dages 4½ kromstert. Item gegeven voer 1 rat in enen krudewagen 6 kromstert, keselingen mede toe vueren, maket 2 lb. 13 s. 2 d.

Op den selven dach verloent van sande gevuert to den werve, Nevenoert 5 dach Jacob Wit 5 dach Momme 5 dach Nevenoertss schipp 5 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 4 lb. 1s. 9 d.

Des sondages na Conceptionis Marie verloent van sande gevuert to den werve Willem Nevenoert 4 dach Jacob Wit 4 dach Momme 4 dach Nevenoertss schipp 4 dach elken des dages 4½ kromstert. Item vort die meister Geride geoppert ende reysschap an gebracht hebben to den straten, Berent Byll 4 dach Osseman 4 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 4 lb. 19 s. 3 d.

Des sondages na Lucie verloent van sande gevuert toe den werve Nevenoert 5 dach Witte 5 dach Momme 5 dach Nevenoertss schipp 5 dach, vort die geoppert hebben an der straten Byl 4½ dach Osseman 4½ dach, elken des dages 4½ kromstert. Noch van enen krudewagen gelappt 2 kromstert, maket 6 lb. 5 d.

Des sondages na Purificatio Marie verloent van de wasschtrappen to maken buten der Vysschporte ende van to bolwercken an der Saltporte[1] Jan Hermanss 4 dach Theus 4 dach Coert Helbergen 4 dach Jan van Monster 4 dach. Item 2 holtsniders elken 2 dach, elken des dages 6 kromstert. Jan Wimeldinck 4 dach des dages 5½ kromstert. Item den opperknechten Heynck 3 dach Berent Alysleger 3 dach Gerijt Wolferdinck 3 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 8 lb. 13 s. 1 d.

(folio 19 verso)

Des sondages na Jubilate verloent van den werff tegen den nien toern to klampen ende up to graven dat weder to maken so dat grote water dat to braken had, Coert Helbergen 3 dach

1 De Saltpoort is de latere Drogenapstoren, zie hiervóór, pag. 88, noot 3.

Johan van Monster 3 dach Johan Holtsnyder ende siin gesel, elken 1 dach, elken des dages 8 kromstert. Willem Nevenoert mit sinen schepe kley gehaelt, hie selven 6 dach, Wolter Enserinck 6 dach Jacob die Wit 6 dach Johan Bungener 5½ dach Willems schipp 6 dach, elken des dages 4½ kromstert.

Gecofft 1 bluck plancken van Luelen Bloewe klampen aff to maken an den werff vor 2 rinssche gulden ende 5 stuver, Gerijt Salick 1 vuer gevuert van den Holtmarckt an den nien toern 3 kromstert. Gerijt Karman gevuert 1 vuer mit siinre kar 1 butken. Item noch Willem Nevenoert in die weke hier voer mit sinen knecht dat gevullet by der wassch trappen, hie selve 4 dach siin knecht 4 dach. Ende siin schyp 4 dach, elken des dages 4½ kromstert, maket 17 lb. 4 s. 8 d.

Des sondages na Cantate verloent van stoppen an der nier straten by den nien toern so dat grote water dat to braken had, van kley ende van sant to vueren dat weder to straten, meister Gerijt 3½ dach des dages 8 kromstert. Jan Oelthus 3 dach des dages 6 kromstert Herman Coster 4½ dach Johan Bungener 4 dach Momme 4 dach Willem Nevenoert 3 dach siin schyp 2½ dach Wolter Enserinck 2 dach Johan Ryquensoen 2 dach, elken des dages 4½ kromstert maket 6 lb. 9 s. 10 d.

Summa tertia 1610 lb. 1 s. 10 d.
762 lb. 15 s. 7 d.

(folio 20 recto)

Van Ryden aver Jaer[1]

Des Donredages up sunte Mathias dach Johan Huerninck Andries Thoniss Alpher Schymmelpenninck ende Werner Tolner to Dyderen[2] to dage tegen den van Aernem soe sie onss dar geschreven hadden om der sake wille van den straten to veligen dar Kodde ende Jan van Kollen mede weren ende hadden mede in vlessen 6½ quart wiins die quart 5 kromstert, verteert mitter schipphuer die sie dar vuerden ende hier weder totter presentien 4 lb. 6 s. 1 d.

Des saterdages na Esto Michi Evert Asse to Deventer vor

1 Zie Inleiding, pag. 56. Zie voor de namen van schepenen en raden, die in deze afdeling vermeld zijn, hierna pag. 183. Aldaar zijn eveneens vermeld de namen der boden, die de afgevaardigden en vertegenwoordigers van de stad Zutphen vergezelden.

2 Dieren, een gebruikelijke plaats van samenkomst voor besprekingen van afgevaardigden van Zutphen en Arnhem.

recht op dach Jan Wessels ende sine gesellen toe presentien 5 s.

Des dinxdages na Invocavit Evert Asse ende Werner Tolner to Deventer op dach deer selver gesellen vurscreven vor recht to presentien 10 s.

Des sondages Reminiscere Johan Huerninck ende Werner Tolner toe Yde[1] voer recht up dach der stat van Harderwieck, vort van daer to Bernvelde op dach Henrick Hegel vor recht ende weren uyt 4 dach mit 4 peerden daer Kodde ende Kollen mede weren, verteert mitten presentien 13 lb. 4 s. 7 d.

Des wonsdages dar bevoeren Alpher Schymmelpenninck to Brummen up dach onss borgere vor recht daer Kodde mede was to presentien mitten veerstat[2] 7 s. 6 d.

Des saterdages na Reminiscere Willem Lerinck to Middachten an den heer van Wissch[3] om to kallen mit oen om die Riddersschap to beschriven heer to comen dar Jan van Kollen mede was to presentien mitten veerstat 9 s. 7 d.

Item Gerijt Kodde gesant up den brant to Herffsen dat die van Vreden[4] deden, to presentien 2 s. 6 d.

Des wonsdages na Oculi Willem Lerinck to Voerst toe gerichte up dach onss borgere dar Kollen mede was, to presentien 7 s. 6 d.

Des maendages na Letare Evert Asse Alpher Schymmelpenninck Werner Tolner to Aernem up dach deer van Harderwieck ende mede to vervolgen onss heren genaden om den vrede off bestant in den lande van Zutphen[5] ende weren uyt 3 nacht mit 5 peerden, verteert mitten presentien 20 lb. 10 s.

Des donredages na Letare Willem Lerinck to Deventer ende des saterdages daer na weder om to Deventer an Roloff van Langen ende Jan van Koverden om dat bestant van onss bor-

1 Ede.
2 D.w.z. de kosten van het veer over de IJssel.
3 Heer Hendrik van Wisch was landdrost van Zutphen.
4 Vreden, ten N.O. van Winterswijk.
5 Deze reis maakt deel uit van de langdurige - en in deze afdeling herhaaldelijk vermelde - pogingen om in het Zutphense kwartier rust en veiligheid te verzekeren. De onrust hing samen met de Munstersche 'Stiftsfehde', die ontstaan was na het overlijden van bisschop Hendrik van Meurs (1450); in deze strijd ging het om de opvolging op de zetel van Munster. De ene kandidaat, Walraven van Meurs, werd o.a. gesteund door hertog Arnold en de andere kandidaat, Erik van Hoya, door de hertog van Kleef. Eerst in Oct. 1457 kwam de vrede tot stand, Walraven van Meurs was toen reeds overleden (1456). Zie ook de 'Kämmereirechnung' van Munster over het jaar 1458. Fontes Minores medii aevi, XI, pag. 57 e.v. Zie ook volgende noot.

geren gueden mit 2 peerden, verteert mitten presentien 5 lb.

Des sondages up Judica Andries Yseren, Thoniss, Evert Asse, Alpher Schymmelpenninck ende Werner Tolner to Dyderen doe onse heere van Gelre onss beschreven hadde om der sake wille van den vrede hier des lantss van Zutphen ende Monster[1], daer Kodde ende Kollen mede weren ende hadden mede in vlesschen 7 quart wiins myn 1 pint die quart 5 kromstert. Doe sie weder quemen verdeden sie to Vreden[2] 11 quart, maket to samen mitten wagenhuer 7 lb. 3 s. 5 d.

Den donredach dar na Evert Asse ten Berge an den Joncker van den Berge om dat bestant tusschen der greeffschap van Zutphen ende den sticht van Monster ende was uyt enen nacht, dar Kodde mede was, verteert mitten presentien 4 lb. 6 s. 1 d.

Op den selven dach Johan Huerninck ende Werner Tolner to Nymegen daer die van Nymmegen den anderen drien hoeffsteden[3] beschreven hadden om sic to beraden op den brieff ende to bespreken die die hartoch van Borgonien den vier hoeffsteden geschreven hadde[4] ende om den brant to Molldick[5] ende voert ander gebreecke[6] ende weren uyt 3 nachte mit 4 peerden, verteert mitten presentien 14 lb. 17 s. 6 d.

Des vridages na Paesschen Evert Asse ten Berge an den joncker van den Berge mit oen to verkallen van saecken van den bestande der greeffsschap van Zutphen mit 2 peerden ende weren uyt 1 nacht, verteert mitten presentien 2 lb. 10 s.

1 Deze bijeenkomst houdt o.m. verband met de pogingen om aan de gespannen toestand, die was ingetreden als gevolg van de inmenging van Hertog Arnold in de 'Münsterische Stiftsfehde', een einde te maken. Vergel. W. Jappe Alberts, De anti-bourgondische politiek van hertog Arnold van Gelre in de jaren 1452-1456; Bijdr. en Med. van 'Gelre', dl. 50, 1950, pag. 1.

2 Vreden was de naam van het Wijnhuis te Zutphen; zie J. Gimberg, Bijdr. en Med. 'Gelre', III, pag. 18/19.

3 Arnhem, Roermond en Zutphen.

4 Hertog Philips van Bourgondië had in de eerste dagen van April 1457 de hoofdsteden doen weten, dat zij middelen moesten beramen om te voorkomen, dat het bestuur van hertog Arnold voor zijn nicht, de hertogin, en haar zoon Adolf verderfelijk zou worden. Vergel. W. Jappe Alberts, De Staten van Gelre en Zutphen; 1950, pag. 241 e.v.

5 Mook.

6 Deze besprekingen over de gebreken in het bestuur van Gelre en Zutphen vormen een onderdeel van de voorbereiding van het compromis van 18 augustus 1458 en van het z.g. Verdrag van Batenburg, van October 1459. Zie hierover W. Jappe Alberts, op. cit., pag. 241 e.v. en dez. Stukken betreffende de geschillen tussen hertog Arnold van Gelre en Nijmegen, 1458-1459; Werken Hist. Gen. 3de serie, no. 79, 1952; pag. 6 e.v.

Des dinxdages na Quasi Modo Evert Asse ende Henric Kreyngk to Aernem op dach Hegelingen tegen den rentmeister Arnoldi to presentien 12 s. 6 d.

Des wonsdages daer nae Henrick Kaelsack ende Willem Kreynck to Deventer an den Raet om to verkallen die dachvaert to beschreven tusschen den Raet van Deventer ende Engbert Buelken als van Engberts herinck, verteert mitten presentien 2 lb. 3 s. 8 d.

79 lb. 11 d.

(folio 20 verso)

Des donredages daer na Henrick Nienhus, Willem Lerinck, Alpher Schymmelpenninck to Roderloe[1] op dat Veen up dach onss borgere, daer Kodde ende Jan van Kollen mede weren, to presentien 1 lb.

Des Vridages na sunte Marcus dach Johan Huerninck, Werner Tolner, ten Grave daer onss heren genade die vier hoeffstede beschreven hadde van der sake van Nymmegen Bomel Tyell ende Venloe[2] ende vort van daer to Nymmegen van der antwerde to maken up den brieff des hertogen van Borgonien[3] ende weren uyt 6 dach mit 4 peerden, verteert mitten presentien 27 lb. 6 s. 5 d.

Des donredages na mey Evert Asse ten Berge[4] an den Joncker van den Berge die ons daer beschreven hadde om der sake wil aentreffende den lande van Zutphen als van den bestande mit anderen saken ende was uyt 1½ dach mit 2 peerden, verteert mitten presentien 3 lb. 7 s. 9 d.

Des sondages up Jubilate Johan Huerninck toe Ede voer recht up dach Stunkens van Merwick, to presentien 5 s.

Des saterdages dar nae Evert ter Voerst, Henrick Nienhus, Henrick Kaelsack, Willem Lerinck, Evert Asse en Alpher Schymmelpenninck mit tween knechten ende een deels van onsen

1 Ruurlo.
2 De beide Zutphense afgevaardigden onderbreken voor deze reis hun verblijf te Nijmegen. Zutphen behoorde mèt Arnhem en Roermond tot de gematigde partij. Nijmegen was mèt Venlo, Tiel, en Bommel tot scherpe oppositie geneigd. Vergel. Stukken betreffende de geschillen tussen hertog Arnold en Nijmegen, pag. 7 e.v. Zie ook W. Jappe Alberts, De Staten van Gelre en Zutphen, tot 1459; 1950; pag. 241.
3 Vergel. hiervóór, pag. 121, noot 4.
4 's Herenberg.

schutten mit tween wagenen an den Ryen[1] om de sake wille tusschen den van Deventer ende Engbert Buelken van den gerichte[2] ende hadden mede in vlesschen 4 quart wiins ende 2½ quart malveseyen, doe sie weder quemen verdeden sie in den wiin 10 quarten ende die schutten 31 kromstert ende den tween wagenen 2 lb., maket to samen mitten presentien 9 lb. 7 s. 3 d.

Des dinxdages na Cantate Willem Lerinck ende Werner Tolner to Aernem op dach Henrick Hegel tegen den rentmeister Arnoldus[3], daer Gerijt Kod ende Kollen mede weren, to presentien 15 s.

Des donredages daer nae Willem Lerinck to Apeldoern vor recht up dach Henrick Kreynck des rentmeisters, dar Kod ende Kollen mede weren, to presentien 10 s.

Op den selven dach Johan Huerninck to Voerste[4] vor recht op onss borgeren dach daer Jan van Kollen mede was ende hadde mede 4 quart wiins ende ½ pint in vlesschen, maket to samen mitter presentien 1 lb. 6 s. 3 d.

Des wonsdages na Vocem Jocunditatis Henrick Kaelsack ende Andries Thoniss to Keppel to dage tegen heer Jan van Loen die ons daer beschreven hadde ende hadden mede 7 peerden, verteert mitter presentien 5 lb. 2 s. 9 d.

Des dinxdages na Exaudi Henrick Nienhus Willem Lerinck Herman Verver ende Werner Tolner ten Wildenborch op dach Everts van Karpen als van der uytspraeck tusschen oen ende den vedekens van Lochem ende hadden mede in vlesschen 4 quart wiins die quart 5 kromstert, maket mitter presentien 2 lb. 3 s. 3 d.

Des wonsdages daer nae Willem Lerinck, Evert Asse, Alpher Schymmelpenninck to Deventer an greve Johan van der Hoy[5] als van den brande van onss borgeren guede om wat weder to kyzen. Ende voert van bestande van onss borgeren guede, verteert mitten schipphuer ende wagenhueren uyt ende to huess to vueren mitter presentien 9 lb. 9 s. 2 d.

1 Rijen, bij Deventer, een gebruikelijke plaats van samenkomst voor afgevaardigden van beide steden. Zie Inleiding, pag. 57.
2 Vergel. hiervóór, pag. 122.
3 Vergel. hiervóór, pag. 122.
4 Voorst, tussen Zutphen en Deventer aan de linkeroever van de IJssel.
5 Graaf Johann van Hoya, de broeder van Erik van Hoya, laatstgenoemde werd door een minderheid van het Munsterse Domkapittel tot opvolger van bisschop Hendrik van Meurs gekozen; zijn tegencandidaat was de ook door hertog Arnold gesteunde Walraven van Meurs. Vergel. J. Hansen, Westfalen und Rheinland im 15. Jahrhundert, I-II, 1888-1890 (Publ. a.d.K. Pr. Staatsarch., 34, 42).

Des maendages na Pinxsteren Willem Lerinck, Evert Asse to Deventer an greve Johan van der Hoy van den bestande to verwerven van der gemeynre greeffschap van Zutphen ende onss bowluden ende weren uyt 3 dach, verteert mitter schipphuer dar gevuert ende van den wagen hier weder gevuert mitter presentien 10 lb.

Des donredages na Pinxsteren Evert Asse ten Berge an den Joncker daer Kodde ende Jan mede weren om te verkallen die sake van den bestande. Ende reden van dar vort mitten jonckeren vrenden van den Berge an den heer van Wisschen ter Borch[1] om die sake daer vort mit hem to verkallen, verteert mitten presentien 4 lb. 11 s. 4 d.

Des saterdages dar nae Evert Asse, Alpher Schymmelpenninck, to Keppel to dage mitten heer van Wissch ende mitten kleynen steden[2] tegen heer Jan van Loen om der sake wille een ygelick des anderen vyande to hoelden ende to tuven, ellic in siins selves ampten ende hadden mede in vlesschen 2 quart malvezeien die quart 9 kromstert ende 2 quart romaneyen die quart 7 kromstert, doe sie weder quemen verteerden sie 6 quart, want sie vastende weder quemen, die quart 5 kromstert ende hadden mede 5 peerden, maket to samen mitter presentien 5 lb. 7 s. 3 d.

Op den selven dach Evert ter Voerst, Willem Lerinck ende Herman Verver to Almen to dagen tegen Wolter van Keppel ende hadden mede 8 schutten ende hadden mede 2 quart malvezeyen die quart 9 kromstert. Doe sie weder quemen verteerden si 7 quart wiins, want sie vastende weder quemen ende die schutten verteert 31 kromstert to Orynges huess, den vuerman voer siin wagenhuer 22 kromstert, maket to samen mitter presentien 5 lb. 13 s. 2 d.

86 lb. 14 s. 7 d.

(folio 21 recto)

Des maendages na Odulphi Willem Lerinck ende Alpher Schymmelpenninck to Nymmegen dar die van Nymmegen ende die ander twe hoeffsteden[3] sie beschreven hadden om der sake wille van den drien stichtsschen averyselschen steden[4] ende

1 Terborg.
2 De z.g. kleine steden van het Zutphense kwartier: Doesburg, Doetinchem, Groenlo, Borculo, Lochem.
3 Arnhem en Roermond.
4 Deventer, Kampen, Zwolle.

ander saecken ende weren uyt 4 nacht mit vier peerden, maket 16 lb. 17 s. 3 d.

Des donredages dar nae Evert Asse ende Jan Kreyngh up die sluese by Hulsbergen[1] van den gemeynen borgere wegen die dar to geervet sint ende weren uyt mit 4 peerden 1 nacht, verteert mit ter presentien 6 lb. 13 s. 7 d.

Des dinxdages na Sacramenti Rense Kreyngh ende Willem Lerinck ter Wildenborch op dach Everts van Carpen daer Jan van Kollen mede was to presentien 12 s. 6 d.

Des wonsdages daer nae Evert van de Wal ende Willem Lerinck to Bronchorst daer die drost Jan van der Hoy[2] onss beschreven had om der sake wil van den bestande, verteert mitter presentien 2 lb. 2 s. 9 d.

Des maendages na sunte Johan Baptist Henrick Nyenhus, Johan Huerninck, Alpher Schymmelpenninck ende Jan Kreyngh toe Engelerholte[3] dar onse heer ter claring sat, daer Gerijt Salick mede was mit sinen tween wagenen mit 10 onsser schutten ende hadden mede in vlesschen 13½ quart wiins die quart 5 kromstert ende 1 vat byerss ende an schullen ende brode 3 lb., verteert mitter presentien ende wagenhuer, maket 10 samen 37 lb. 19 s. 1 d.

Item maendagh up Translatio Martini Willem Lerinck, Evert Asse, ende Alpher Schymmelpenninck ten Berge ende vort to Cleve mitten jonckeren vrenden van den Berge an greve Jan van der Hoy om der sake wil van den bestande an der greeffschap van Zutphen ende weren uyt 2 dach mit 6 peerden ende schenckeden greve Jans schriver van der Hoy 1 gulden rinssche gulden om dat bestand to benotelen[4], verteert mitter presentien 21 lb. 8 s. 10 d.

Des dinxdages daer nae Herman Verver to Lochem toe verkallen mitten rade van der saecke van den bestande, verteert mitter presentien 16 s. 10 d.

Des wonsdages dar nae Herman Verver to Middachten an den Heer van Wissch mit oen to verkallen dat bestant to bezegelen als een drost van den lande, daer Kodde mede was, verteert mitter presentien 1 lb. 1 s. 10 d.

1 Ten Z. van Hattem.
2 Graf Johann von Hoya (vergel. pag. 123, noot 5), was in 1450 door de stad Münster als 'Stiftsverweser' aangesteld.
3 Engelanderholt, bij Beekbergen, waar de klaring door de hertog gehouden werd. Aldaar werden ook bijeenkomsten van de steden van het Veluwse kwartier gehouden.
4 De vrede was op 23 October 1457 tot stand gekomen.

Op den selven dach Evert Asse ende Alpher Schymmelpenninck to Doesborch dar sie die kleyne steden beschreven hadden[1] mit oen to verkallen die saecke van den bestande, doe sie van greve Jan van Kleve gecamen weren, dar Kodde ende Jan van Kollen mede weren, verteert presentien 3 lb. 5 s.

Des maendages na Translatio Martini Willem Lerinck, Alpher Schymmelpenninck ten Berge op dach Roloff Kryngh tegen Jan van der Hoy, dar Kodde ende Kollen mede weren, to presentien 15 s.

Des wonsdages dar nae Andries Thoniss ende Werner Tolner an den Rien[2] up dach Wolter Dempingen, to presentien 10 s.

Item donredages dar nae Evert Asse, Alpher Schymmelpenninck toe Nymmegen, dar sie beschreven weren van der stat van Nymmegen[3] om der saecke wil een antwert to schriven den heer van Borgonien ende ander saken den lande andreffende ende weren uyt 4 nacht mit 4 peerden ende dar sie weder quemen verdeden si zavens 3½ quart wiins die quart 5 kromstert, verteert mitter presentien 24 lb. 5 s. 11 d.

Des vridages dar nae op dach Divisio Apostolorum Willem Lerinck ende Jan van den Cappel to Middachten an den heer van Wissch mit hem to verkallen van der verkundigen van den bestande ende van anderen saecken ende hadden mede in vlesschen 4 quart wiins, verteert mitter presentien 1 lb. 10 s. 11 d.

Des maendages na Divisio Apostolorum Herman Verver ende Jan der Cappel to Hengel[4] om te besyen dat gescheffte van den gehouwen holte tusschen Gotinck ende Gerijt Elverdinck, dar Kodde ende Johan mede weren, verteert mitter presentien 1 lb. 13 s. 8 d.

Item Gerijt Kodde ende Jan van Kollen van beveel der schepenen gereden mitten generaal[5] op den wech to Utrecht, to presentien 5 s.

Up vridach op dach Marie Magdalene Rense Kreyngh to Doesborch om to besien war om dat si dat bestant niet en besegeld en weder to Zutphen ende des anderen dages die selve

1 Vergel. hiervóór, pag. 125, noot 4.
2 Rien = Ryen; vergel. hiervóór pag. 123, noot 1.
3 Deze bijeenkomst, waarbij ook Arnhem - blijkens de stadsrekening 1457/58 - vertegenwoordigd was, behandelde de eventuele aanstelling van Adolf als ruwaard van Gelre, welke functie hij zou uitoefenen met de Raad van Zestien. Hertog Philips van Bourgondië drong daarop sterk aan.
4 Hengelo (Gelderl.), ten Z.O. van Zutphen.
5 Bedoeld is hoogstwaarschijnlijk de generaal der Dominicanen, Martialis Auribelli; zie hierna, pag. 137, noot 2.

to Dotinchem om der selver sake wil, dar hie dat doe van beyden besegelt kreech, dar Kodde mede was, verteert mitter presentien 5 lb. 6 s. 10 d.

Des saterdages dar nae Willem Lerinck ende Jan ter Cappelle tot Aernem op dach des heren van Wissch tegen den von Kulenborch, dar die heer van Wissch onss om gebeden had verteert mitter presentien 4 lb. 10 s.

129 lb. 15 s.

(folio 21 verso)

Des donredages na sunte Jacob Johan Huerninck, Herman Verver to Dyderen daer ons die von Arnem geschreven hadden ende hadden mede in vlesschen 4 quart wiins ende ½ pint die quart 5 kromstert, daer Kodde ende Mueser mede weren, verteert mitter presentien 1 lb. 14 s. 7 d.

Des dinxdagesavent Laurentii Willem Lerinck, Herman Verner angeen Heeckenbruck[1] daer onse stat den heer van Wissch beschreven hadde ende den kleynen steden om dat vervollich van den drien gevangen ter Wildenborch[2] ende om dat vervollich van der stat Deventer dat des heren van Wissch sine geklede knechte geweest hedden vor Dypenhem[3] ende hadden mede in vlesschen 4 quart malveseyen ende ½ pint die quart 9 kromstert. Doe sie weder quemen verteerden sie 5 quart wyns die quart 5 kromstert, verteert mitter presentien 3 lb. 6 s. 5 d.

Des saterdages na Laurentii Willem Lerinck, Herman Verver an den Ryen op dach des heren van Wissch ende hadden mede in vlesschen 4 quart malvezeyen die quart 9 kromstert, maket to samen mitter presentien 2 lb. 5 s. 5 d.

Des wonsdages na Onss Vrouwen Assumptio Johan Huerninck, Alpher Schymmelpenninck angeen Berzebrugk[4] op dach brueder Claess van Ysendoern, to presentien 10 s.

Op donredages daer nae Evert Asse tot Nymmegen[5] ende nam Alpher Schymmelpenninck voert mede van der Berzebrugk ende weren uyt 3 nacht mit 4 peerden dar Kodde ende Johan mede weren, verteert mitter presentien 18 lb. 18 s. 2 d.

Des donredages na Bertholomei Johan Huerninck, Herman Verver, ter Wildenborch doe men die twee gesellen richteden,

1 De ligging van Heeckenbruck is onbekend.
2 Versterkt huis bij Vorden, bezit van de heren van Wisch.
3 Diepenheim.
4 De ligging van Bersebrugk is onbekend.
5 De besprekingen te Nijmegen hielden verband met een antwoord aan de hertog van Bourgondië op diens brief over de aanstelling van Adolf als ruwaard van Gelre, d.d. 6 Augustus 1457. De steden antwoordden op 20 Aug.

dar Kodde ende Jan mede weren, verteert mitter presentien 1 lb. 14 s. 1 d.

Des donredages up Egidii Willem Lerinck, Herman Verver, toe Middachten an den heer van Wissch om mit oen to verkallen die saecke van Hengel[1] ende van der lantweer[2] ende hadden mede in vlesschen 2 quart malvezeyen ende ½ pint die quart 7 kromstert, dar Kodde ende Jan mede weren, verteert mitter presentien 2 lb. 8 s. 7 d.

Des vridages na Onss Vrouwen Nativitas Herman Verver ende Jan van de Cappell mitten heer van Wissch an die kleyne steden op die lantweer to besien dar Kodde ende Jan mede weren ende weren uyt 1 nacht, verteert, mitter presentien 3 lb. 12 s. 1 d.

Des maendages na Nativitas Marie Johan Huerninck toe Ede up dach Stienkens van Merwich vor recht, to presentien 5 s.

Des vridages na Mathey Willem Kreyngh ende Johan van der Cappelle to Voerst op onss borgere dach vor gericht ende hadden mede in vlesschen nyess wiins 5 quart die quart 5½ kromstert, dar Kodde ende Jan mede weren, maket 2 lb.

Des wonsdagesavent Michaelis Evert Asse ende Alpher Schymmelpenninck to Nymmegen dar ons die stat van Nymmegen geschreven had, dar onse vrow van Gelre ende onze joncker[3] dar yerst gekomen weren ende weren uyt 3 nachte[4], dar Kodde ende Jan mede weren, verteert mitter presentien 22 lb. 17 s. 11 d.

Des dinxdages nae sunte Remigii Derick van Drynen ende Johan van der Cappell to Borkel[5] vor recht up dach Derick Suderaess dar Kodde mede was, to presentien 12 s. 6 d.

Des wonsdages dar nae Herman Verver, Johan ter Cappellen voer recht to Brummen op onss borger dach, daer Kodde ende Jan mede weren mitten vuerloen ende presentien 18 s. 7 d.

Des donredages dar nae Willem Lerinck ende meister Henrick

1 Hengelo (Gelderl.), ten Z.O. van Zutphen.
2 De ‘lantweer’ was een verdedigingslinie, die voornamelijk bestond uit eenvoudige versterkingen en versperringen, hier en daar met slagbomen aan toegangswegen. Veel militaire waarde hadden deze landweren niet.
3 Catharina van Kleef, de echtgenote van hertog Arnold, en haar zoon Adolf.
4 Deze vergadering was op 25 september 1457 geconvoceerd door Nijmegen om over het ruwaardschap van Adolf te spreken en over het antwoord op een brief van de hertog van Bourgondië, die deze als antwoord op de stedelijke brief van 20 Augustus had gezonden. Vergel. ook Gem. Arch. Arnhem, inv. nr. 180, blad 49.
5 Borculo.

onse secretarius[1] to Deventer to verkallen mitten capittel van Deventer[2] als van der ladingen die onss stat schuet van Hegelingen wege, verteert mitter wagenhuer daer gevuert ende weder om gehaelt, doe sie weder quemen verdeden sie 5 quarten die quart 5½ kromstert, to samen mitter presentien 7 lb. 2 s. 3 d.

Des maendages up Santgangen[3] Evert Asse, Alpher Schymmelpenninck to Nymmegen daer sie onse genedige vrow van Gelre ende onse joncker geschreven hadden, dar die ander drie hoeffsteden mede geschreven weren mit een deels banritssen van den lande[4] ende voert van daer ten Grave an onss heren genade ende onss genedigen vrouwen ende jonckeren den gemeynen lande antreffende van gueden regimente des landes ende die gebrecke aff te doen dat die coepman vri bueten vlotten ende varen moch[5] ende weren uyt 6 nachte mit vier peerden, verteert mitter presentien 31 lb. 4 s. 4 d.

99 lb. 9 s. 11 d.

(folio 22 recto)

Des maendages na sunte Gallen Evert Asse to Aernem an den raet to verkallen offt men die van Romonde beschriven off besenden wolde[6] van der sake vorscreven, dar Kodde mede was ende weren uyt 1 nacht, verteert mitter presentien 2 lb. 14 s. 2 d.

Op den selven maendach na sunte Gallen Willem Lerinck to Kollen[7] om die ander ladinge wille die onse stat geschiet was van

1 Vergel. hierna, pag. 184.
2 Kapittel van St. Lebuinus.
3 Zie hiervóór, pag. 66, noot 4.
4 In October 1457 begint een reeks van bijeenkomsten van de hoofdsteden met een deel van de ridderschap over de bestuursregeling in Gelre en Zutphen. Vergel. W. JAPPE ALBERTS, De Staten van Gelre en Zutphen tot 1459, pag. 243 e.v. De Arnhemse stadsrekeningen van 1457 geven een aantal corresponderende en aanvullende posten betreffende deze aangelegenheid. Zie Inleiding, pag. 54 en 55.
5 Vergel. Stukken betr. de geschillen tussen HERTOG ARNOLD en Nijmegen, pag. 13 en 29 en 49. Zie ook W. JAPPE ALBERTS, Studiën betreffende de Geschiedenis van Oost-Nederland; 1955; pag. 93 e.v. De besprekingen betreffen ook de bestuursorganisatie in Gelre en Zutphen, en maken deel uit van de voorbesprekingen, die in 1459 tot het z.g. Verdrag van Batenburg leidden.
6 Het gaat hier o.m. om pogingen Nijmegen en HERTOGIN CATHARINA en haar zoon ADOLF tot enige matiging van hun eisen te bewegen. Evenals in de gelijktijdige - nog onuitgegeven - rekeningen van Arnhem, komt in deze Zutphense rekening de politieke strijd in Gelre en Zutphen duidelijk op de voorgrond. Zie ook de Inleiding, pag. 55.
7 Keulen.

Willem van Bacherach sinen soen van Hegelingen wegen, ende was uyt omtrynt drie weken ende hadde mede siins selves knecht ende Berent Salicken gegeven 3 postulaetsgulden vor die peerde dar sie mede up wert reden ende 1 rinssche gulden vor een instrument ende den schippman 1 postulaetsgulden dar sie mede weder aff quemen, verteert mitter presentien 49 lb. 5 s.

Op den selven dach Herman Verver ende Johan van der Capellen an den Rien by Deventer up dach der van Lochem tegen Arent van Verwolde ende hadden mede in vlesschen 4 quart wiins ende ½ pint, dat Kodde ende Johan mede weren, doe sie weder quemen verteerden sie in den Wiinhuess[1] 4 quart de quart 5½ kromstert, maket mitter presentien 2 lb. 15 s. 7 d.

Des donredages dar nae Evert Asse, Alpher Schymmelpennick, Henrick Kreinck ende Jan Cappelle to Dideren to dagen tegen die van Aernem mit malckanderen daer to bespreken om eenpaerlicken een antwert to geven onss genedige vrouwen van Gelre ende onss Joncker, als van de saeck vorschreven ende hadden mede 9 quart wiins ende ½ pint in vlesschen die quart 5½ kromstert. Vor veerstat wagenhuer ende geschencket den kock to Dyderen 10½ kromstert, daer Kodde ende Jan mede weren ende zavens, dae sie weder quemen verdeden sie 6 quart, maket to samen mitter presentien 6 lb. 16 s. 6 d.

Des saterdages daer nae Evert Asse, Alpher Schymmelpenninck to Romonde mitten van Aernem[2] dar mit malckanderen to bespreken om onss genedige vrouwen ende jonckeren eenpaerlick een antwert to geven ende weren uyt 8 nacht mit 4 peerden, doe sie weder quemen verteerden sie des avendes 6 quart die quart 5½ kromstert, verteert mitter presentien 42 lb. 12 s. 11 d.

Op den selven dach Henrick Kaelsack to Deventer an den raet mit oen to verkallene dat de stichsche gueder op de gelreschen boedem veylich mochten wesen ende voert mede to verkallene van der sake van Haselberch doe sine guede uyt geslagen weren, verteert mitten vuerloen 2 lb. 4 s. 7 d.

Des maendages daer nae Henrick Kaelsack ende Andries

1 Het Wijnhuis, ook ‘Vreden’ genaamd.

2 Zie hiervóór, pag. 129, noot 6. De pogingen om de door Nijmegen geleide oppositie te kalmeren mislukten. Duidelijk blijkt hier de samenwerking tussen Roermond, Arnhem en Zutphen. Op 24 nov. 1457 reden - blijkens de Arnhemse rekening van dat jaar - ‘die burgemeisters mitten steden Remund en Zutphen tot Nijemegen om die van Nijemegen to onderwisen dat sij wolden doen als die drie steden ende te bidden mijn joncker ende mijn vrou om rust ende vrede to beholden’.

Thoniss, Henrick Kreynck, Werner Tolner an den Ryen om der selver saecke wil vorscreven, dar die heer van Wissch ende die kleyne stede mede beschreven weren tegen des heren raet van Utert ende den drie steden Deventer, Campen ende Swol ende hadden mede 8 offte 10 schutten ende 4 quart wiins ende ½ pint in vlesschen die quart 5½ kromstert. Vor vuerloen ende wagenhuer 2 lb. Doe sie weder quemen verdroncken sie 4 quart van 5½ kromstert ende die schutten verdeden 36 kromstert in Jan Ratingen huess[1], maket to samen mitter presentien 6 lb. 16 s.

Des wonsdages daer nae Evert ter Voerst, Henrick Kaelsack, Andries Thoniss, Henrick Kreynck, Werner Tolner angeen Ryen to dagen tegen den selven raden ende stede vorgenoemt om der selver sake wil vorschreven, want die dach van den maendach verlenget wert op den wonsdach vorgenoemt want die heer van Wissch op den maendach voergenoemt doe dar niet en quam dar die dach doe om verlenget wert, ende hadden mede in vlesschen 4 quart wiins ende ½ pint, 3 kromstert an wecken, dar mede weren 10 schutten, doe sie weder quemen verteerden si ende schenckeden dat gelach den kleynen steden als Doesborch ende Doetynchem 40 quart wiins, want onse stat sie dar geschreven had, die quart 5½ kromstert. Ende die schutten verteerden in Gerijt Bunyngen huess[2] 36 kromstert, maket to samen mitter presentien 9 lb. 16 s.

Des wonsdages na Symonis et Jude Apostolorum Evert Asse ende Alpher Schymmelpenninck to Nymmegen als van der sake vorschreven des landes tusschen onss genedigen vrouwen van Gelre ende onss joncker ende weren uyt 3 nacht ende 4 dach mit 4 peerden ende worven mede den geleyde brieff van Willem van Bacherach van onss genedigen heren to Aernem, verteert mitter presentien 30 lb. 1 s. 10 d.

Des dinxdages na Alle Hilligen Evert Asse to Deventer an den raet to verkallene die saecke van de veden tusschen den heer van Batenburch ende oen soe sick die heer van Batenborch verbaden had to Nymmegen vor onse genedige vrouwen ende jonckeren, verteert mitter presentien 19 s. 2 d.

154 lb. 1 s. 9 d.

(folio 22^{verso})

Des maendages na sunte Marcusdach Evert Asse, Henrick

1 Herberg in Zutphen.
2 Idem.

Kreynck an den Ryen dar ons die stat van Deventer geschreven had mitten anderen drien hoeffsteden Romonde, Nymmegen ende Aernem daer mede geschreven was onss heren raet van Gelre die daer niet en quam ende hadden mede in vlesschen 4 quart wiins ende ½ pint ende doe sie weder om quemen schenckeden sie van beveel der schepenen den drien hoeffsteden 4 kannen wiins ende voert vor hem gegolden to gelage 7½ quart die quart 5½ kromstert, maket mitter presentien 5 lb. 15 s. 7 d.

Des dinxdages dar nae Henrick Kaelsack, Willem Lerinck, Evert Asse ende Henrick Kreyngh mitten selve drien stede vorscreven weder om angeen Ryen daer onse vier hoeffstede beschreven hadden des heren raet van Utert ende die drie steden Deventer, Campen en Swol als met malkanderen to spreken van der vede tusschen den heer van Batenborch ende oen, want ons genedige heer van Gelre siin raet des dages dar bevoeren niet gecamen en was noch doe oeck niet en quam ende hadden mede in vlesschen 4 quart wiins ende ½ pint. Ende doe sie weder om quemen geschenket van beveel der schepenen den drien steden vorschreven dat gelach als 19 quarten die quart 5½ kromstert, maket to samen mitter presentien 7 lb. 7 d.

Des dinxdages avents sunte Andreas Evert ter Voerst, Henrick Kaelsack, Henrick Kreynck, Werner Tolner to Hellevorden[1] den dieck to besien dar Herman Cast ende Gerijt die pender mede weren, to presentien 1 lb. 5 s.

Item Andries Thoniss, Evert Asse, Alpher Schymmelpenninck toe Aernem om der sake wille tusschen onss genedigen heren van Gelre ende onss vrouwen ende jonckeren ende weren uyt 5 nacht mit 6 peerden ende van dar vort Andries Thoniss ende Evert Asse to Nymmegen ende weder om to Aernem ende weren uyt 9 dagen mit 4 peerden. Ende vort die drie stede als Romonde, Aernem ende Zutphen schenckeden to Nymmegen den baenrutssen dar een gelach dar onse vrende oer andeel van betaelden[2], verteert to samen mitter presentien 106 lb. 19 s. 2 d.

Des sondages na sunte Andreas Johan Huerninck toe Ede up dach Stiinkens van Meerwick vor recht, to presentien 5 s.

Des maendages daer nae Jan Huerninck ende Henrick Kaelsack toe Deventer an den raet om toe verkallen mit den raede als van der haeve die onse ondersaten verlyesen ende oen

1 Hellevoort, goed in het kerspel Wichmond.
2 Zie hiervóór, pag. 129, noot 4.

affhendich gemaket wert die toe den Erkensteyn[1] gecamen is, mit oren vuerloen ende presentien 3 lb. 5 s. 5 d.

Des wonssdages na sunte Barbara Willem Lerinck, Alpher Schymmelpenninck toe Aernem op dach Gelys Yserens, to presentien 10 s.

Des vridages na Conceptio Marie Johan Huerninck ende Johan Kreyngh to Doesborch vor recht up dach Herman Zeems, maket 10 presentien 10 s.

Des donredages up Conceptio Marie Evert Asse[a], Alpher Schymmelpenninck to Nymmegen daer sie beschreven weren om die van Nymmegen toe verenigen mit den van Venloe[2] ende vort van Nymmegen weder om to Aernem mitten anderen drien hoeffsteden to ontfangen die antwerde van onss genedigen heren als van den beloeffs wegen tusschen onss genedigen heren, onss vrouwen ende onsen jonckeren[3]. Ende weder om mitten anderen steden to Nymmegen to gesynnen daer antwert van onser genedigen vrouwen ende jonckeren van desselven beloeffs vorschreven, ende weren uyt 9 nacht mit 4 peerden, verteert mitter presentien 56 lb. 2 s.

Des sondages des nachtx na Onss Vrouwen Conceptio Andries Thoniss, Hendrick Kaelsack mitten schulten ende siinre diinres daer Herman Cast ende Gerijt, pender, mede weren mit meer gesellen up Oeckynck[4] daer sie Rent Wevekynck haelden, daer verdaen in den byerhuess 1 lb. 15 s.

Des vridages daer na Johan Huerninck to Voerst vor recht op onss borgeren dach ende hadde mede in vlesschen 2 quart wiins die quart 5 kromstert, dar Herman van Zuest mede was, maket to samen mitter presentien 16 s. 8 d.

184 lb. 4 s. 5 d.

(folio 23[recto])

Des saterdages na sunte Lucien Willem Leringk, Alpher

1 ARKELSTEIN, bij Bathmen, aan de Schipbeek.

a doorgehaald in Hs.: JOHAN HUERNINCK ende JAN KREYNGK.

2 In deze dagen bestond er een geschil tussen Venlo en Nijmegen, waarin de steden Arnhem en Zutphen bemiddelden. Zie J.S. VAN VEEN, De laatste regeeringsjaren van HERTOG ARNOLD, 1456-1465. (Werken 'Gelre', 14, 1920), pag. 57, alwaar ter vergelijking de posten uit de rekeningen van Venlo en Arnhem.

3 Zie hiervóór, pag. 132, noot 2 en voorts het in de vorige noot aangehaalde werk van J.S. VAN VEEN, pag. 12 en 13.

4 Onbekend.

Schymmelpenninck to Aernem up dach Gelys Yserens dar Johan van Kollen mede was, to presentien 12 s. 6 d.

Des vridages na Kerssdach Evert Asse, Alpher Schymmelpenninck toe Aernem ende vort to Nymmegen om der saecke wille van den beloeve tusschen onss genedigen heren van Gelre, onss vrouwen ende jonckeren vorschreven ende weren uyt 12 nachte mit 4 peerden, verteert mitter presentien 60 lb. 10 s. 7 d.

Des wonsdages vor Pontiani Johan Hueninck ende Jan van de Cappellen toe Uecken na den pender van Brummen Arent to Hoverdinck om to vervolgen die sake van Wolter ten Oeldenberg ende hadden mede 4 off 5 schutten, verteert mitter presentien 1 lb. 1 s. 8 d.

Op den selven dach Rense Kreyngk ende Johan Kreyngk[1] to Stienre[2] op dach Zeynken Wesseling tegen die van Doesborch, to presentien 10 s.

Des saterdages up Pontiani Jan Huernynck ende Jan Kreyngk to Aernem an den richter van Aernem om Wolterss wille ten Oeldenberg den die richter dar in hachten hadde ende bleven dar liggende 1 dach ende 1 nacht, want onss heren genade onss daer geschreven hadden des dinxdages avens dar to wesen om der sake wille tusschen onss heren, vrouwen ende jonckeren vorscreven, verteert mitter presentien 11 lb. 19 s. 5 d.

Des vridages na Onss Vrouwen Purificatio Evert Asse ende Jan Kreynck to Nymmegen daer ons die stat van Nymmegen geschreven hadde doe men den man richtede[3] ende mede om ander saecken ende weren uyt mit 4 peerden 5 nacht, verteert mitter presentien 28 lb. 4 s. 9 d.

Des saterdages na sunte Agathen Evert ter Voerst, Henrick Kaelsack ende Willem Lerinck an den Ryen dar sie die raet van Deventer beschreven had als van der saeck van den gelde dat Arent van Bervelde to Dypenhem solde gebort hebben van den gevangen man van den hilligen Cruce to Groll, dar Kodde

1 JOHAN KREYNG was overrentmeester in 1447/48 en in 1450/51. Ook was hij verschillende malen onderrentmeester (1423/24, 1432/33, 1441/42).

2 Steenderen.

3 In de eerste weken van 1458 was het te Nijmegen onrustig, omdat men meende, dat hertog Arnold een aanslag op de stad wilde doen. Op 3 februari 1458 gingen de Arnhemse burgemeesters naar Nijmegen ‘om den man te sien richten, die oir stat (Nijmegen) wolde hebben verraden’. Blijkens deze post gingen er ook Zutphense afgevaardigden heen. Zie over de verdere gang van zaken met betrekking tot de onderhanelingen W. JAPPE ALBERTS, De Staten van Gelre en Zutphen tot 1459, pag. 243 e.v. Zie ook de Inleiding, pag. 55.

ende Kollen mede weren ende hadden mede in vlesschen 4 quart wiins ende ½ pint, doe sie weder quemen verdroncken sie 4 quart die quart 5 kromstert, verteert mitter presentien 2 lb. 16 s. 9 d.

Den saterdages na sunte Valentini Willem Lerinck ende Evert van de Wal toe Dotinchem dar sie die heer van Wissch beschreven had, daer Jan van Kollen mede was ende oen mede gegeven die antwerde van Arent van Bervelde als van den gelde ende van der saecke van Sweder van Keppel, verteert mitten presentien 3 lb. 10 s. 5 d.

Summa quarta 842 lb. 12 s. 8 d., alleen van ryden.

109 lb. 6 s. 1 d.

(folio 23^{verso})

Van gesanden wine[1]

Des ijersten wonsdach an die vasten van beveel der schepenen geschenckt den heer van Wissch 8 quart die quart 5 kromstert.

Des wonsdages na Invocavit van beveel der schepenen geschenckt den van Doesborch 4 quart, die quart 5 kromstert.

Des vridages na Oculi van beveel der schepenen geschenckt den heer van Wissch, den joncker van den Berge ende vort der gemeyner ridderschap mitter kleynen steden 8 quart die quart 5 kromstert.

Op den selven dach van beveel der schepenen vort geschenckt den joncker van den Berge dat gelach als 162 quart die quart 5 kromstert.

Des saterdages daer nae geschenckt van beveel der schepenen Lubbert van Langen mit sinen knecht oere twier gelach als 2 quart.

Des saterdages up Palmavent van beveel der schepenen geschenckt den heer van Wissch 8 quart van 5 kromstert mit sinen brueder joncker Derick dat die willecoem was.

Des sondages up Quasi modo geschenckt van beveel der schepenen den observanten to Galileen[2] op oer kermisse 8 quart.

1 Zie voor de toelichting op de hier volgende posten betreffende ‘gesanden wine’ ook de editie der Overrentmeestersrekening 1472/73 (Bijdragen en Mededelingen Historisch Genootschap, Dl. 71, 1957, pag. 69 e.v.).

2 Het klooster Galilea was een stichting van de Franciscaner Observanten. Het lag aan de weg naar Warnsveld en was gesticht in 1455. Zie Monasticon Batavum, I, pag. 196. Over de Observantie der Franciscanen vergel. R. POST, Kerkgesch. v. Nederl. in de Middeleeuwen, II, pag. 151 e.v. Ten aanzien van de ingezetenen van dit klooster was bij de stichting, waartoe een schenking van de families KREYNCK en LERINCK in belangrijke mate had bijgedragen, bepaald, dat het stedelijk bestuur na verkregen overeenstemming met de prioren van Windesheim en Monnikhuizen, het recht had de kloosterlingen uit de stad te verwijderen als zij zich niet aan de observantie hielden. (Inv. v.h. Oud-Arch. v. Zutphen, I, no. 1713^{a}).

Op Verswaren Maendach[1] van beveel der schepenen geschenckt des coeppmans clerck van Brugh 4 quart ende 2 quart toe gelage vor oen ende sinen knecht.

Op den sondach Misericordias Domini geschenckt van beveel der schepenen den monicken van der predicker oerden[2] 8 quart up oer kermse[3].

Op den wonsdach na Jubilate geschenckt der vrouwen van Batenburch van beveel der schepenen 8 quart.

Des donredages daer nae geschenckt der selver vrouwen van Batenborch van beveel der schepenen 8 quart ende dat gelach als 60 kromstert, die quart van 5 kromstert.

Des saterdages na Cantate geschenckt van beveel der schepenen den pastoer van Aernem 4 quart.

Des maendages na Vocem Jocunditatis geschenckt van beveel der schepenen den heer van Wissch 8 quart.

Des saterdages na Onss Heren Hemelvart geschenckt den drien cleynen steden[4] van beveel der schepenen 8 quart.

Op den hilligen Pinxterdach geschenckt onsen deken[5] 2 quart.

Op dach Sacramenti den selven 2 quart.

Des saterdages dar nae geschenckt der stat van Emmerick 4 quart ende na oer gelach betaelt van beveel der schepenen 18 quart.

1 Over de datering 'Versworen Maendach', zie editie Overrentmeestersrekening 1472/73, pag. 120, noot 3. In de onderhavige post is met 'Versworen Maendach' *niet* bedoeld de maandag van Driekoningen, gelijk blijkt uit de volgorde der posten. Zie echter hierna, op pag. 174, waar wederom de 'Verswaren Maendach' na Driekoningen ('Dertynen') bedoeld is.

2 Bedoeld zijn hier de monniken van het Dominicanenklooster te Zutphen, ook 'To Monycken' of 'Ten Monicken' genaamd. Zie Monasticon Batavum, II (1941), pag. 218. Zie ook Oudheden en gestichten van het bisdom Deventer, I, 1725, pag. 478. Vergel. over het Dominicanenklooster te Zutphen ook A. de Meyer, O.P., La Congrégation de Hollande, Luik, 1947; passim.

3 Kerkwijdingsdag.

4 Het kwartier van Zutphen had vier 'kleine steden': Doesburg, Doetinchem, Lochem en Groenlo. In verschillende hier opgenomen posten zijn er slechts drie vermeld.

5 ROELOF BITTER, deken van St. Walburg.

Op den selven dach geschenckt der ritterschap ende den kleynen steden 8 quart.

Op den selven dach gegolden voer des jonckeren vrende van den Berge 24 kromstert to nagelage van beveel der schepenen.

Des wonsdages na Sacramenti geschenckt van beveel der schepenen Derick van der Horst[1] 4 quart.

Op den sondach na sunt Johan geschenckt den van Harderwieck van beveel der schepenen 4 quart.

Des maendages na sunte Johan geschenckt meister Gosen des coeppmans clerck van Brugh van beveel der schepenen 4 quart.

Des donredages dar na geschenckt der rittersschap ende der kleynen steden die hier geschreven weren 8 quart.

Op die selve tijd gegolden vor des jonckeren vrende van den Berge to gelage van beveel der schepenen 5 quart.

Des vridages na Martini Translatio geschenckt der rittersschap ende den kleynen steden die hier geschreven weren 8 quart.

Op den selven dach geschenckt den generaell van der predycker oerden[2] 16 quart.

Item geschenckt van beveel der schepenen doe der stat schutten oer papegoy schoeten oen 8 quart.

Des vridages na sunte Margareten geschenckt van beveel der schepenen den kleynen steden 1 gelach van 12 quart.

Des sondages daer nae geschenckt van beveel der schepenen den schipplieden doe sie oer papegoy schoten 4 quart.

Op den selven dach geschenckt den nyesteders[3] doe sie oer papegoy schoten 4 quart.

Des maendages dar nae geschenckt den heer van Wissch 4 quart.

(folio 24 recto)

Geschenckt onsen deken op Onss Vrouwen dach Assumpcio 2 quart.

1 Zie over de ingewikkelde relaties van de familie van der Horst: J.M. VAN WINTER, Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen, Deel I, 1962, pag. 270/71.

2 Martialis Auribelli, generaal der Dominicanen. Hij bezocht de Nederlandse Dominicanen-kloosters in 1457 en 1459. Van zijn verblijf in Zutphen getuigt een broederschapsbrief (5 Juli 1457) verleend aan de abdij van Egmond. Vergel. S.P. WOLFS O.P., Litterae de beneficiis O.P., 1243-1524, (Fontes Minores Medii Aevi, XIV, 1963), pag. 23 e.v. Deze rekeningspost (8 Juli 1457) is een tweede bewijs van zijn oponthoud in Zutphen in genoemd jaar. Zie over Auribelli ook A. DE MEYER, O.P., La Congrégation de Hollande; Luik, 1947, pag. XXXIII e.v.

3 De bewoners van de Nieuwstad; zie hiervóór, pag. 62, noot 2.

Des wonsdages na Onss Vrouwen geschenckt den richter van Veluwen 4 quart.

Geschenckt onsen deken op onse kermse[1] 2 quart.

Op den selven dach geschenckt den bruderen van der predyker oerden van beveel der schepenen 8 quart, want si mede an die processi gengen[2].

Op den selven dach geschenckt den observanten[3] van beveel der schepenen 8 quart om der selver sake wille.

Des wonsdages dar na van beveel der schepenen geschenckt den vicario van den observanten 4 quart[a].

Des wonsdages avent Nativitatis Marie geschenckt der riddersschap ende den kleynen steden 8 quart.

Des vridages dar na van beveel der schepenen geschenckt den heer van Batenborch ende des bisschops raet van Utert Davides ende der stat van Deventer 16 quart.

Dit vorscreven sint quarten van 5 kromstert.

Des maendages na Remigii geschenckt den doempraest van Kollen van beveel der schepenen 8 quart die quart van 5½ kromstert.

Des donredages dar na geschenckt van beveel der schepenen den borgermeister van Wesel Jan up den Dyeck 4 quart, die quart 5½ kromstert.

Des maendages up Victoris geschenckt van beveel der schepenen den doempraest van Kollen ende den heer van Wissch 8 quart ende voer hem ende oere beyder diinres gegolden to nagelage 11 quart van 5½ kromstert.

Des vridages dar nae geschenckt den borgermeysters van Emmerick van beveel der schepenen 4 quart ende voer oen ende voer oer gesinde gegolden to nagelage 9 quart van 5½ kromstert.

Des vridages up sunte Mertini doe onse genedige vrow van Gelre ende onse joncker gereden weren geschenckt des avendes van beveel der schepenen den joncker van den Berge 8 quart van 5½ kromstert.

Des saterdages Elysabet gescenckt der rittersschap en den

1 De kerkwijdingsdag van St. Walburg.
2 Op de kerkwijdingsdag van St. Walburg werd een processie gehouden, waaraan de Dominicanen en Franciscanen deelnamen.
3 De Observanten van het klooster Galilea; zie hiervóór, pag. 135, noot 2.
a Doorgehaald in Hs.: 8 quart.

cleynen steden die hier geschreven weren 8 quart van 5½ kromstert.

Des wonsdages dar na up dach Clementi gescenckt den van der Elborch van beveel der schepenen, 4 quart van 5½ kromstert.

Op den hilligen Kerssdach geschenckt onss deken 2 quart van 5 kromstert.

Des wonsdages up Alre Kynderdach geschenckt der ridderschap ende den cleynen steden van beveel der schepenen 8 quart 4½ kromstert.

Des donredages dar nae gescenckt ons heren raet van Gelre van beveel der schepenen als her Jacob van Hacvorden ende her Jan van Hemeren ende den richter van Veluwen 8 quart van 4½ kromstert ende oen geschenckt to nagelage 10 quart.

Des saterdages na Dartynen geschenckt van beveel der schepenen den raet van Deventer 8 quart van 5 kromstert. Ende oen geschenckt to nagelage 12 quart.

Des wonsdages na Pontiani geschenckt van beveel der schepenen den van Lochem 4 quart van 5 kromstert.

Item geschenckt van beveel der schepenen brueder Johan van Griet dae hie siin ierste misse sanck[1] 8 quart van 5 kromstert.

Noch geschenckt van beveel der schepenen den heer van Wissch ende den joncker van Homoet 8 quart van 5 kromstert.

Item vor Gerijt van der Koernhorst ende sinen knecht gegolden op sunte Peters avent 2 quart.

Item deser quarten is 400 ende 84 van 5 kromstert. Item 64 quarten van 5½ kromstert. Item 26 quarten van 4½ kromstert, noch to onrade 42 kromstert. Dit to samen beloept 53 rinssche gulden ende 1 kromstert, maket 132 lb. 10 s. 10 d.

(folio 24^{verso})

Onckost van wine

Item doe onse stat dat lant coffte van Thonys Yseren en Lambert Stercken dar men den wech van maken sal buten der

1 Het was gebruikelijk, dat het stadsbestuur de priester ter gelegenheid van zijn ‘eerste mis’ een geschenk aanbood. Daarbij werd soms verschil gemaakt tussen een gezongen en een stille of gelezen mis. Zo was b.v. de regeling in Kampen als volgt: In den Paesch-heillgen dagen schuut dickwijl dat dair irste misse gedaen wort. Singt onses borger kint men schenckt hem 2 aem kanren wijn. Leest hij men schengt hem van der stat weegen een aem kannen wijn. Zie De ordinarii van Kampen uit de 15de en 16de eeuw, pag. 1. (Fontes Minores Medii Aevi, XII, 1961).

Nierstat to wincop 41 quarten die quart 5 kromstert maket 9 lb. 6 s. 4 d.

Item gegolden 36 quarten op dat verdingen van den graewen stien[1] van Jan Sturman dat hie leveren sal to den ronden torn die men leggen sal buten de Visschpoert tegen die Veerstege[2] die quart 5 kromstert ende oen gegeven to verdrincken op dat verdinget 1 rinssche gulden ende 2 stuver van beveel der schepenen dar hie vor gelden sal een deel stienss als die wincoepslude dan seggen sullen, maket 10 lb. 18 s. 8 d.

Item geschenckt van beveel der schepenen den monicken van der predyker orden doe oer generael[3] hier was ende oren provinciael koeren ende oer capittel hier heelden[4] 3½ aem wiins ende 2 vyerdel rytsinger dat vueder vor 39 rinssche gulden gerekent. Ende Herman Spyker mit sinen gesellen van den wiin in dat kloester to brengen oen gegeven 6 kromstert. Dar toe oen twee ossen geschenckt stonden vor 17 rinssche gulden, maket to samen 103 lb. 14 s. 2 d.

Op den sondach na Translatio Martini geschenckt van beveel der schepenen den kleynen steden 12 quarten wiins die quart 5 kromstert maket 2 lb. 14 s. 7 d.

Des wonssdages na Mathey gegolden vor des jonckeren schriver van den Berge van beveel der schepenen 6 kromstert, maket 5 s. 6 d.

Hoechtijtss Wiin[5]

Ierst op Onser Vrouwen Annuntiatio 20½ quart. Up Paesschen 21 quart, up Walburgen 20½ quart, up Ascentio Domini 20½ quart, up Pinxsteren 21 quart, up Sacramenti 20½ quart, up Assumptio Marie 21 quart, up onsen afflaet 20½ quart, up Nativitas Marie 20½ quart, up Alle Hilligen 20½ quart, up sunte Mertini 20½ quart, up Onse Vrow Conceptio 20½ quart, up den Hilligen Kerssdach 21 quart, up Niejarssdach

1 Natuursteen, vermoedelijk Bentheimer zandsteen of Munstersteen.
2 Bedoeld is de ‘Bourgonjetoren’; zie hiervóór, pag. 96 e.v., aldaar ‘Nye toren’ genoemd.
3 Zie hiervóór, pag. 137, noot 2.
4 Uit deze post blijkt, dat er in de ‘provincia Saxoniae’ van de Dominicanen in 1457 ook een kapittel te Zutphen werd gehouden. Daarop volgde het Nijmeegse generaal-kapittel in 1459, beide in tegenwoordigheid van de generaal der orde Martialis Auribelli. Zie ook de eerder aangehaalde publicaties van A. DE MEYER, O.P. en S.P. WOLFS, O.P. en noot 2, op pag. 137.
5 Vergel. de editie der Overrentmeestersrekening van 1472/73, pag. 82/83.

20½ quart, up Dartyendach 20½ quart, up Onse Vrow Purificatio 20½ quart.
Deser quarten is 300 ende 30, die quart gerekent up 5 s., maket 82 lb. 10 s.

209 lb. 9 s. 3 d.

(folio 25[recto])

Badeloen[1]

Des sondages up Esto Michi Herman van Zuest mit 1 brieff toe Borken[2] dat die antwert was van den heer van Wissch an dien van Borken 14 s. 4 d.

Des wonssdages avent Mathie Aelbert Liefferinck mit 1 brieff an die stat Monster ende to Vreden om dat bestant van onsen bowlueden 1 lb. 8 s. 8 d.

Des dinxdages up Petry ad Cathedram Johan Hudemaker mit 1 breeff an den heer van Wissch om oen to vermanen deer antwert van Borcken, die selve des donredages daer nae mitten bussenmeyster van Zanten[3] ten Berge gegaen, daer Johan oen dat gelt leverde van onss stat wegen, dat hie daer ontfenck op die bussen to maken, die selve Johan des sondages daer na to Aernem gesant daer hie den bussenmeister meyster Jan van Twel brachte 20 rinssche gulden mitter cedelen van den bussen dier onse stat een beheelt 17 s. 3 d.

Des donredages na Invocavit Herman van Zuest mit 1 brieff an die stat van Monster om die antwert van onss borgere bowlueden veylich to sittene dan niet 1 lb. 8 s. 7 d.

Des saterdages na Reminiscere Jan Hudemaker mit 1 brieff ter Wildenborch an den heer van Wissch 4 s.

Op den selven saterdach Herman van Zuest mit 1 brieff to Vreden an Jan van Koverden 14 s. 7 d.

Des maendages na Oculi Henrick Sticker mit brieven die Byrkel side up an die riddersschap ende an die kleyne stede[4] om

1 Zie Inleiding, pag. 56; de annotatie van dit hoofdstuk is zo summier mogelijk gehouden, omdat verscheidene posten nauw samenhangen met posten uit de hoofdstukken ‘Van rijden aver jaer’ (pag. 119) en ‘Van gesanden wine’ (pag. 135). Men vergelijke de posten van dit hoofdstuk met het aldaar in de tekst en in de annotatie vermelde.
2 Borken in Westfalen, ten Z.O. van Winterswijk.
3 Over de ‘bussenmeyster’ (geschutgieter) van Xanten en over het door hem vervaardigde geschut zie hierna, pag. 178 e.v.
4 De convocatie van ridderschap en ‘kleine steden’ voor de kwartiervergadering geschiedde door twee boden. De ene ging naar Doesburg en vervolgens de Oude Yssel langs, de andere ging langs de Berkel oostwaarts. Ook in het Veluwse kwartier werd, blijkens de Arnhemse stadsrekeningen, een overeenkomstige wijze van convocatie gevolgd.

hier to komen van der sake wil den gemeynen lande antreffend als van de vede tusschen joncker Jan van der Hoy[1] ende den sticht van Monster ende onss drost van den lande van Zutphen ende die selve vort gegaen mit 1 brieff an Johan Mensinck 16 s.

Op den selven dach Rembolt die Yselside up mit brieven an die ridderschap ende an die kleyne stede om der selven sake wil heer to komen 14 s.

Op die selve tijd Derick Pyper mit 1 brieff to Eertbeeck[2] an den joncker van Bronckhorst 2 s. 6 d.

Des sondages up Oculi Johan Hudemaker mit 1 brieff an den joncker van der Hoy ende an die van Monster ende Joncker Jan gesocht ierst to Vreden ende to Raemsdorf[3] voert ter Horstmer[4] ende van dar voert to Monster om der sacke wille dat onse borger huese gebrant waren to Herffsen[5] ende lach 3 dage na der antwert, verteert elkes dages 1 braspenninck, maket 1 lb. 18 s. 9 d.

Des sondages up Judica Jan Hudenmaker mit 1 brieff toe Deventer 4 s. 1 d.

Des wonsdages daer na Herman van Zuest mit 1 brieff to Doessborch 4 s. 1 d.

Op den selven dach Jan Hudemaker mit 1 brieff to Vreden an greve Jan van der Hoy als van den bestande van onss borger bowlude ende wachtede 1 dach na der antwert 14 s. 1 d.

Des sondages up Palmavent Herman van Zuest mit 1 brieff to Campen ende to Swol om een dach to gaden om der sake wille van Engbertss Vaelkens Lerinck, 17 s. 3 d.

Die selve Herman des dinxdages dar nae mit 1 brieff to Vreden ende to Raemssderp[6] an Jan van Coverden ende Roloff van Langen[7] 16 s. 4 d.

Op den selven dach Jan Hudemaker mit brieven to Amsterdam ruerende dat oer borgere hier ende onse borgere daer onder een hantyren mochten oer koemenschap als van oeltss gewonlick

1 Zie hiervóór, pag. 123, noot 5.
2 Eerbeek op de Veluwe, een bezitting van de heer van Bronckhorst.
3 Ramsdorf, in Westfalen, ten N.O. van Borken.
4 Horstmar, in Westfalen, ten Z.O. van Enschede.
5 Harfsen, ten N.O. van Zutphen.
6 Ramsdorp.
7 ROELOF VAN LANGEN was in 1456 ambtman in Vreden. In 1457 nam hij deel aan gewelddadigheden, die de Hoya-partij tegen Bocholt bedreef.

is ende varen ende die een vor den anderen geleyt solde wesen, 1 lb. 10 s.

Des wonsdages na Paesschen Jan Hudemaker mit 1 brieff toe Aernem an den raet offt sie die sake besenden wolden to der dachvaert to Nymmegen dan niet[1]. Die selve des donredages dar nae mit brieven an des heren genaden van Utert an die riddersschap ende an die kleyne steden op Spoelderberch[2] 18 s. 5 d.

Des vridages daer nae die selve Jan mit 1 brieff to Huessen an Gerijt van Hacvorden, voert mit 1 brieff to Hattem an her Jacob van Hacvorden, hem beyden to beschriven op die dachvaert van Rodulve[3] op dat Veen, 1 lb. 3 s. 8 d.

Des wonsdages na Quasi modo Aelbert Liefferdinck mit 1 brieff to Stenvorden[4] an den greve van Bentem van den onrechten toll op den ossen 1 lb. 12 s. 9 d.

Des saterdages na Quasi modo Jan Hudemaker mit 1 brieff an die stat van Aernem als van der sake van Klepel daer hy twe dage wachtede na der antwert 11 s. 5 d.

17 lb. 10 s. 9 d.

(folio 25^{verso})

Des saterdages na Jubilate Herman van Zuest mit 1 brieff to Nymmegen ende mit 1 brieff to Aernem an den rentmeister 12 s. 3 d.

Des maendages na Cantate Johan Hudemaker to Deventer om den scharpprichter[5] doe Jan van Kuenre hier satt ende den selven dar weder gebracht, die selve noch 1 brieff dar gebracht an den raet dar hie enen dach wachtede na der antwerde 11 s. 4 d.

1 In de eerste dagen van April 1457 schreef hertog Philips van Bourgondië aan de Gelderse hoofdsteden, dat zij orde op de zaken moesten stellen om te voorkomen, dat het bestuur van hertog Arnold nadelig zou worden voor de hertogin en haar zoon Adolf, hetgeen hertog Philips 'nyet gerne en solden syen off oick laten geschien'. Zie over het verder verloop van deze kwestie W. JAPPE ALBERTS, De Staten van Gelre en Zutphen tot 1459, pag. 241 e.v. De hier uitgegeven rekeningsposten vullen het aldaar gebruikte materiaal nog aan.

2 Plaats van samenkomst van ridderschap en steden van het Oversticht. Zie over de betekenis van Spoelderberg voor het ontstaan der staten van Overijssel, D.TH. ENKLAAR, De Voorgeschiedenis van de Staten van Overijssel, (Bijdr. v. het Inst. v.M.E. Geschiedenis te Utrecht, Deel XXVI, pag. 52 e.v.)

3 RUDOLF VAN LANGEN; zie hiervóór pag. 142, noot 7.

4 Burgsteinfurt, ten O. van Enschede.

5 Het was gebruikelijk om de beul van elders te doen komen als men er zelf geen in dienst had. In 1457 was er te Zutphen - blijkens de uitbetalingsposten voor lonen en salarissen - geen beul.

Des saterdages dar nae Zuest mit 1 brieff an den her van Wissch to Aernem ende van dar vort ter Borch 13 s. 3 d.

Op dach Onss Heren Hemelvaert Herman van Zuest mit brieven to Groll ende to Lochem 9 s. 2 d.

Jan Hudemaker mit 1 brieff to Deventer om den scharprichter ende den selven weder to huess gebracht 8 s. 3 d.

Op den selven donredach voerschreven Aelbert Liefferdinck mit brieven an den heer van Wissch, an Doesborch ende an Doetinchem als van der sake van der lantweer 10 s.

Des wonsdach na Exaudi die selve Aelbert mit 1 brieff an den heer van Wissch ende an den van Doesborch als van der sake van heer Jan van Beloe[1] ende van der lantweer 10 s. 2 d.

Des maendages na Pinxsteren Prole mit 1 brieff to Deventer an den raet 4 s. 2 d.

Op den selven dach Herman van Zuest mit 1 brieff to Aernem an den heer van Wissch 9 s. 1 d.

Des wonsdages na Pinxsteren Aelbert Liefferinck mit brieven an den heer van Wissch ende an die stat van Groll van der dachvart to beschriven to Keppel van her Jan van Beloe 12 s. 3 d.

Op den selven dach Herman van Zuest mit brieven an her Jan van Beloe ende an die stat van Doesborch ende Dotinchem om der selve sake vorschreven 18 s.

Des wonsdages up sunte Viet Jan Hudemaker mit brieven die Yselside up an die riddersschap ende an die kleyne steden om her to komen, die selve Jan op die selve tijd den her van Wissch nae mit sinen brieven hent to Groll, daer hi den niet en vant ende voert na to Aernem dar hie den vant, 1 lb. 8 s. 8 d.

Op den selven dach Herman van Zuest mit brieven die Byrkelside up an die riddersschap ende an die kleynen steden om heer to komen 14 s. 4 d.

Op den selven dach Henrick Sticker mit 1 brieff to Aertbeeck[2] an den joncker van Bronchorst 11 s.

Des saterdages daer na Aelbert Lifferdinck mit 1 brieff an den heer van Bentem[3] om der sake wille van den onrechten toll 1 lb. 8 s. 8 d.

1 JAN VAN BELOE was ambtman in de Lijmers; hij wordt ook herhaaldelijk vermeld in de Arnhemse stadsrekeningen van deze jaren.
2 Eerbeek (Veluwe).
3 De graaf van Bentheim.

Des sondages na sunte Jan Herman van Zuest to Bocbergen[1] om onse schepenen daer een herberge to bespreken daer sie solden liggen doe onse heer daer claren solde 4 s. 1 d.[2]

Des maendages daer nae Aelbert Lifferdinck mit brieven die Yselside up an die ridderschap ende an die kleyne steden om her to komen 14 s. 4 d.

Op den selven dach Jan Hudemaker mit brieven die Byrkelside up an die ridderschap ende an die kleyne steden om der selver sake wil 14 s. 4 d.

Die selve Jan des sondages daer bevoeren mit 1 brieff to Bronchorst an Jan van der Hoy ende mede geweest had tot Ullefft an den joncker van den Berge 10 s. 3 d.

Des donredages daer nae Aelbert Lifferdinck mit 1 brieff an den richter van Roderloe[3] mede an die stat van Groll om der sake wille van der vrouwen die oer peerde genamen weren uyt den lande van Cleve 18 s. 2 d.

Des maendages op dach Martini Translatio Herman van Zuest mit 1 brieff to Baeck an Giesbert van Bransenbach 2 s. 6 d.

Des wonsdages dar na Aelbert Lifferdinck mit brieven die Yselside up an die riddersschap ende an den cleynen steden 14 s.

Des sondages na Translatio Martini Herman van Zuest mit 1 brieff to Vreden an greve Jan van der Hoy 12 s. 6 d.

Des dinxdages dar nae die selve Herman to Lathem ende to Groll mitten copien van den bestande 8 s. 2 d.

15 lb. 4 s. 11 d.

(folio 26^{recto})

Des wonssdages dar na Johan Hudemaker mit 1 brieff to Groll 10 s. 2 d.

Des saterdages daer na die selve Jan in der nacht uyt to Vreden mitten bestande der drier cleynre steden an Roloff van Langen 15 s.

Des dinxsdages avent Margarete die selve Jan to Dotychem ende to Doessburch mitten copien van den bestande 7 s. 4 d.

Des wonsdages daer na Johan Hudemaker mit 1 brieff ter Borch ende an den heer van Wissch ende wachtede 1 dach na der antwerde 8 s. 3 d.

1 Beekbergen (Veluwe).
2 De klaringen (rechtzittingen) van de hertog van Gelre vonden plaats op Engelanderholt, bij Beekbergen.
3 Ruurlo.

Des vridages up Divisio Apostolorum Jan Hudemaker mit 1 brieff to Deventer om den scharprichter den hie doe met en brachte 4 s.

Des saterdages dar na Johan Hudemaker mit des heren brieff van Wissch an den drost Giesbert van Bransenborch om der peerde wille die der vrouwen genamen weren van Vreden 2 s.

Op den selven dach die selve Johan des zavens weder uyt mit 1 brieff to Groll an den raet 8 s. 3 d.

Des sondages up sunte Jacobs avent Gerijt Kodde gesant mit 1 peerde to Vreden mitten bestande om dat toe besegelen ende was uyt 3 nachte, verteert mitter presentien 2 lb. 5 s. 5 d.

Des maendages up sunte Jacob Jan Hudemaker mit brieven to Hengel[1] ende to Doesborch 6 s. 5 d.

Des dinxdages daer na die selve Jan mit 1 brieff toe Eertbeeck ende voert des anderen dages an Wolter van Keppel ende des selven avendes vort to Doesborch mitten bestande dat ommelanck to besegelen 13 s. 2 d.

Des saterdages daer na die selve Jan des avendes to Groll mit brieven an die stat ende vort to Vreden gegaen solde hebben mit dien brieven, want die van Doesborch daer andracht an makeden dat bestant to besegelen 10 s. 11 d.

Des maendages up sunte Jacob Aelbert Lifferdinck to Doettinchem om dat span van den schalmeyer to halen dat hie mede brachte 5 s. 11 d.

Des sondages na sunte Petri ad Vincula Jan Hudemaker mit brieven an den heer van Wissch an Doesborch ende an Dotinchem soe oen die stat van Sutphen geschreven had op den dach to comen an dat Heerkenbruech 8 s. 3 d.

Des Wonsdages daer na die selve Johan mit 1 brieff an den raet van Deventer om der selver saecke wil 4 s. 1 d.

Des donredages daer nae Herman van Zuest mit 1 brieff an her Jan van Loen ruerende van den drien gesellen ter Wildenborch 15 s.

Des vridages na Assumptio Marie Jan Hudemaker mit 1 brieff toe Doesborch na den heer van Wissch om der gesellen wille die ter Wildenborch seten den hie doe daer niet en vant, van dar voert to Middachten ende weder aver to Dyderen, voert van Dyderen ter Borch daer hie den doe vant, 11 s. 4 d.

Des wonsdages up Bartholomey Jan Hudemaker mit 1 brieff to Nymmegen an den raet ende des sondages daer na die selve

1 Hengelo (Gelderl.).

mit 1 brieff an den heer van Wissch ter Borch om der saecke wille van Hengel ende anders. Die selve noch des wonssdages avent Egidii mit 1 brieff an den heer van Wissch to Keppel ende voert na Middachten om der selver sake wil van Hengel ende van den bestande 1 lb. 3 s. 2 d.

Des saterdages na Egidii Herman van Zuest mit brieven die Yselside up an die riddersschap ende an die kleynen steden om heer to comen 14 s. 7 d.

Op den selven dach Wolter Momme mit 1 brieff die Byrkelside up om der selver sake wil, voert mit 1 brieff to Vreden 15 s.

Op den selven dach Derick Pyper to Eertbeeck mit 1 brieff an den joncker van Bronchorst 2 s. 8 d.

Des saterdages na Michaelis Herman van Zuest mit 1 brieff to Middachten an den heer van Wissch den hie daer niet en vant ende voert ter Borch als van der grifft van de lantweer 8 s. 3 d.

Des maendages daer nae die selve Herman mit 1 brieff toe Verwoelde an Wolter van Keppel ende voert by Lochem op de Byrkel to besien offt die to gedyket weer dan niet 5 s. 5 d.

12 lb. 11 s. 4 d.

(folio 26^{verso})

Des dinxdages na Remigii Johan Hudemaker mit 1 brieff to Zwol om den scharpprichter ende vervoeren mitten bodel 4 philippsche penningen ende ½ braspenningh ende den selve weder gebracht to Deventer, maket 1 lb. 6 s. 1 d.

Des sondages avent Victoris Herman van Zuest mit 1 brieff to Emmerick an den raet om oen to vermanen een tijd die ordel to wysen die onse raed onder had 8 s. 2 d.

Des wonsdages daer nae die selve Herman mit 1 brieff ten Grave an onse utschepenen 14 s. 7 d.

Des saterdages na XI M[a] Milium Virginum Johan Hudemaker mit 1 brieff to Lochem ende to Groll 8 s. 3 d.

Op den selven dach Rembolt Schanssert mit 1 brieff to Aenholt an den heer van Batenborch als van der antwert van Deventer van Haselberch 12 s. 8 d.

Op den selven dach Jan van Gemen mit brieven an die stat van Dotinchem ende Doesburch dar si beyde mede beschreven werden to dage to komen an den Ryen tegen des heren raet van Utert Deventer Swol ende Campen 6 s. 5 d.

Op den selven dach Herman van Zuest mit 1 brieff toe Mid-

a Lees ‘XI’ in plaats van ‘XI M’.

dachten ende voert ter Wildenborch den heer van Wissch na, 9 kromstert, die selve vort to Deventer mit der antwert des heren van Wissch an den raet mit 1 peerde ende wederom ter Wildenborch van Deventer an den heer van Wissch, mitten geleydesbrieven voert van der Wildenborch an den Ryen an onsen raet mitter antwert van den heer van Wissch, 18 kromstert, ende voer des peerdes huer 9 kromstert, maket 1 lb. 12 s. 9 d.

Op den maendach na XI M[a] Milium Virginum Herman van Zuest des avendes in der nacht mit 1 peerde ter Wildenborch mit 1 brieff an den heer van Wissch to dage to comen an den Ryen ende mitten geleitssbrieff des heren van Utert, maket to samen mitter peerde huer, 12 s. 2 d.

Des saterdages na Symons et Jude Apostolorum Herman van Zuest an den heer van Wissch ter Wildenborch als mitten antwert van Deventer ende wederom mit der antwert des heren van Wissch an die stat Deventer 8 s.

Des saterdages na Alle Hilligen Johan Hudemaker mit 1 brieff to Aernem an onse raetssvrenden 6 s. 2 d.

Des maendages dar na die selve Jan mit 1 brieff an den heer van Wissch ter Borch 6 s. 2 d.

Des maendages na Leonardy Herman van Zuest mit 1 brieff to Doesborch, vort van daer hent to Angeren to Henrick van Hykeren ende voert upt Goy ende daer omtrynt om die ridderschap hier to komen doe onse vrow van Gelre ende onse joncker hier weren, 10 kromstert, ende Jan van Kollen mit 1 peerde ten Berge, ter Borch ende to Dotinchem mitten brieven om der selve sake wille, dat peert verteert 11 kromstert, ende oen gegeven 6 kromstert, maket 1 lb. 4 s. 7 d.

Op die selve tijd Jan Hudemaker mit brieven die nederzyde[1] up om der selver sake wil 17 s.

Op de selve tijd Jan Hoefft mit 1 brieff to Eertbeeck an den joncker van Bronchorst 2 s. 9 d.

Des wonsdages na sunte Merten Jan Hudemaker mit brieven die Yselside up an die ridderschap ende an die kleyne stede om hier to comen 14 s. 4 d.

Op die selve tijd Rembolt Schansert mit 1 brieff toe Eertbeeck an den joncker van Bronchorst 2 s. 9 d.

Op den selven wonsdach Henrick Sticker mit brieven die Byrkelside up an die ridderschap ende an die kleyne stede om heer to comen 14 s. 4 d.

a Lees ‘XI’ inplaats van ‘XI M’.

1 i.e. Berkelside.

Des maendages na sunte Merten Jan van Gemen mit brieven to Deventer an des heren raet van Utert ende an die drie hoeffsteden Deventer Kampen ende Swol die doe bynnen Deventer weren om by onss to komen achter den Ryen tegen onsse vier hoeffsteden onss lantss van Gelre 5 s. 5 d.

Des wonsdages daer nae die selve Johan mit 1 brieff an den heer van Batenborch to Aenholt om een bestant tusschen oen ende den stychschen 10 s. 10 d.

Des donredages daer nae Herman van Zuest to Kollen mit den geleytssbrieven an Willem van Bacherach ende voert mitten anderen brieven om des geltss willen 2 lb. 10 s.

Des vridages up sunte Katherinen Hudemaker mit 1 brieff toe Aernem, vort to Nymmegen an onsen raetssvrenden 10 s. 2 d.

Des wonsdages up sunte Andreas, Hudemaker mit 1 brieff toe Eertbeeck an den joncker van Bronchorst 2 s.

14 lb. 15 s. 7 d.

(folio 27^{recto})

Des saterdages na sunte Andreas Jan Hudemaker mit 1 brieff to Deventer an die stat 4 s. 1 d.

Des dinxdages daer nae Aelbert Lifferinck mit 1 brieff to Deventer aen den raet oen to wittigen van den bestande des heren van Batenborch dat dat hier was dar hie enen nacht lach ende verteerde 3 kromstert, 6 s. 10 d.

Des vridages na Conceptio Marie Jan van Gemen mit 1 brieff to Deventer om dat lieffgelt 5 s.

Des maendages dar nae die selve Jan to Deventer mitten brieven van den lieffgelt ende haelde dat gelt van den priester dar hie lach 1 nacht ende ½ dach, verteert mit sinen loen 10 s. 3 d.

Op den selven dach Herman van Zuest toe Aenhoelt mit 1 brieff ende mitten bestande tusschen den stichte ende den heer van Batenborch 8 s. 3 d.

Des wonsdages zavens dar nae Johan Hudemaker mit 1 brieff to Kampen om den scharprichter doe Arent Wenekinck hier sat ende up die tijd den niet en brachte 14 s. 4 d.

Des wonsdages avent Conceptio Marie Aelbert Liefferdinck to Kollen mit 1 brieff an Johannes Schoeke om dat lieffgelt van den duesent gulden ende lach dar twee dage om der antwert 2 lb. 13 s. 2 d.

Des maendages na Lucie Aelbert Liefferinck mit 1 brieff toe Deventer an den Raet 4 s. 1 d.

Des dinxdages avent sunte Thomas Aelbert Liefferinck to

Kollen mitten besegelden brieff van den lieffgelt van den duesent rinsschen gulden den hie dar brachte ende lach dae 3 dage ende wachtede na die antwerde 3 lb. 2 s. 6 d.

Des donredages dar nae Jan Hudemaker mit brieven die Yselside up an die ridderschap ende an die kleyne stede om heer to comen 14 s. 5 d.

Op den selven dach Herman van Zuest mit brieven die Byrkelside up an die ridderschap ende cleyne stede om heer to comen 14 s. 10 d.

Op den selven dach Henrick Sticker mit 1 brieff toe Eertbeeck an den joncker van Bronchorst 3 s. 3 d.

Op den selven dach Esken to Dorthe mit 1 brieff om heer to komen 2 s. 10 d.

Des vridages up Dartynen Aelbert Liefferinck mit 1 brieff to Groll van wege onss heren genaden van Gelre an den richter van den man die to Groll gevangen sat dar die weyken an gevonden worden 10 s.

Des maendages daer nae Herman van Zuest mit 1 brieff to Lochem an den raet 4 s. 1 d.

Op den selven dach Osseman mit 1 brieff to Keppel an joncker Sweder van Vorst 5 s.

Des saterdages na Agnetis Jan Hudemaker mit 1 brieff toe Aernem an den raet 6 s. 3 d.

Des maendages dar na die selve Jan mit 1 brieff to Deventer om den scharpprichter 4 s. 2 d.

Op sunte Pauwels avent Berent Bannynck mit 1 brieff to Aernem an den raet om den dach to verleggen van den ordel dat onse raet onder hefft 7 s. 6 d.

Op den selven avent Jan Hudemaker mit brieven to Doesborch ende to Doetinchem an den raet als van oen een antwert to begeren offt sie bliven wolden by den vier hoefftsteden dan niet 7 s. 4 d.

Des maendages dar na Liefferinck to Roderloe mit 1 brieff an Henrick van Voerthuesen om oen een wete te duen van wegen Wendelen van Weken 6 s. 7 d.

Des sondages na Purificationis Marie Rembolt mit 1 brieff to Deventer an den raet 5 s.

Op den selven dach Peter Hansschemaker mit 1 brieff to Nymmegen dar an onsen raetsvrenden gesant 12 s. 8 d.

Des maendages daer nae Herman van Zuest to Dipenhem aen den drost Arent van Verwelde mit 1 brieff als om der gevangen wil die gevangen weren uyt den lande van Zutphen die

Arent ten Goy gevangen had ende dat gelt een deels op den huese betaelden 6 s. 2 d.

Des sondages na Scholastice Virginis Hudemaker mit 1 brieff toe Duesborch an den raet als van oer deel van den gelde dat sie schuldich sint van den reysen to Lubeck[1] 4 s. 1 d.

Des maendages daer nae Rembolt mit 1 brieff ter Borch an den heer van Wissch, vort van daer to Elten daer hi den vant 12 s. 6 d.

Des saterdages daer nae Rembolt mit 1 brieff toe Aenholt an den heer van Batenborch om des bestandes wyl tusschen oen ende dien van Deventer, daer hie enen dach wachtede na der antwerde 12 s.

Op den selven dach Peter Hansschemaker mit 1 brieff to Deventer an den raet 5 s.

Des dinxdages up avent sunte Peter ad Cathedram Herman van Zuest mit 1 brieff to Deventer als mitten antwert van den bestande tusschen den heer van Batenborch ende die van Deventer 4 s. 1 d.

15 lb. 15 s. 9 d.

(folio 27^{verso})

Lyeffnisse van badeloen.

Item geschenckt van beveel der schepenen des jonckeren bade van den Berge doe hie die antwerde brachte van den joncker van den Berge van der sake van den bestande van der gemeynre greeffschap van Zutphen 1 lb.

Gegeven des jonckeren bade van den Berge van beveel der schepenen die die antwert brachte van Johan van Coverden to Vreden ende weder om ten Berge 2 lb.

Gegeven van beveel der schepenen den spoelluden van Swol 1 postulaetsgulden maket 1 lb. 13 s. 8 d.

Des wonsdages na Remigii gegeven den baden van Campen ende van Swol van beveel der schepenen 10 s.

Des sondages avent Victoris gegeven van beveel der schepenen den baden van Nymmegen die die geleitssbrieve brachte van onss vrouwen van Gelre dat wij geleide hadden in Hollant ende in Zelant hent sunte Merten 5 s.

1 In verband met een dagvaart der Hanze.

(folio 28^{recto})

Ontkost van Moelen

Gegeven den heren van Belheem[1] voer 3 molder weiten die sie jaerlix hebben uyt der moelen vor ellic molder 26 stuver, maket 9 lb. 15 s.

Gegeven Thomas Hansschemaker van aver jaer die raken schoen to maken baven ende beneden by den watermoelen 5 lb.

Gegeven Dobben Andriessen van dat hie die moelen aver jaer vervaert 30 lb.

Johan Helbergen vor siin loen dat hie die moelen aver jaer mit schofeln ende kammen verwaert 36 lb.

Des sondages up Invocavit verloent van een asse gebunden in een alymoel ende van een praem gemaket up die windemoel buten die Spyttaelspoerte to samen 1½ dach, des dages 8 kromstert, maket 10 s. 10 d.

Des sondages na Visitatio Marie verloent van der windemolen bueten der Marsschporte enen nyen wintbalck in to leggen Coert Helbergen 3 dach, Johan van Monster 3 dach, elken des dages 8 kromstert, Gadert Mullener 2 dach, des dages 4½ kromstert, maket 2 lb. 11 s. 10 d.

Gegeven vor smeer dat men besichde in der watermoelen 1 lb.

Noch gegeven voer 5 quarten moelensmeerss 1 lb.

Gegeven Gadert den Mullener van dat hie hefft helpen maten up den windemolen om cruit van 5 weken 4 lb.

Gegeven vor 52 ellen lynen dueckx ellick elle 1 oelde braspenninck zeyle aff to maken to der windemolen noch gecofft 5 ellen dueckx vor 14 kromstert die quemen to den nien butten, maket 8 lb. 18 s. 2 d.

Noch gegeven om linen dueck zeyle van to maken vor 24 24 ellen ellic elle 1 witte stuver ende gegeven vor 2 mande kalen to behueff Dobben 30 kromstert ende vor 1 vueder torffs 14 kromstert, maket 5 lb.

Gegeven meister Jan Towsleger vor een wintreep quam an der windemoelen buten der Spyttaelsporte die woech 54 lb. ende vor 54 vadem harene korden to den zeilen van elken vadem

1 Klooster Bethlehem bij Doetinchem. Zie Monasticon Batavum, II, 1941, pag. 56. Vergel. ook W.L. BOUWMEESTER. Het Klooster Bethlehem bij Doetinchem, 1903; en voor de oudste geschiedenis F. KETNER, De oudste oorkonden van het klooster Bethlehem te Doetinchem, 1932.

½ kromstert, dat 100 van den wintreep gerekent 8 arnemsche gulden, maket 5 lb. 18 s. 2 d.

Des sondages na Omnium Sanctorum verloent van den inganck gemaket van der watermoelen van beyden tziden van der bruggen gestratet, meister Gerijt Straten 4 dach des dages 8 kromstert, Oelthues siin knape 4 dach des dages 6 kromstert. Nevenoirt mit siinre kaeren gevuert 8 kar sandes, elke kaer 3 oertken, maket 2 lb. 16 s. 4 d.

Item gegeven vor 4 nie saetkorve in der moelen 1 lb. 10 s.

Gegeven meister Jan Towsleger voer 29 harener korden to der windemolen, ellic vadem ½ kromstert, maket 13 s. 2 d.

Gegeven vor 1 ny tralyhaeck die tralien mede schoen to maken 5 s. 5 d.

Gegeven Johan Kranss van tween stenen gegruuet in Kaelsackx ampt dat Kaelsack niet en rekende ende Alpher oeck nae oen niet betaelt en hefft 5 lb.

128 lb. 17 s. 7 d.

(folio 28^{verso})

Lyeffnisse van gueden lueden
Gegeven van beveel der schepenen

Hanss onss heren heralt van Gelre 1 golden arnemssche gulden, maket 1 lb. 7 s. 6 d.

Des donredages na Invocavit van beveel der schepenen gegeven den pyperss van Deventer 1 postulaetsgulden maket 1 lb. 13 s. 8 d.

Des dinxdages na Oculi gegeven van beveel der schepenen den pypers van Romonde 1 arnoldus gulden, maket 1 lb. 7 s. 6 d.

Op den selven dach gegeven van beveel der schepenen den pypers van den Ham 6 stuver, maket 15 s.

Des saterdages na Letare gegeven van beveel der schepenen den pypers van Zuest 1 arnoldus gulden, maket 1 lb. 7 s. 6 d.

Des saterdages na Margarete gegeven van beveel der schepenen onses heren trumper van Gelre 1 postulaetsgulden, maket 1 lb. 13 s. 8 d.

Des wonsdages na sunte Jacob gegeven van beveel der schepenen den spoelluden van Nymmegen 1 postulaetsgulden, maket 1 lb. 13 s. 8 d.

Des vridages na Egidii gegeven van beveel der schepenen den heralt des marckgreven van Brandenborch 1 lb.

Des dinxdages na Nativitas Marie gegeven van beveel der

schepenen den pypers van Wesel 1 golden arnoldus gulden maket 1 lb. 7 s. 6 d.

Des wonsdages na Victoris geschenckt van beveel der schepenen den tween heralden dier twier heren van Beyeren 2 lb. 10 s.

Des donredages na Alle Hilligen geschenckt van beveel der schepenen ons heren heralt van Gelre 1 golden kroen, maket 3 lb.

Des maendages na sunte Agathe gegeven van beveel der schepenen den pypers van Amsterdam 1 lb.

(folio 29^{recto})

Van tymmeringe

Item gecofft van Gerijt van Trist van Nymmegen up den saterdach na Invocavit 100[a] kalkes dat 100 vor 29 postulaetsgulden ende gaff 2 tonnen bynnen dar up gegolden to wincoep 5 quarten, die quart 5 kromstert, maket 49 lb. 9 s.

Op den sondach Oculi verloent van kalck to beslaen Jan van Utert 6 dach Arent Bunte 5½ dach Rembolt 6 dach Arent Henricxss 4 dach, elken des dages 4½ kromstert. Item Nolde Esseling gevuert 60 kaer sandes den kalck mede to beslaen, elke kaer 3 oertken. Die selve noch gevuert 37 vat waters, ellick vat 3 oertken. Item den vuerlueden verloent die den kalck upgevuert hebben des 18 vueren was myn 2 tonnen die uytbrengen 106 tonnen, van elker vuer 5 kromstert, maket 11 lb. 15 s. 10 d.

Des sondages up Letare van den vorschreven kalck to beslaen verloent mede van keselingen to meten ende den helpen to laden in den karen den men verstratet hefft buten der Laerporten, Jan van Utert 3 dach Arent Bunte 3 dach Arent Henrixss 2 dach Rembolt 1½ dach. Elken des dages 4½ kromstert. Item Nolde Esselinck gevuert 11 karen waters ende 19 karen sandes den kalck mede to beslaen, elke kar 3 oertken, maket 2 lb. 19 s. 4 d.

Item gecofft van Henrick Haecken van Doesborch 200[a] kalkes ende 1 ton dat hondert 29 postulaetsgulden dar up verdroncken 12 quarten, die quart 5 kromstert, dar vor bynnen gengh 4 tonnen. Item dar na noch gecofft van Henrick vorscreven 163 tonnen kalx dat hondert 29 postulaetsgulden dar up verdroncken 10 quarten die quart 5½ kromstert, dar vor bynnen gegeven

a In Hs. ontbreekt: tonnen.

a In Hs. ontbreekt: tonnen.

4 tonnen. Soe beloept sich dese kalck 68 rinssche gulden 17½ stuver. Item noch van den knecht 4 tonnen kalcx die ton 11 kromstert, maket to samen 179 lb. 8 s. 4 d.

Item gecofft van Henrick Haecken 73 tonnen kalcx doe men hem van betalen sal 67 tonnen want die kalckx een deels melich was, dar up verdroncken 10 quarten die quart 5 kromstert, dar vor bynnen gengh 4 tonnen van den 67 tonnen. Item noch ontfangen van den knecht 5 tonnen meels, stonden voer 13 stuver. Gegeven den vuerlueden desen kalck up to vueren 83 kromstert. Item coste te beslaene van elke tonnen 14 groetken ende van sande to vueren 30 kromstert. Ende hier van betaelt den begynen 37 tonnen kalkes van hem geleent werden, die to den nien torn[1] quam. Ende die ander licht beslagen by Berent Stuvenberchx huess, maket 42 lb. 7 s. 4 d.

304 lb. 15 s. 10 d.

(folio 29^{verso})

Van den gebacken tychelsteen

Des saterdages na Laurentii gerekent mit meister Gerit tycheler van den ijersten lagen aven stiens die groet was soe die rentmeister Henrick Kreynck van oen ontfangen hefft hondert duesent ende 19.500 ende meister Geryde vorscreven gegeven van elken duesent 31 kromstert to sinen verdienste dat sic beloept 168 lb. 7 s. 9 d. Die gecost hefft toe barnen an holte 90 rinssche gulden ende 35 kromstert ende van elken duesent gegeven den schipplueden desen stien vorscreven van den Marssch to brengen by den toern[2] 6½ kromstert ende 5½ kromstert to verdrincken, maket to samen 430 lb. 10 s. 10 d.

Noch ontfangen van meister Geride vorscreven aen stien van sinen aven up Helbergen 70 duesent stiens, ellic duesent 2 lb. 2 buddreger. Ende 5 kromstert vor dat vueren. Ende dese stien van den laegen aven ende van meister Gerijde vorscreven is gecamen to den nijen toern buten der Vischporte ende to den vlogel an den grave by den toern ende vor an die Veerstege, maket 175 lb.

Item noch ontfangen van meister Gerijde drie duesent ende 800 stiens des twee duesent gecamen is to den putte buten der Larporte ende duesent an Wernsvelder kerckmuer ende dat ander an dat tolhus ende ander mueren by der toch baven ende

1 Namelijk de Bourgonjetoren.
2 De steen diende voor de bouw van de Bourgonjetoren.

gegeven van den enen duesent to Wernsvelde gevuert, 11 kromstert ende van den 800 gegeven 7 kromstert, maket 9 lb. 9 s. 2 d.

Des saterdages up jaersavent gerekent mit meister Gerijde vorscreven van den anderen lagen aven stiens die groet was 87 duesent ende 300 die gecamen is to den toern buten der Vysschpoerte. Ende meister Gerijt gegeven van elken duesent stiens to sinen verdienste 31 kromstert, dat sick beloept 123 lb.

Ende Gerijt Gysen gegeven mit sinen gesellen van der selven stien to brengen van den lagen aven up dat werck van elken duesent 6½ kromstert dat sic beloept 23 arnoldus gulden ende voert ende 3 kromstert oen gegeven to verdrincken. Ende dese selve aven vorschreven hefft gecost to barnen an quasen ende an holte 181 lb., dar sic an holte van averde, dat sic beloept 25 arnemssche gulden dat meister Gerijt van hem beheelt, vor die 25 gulden. Die 25 gulden vorschreven affgecort soe beloept sick die stien vorschreven mitten onrade, maket to samen 302 lb. 4 s. 7 d.

Op den selven dach gegeven meister Gerijde van 19.500 stiens van sinen wercke up Helbergen van elken duesent 2½ lb. mitten vuerloen die an den toern vorschreven gecamen is, dat to samen maket 48 lb. 15 s.

Noch ontfangen van meister Gerijde 2 duesent ende 100 stiens die gecamen is an die stien strate an den Werve allick duesent 2 lb. 2 buddreger ende van elken duesent to vueren 5 kromstert, maket 5 lb. 4 s. 7 d.

Summa quinta 1821 lb. 16 s.

971 lb. 4 s. 2 d.

(folio 30^{recto})

Van der schepenen maeltijd up sunte Peters dach ende des anderen dages.

Gegeven voer weitenbroet roggen ende tafelbroet pasteydenkoppe ende byer 8 lb. 5 s. want rogge ende weite duer was.

Item vor kruet an den galentiin ende to der spysen ende voer sueckerkoken 30 lb. 5 s.

Item voer wiin to den galentiin ende op der tafelen 40 lb. 10 s.

Item vor snoecke ende galentiin ende up den taefelen vor karpere stockvissch herinck zalm zeelte ende barsschen ael ende pasteyden dat to samen quaet to krygen was want alle strome ende water bevroren weren 47 lb.

Item voer vygen ende rasinen die men halen moste to Nym-

megen ende to Kampen want daer noch niet aver gecamen en was ende die strome bevroren weren 13 lb. 10 s.

Item voer aly honich ende erwten 3 lb. 8 s.

Den gesinde to drinckgelde 10 s.

143 lb. 8 s.

(folio 30[verso])

Van yserwerck

Des sondages up Oculi van yserwerck to der windemolen, watermolen, alymolen van de halsbande an brede van negelen to den nien tolhues hengelschen klincken ende reehaspen to samen 14 lb. 10 s.

Des sondages up Letare van yserwerck an scharpinge, negelen, hengelschen to den werve ende huesken buten der Marschporte ende an yseren schoen onder den paelen 12 lb. 13 s.

Des sondages up Judica an yserwerck to den hueskens vor der Marschporte ende Laerporte an negelen, hengelsschen ende 3 vormen gebunden to den tychelaven, 2 lb., 16 s. 4 d.

Des sondages up Palmaren van yserwerck van banden mitten negelen bolten by den kraen[1] van negelen to der Holsterbruggen bolten ende yserwerck to den boem buten der Marschpoerte to den moelen ende van cleen banden to der moelen ende van tween banden to der ameyde buten der Nierstatsporte, 10 lb. 12 s. 8 d.

Des saterdages up paeschavent to der Werve buten die Vischporte an negelen an schoen to den paelen ende to der watermolen enen nyen hals to der spyllen maket 9 lb.

Des sondages up Misericordia Domini van hengelschen haecke ende slote an den slachboem an den dieck op den Engh ende van negelen an den Werff ende van den slote an den slachboem buten der Marschpoerte 24 lb. 5 s.

Des sondages up Cantate van dubbelen scharpingen an den Werfft, van tochbanden ende dat ronsel an den moelen ende den weidemeister op den hoeffden 3 lb., 13 s., 9 d.

Des sondages up Vocem Jocunditatis, van 1 nien tapp gemakt an die asse in die watermoelen ende enen nyen bant dar om gelecht, noch 2 ander bande dar om gebunden ende 2 keselingen tonnen gebunden to samen 9 lb. 15 s.

Des sondages up Exaudi van platen, pannen ende van dubbelden scharpingen ende ander negelen to der tochbruggen, by

1 Zie hiervóór pag. 109, noot 1.

den tolhues ende van 1 spyl onder die tochbrugk 5 lb. 10 s.

Des sondages up Pinxsteren van der heyen twee toe vermaken ende van tween wintbanden om dat bluck ende van negelen to den tolhues, 19 lb. 11 s. 2 d.

Des sondages na Pinxsteren an hengelschen ende negelen to den tolhuess ende an hengelschen to der donrebussen kruetmoele, 3 lb. 10 s.

Des sondages na sinte Viet van twee tralien an die Veerstege ende an spylen in die gate ende an haecke an der poert van der Veerstege, an hengelsschen, negelen to den tolhues van slach to vermaken an die Nyestatsporte ende to den vleysschhues 8 lb. 17 s. 6 d.

Des sondages na Visitatio Mariae boltkens to der averheyen ende platen to den schiven. Een gesteekasse mit twee gesteeken pannen ende nagelen to den wintmoelen buten der Spyttaelstatporte ende yserwerck to den tolhues vor den schornsteen 12 lb. 10 s.

Des sondages na Translatio Martini to der windemolen buten der Marsschporte an schenen an die asse ende an wintbanden ende an nagelen 7 lb. 5 s.

Des sondages na Marie Magdalene an krammen buten de Visschporte an nagelen ende van backen gebunden 9 lb. 17 s. 4 d.

Des sondages avent Petri ad Vincula an krammen to den nyen torn ende an negelen to den nyen steygeren, 20 lb. 17 s. 9 d.

Des sondages na sunte Peter an scharpingen ende an ander negelen an den nien Werff ende een potken gesteelt an der watermoelen 8 lb. 15 s. 11 d.

Des saterdages up Kermisavent van tween weken van dubbelden scharpingen ende lasschnegelen to der kleynre sluesen an den nien Werff ende an dat steyger van den nien toren ende to den sluesen in den dyeck by den nien torn, 9 lb. 17 s. 3 d.

Des sondages na Egidii van dubbele scharpinge lassnegelen ende middelnegelen to der kleyner sluesen ende van yseren tralikens to der kleyner sluesen tusschen den grave ende der Yselen ende van anderen negelen to der windemolen ende to den steyger bij den nien toren ende to den Werve ende plancken mede genegelt; 14 lb. 18 s. 2 d.

(fol. 31^{r})

Des sondages na Lamberti van dubbelden scharpingen ende slichten buten der Spittaelstadtspoert tot den Werff ende to der windmoelen ende van een ketten to des weydemeisters schip 10 lb. 4 s.

Des sondages na sunte Michiel van yserwerck to den nien boem die gehangen is aver die Byrkel als ogen vederen wirvelen ende haspen dat to samen woech 2 hondert ende 2 lb. vor dat hondert gerekent 8 arnemsche gulden vort van negelen to den nien torn to der moelen ende van scharpingen to den nien sluesken buten die Nyestat, 19 lb. 19 s. 2 d.

Des sondages na Victoris van tween slaten an dat tolhues buten der Laerporte ende van negelen an dat selve huesken ende 2 slotel den weydemeister, 2 lb. 10 s.

Des sondages na Omnium Sanctorum van 2 bluckslaten ende van negelen an den Werff ende an Emperbrugk 5 lb. 10 s.

Item gerekent up den selven dach dat gecamen is an der bruggen buten der Laerporte ende an den kuem an der veerster bruggen in den dieck den Herman Verver hefft laten maken, 15 lb.

Des sondages na sunte Elseben an hengelsschen ende van een haspe daer die ronneboem an hanget up Wernsvelder dieck dat to samen woech 71 lb., vort van negelen an den selven boem ende van negelen buten der Vysschporte to den Werve, 10 lb. 10 s.

Des sondages na onser Vrouwen Conceptionis an wintbanden an dat kamrat ende van 4 bolten an dat kamrat an der alymoelen voert van een tasschenslot ende an negelen, 3 lb. 15 s.

Des saterdages up Kerssavent an negelen to den molen ende van enen tasschenslot to den waterboem ende van een yeschhaeck, 2 lb. 11 s. 4 d.

Des sondages na Agnetis van yserwerck to den alymolen van banden an den tapp an der asse ende van buten an den korven an der watermoele van negelen ende van enen halsyser in den Apenstart 15 lb.[1]

Des sondages na Scholastice Virginis van negelen to der Averporte ende to der trappen an den Werff buten der Visschporte ende van negelen to den banden an den balck to der wasschtrappen, 4 lb.

Des sondages na Valentini van tween yseren roeden to den schorsteen in der schepenen kamer, ende van yserwerck to den watermolen als die grote spulle toe vermaken ende van banden gedreven up die asse ende van 10 banden op dat holtwerck baven de nier mueren bi den graven an den nien torn ende an negelen ende den weydemeister een yser die plellingen mede to snoyen ende een yser die plellingen mede to setten 18 lb. 15 s.

Item noch gegeven meister Gadert den smyt van drie dweer-

1 De gevangenis; een toren van de noord-oostelijke Berkelpoort.

bilen ende 2 breeckysere ende 4 spin ysere to verstelen 48 kromstert ende van 5 hondert ende 20 enden to scharpen dat hondert 12½ kromstert die meister Geryt ende siin selschap gebesicht hebben to den nien toern den stien mede schoen to maken, maket 5 lb. 2 s. 7 d.

Noch den selven gegeven van 6 banden up dat kamrat ende an negelen to den moelen ende van negelen to den Werff, 4 lb.

Noch oen gegeven van 38 stucke billen to verstelen dat stuck een oelde vleemss ende van den billen to scharpen aver jaer 7 pond, maket 10 lb. 17 s. 8 d.

(fol. 31^{v})

Van gemeyn onraede.

Des donredages up sunte Mathiasdach doe onse schepenen to samen teerden in die raetkamer doe men die busse up dede ontbrack dar an 22 quart, die quart 5 kromstert, maket 5 lb.

Des sondages na sunte Peterssdages doe men dat kundichbueck lass gegeven den schepenen ende rade mit oeren gesinde to presentien 5 lb. 4 s.

Des saterdages na Invocavit geschenckt den baden van Harderwijck van beveel der schepenen, die dat meerswiin brachte 1 postulaetgulden an den vuerman voer siin vuerken 1 postulaetsche gulden ende vor hem beyder in der herberge betaelt, 14 kromstert, maket 3 lb. 19 s. 3 d.

Gegeven Frederich van Wageningen van 2 vymen daeckx dat hegehues mede to decken elke vym 20 kromstert, maket 1 lb. 16 s. 4 d.

Gegeven Wolter Schyllinck van tween kluesteren gemaket to den halsbanden vor Vreden 8 lb. 3 s.

Gegeven vor 3 vierdel boerden die men besichde den Werff mede to steygeren daer die hey op staen solde, 9 rinssche gulden, maket 22 lb. 10 s.

Gegeven den baden van Dansinck die hier die brive brachte ende voert to Aernem van beveel des scepenen des wonsdages na Letare 8 s. 3 d.

Gegeven Fye Ringen 13 stuyver van wiincop van Kodden ende Jan Witten holt dat to den lagen aven gecamen is maket 1 lb. 15 s.

Des sondages up Judica verloent van den hegehues gedeckett op den tychelavent Jan Brucker 7½ dach des dages 8 kromstert, Herman Lambertss die oen opperde 5½ dach des dages 3 kromsterten, maket 3 lb. 9 s. 7 d.

Op den vridag na Judica ontfangen van Geriit den Wever so hie dat waeckgelt[1] van den borgeren gehaelt had van den ijersten termijn dat om gecamen was op Letare verleden des 37 lb. was 17 s. 9 d, daer van geloent 7 wekers als Henrick Janss, Derick Sluter, Henrick Geerlichss, Wolter van Velen, Henric Splinter, Henrick Porter, ende Alert Jansz. elken van elker nacht 1 butken beloept sich elken 6 lb., ende 4½ kromstert, dat sick to samen beloept 43 lb. 9 s., 10 d., daer en tenden upgelecht ende uytgegeven, 5 lb. 11 s.

Gegeven Wiinrick den Bombert onsen pyper was van beveel der scepenen want hie oerloff kreech ende quelke to quam als hie sede 4 arnoldus gulden, maket 5 lb. 10 s.

Des sondages up Palmaren verloent van den hegehues op den tichelavent gestoppet ende van den huessken op den Marssch op die tichelrie Jan Bruecke 6 dach des dages 8 kromstert, Herman Lambertss, 5½ dag des dages 3 kromstert, maket 2 lb. 13 s. 8 d.

Op Verswaren maendach na Paesschen gegeven den schepenen mit oeren gesinde to presentien, 2 lb.

Gegeven Geriit den pender, Herman van Suest ende Aelbert ons baden mit oere selschap die en meynachte waeckede op den Engk, voer die ossen 1 lb. 8 s. 3 d.

Gegeven vor ½ vat boteren ende 1 wage kesen, die men den lantlueden gegeven hefft, die den dieck up geschaten hebben an Holsterbrugk, dat stont 5 rinssche gulden ende 8 stuyver, maket 13 lb. 10 s.

Gegeven Berent ten Sliecke van 5 vueren sliete elsene paelen van to maken gevuert van den holtmarckt buten der Nyerstat van elker vuer 3 kromsterten maket 13 s. 9 d.

Item doe onse schepenen gegaen weren tot tween reysen buten der Laerpoerte ende schowden die laken oen gegeven to presentien 4 lb.

Item doe meister Thiess die bodel hier was ende Johan van Kuenre in den stock sat oen gegeven van beveel der schepenen 1 arnoldus gulden ende vor oen betaelt dat hie verteert had 54 kromstert, maket 3 lb. 1 s. 8 d.

1 De burgers betaalden enkele keren per jaar waakgeld. Van het ontvangen bedrag, dat niet steeds gelijk was, betaalde men wakers, die per nacht beloond werden. Aangezien de termijnen, waarover de burgers betaalden niet even lang waren, bleef er soms geld over, en soms kwam men te kort. De overgehouden bedragen werden als inkomsten, de tekorten als uitgaven geboekt.

Item gegeven vor 1 elle blaews lakens der stat gesinde oer leverye up to maken 20 stuver, ende den stycker gegeven van 17 leveryen gemaket van elker 5½ stuver, maket 14 lb. 3 s. en 9 d.

Gegeven vor 1 wage keesen 22 stuyver die Herman Buer kreech die die mannen eten solden die graven aen den Laerport dyeck maket; 2 lb. 15 s.

Item des avondes doe die heer van Wissch, mitten burgermeisteren uyt den stock quemen van Jan van Kuenre ende vort in die malvezete[1] gengen verteert ende oen geschenckt 45 kromstert, maket 2 lb. 11 s.

Op die selve tijd als maendagh na Vocem Jocunditatis gegeven meister Thiess den scharprichter die mede in den stock was, 1 arnhemsche gulden, ende had verteert 46 kromstert, maket 3 lb. 9 s. 3 d.

223 lb. 8 s. 8 d.

(fol. 32[r].)

Gegeven Derick die Mey van zeelten[a], die in der statgrave quemen, 14 butken maket 19 s. 1 d.

Item gesant meister Johan Zidensteyn to Zanten om to besien, woe dattet mit onsen bussen weer verteert 2 lb.

Doe men dat ijerste gerichte claerde, ontbrack an der presentien, 3 lb.

Des sondages na Pinxteren verloent van donrekruet gemaket Zidensteyn 3 dagen des dages 8 kromstert, Blotekamp 3 dagen Henrick Poerter 3 dagen, die oen daer to holpen elken des dages 5 kromstert, item vor rosel, wiinetick, ende tow 6 kromstert maket, 2 lb. 14 s. 7 d.

Op deselven dach verloent van holte gevuert van den tichelaven an den lagen aven up den Marssch Gerit Gysen 3½ dag Jan Bunte 3½ dag, Arent sin soen 3½ dag, Gerrit Kijelsbergh 2½ dag, Palick 3 dagen, Ment Wolbertszn 2 dagen, Blotekamp 3 dagen, Momme 3 dagen, Zegevalck 3 dagen, Wolter van Hoeren 2½ dagen, Jan van Schalmoen 3 dagen, elken des dages 4½ kromstert. Item Gerrit Gysen scypp 3 dagen elkes dages, 9 kromstert, maket 7 lb. 18 s. 5 d.

Item verloent van stienructzen[2] gevuert buten der Vischpoerte

1 Malvesie, zoete wijn.
a In Hs. tweemaal ‘van zeelten’.
2 Puin.

up Helbergerdieck Willem Tolner 3 dagen des dages 6 kromstert maket 17 s. 6 d.

Item gegeven vor een eynde van eenre mast dat 1 boem wesen sal aver die Byrkel 15 stuver maket 1 lb. 17 s. 6 d.

Gegeven den Jongen Jan....[a] vor 3 stuck holts daer van den enen ene busselade van gemaket wert to der nyer slangen die.....[a] gemaket wert, ende dat ander vort an den Werff quam daer up gegolden 1 quarta to wincop maket to samen 6 lb. 19 s. 7 d.

Gegeven Otten van den waren to scheuren voer der smytten 2 lb.

Des sondages na Sinte Viet verloent van donrekruet gemaket Zidensteyn 1 dag des dages 8 kromstert Henrick Poerter 1 dag des dages 5 kromstert ende voer wiinetick 9 oertken maket 14 s.

Gegeven Werner Uden ende sinen gesellen van grawensteen up to arbeiden 14 s. 8 d.

Gegeven Derick Pyper van een nie zwanen net gemaket 24 kromstert maket 1 lb. 1 s. 10 d.

Item doe men dieck up schoet an Holsterbrugge hebben die mannen gehad an bier 11 vat koyts dat vat 15 stuver ende hebben gehad an brode 3½ molder rogge dat molder 30 stuver gerekent ende van ellic molder to backen 3 stuver ende an den Cruseldage gehad 20 kromstert an weitenbrode Gerijt Salick mit siinre kaer bier ende broet gevuert an Holsterbrugk 14 vueren van der vuer 2 kromstert maket 36 lb. 8 s. 2 d.

Item gecofft in die Meymarckt van Peter van der Maesen van Bomel[1] 13 zwarte die to samen aver heelden 25 ellen myn 1 quarts ellick laken 7 rinssche gulden daer men 40 schutten mede klede ende oeren knecht elken 6 ellen daer Henrick Kreynck rentmeister selven van beheelt 17 ellen, die 17 ellen affgecort beloept sich dat an der 94 rinssche gulden ende 8 stuvers maket 233 lb. 10 s.

Item meister Johan Zidenstein tot Aernem gesant die daer die donrebusse an ene nie lade leet leggen die daer gemaket was, oen gegeven vor siin loen ende teringe 29 wit stuver, noch gegeven den schipper die dat holt van hier to Aernem vuerde daer

a Eén woord onleesbaar.

a Eén woord onleesbaar.

1 Deze post is interessant, omdat daaruit blijkt van de export en verhandeling van laken uit Zalt-Bommel. Deze export blijkt ook uit de Kämmereirechnung van Münster uit het jaar 1458/59, alwaar de aankoop van ‘9 elen rodes bomelsches de elen vor 7 s.’ vermeld is. Vergel. Fontes Minores medii aevi, XI, 1960, pag. 78.

men die lade van makede 18½ kromstert, maket to samen 4 lb. 9 s. 4 d.

Gegeven van beveel der schepenen der vrouwen uyt den lande van Cleve die oer peerde genamen weren 10 s.

Gegeven Andries Gerijtssoens wieff van 5 vymen weert ryses dat gekamen is to den tuen ende dyeck buten der Nierstat ende an Holsterbrugk die vym 4 Aernemsche gulden maket 19 lb. 1 s. 10 d.

Item Geryt Salick gevuert die wintbalck ende plancken bueten der Marsschpoerte to der wintmolen ende weder stucken ende stollen gevuert van der wintmolen an dat gruethuus 6 vueren elke vuer 3 kromstert maket 16 s. 4 d.

Item gegeven vor 2 vueder holtss to der cleynre sluesen buten der Spyttaelspoerte 32 stuver maket 4 lb.

Item gecofft 5½ vym daeckx[1] die hegehuese mede to decken op den tichelavent die vim 23 kromstert ende 3 vyme stroess die vym 7 kromstert maket 6 lb. 14 s. 1 d.

336 lb. 5 s. 10 d.

(fol. 32^{v}.)

Gegeven Mense Smediken vor grave elsene paele 22 stuver maket 2 lb. 15 s.

Gegeven van beveel der schepenen Otto Bolken ende enen anderen klerck van myssiven to schriven die mitter haest gesant worden an de ridderschap als van den bestande 9 s. 2 d.

Op den sondag na Translatio Martini ontfangen van Gerijt den Weker soe hie dat waeckgelt van den borgeren gehaelt had van den anderen termyn dat omme gecamen was op den selven dach vorschreven des 38 lb. was ende 2 kromstert daer van geloent 7 wekers als Henrick Janssoen, Derick Sluter, Henrick Geerlixs, Wolter van Velen, Henrick Splinter, Henrick Porter, ende Alert Janssoen, elken gegeven 4 lb., 3 kromstert, soe liepp hier aver 9 lb. 2 s. 11 d. dat geschreven staet in der upboeren[2].

Item weder gegeven eenre vrouwen van Vreden van beveel der schepenen 10 stuver die sie gegeven had Henrick des Schulten knecht solde sie oer peerde weder krygen die in der bestande genamen weren. Maket lb. 5 s.

Gegeven vor 2 tonnekens dar donrekruet inne was dat to Aernem quam die nye busse mede to besuecken 12 s. 6 d.

Gegeven Jan van Bleeck vor 8½ vuett Bentemer stiens van

1 Dak van leisteen.

2 Zie hiervóór, pag. 161, noot 1; zie ook pag. 63.

elken vuett 8 kromstert dar die gate van gemaket wert achter Rensenhuess van Mekeren, maket 3 lb. 1 s. 9 d.

Gegeven van beveel der schepenen den Spyttaelspoerte to vullenste tot oeren branthaeken ende ladderen 8 lb.

Gegeven Willem Bodeker van 100 banden op kalckupene gelecht ende vor twe nie keselinck tonnen ende van 4 nie kalckbacken gemaket 100 kromstert maket 4 lb. 10 s. 11 d.

Gegeven Henrick Orinck 14 stuiver vor 1 vat koyts dat die schutten kregen up den Hilliger Sacramentdach, doe sie vor die processus gegaen hedden van beveel der schepenen maket 1 lb. 15 s.

Gegeven den scharprichter meister Thiess van beveel der schepenen des maendages na Divisio Apostolorum doe hie Jan van Kuenre ende Pothuicken solde gericht hebben ende des niet en dede 1 Arnoldusgulden ende vor siinre kost betaelt in den stave 15 butken ende sticker die oen hadden gegeven 4½ kromstert maket 2 lb. 12 s. 2 d.

Des donredages up avent Marie Magdalene gegeven den scharprichter meister Coert van beveel der schepenen doe hie richtede Jan van Kuenre ende Pothuicken 4 postulaetsgulden ende hadde verteert in der staven 60 kromstert ende Herman van Zuest gegeven die oen haelde van Nymmegen to scepe aff hent to Doesborch ende wederom op een kerre hent to Malborgen verteert mit Hermans loen schipphuer ende kerrehuer 61 kromstert, maket 12 lb. 4 s. 1 d.

Op die selve tijd gegeven Rense Kreynck ende Jan Huerninck mit ten Otten to presentien doe men die twee vorschreven richtede elken van elken 5 s. maket 1 lb. 10 s.

Item des nachtes doe die richter mitten borgermeisteren uyt den stocke quemen ende hadden Jan van Kuenre ende Pothuicken verhoert, verteert an die malvezete 13 kromstert ende doe die twee werden ende weder vor gerichte quemen ende an dat gerichte hadden sie 3½ quarts wiins, die quart 5 kromstert maket 1 lb. 7 s. 9 d.

Des sondages na Marie Magdalene gegeven Geryt Vrilinck ons pender vor ettinge Janss van Kuenre die daer sat 13 weken lanck elkes dages 2 maeltyden ende van elker maeltijd 1 swarte stuver. Vort hefft Gerijt gehaelt an etyck keersen ende an tow ende an quicksilver 25 kromstert vort den selven gegeven van beveel der schepenen wantet 1 duer tijd was die tijd to verdrincken 1½ lb. maket 21 lb. 4 s. 7 s.

Item gegeven vor 3 nie wannen mede to oesen bi der nien toern

1½ Arnemsche gulden ende 3 oess vate ellick 1 oelden braspenning maket 2 lb. 2 s. 3 d.

Gegeven vor 4 nie saet korven inder watermolen 2 lb.

Gegeven van Eskens kleden to maken des updrivers 13 kromstert maket 11 s. 10 d.

Gesant meister Jan Zidenstein to Santen van beveel der schepenen op den sondagesavent Sunte Jacob om to besien woe nadat onse busse reede weer ende offt dat werck oeck vortgenge verteert 15 witpenning ende vor siin loen ende arbeit oen gegeven 1 lb. maket 1½ lb. 11 s. 3 d.

Item gegeven Arend des schulten van beveel der schepenen dat hie geholpen had to den dieck to maken bij Holsterbrugk 3 lb.

Gecofft van Gerijt.....[a] 40 boerden mede to steygeren an den nyen toern dat 112 rinssche gulden beloept sick 4 rinssche gulden 16 stuver, maket 12 lb.

83 lb. 13 s. 2 d.

(fol. 33[r]).

Doe men dat ander gerichte claerde ontbrack ander presentien 1 lb. 10 s.

Doe men dat kundich bueck lass des sondages na Sunte Jacob gegeven den schepenen mit oeren gesinde to presentien 6 lb.

Item gecofft 2 vueder kaelen deer een quam in der schepenenhues ende dat ander up die kaelkamer den wekers stonden vor 7 rinssche gulden ende 5 stuver den gulden gerekent vor 19 stuvers kosten 10 kromstert to meten maket 17 lb. 14 s. 1 d.

Item gegeven meister Geryde den tycheler voer matten die hie hadde laten maken den stien mede to bedecken ende to beschueren op den lagen aven 3½ rinssche gulden maket 8 lb. 15 s.

Item gegeven Herman Baertschere van beveel der schepenen dat hie een upsien had op des tychelers knecht ende Jan van Kuenre doe sie seten in den Apenstart 2 lb. 10 s.

Gegeven onsen deken van beveel der schepenen to vullenste die nie tralien to maken achter den hoegen altaer op den koer 5 rinssche gulden maket 12 lb. 10 s.

Gegeven Geryt van Kervel van 100 steygerslyete 6 lb. 9 s. 2 d.

Gegeven Geryt den Pender van dat verlaeren wert an Derick Ebbinge zouder die onse stat sluech 28 kromstert maket 1 lb. 5 s. 5 d.

a In hs. één woord uitgewist.

Gegeven vor 1 nie moelder 12 witpenningen maket 1 lb. 5 s.

Gegeven den Spyttaelspoerters van geheyt der schepenen 1 vat bierss dat sie oeren rechten borchgraven ruemden noch 1 vat oen gestern doe sie oeren utersten graven grueven dat vat 14 stuvers maket 3 lb. 10 s.

Gegeven Geryt Karman van graewen stien gevuert an der lotssen dar men die bussen klote van makede 12 kromstert maket 10 s. 10 d.

Gecofft van Willem Loenoertss 3 myten eykens holts die men averwinter an die raetkamer verven sal vor 14 postulaetsch gulden ende 4½ kromstert dar up gegolden to wincop 3 quarts die quart 5 kromstert maket 24 lb. 5 s. 2 d.

Item gecofft van Werner Tolner ende Hensken Jonge 850 paten, dat hondert 2 lb. dar up to wincoepp gegolden 2 quart dar dat 50 voer bynnen genck, noch van Berent Wolberd 138 paten vor 46 kromstert noch van Derick ten Wal aver die Ysel gecofft 200 paten dat hondert 14 stuver to wincop 2 quart die quart 5 kromstert maket to samen 22 lb. 5 s.

Gegeven Jan Netken van 300 ysere gescharpet in die lotsse die bussenkloete mede to houwen ende bussen gaete van den hondert 2 braspenning ende van der formen gebunden to den bussen kloten 2 kromstert ende van 2 spysshamer versteelt van elken 4 kromstert en 2 yser gesteelt vor 1 braspenning maket 1 lb. 9 s. 8 d.

Item gegeven 8 wekers van beveel der schepenen die des nachtes wakeden in Stakebrantsshuus, doe dat des dages gebrant was elken 4 kromstert maket 1 lb. 9 s. 2 d.

Gegeven Gerijt Salicken van 72 karen kalckx als die smede kar geweest is van den Marssch gehaelt ende gevuert bi den nien toern van elker kerre 1 oelden braspenning ende Willem Nevenoert hefft daer gehaelt mit sinen schepe 1 reyse hem daervan gegeven 13 kromstert ende 1 oertken die selve Geriit noch gevuert 16 vueren holtss van der kleyner sluesen in dat gruethuess een deels ende een deels an den Werff buten der Visschporte mit namen plancken, balken ende stylen dar men den bijwech bij der kleynre sluesen van makede doe men die kleyne sluese lede. Ende oeck oelt holt ende die heye vander sluese mede an der holt van den gruethuus gevuert to den Werve intangen van to maken van elker vuer 3 kromstert maket 14 lb. 5 s.

Gegeven Willem van Lintel van enen wagenschot daer hie

meister Geride van makede bijgen daer hie den ronden toern[1] na metselde 17 kromstert maket 15 s.

Item gegeven Lambert Sterken van sinen slage tenden den Engk daer onse stat den dieck van nam an Holtsterbrugk dat gecofft wert vor 101 gulden daer Jan Bolte jaerlix uytbehaelt 2½ rinssche gulden van 16 penningen enen ende dat gasthues 1 gulden dat sich beloept 56 gulden soe vort Lambert vorschreven in sin hant 45 rinssche gulden die oen betaelt sint[2] ende 9 stuver to pensien gegeven want die stat dit lant an tastede up Paesschen ende die pensie van Johan Bolten van den halven jaer ingenck up mey ende van den gasthues up Sunte Jacob soe beloept sick dat die rentmeister hiervan uytgegeven hefft maket 113 lb. 12 s.

Summa sexta 1235 lb. 3 s. 4 d.

240 lb. 6 d.

(fol. 33^{v})

Gegeven in die weke van sunte Lambert Gloesken ende Proelen mit oere selschap voer jonge zeelten die gesat worden in den nyen grave by den nyen toern der 300 was, oer dar vor gegeven 53½ kromstert maket 2 lb. 8 s. 8 d.

Gegeven Willem den bodeker van 5 nie backen gemaket ende van kalckkupene gebunden ende van 1 nien emmer gemaket ende enen verbademt 1 lb. 11 s. 9 d.

Gegeven van beveel der schepenen den Laerpoerter doe si oeren neesten graven zueverden een vat bijerss vor 14 stuver, noch denselven gegeven van beveel der scepenen doe sie oeren butensten graven zueverden ende wyder gruven 1 ryder gulden maket to samen 3 lb. 18 s. 9 d.

Doe men dat derde gerichte clarde ontbrack an der presentien 3 lb. 5 s. 5 d.[3]

Gegeven Berent van Zuen en synre selschap van 200 zelte myn 5 gesat an den nien grave buten der Nierstat 5 lb.

Gegeven voer 1 vueder holtss dat quam to den stylen an den hegehuess[4] up Helbergen ende mede gecamen is to der wasschtrappen achter der molen maket 1 lb. 15 s. 9 d.

1 Bedoeld is hier de in 1457 gebouwde 'Bourgonjetoren'. Zie hiervóór, pag. 96 e.v.
2 Het bedrag van 101 gulden werd ten dele door middel van jaarlijkse rentebetaling, - n.l. 40 gulden + 16 gulden - ten dele door contante betaling - 45 gulden - voldaan.
3 Zie hiervóór, pag. 66 en 67.
4 Droogloods van de steenbakkerij op Helbergen.

Gegeven van beveel der schepenen den geselle die van Romen quam ende brachte die copien van den registeren ende privilegien van der saecke van 16 penningen enen hier to hebbene[1] 2 rinssche gulden ende 8 witpenningen ende 1 rinssche gulden to verdrincken maket 8 lb. 1 s. 7 d.

Des saterdages na Mathey gegeven van beveel der scepenen Wiinken den boden van Nymmegen die om dat geleyde geweest hadde an die averlenssche[2] heren van onss coeplude wegen van onss stat 1½ rinssche gulden maket 3 lb. 15 s.

Des sondages na Michaelis gegeven Gerijt Salicken van kalck gevuert van des tolnersshues ende van den Ysendoern[3] van Jan Hermanss ende van Henric Jacobss ende van Johan Meyerinck des to samen beloepp 64 vueren ende elke vuer 2½ kromstert maket 7 lb. 5 s. 6 d.

Gegeven onsen schutten van beveel der scepenen doe sie op onse kruise vor onse processy gengen 1 vat koytss gerekent vor 1 postulaets gulden maket 1 lb. 12 s. 6 d.

Ontfangen up den vridach na Remigii van Gerijt Mueser onss stat weker soe hie dat waeckgelt gebort hadde van den borgeren als van den anderen tezamen dat omgecamen was der saterdach vor Michaelis des 36½ lb., dar van geloent 7 wekers Henric Janss, Derick Sluter, Henrick Goerlichss, Wolter van Velen, Henrick Splinter, Henric Poerter ende Alert Janss, elken gegeven 4 lb. ende 3 kromstert, soe loeppt hier aver 7 lb. 10 s. 8 d. Als men in den opboeren wal vinden sal[4].

Gegeven Henric Krumster vor 250 kleynre zeelte die in den graven gecamen sint bi den nien toern maket 2 lb. 5 s. 5 d.

Item gegeven vor 1 vueder kantholtss dat an den Werff quam 17½ stuver maket 2 lb. 3 s. 9 d.

1 Deze post kan betekenen, dat de stad Zutphen een pauselijke vergunning verworven had om erfrenten te verkopen, waarbij de rentevoet 6¼% was. Een andere mogelijkheid is, dat het hier gaat om een algemene pauselijke vergunning tot verkoop van erfrenten, waarvan de stad Zutphen een copie verwerft. Overigens was voor het verkopen van renten door de stedelijke besturen een vergunning van de landsheren nodig. In Gelre merkt men daarvan niet veel, maar in de Hollandse steden wèl. Zie Rentebrieven van Noord-Nederlandse Steden, uitgegeven door J.H. KERNKAMP, Fontes Minores Medii Aevi, XIII, pag. 7.

2 Hiermede zijn bedoeld de territoriale heren aan de Rijn, geestelijke en wereldlijke, met name degenen onder hen, die tol hieven van het Rijnverkeer.

3 Het convent van St. Maria Magdalena, gelegen in de Nieuwstad. Zie Inv. Gem. Arch. Zutphen I, pag. 171 e.v.

4 Zie hiervóór, pag. 63.

Gegeven 44 kromstert vor 2 vyme heyden die gedecket sint op den nien toern, 2 lb.

Gegeven her Henrick ter Voerst van beveel der schepenen van sinen halven gevel van Mette Lerwelts huese dat onse stat affgebraken hadde daer een compositie van gemaket wert, daer by weren Evert ter Voerst ende Andries Thoniss ende meister Geryt Straten, 2000 stiens ende to wiincop dar up gegolden 4½ quarten die quart 5½ kromstert maket 5 lb. 13 s. 4 d.

Op den Wonsdach na Victoris doe men Johan Wevekamp den moertberner richtede gegeven Rense Kreynck ende Herman Verver mit Otten to presentien 15 s.

Gegeven Alyt ter Luer van 34 dagen dat sie die kueve waerde op den Marssch[1] dat sie niet aver en lepen van den Marssch op den Weert tegen Janss hoefft van Gelre 1 lb. 5 s. 5 d.

Item onse bussemeester Zidensteyn gesant van beveel der scepenen to Santen[2] om to besien woe nae onse busse gemaket weer, verteert mit synre presentien 2 lb. 10 s.

Gegeven van beveel der scepenen vor 1 schepel weiten[3] dat men backen leet om dat weytenbroet daer mede to probyren dat vort om Gaetss wille gegeven wert, 10 stuver ende den becker gegeven vor backen 2 stuver. Ende 2 scepel roggen halff groff ende halff kleyn dat die rentmeister van siins selves rogge leet backen ende an hem selven heelt maket 1 lb. 10 s.

Gegeven Jan van Rade want hie graen streu 26 dage lanck ende geloent was gelieck enen metseler ende wal meer verdient had, van elken dage noch nae 1 butken maket 1 lb. 15 s. 5 d.

58 lb. 13 s. 3 d.

(folio 34^{r})

Gegeven vor kleyne zeelte ende kleyne carper die in den grave gesat werden by den nien toern, 1 lb.

Gegeven Henrick Mandemaker van 11 nie butten gemaket

1 Hiermede zal waarschijnlijk de ‘Koemarsch’, ook ‘Die Camer’ genoemd, bedoeld zijn. Zie ook hiervóór, pag. 60, noot 2. Deze post levert een voorbeeld op van het verrichten van waak- en wachtdiensten door vrouwen; zie ook editie Overrentmeestersrek. 1472/73, pag. 120, noot 2.

2 Xanten.

3 Tarwe.

van elken 4 kromstert ende van 52 butten gelappet van elken 1 kromstert maket 4 lb. 7 s. 5 d.

Item meister Jan Towsleger gegeven vor 10 hantrepen die gecamen sint to der heyen die woeghen 55 lb. ende vor 2 reepen an die hey ende 1 wintreepp daer men die paele mede upwant, woegen 55 lb. dat 100 vor 8 Arnemssche gulden dat beloept sic to samen 110 lb., maket 9 lb. 10 s. 10 d.

Gegeven Lambert Daemss van tween vellen daer men aver oesede[1] by den nien toern 36 kromstert maket 1 lb. 12 s. 9 d.

Gegeven Gerijt Kallen vor sluseplancken 36 stuver, maket 4 lb. 10 s.

Gegeven Jan Tydden vor 1 balcken 3 rinssche gulden daer men aff gemaket hefft een wintbalck an der windemoelen buten der Marsschpoerten daer aff gecort wert een gynde[2] daer brugkplancken aff gesneden worden to der bruggen die Herman Verver gemaket hefft buten der Laerpoert an den dieck, maket 7 lb. 10 s.

Gegeven oere sess die die porten gewaert hebben doe onse vrow van Gelre ende onse Joncker hier weren[3] als voer die Niestat 2, vor die Laerporte 2, vor die Spittaelsporte 2, elken van 3 dage elken des dages 1 oelt butken maket 1 lb. 4 s. 7 d.

Des wonsdages savens vor sunte Merten van beveel der scepenen geschencket onss genedigen Vrouwen ende Jonckeren van Gelre 2½ aem wiins ende 2 vierdel die aem 7½ rinssche gulden beloeppt sick 19½ rinssche gulden ende oen dar to gescenckt enen oss van 8 rinssche gulden. Item des avendes up sunte Merten doe onse genedige vrow ende joncker in dat dansshus weren mit oeren vrenden oen geschenket van beveel der scepenen 5 lb. confects vor 2½ rinssche gulden ende 17 quarten wiins die quart 2 witstuver ende 51 kromstert vor 4 torssen ende 20 kromstert vor die kleyne wasskeersen ende 11 kromstert voer vugelkeersen ende 6 kromstert an byer den gesellen vor ende nae, maket to samen 83 lb. 5 s.

Gegeven Gerijt Salicken van 8 vueren holtss gevuert alrewegen vergadert dat hie vuerde vor die Visspoert ende 4 vueren rijsen gevuert vor die Niestats poert dar men den nien graven mede tuende von elker vuer 3 kromstert maket 1 lb. 11 s. 4 d.

Gegeven Derick den Beer van 9 vueren barnholts gevuert an

1 oesen = hozen, water uitscheppen.
2 d.w.z. een kleinigheid, een klein deel.
3 Zie eveneens de volgende post.

der schepenen hues van elker vuer 4 kromstert maket 1 lb. 12 s. 9 d.

Gegeven Gerijt den weker mit sinen gesellen die die kalen up hulpen dragen baven up den toern ende an den schepenenhus 10 s. 10 d.

Gegeven meyster Henrick den secretario[1] van dat hie twee reysen missiven geschreven had mit siinre hulpe die averdwerss gesant werden an die riddersschap ende an die kleyne steden 10 s.

Item doe men dat vierde gerichte claerde ontbrack an der presentien 9 s. 2 d.[2].

Gegeven den oelden Bluckhoff vor 7 teerkupenen daer men moerterkupenen van makede by den nien toern, van tow an die oesen ende dar men water mede treckeden mitten emmeren vort van teer ende harssen van 9 lb. loetss ende van roesel die schive mede to smeren baven ende beneden an der heyen dat to samen maket 3 lb. 11 s. 9 d.

Op den sondach na sunte Andreas verloent oere 3 portwaren elken van 14 dage als Derick Sluter vor die Visschpoert Wolbert Heynck vor die Laerpoert, die Pelser vor die Spyttaelspoert elken des dages 1 oelt butken maket 2 lb. 17 s. 3 d.

Gegeven Wiinken den baden van Nymmegen to badeloen 4 ryder gulden dat hie brive brachte to Kollen van onss genedige vrouwen ende jonckeren ende van den drien hoeffsteden an die stat van Kollen ende an die universiteyt van Kollen als van Hegelingen saecken van den ban, maket 8 lb. 15 s.[3]

Gegeven den schoelkinderen mit oeren bisschop[4] 1 lb.

Des sondach na Conceptionis Marie verloent tween holtsnyders van slyen gesneden buten der Vysschpoerten by to straten elken 2 dage elken des dages 6 kromstert. Item Geryt

1 Meister Henrick is de stadssecretaris tevens stadsschrijver.
2 Zie hiervóór, pag. 66 en 67.
3 Deze post houdt verband met de vele kwesties, die er gerezen waren tussen de stad Keulen en de Gelderse steden over handelsaangelegenheden. Het geval-van der Hallen (zie hiervoor W. JAPPE ALBERTS, Studien betreffende de geschiedenis van Oost-Nederland, pag. 88 e.v.) is daarvan één voorbeeld. De stad Keulen toonde zich hierbij bereid om aan de rijksban tegen de Gelderse steden gevolg te geven. Voor de Gelderse verhoudingen typerend is het, dat de hertogin Catharina en haar zoon Adolf hier optreden. De inmenging van de Keulse universiteit heeft waarschijnlijk de bedoeling een juridisch advies omtrent de rechtsgrondslag der handelsgeschillen te verkrijgen.
4 Deze post betreft de viering van het St. Nicolaasfeest.

Salick gevuert 2 vueren van der Marsschpoert buten die Visschpoert van elker vuer 3 kromstert maket 1 lb. 7 s. 3 d.

Gegeven Herman Spyker van een stuck wiins to schraden ende to vueren dat onss genedige vrouwen ende jonckeren geschenckt wert, 7 kromstert, noch gegeven Willem Lefferen van leem to vueren an Andrieskens huess to Emp[1] een deel[2] daervan to maken 9 kromstert, maket 16 s. 4 d.

136 lb. 2 s. 3 d.

(fol. 34[v]).

Gegeven van beveel der schepenen Hugen van Oesterwieck onss vrigreven[3] 6 rinssche gulden maket 15 lb.

Gegeven vor kleine visschen die gesat werden in den nien graven by den nyen toern 15 kromstert maket 13 s. 8 d.

Item doe onse scepenen aver dye Ysel weren ende besegen den Rieseweert[4] tusschen onss stat ende Derickx ten Wal doe sie weder quemen verdroncken sie ant Wiinhues mit oere presentien to samen 6 lb. 5 s.

Gegeven Derick ten Wal aver die Ysel 13 postulaetsgulden van 500 paele die gecamen sint to den nedersten hoeffde, gegolden to wincop 4 quarten, die quart 5 kromstert, maket 22 lb. 8 d.

Gegeven van beveel der schepenen Jan Eskens die aengegrepen wert vor Arent Wevekynck want siin budelken affgerucket wert daer twee kromstert inne weren die hie niet weder en kreech 5 s. 5 d.

Gegeven Geryt Aessack vor 1 vueder holtss daer men slyen van makede an der stienstraten buten der Visschporten 16 stuver maket 2 lb.

Gegeven meister Gerijt tycheler van stroe gedecket op den hagehuess ende op den tychelaven 16 s. 4 d.

Gegeven Henrick Becker die in Wreden huess woent van beveel der scepenen to vullenste to sinen echterhues dat achter uyt staet an die straet dat een dackhues was ende getymmert hefft

1 Empe ligt ongeveer 4 km. ten westen van Zutphen, aan de westzijde van de ‘Overmarsch’.
2 deel = vloer van de schuur, ook dorsvloer aldaar.
3 Hugo van Oosterwijk was vrijgraaf van de aarts-bisschop van Keulen, in Vest-Recklinghausen; hij kreeg jaarlijkse toelagen van Zutphen, en van Arnhem.
4 Rijsweert, gelegen ten noorden van de Overmarsch aan de overzijde van de Yssel.

na onss stat recht 3000 ende 200 pannen ende decksteen dat duesent 5 lb. myn 5 kromstert, maket 15 lb. 5 s.[1]

Gegeven Wolter Dempinck van beveel der scepenen 1000 stiens dat Wolter onser stat in voertiden geleent had dat an die nie mueer quam doe selige Johan Kreynck rentmeister was[2], maket 2 lb. 5 s. 5 d.

Gegeven Claess van der Capellen van 7000 ende 300 stiens die achter van sinen toern gebraken was van der stat mueer achter siin huess des hie 5000 onftangen hefft van Geryt tycheler die Henrick Kreynck rentmeister Geryt voerschreven betaelt hefft ende dat ander voert Claess gegeven, maket 18 lb. 17 s. 3 d. Noch gegeven Henrick van der Cappellen van 10500 stiens van den toern achter siin huess an der stat mueer buten der Visschpoerte gebraken wert, van elken duesent 1 lb. 2 buddrager. Maket to samen 24 lb. 17 s. 3 d.

Gegeven van 8000 ende 200 stiens die gebraken wert achter Mekerens huess an der stat mueer buten der selver poerte vorscreven des Derick ten Wal aver Ysel 4000 ontfenck van Geryt ticheler van Rensen wegen die Henric Kreynck rentmeister betaelde ende den anderen an Henrick Kaelsack betaelt van Herman van Mekerens wegen, maket 18 lb. 12 s. 7 d.

Gegeven vor 1 slot dat meister Jan Zidensteyn maken leet dat wesen solde up den groter bussen up de kamer 2 lb.

Gegeven vor vief tynen kleynre visschkens die gesat werden in den grave buten der Vysschporte by den nien toern 1 lb.

Gegeven Zidensteyn toe teergelde doe hie toe Aernem was getagen ende die lade dar coffte ende maken leet to der nyer slangen 2 lb. 3 s. 4 d.

Gegeven van geheit der scepenen Aelbert ende Winken Bueck to verdrincken doe sie den man hoelden die den alysleger van Deventer gewont had 9 s. 2 d.

Gegeven den scepenen mit oeren gesinde up Verswaeren Maendach na Dertynen to presentien 2 lb. 5 s.

Gegeven den kerckmeister Thoniis Yseren voer 4 vuet gaten ende voet stiens dar die gate van gemaket wert die gelecht wert achter Hermans huess van Mekeren 1½ rinssche gulden ende

1 Deze post houdt waarschijnlijk verband met een regeling, dat aan de burgers, die tot steenbouw voor hun huizen overgingen, een subsidie gegeven werd in den vorm van gratis-levering van pannen en steen. Dergelijke regelingen zijn in vele steden van kracht geweest. Zie Pijnacker Hordijk, Rechtsbr. v. Zutphen, pag. 23.

2 Zie hiervóór, pag. 134, noot 1.

van 3 paelen die an den Werff quemen vor dat stuck 22 stuver ende 10 stuver vor 2 slyen daer men an stratet by den Werff, maket 13 lb. 5 s.

Gegeven Thoniis Yseren van een streppelken lantss gelegen by sinen kamp dat gelecht wert to den wege vor den dyeck an Holsterbruch 21 rinssche gulden maket 52 lb. 10 s.

Gegeven vor enen balken die gelecht wert an den Werff op enen anderen oelden balken by den kraen 35 stuver. Maket 4 lb. 7 s. 6 d.

204 lb. 18 s. 7 d.

(fol. 35[r])

Ontfangen up Vridach vor Midwinter van Gerit Mueser onss stat weker soe hie dat waeckgelt geboert had van onsen borgeren als van den vierden termyn dat doe om gecamen was des 35 lb. was, daer van geloent 7 wekers als Henrick Janssoen Derick Slueter Henrick Geerlixs Wolter van Velen Herman Vryse Henrick Poerter Alert Janssoen elken van elker nacht 1 oelt butken beloept sic elken 6 lb. 4½ kromstert ende den wekers gegeven to verdrincken 8 kromstert ende den pender die dat gelt mede in halp wynnen 5 s. dat sick beloept 45 lb. 10 d., dat voer ontfangen affgeslagen dar en tenden uytgegeven maket 10 lb. 10 d.[1]

Des sondages na sunte Agnetis verloent 3 poertwekers elken van 7 weken elken des dages 1 oelt butken als Wolbert Heynck Derick Sluter ende Jan Pelser, maket 10 lb. 5 d.

Des sondages na Agnetis gegeven van beveel der scepenen Andriesken dat geckxken van Arnem 10 s.

Doe men dat vieffte gerichte claerde ontbrack an den presentien 4 lb.[2]

Des donredages na Pontiani doe men richtede aver Wevekinck[3], Gadert ende Jan Koytenbrouwer van Swol gegeven Evert Assen ende Henrick Kreyngh mit Otto Bolken to presentien elken van elken 5 s. maket 2 lb. 5 s.

Gegeven Bruen den Wever van beveel der scepenen van dat hie an dat gerichte[4] geclommen was ende an kettenen die dive

1 Zie hiervóór, pag. 161, noot 1.
2 Zie hiervóór, pag. 67.
3 Zie hiervóór, pag. 173.
4 Hier betekent gerichte: galg. Deze Bruen komt in de rekening van 1472/73 als scherprechter voor. Als men mag aannemen, dat hij aanvankelijk wever was, dan zou de verandering van werkkring kunnen duiden op de weinig florissante situatie in de Zutphense textielnijverheid. Daarvan getuigt ook de omstandigheid, dat omstreeks het einde der 15de eeuw enkele kleine lakenweverijen van Zutphen naar Arnhem verplaatst werden. Zie hierover D.G.M. GRASWINCKEL, in: 'Arnhem Zeven Eeuwen Stad', 1933, pag. 112.

verhenck die an den kordekens gehangen weren 11 kromstert ende Geryt onss pender die mit oen gegaen was an dat gerichte 5½ kromstert maket 15 s.

Noch gegeven Gerijt den pender van Arent Wevekinck kost als van 5 weken ende 3 dage elkes dage 2 maeltiden ende elke maeltijt enen Philippuspenning. Ende Gaderde van Deventer 14 dage en van Jan Koytenbrouwer 3 dage ende elken des dages 2 maeltiden en van elker maeltyt soe vorscreven steet. Item Gleesken noch drie maeltiden ende soe voer ende na 2 lb. keersen dat lb. 2½ kromstert. Maket 11 lb. 15 s. 8 d.[1]

Gegeven Reynken den weydemeister van dat hie omme genck in den harden vorst die tuenen ende der stat weerde to waren 27 kromstert maket 1 lb. 4 s. 6 d.[2]

Gegeven van geheit der scepenen den baden van Nymmegen 11 rinssche gulden als van onss stat deel om dat geleide to verwerven an den averlensschen heren vor onsen coeppman maket 27 lb. 10 s.[3]

Meister Jan Zidensteyn gesant to Aernem dar hie hefft laten maken een lade, assen ende rade daer die busse up gaan sal ende voert van dar to Santen getagen dar hie maken hefft laten enen wagen dar die busse op gaen sal, verteert der wyle dat hie uyt was 7 oert rinssche gulden maket 4 lb. 7 s. 6 d.

Doe men dat seste gerichte claerde ontbrack an den presentien 3 lb.

Des dinxdages avent up Petri ad Cathedram verloent 3 poertwares als Wolbert, Robert ende Sluter elken dartich dage ende elken des dages 1 oelt butken maket 6 lb. 2 s. 7 d.

Gegeven van beveel der scepenen den schutten op der Nierstat van oeren dieck den sie plegen to hebben 3 lb.

1 De gevangenen werden van stadswege bekostigd; de gerichtsdienaar trad veelal als bewaker op; soms had hij de gevangenen in zijn woning opgesloten. Zie over de functie van de gevangenbewaarder de mededelingen van H.B.D. HERMESDORF in Numaga, IX, pag. 35.

2 Herhaaldelijk komt het voor, dat extra beloningen gegeven worden in verband met de weersomstandigheden. B.v. aan boden, die brieven naar elders brengen over bijzonder slechte wegen. Ook de stadsrekeningen van Arnhem geven daarvan verscheidene voorbeelden. Zie ook hiervóór, pag. 114.

3 Zie hiervóór, pag. 169, noot 2.

Gegeven Roloff den Wever van 3 soudener die onse stat oen ter banck leet slaen 8 s. 3 d.

Gegeven Reynken den weydemeister van plellingen toe knoten up den Koemarssch[1] ende voert up Helbergen Reync 4½ dach Ment Wolbertss 3 dach Heynck 4 dach Pyppinck 3 dach elken des dages 4½ kromstert. Item Willem Tolner mit sinen wagen gevuert pale ende doern to den hoeffden 1 dach des dages ½ arnemssche gulden Derick die Beer mit sinen wagen ries gevuert to den tuen 1 dach des dages ½ arnemssche gulden; maket 4 lb. 1 s. 1 d.

Gegeven den schutten op sunte Peters dach to vullenste tot oere maeltyt 24 kromstert ende 15 stuver vor 1 vat koiten, maket 2 lb. 19 s. 3 d.

Gegeven den stat diinres to vullest tot oere maeltiden up Petri vorscreven to vyssch ende to byer 2 lb. 10 s.

Gegeven Herbert Kystenmaker van drien formen die op den tichelaven quemen als van pannen, deckstien ende stienformen 2 lb.

96 lb. 10 s. 1 d.

(fol. 35^{v})

Gegeven Johan van Kollen to vulleste tot sinen peerde dat hie coffte van Peter Kreyngh van beveel der scepenen 8 rinssche gulden maket 20 lb.

Gegeven vor zeelte die gesat worden in den nien graven by den nien toern 2 lb. 10 s.

Gegeven Alpher Schymmelpenninck van dat hie tachteren was van sinen rentmeisterampte doe hie sin rekenschap daer van had gedaen 1102 lb. 1 s. 1 d.[2]

Gegeven Herman van Luttel van beveel der scepenen 4 postulaetsgulden als van den verkenen die oen afhendich gemaket weren ende onse borgere hier gecofft hadden, maket 6 lb. 14 s. 3 d.

Gegeven Alpher Schymmelpenninck van beveel der scepenen dat Koelthoff versumet had avermits versumenisse des aechtx dat Koelthoff gegeven wert van bede des jonckeren van Bronck-

1 Zie hiervóór, pag. 170, noot 1.

2 ALPHER SCHIMMELPENNINCK wordt onder de rentmeesters vóór 1457 niet genoemd. Er is echter een fragment van een onderrentmeestersrekening 1452-1453 van een onbekende rentmeester. Mogelijk is deze rekening van Alpher Schimmelpenninck (Zie Inventaris Gemeente Archief Zutphen, I, pag. 63).

horst dat Alpher der stat gerekent had an sinen upboren als 6 lb. 5 s.

Item Alpher vorscreven noch gegeven van beveel der schepenen dat Alpher gerekent in sinen upboeren van den stiine die dat kloester to Galileen[1] in sinen ampte krege van den lagen aven als 52 lb.

Item gegeven Evert Menger van 9 stucks holts die gecamen sint buten der Vysschpoerte an den Werff ende to der wasschtrappen 5 ryder gulden ende Geryt Salicken gegeven van 4 vueren dat holt dar gevuert elke vuer 3 kromstert maket 11 lb. 9 s. 8 d.

Item gegeven Johan Bueck van tween paelen die an dat nie Werff quemen 28 stuver maket 3 lb. 10 s.

Gegeven meister Jan Zidensteyn van 3000 pyle to sticken[2] van elken duesent 4 rinssche gulden maket 30 lb.

Item van desen pylen vorscreven gegeven van den vederen toe verven van elken duesent 11 kromstert maket 1 lb.

Item doe der stat busse gecomen was van Zanten verloent van der selver bussen doe men schieten solde, van graven ende die to stellen ende stoning to maken Cort Helbergen 3 dage Jan van Monster 3 dage elken des dages 8 kromstert, Derick Slueter 3 dage Geryt ten rine 3 dage Willem siin[a] 2½ dach, elken des dages 4½ kromstert. Ende Geryt ten Rine van 2 nachte die busse gewaket, ende 1 dach, elken dach ende nacht 1 witten stuver, Wolbert ter Reckde ende Jenne mit oeren kranen die busse 3 reysen up ende affgewonden ende mede uyt der kuelen gewonden mit oren tween knechten elken 2 dage, elken des dages 8 kromstert. Ende van den 2 kranen elke kraen 8 kromstert des dages, ende Hessel dese kranen gevuert an die busse van daer die voert gevuert in dat gruethus ende mede kruet ende kloete gevuert an die busse, to samen 3 vueren mitter kerren, van elke vuer 1 butken, Geryt Salick mit sinen wagen gevuert wellen die men besichde to der busse 1 vuer die vuer 3 kromstert, maket 10 lb. 11 s. 6 d.

Item die groete busse die Henric Wrenger to Santen gemaket hefft ende oen betaelt is, hefft die loepp dae van gewegen 6765 lb. ende die kamer 3538 lb. dat sick to samen beloept 10303 lb, dat lb 1 oelde buddreger, dat sic beloept an gelde 572 rinssche gulden ende 7 buddreger. Ende an den waegen daer men deze busse up vuerden is to gegaen an schemen benden bolten ende

1 Zie hiervóór, pag. 135, noot 2.
2 De pijlpunten aan de schacht bevestigen.
a Eén woord onleesbaar.

anders van yserwerck dat to samen wecht 365 lb., voert die raede to beslaen mitten groeten negelen die dar to behorden, wegen to samen 430 lb. 1 wittenpenninck, beloept sick an gelde 31 rinssche gulden. Noch meister Henrick vorscreven gegeven van der laeden dar die busse in lach to maken ende vor dat holt 1½ rinssche gulden ende gegeven voer enen kloet dien hie to Kollen leet maken to der bussen ende vor enen yseren bogel dar men die kloete na maken sal 11 witpenninck. Dit vorscreven beloept sick 605 rinssche gulden 8 witpenninck, 4 heller, maket 1513 lb. 5 s. 6 d.[1]

Noch gegeven meister Jan Zidensteyn vor den slechten holten wagen die to der bussen hoerde 6 rinssche gulden ende vor teer rosel ende bugel den wagen mede to smeren 8 vlemssche ende vor schiven an die heye ende vor holt dar die heye van gemaket is ende van makeloen ende vor die wimpel die up der bussen steet ende van der bussen in ende uyt to vueren doe men die beschiten solde, van der bussen voert op den riin to buren, voert van menigerhande kleyne partelen die hie uytgegeven hefft na uytwisinge eeynre cedelen die Zidensteyn den rentmeister dar van gebracht hefft, ende vor kost ende teringe in der herbergen dat sic to samen beloept 14 rinssche gulden 2 stuver ende 1 oertken, maket 35 lb. 5 s. 9 d.

Item Willem Lerinck ende Herman Verver gereden to Santen doe sie die grote busse ontfangen solden doe sie die ontfangen hadden geven sie den knechten to verdrincken 1 rider gulden ende den wagemeister die sie woech gegeven 2 postulaetsgulden to wegelde ende doe sie beschaten was schenckeden sie der stat ende den bussemeister mit een deel borgere 1 gelach van 4 rinssche gulden ende doe sie weder quemen geschenckt to Emmerich 1 gelach want sie oen vor geschencket hadden doe sie uytwert reden. Ende weren uyt 6 dage mit 5 peerden, verteert mitter presentien 44 lb. 14 s. 3 d.

Summa septima 3335 lb. 12 s. 2 d. 2839 lb. 8 s.

(fol. 36[r])

Item gegeven den schiplueden die die busse van Zanten hier brachten 5 rinssche gulden ende 1 oert ende 3 oelde braspenninck to vullenste tot oeren toll weder om to varen van beveel der scepenen. Vort doe die busse hier geschaten was verdron-

1 De aanmaakkosten van dit geschut werden bestreden uit verkoop van lijfrenten (zie hiervóór, pag. 64, noot 5).

cken hier int Wiinhus mitten bussenmeyster 14 quarten die quart 5 kromstert ende voer den bussenmeister betaelt ende sinen soen ende knecht doe sie ierst mitter bussen gecamen weren 12 kromstert tot oeren gelage ende voer oen sinen soen ende knecht mitten schiplueden die die busse hier gebracht hadden betaelt in der herbergen to Jan Ratingen hues 61 maeltiden elke maeltijd 3 kromstert ende 27½ kromstert vor ende na tusschen tyden verteert van beveel der scepenen, maket to samen 26 lb. 17 s. 11 d.

Item gegeven Geryt Salicken van den kloeten ende kruet to samen gevuert 4 lb. want die wege quaet weren so dat groete water hadde geweest ende Herman van Zuest gegeven die gesant wert to Kleve an onss heren genade von Cleve om onse busse tolvry to krygen to Huessen.[1] Voert van Cleve to Huessen mit die vriebriven an den tolner te Huessen, van Huessen weder to Santen ende lach to Cleve ende to Santen daer hie verteerde 33 kromstert ende oen gegeven 13 vlemssch, maket 6 lb. 16 s. 7 d.

Item doe Henrick Wengerss die bussemeister van Santen dat ijerste gelt haelde up die busse den selven gegeven van beveel der scepenen to vollenste siinre teringe 1 postulaetsgulden, maket 1 lb. 14 s. 8 d.

Item die slange die meyster Henrick van Twel gemaket hefft to Aernem die wecht mitten drien kameren mit benden ende rien an der laede ende vort mit oren tobehoer to samen 1399 lb., dat lb. 1 oelden buddreger dat sic beloept 88 rinssche gulden myn 1 oert. Item die waegen mitter assen, vort mitten beslage ende die rader an den wagen mit sinen toebehoer wecht 215 lb., dat lb. 1 vleemssch dat sick beloept 8 rinssche gulden ende 1 oert. Maket to samen 240 lb.

Item gegeven den schippman die die busse hier brachte 1 rider gulden ende 25 kromstert to kraengelde ende an den kraen to brengen ende den knecht to verdrincken gegeven 1 postulaetsgulden ende meister Henrick gegeven to verdrincken 1

1 De tol te Huissen (Over-Betuwe) behoorde aan de Hertog van Kleef. Zie over deze tol W. Jappe Alberts. Leveranties van steen uit het Rijnland voor de dombouw te Utrecht en tolheffing op de Rijn, in Nederrijnse Studien, (Bijdr. Inst. v.M.E. Gesch. te Utrecht, Deel XXVII, 1954), pag. 26 en 44/45. Het was niet ongebruikelijk, dat de tolbedragen in speciale gevallen verminderd werden, maar meestal gingen daaraan lange onderhandelingen vooraf en die brachten ook kosten mede, afgezien nog van de noodzaak om dan door het geven van ‘geschenken’ bepaalde autoriteiten gunstig te stemmen. In de hiervóór aangehaalde studie zijn verschillende voorbeelden daarvan vermeld.

rider gulden ende hadden 9 maeltiden to Hensken Ratingen huess elke maeltijd 3 kromstert ende so vor ende na verteert 12 kromstert myn 1 oertken. Ende meister Zidensteyn to Aernem gegeven vor 1 holt die lade aff to maken to der slange vorscreven, 40 stuver. Ende den tymmerlueden die sie makeden gegeven 18 stuver. Ende vor die rade gegeven 29 stuver. Ende doe meister Jan die slange beschoet verteert mit in ende uyt to vueren ende verdroncken 20 stuver. Maket to samen 22 lb. 8 s. 3 d.

Item gegeven meister Jan Zidensteyn van beveel der scepenen dat hie om die bussen gewandert hefft to Santen ende to Aernem ende dar beschaten hefft, 6 lb.

Item gegeven Andries Schymmelpenninck van beveel der schepenen toe vollenste to sinen zael to tymmeren want dat vor 1 pannen huessken was ende achter een dackhues ende vort gelenget dar achter up gecamen is, 5000 pannen ende deckstiens ende 1 vierdel, ellic duesent 5 lb. myn 5 kromstert, maket 25 lb. 1 s. 2 d.[1]

Item gecofft van Andries Schymmelpenninck 100 ende 25 inholts dat hondert 8½ postulaetsgulden dat gecamen is an den dieck by Holsterbrug ende an den dieck up den Engk, maket 17 lb. 15 s.

Gecofft van Gelis Yseren 3 vierdel inholts dat hondert 9 postulaetsgulden maket 11 lb. 5 s. 5 d.

Item gecofft 10 wiinvate dar men op steigerde doe men die palen heyde an den nien Werff vor 10 lb. deer 8 weder vercofft sint vor 6 lb. 5 s. ende die ander twee sint gecamen to den tolhues[2] buten der Laerpoerte dat dar an gebreckt, maket 3 lb. 15 s.

Item gegeven Evert Ulrix van dat hie maken hadde laten an der stat maten by Kaelsackx tiden dat Kaelsack oen niet en gaff 1 lb.

Item gegeven Roloff Kremer van 4 molder haveren dat die swanen gegeten hebben aver jaer 4 lb., noch oen gegeven 5 vleemssch van 5 quarten teerss ende Herman van Kamen gegeven 10 braspenninck van 20 vadem tows daer men worste van makede in die heerpan. Ende Berent Pulsbrueck gegeven van den maken 4 kromstert, maket 6 lb., 5 s. 8 d.

Gegeven enen man van Deventer vor 8 vuet draeckenvelder-

1 Zie hiervóór, pag. 174, noot 1.
2 Zie hiervóór, pag. 88, noot 4.

stiens[1] dar van gemaket worden die bussen goete an den nien toern, 3 lb.

Gegeven brueder Arent Vuet den pryor van 23 vuet drakenvelder stienss dat hondert 21 rinssche gulden, beloept sic 7 rinssche gulden maket 17 lb. 10 s.

Gegeven onse schulten Steven de Boese van geheit der scepenen dat hie guet willich was die lantlueden by een to boden die dyk to maken 1 ton heringen, koste 3 rinssche gulden, maket 17 lb. 10 s.

Gegeven Werner Kaelsac van 10 steigerborde die men besichde to den steygeren an den nien toern, 3 lb.

Gegeven den kerckmeisteren van der groeter kercken van dat sie den dreck achter van der kercken doen vueren in den graven 2 lb.

Gegeven van beveel der scepenen Jan Hermanss van dat hie aver jaer meister tymmerman is geweest in der stat werck 6 lb.

Des vridages na Exaudi Aelbert Lifferdinck gesant to Santen an den bussmeister die oen dar sinen rock brachte 11 s. 3 d.

Gegeven meister Rotger maelre van dat hie die groete busse ende die slange ende alle der statbussen geverwet hefft mit allen den kameren ende alle die benden op den laeden 6 rinssche gulden, maket 15 lb.

423 lb. 10 s. 11 d.

(folio 36^{v})

Item gegeven meister Jan Zidensteyn van dat hie die bussen schoen gemaket hefft ende van den ruest geschrapet ende gesmeert hefft ende van den tornen ende porten gehaelt hefft daer hie aver was 6 dage des dages 8 kromstert. Item Derick Sluter 1 dach, Arent Bunte 1 dach, elken des dages 4½ kromstert, Hessel van Vueren 5 kromstert, maket 2 lb. 16 s. 2 d.

Gegeven Otten Bolken van dat hie voele arbeydens gehad hefft aver jaer mitten rentmeister 4 lb.

Gegeven van koeren ende broecken in to wynnen den 20ste pennyngh, maket 2 lb. 13 s. 6 d.

Gegeven den schepenen mit oeren gesinde van tween vastelaventsgelde 42 lb.

Gegeven Herman baertscheere in die Wintecke van beveel der scepenen van dat hie in den stock gegaen had to Gaderde van Deventer die daer besueckt wart den hie siin hacken heelde ende

1 Steen van de Drachenfels.

Aelbert Kaelsackx knecht siin hant heelde die gewont wert van Gaderde doe sie oen vengen, 1 lb.

Gegeven den selven Aelberde dat hie Gaderde vangh dar hie aver gewont wert ende siin tijd lange om der wondinge wille versumen moste 2 postulaetsgulden maket 3 lb. 7 s. 6 d.

Gegeven meister Gerijt Strater van 22 rueden gestratet by den nien toern an den Werff, van elker ruede 8 butken maket 12 lb.

Gegeven Jacob smit van hengelsschen negelen klincken haecke ende 1 slot gemaket en een doer als die busse meister maken leet an die middel doer in den gruethuess 56 kromstert, den selven noch gegeven 30 kromstert dat hie den bussenmeister van Zanten gedaen hadde wat steenkolen mede to betalen, 2 balge ende 2 beytel, maket 3 lb. 18 s. 2 d.

Gegeven vor 100 ende 46 lb. keersen die in die molen verbrant sint ende in den waeckhuess bi den haeren 100 lb. ellick lb. 1 stuver beloept sic 12 rinssche gulden ende 6 stuver maket 30 lb. 15 s.

Item betaelt van geleenden kalke geleent van onss Vrouwen van onsen kerckmeister[1] van een deel onser borgere des to samen was 128 tonnen daer 12 tonnen van stonden elke tonne 4 stuver ende die ander vort dat hondert 20 rinssche gulden dat sick beloept mitten opvueren to beslane water ende sant gevuert, maket 81 lb. 4 s. 1 d.

Gegeven Wolbert ter Regde en Jennen sinen gesellen van dat die grote busse twee ende drie reisen op ende aff gewonden hebben uyt de stelling dae men die verwede 7 s. 4 d.

Gegeven Bluchoff den goltsmit von den wapenen to graven up der groter bussen 6 rinssche gulden maket 15 lb.

199 lb. 1 s. 9 d.

(folio 37^{recto})

Der schepenen presentien.[2] Ierst den 12 schepenen elken 24

1 Kerkmeester van O.L. Vrouwe in de St. Walburgskerk.

2 Vergelijk voor de volgende posten de editie van de Overrentmeesters rekening van 1472/73, pag. 148-155, en eveneens de annotatie aldaar. Daaruit blijkt o.a. dat in dat jaar nog verscheidene personen in functie zijn, die reeds in het onderhavige jaar 1457/58 in dienst waren. Deze posten leveren interessant materiaal voor een onderzoek omtrent de werkzaamheden en bemoeienissen van het stedelijk bestuur en geven ook inzicht aangaande de omvang van het ambtelijk apparaat. Er zij hier terloops op gewezen, dat de gegevens in deze posten ook van nut kunnen zijn voor de bestudering der sociale verhoudingen in de stad en voor de samenstelling, en wellicht zelfs voor de omvang, van de stedelijke bevolking. Dit geldt - mutatis mutandis - ook voor de vele gegevens, die de hier uitgegeven rekening verschaft omtrent de arbeidslonen en de aard van de verrichte arbeid. Een uitvoeriger behandeling van dit vraagstuk zal worden gepubliceerd in de 'Rheinische Vierteljahrsblätter', 1963, Bd. XXVIII: 'Die mittelalterliche Stadt in den nördlichen Niederlanden'.

lb. Als Derick van Drinen, Johan Huerninck, Andries Yseren, Andries Yseren Thonissoen, Rense Kreyngh, Evert Asse, Henrick Kreyngh, Alpher Schymmelpenninck, Johan van der Cappelle, Herman Verver, Werner Tolner, Johan Kreyngh Alpherssoen.

Dat to samen maket 288 lb.

Item den 6 raeden elken 18 lb., als Zeelman Keppelman den God genedich sy, Evert ter Vorst, Henrick Nyenhuess, Henrick Kaelsack, Evert van de Wal, Willem Lerinck, dat maket 108 lb.

Item den segelerss Andries Thoniss ende Alpher Schymmelpenninck 8 lb.

Den rentmeister Henrick Kreyngh 24 lb. meister Henrick secretarius vor siin loen 13 oelde scilden, maket 37 lb. Den selven voer siin francijn 1 lb. Den selven vor siin kledinge als ½ laken halff swartss coste 6 rinssche gulden maket 15 lb.

Otto Bolken vor siin loen 24 lb., denselven vor siin rock van 6 ellen lang lakens maket 8 lb. 2 s., den selven vor siin vueder 3 lb.

Gerijt Kreynck vor siin loen 24 lb. den selven voer siin rock van 6½ elle lang lakens, maket 8 lb. 15 s. 6 d., den selven vor siin vueder 3 lb.

Herman Tast vor siin loen 24 lb., den selven vor siin rock van 6½ elle lang lakens, maket 8 lb. 15 s. 6 d., den selven vor siin voeder 3 lb.

Gerijt Kodde vor siin loen 40 lb. den selven vor siin rock van 6 ellen lang lakens 8 lb. 2 s., den selven vor 2 par[a] leersen[b], maket 4 lb.[c]. Johan van Kollen vor siin loen 40 lb. den selven vor siin rock van 6 ellen lang lakens maket 8 lb. 2 s. Den selven 2 par[a] leersen[b] maket 4 lb.[c].

693 lb. 17 s.

a Doorgehaald in hs.: siin.
b Doorgehaald in hs.: 1 postulaetsgulden en 3 stuver.
c In hs. stond eerst: 2 lb.
a Doorgehaald in hs.: siin.
b Doorgehaald in hs.: 1 postulaetsgulden en 3 stuver.
c In hs. stond eerst: 2 lb.

(fol. 37^{v})

Johan Hudemaker voer siin loen 10 lb., den selven voer siin rock van 6 ellen cortss lakens maket 5 lb. 10 s. 5 d.

Herman van Zuest voer siin loen 10 lb., den selven voer siin rock van 6 ellen cortss lakens maket 5 lb. 10 s. 5 d.

Aelbert Liefferinck voer siin loen 10 lb., den selven voer siin rock van 6 ellen cortss lakens maket 5 lb. 10 s. 5 d.

Johan Helbergen voer siin rock van 6 ellen lang lakens maket 8 lb. 2 s.

Gerijt Strater voer siin rock van 6 ellen lang lakens maket 8 lb. 2 s.

Rotger Leyendecker vor siin loen dat hie der stat dack aver jaer twie off drie averriden ende dichtemaken sal als oen des noet is ende die rentmeister oen dat bevelt 17 lb.

Den selven voer siin rock van 6 ellen lang lakens 8 lb. 2 s.

Meyster Henrick Reynerss van den kueven to bernen voer der smytten 3 lb.

Den selven van den wegelden to boren 1 lb.

Den selven voer siin rock van 6 ellen cortss lakens maket 5 lb. 10 s. 5 d.

Gosen Armborstyre vor siin loen halff Paeschen ende halff Victoris 12 lb.

Meyster Jan Zidensteyn die bussemeister vor siin loen 12 rinssche gulden maket 30 lb.

Den selven voer siin rock van 6 ellen lang lakens maket 8 lb. 2 s.

Gegeven Esken die die wagene updrifft enen rock van 6 ellen cortss lakens maket 5 lb. 10 s. 5 d.

Geryt Helbergen den tycheler voer siin rock van 6 ellen cortss lakens maket 5 lb. 10 s. 5 d.

Dob Andriess voer siin rock van 6 ellen cortss lakens maket 5 lb. 10 s. 5 d.

Geryt Vrilinck pender voer siin loen 13 lb., den selven voer siin rock van 6 ellen lang lakens maket 8 lb. 2 s.

Den selven van der uerklocke 10 lb.

Meyster Henrick van der Rueer, der stat medicus 16 oelde scilden maket 48 lb.

Meyster Giesbert apteker vor siin huesshuer 6 lb.

Den poerterss[1]

Heydenrick Tobe van der Nierstat poerten up ende to te sluten halff Paesschen ende halff Victoris 16 lb.

Geryt Willemss van der veerster Laerpoert up ende to to sluten 12 lb. dat Benseler half geboert hefft up Victoris.

Die selve van den toll to boeren up den tolhues ende van den boem to slueten buten der Laerpoert 20 lb. jaerlix.

Den selven voer siin rock van 6 ellen cortss lakens maket 5 lb. 10 s. 5 d.

Evert Messemaker van der naester Laerpoert up ende to to sluten 6 lb.

Bertolt Daemss van der veerster Spyttaelspoert up ende to to sluten halff up Paesschen ende halff Victoris 12 lb.

Willem van Veenhuesen van der neester Spyttaelsporten up ende to to sluten 6 lb.

Elshoff van der Vysschpoert up ende to to sluten 2 lb. ende van der ameyde 1 lb.

Den selven van den kueven up Helbergen to verwaren 6 lb., den selven van den vysschmarckt aver jaer schoen toe maken 4 lb., den selven voer siin kovel 1 elle cortss lakens 1 lb.

331 lb. 3 s. 4 d.

(fol. 38[r])

Lambert Daemssoen van der Marsschpoert up ende to to slueten up Paesschen ende Victoris 10 lb.

Gerijt van Bueckelt van der naester Marsschpoert up ende to to slueten up Walburgen 6 lb.

Willem Lubbertss van wegelt to boren 5 lb., den selven van wegelt van verkenen to boren 2 lb.

Henrick Evertssoen van den kueven op den Marssch to verwaren aver jaer 6 lb.

Alyt ter Luer van den kueven mede op den Marssch to verwaren 6 lb.

Gerijt Mueser onss stat weker voer siin loen tot vier termynen als up mey, sunte Jacob, sunte Merten, sunte Pauwel, up ellick termyn 9 lb. maket 36 lb., den selven voer sinen pelss 5 arnemssche gulden maket 5 lb. 9 s. 2 d.

Gegeven Henrick Kaelsack van des tychelers hues 8 lb.

1 Hiermede zijn bedoeld degenen die de stadspoorten bewaken, of aldaar andere diensten, die met het verkeer door die poorten verband houden, verrichten.

Geryt ter Borch van den visschmarktampt to verwaren 3 lb.

Henrick van Baeck van den selven ampt mede to verwaren 3 lb.

Herman Spyker want hie dat schraetampt verwaert ende mitten tenten uyt treckt als des noet is, iaerlix, een rock van 6 ellen cortss lakens maket 5 lb. 10 s. 5 d.

Krauss die mullener voer siin loen 38 arnemssche gulden maket 41 lb. 9 s. 2 d.

Berent die Mullener vor siin loen 38 lb. arnemssche gulden maket 41 lb. 9 s. 2 d.

Doe men die rekensschap probierde ende averlede 2 lb. 10 s.

Gegeven Otto Bolken van der rekenschap toe schriven aver jaer ende rede to maken 2 lb. 10 s., den selven voer pappyer 4 lb. 10 s.

Gegeven den weydemeister Reinken ter Hoffstede voer siin loen 12 lb.

Den selven van den zwanen to verwaren aver iaer 3 lb.

Evert Tryppmaker voer siin loen dat hie den weert verwaert ende to den byesten suet 13 lb.

Gegeven Wolter Mommen voer siin kovel 1 lb.

Gegeven der vrouwen die den boem verwaert by Burenhoff 1 lb.

Gegeven up saterdach voer Oculi den drien spoelluden elken van der ierster maent na Petri elken 14 stuver maket 5 lb. 5 s., noch gegeven den drien spoelluden elken van der ander maent elken 14 stuver maket 5 lb. 5 s.

Gegeven to presentien 10 lb.

Summa octava 1886 lb. 10 s. 11 d.

238 lb. 17 s. 11 d.

(fol. 38^{v})

Summa summarum van allen uytgeven 13055 lb. 9 d.

Item dat uytgeven gekort tegen dat upboeren soe blifft die stat den rentmeister Henrick Kreynck schuldich 1395 lb. 13 s. 9 d.

Bijlage

In de hier uitgegeven rekening ligt een los vel, waarop de volgende recapitulatie voorkomt.

Rekeninge Henrick Kreyngh

Ierst van allen sinen upboeren

Summa prima	415 lb	5 s	3d
summa secunda	1693 lb	16 s	
summa tertia	7345 lb	16 s	
summa quarta	1579 lb	3 s	9d
summa quinta	625 lb	6 s	

Summa summarum van allen upboeren 11659 lb 7 s

Van weder uytgeven

Summa prima	1430 lb	10 s	5d
summa secunda	892 lb	13 s	5d
summa tertia	1610 lb	1 s	10d
summa quarta	842 lb	12 s	8d
summa quinta	1821 lb	16 s	
summa sexta	1235 lb	3 s	4d
summa septima	3335 lb	12 s	2d
summa octava	1886 lb	10 s	11d

Summa summarum van allen uytgeven 13055 lb 9d.

Item dat uytgeven gekort tegen dat upboeren soe blifft die stat den Rentmeister Henrick Kreynck schuldich 1395 lb 13 s 9 d.

Overzicht van de rekening

Inkomsten

Tijnsen en renten	58
Diverse inkomsten	62
Verkoop van lijfrenten	64
Verkoop van een erfrente	66
Rechtspraak	66, 73
Verhuur van verkoopplaatsen van vlees	67
Molens	67
Rijsweerd	69
Poortgeld	69
Verwerving van burgerrecht	69
Weidegeld Ossenweerd	69
Weidegeld Koppel	72
Weidegeld Nedermars, Helbergen en Wesse	72
Totaal	74

Uitgaven

Weide- en wegemeesters	74
Nieuwe werf	95
Nieuwe Bourgonjetoren (Martinetstoren)	96
Kosten van reizen van schepenen en raden	119
Ontvangstkosten (wijn)	135
Wijngeld voor schepenen en raden	140
Bodelonen	141
Geschenken aan boden van elders	151
Molens	152
Diverse geschenken	153
Bouwmateriaal	154

Baksteen	155
Maaltijd bij de schepenverkiezing	156
IJzerwerk	157
Algemene onkosten	160
De twaalf schepenen	183
De zes raden	184
Andere stedelijke functionarissen	184
Totaal	187

Kroniekfragment uit Grave (1552-1558) medegedeeld door C.A. van Kalveen

In de stadsbibliotheek te Hamburg bevindt zich in de handschriftencollectie onder 'Historia imperii Romano-Germanici, folio', in codex no. 31b (Codex chartac. saec. XV), als folio 240 a en b een handschrift met aantekeningen over de jaren 1552-1558 in de trant van een kroniek. De auteur is een anonymus uit een convent te Grave. Het vermoeden is wel eens geuit, dat Kaspar van Hartevelt, kanunnik van de St. Elisabethskerk, de auteur zou zijn. Maar volgens Van der Aa leefde Kaspar van Hartevelt in de eerste helft van de vijftiende eeuw[1]. Het handschrift bevindt zich in de bundel op een plaats, waar een aantal bladen uitgescheurd zijn. De inhoudsopgave geeft als titel aan: 'Narratio conventus Graviensis de aquarum inundatione gravissima Mosae apud Graviensem tractum anonyma et ab a. 1552 sqq. narratio ad a. 1558 (folio 240 a-b)'. De catalogus waarin het handschrift vermeld wordt, is uitgegeven door J.M. Lappenberg[2]. Het manuscript is beschreven door G. Waitz[3)]. In dezelfde bundel 31b berust ook De Gelderse Kroniek van Willem van Berchen[4]. Dr. A. Hulshof sr. heeft in 1912 het betreffende kroniekfragment gefotocopieerd. Deze fotocopie is thans in bezit van prof. dr. W. Jappe Alberts. Zijn

1 A.J. VAN DER AA, *Aardrijkskundig Woordenboek*, IV (Gorinchem, 1843), p. 771. De zegsman van Van der Aa was de alleszins betrouwbare C.R. HERMANS, die een overzicht gegeven had van alle Noordbrabantse geleerden en letterkundigen in zijn werk *Introductio in Notitiam Rei Literariae Maxime Provinciae Brabantiae Septentrionalis*.

2 J.M. LAPPENBERG, Verzeichnisz der Handschriften der hamburger Stadt-Bibliothek für die ältere deutsche Geschichte, in: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, VI (1838), p. 242.

3) G. WAITZ, Beschreibung einiger Handschriften, welche in den Jahren 1839-1842 näher untersucht worden sind, in: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, XI (1858), p. 392; vgl. S. MULLER FZN. *Lijst van Noord-Nederlandsche Kronijken* (Werken Hist. Gen., N.R., 3, 1880), p. 86, onder de rubriek 'Kronijken van Kloosters'.

4 Vgl. *De Gelderse Kroniek van Willem van Berchen naar het Hamburgse handschrift uitgegeven over de jaren 1343-1481*, door A.J. DE MOOY (Werken ver. 'Gelre', 24, 1950), p. XXXIV vlg.

belang ontleent de tekst aan een aantal gegevens over prijzen van voedingsmiddelen, die door natuurrampen en oorlogsgeweld voortdurend zijn gestegen.

In het algemeen kan men stellen, dat er in West-Europa in de zestiende eeuw een sterke prijsstijging te bespeuren valt, die zich het scherpst deed gevoelen bij de prijzen van de levensmiddelen en met name bij het graan[1]. Kwamen daar de gevolgen van natuurrampen en politieke moeilijkheden bij, dan was de ellende voor de bevolking niet meer te overzien. Zo werd hongersnood de gehele zestiende eeuw door, een periodiek terugkerend en soms chronisch verschijnsel[2]. Vooral twee van deze gebeurtenissen in de Nederlanden, in 1552 en in 1556-1557, worden door de anonyme auteur van het kroniekje beschreven, waarbij vanzelfsprekend de nadruk valt op de rampspoed voor de bevolking in de stad Grave en haar wijde omgeving, zoals het Land van Maas en Waal, en het Land van Cuyk[3].

Op 12 januari 1552 stak er des avonds rond 9 uur een geweldige storm op, die gepaard ging met hagel en onweer. Twee dagen later trad de Maas buiten haar oevers en o.a. het Land van Maas en Waal werd overstroomd[4]. Ook 's-Hertogenbosch en omgeving kwamen blank te staan en bij Heusden braken eveneens de dijken door[5]. Bovendien werd ook in Overijsel door onweer en watervloeden grote schade aangericht[6]. Na

1 Over de oorzaken hiervan, zie de voortreffelijke synthese van B.H. SLICHER VAN BATH, *De agrarische geschiedenis van West-Europa* (Utrecht, 1960), p. 216-218.

2 ERICH KUTTNER, *Het Hongerjaar 1566* (Amsterdam, 1949), p. 58.

3 Over de politieke geschiedenis van Grave rond 1550, zie D. PARINGET, *Memoriaal of Beschrijving van de stad Grave*, 2 dln. (Utrecht, 1752); P. HENDRIKX, *Geschied- en Aardrijkskundige beschrijving van de stad Grave*, I (Grave, 1845), p. 163-176; J.J.F. WAP, *Geschiedenis van het land en der heeren van Cuyk*, p. 164. In 1549 lijfde Karel V de stad Grave en het Land van Cuyk voor goed bij het hertogdom Brabant in, nadat reeds vanaf 1323 de stad Grave, en sinds de tweede helft van de veertiende eeuw ook het Land van Cuyk in een leenverhouding met Brabant hadden gestaan. Deze leenbetrekking bleef gehandhaafd, toen in 1400 stad en platteland onder heerschappij van Willem van Gelre en Gulik kwamen, en eveneens toen beide in 1472 onder gezag van de Bourgondiërs geplaatst werden. Tussen 1485 en 1549 vormden de heerlijkheden 'neutraal gebied'.

4 Vgl. HENDRIKX, *o.c.*, p. 174 nt. 2.

5 J. VAN HEURN, *Historie der Stad en Meyerye van 's-Hertogenbosch*, I (Utrecht, 1776), p. 539.

6 J.P. AREND, *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands van de vroegste tijden tot op heden*, II, 4 (Amsterdam, 1849), p. 36.

1552 mislukte telkens de oogst in uitgestrekte gebieden van de Nederlanden, nu eens door al te grote droogte, dan weer door al te regenachtig weer. Want de winter van 1552 op 1553 was zeer koud en er viel veel sneeuw[1]. Dit had zijn weerslag op de oogst van 1553. In 1554 had de strenge vorst tot diep in het voorjaar rivieren en vaarten gesloten gehouden. En op de strenge winter was een nat voorjaar en een natte zomer gevolgd[2]. Door geweldige regens en lage temperaturen kon het koren niet rijpen, zodat er een grote schaarste aan graan ontstond. De ernstigste gevolgen voor het volk werden echter bezworen door het opkopen van Oosterse granen in Holland. Maar tot overmaat van ramp heerste in Brabant (vooral te 's-Hertogenbosch) de pest, die ruim twee jaar bleef woeden[3]. Er was ook een tekort aan brandstof, omdat er door het natte weer geen turf drogen kon. Het jaar daarop (1555) kende opnieuw een zeer natte zomer[4], en in juni was het water van de Maas bij Grave zo hoog gestegen, dat men verplicht was twee polders stroomafwaarts van Grave met een dijk extra te verstevigen om overstromingen te voorkomen[5]. Deze natuurrampen vormden de eerste factor, waardoor het jaar op jaar tot een stijging van de graanprijzen kwam, hetgeen in 1556-1557 uitliep op een crisis[6].

Als tweede factor kan men de oorlogsomstandigheden noemen[7]. Dit geldt natuurlijk vooral voor de landbouw in die streken, waar de in 1551 opnieuw uitgebroken strijd tussen Karel V en Frankrijk (Hendrik II) uitgevochten werd. Doch ook de intensiteit van de Oostzeehandel werd er door beïnvloed. Immers, de Fransen beschikten in die jaren over een vrij sterke marine[8]. En daarvan maakten zij gebruik. In 1555 was er bijv. een - overigens onbeslist - zeegevecht geweest

1 ELLERT DE VEER, *Het tweede deel van de Hollandtsche ende Zeelandtsche Cronycke* (Dordrecht, 1591), fol. 120 vo.
2 AREND, *o.c.*, p. 36.
3 Vgl. VAN HEURN, *o.c.*, p. 542; ELLERT DE VEER, *o.c.*, fol. 131 ro. (1555); de pest heerste ook in de Habsburgse legers, te Namen, Valenciennes, Rijssel en sloeg in sept. 1555 over naar Brussel.
4 ELLERT DE VEER, *o.c.*, fol. 131 ro. (1555).
5 HENDRIKX, *o.c.*, p. 174, nt. 3.
6 Vgl. KUTTNER, *o.c.*, p. 168.
7 *Ibid.*, p. 167.
8 F. SNAPPER, *Oorlogsinvloeden op de overzeese handel van Holland 1551-1719* (Amsterdam, 1959), p. 9. Over de opbouw van de Franse vloot onder Hendrik II, zie CHARLES DE LA RONÇIÈRE, *Histoire de la marine française*, III: Les guerres d'Italie (Paris, 1906), p. 455 vlg.

tussen tweeentwintig Hollandse koopvaardijschepen en negentien Franse oorlogsschepen[1]. Een dergelijke situatie kon gevaar opleveren voor de aanvoer van het Oostzeegraan naar de Nederlanden, dat vergeleken bij het totale verbruik in de Nederlandse gewesten niet hoog was. Doch deze aanvoer dekte het topverbruik; van het binnenkomen of uitblijven van de graanvloot uit de Oostzeegebieden hing het af, of er overvloed was of gebrek. Het gevolg was, dat de totale prijs erdoor bepaald werd, aldus Kuttner[2]. Naast de Franse schepen verscheen er allerlei onguur gespuis onder Franse vlag op zee. Vanaf 1551 waren een groot aantal kaperkapiteins met kaperbrieven van Hendrik II aan de Duitse Noordzeekust jacht aan het maken op koopvaarders uit de Nederlanden[3]. Dit belemmerde weliswaar de Oostzeehandel, doch maakte haar niet onmogelijk, want de steden van de Nederlanden, en speciaal die van Holland, gingen over tot het konvooieren van de schepen[4]. In ieder geval werd de graantoevoer nog niet onmogelijk gemaakt. Een werkelijke hongersnood kon zodoende steeds voorkomen worden.

Een noodlottige samenloop van omstandigheden in 1556-1557 veroorzaakte echter in de eerste helft van het jaar 1557 een katastrofe in de graanhandel, met als gevolg duurte en hongersnood. En aan het dientengevolge oplopen van de prijzen van rogge, tarwe en haver in de eerste maanden van 1557 is het kroniekfragment grotendeels gewijd.

Het jaar tevoren (februari 1556) was weliswaar tussen Philips II en Hendrik II het bestand van Vaucelles gesloten; maar de centrale regering te Brussel kon wegens geldgebrek de overbodige troepen niet afbetalen en afdanken. Zij bleven tot over-

1 E. VAN METEREN, *Historie van de oorlogen en geschiedenissen der Nederlanderen en derzelver Naburen* (uitg. 1748), I, p. 132 vlg.; A. HENNE, *Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique*, X (Bruxelles etc., 1860), p. 213; DE LA RONCIÈRE, *o.c.*, p. 494 vlg.

2 KUTTNER, *o.c.*, p. 59-60.

3 B. HAGEDORN, Ostfrieslands Handel und Schiffahrt im 16 Jahrhundert, in: *Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte*, III (Berlin, 1910), p. 102. Deze kapers hadden hun bases langs de Eems, en op het eiland Borkum met de naburige wadden. Berucht waren Eylardt Quadedirck en Thomas Luchtemaker.

4 Na 1558 werden vele Hollandse en Zeeuwse vrachtvaarders met geschut en manschappen uitgerust; vgl. SNAPPER, *o.c.*, p. 14; J. CRAEYBECKX, De organisatie en de konvooiering van de koopvaardijvloot op het einde van de regering van Karel V, in: *Bijdr. Gesch. Ned.*, III (1948) p. 179 vlg.

last voor de bevolking, en speciaal voor de boeren, rondzwerven in de grensstreken. Bovendien mislukte in 1556 overal in de Nederlanden door al te grote droogte de oogst[1]. Een poging van Antwerpse kooplieden, eind 1556, om door aanvoer op grote schaal uit de Oostzeegebieden de nood te lenigen, mislukte. De 'Oosterlingen' weigerden; zij vonden uitvoer naar Engeland en Spanje voordeliger[2]. Dit hangt samen met het feit, dat de centrale regering te Brussel eind 1556 haar graanpolitiek gericht had op een uitvoerverbod van koren naar streken buiten de Nederlandse gewesten, terwijl zij bovendien voor de Nederlanden een maximumprijs bepaald had[3]. Het gevolg was, dat de maatregelen van de centrale regering niet zozeer onvoldoende waren, als wel in feite nog méér belemmerend werkten op de graanhandel. Korentoevoer uit het Oostzeegebied bleef overigens zeer noodzakelijk. Maar de winter van 1556-1557 was zó streng, dat de Oostzee tot mei bevroren was[4]. Gelukkig kon men tot half maart 1557 te Dordrecht nog graan kopen uit het Rijnland, maar daarna stokte ook de aanvoer over de Rijn[5]. Want Kleef, Nijmegen en Tiel hielden het zeer weinige graan, dat nog doorgevoerd werd, vast.

De politieke toestand werkte in deze tijd evenzeer remmend op de aanvoer van graan. In januari 1557 was de oorlog tussen Frankrijk en Habsburg opnieuw uitgebroken. Aan beide zijden kwam het tot in beslag neming van goederen en in hechtenis neming van onderdanen[6]. De Oostfriese kapers, die Franse kaperbrieven hadden, lagen weer op de loer bij Borkum. Dan waren er nog Franse kapers, die aan de Spaanse kust en aan die van de Nederlanden opereerden. Ook geruchten deden de ronde. Zo vermeldt Häpke[7] het bericht van een Hollandse zeeman, dat te Dieppe en Le Havre een groot aantal schepen uitgerust werd, die ten zuiden van Noorwegen de korenvloot

1 J.W. BERKELBACH VAN DER SPRENKEL, *Oranje en de vestiging van de Nederlandse Staat* (Amsterdam, 1946 1), p. 40.
2 W.S. UNGER, *De levensmiddelenvoorziening der Hollandsche steden in de Middeleeuwen* (Amsterdam, 1916), p. 69.
3 *Ibid.*, p. 47; RUDOLF HAPKE, Die Regierung Karls V und der europäische Norden, in: *Veröffentlichungen zur Geschichte der freien und Hansestadt Lübeck*, III (Lübeck, 1914), p. 359.
4 BERKELBACH VAN DER SPRENKEL, *o.c.*, p. 40. Deze strenge winter wordt ook beschreven door ELLERT DE VEER, *o.c.*, fol. 139 ro.
5 SNAPPER, *o.c.*, p. 11; HAPKE, *o.c.*, p. 357.
6 HAPKE, *o.c.*, p. 356.
7 *Ibid.*, p. 357.

uit de Oostzee moesten opwachten en tegenhouden. Later bleek, aldus Häpke, dat dit gerucht, evenals vele andere geruchten, sterk overdreven was.

Toch was het gevolg van al deze factoren, dat de graanhandelaren in het voorjaar van 1557 niet naar Bremen durfden te zeilen, waar 3000 last graan ter verscheping gereed lag, die ook de Bremer handelaren zelf door gebrek aan scheepsruimte niet konden verzenden[1]. Het konvooieren van de graanschepen was opnieuw eerste vereiste voor de graanhandelaren in de Nederlanden geworden. Dit had nogal wat voeten in de aarde. Want het duurde tot mei 1557 voordat de centrale regering te Brussel en de Staten van Holland tot overeenstemming gekomen waren over de grootte van het konvooi[2]. De oorzaak ervan was, dat de landvoogd en kapitein-generaal van de Nederlanden, Emanuel Philibert van Savoye, militaire voorbereidingen trof (waaruit de slag bij St. Quentin zou voortkomen), waarvoor hij al het beschikbare oorlogsmateriaal nodig had[3]. Het slot van deze onderhandelingen was, dat de Staten van Holland en de stad Amsterdam zes konvooischepen zouden uitrusten, terwijl de centrale regering er twee voor haar rekening zou nemen.

In de tweede helft van mei (rond de twintigste) verlieten deze konvooischepen Amsterdam om de Oostzee-graanvloot tegemoet te gaan[4]. Trouwens, eerder was het toch niet mogelijk geweest om koren uit de Baltische gebieden te verschepen. Niet alleen de zware ijsgang op de Oostzee was daaraan debet. Ook de blokkade van Danzig, welke door de Poolse koning in verband met de voorbereiding van de strijd om Lijfland tussen Moscovië en Polen geëist werd, vormde een belemmerende factor[5]. Pas midden april slaagden de Danziger onderhandelaars met Polen erin de blokkade zozeer af te zwakken, dat de export van graan weer ongehinderd kon plaats vinden.

Tenslotte moet nog één factor genoemd worden: de houding van Amsterdam. Deze belangrijke graanhandelsstad bezat half februari nog 2375 last graan[6]. Met instemming van de Staten

1 UNGER, *o.c.*, p. 73.
2 HAPKE, *o.c.*, p. 363.
3 *Ibid.*, p. 360.
4 *Ibid.*, p. 364.
5 Vgl. o.a.E.C.G. BRUNNER, Die dänische Verkehrssperre, in: *Hansische Geschichtsblätter*, 33 (1929), p. 101; HAPKE, *o.c.*, p. 364.
6 HAPKE, *o.c.*, p. 358.

van Holland besloot Amsterdam geen koren meer te transporteren naar andere gewesten. Volgens Bor scheen dan ook uiteindelijk een hongeroproer van het volk in grote delen van de Nederlanden onvermijdelijk[1].

Overziet men nu het complex van gebeurtenissen, dat uiteindelijk in de eerste maanden van 1557 de hongersnood veroorzaakt heeft, dan zijn de oorlogsomstandigheden de doorslaggevende factor geweest. Immers door het geharrewar over het konvooieren van schepen (februari-mei 1557), kon in de periode van het grootste gebrek aan graan geen toevoer plaats vinden uit het Oostzeegebied[2].

In juni was het leed geleden. Op 5 juni kwamen er 120 schepen Holland binnen met 10.000 last graan, dat vrij snel over de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden verdeeld werd. Op 25 juni verschenen bij zonsopgang opnieuw 150 schepen voor de kust van Holland[3]. De graanprijzen daalden[4]. Maar deze vreselijke katastrofe leefde nog lang in de herinnering voort[5]. Gelukkig was het jaar 1557 een zeer vruchtbaar jaar, dat zowel een rijke graanoogst als een goede fruitoogst opleverde[6]. De rampspoed voor de bevolking was evenwel nog niet ten einde. De pest, die sinds 1555 te Brussel in hevige mate woedde[7], verspreidde zich over de Nederlanden. Vooral in 1558 en 1559 heerste deze ziekte. Ook hieraan wordt door de kroniekschrijver in het allerlaatste gedeelte van het betreffende fragment aandacht besteed.

Bij de weergave van de tekst zijn, op een onbetekenende uitzondering na, de regels van het Historisch Genootschap gevolgd.

1 P. Bor, *Oorsprongh*, *begin ende vervolgh der Nederlantsche oorloghen* (1621), I, fol. 11 ro, vo. Berkelbach van der Sprenkel typeert de toestand als volgt: ‘Over het land lag een moedeloze en korzelige stemming’ (*o.c.*, p. 40).

2 In een later verschenen fel-antipapistisch pamflet getiteld *Het Boexcken van de 3 pausen* werd de hongersnood aan de manipulaties van de geestelijkheid geweten; vgl. Unger, *o.c.*, p. 70, n. 22; Kuttner, *o.c.*, p. 169.

3 Hapke, *o.c.*, p. 364.

4 Ellert de Veer, *o.c.*, fol. 139 vo. In Brussel werd het graan op 9 juli goedkoper; vgl. *Het Antwerpsch Chronykje*, door F.G.V. (Leiden, 1743), p. 56.

5 Kuttner, *o.c.*, p. 169.

6 Ellert de Veer, *o.c.*, fol. 144 vo.

7 *Ibid.*, fol. 135 vo.

[Narratio conventus Graviensis de aquarum inundatione gravissima mosae apud Graviensem tractum (1552-1558)]

Anno domini 1552 12 Januarii.

Anno 52 in die proxima ante octavam[a] Epiphanie, que tunc in 3a feria venit, et octava Epiphanie in 4a jam vero tertie ferie die advesperascente infra nonam et decimam horam maxima tempestas orta inauditum prebuit viventibus horrorem ostenditque quasi certam elementorum pugnam. Cum ignis replens aerem, volatilibus pennarum plumarumque confidentiam auferens solummodo terram refugium faceret, cui etiam cumulatim se viventes cum mortuis obtulerunt similiter aqua magna ex parte terram occupans, vi ventorum impulsa omnibus tremendum ostentaret aspectum, et aqua in rivis, undis spumantibus aggerum altitudinem vinceret. Neque estimandum erat nisi quod is, qui post primam apparitionem mitis transierat, in hac quasi secunda districtus severusque iudex rediret.

A nobis autem Graviensibus aquarum vim ventus solvit, damno cuiusdam domicelli nobilis in Moldiic de Bronchorst[1], cuius aggeribus ruptis violentia sibi transitum cepit, et miserabili damno domus et agros infra Valum et Mosam affecit hominibus quoque inopinato periculo, mortis minas adferens, ita ut neque in superioribus eminentioribusque partibus domorum ascendentes a periculo essent subvertionis liberi, nec pro fame servati.

Accessit huic etiam caritas annone, nam modius mensuram habens Graviensem siliginis vendebatur 3 florenis initio, cui etiam famulabantur cetera omnia esui et sustentatui apta. Cumque tam tristis (ut putabatur) habitus annorum sibi numerum sociaret[b], ita quod unus annus pluvie abundantia, alter succedens nimia siccitate omnia vastarent et absumerent, successit tandem annus 57, qui in se plenissime precedentis anni (que apparuerat) comete efficaciam[c] et operationem expressit et duplicatis malis prioribus atque id quod significavit flagellum

a De woorden *die proxima ante octavam* staan geschreven boven het doorgehaalde woord *vigilia*.

1 *Moldiic de Bronchorst*. Daarmee wordt bedoeld een gebied van de heren van Bronkhorst, te weten Batenburg aan de Maas, in het land tussen Maas en Waal. Batenburg was sinds 1272 in handen van het geslacht Bronkhorst. Met *Moldiic* wordt bedoeld de Molendijk in de buurt van het slot Batenburg; vgl. A.J.v.d. Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek*, II (Gorinchem, 1840), p. 172.

b Er staat *sotiaret*.

c Er staat *efficatiam*.

scilicet propter nostra peccata irati Dei[a] referens, duplicatis malis precedentibus non quievit circumquaque notam nobis familiaremque patriam inedia vexans.

Nam initio dicti anni modius siliginis antedicte mensure 5 florenis brabanticis vendebatur, hordei modius 4, pannici 3 et ultra, tritici 5 florenis, avene 32 stuferis, £ buteri[b] 2 stuferis et ultra vendebatur. Deinde festo Purificationis[c] adveniente auctus est modus emendi in siligine 5 stuferis in avena 6.

Circa Petri Cathedrationis[1] festum cum iam nostri huius conventus Graviensis[2] solaria essent vacua cum penariis et omnia nobis deinceps comparanda erant tam pro victu quam pro potu usque quod sequentis estatis incerti fructus[d] remedium adferrent, siquidem precedentis anni corruptio agrum spoliaverat in tantum, quod nec fructus nec redditus a colonis acciperemus. Ipso tempore triticum vendebatur 6 florenis brabanticis, siligo parum minus. Initio Martii siligo 7 florenis divendebatur.

Respirare tandem aliquando permisit divina bonitas videbaturque miserorum piorumque precibus quodammodo placata tempore quo quadragesimalis ieiunii accessit devotio et ceteris in suis conditionibus manentibus iterum vendebatur modius siliginis 5 florenis.

Cum autem Palmarum frondes (ut solent) aliquid festivi gaudii presentarent[3] hominibus in templis, nichil tale sentiebatur (quod sepe fit) in coquina, siquidem a novo augmentatis plagis vendebatur modius siliginis sex florenis cum dimidio, hordium 5 florenis. Continuo accessit precio siliginis dimidius florenus.

Tandem circa divi Servatii festum, cum divulgaretur apud nos, quod Francorum navalis exercitus ex Livonia[4] nostris partibus accessum prepediret[5], et apud nostrates solaria pre-

a Er staat *dei*.
b Er staat *butiri*.
c Er staat *Purificatonis*.
1 Feest van St. Petrus-stoel te Antiochië, 22 februari.
2 Hiermee wordt bedoeld het kapittel van de St. Elisabethskerk, als men tenminste aanneemt, dat de auteur één van de kanunniken was. Er was in Grave nog een convent: een nonnenklooster, genaamd Maria-Graf, dat de regels van de Franciscaner-tertiarissen volgde.
d In de marge staat achter het woord *fructus* het woord *usque*; tussen *potu* en *quod* staat een teken, dat daar het woord *usque* gelezen moet worden.
3 In 1557 viel Palmzondag op 11 april.
4 Lijfland.
5 Dit is niet meer dan een gerucht. Want half mei verliet een graanvloot van 150 schepen de haven van Danzig, en begeleid door konvooischepen uit de Nederlanden voeren zij ongehinderd naar de Nederlanden; vgl. RUDOLF HAPKE, *Niederländische Akten und Urkunden zur Geschichte der Hanse*, I (München etc., 1913), no. 821; ID., *Die Regierung Karls V*..., p. 364. Het gerucht, in het kroniekfragment genoemd, is wel begrijpelijk. Alle vlootvoorbereidingen van Frankrijk wezen er op, dat het om de Oostzee-graanvloot te doen was, vgl. *ibid.*, p. 357. Het was een geluk, dat de Fransen tussen Kaap Skagen en Het Vlie de aanval, waarover zo veel gesproken was, niet uitvoerden, vgl. *ibid.*, p. 364.

cedens penuria pene evacuasset, omnia ad panem ordinata modum pietatis transilierunt, nam modius tritici aut siliginis 8 florenis divendebatur ordei 5. Super hec etiam pecunie, que isto in tempore sola hominis fidem et amicitiam sustentabant, defecerunt. Huic eventui satis tedioso, miscuit se subtilis quidam et malus spiritus[a], qui curam habuit; sicut fame corpora ita animas quoque perderet infidelitate et malicia[b], quem instituentem acceptaverunt, simulque contra magisterum emulati quidam pistores sunt et ut putarentur pietatem exercere, panes ex multis spe depravatis rebus confectas, siliquis aliisque paleis mixtis, furtim, quasi nescio senatum, qui tale quid non inpunitum reliquisset, efferebant portis, et pecuniis pro valore panum cum festinatione levatis, et magna super hec gratia apparuerunt digni quippe qui invidiam et damni iacturam nichili fecissent, cum proximi necessitatibus succurrere festinassent. Sed simulata equitas duplex est iniquitas, que non diu potuit latere. Nam quam primum domum[c] cum ex composito consilio sic famelici venirent et apertis sarcinulis suis licet pecunia comparatum, quasi acceptam predam festinabant cum suis misere anhelantibus dividere. Iamque adhuc fames fucum occultasset, nisi inordinata dispositio panis in secando et fragendo apparuisset. Res tandem in publicum venit per fragmenta ab illis, licet indigentibus, monstrata. Hec adiicio, non ut peccata hominum in posterum memoriam depingam, sed ut si quis similibus temporibus miseriisque super vixerit et hec legerit, admonere poterit[d] magistratum quatenus huiusmodi sanguisuge filiis quam primum caput conterant, hoc est diligenti inquisitione facta eorum pessimis initiis remedium ordinetur.

Miserum certe erat illis temporibus videre honestos viros agris, domibus redditibus, pecudibusque secundum seculi iudi-

a Het woord *spiritus* staat in de marge geschreven.
b De woorden *infidelitate et malicia* staan in de marge geschreven.
c Het woord *domum* staat in de marge geschreven.
d Er staat *poterint*.

cium satis felices, quibus panis defectus et inedia pallium mutuaverat, quo velata honestate verecundia occultaretur, et premens fames mendicando remedium inveniret.

Posteaque placuit divine bonitati ab hoc se modo flagellationis filiorum abstinere paululum, cum apud multos parum profecerit (ut dictum est), et quasi videbatur tandem vocare homines, ut levarent oculos. Oculi enim illius boni patris in filios pauperes (ut semper). At terrenus ad terram respiciens magis quam ad celum[1] corporisque magis necessitatibus intentus quam anime, levans oculos vidit albas iam regiones ad messem[2], obiecta moverunt potentias, et desiderium ex visis magis accendebatur et usus fructuum etiam prius quam satis essent mature[a] tanta affectione ab illis diu iam fame magis exhaustis quam famelicis parabatur et sumebatur quod sic ventrem iam talibus non assuetum, distendentes et stomachum onerantes multi ex eis propter hoc morbum corporis sibi nescii paraverunt et sustinuerunt, qui forte prius egestatis tempore eam sibi optaverant cum negaretur.

Anno 58 cum adhuc homines in corpore manentes prioris tribulationis obliti pro maxima parte adhuc iter levum incederent, pius[b] Ipse[c] Pater[d] facture sue indisciplinatum affectum considerans et quod timor Illius[e] non esset permanens in hominibus, ut tandem timore ipsis incusso et sic per timorem charitatem que refugerat, induceret, aliud sibi flagellum ad eum usum optavit quo quosdam terrens alios e vita quam dilexerant plus equo tollens notum se et humana curantem exhiberet, pestiferum misit ignem precipue in illis partibus, ubi anno evoluto per famem et inediam visitaverat. Quique ignis pestilentialis se ad suum effectum exposuit, et tanto rigore ministerii sui commissionem exhibuit, quod maii tempore istius anni usque ad ultimum quartale anni quinquagesimi noni vix quiesceret, infra quod tempus ultra mille anime notabantur corpora liquisse solum infra terminos Gravienses[3]. Tunc tan-

1 Vgl. II Macc. 7:28.
2 Vgl. Joh. 4:35.
a De woorden *priusquam satis essent mature* staan in de marge. In de tekst zelf is een aantal niet meer te ontcijferen woorden doorgehaald.
b Er staat *Pius*.
c Er staat *ipse*.
d Er staat *pater*.
e Er staat *illius*.
3 Vanwege de pest stelde de stadsregering van Grave in 1558 een chirurgijn aan voor de tijd van 3 maanden tegen een salaris van 15 brabantse gulden, waarvoor hij de armen moest verzorgen. Tevens werd aan de stadsvroedvrouw de verplichting opgelegd, om tegen een jaarlijks salaris zieken te verzorgen; zie HENDRIKX, *o.c.*, p. 175, n. 3.

dem misericors et semper miserator Dominus[a], ut etiam nostris sensibus perceptibilem exhiberet Suam miserationem, ultricem sive corripientem retraxit manum.

a Er staat *dominus*.

November 1813
een handschrift van mr. Hendrik baron Collot d' Escury, heer van Heinenoord
medegedeeld door J. Steur

Nog binnen een jaar nadat Nederland zijn onafhankelijkheid herwonnen had, stelde de Rotterdamse advocaat mr. François Frets zijn herinneringen aan november 1813 op schrift. Zijn beschouwing van wat hij ‘het Hollandsch wonder’ noemde, bleef langer dan een halve eeuw bij de Souvereine Vorst, bij Van Hogendorp, bij Van Maanen en bij zijn eigen familie in portefeuille liggen. Eerst in 1876 werd dit verhaal van een stoutmoedig begonnen hoopvolle onderneming, gevolgd door aarzeling en wankelmoedigheid, die zijn hoogtepunt bereikte met de uitwijking van Frets en zijn vrouw per Scheveningse pink naar Engeland, gepubliceerd[1]. Het is uiteraard vooral van belang voor onze kennis der gebeurtenissen in Rotterdam, maar het illustreert tevens het gedrag van de ‘pinkenier’ in tegenstelling tot dat van de ‘piekenier’. Was de laatste de (al dan niet uit de eenvoudige stand afkomstige) soldaat die, toen de bevrijding aanstaande leek, tegen de Franse overheersers de wapens opnam - ‘pinkenier’ werd al spoedig een begrip voor de man uit de regentenstand, die zich in de opstandige beweging van deze november-maand op sleeptouw had laten nemen en die, toen terugkeer van de Franse bezetting dreigde, de Noordzee overstak om, met of zonder machtiging van het Algemeen Bestuur, contact met de Engelsen op te nemen en

1 De omwenteling te Rotterdam in 1813, in: J.H. SCHEFFER en FR. D.O. OBREEN, *Rotterdamsche Historiebladen*, 2e afd.: Geschiedkundige stukken, I (R'dam, 1876), p. 305-384; op p. 307-348 wordt Frets' *Herinnering aan November 1813* afgedrukt naar het ms. van 67 pagina's folio, gedateerd november 1814 en destijds in het bezit van J.C. van Wijk te Rotterdam. Het exemplaar dat aan Koning Willem I werd gezonden (A.R.A., Staatssecretarie Willem I, inv.nr. 6119) telt 62 pagina's; de inleiding en enkele pagina's ontbreken er aan. Frets' verdedigingsgeschrift berust ook in de archieven-Van Hogendorp (inv.nr. 41) en -Van Maanen (aanw. 1900, inv.nr. 97), beide in het A.R.A. Een samenvatting van de inhoud is afgedrukt in: *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, ed. H.T. COLENBRANDER [in de volgende noten geciteerd als: *Gedenkstukken*], VI, 3 (R.G.P., 17), ('s-Grav., 1912), p. LXVIII-LXXI.

hen te bewegen tot het leveren van troepen aan de Nederlandse bevrijdingsbeweging. Angst en zorg om het vege lijf te redden zullen evenwel in niet weinig gevallen de drijfveren tot dit optreden zijn geweest.

Van de 'pinkeniers per excellentiam O. Repelaer, H. Collot d'Escury van Heinenoord, J.P. van Slingelandt en F. Frets'[1] liet, behalve laatstgenoemde, ook de tweede een gedenkschrift na, dat licht verspreidt over de gebeurtenissen van 1813, meer in het bijzonder over het Haags gebeuren in november van dat jaar. Anders dan Frets in zijn verdedigingsgeschrift, geeft Collot d'Escury ruiterlijk toe, dat hij door uit te wijken naar Engeland onjuist heeft gehandeld.

Het stuk[2] lag bijna anderhalve eeuw verborgen in het familiearchief-Collot d'Escury, dat eigendom is van de Collot d'Escury-Stichting, die het aan het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage in bewaring heeft gegeven en die beslist over het al dan niet toegankelijk zijn van deze familiepapieren voor het geschiedkundig onderzoek. Kort nadat H.M. de Koningin in de Troonrede van 1962 had aangekondigd, dat in dit najaar het honderdvijftig jaar geleden herwinnen van onze onafhankelijkheid zou worden herdacht, vestigde de secretaresse van deze stichting, mevrouw C.M.L. Pardede geb. baronesse van Boetzelaer, te 's-Gravenhage, mijn aandacht op bedoeld stuk. Bereidwillig stelde zij een getypt afschrift ervan te mijner beschikking en verleende zij toestemming tot publikatie, waarvoor haar hier gaarne dank wordt gebracht.

Het regelmatig geschreven manuscript van 37 bladzijden (gemerkt: *no. 5*) is niet gedateerd. Op grond van de passage in de tekst, waaruit blijkt dat op het moment van schrijven mr. Hugo baron van Zuylen van Nyevelt nog gezant in Zweden is[3], kan het uiterste tijdstip, waarop Collot d'Escury van Heinenoord zijn herinneringen heeft neergeschreven, worden vastgesteld. De terminus a quo wordt bepaald door de verschijningsdatum van de werken van Bosscha, Chad en Konijnenburg, en de benoeming van Van der Hoop tot minister van marine[4]. Op

1 *Gedenkschriften van Anton Reinhard Falck*, ed. H.T. COLENBRANDER (R.G.P., kl. serie, 13), ('s-Grav., 1913), p. 114.
2 Archief-Collot d'Escury, inv.nr. 216.
3 Zie hierna, p. 215.
4 De betreffende passages hierna, p. 208 (vgl. de noten 2, 3, 4 en 5 op p. 208), resp. p. 229. Het vragen en verkrijgen van hulp van de Russische en Pruisische troepen wordt beschreven in het eerste deel van Bosscha, dat in 1814 verscheen.

grond van deze limieten moet het stuk geschreven zijn tussen 16 september 1815 en 22 februari 1816.

In het stuk worden veel reeds bekende aangelegenheden behandeld; desondanks lijkt de publikatie ervan in dit herdenkingsjaar gerechtvaardigd, niet in het minst om wat Collot d'Escury meedeelt over de manier waarop, ondanks de houding van Van der Duyn van Maasdam, het Algemeen Bestuur van deze en Gijsbert Karel van Hogendorp tot stand kwam. Het is, bij de beoordeling van de geloofwaardigheid der mededelingen, van belang te weten, dat Collot d'Escury bij het uitbreken van de onafhankelijkheidsbeweging van 1813 naast zijn 'neef'[1] Gijsbert Karel van Hogendorp woonde, in het zgn. huis van Johan de Witt aan de Kneuterdijk op de hoek van de Hartogstraat, het latere paleisje van de laatste Prins Alexander (Van Hogendorp woonde waar thans het linker gedeelte van het gebouw der Rotterdamsche Bank staat). In dit huis nam de Souvereine Vorst na de landing te Scheveningen voor enige dagen zijn intrek; Collot d'Escury verbleef toen immers - zie het slot van zijn herinneringen - nog als 'pinkenier' in Engeland.

Mr. Hendrik baron Collot d'Escury, heer van Heinenoord, is gesproten uit een oud Frans adellijk geslacht van hugenoten, dat zich na de opheffing van het edict van Nantes (1685) in Nederland vestigde. Hendrik, die in 1773 te Rotterdam werd geboren en in 1845 te 's-Gravenhage overleed, was de tweede zoon van Johan Marthe Collot d'Escury, die o.a. burgemeester van Rotterdam en stalmeester van Prins Willem V was geweest, en van Wilhelmina Christina baronesse du Tour[2]. Hij werd in 1791 te Groningen als student ingeschreven en promoveerde daar drie jaar later in de rechten[3]. Inmiddels was hij op 3 september 1792 benoemd tot secretaris der weeskamer te Rotterdam, welke functie hij tot 1807 vervulde. Overigens bekleedde hij, overtuigd orangist als hij was, tijdens de Bataafse Republiek geen staatsambt; hij was als advocaat in zijn geboorteplaats werkzaam en hield zich verder bezig met letterkundige studiën[4]. In 1811 treffen wij hem aan als lid van de algemene

1 Aldus spreekt Collot d'Escury in zijn correspondentie met G.K. van Hogendorp deze aan.

2 *Nederland's Adelsboek*, 1941, p. 122. In de biografische woordenboeken van VAN DER AA en van BLOK en MOLHUYSEN wordt zij abusievelijk genoemd: Carolina Emilia du Tour. - Voor de vader zie p. 217[4].

3 *Specimen selectarum quarundam de jurejurando observationum*.

4 Hij had reeds een Latijns gedicht doen drukken, gewijd aan de zilveren bruiloft van de stadhouder: *Carmen in nuptiale sacrum*... (Gron., 1792), 33 p. In 1797 gaf hij zijn *Musae Juveniles* uit, in 1800 gevolgd door zijn *Carminum fasciculus* (opnieuw uitgegeven in 1805 en 1817). Zijn hoofdwerk is *Holland's roem in kunsten en wetenschappen*, dat van 1824 tot 1844 in zeven delen verscheen, maar bij de dood van de schrijver nog niet voltooid was. Bovendien stelde hij in 1807 een memorie over de Alblasserwaard samen.

raad voor het departement van de Monden van de Maas.

In maart 1814 was hij lid der vergadering van notabelen voor het aannemen der grondwet, nadat de Souvereine Vorst hem bij besluit van 18 januari van dat jaar benoemd had tot lid der commissie voor het ontwerpen van de organisatie van het hoger onderwijs. Bij S.B. van 29 augustus 1814 kreeg hij voor de ridderschap zitting in de Staten van Holland, op 21 september d.a.v. werd hij benoemd tot lid der Gedeputeerde Staten van Holland en ruim een jaar later tot curator van de Leidse universiteit. In 1818 kozen de Staten van Holland hem tot lid der Tweede Kamer, waarvan hij in de zittingsjaren 1832/33 en 1834/35 voorzitter was. De Koning benoemde hem 28 september 1832 tot staatsraad in buitengewone dienst en 29 april 1835 tot lid van de Raad van State. Om zijn verdiensten werd hij in 1815 begiftigd met het onderscheidingsteken van ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw, in 1833 werd hij daarin bevorderd tot commandeur.

Collot d'Escury heeft behalve het hier uitgegeven manuscript nog een kleine verhandeling over de Belgische opstand van 1830 nagelaten, waarin hij scherp stelling neemt tegen de muiters en de Prins van Oranje en dus ook tegen Gijsbert Karel van Hogendorp. D'Escury, 'aristocrate, oligarque s'il en fut jamais'[1], uit zich daarin over verschillende zaken heel wat minder geestdriftig dan in zijn geschrift van vijftien jaar tevoren. Hij is later niet alleen een voorstander van de afscheiding van België, maar, geleerd door de regeringspraktijk van Koning Willem I, ook van de ministeriële verantwoordelijkheid. In een ongedateerde brief aan Van Assen schreef Collot d' Escury toen: 'Wij Hollanders... weten zeer wel, de echt republikeinsche beginselen zooals wij ze met de moedermelk ingezogen hebben, te vereenigen met die van een getemperd monarchaal bestuur, waartoe wij door den loop der tijden gebragt zijn'[2].

1 Zo werd Collot d'Escury genoemd door Van der Duyn van Maasdam in een brief, op 14 november 1830 uit Den Haag aan zijn zwager Van der Capellen gezonden, in: *Gedenkstukken*, X, 4 (R.G.P., 46), ('s-Grav., 1921), p. 298.

2 Aanwezig in het archief-Van Hogendorp, inv.nr. 204; ongedateerd.

Een uitvoeriger staatkundige geloofsbelijdenis uit die latere jaren legde D'Escury af in een andere brief aan Van Assen, geschreven naar aanleiding van diens brochure over de Belgische opstand: De Koning is een man van ‘administreren, in plaats van regeren. Hadden wij eenen Koning en geenen Administrateur gehad, zouden wij nu zoo rampzalig niet wezen... Geboren Republikein, ben en blijve ik, in mijne wijze van zien, aan het beginsel onzer Vaderen getrouw; altijd was ik daarom Staatsgezind, maar Staats-Stadhouders daarenboven, omdat ik in den laatsten eenen breidel voor de te hoog opgevoerde Aristocratie zag; ik was verknocht aan het Huis van Oranje, omdat ik er de weldoeners mijner elders verjaagde familie in erkende. De partij van 1795 heeft ons de Souvereiniteit bezorgd, en ik heb er mij aan onderworpen. Aan den Souverain heb ik geene verpligting hoegenaamd; ik ben door hem miskend, en mijn zoon heeft geboet voor de vrije stem zijns vaders in de Tweede Kamer. Maar, na mijn vaderland, volgt Hij in de schatting mijner openbare pligtsbetrachting, en mijn zoon dient ook Hem, nu Hij met het vaderland in gevaar is. Maar geen absolutisme, geen goddelijk regt, geen willekeur, en, is de storm verdwenen, dan moeten er mannen gevonden worden, om den Koning te zeggen; gij zult niet dan naar de grondwet, gewijzigd zooals zij zal moeten worden, over ons regeren, en geen Besluit of ministerieele aanschrijving zal immer de wet krachteloos maken’[1].

Tezamen met de namen van de anderen die op 17 november 1813 de acte van machtiging tekenden voor Leopold graaf van Limburg Stirum als provisioneel gouverneur van 's-Gravenhage - G.K. van Hogendorp, Van der Duyn van Maasdam, Changuion, J.F. van Hogendorp en Repelaer - staat de naam van Collot d'Escury gebeiteld op het in 1869 door Prins Frederik onthulde vrijheidsmonument op het Plein 1813 in de residentie.

1 Ibidem; gedateerd Leiden 14 oktober 1830.

November 1813
of korte aantekeningen van hetgeen ik heb gezien en bijgewoond[1]

N.B. De geschiedenis der omwenteling is beschreven door Bosscha[2] en Konijnenburg[3], door Chad (Engelsche Secretaris van Legatie) in het Engelsch onder den titel A Narrative of the late Revolution in Holland[4], in het Hollandsch overgezet door Westreenen[5] en met noten verrijkt. De beide eerste ge-

1 Collot d'Escury laat aan zijn geschrift voorafgaan de opmerking: *Voor mijne kinderen en behoorende tot mijne famille-papieren*, *dus secreet;* als motto gebruikt hij: 'Exitus acta probat. Careat successibus, opto, quisquis ab eventu facta notanda putat' (Ovidius, *Heroides*, II, 85, 86).

2 H. BOSSCHA, *Geschiedenis der Nederlandsche staats-omwenteling in 1813*, 2 delen in 4 stukken (A'dam, 1814-1817), tezamen 1089 p.

3 J. KONIJNENBURG, *Nationaal gedenkboek der hernieuwde Nederlandsche Unie van den jare 1813* ('s-Grav., 1816), 676 p.; DEZ., *Nadere bijvoegselen en verbeteringen* ('s-Grav., 1817), 79 p.

4 G.W. CHAD, *A Narrative of the late Revolution in Holland* (London, 1814), 255 p.; het bevat als bijlage 'The constitution of the United Netherlands'.

5 G.W. CHAD, *Verhaal der jongstleden omwenteling in Holland*, uit het Engels vertaald door Thomas Cator ('s-Grav.-A'dam, 1815), 189 p. Het toezicht op de vertaling berustte bij W.H.J. baron van Westreenen van Tiellandt (1783-1848); ook jhr. mr. J. Slicher (1745-1815, oudburgemeester van Den Haag) was er bij betrokken; zie TH. JORISSEN, *De omwenteling van 1813*, II (Gron. 1867), p. 123. Volgens een losse notitie, liggend in het in de boekerij van het A.R.A. aanwezige exemplaar van de Ned. uitgave van Chad, zijn de noten afkomstig van Van Westreenen; Cator nam ze echter niet alle op, omdat dan het verhaal van Chad - dat vertaald was op verzoek van Van Hogendorp en Van Limburg Stirum - teveel fouten zou blijken te bevatten.
Cator, 'van Engelsche ouders in Holland geboren' (*Brieven en Gedenkschriften van G.K. van Hogendorp*, ed. H. graaf VAN HOGENDORP, IV ('s-Grav., 1887), p. 401), was volgens TH. JORISSEN, *G.K. van Hogendorp en L. van Limburg Stirum in de dagen van 17-21 November 1813*, *wederlegging van R. Fruin* (Gron., 1869), p. 2, 3, na een mislukte poging in 1811, in 1813 naar Engeland uitgeweken met het voornemen, naar West-Indië te gaan. Hij kreeg echter in november van dat jaar van de Prins van Oranje opdracht, diens antwoord op een brief van Van Hogendorp naar Den Haag te brengen, waarvoor hij in 1814 beloond werd met een benoeming als 'solliciteur' bij het departement van buitenlandse zaken. In verband met de opdracht van de Prins van Oranje aan Cator is de brief met inlichtingen van belang, die Cator op 2 december 1813 van Yarmouth uit aan Van Hogendorp schreef (A.R.A., Staatssecretarie Willem I, inv.nr. 6084):
'De ongunstige winden hebben mij belet vanhier te vertrekken. Voorledenen Zondag arriveerde ik alhier; dadelijk wierdt er een telegraphisch berigt naar London opgezonden, vanwaar ook orders gekomen zijn, wapenen, ammunitie etc. voor 1000 man in onze pinken te laden. Dit is reeds geschied en wij wachten slechts naar een gunstige wind. Generaal Gibbs is alhier met 1800 man van Gottenburgh aangekomen; deze troepen wachten ook naar de wind, om dadelijk naar ons Vaderland ingescheept te worden. Tot nog toe hebben wij geen berigt van het landen van Engelsche troepen in Holland, noch van de aankomst van Zijne D.H. de Prins van Oranje; niemand twijfeld hier of Z.H. is reeds in den Haag, dewijl Z.H. voorleedenen Vrijdag in zee gestoken is. Veele Hollandsche krijgsgevangenen hebben dienst genomen om hun Vaderland te helpen verdeedigen; men begroot hun getal op 10000 man. Zij worden allen hier verwacht. Alhier zullen zij gekleed en gewapend worden, ook zal men hun eenigszins de exercitie leeren.'

schriften hebben veel goeds, maar ook veel onvolledigs. Dat van Chad zou mij beter bevallen, doch er straalt te veel in door, dat het onder het oog van Ocker Repelaer[1] is zamengesteld. Eindelijk koomt in aanmerking het Geschied- en Redekundig Gedenkschrift van Nederlands Herstelling door van der Palm[2], een meesterstuk van stijl en een letterkundig sieraad, waarvan men zeggen mag 'Ubi plura nitent non paucis offendor maculis'[3], maar wie had ooit gedacht dat van der Palm de herstelling van het Huis van Oranje zou vieren?[4]

Niets is voorzeker moeielijker dan het te boek stellen van gebeurtenissen, gedurende onzen leeftijd voorgevallen; het is toch aan zoo weinig menschen gegeven, vooral in tijden, in welke verschillende begrippen stand grijpen omtrent de meest aangelegene belangen der maatschappij, in den volstrekten zin onpartijdig te weezen, en het is niet minder bezwaarlijk met volkomene vrijheid over personen te spreken, die op het tooneel der wereld bedrijvig zijn geweest, zoo lang dezelve leven of gezag voeren. Hij die op zijne wijze ook bouwstoffen tot de geschiedenis wil aanvoeren, doet dan beter, voor zich zelven naar waarheid op te tekenen 't geen hij gezien, bijgewoond of

1 Mr. Ocker Repelaer van Driel (1759-1832), sedert de inlijving ambteloos, met enkele andere te Den Haag wonende leden der vroegere Oranjepartij sinds het laatst van 1812 door G.K. van Hogendorp over zijn plannen ingelicht. Zie H.T. COLENBRANDER, *Inlijving en Opstand* (A'dam, 1941^2), p. 185, 187.

2 J.H. VAN DER PALM, *Geschied- en redekunstig gedenkschrift van Nederlands herstelling in den jare 1813* (A'dam, 1816), VIII, 173 p.; met hist. inleiding heruitgegeven door H.T. COLENBRANDER (Zutfen, 1909), XLIV, 80 p. - Vgl. A. DE GROOT, *Leven en arbeid van J.H. van der Palm* (Wagen., 1960), p. 132-140.

3 HORATIUS, *Epistula ad Pisones*, 351.

4 Deze bibliografische opgave is, (vermoedelijk zeer kort) nadat hij het geschrift voltooid had, door Collot d'Escury in de marge van de eerste pagina bijgeschreven.

opgemerkt heeft. Hij stelle zijne gedachten sine ira et studio op het papier, zorge dat na zijnen dood deze zijne aantekeningen niet verlooren raken, en hij sticht daardoor zo'n verhaalt zeggen, niet zelden niet jaren [doch] eeuwen nadat hij heeft opgehouden te bestaan[1]; want niemand toch zal wel ligt ontkennen dat de geschiedenis, vooral van aangelegen tijdperken en van omwentelingen die ongelukkige of heilzame gevolgen voor landen en volken hebben daargesteld, allerbelangrijkst voor de wereld is.

Ik heb geene roeping om geschiedschrijver te zijn, maar ik heb het begin dier Goddelijke omwenteling gezien, welke ons een verlooren en vernietigd vaderland hergeven heeft, en ik vinde mij dus gedrongen, al waare het dan ook alleen tot nut mijner kinderen en al doorsnuffelde geen nakomeling deze bladeren, hier terneder te stellen wat ik zag, opmerkte, of bijwoonde. En gebeurde het soms dat iemand dit geschrijf in handen kreeg, dan ergere hij zich niet aan de gebezigde uitdrukking van *Goddelijke omwenteling*, want menschen hebben ze niet daargesteld; geen beleid, geen bedaard overleg, geene gepaste maatregelen, geene kracht, geene staatkunde, noch binnen- noch buitenlandsche, kan zich de eer der redding toeschrijven en ik zegge met gevoel van mijn hart een onzer vaderlandsche dichters, die deze omwenteling bezong, volmondig na:

> Ja, dikwijls heeft God ons voorhenen in nooden
> En drang van verdrukkers verlossing geboden,
> Van 't gapen des afgronds, met ijzing gevreesd.
> Maar nooit, wen met loeijende orkanen van rampen,
> Het masteloos schip, zonder stuurman, moest kampen,
> Is 't stillen van 't onweer zoo godlijk geweest[2].

Maar hiermede evenwel zij niet tekort gedaan aan de wezenlijke verdiensten en de vaderland-lievende bedoelingen dergenen, die het stout ontwerp gevormd en uitgevoerd hebben, om het vreemde juk als met eene tooverroede van de halzen der onderdrukte Nederlanders af te werpen, sua cuique laus! De daadzaken zullen de oordeelvelling vanzelve wijzigen.

1 In het ms. staan de woorden *zo'n verhaalt zeggen* (bet.: een dergelijk geschiedverhaal) achter *eeuwen*.

2 J. SCHARP, *November 1813*, *lierzang* (R'dam, 1814), p. 16. Op p. 20 pleit Scharp, die een zeer Oranjegezind predikant te Rotterdam was, waarschijnlijk als eerste voor het overbrengen van het stoffelijk overschot van Prins Willem V naar Delft. Zie verder de briefwisseling met D'Escury in archief-Collot d'Escury, inv.nr. 209.

Reeds zedert eenen geruimen tijd was bij mij het denkbeeld ontstaan, dat het voor den lande heilzaam zijn zoude, indien eenige mannen van naam, kunde, beproefde trouw en hartlijke gehechtheid aan het Huis van Oranje, zich vereenigden om den gang der dingen meer opzettelijk na te gaan en zich gereed te houden om, wen de omstandigheden daartoe de gunstige gelegenheid mogten aanbieden, handen aan het werk te slaan; de vernieling van het Fransche leger in Rusland billijkte dit denkbeeld, en ik herinnere mij nog levendig, hoe ik hetzelve bij gelegenheid, dat ik gedurende het zoogenaamde oproer van April 1813[1] met den heer G.K. van Hogendorp door het Voorhout wandelde, opwierp en desaangaande gerustgesteld werd in algemeene bewoordingen. Kort daarna had voor mij de zoo onaangenaame gebeurtenis plaats, dat ik gedwongen werd adjunct-maire van 's-Hage te worden; het is wel zoo, dat ik, met opoffering van mijne woonplaats alhier en met mij te verwijderen[2], van de waarneeming van dien post vrij raakte, maar even daardoor was ik ook meer belemmerd in mijnen gang of buiten verkeer met diegenen, die door mij konden geacht worden de hoofdbeleiders van zaaken te moeten zijn, wanneer er iets ten nutte van het dierbaar Vaderland konde verrigt worden.

Ik kwam echter daags voor de omwenteling in 's-Hage, legde 's avonds een bezoek bij den graaf van Styrum[3] af om hem wegens het verlies van zijn zoon[4], in Franschen krijgsdienst omgekomen, te condoleren, ging daarna bij den heer van Hogendorp, doch vernam niets van hetgeen den volgende dag stond te gebeuren, waartoe veel ligt eerst in den nacht besloten is geworden, nadat de tijding van het oproer te Amsterdam was

1 Dit verzet van de Haagse turfdragers, Scheveningers en boeren uit het Westland vond zijn oorzaak in de op 5 april bekend gemaakte organisatie van de tweede en derde ban der nationale garde. Zie H.E. VAN GELDER in zijn hoofdstuk 's-G r a v e n h a g e , in: *Historisch gedenkboek der herstelling van Neêrlands onafhankelijkheid in 1813*, ed. G.J.W. KOOLEMANS BEIJNEN [in de volgende noten geciteerd als: *Gedenkboek 1813*], III (Haarlem, 1913), p. 22, 23.

2 Misschien naar de buitenplaats Amstelwijk bij Dordrecht, waar D'Escury in de jaren twintig wel verblijft. Zie bijv. zijn brieven aan Van Assen in archief-Van Hogendorp, inv.nr. 204.

3 Leopold graaf van Limburg Stirum (1758-1840), lid van het driemanschap, in 1813 wonend op het Lange Voorhout (thans nr. 21).

4 Frederik Govert graaf van Limburg Stirum, geb. 1790, sneuvelde 16 oktober 1813 in de slag bij Leipzig. *N.N.B.W.*, in voce de in de vorige noot genoemde.

gekomen; hoe dit dan ook zij, groot was mijne verwondering toen ik des *Woensdags 17 November*, nog te bedde liggende, door mijnen kleinen Jan[1] werdt gewekt met het geroep: 'Papa zie daar, de jonge Hogendorpen met den gouverneur gaan met oranje cocardes de straat op'. Ik kleedde mij dadelijk aan, zond Jan om te zien wat er gaande was, zag hem eerst ongeveer een uur daarna met oranje vercierd terugkomen en ontving een kinderlijk enthusiastisch verhaal van hetgeen gebeurde.

Ik besloot alzoo zelf te gaan bezien, welken invloed deze kinderlijke optogt, natuurlijk niet zonder vaderlijke toestemming aangevangen, op de gemoederen des volks hebben zou. Ik hield het oranje in hart en zak besloten en zag de geliefde kleur op hoed en baret bij velen, niet bij allen, prijken, terwijl het vaderlandsch *Oranje boven* nu en dan gehoord werd. Ik liep straat in, straat uit, verzonken in gedachten, bemoedigd, neêrgedrukt, naar den aard van het menschlijk bestaan zoo lang het in onverwachte omstandigheden geen rustpunt heeft aangetroffen; en zoo ontmoette ik den heer O. Repelaer zonder het vaderlandsch teken. 'Hoe Repelaer', was mijne uitroep, 'gij geen Oranje?' 'Neen', [was] het antwoord, 'dat moet Hogendorp verantwoorden, het is zijn werk'. Ik was in de daad *Jovis ignibus ictus*, maar, zonder in het geheim te zijn, was het bij mij eene uitgemaakte waarheid, dat Repelaer tot degenen moest behooren, die bedrijvig zouden weezen, wanneer er iets met vrucht kon ondernomen worden. Ik verwenschte het bekende enthusiasme van den heer van Hogendorp en ging, vrezende voor de gevolgen van onberaden stappen, naar huis zonder Jan te vinden.

Nimmer heb ik meer gevoeld vader te zijn dan in dat ogenblik; ik dagt hem in gevaar; een jongen van twaalf jaren, die eeuwig door Papa de Oranje-trompet in huis en have had hooren blaazen, kon ze nu welligt ongepast op 's Heeren straaten aanmonden en anderen meê in het verderf sleepen; de ongedurigheid dreef mij ten huize uit. Ik trof hem aan en vond, teruggekomen, een bericht dat de heer van der Duyn[2] bij mij geweest was om mij bij den heer van Hogendorp te nodigen. Ik ijlde daarhenen, vond den heer Repelaer ook aldaar, alle de stier-

1 Jan Willem André baron Collot d'Escury (1800-1855), oudste zoon van de schrijver.

2 A.F.J.A graaf van der Duyn, heer van Maasdam enz. (1771-1848), lid van het driemanschap, in 1813 wonend op de Nieuwe Haven te Den Haag (thans nr. 6). Zie verder p. 231[1].

lieden die het roer moesten aangrijpen, en den Raadsheer Donker Curtius[1].

De heren daar tegenwoordig waren de graaf van Styrum, van der Duyn, Repelaer, Changuion[2], de Jonge[3], deszelfs broeder[4] de majoor (nu generaal), J.D. van Slingelant[5], oudburgemeester van Hogendorp[6], Donker Curtius. En wat vond ik? Eene Poolsche Rijksdag, geene bedaardheid, geen plan, geene vaste beslissching, de heer G.K. van Hogendorp predikte zijn gevoelen aan, en bijna allen vonden het ontijdig, onberaden, maar de drang der omstandigheden bragt er toe en de acte werd

1 Mr. B. Donker Curtius (1746-1832), sinds 1801 raadsheer in het Hooggerechtshof te Den Haag; vgl. M.E. KLUIT, *Cornelis Felix van Maanen tot het herstel der onafhankelijkheid* (Gron.-Djakarta, 1953), p. 393-396.

2 Mr. F.D. Changuion (1766-1850), sedert 1803 in Den Haag woonachtig, reeds sinds het einde van 1812 met de plannen van Van Hogendorp bekend en o.m. in Amsterdam ervoor werkzaam. Zie H.T. COLENBRANDER, *Inlijving en Opstand*[2], p. 185, 188.

3 Mr. François Clement de Jonge (1766-1834), voor 1795 secretaris van Zierikzee, in 1813 als ambteloos burger in Den Haag wonend, waar hij, als de in de vorige noot genoemde, in nauw contact stond met Van Hogendorp.

4 Cornelis François de Jonge (1759-1837), in 1801 in Engeland als majoor der infanterie in dienst van de Prins van Oranje, in 1814 benoemd tot generaal-majoor.

5 Vermoedelijk is bedoeld D.J. van Slingelandt, die lid was van de raad van de prefect De Stassart (zie p. 221[1]). In november 1813 koos Van Slingelandt meteen de zijde van het verzet tegen het Franse bestuur. Zie H.E. VAN GELDER, *o.c.*, p. 12.

6 Johan François van Hogendorp (1746-1831), voor 1795 vroedschapslid (in 1787 burgemeester) van Rotterdam. Hij werd eind 1812 door G.K. van Hogendorp, van wie hij een verre neef was, voorbestemd om te Rotterdam leiding aan de opstand te geven. Op 17 november werd hij er vanuit Den Haag heen gezonden; er ging echter weinig van hem uit; toch werd hij de 19e november met S. van Hoogstraten (zie p. 237[2]) tot burgemeester aangesteld. Zie H.T. COLENBRANDER, *Inlijving en Opstand*[2], p. 187, 188, 296, 297.
J.F. van Hogendorp schreef als burgemeester van Rotterdam op 30 november 1813 - de dag waarop de Fransen hun laatste aanval op Dordrecht deden - aan het algemeen bestuur in Den Haag: 'Ik ontvang berigt door een heer, van Dordregt komende, dat die stad zwaar beschoten wordt, dat de batterij te Papendrecht is omgetrokken, dat alle de vaartuigen te Sliedregt en Hartigsveld door de Franschen geprest zijn - al hetwelk voor Dordregt zeer doet vreezen. Ook zijn zij in de Alblasserwaard verspreidt. Aan de andere zijde zijn de Fransche troepen te Schoonhoven en Haastregt en marcheren naar Gouda. Dit doet voor deze stad [Rotterdam] duchten; men heeft geene defensie. Ik verzoek dus eene dadelijke en suffisante hulp. De nood dringt er mij toe' (Staatssecretarie Willem I, inv. nr. 6084).

getekend, waarbij de graaf van Styrum tot provisioneel gouverneur van 's-Hage werd benoemd en de oude regenten zamengeroepen[1].

Bij deze gelegenheid gebeurde iets van belang voor de geschiedenis van het menschlijk hart: G.K. van Hogendorp las onder anderen zijn *Oranje Boven*[2] voor, en op de woorden *alles is vergeven*, vielen hij en Donker Curtius zich in de armen. Zoo vereenigt het ongeluk de door staatkundige twisten het meest van elkanderen verwijderde menschen. Beide waren vaders van tegen wil en dank heen gesleepte gardes d'honneur. Dat trof mij. Sunt lacrymae rerum et mentem mortalia tangunt[3]. Maar men kon zich niet lang met het gevoel ophouden, er moest gewerkt worden. Tot de zamenroeping der oude regenten beslooten zijnde, moest deze maatregel tot stand gebragt worden, en dientengevolge werd de oud-burgemeester Hogendorp naar Rotterdam, ik naar Dordrecht gezonden. De eerste had daarteboven in last om te Rotterdam zich aan het hoofd van zaken te plaatsen; ik om, de Dordtsche regenten ter dagvaart nodigende, opdat ik dit toen zoo verouderde woord gebruike, tegelijkertijd die stad voor de goede zaak te winnen.

Dadelijk toogen wij naar onze bestemming en reeden, koetsier en paarden met oranje vercierd, ter stad uit. Nog in de eerste vervoering der blijdschap en der hope waande ik ieder, die mij op weg ontmoette, met de vaderlandsche leus uitgedoscht te zullen aantreffen, doch het Haagsch grondgebied verlaten hebbende, zagen wij tevergeefs naar oranje lint of cocarde om; niemand droeg ze, en het besluit was des natuurlijk: vooralsnog bepaalt zich de omwenteling tot den Haag. Ik kwam tot nadenken en deelde mijne gewaarwordingen mijnen reisgenoot mede, die evenmin als ik in het geheim was; maar opdat ik in een omgekeerden zin spreke, want de waarheid dwingt er mij toe, de bedaardheid van de jeugd kon het vuur van den ouderdom niet temperen. Wij kwamen te Delft en zagen ja eene ons de vreugd in het oog aanstarende menigte, maar geen oranje. Buiten die stad des gelukte het mij den burgemeester over te haalen om, wanneer wij het te Overschie niet gunstiger gesteld

1 Chad heeft deze acte van machtiging voor Van Limburg Stirum als eerste gepubliceerd. Zie TH. JORISSEN, *De omwenteling van 1813*, I (Gron., 1867), p. CLVI, CLVII.

2 O.a. afgedrukt in H.T. COLENBRANDER, *Inlijving en Opstand*[2], p. 238.

3 VERGILIUS, *Aeneis*, I, 462.

zouden vinden, Rotterdam eenvoudig en geenzins in zegepraal binnen te rijden.

Naauwelijks aan de Zweth[1] gekomen, troffen wij den heer Hugo van Nyevelt[2] (thans envoié in Zweden) aan, die ons niets minder verhaalde dan dat de gevloekte Marivaux[3] zijnen politie-scepter nog in Rotterdam zwaaide, en wij des het monster in de kaaken zouden vallen. Wij beslooten echter onzen tocht voort te zetten, doch ons van alle uitwendige tekenen te ontdoen, en zoo kwamen wij te Rotterdam, waar niets van het in 's-Hage gebeurde bekend was. Na een hartlijk afscheid van mijnen waardigen tochtgenoot, en elkanderen den besten uitslag toegewenscht te hebben, ijlde ik naar de oude stad, aan IJsselmonde eene gansche bende van vlugtende douaniers ontmoetende, met welke ik den overtogt der rivier onder een vreeslijken storm deed.

1 Punt op de weg van Delft naar Rotterdam, waar de Zweth in de Schie stroomde en zich een gelijknamige herberg bevond.

2 Mr. Hugo baron van Zuylen van Nyevelt (1781-1853), 1807 legatiesecretaris te Madrid, 1808-1810 plv. gezant aldaar, 1810-1812 adjunctmaire van Rotterdam, nam daar deel aan de omwenteling en werd er lid van het provisionele bestuur, van 1814 tot 22 februari 1816 gezant te Stockholm, waarna hij nog vele andere functies vervulde.
Op 12 maart 1850 schreef Van Zuylen aan de Utrechtse hoogleraar G.W. Vreede - met wie hij in 1844 gecorrespondeerd had over diens veronderstelling, dat de Spaanse constitutie invloed had gehad op Van Hogendorps *Schets* van 1812 (A.R.A., archief-Van Zuylen van Nyevelt en archief-Vreede, inv. nr. 31) - over zijn rol bij de omwenteling o.a.: 'Ik was in 1813 reeds dertig jaren oud en had drie jaren lang in Spanje als zaakgelastigde doorgebragt. In 1810 werd ik door de Keizer Napoleon benoemd tot adjunct-maire van Rotterdam, in welke qualiteit ik aan den heer Marivault, directeur der politie, zo weinig genoegen gaf, dat ik in 1812 niet weder op het tableau der municipaliteit verscheen; en zulks tot mijn groot genoegen, wordende alzo geheel vrij om mij, pro viribus et pro aetate, aan te sluiten aan de zeer confidentiële beramingen van G.K. van Hogendorp c.s. ten einde enigszins gereed te zijn bij den ondergang van de Fransche heerschappij, waarvan de tekenen zig reeds zien lieten' (archief-Vreede, inv. nr. 31).
Tegelijk zond Van Zuylen een nota aan Vreede, die deze, voorzien van een voorwoord en naschrift, met toestemming van 'den met roem bekenden Staatsman Hugo, Baron van Zuylen van Nyevelt' publiceerde: *Herinneringen van een' staatsman betrekkelijk de verheffing van Willem I tot Souverein-Vorst der Vereenigde Nederlanden* (A'dam, 1850), 19 p. Van Zuylen geeft hierin de gedachten weer van de leiders der omwenteling van 1813 inzake de positie, die de vorst in het nieuwe staatsbestel zou moeten innemen.

3 'Marivault, commissaire général de police, a beaucoup de zèle, des moyens et de l'activité', aldus Lemarois in een brief van 1 april 1811 uit Rotterdam aan keizer Napoleon, in: *Gedenkstukken*, VI, 1 (R.G.P., 13), ('s-Grav., 1911), p. 138.

Te Dort gekomen vervoegde ik mij dadelijk bij den heer J. Repelaer[1], waar dadelijk deszelfs broeder Paulus[2], van Tets van Goudriaan[3] en Gevaerts[4] geroepen werden. Die heren waren niet weinig verwondert te hooren wat er in 's-Hage was voorgevallen, vooral toen ik hen het *de Bondgenooten marcheren op Utrecht* uit het *Oranje Boven* van Hogendorp voorlas, daar men te Dordrecht zeer goede correspondentie had en het tegendeel wist. De eerste, een man van groote bedaartheid en een zeer gezond oordeel, zeide mij onder anderen, het hoofd schuddende: 'Ik wensche het de heren wel bekomen mag, maar het is onberaden'. Evenwel men begreep toch, de zaak zoo zijnde, te moeten medewerken, doch niets te kunnen doen zonder de notabele ingezetenen te kennen, tot welker zamenroeping ten huize van den heer van Tets nog dienzelfden avond beslooten werd, terwijl men bepaalde dat de heren Repelaer, als zijnde de een onder-prefect, de andere maire, zich van alle bemoeijingen zouden onthouden en zich niet vertoonen.

Deze vergadering werd gehouden en bestond uit lieden van de beide partijen, zijnde daar zelf van de Patriotten Hugo Gevers[5] en Donker Curtius[6] tegenwoordig. Ik gaf kennis van

1 Mr. Johan Repelaer (1760-1835), broer van Ocker Repelaer (zie p. 209[1]); na de inlijving onderprefect van het arrondissement Dordrecht, evenwel om zijn anti-Franse gezindheid door zijn superieuren niet vertrouwd; hij sloot zich meteen bij de omwenteling aan en werd op 19 november, toen de Franse bezetting Dordrecht verlaten had, gekozen tot president van het die dag geformeerde tussenbestuur.

2 Mr. Paulus Repelaer van Spijkenisse (1766-1844), broer van de in de vorige noot genoemde en evenmin door de Fransen vertrouwd, toen hij van 1811-1813 maire van Dordrecht was; hij werd in november 1813 lid van het Dordtse tussenbestuur.

3 Mr. A.W.N. van Tets van Goudriaan (1771-1837), onder het Franse bewind fungeerde hij als ontvanger te Dordrecht, werd na de omwenteling lid van het tussenbestuur aldaar.

4 Bedoeld is mr. P. Gevaerts (1763-1836), in 1783 benoemd tot secretaris van Dordrecht, òf zijn broer mr. L.R. Gevaerts (1774-1864), raad in de vroedschap aldaar. Laatstgenoemde verscheen in de vergadering van 18 november op het stadhuis te Dordrecht (J.L. VAN DALEN, Dordrecht, in: *Gedenkboek 1813*, III, p. 253). Zie H.E. VAN GELDER, *o.c.*, p. 76; *Nederland's Adelsboek*, 1942, p. 64.

5 Mr. H. Gevers (1765-1852), om zijn patriottische denkbeelden in 1788 uit Rotterdam naar Dordrecht verhuisd, waar hij tot 1824, aanvankelijk als koopman, gevestigd was. Sedert 1811 was hij lid van de Dordtse municipaliteit, maar hij koos direct de zijde der omwenteling en werd op 19 november 1813 lid van het plaatselijke tussenbestuur. Zie J.L. VAN DALEN, *o.c.*, p. 255.

6 Mr. W.B. Donker Curtius van Tienhoven (1778-1858), in 1813 advocaat te Dordrecht, werd 12 december 1813 commissaris van het bevrijde Breda. Zie P.J. BLOK, Staatkundige geschiedenis van de omwenteling, in: *Gedenkboek 1813*, I (Haarlem, 1912), p. 28.

het oogmerk mijner komst en de heer van Tets besteedde verder zijnen invloed om de zaak smaaklijk te maken, hetgeen ook daarom noodig was, omdat, de zamenroeping in 's-Hage zich enkel bepalende tot leden van het bestuur dat voor 1795 bestond, dit bij sommige het vermoeden deedt ontstaan, of het met de vereeniging of verbroedering wel ernst waare. Wij hadden het geluk te overtuigen en men vond goed, dat de heren van Tets en de oud-burgemeester H. Onderwater[1] vanwegens Dort naar 's-Hage zouden gaan en namens de stad pro re nata handelen.

Den volgenden morgen vertrokken wij dus vroegtijdig, ontmoetten eene menigte van vlugtelingen, dan konden niet te weeten komen hoe het eigenlijk te Rotterdam gesteld stond, waar ons zooveel aan gelegen lag; aldaar gekomen beslooten wij dadelijk naar het stadhuis te gaan, in hoop van te dier plaatse den burgemeester van H.[2] te vinden; dan tot onze groote bevreemding had het Fransch bewind (om het zoo te noemen) nog de teugels in handen en Marivaux was niet vertrokken; wij moesten bij gevolg zeer omzigtig te werk gaan en spoedden ons naar 's-Hage. Onderweg kwamen wij het Fransch garnizoen met den generaal[3] tegen en vermaakten ons niet weinig met het zonderling gezigt der oranje cocardes op de hoeden dergenen die deszelfs bagagies en die zijner soldaten reedden. Wij vernamen, ter plaatse onzer bestemming gekomen, wat er gebeurd was, en de eerste vergadering (tot welke ook mijn Vader[4], als oud-regent genoodigt was) had plaats.

Deze bijeenkomst liep vruchteloos af; de vergadering mag wel de noodige veerkragt gemist hebben om eene revolutie te maken, maar men kan toch in ernst aan menschen van jaren

1 Mr. H. Onderwater, in 1793 burgemeester van Dordrecht, was aanwezig in de vergadering van 18 november ten huize van Van Hogendorp. Zie H.E. VAN GELDER, *o.c.*, p. 74.

2 Bedoeld is J.F. van Hogendorp (zie p. 213[6]).

3 Generaal baron Bouvier des Eclats, die vooral bij Hohenlinden en bij de Moskawa lauweren had geoogst. Zie G.J.W. KOOLEMANS BEIJNEN, De militaire geschiedenis van de omwenteling, in: *Gedenkboek 1813*, I, p. 103.

4 Johan Marthe baron Collot d'Escury (1742-1817), in 1774 benoemd tot lid van de vroedschap, in 1789 tot burgemeester van Rotterdam; onder Lodewijk Napoleon lid van het Wetgevend Lichaam. Zie *Nederland's Adelsboek*, 1941, p. 122; *Gedenkstukken*, VI, 3, p. LXXII[6].

en ondervinding, gewoon aan een regelmatig beleid van zaken, het geenzins ten kwade duiden, dat zij tenminsten op eenigen grond wilden te werk gegaan hebben en dat zij, toen men hen dien niet kon aanwijzen, huiverig werden tot stappen te komen, welke bij eenen ongunstigen keer van zaken, de gansche natie in een volkomen verderf konden storten. Er werdt tot eene nadere bijeenkomst beslooten, waartoe dan ook anderen buiten oud-regenten zouden genodigt worden.

Des avonds van dien dag had er een geheim besogne bij den heer van Hogendorp plaats, hetwelk ik bijwoonde en waar voornamenlijk verhandelt werd, hoe de zaken te bestuuren op de groote vergadering. Ons werd aldaar een plan van Constitutie medegedeelt, door Hogendorp ontworpen. Deze besogne werd den volgenden avond hervat, bij welke gelegenheid de gevoelens over het aan de vergadering voor te dragene zeer uiteenliepen; het ontwerp van den heer Hogendorp werd niet algemeen goedgekeurd en de heer van Tets met prof. Kemper[1] den taak opgedragen om iets op het papier te brengen, hetwelk de gevoelens kon vereenigen; dan beider denkbeelden bleven verschillen, daar de laatste dadelijk een gouvernement wilde daargesteld hebben; de eerste daarentegen in het geheel geen behaagen scheppende noch in de gesteldheid der zaak noch in de wijze waarop zij was aangelegd, die ook tot het doen van een stap van dien aard zich ongenegen toonde, herhaalde mij deze zijne wijze van zien ten stelligste, toen ik, het met prof. Kemper in de gegeven omstandigheden eens zijnde, hem poogde van gedachten te doen veranderen, onder bijvoeging van: ‘Ik gaf tienduizend gulden, dat ik mij met niets had ingelaten en niet uit Dordt gegaan was’. Ik wil niet ontveinzen dat mij dit zwaar op het harte begon te weegen en mij de zaaken donker deedt inzien, want ik kon mij het gevaarlijke van onzen toestand niet verbergen en ik moest toestemmen, dat de onderneming dwaas en ligtvaardig was, daar men noch een wel beraamd plan kon voorleggen, noch eenige verzekering geeven, zoo omtrent de kennis welke de Prins van Oranje van het gebeurde droeg, als omtrent de medewerking van de bondgenooten, die slechts aan

1 Mr. Joan Melchior Kemper (1776-1824), na te Harderwijk en Amsterdam gedoceerd te hebben, werd hij in 1809 te Leiden benoemd tot hoogleraar in het natuur-, staats- en volkenrecht. In november 1813 werd hij met Fannius Scholten commissaris-generaal van het algemeen bestuur te Amsterdam; zij stelden de proclamatie van 25 november aan de ingezetenen van Amsterdam op.

de grenzen stonden en, gelijk hierna volkomen blijken zal, het niet in den zin hadden om op Utrecht te rukken, hetgeen men, als ik mij zoo eens mag uitdrukken, het volk had wijs gemaakt. Welke zwarigheden niet weinig kracht werd bijgezet door de verdeeldheid der hoofden zelve, daar de heeren de Jonge[1] en Repelaer vooral het glad met den heer Hogendorp oneens waaren. Evenwel daar de zaaken tot die hoogte gekoomen waaren, begreep ik dat men niet terug kon, en bleef alzoo het gevoelen van Kemper aankleven.

Bij dit onderhoud was de heer Gevaerts tegenwoordig; deze was door zijn zwager van Tets van de gesteldheid der dingen hier in 's-Hage verwittigd en door hem naar herwaarts tegelijk met H. Gevers tot het bijwoonen der groote vergadering ontbooden en dan ook, vermits hij onderrigt was dat de brief in handen der Franschen was geraakt, daadlijk op de tweede nodiging overgekoomen. Van het bijwoonen der vergadering verontschuldigde zich de laatste op grond, dat zijn zoon als garde d'honneur in Fransche handen was en hij het lot van dezen door zijn gedrag niet wilde verzwaaren; de eerste daarentegen kwam mede ter vergadering.

Middelerwijl had de oneenigheid der hoofdbeleiders bij velen opzien gebaard, onder anderen bij de heren Fannius Scholten[2] en Canneman[3], waarvan de een meer tot de Patriotten dan tot de Oranje-gezinden behoorde, terwijl de andere een kind der Revolutie was en werkelijk een aanzienlijk ambt bekleedde. Beide verzekerden mij derzelver bereidvaardigheid om tot de groote zaak mede te werken. Scholten zou dit openlijk, Canneman meer bedekt doen, omdat hij door zijne betrekkingen met het Fransch gouvernement de handen minder ruim had, en ik werd verzogt hiervan kennis aan Hogendorp te geven. Ik deedt dit terstond met goed gevolg, daar zij als met open armen ontvangen werden, ten gevolge waarvan ik dan ook het plan van

1 Bedoeld is mr. F.C. de Jonge (zie p. 213[3]).

2 Mr. C.A. Fannius Scholten (1767-1832), leidde van 1810-1813 een ambteloos leven; hij nam in november 1813 een krachtige houding aan. Zie ook p. 222, 226, 228, 230, 232 en 234.

3 E. Canneman (1777-1861), van 1811-1813 directeur der directe belastingen in het departement van de Monden van de Maas, sloot zich tijdens de omwenteling bij het voorlopig bewind aan en kreeg de functie van commissaris-generaal der financiën. Zie voor de rol die hij in november 1813 speelde: Concept-Grondwet op last van Koning Willem I in het jaar 1832 samengesteld door E. Canneman, M. Piepers en H. van Royen, met bijbehoorende stukken, medegedeeld door J.Z. KANNEGIETER, in: *B.M.H.G.*, 52 (1931), inleiding, p. 27, 28.

Canneman omtrent de zaak in het groot ontving en den heer Hogendorp ter hand stelde; Scholten ging verder en woonde de vergadering en besogne des Zaturdags bij.

Dikwerf heb ik mij naderhand beklaagd van als het waare de leidsman van Canneman tot het deelgenootschap aan de omwenteling te zijn geweest. Het is toch bekend hoe hij, tot een post van invloed geraakt - op welke hij anderszins door zijne groote bekwaamheden eene geregte aanspraak had - zijn gezag misbruikt heeft door de menigte der ambten, welke ter zijner beschikking stonden, als bij uitsluiting aan de lieden tot zijne partij, welke die der Revolutie van 1795 was, behoorende, zelfs aan bekende Bataven te geeven, terwijl de oude getrouwe vrinden van het Huis werden voorbijgegaan tot merkelijk nadeel van den Prins zelve, aan wien men dit weet. Ik moet ronduit bekennen dit niet te hebben voorzien en in Canneman alleen beschouwd te hebben den man van talenten, die nuttig kon zijn, van wien ik betere gedachten had opgevat; aan welke ik mij des te gereeder overgaf, daar ik zedert jaren het systhema van *vergeven en vergeeten* had aangekleefd, schoon niet op die wijze als waarop wij hetzelve, zeer tot nadeel der waare vrienden van het Huis - en ik mag zeggen, met het krenken der voorschriften eener stipte regtvaardigheid - hebben zien in werking brengen[1].

Van veel belang was het intusschen om zich meester van de

1 Ook G.K. van Hogendorp oordeelde later ongunstig over Canneman. In de geheime aantekeningen bij zijn gedenkschriften (archief-Van Hogendorp, inv.nr. 49) komt de volgende passage voor, die in de *Brieven en Gedenkschriften van G.K. van Hogendorp*, V ('s-Grav., 1901) geplaatst had moeten worden na de eerste alinea van p. 66:
'Toen Canneman in april 1814 uit het ministery raakte, zeide Falck tot mij, dat hij slordig werkte, dat degeen die onmiddellijk onder hem stond hem altemets in gene drie dagen te zien kreeg, dat de Prins er bij mij over geklaagd en ik hem flaauw voorgesproken had, dat de Erfprins naar het scheen ook ogenblikken van ascendent op zijnen Vader had. Nu herinnerde ik mij, dat de Erfprins, van een reisje door de meeste provintien thuis komende, mij van groote klagten over Canneman sprekende, er bij gevoegd had dat Hij hem voor geen zedelijk goed mensch hield. Canneman wilde eens voor eene belasting twee franken tot eenen gulden rekenen en daarmede de kas met eenige percenten bevoordeelen, waartegen ik mij in den Kabinetsraad verklaarde. Onder mijn advyseeren knikte mij de Erfprins, vlak over mij gezeten, gedurig toe. Naderhand viel Canneman ook uit den Raad van State en klaagde bij mij over 's Prinsen ondankbaarheid. Toen mijn oudste broeder geen employ verkrijgen kon, zeide hij mij menigmaal dat de Prins, die mij alles verschuldigd was, eene zwarte ondankbaarheid koesterde'.

zee-officieren te maken. Ik kreeg des in last om met de heren Haringman[2] en vooral met den admiraal Melvil[1] te spreken. De eersten gaven zich geheel over aan hetgeen door den laatsten zou bepaald worden. De oude admiraal - en de man had waarlijk gelijk - begeerde zekerheid, mij met eene ronde zeemanstaal verklarende, dat hij te oud geworden was om als een kind te handelen, en dat hij in niets zou treeden voor en aleer ik hem konde aantoonen de gronden waarop de onderneming rustte. Deze taak kon ik niet vervullen en ik verwierf des alleen, dat de admiraal nader met Hogendorp zou spreeken en, wanneer er iets met vrucht te onderneemen was, zich niet onttrekken. De heren Haringman hielden zich aan hunnen admiraal vast en waaren niet te beweegen zonder hem toe te treeden; dit mislukte alzoo geheel, zoowel als mijne pooging om den heer v.d. Spiegel[3] tot het deelnemen aan de beraadslagingen van de groote vergadering over te halen, waaraan ik prijs hechtte uit eerbied voor de nagedachtenis van wijlen den Raadpensionaris.

De geestgesteldheid bij de menigte bleef even opgewonden; het was alsof men zou uitstormen tegen de Franschen, wanneer zij zich vertoonden, en, gelijk het al veel malen gaat, men wordt weggesleept door hetgeen men ziet; ik nam mede deel aan die vervoering en zond mijnen getrouwen knecht Pau met het eenige paard, dat ik bezat, naar Rotterdam om voor mijne rekening te dienen, hetgeen mij altijd tot genoegen strekken zal, uit hoofde dat hij in vele opzichten van nut is geweest, als zijnde in het Overmaassche en in den Alblasserwaard bekend.

Zaturdag 20 November. En zoo brak dan de dag bestemd tot het houden der groote vergadering aan; op deze moest bepaald worden of men een gouvernement zou daarstellen en zich tot eene onafhankelijke natie verklaaren, dan wel of men volgens het

2 De vice-admiraal P. baron Melvill van Carnbee, heer van Op- en Neder-Andel (1743-1826) trad bij Van Hogendorp op als adviseur in marine-aangelegenheden. *Nederland's Adelsboek*, 1949, p. 89; G.J.W. KOOLEMANS BEIJNEN, *o.c.*, p. 139. In *Gedenkstukken*, VI, 3, p. 1633, staat een bericht van 12 november 1813 uit Rijswijk, dat Melvill haastig vertrokken is.

1 In de stamboeken van marine-officieren vóór 1813 (A.R.A.) worden vermeld de gebroeders J.C. en A.J. Haringman (geb. 1780, resp. 1781); de laatste werd in 1810 als luitenant ingelijfd bij de Franse marine. Verder komt voor D.A. Haringman, in 1774 luitenant ter zee, in 1783 kapitein ter zee en in januari 1814 verblijf houdend te Den Haag.

3 Bedoeld is vermoedelijk L.J. van de Spiegel, maire van Goes en zoon van de raadpensionaris L.P. van de Spiegel. Zie L. VAN BRUGGEN, De omwenteling van 1813 in Goes, in: *Gedenkboek 1813*, III, p. 536.

Amsterdamsch systhema zich eenvoudig bepalen zoude tot het handhaven van de rust, waarin naar het oordeel van velen geen gevaar gelegen was, nadien men zich toch van den prefect[1] en allen die vanwege Napoleon bewind voerden, verlaaten zag. Gewigtig dus was die vergadering en van den uitslag der beraadslagingen hing veel af. Ik ging er, hoewel de voortekenen niet gunstig waren, met een zekere geestdrift henen en schilderde mij in mijne verbeelding eene ouderwetsche Statenvergadering af, welke op de plegtigste wijze mooglijk stond geopend te worden met eene aanspraak, naar het gerugt[2] der omstandigheden ingerigt, uit welke men eenig licht aangaande de waare gesteldheid van zaken zou afleiden, en diegenen der leden, welke misschien te veel vreesden de palen der voorzigtigheid te buiten te gaan, gronden van bemoediging scheppen, en allen zich opgewekt voelen [zouden] om, zonder op de ligtvaardigste wijze goed en leven der ingezetenen in de waagschaal te stellen, handen aan het werk te slaan. Niets van dat alles, en ik zag mij des bitter teleurgesteld.

De zamenstelling der vergadering was wel goed, als bestaande uit vele oude regenten, vele notabelen, en voornaame Patriotten zooals de heren van Leyden van West-Barendrecht[3], de Leeuw[4], Elout[5], Fannius Scholten, terwijl wederom anderen, ook der oude regenten[6], weinig aangemoedigd door hetgeen zij gezien en opgemerkt hadden, zich niet verder begeerden in te laten en daarom deze tweede vergadering niet bijwoonden. Onder deze

1 G.J.A. baron de Stassart (1780-1854), sinds 1811 prefect van het departement van de Monden van de Maas, met Den Haag als standplaats. Hij was op 18 november naar Gorinchem getrokken. Zie H.E. VAN GELDER, *o.c.*, p. 11, 60.

2 Dit lijkt er te staan; logischer zou zijn: *gewigt*.

3 Jhr. mr. F.A. van Leyden van West-Barendrecht (1768-1821), als overtuigd patriot vervulde hij van 1795-1808 vele belangrijke functies, sindsdien ambteloos tot na de omwenteling.

4 Mr. D.C. de Leeuw (1747-1834), gematigd patriot, bekleedde van 1795-1805 verschillende functies, verhuisde in 1801 uit Utrecht naar Den Haag, waar hij na 1805 ambteloos woonde.

5 Mr. C.Th. Elout (1767-1841), sedert 1795 onttrok hij zich zoveel mogelijk aan het vervullen van ambten. Te Den Haag woonachtig, kwam hij in 1813 in contact met G.K. van Hogendorp.

6 Hierna is doorgehaald: *zooals de heer van Alphen*. Vermoedelijk is bedoeld D.F. van Alphen (1775-1840), zoon van Hieronymus van Alphen. Hij verbleef met tussenpozen van 1791-1808 in Indië, daarna in N.-Amerika, Nederland en sinds 1812 in Engeland, waar hij in verbinding stond met de Prins van Oranje. Zie *Gedenkstukken*, VI, 3, p. 1839[5].

was de heer van Aylva[1], wiens ijver voor het Huis anderszins beproefd is. De zamenstelling der vergadering was wel goed, maar het ontbrak aan leiding en vooral aan het wezenlijkste van alles in soortgelijke omstandigheden: aan eenen vasten grond waarop men stond te bouwen.

De heer van Hogendorp ging heen en weêr, de kamer uit, de kamer in, en opende de vergadering (men zal het naauwelijks kunnen gelooven en echter het is zoo, mijne ooren hebben het gehoord) met te vragen of er wat nieuws was. De verwondering stond op ieders gelaat, men zag elkanderen aan; eindelijk kwam de heer Vermeulen[2] (ni fallor) met een brief voor den dag, door iemand op de grenzen geschreven en waarin het gerugt vermeld stond, dat Zijne Hoogheid zich in Duitschland zou bevinden. Andere hadden andere berichten van den aard als men gewoon is in coffyhuizen of societeiten op te doen. Wel was de natuurlijke vraag bij velen: draagen de heren die de zaken besturen dan geene kennis van het verblijf van Z.H., rukken de bondgenoten dan niet tot onze hulp aan, wat vermoogen wij, aan onszelven overgelaaten, zonder manschappen, zonder iets? En daar deze en soortgelijke vraagen niet konden op eene voldoende wijze beantwoord worden, was de uitslag der beraadslagingen niet twijffelagtig, toen het krachtige voorstel in den geest van prof. Kemper met het meer omzigtige van dan èn naar het hagchelijke der omstandigheden berekende advis van den heer van Tets, in de weegschaal gelegd werd. Het eerste werd alleen aangenoomen door de heren Hogendorp, van der Duyn, Scholten en mij. En daarmede liep dan op niets uit eene vergadering, van welke men zich zoo veel scheen te moeten belooven. De meeste heren verklaarden ronduit op een' zoo lossen voet niet te kunnen zich verder inlaaten, maar altijd bereid te zijn tot het handhaven van rust en orde.

Eene andere teleurstelling had nog dienzelfden dag plaats door het inkoomen eener missive, getekend door de heren van

1 Mr. H.W. van Aylva (1751-1827), was sedert 1795 ambteloos, werd in december 1813 benoemd tot lid van de commissie, die een grondwet moest ontwerpen.

2 Hier is bedoeld mr. G.A. Vermeulen uit Haarlem; volgens H.E. VAN GELDER, *o.c.*, p. 76, woonde hij de vergadering van 20 november 1813 bij Van Hogendorp bij.

Spaen van Voorstonden[1], Heeckeren van de Cloese[2], Steengracht[3], Hope[4] en anderen, niet alleen weigerende deel aan de onderneming te hebben, maar de gevolgen zelf latende voor rekening dergenen, die tot eenen zoo roekeloozen stap gekoomen waren; terwijl wederom andere van de bekendste vrienden van het Huis zich op eene meer bescheidene wijze aan de zaak onttrokken. Evenwel men zat daarom niet stil en de heren Fagel[5] en Perponcher[6] staken naar Engeland over, de heer Wautier[7] (thans adjudant van den Erfprins[8]) werd naar Duitsland, anderen elders gezonden, zoo om Zijne Hoogheid op te zoeken als om kondschap te erlangen aangaande de bedoelingen der bondgenooten en de generaals te overreden van de noodzaaklijkheid om ons ter hulpe te snellen.

Onder degenen die daarmede bedrijvig waaren, verdient vooral te worden opgemerkt de heer d'Ablaingh van Giessenburch[9]

1 G.C. baron van Spaen, heer van Voorstonden (1756-1841), vervulde voor en na 1795 verschillende diplomatieke opdrachten; in december 1813 moest hij met Perponcher (zie nt. 6) in het hoofdkwartier der Verbondenen de officiële regeringsaanvaarding van de Souvereine Vorst melden. Voor de hier genoemde missive, zie H.E. VAN GELDER, *o.c.*, p. 74.

2 L. baron van Heeckeren van de Cloese (1768-1831), bekleedde diverse functies onder Willem V en Lodewijk Napoleon; ook de Souvereine Vorst riep hem tot verschillende ambten.

3 Jhr. mr. N. Steengracht van Oosterland (1754-1840), in 1795 van Zeeland naar Den Haag getrokken, waar hij tot hij door de Souvereine Vorst in verschillende functies werd benoemd, ambteloos woonde.

4 A. Hope (1747-1821), voor 1795 bewindhebber der W.I.C. en directeur van Suriname, nadien ambteloos wonend in het tegenwoordige paleis aan het Lange Voorhout. *Nederland's Adelsboek*, 1942, p. 635.

5 Mr. Jacob Fagel (1766-1835), in 1795 van zijn functie van gezant te Kopenhagen ontheven, verbleef daarna lange tijd in Engeland en Duitsland, woonde in 1813 te Den Haag en werd, als een der aanzienlijkste leden der oude Oranjepartij, met Perponcher door het voorlopig bewind naar Engeland gezonden om de Prins van Oranje uit te nodigen zich hier te lande aan het hoofd der zaken te stellen.

6 H.G. graaf de Perponcher Sedlnitzky (1771-1856), vocht met de Nederlandse prinsen en later in Oostenrijkse en Engelse dienst tegen de Fransen, kwam in 1813 terug om als Van Hogendorps militaire raadgever te fungeren; op 29 november 1813 werd hij aangesteld tot commandant van het 'Oranje-legioen'.

7 G.Th. Wauthier (1765-?), aan zijn militaire carrière was door de revolutie van 1795 een einde gekomen; voor zijn zending naar Duitsland, zie H.E. VAN GELDER, *o.c.*, p. 75[4].

8 Bedoeld is de Kroonprins, de latere Koning Willem II.

9 J.D.C.C.W. baron d'Ablaing van Giessenburg (1779-1859), vurig orangist, weigerde tot 1813 elke post, voorkwam in dat jaar gevangenneming door de Fransen door naar Munster uit te wijken; hij maakte in december 1813 de inneming van Arnhem door Von Bülow mee. Zie G.J.W. KOOLEMANS BEIJNEN, *o.c.*, p. 91[3].

en het verwondert mij daarom zeer deszelfs naam noch in het werkje van den heer Shade noch in dat van prof. Bosscha te hebben aangetroffen[1]. Hetgeen ik hier gaa ternederstellen, heb ik uit 's mans eigen mond, zooals hij het mij vertrouwelijk heeft medegedeeld. Hij stak over naar Overijssel nadat de omwenteling was uitgebarsten en vond niet dan eenige Cosakken op de grenzen. Hij reisde door naar den Russischen generaal Wenkendorf[2] (zoo ik mij niet bedriege) en verzogt om spoedige hulp; deze verklaarde geene orders te hebben, maar, bijaldien de Pruissische generaal Bülow het voor zijne rekening wilde nemen, dat hij dan zou doortrekken. Bij Bülow gekoomen, die zich nog in het Munstersche bevond, vond de heer d'Ablaing dezen weinig gezind om voort te rukken, vermits het vooralsnog het plan niet was om op Holland te trekken; dan na omtrent de gesteldheid van zaken hier te lande te zijn ingelicht, overtuigde hij zich van de noodzaaklijkheid om iets te waagen en liet zich des beweegen om op te breken en den Russischen generaal daartoe de noodige bevelen te geeven. De gevolgen hiervan zijn bekend: Bülow trok den IJssel over, toog op Arnhem, nam die stad stormenderhand in, en hij betuigde zelf na den gelukkigen uitslag dat, zo hij in deze onderneming niet geslaagd was, hij dadelijk zich zoude teruggetrokken en Holland aan eigene krachten overgelaten hebben[3]. Dan daar ik alleen ten oogmerk heb om op te

1 Voor de werken van Chad en Bosscha, zie p. 208.

2 Bedoeld is generaal graaf A. von Benckendorff; zie G.J.W. KOOLEMANS BEIJNEN, *o.c.*, p. 88 e.v. Het verhaal van de Utrechter J.A. Kelfken, die de kozakken bij hun binnentrekken tot gids wilde dienen, is gepubliceerd door [F.] C. GERRETSON, De Hollandsche Kozak, in: *Groot-Nederland*, 37 II (1939), p. 101-143.

3 A.R. Falck schreef hieromtrent op 30 mei 1834 aan de uit de Z.-Nederlanden afkomstige staatsraad baron van Keverberg van Kessel (A.R.A., archief-Keverberg, inv.nr. 34): 'Il est plus que probable que notre insurrection aurait eu un résultat très facheux si Bülow et Benckendorff n'eussent pas marché en avant aussitôt qu'ils en eurent la nouvelle certaine, mais d'un autre côté j'ai la conviction intime qu'ils se seraient arrêtés en Westphalie si rien n'avait bougé chez nous. Van der Hoeven qui avait réussi à persuader Marklay et Benckendorff, fut si mal reçu au quartier général de Wintzingerode à Brème qu'on lui déclara laisser pour le compte de qui il appartiendroit les mouvemens avanturés auxquels ses rapports et ses instances avaient donné lieu. Au demeurant et à en juger par l' événement, chacun a fait son devoir: nous en nous insurgeant, les Alliés en se pressant de venir à notre secours. Mais nous pouvons réclamer l'honneur et la priorité et sans notre hasardeuse initiative qui sait quand et comment la campagne suivante eût été entamée?'

tekenen hetgeen ik gezien of bijgewoond heb, zoo keere ik na dezen korten uitstap tot mijn verhaal terug.

Na het scheiden der vergadering werd er beslooten des avonds eene nadere bijeenkomst ten huize van den heer Hogendorp te houden, waar de heren, die de oproeping getekend hadden, zich lieten vinden, en de heren Melvil (admiraal), Scholten, de Leeuw en ik tegenwoordig waaren. Deze bijeenkomst was onstuimig; de groote vraag kwam al aanstonds op het tapijt: zal men zich tot een gouvernement constitueren en op wat wijze zal men dat doen? De graaf van Styrum kwam binnen en gaf te kennen, dat men hiertoe moest besluiten of dat hij anders raad zou schaffen, en het bleek alzoo dat hij het met Hogendorp eens was. Na deszelfs vertrek begonnen de deliberatien weder, zonder dat men het eens kon worden. Zij werden al wederom afgebroken door eene Rotterdamsche bezending, bestaande uit de heren advocaten 's Jakobs[1] en Frets[2], die kwamen vraagen of wij dan eindelijk een gouvernement zouden hebben. De aanspraak van deze heren was krachtig en vooral ingerigt tegen het doen van eene onderneming, zoo gewigtig als deze, waarvan lijf en goed afhing, zonder plan, zonder middelen, zonder uitzigt. Aan deze heren, die te Rotterdam zeer ijverig werkzaam waaren geweest voor de goede zaak, werd toegezegd, dat er een gouvernement zou worden daargesteld, waarna zij vertrokken. De

1 Bedoeld is mr. F.B. s'Jacob (1776-1831), lid van de raad van Rotterdam en in november 1813 benoemd tot commissaris van het voorlopig bewind aldaar. *Nederland's Patriciaat*, 29 (1943), p. 211; H.E. VAN GELDER, *o.c.*, p. 77.
Op 26 november 1813 schreef s'Jacob vanuit Rotterdam aan het Algemeen Bestuur (A.R.A., Staatssecretarie Willem I, inv.nr. 6084): 'Ik heb de eer UEdelmogenden kennis te geeven, dat ik dezen morge wel ontfangen heb uwe depeche van gister met de daarbij gevoegde qualificatie. Waarop dient, dat ik den last, daarbij aan mij opgedragen, zal op mij nemen en trachten daarin ten nutte van de algemeene zaak naar mijn vermogen werksaam te zijn. Overigens heb ik nog het genoegen UEdelmogenden te informeren dat, na het houden van eene vergadering van het provisioneel bestuur, waarin door mijn heer de president-burgemeester nogmaals het doen der proclamatie van het provisioneel bestuur ter tafel gebragt is, gemelde burgemeester, onverminderd het diffculteren van gemelde bestuur, het cordaat besluit genomen heeft om dezelve te doen proclameren, gelijk dezelve dan ook dadelijk daarna en alzo dezen morge om één uur, ten overstaan van gemelde burgemeester en den ondergetekende is gedaan geworden... Men is bezig met alhier eene geregelde Oranje-schutterij te organiseren.'

2 Mr. F. Frets (1779-1845), oefende te Rotterdam een grote advocatenpraktijk uit; tot belangrijke ambten werd hij eerst na de omwenteling van 1813 geroepen. Zie verder hierboven, p. 203.

heer Frets echter had zoo weinig vertrouwen geschept uit hetgeen hem in deze korte bijeenkomst was voorgekomen, dat hij den volgenden dag naar Engeland overstak, gelijk hij mij betuigde toen ik hem daar ontmoette.

Natuurlijk kwam de groote vraag na deze hartlijke ontmoeting - want de genoemde heren hadden met kracht uit den naam hunner stadgenooten gesprooken - op het tapijt, en nog kon men tot geen besluit komen. De heer de Leeuw stond inmiddels op, verklaarde aan Hogendorp dat hij zich niet verder inliet en ging henen. Het zag er alzoo duister uit, daar men nog geen stap gevorderd was. Eindelijk wierp Hogendorp op tafel neder eene project-proclamatie[1], inhoudende, om een woord van den tijd te gebruiken, dat men zich constitueerde. Niemand dan van der Duin tekende; ik sprak met Repelaer, die snel ronduit weigerde. Ik meende zelve te ontdekken, dat hij naar Engeland zou gaan, dan stellig liet hij zich hier niet over uit. Ik wendde mij toe tot den heer de Jonge[2], wiens agterzijn mij destemeer bevreemde, daar ik, en met reden, mij een zoo groot denkbeeld van desselfs krachtig karakter gevormd had. 'Het is al den donder gekheid', voerde hij mij toe, 'wij zijn door dat vervloekt enthusiasme in dezen staat gebracht'. Ik was het volmaakt eens, maar het was nu toch zoo en niet anders. Wij spraken af te tekenen mits alle de heren het deeden. Ik zette des mijn naam en de Jonge volgde, Repelaer bleef weigeren. H. van Stralen[3], admiraal Melvil insgelijks, en deze heren vertrokken, waarop ik gemelijk wordende zeide: 'Als het dan zoo moet, schrappe ik mijn naam' en deedt het dadelijk. De Jonge volgde mij op den voet, doch v.d. Duin haalde de pen niet door deszelfs naam, hetzij dat hij begreep dat het stuk nu ver-

1 De tekst van deze door Van der Duyn van Maasdam en Van Hogendorp getekende, op 20 november gedateerde en de daaropvolgende dag gepubliceerde proclamatie, o.a. in: H.T. COLENBRANDER, *Inlijving en Opstand*[2], p. 271.

2 Bedoeld is mr. F.C. de Jonge (zie p. 213[3]).

3 Mr. H. van Stralen (1751-1822), bekleedde voor 1795 en onder Schimmelpenninck en Lodewijk Napoleon verschillende belangrijke ambten, werd na de inlijving ambteloos. Hij trok zich na de vergadering van 20 november bij Van Hogendorp enigermate uit de omwentelingsbeweging terug, maar werd niettemin negen dagen later tot commissaris-generaal voor binnenlandse zaken in het voorlopig bestuur benoemd. In *Gedenkstukken*, VI, 3, p. LXXII-LXXIV, wordt meegedeeld wat Van Stralen omtrent de verschillende vergaderingen bij Van Hogendorp aantekende (uittreksel uit: D. VAN AKERLAKEN, *Mr. Hendrik van Stralen. Aanteekeningen uit zijne nagelaten geschriften* ('s-Grav., 1878), 321 p.).

viel, hetzij dat hij Hogendorp niet alleen wilde laten. En daarmede dan waaren wij, zeer tot nadeel der goede zaak, even ver als toen de besogne een aanvang nam. Er moest echter tot iets worden beslooten en nu werd het denkbeeld geopperd om zich van Amsterdam te verzekeren, begrijpende men met reden, dat, wanneer die magtige stad wilde toetreeden, men de zaak voor gewonnen kon achten; tenminsten dat daardoor degenen, die geheel de voorzigtigheid gehoor gaven, zich krachtig genoeg zouden gesterkt vinden om mede te werken. De heeren van der Duin, Scholten en mij viel die taak te beurt[1].

Van deze stormagtige besognes begaf ik mij naar den heer predikant Dermout[2] om met Z. Eerw. de wijze van bidden te overleggen op den volgenden Zondag, ten einde dit door alle de heren predikanten nagenoeg eenstemmig zou worden behandelt en zoo ingericht, dat de dierbaarste belangen des Vaderlands en van den Vorst op wien wij eene zoo naauwe betrekking hadden, vooral in deze gewigtige ogenblikken, niet werden uit het oog verlooren, zonder daarom dadelijk den naam des Princen te gebruiken.

T'huis gekoomen vond ik mijn heer Sweerts de Landas[3]; het was den heer van Slingelandt gelukt hem te doen weeten wat er gaande was, waarop hij zich dadelijk naar herwaarts had begeven, niet zonder gevaar van door de Franschen ontdekt en opgeligt te worden; zeer bevreemdde het hem dat de zaken niet verder gevorderd waren, en nam het des in ernstig beraad wat te doen; het gelukte echter daags daaraan den heer Hogendorp hem over te haalen.

Des Zondags vertrok ik vroeg in den morgen met de heren v.d. Duyn en Scholten naar Amsterdam. Aan Halfweg ge-

1 H.T. COLENBRANDER, *Inlijving en Opstand*^{2}, p. 271, zegt ten onrechte, dat Collot d'Escury bij de zending naar Amsterdam Van der Duyn in de steek liet en door Fannius Scholten vervangen werd.

2 I.J. Dermout (1777-1867), na in verschillende gemeenten gestaan te hebben was hij van 1805-1848 Hervormd predikant te Den Haag; de preek over Psalm 125, die hij op 5 december 1813 in de Kloosterkerk hield 'ter gelegenheid van de verlossing des Vaderlands', is in druk verschenen; hij werd spoedig daarna benoemd tot permanent secretaris van de Synode; schreef met prof. A. Ypey een vierdelige *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk* (Breda, 1819-1827).

3 J.D. baron Sweerts de Landas (1759-1829), in 1795 gaf hij zijn militaire carrière op. In november 1813 belastte het voorlopig algemeen bestuur hem met het commando over een legertje; hij trok er mee naar Rotterdam, waar hij het bevel over de land- en zeemacht op zich nam, en voerde enkele aanslagen, o.a. op Hellevoetsluis, uit.

komen vonden wij het Toorn-gevaarte, aldaar door de Franschen gesticht, nog bezet, doch vonden het ongeraaden, ofschoon er ons de lust toe bekroop, om eenen aanval op de trouw van den commandant te doen. Wij zetteden dan onzen tocht voort en begaven ons, te Amsterdam gekomen, na hier en daar op kondschap te zijn uit geweest, bij den heer Falck, toen als capitein dienende bij de Nationale Garde. Er was beweeging in de stad, de gewapende magt trok op met oranje versierd zoowel als de menigte; alleen had men zich onthouden van het uitsteken van vlaggen.

De heer Falck gaf ons een omstandig bericht van den toedragt van zaken, waaruit wij geene hoop hoegenaamd konden scheppen om onze zending gelukkig te volbrengen. Het systhema van de regering was de rust te bewaaren en niet verder te gaan, vooral geene daden te verrigten, welke den Franschen te zeer konden overtuigen, dat de stad zich van Frankrijk wilde losrukken, en bijgevolg zich in genen deele met de Haagsche heren in te laten. De heer Falck bestreed dit kwalijk ingezien systhema zooveel hij kon, maar het veranderen van hetzelve vermogt hij niet. Het volk zelve was in dezen van een ander begrip, gelijk ons algemeen verzekerd werd. Ook konden wij, 's middags in eene herberg bij de Haarlemmer Poort iets nuttigende, dit klaar bespeuren uit het gesprek door den castelein tegen ons gehouden, die in zijnen kring een man van gezag onder de menigte scheen te zijn.

Van den heer Falck begaven wij ons naar den heer van der Hoop[1] (thans Minister van Marine), die ons met de hem zoo natuurlijk eigene vriendelijkheid ontving, maar die wij in het geheel niet van gedachten konden doen veranderen. Hij verdedigde met alle redenen en argumenten mooglijk het begrip zijner medegenooten in het Provisioneel Bestuur, waarvan hij president was, en verklaarde ons ronduit dat de stad zich op zichzelven zoude houden, dat, terwijl Molitor te Utrecht zich bevond, de regering haar niet door eene ontijdige toetreding tot den Haagschen opstand aan een gewis verderf zou bloot-

1 Mr. J.C. van der Hoop (1742-1825), van 1781-1795 en van 1814-1825 bekleedde hij zeer belangrijke posten bij het Nederlandse zeewezen. Hij werd gekozen tot voorzitter van het voorlopig bestuur, dat zich op 16 november te Amsterdam vormde. Op 6 april 1814 benoemde de Souvereine Vorst hem tot 'Secretaris van Staat voor de Marine', welke titel op 16 september 1815 werd veranderd in 'Minister voor de Marine'; Van der Hoop vervulde deze functie tot zijn dood.

stellen. Hij ging zoo verre van te zeggen, dat hij door den naar Duitsland afgezonden officier aan Z.H., zo deze Hoogstdenzelven mogt aantreffen, had doen weeten ‘dat de stad zich onzijdig moest houden’. Wij zagen ons na eene zoo ondubbelzinnige verklaring, welke niets te hoopen overliet, genooddwangt af te breken en den terugtocht naar 's-Hage aan te nemen. Dan daar de heer Scholten zeer vele betrekkingen van allerlei aard in Amsterdam had, kwamen wij overeen, dat hij zoude agterblijven en beproeven wat er nog mogt te verrigten vallen, en in hoe verre de geest van het algemeen de maatregelen en het gedrag der regering ten nutte des lands in deze hagchelijke ogenblikken zou kunnen wijzigen.

Van der Duin en ik, wij zetteden onze reis met allen spoed voort. Dan Hillegom even door gereeden zijnde, werden wij op de hoogte van de buitenplaats van den heer van der Staal[1] tegengehouden door den heer van der Hoeven[2], zoon van den oud-burgemeester van Rotterdam, die naar v.d. Duin vroeg, zeggende met depeches belast te zijn, die door Z.H. Welgeb. moesten getekend worden. Wij betoonden ons zeer bevreemd hierover en gemelde heer gaf zijne verwondering niet minder te kennen, toen wij hem zeiden niet te weeten, wat dit betekende. Hij versogt ons des uit het rijdtuig te treeden en bij den heer van der Staal in te gaan. Aldaar gekomen verhaalde hij ons het gebeurde dien morgen in 's-Hage, en dat dientengevolge de heren van der Duin en Hogendorp het gouvernement in naam van Z.H. hadden aanvaard. Geene bevreemding was immer grooter dan die van mijn reisgenoot; na eenige wisseling van bedenkingen echter tekende hij die depeches aan Z.H. ingericht. De heer van der Hoeven ijlde voort en wij stapten in ons rijdtuig.

Zeer belangrijk was ons gesprek en zeer gewigtig de overweging wat den heer van der Duin in dezen te doen stond; hij

1 De bedoelde buitenplaats is Wassergeest onder Lisse; deze kwam in 1808 in het bezit van mr. D.P.J. van der Staal, heer van Piershil (1774-1858), van 1808-1858 hoogheemraad van Rijnland. Zie E. PELINCK, Een bloemisterij en een speeltuin buiten de Koepoort, in: *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken*, 53 (1961), p. 88 (met afb.); S.J. FOCKEMA ANDREAE, *Het hoogheemraadschap van Rijnland* (Leiden, 1934), p. 404; *Nederland's Adelsboek*, 1952, p. 3.

2 Elias van der Hoeven (1778-1854) moest voor Van Hogendorp de verbinding tot stand brengen met het Russische hoofdkwartier. Zie *Brieven en Gedenkschriften van G.K. van Hogendorp*, IV, p. 206. Hij was een zoon van de prinsgezinde mr. J.A. van der Hoeven (1732-1800), die van 1759-1787 lid van de vroedschap en nog een aantal jaren burgemeester van Rotterdam was. *Nederland's Adelsboek*, 1942, p. 562.

moest of openlijk zich verklaaren tegen het door Hogendorp verrigtte in zijnen naam zonder zijn weeten, oftewel de daad goedkeuren en hem geheel volgen en alzoo, gelijk wij de zaak inzagen vooral na onze mislukte poging te Amsterdam, zichzelven opofferen. Het eerste zou de goede zaak merkelijk hebben kunnen schaden. Hij besloot des tot het laatste, waarom wij dan ook, in 's-Hage teruggekomen, regelregt naar het huis van Hogendorp gingen, dien wij zeer bedaard in zijne kamer vonden zitten alsof er niets gebeurd was. Wij gaven hem bericht van ons wedervaaren te Amsterdam, hij van het door hem verrigtte, ook in naam van van der Duin, die wel zijne verwondering met de hem geheel kenmerkende zachtaardigheid te kennen gaf, doch echter alles zich liet welgevallen[1].

Den volgenden dag hadden vele bemoeienissen en druktens plaats, maar er was geene orde, geen zamenhang; niemand kende eigenlijk zijn taak. De deuren bij den graaf van Styrum en bij den heer van Hogendorp stonden open; men liep in en uit, de bekende spionnen van de police zelve was de toegang niet geslooten; ik herkende zoodanige wezens; niets was dus gemakkelijker voor de Franschen dan kennis te dragen van hetgeen er omging, maar het schijnt met dat al, dat hiervan geen misbruik is gemaakt, ten minste zoo verre mij bekend is.

Reeds vroeg in den morgen kwam er eene missive van den heer Repelaer[2] in, waarbij hij schriftelijk kennisgaf van zijn vertrek naar Engeland, deze zijn stap grondende op de onderneming eener zaak, geheel tegen zijn zin en meening, en op het ongenoegzaame der middelen welke men bij der hand kon vatten, nu het meer en meer bleek dat men zich onze belangen niet aan wilde trekken. Deze brief maakte op mij een geweldigen indruk, toen ik eenige uren daarna vernam, dat de heer de Jonge[3] mede

1 Van der Duyn beschreef zelf zijn aandeel in de omwenteling van 1813 als volgt: 'Le rôle de M. Van der Duyn y fut patent, mais modeste; éloigné de toute espèce d'ambition personnelle, il se laissa entraîner par d'anciennes affections et aussi par sa confiance entière et son dévouement sans borne au grand citoyen et habile homme d'Etat G.K. de Hogendorp, véritable auteur de la délivrance de sa patrie' (*Notice biographique du Comte Van der Duyn de Maasdam*, *écrite par lui-même*, ed. C.F. baron SIRTEMA VAN GROVESTINS (Saint-Germain-en-Laye, 1852), p. 14).

2 Op 25 november schreef Van Maanen uit Den Haag aan W.F. Röell: 'Sedert eenige dagen heb ik mijnen buurman Ocker Repelaer niet gezien; ik gelove dat hij in dit werk is medegesleept; nu zegt men dat hij met Slingelandt en d'Escury in commissie naar Engeland is' (*Gedenkstukken*, VI, 3, p. 1765/6).

3 Bedoeld is mr. F.C. de Jonge (zie p. 213[3]).

toebereidzelen maakte; ik was echter nog met hem dien morgen werkzaam, schoon mij de lust begon te ontgaan, toen ik de zaken van nabij zag en meer en meer bemerkte, dat degenen die zich onder eenen zoo ongeschikten leider als Hogendorp niet hadden willen stellen, waarlijk het niet zoo kwaad hadden ingezien.

Er waren vele goede officieren, welke niets liever gewenscht hadden dan dat men hen intijds een wenk had gegeven, daaronder de generaal Bruce[1], dien men gedagt had zoo maar op heeterdaad naar Leyden en verder te zenden. Ik ontmoette dien generaal, mij zoo onbekend als ik hem was, op straat met den jongen Styrum Noordwijk[2], die alles aanwendde om hem over te haalen. Ik dede, gelijk vanzelven sprak, mijn uiterste best mede en maakte alle argumenten mooglijk, dan zonder vrucht. 'Ik had', zeide de man, 'intijds moeten gewaarschouwd zijn, dat men op mij dagt, dan had ik mijne maatregelen kunnen nemen' en verliet ons. Hierdoor kon men niemand anders aan het hoofd der uittrekkende manschap plaatsen dan de generaal de Jonge, maar even daardoor verloor de graaf van Styrum zijne regterhand.

Geene berichten kwamen er in, welke eenige geruststelling konden geven omtrent de zoo noodige hulp, door de bondgenooten aan te brengen. Niets vernam men van den Prins. Dordt werd genoomen, te Rotterdam was men zwak. Zo wij verlooren gaan, dan gaan wij door lafhartigheid verlooren, zeide Hogendorp. Scholten kwam onverrigterzake van Amsterdam terug en scheen niets meer aan dien kant te hopen. Ik bekwam daarop de tijding dat de heer de Jonge naar Engeland vertrokken was. Door dien zamenloop van omstandigheden ontstond, in een ogenblik des tijds, bij mij het denkbeeld om insgelijks over te steeken en dan, in 's Hemelds naam, te gaan zien wat er van de overzijde ons te wachten stond: of men ons aan ons lot zou overlaaten, dan wel of er eene hulp voor ons gereed gemaakt

1 D.H. Bruce (1755-1828), doorliep verschillende rangen in het leger der Republiek en ging in 1795 in dienst van de Bataafse Republiek over; in 1809 werd hij bevorderd tot generaal-majoor. Na de omwenteling kwam hij weer in het Nederlandse leger; in 1815 werd hij bevorderd tot luitenant-generaal. Bruce woonde in 1813 te Leiden; tijdens de kritieke november-dagen durfde hij geen aanval op Woerden te ondernemen. *Gedenkstukken*, VI, 3, p. 1686, 1745[4].

2 W.A.W. van der Does graaf van Limburg Stirum, vrijheer van Noordwijk enz. (1786-1855), zoon van Leopold graaf van Limburg Stirum (zie p. 211[3]) en T.O.C.L. van der Does. Hij was in de Franse tijd maire van Noordwijk.

werd, geëvenredigt aan onze behoefte. Ik deelde dit aan van der Duin mede en vroeg hem of hij mede ging; dan hij begreep, en teregt, dit niet te kunnen doen, als zich aan het hoofd van zaken geplaatst ziende. Ik sprak vervolgens met den heer van Slingelandt. Onze denkbeelden stemden overeen; wij beslooten ten mijnen huize tot den overtogt, namen afscheid van van der Duin, die ons van passen voorzag, en vertrokken.

Deze stap was een stap van overhaasting; het besluit was niet in koelen bloede, niet na een bedaard overleg genoomen. Dan er zijn ogenblikken in het leven, waarin men als door eene kracht buiten zich, welke men niet kan wederstaan, gedreven wordt, en eerst dan redeneert wanneer men gehandelt heeft, terwijl men met het eerste moest beginnen. Bij nadenken van agteren en bij eene bedaarde overweging meene ik te moeten besluiten, dat ik ontmoedigt was en er bijgevolg slechts eene schok noodig was om die ontmoediging naar buiten te doen werken, terwijl mij dit daarteboven beweezen heeft dat, al meent men al in de groote aangelegenheden des levens vast op de Voorzienigheid te vertrouwen, dat vertrouwen echter op het onverwagt, al is het dan maar voor een ogenblik, kan aan het wankelen gebragt worden. Ik stelle dit daarom zoo openhartig terneder, omdat dit geschrijf voor mijne kinderen dienen moet, die, tot jaren van onderscheid gekoomen, daaruit, zoo ik hoope, lessen voor zich zullen zamelen, welke, wanneer zij zich in moeielijke omstandigheden t' eeniger tijd mogten geplaatst vinden, hen kunnen te stade koomen.

En wat heeft dan die ontmoediging kunnen veroorzaken? De redenen zijn niet ver te zoeken. De omwenteling was begonnen zonder grond of hoop van eenen goeden uitslag, welke, naar menschelijke berekeningen alleen door een Deus ex machina, door een louter toeval, kon daargesteld worden. Alles wat men tot nu toe verrigt had was, gelijk uit dit verhaal genoegzaam blijkt, mislukt. Alle bezadigde en verstandige menschen, daaronder de vuurigste aanklevers van het Huis, ja de personele vrienden van den Prins, weigerden volstrekt eenig deel aan de onderneming te hebben. Amsterdam, het eenige rustpunt in geval men aan eigen krachten overgelaten werd, kleefde een voor de algemene belangen doodlijk en gevaarvol systhema aan, waarvan de regering dier stad niet af te brengen scheen.

De beleiders van zaken waren de menschen niet om in een zoo hopeloozen toestand het schip te stuuren.

Hogendorp is een man, ja van groote kennis en bekwaamheden, heeft een eerlijk en vaderlandsch hart, bezit eene standvastigheid en vastheid van karakter, bijna onovertrefbaar, maar mist dat beleid, dat vermoogen om met menschen om te gaan, hetwelk vooral in soortgelijke omstandigheden zoo noodig is. Zijne verbeeldingskracht overmeestert bij hem verstand en oordeel. Hij is in den volstrekten zin een enthusiast en boezemt dus geen vertrouwen in, vooral om ten spil te strekken, waarop het land zou kunnen draaijen.

Van der Duin is de zedigheid, de zachtaardigheid zelve, en heeft meer verstand en vermoogens dan hij zichzelven toekent; maar in die deugden zelve lag dus eene groote en voornaame reden, waarom hij de man niet zijn kon, die ons door de branding heenen moest brengen; zo de zaak door deugden en redelijke hoedanigheden te redden waare geweest, kon hij voorzeker dien taak volbrengen.

Styrum is een rond, braaf, eerlijk, openhartig man, geschikt om aan het hoofd van de gewapende magt den vijand te verdrijven, maar geheel onberekend om het plan eener omwenteling te vormen of te besturen.

Canneman en Falck met groote talenten toegerust, maar de eerste hield zich nog, schoon hij de steller der Proclamatie was, agter het scherm en was daarteboven ziek gevallen op den dag van mijn vertrek. De laatste werd te Amsterdam opgehouden.

Kemper kon niet in den Haag werkzaam zijn; zijn vuur, zijne pen, zijne handelbaarheid, zijn voortreffelijk vermoogen om met menschen om te gaan, waaren dus voor dit groote, voor dit hoofdpunt verlooren.

Scholten, schoon zeer knap met mond en pen, en oogschijnlijk met veel ijver en beleid werkzaam, had bij niemand vertrouwen en juist zijne medewerking weerhield velen; dat wantrouwen was gegrond op zijn gedrag gedurende de overheersching en zijne betrekkingen met de Franschen in de onderscheidene nu doorgeworstelde tijdvakken.

Repelaer zou hier zeer te stade zijn gekomen. Alhoewel niet alle de talenten bezittende, welke vereischt werden tot zoo groot een onderneming, vereenigde hij echter veel in zich om van een uitgebreid nut te zijn. Mijn vertrouwen in hem is altijd onbegrensd geweest; had ik hetzelve in eene meer naar het gezond oordeel gewijzigde mate bezeten, zou zijn verlaaten van het roer mij niet zoo als terneergestormd en ik welligt zijn voorbeeld niet gevolgd hebben. Hieruit volgt des de les voor mijne kin-

deren om niet al te hoog bij het verstand en de begaafdheden van anderen op te zien, tenminsten om deze anderszins goede vooringenomenheid niet te veel bot te vieren en, door ze wijslijk te temperen, liever zijn eigen standpunt in het bedrijvig leven of op het toneel der grootere gebeurtenissen te behouden.

De Jonge had zijne verdiensten, maar was niet berekend voor een hoofdrol; ik had mij altijd voorgesteld dat het karakter van dezen man vaster dan eene rots was; die vastheid echter had hem verlaten van het eerste oogenblik der omwenteling; het was in zijn gelaat, in zijne houding, ja in zijnen gang zichtbaar, en ik kan niet genoeg uitdrukken hoezeer mij dit verwonderde. Ik houde mij overtuigd dat hiervan alleen de oorzaak geweest is, dat het gansche beleid van zaken hem tegen de borst was, dat hij den stap van Hogendorp afkeurde en dat hij geene genoegzaame kracht in zichzelven had om tegen wind en stroom op te roeiijen. Het waggelen van dien rots was mij ook nadeelig, en ik heb er wederom uit geleerd: ‘zie niet te hoog bij anderen op’.

Dit aangestipte zij genoeg - want alles op te sommen achte ik niet noodig - om daaruit op te maken, dat het niet zoo vreemd was, dat er ontmoediging bij mij huisvestte. Na dezen uitstap zette ik mijn verhaal voort.

Wij staken dan Maandagnacht den 22 November in zee en hadden op de reis, welke tamelijk voorspoedig was, geen ontmoeting welke melding verdient. Op de Engelsche kust gekoomen, voeren wij door eene vloot oorlogschepen heen, hetgeen een treffend schouwspel gaf. Wij landden den tweeden dag te Harwich aan, nagenoeg tegelijk met den heer de Jonge, die echter voor ons vertrokken was. De heer Repelaer had zich aldaar niet opgehouden, maar was doorgereisd naar London. Wij meenden hetzelfde te doen, vooral toen wij vernamen, dat Zijne Hoogheid zich niet alleen in Engeland bevond, maar dat alles in gereedheid was om Hem naar Holland met eene vloot te doen oversteken. In dit ons voornemen vonden wij ons echter teleurgesteld, nadien onze passen eerst naar London moesten opgezonden worden alvoorens wij onze reis konden voortzetten. Dit was eene zeer groote teleurstelling, daar niets ons aangenamer zoude geweest zijn dan ons dadelijk bij den Prins te vervoegen en de terugreis met Z.H. aan te nemen; en wij konden ons niet begrijpen hoe Repelaer deze zwarigheid was te boven gekomen.

Er schoot ons niets over dan ons aan de gebieder, de wet der

noodzaaklijkheid, te onderwerpen, en wij namen des onzen intrek in een der logementen van Harwich, waar wij den heer Piet Gevers[1], van Rotterdam, vonden, die ons met de plaatselijke gesteldheid bekend maakte en ons de gelegenheid verschafte om den generaal Tayler[2], commandant der voor Holland bestemde troepen, te spreeken. In dat onderhoud, waarbij ook de heer Robbert Fagel[3] tegenwoordig was, bleek het ons genoegzaam, dat het de meening in het geheel aan de zijde der Engelschen niet was om in het onzekere van eenen goeden uitslag de troupes te waagen[4]. Wij konden, en dat met volle ruimte, zeggen dat eene geringe magt, mits voorzien van eene hen vergezellende bezending van geweeren, kruid en lood om de massa te wapenen, de redding van het land konde daarstellen, vooral daar de Prins het manlijk besluit genoomen had om zich aan het hoofd zijner landgenoten te stellen, hetgeen de geestdrift zou ten top voeren, welke eindelijk moest door de bondgenoten met kracht ondersteund worden. Het viel dan eindelijk na alle deze reden-wisselingen ten onzen voordeele uit en het fregat, belaaden met al het noodige, zou in zee steken.

Wij booden aan ons mede op hetzelve in te scheepen, dan, nadien er geen enkel hoekje voor ons open was, moesten wij

1 Mr. C.P. Gevers (1770-1836), van 1793-1795 lid van de Goudse vroedschap, verhuisde in laatstgenoemd jaar naar Rotterdam, waar hij na enige tijd schepen werd, ging in 1813 tweemaal naar Engeland om in verband met de verwachte keer van zaken contact op te nemen met Engelse regeringsfunctionarissen en de Prins van Oranje. Op 19 november stak hij opnieuw over om de tijding der omwenteling te brengen; de 3e december keerde hij in Scheveningen terug. *Nederland's Adelsboek*, 1942, p. 87; *Gedenkstukken*, VI, 3, p. 1861-1864, waar hij ook spreekt over zijn contacten met generaal Taylor en Robert Fagel. In de memorie over zijn ervaringen, die hij in 1815 aan H. Bosscha als bouwstof voor diens werk (zie p. 208[2]) deed toekomen, zegt hij over de 'pinkeniers' het volgende: 'Welke heeren ik toen al te Harwich heb zien aankomen en daarna op zee heb gepraaid, onder het pretext van wapenen te komen vragen, zal ik niet noemen; ik wil de ware oorzaak van hunne reis liefst niet gissen' (*ibidem*, p. 1863).

2 Herbert Taylor (1775-1839), generaal-majoor sinds 4 juni 1813. *Dict. of nat. biography*, in voce.

3 Robert Fagel (1771-1856), broer van mr. Jacob Fagel (zie p. 224[5]), bouwde een militaire carrière op, volgde na 1795 steeds de Oranjes in hun ballingschap. Na de omwenteling keerde hij uit Engeland terug; weldra werd hij tot ambassadeur te Parijs benoemd.

4 Vgl. in dit verband F.C. GERRETSON in zijn opstel over Charles Grant: M e r c a t o r s a g u l a t u s , d e g e h e i m z i n n i g e v r e e m d e l i n g , opgenomen in de bundel *Wegens zijn bijzondere verdienste opgedragen aan Prof. Mr. J.Ph. Suyling* (A'dam-Brussel, 1949), p. 198-202.

van dat voornemen afzien en ons vergenoegen, met de pinken den terugtocht aan te nemen zoodra dezelve geweeren, kruid en lood aan boord zouden genoomen hebben; zijnde wij toevallig in de gelegenheid om drie pinken, welke tot onze reederij behoorden, vrijwillig aan te bieden, en dus alleen aan het gouvernement de zorg behoefden over te laten om over de overige, welke genoegzaam van ogenblik tot ogenblik aankwamen, ten nutte onzes lands oppermagtig te beschikken.

Alles werd met voorbeeldigen ijver in het werk gesteld om het noodige bijeen te brengen ten einde daarmede de pinken te bevragten, met welke wij naar de vaderlandsche kust zouden stevenen. Dan zonder bepaalde orde[r] van de Admiraliteit kon het vertrek geen plaats hebben; die orde[r] was gevraagd, doch zij kwam 24 uren te laat, daar inmiddels de wind veranderd was, waardoor het uitloopen belet werd. En tot ons innig verdriet bleef deze wind twee geheele weeken aanhouden, niet alleen tot onze verveeling, maar vooral tot onze innige zielensmart. Men stelle zich voor, op zulk een tijdstip onder gebeurtenissen van zoveel gewigt in een vreemd land zich te bevinden, zonder in de mooglijkheid te zijn van hetzelve te verlaaten. Ik had wel eene verzameling van brieven ex Ponto kunnen schrijven, maar ik was in den volstrekten zin lustloos en buiten staat om te denken, met het hart in het Vaderland en met het hoofd naar wind en scheepen gerigt.

Aan gezelschap ontbrak het ons niet; wij hadden den graaf van Bylandt[1], die het beheer over de pinken en de laading zou hebben, den advocaat Frets van Rotterdam - denzelfden die in de besogne aan het huis van Hogendorp het woord zoo krachtig gevoerd had - en zagen tot onze groote ontsteltenis hetzelve vermeerderen door den Rotterdamschen burgemeester van Hoogstraten[2], die die stad verlaaten en de wijk naar Engeland genoomen had; hij gaf ons weinig troost over de gesteldheid van zaken. Ik besloot naar London te gaan, vond daar Repelaer,

1 F.S. graaf van Bylandt (1749-1828), nam in 1795 ontslag uit zijn functies bij de Nederlandse marine en ging toen als adjudant van de stadhouder naar Engeland; in 1802 keerde hij terug en onder Lodewijk Napoleon bekleedde hij belangrijke ambten. In november 1813 verbleef hij in Engeland en werd hem de zorg voor het transport van wapens enz. opgedragen (*Gedenkstukken*, VI, 3, p. 1972).

2 S. van Hoogstraten (1756-1830), vooraanstaand patriot te Rotterdam, die na 1795 belangrijke posten had vervuld en met J.F. van Hogendorp (zie p. 213[6]) op 19 november 1813 werd gekozen tot provisioneel burgemeester van Rotterdam.

vernam dat de prins werkelijk was ingescheept, bezag in de korte uren dat ik er mij ophield zooveel moogelijk alles wat de kortheid des tijds mij gedoogde te bezigtigen, liet Drury Lane en Covent Garden niet onbezogt, en ijlde met Repelaer naar Harwich terug in hoope van ons schielijk te kunnen inschepen en naar het Vaderland over te steeken. Maar de onverbiddelijke wind bleef ons tegen; eenmaal waagden wij het in zee te gaan, maar werden wederom naar binnen gejaagd. Er schoot des niet over dan geduld te hebben en onzen tijd af te wachten.

Eindelijk brak de gelukkige dag aan; wij gingen terug, landden behouden aan en waren als in een nieuwe wereld, toen wij den vaderlandschen grond weder betraden, en nooit was het weêrzien van vrouw en kinderen mij aangenamer dan op dat tijdstip. Ik dagt Zijne Hoogheid nog aan mijn huis te vinden, waar hij zijn intrek genoomen had, dog korte dagen tevooren had Hoogstdezelve het verlaten[1]. Wij aten den volgende dag na onze aankomst ten Hove en deelden hartlijk in de algemeene vreugde, ten top gesteegen door het terug ontvangen van een verlooren Vaderland en van dat Huis, van oude tijden af en nu, zoo ik hartgrondig wensche, onafscheidbaar aan hetzelve verbonden, zoolang Nederland Nederland weezen zal[2].

1 De Souvereine Vorst woonde, voordat het Oude Hof in het Noordeinde als paleis bewoonbaar was gemaakt, in het voormalige prefectuursgebouw aan het Lange Voorhout, thans Koninklijke Bibliotheek.

2 Hoe groot overigens de dreiging was, die toen nog boven het bevrijde Nederland hing, blijkt uit de conclusie, die na hun beraadslagingen over de militaire situatie de voornaamste autoriteiten op 5 december 1813 te Den Haag als volgt formuleerden (Archief-Van Hogendorp, inv.nr. 41m): 'Il n'y a que la faiblesse présente de l'ennemi qui donne l'espoir des succès. Mais si l'ennemi parvenait à se renforcer du coté de la Flandre, la position de la Hollande deviendrait très critique, parce que le grand nombre des forteresses dont elle est surchargée, loin de favoriser la défensive, ne feraient que l'embarasser. Le bien général de l'Europe semble exiger d'avoir le plutôt possible une armée formidable en Flandre. Dans toutes les guerres avec la France on lui a porté les coups les plus sensibles de ce coté. Si par le trop grand éloignement des armées alliées le retour de l'ennemi dans la Hollande devenait possible, à quel triste sort les pauvres habitants seraientils exposés! Rien ne parait être plus favorable aux affaires de la Hollande qu'un corps considérable qui passerait le Rhin entre Coblentz et Dusseldorf, pour pousser jusqu'à la Meuse et s'emparer de quelque place importante située sur cette rivière.'

Robert Fruin in brieven en andere stukken medegedeeld door J. van Heijst+

De begrafenis van Robert Fruin had nog niet plaats gehad, toen temidden van alle hooggestemde betuigingen van respect voor de grote wetenschapsman die was heengegaan, een anonymus enkele overwegingen formuleerde, die in geen ander 'in memoriam' zo duidelijk werden gehoord. De auteur - Boele van Hensbroek - schreef, het huldigen van Fruin als 'den grooten geleerde' aan anderen over te laten, maar hij vervolgde:

> 'Ik denk aan den mensch, die daar altijd bereidwillig, altijd vriendelijk, maar altijd zich zelf geheel bezittend, ging onder de menschen. Ik denk aan den mensch, die naar de verklaring van hen, die hem van zijn jeugd af kenden, zich zelven altijd is gelijk gebleven; den bijna onfeilbaren werker, den hoogen geest. Ik zou willen weten wat hij geliefd heeft en geleden; ik zou den strijd willen kennen, waarin hij zich die kalme, objectieve rust veroverde. Voor de geschiedenis van zijn eigen leven gaf ik gaarne een deel van wat hij schreef. Als ik zou moeten denken, dat zulk een man, zóó groot en zóó edel, zich alleen, dat heele kostbare leven door, had verzadigd aan vergrijsde kronieken en vergeelde archiefbladen; dan zou naast groote bewondering toch ook meêlij in mijn hart rijzen...'[1].

Lang zou een antwoord op deze vraag naar de mens Robert Fruin niet uitblijven: een maand na de begrafenis verscheen het eerste van de vijf artikelen, die de directeur van de Koninklijke Bibliotheek, dr. W.G.C. Byvanck, aan de Leidse historicus wijden zou[2].

+ N.B. *De gegevens over de personen*, *die in de inleiding en de brieven voorkomen*, *zijn - uiteraard beperkt tot wat voor een goed begrip der tekst noodzakelijk is - in de index opgenomen. De referentie-literatuur is in de noten doorgaans slechts met de auteursnaam aangeduid*; *in de index is dan de titel volledig beschreven*.

1 'FLANOR', V l u g m a r e n (gedateerd: 31 januari 1899), in: *De Ned. Spectator*, 1899, p. 41. Boele van Hensbroek kwam in 1870 in dienst bij Martinus Nijhoff en werd in 1879 deelgenoot in diens bedrijf. Met Fruin, de redacteur van de bij Nijhoff uitgegeven *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, moet Boele van Hensbroek vaak contact hebben gehad.

2 W.G.C. BYVANCK, R. F r u i n , in: *De Gids*, 1899, I, p. I-XXII; II, p. I-L; III, p. I-XX (maart-juli), afwijkend gepagineerd omdat Byvanck zijn kopij altijd pas op het allerlaatst verzond. Met een in 1902 geschreven en in omvang ongeveer even grote toevoeging, zijn de Gids-artikelen - evenwel zonder de vaak veelzeggende noten - herdrukt in de bundel *Literarische en Historische Studiën* (Zutphen, 1918; VIII + 401 p.), p. 215-401. Vergelijking van de eerste met de tweede redactie geeft soms zeer karakteristieke veranderingen in Byvancks voorstelling te zien. - Voor de kennis van Byvancks opvattingen en methode is de inleiding van OVERSTEEGEN (p. 1-34) van veel belang.

Zelden - misschien wel: nooit - is de vaderlandse historische wereld meer in rep en roer gebracht dan door de serie opstellen van deze niet-vakgenoot. Als een dramatische fantasie, een keurcollectie gevleugelde woorden geschikt voor een Byvanck-scheurkalender, een reeks van persdelicten werden zij gebrandmerkt. De toen nog niet tot hoogleraar benoemde dr. G.W. Kernkamp, die deze kwalificaties gebruikte in zijn rede op de algemene vergadering van het Historisch Genootschap in december 1900[1], verwekte daarmee onder de verzamelde historici een zo uitbundige stemming, dat hilariteit en minachtend gejoel aan het adres van Byvanck niet van de lucht waren en men, ook wanneer de spreker op het belangrijke en waardevolle in Byvancks voorstelling wees, slechts ironie bij hem veronderstelde[2]. Fruins vrienden waren er zózeer van overtuigd dat elk weldenkend mens de fantasterij van Byvanck doorzag, en zij achtten de toon der artikelen zó ver beneden peil, dat zij een weerlegging van de heiligschennis, tegenover hun meester gepleegd, een te grote eer voor Byvanck en een verspilling van energie vonden. Mr. S. Muller Fz. volstond dan ook met namens de intimi omtrent de Byvanck-Fruin te verklaren: 'Wij kennen dezen mensch niet'[3].

Toen na de publikaties van prof. Z.W. Sneller (1949) de discussie rond Robert Fruin eerst goed op gang kwam, werd, naast en in samenhang met andere punten, opnieuw de vraag naar de persoonlijkheid van Fruin gesteld. Verwonderlijk was het niet, dat het antwoord op deze vraag vaak gegeven werd in de vorm van een beoordeling van de opstellen van Byvanck. Dat deze zich in zijn speculaties en vooral in zijn toon meer dan eens vergaloppeerd had, niemand ontkende het. Maar toen Byvanck 'met al zijn exaltatie en zijn wilde psychologische fantasieën' als 'een kokette poseur' werd afgeschilderd[4], klonk protest

1 G.W. KERNKAMP, p. 3, 6, 12.
2 VAN DER MEULEN, p. 172.
3 S. MULLER FZ., *Fruin-studiën*, p. 502.
4 J.W. SMIT, *Fruin en de partijen*, p. X.

en werd meer waardering opgeëist voor de man, wiens opzienbarende artikelen 'al te heftig gelaakt' waren[1].

In de door Sneller uitgelokte discussie bleek kennis van Fruins karakterologische ontwikkeling en van zijn levensbeschouwelijke en politieke achtergrond onontbeerlijk te zijn voor een juiste beoordeling van zijn geschiedtheoretische denkbeelden en zijn praktische werk. Meer dan eens werden leemten in deze kennis aangegeven en met veronderstellingen aangevuld[2]. In dit verband was de publikatie in 1957 van de *Correspondentie van Robert Fruin* een belangrijke gebeurtenis, maar wie in zijn optimisme gedacht had, in deze brieven een scherp Fruin-beeld aan te treffen, kwam bedrogen uit; 'de scheiding tussen officiële verschijningsvorm en intieme dessous van de persoonlijkheid, die door de Victorianen tot zo hoge graad van perfectie was gebracht'[3], had immers ook Fruin zorgvuldig gecultiveerd.

Om de persoon van de grote vaderlandse historicus der vorige eeuw beter te leren kennen, maar ook om een beter inzicht in zijn werk te verkrijgen, is een bijeengaren van de spaarzame gegevens noodzakelijk, waarmee het beeld van Fruins persoonlijkheid kan worden opgebouwd. Niet alleen zullen de *Verspreide Geschriften* en de niet vaktechnische brieven uit de *Correspondentie* nauwkeurig moeten worden nagegaan, ook zal het beeld, dat de tijdgenoten van Fruin hadden, zo goed mogelijk moeten worden vastgesteld. In het bijzonder verdienen Fruins maatschappelijke activiteiten - het leven dat hem telkens uit zijn cel tevoorschijn bracht[4], om het in de gezwollen taal van Byvanck te zeggen - de aandacht. Veel meer dan de studie van Huussen over het leraarschap van Fruin[5] is op dit terrein immers nog niet verschenen. Goeddeels onbekend is daardoor nog steeds

1 ROGIER, recensie van Smit, p. 244-246. Zie ook VERMEULEN, *Smit over Fruin*, p. 36.
2 ZO GEYL op verschillende plaatsen in *Fruin contra Groen*, in *Fruin tussen Ranke en Macaulay*, en in *Fruin in zijn correspondentie*. Verder VERMEULEN, *Fruin*, bijv. p. 73; vgl. J.W. SMIT, *Aantekening*, p. 56. In zijn *Fruin intime* toonde GERRETSON voor dergelijke problemen een scherpziend oog te hebben.
3 J.W. SMIT, *Fruin en de partijen*, p. 2.
4 BYVANCK, *Studiën*, p. 279.
5 De aandacht wordt er op gevestigd, dat HUUSSEN in zijn lezenswaardige opstel de tien van Fruin afkomstige brieven en memoranda heeft afgedrukt, die in het archief van de curatoren van het Leidse gymnasium berusten. - Naast deze studie zou nog genoemd kunnen worden de mededeling van VISSER over Fruins bemoeienissen met het onderwijs in Zuid-Afrika.

Fruin als lid van de faculteit en de senaat, als lid (enige tijd zelfs voorzitter) van de Leidse liberale kiesvereniging, als redacteur van *De Gids*, als filantroop van burger en student; ook zijn activiteit als lid van allerlei geleerde genootschappen (zie bijlage I, slot) is nog niet bekeken. Het resultaat van een psychologische doorlichting van de gegevens, die bij dit uitgebreide onderzoek zullen worden verkregen, zal zeker niet onbelangrijk zijn. Meer dan als mijn voorlopige mening te geven, dat Byvancks beeld van Fruin - uiteraard mèt de daarin o.a. door Kernkamp aangebrachte retouches - wel eens heel wat reëler zou kunnen blijken te zijn dan de verontwaardigde loochening van S. Muller c.s. en de publikaties van sommige latere schrijvers doen vermoeden, zou een miskenning zijn van de beperkingen waaraan de inleiding van een bronnenuitgave is gebonden.

In het najaar van 1960 is, ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de leerstoel der vaderlandse geschiedenis, op initiatief van het Leids Historisch Dispuut 'Robert Fruin' in de universiteitsbibliotheek van Leiden een Fruin-tentoonstelling gehouden. Tijdens het inrichten - waarbij de directeur-bibliothecaris mr. J.R. de Groot en dr. P.C. Boeren, toen conservator der westerse handschriften, de hulp van mijn vrienden J.R. Bruijn en W.A. Wassenaar en mij niet afsloegen - bleek een groot aantal van de in die bibliotheek bewaarde brieven niet in de *Correspondentie* te zijn opgenomen. Een later door mij verricht onderzoek - de uiterst summiere en meer dan eens ook onjuiste vermelding der vindplaatsen maakte het controleren overigens tot een tijdrovende bezigheid - bracht aan het licht, dat dit slechts zeer ten dele mocht worden toegeschreven aan de keuze, die door Sneller gemaakt en door dr. H.J. Smit en prof. W.J. Wieringa geëerbiedigd was. Wel waren de belangrijke brieven uit de inventaris-nummers 1827 en 1828 van de handschriften-afdeling der Leidse bibliotheek (B.P.L.) afgedrukt, maar de honderden brieven die in de manuscriptenverzameling van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde de collectie-Fruin vormen (Ltk. 1555-1565), waren, naar mij duidelijk werd, nauwelijks bekeken[1]. Een van de gevolgen die dit verzuim met

1 De selectie van Sneller uit de twee B.P.L.-nummers is betrouwbaar. Het lijkt mij echter niet aannemelijk dat Smit en Wieringa, indien zij de collectie-Fruin van Letterkunde in haar geheel hadden bekeken, de zeer weinige daaruit in de *Correspondentie* afgedrukte brieven als een te verdedigen keuze voor hun rekening zouden hebben willen nemen. De wat ongelukkige gang van zaken zal wel een gevolg zijn van het feit, dat Sneller reeds in het voorjaar van 1950 - zou hij eerst dáárna van de bedoelde collectie kennis hebben genomen? - Smit en Wieringa heeft verzekerd, dat het verzamelen van de te Leiden berustende brieven als voltooid kon worden beschouwd (*Corr.*, p. V; zie ook WIERINGA, *In memoriam*, p. 117). Welke stukken de bewerkers overigens op het oog kunnen hebben gehad, toen zij schreven, dat zich in het bezit van Letterkunde en in andere Leidse verzamelingen 'een aantal brieven [bevindt], die Fruin in verband met zijn relaties tot de bezitters van deze collecties ter hand waren gesteld' (*Corr.*, p. XII), is mij niet duidelijk geworden.

zich heeft meegebracht, is reeds door dr. J.W. Smit gesignaleerd: een brief uit 1888 van Fruin aan J.C. Naber is niet, het antwoord erop wèl in de *Correspondentie* te vinden[1]. Desastreus is een en ander niet, omdat deze brieven, die samen met de talloze notities van Fruin onderwerp bij onderwerp in meer dan driehonderd enveloppen zijn geborgen, in overgrote meerderheid een zuiver vaktechnische inhoud hebben; de werkelijk belangrijke elementen eruit zijn dus, even goed als dat met veel van de in de *Correspondentie* gepubliceerde brieven het geval is, reeds als details van de in de *Verspreide Geschriften* opgenomen studies bekend. Een klein aantal brieven uit deze collectie van Letterkunde meende ik evenwel hier te moeten afdrukken, omdat zij licht werpen op de persoon van Fruin, op zijn verhouding tot enkele vrienden, of op het beeld dat de tijdgenoten omtrent hem hadden - en dus binnen het kader van deze publikatie vallen.

Het pièce de résistance van de hier geboden aanvulling op de *Correspondentie* wordt gevormd door de brieven, die eertijds bij de Zutphense notaris Th.A. Goddard, een van Fruins executeurs testamentair, berustten en nu in het bezit zijn van mr. J.R. Goddard te Epe. De ontmoeting tijdens de bovengenoemde tentoonstelling met deze achterneef van Robert Fruin en zijn echtgenote, mevrouw C.M. Goddard-Lingbeek, betekende het begin van een uitgebreide briefwisseling en een zeer inspirerend contact met beiden. Dank zij hun bemoeienissen is het mogelijk, hier een aantal brieven van Fruin aan zijn ouders en naaste verwanten te publiceren. De andere brieven die zich nu bij mr. Goddard bevinden - vnl. reacties op de brochures waarmee Fruin zich in de politieke strijd van 1853 en 1854 mengde - zijn óók opgenomen, omdat zij niet het lot van vele niet in open-

1 De concept-brief van Fruin is gepubliceerd door J.W. SMIT (*Fruin en de partijen*, p. 215-217). Het antwoord van Naber, dat alleen al om de uiterst merkwaardige slotzin belangstelling verdient - wat kan toch de oorzaak van die hevige gemoedsaandoeningen zijn geweest? -, is afgedrukt in *Corr.*, p. 368-370.

bare verzamelingen bewaarde brieven verdienen: op den duur zoek te raken of vernietigd te worden. De weinige brieven, die van de zeer uitgebreide, tussen de leden van het gezin Fruin onderling gevoerde correspondentie bewaard zijn gebleven, worden eveneens gepubliceerd; bekendheid met het ouderlijke huis van Robert Fruin is immers in hoge mate belangrijk.

Bij de stukken die de beheerder van het familie-archief-Fruin, mr. Th.A. Fruin Rz. te Zeist, voor de tentoonstelling in de Leidse universiteitsbibliotheek beschikbaar stelde, bevonden zich enkele documents humains, die voor een beter begrijpen van de mens Robert Fruin en voor een juistere kennis van zijn omgeving van groot belang zijn: het door Fruin bijgehouden verjaardagenboekje en zijn olografisch testament, die beide hier als bijlagen zijn afgedrukt. Toen de familie-archivaris mij ook de brieven ter beschikking stelde, die Robert Fruin aan zijn neef mr. Th.A. Fruin J. Az. heeft geschreven, bleek mij, dat Sneller wel uit elk van deze brieven enkele alinea's voor de *Correspondentie* had geselecteerd, maar dat hij vaak juist die passages had weggelaten, die de mens Fruin het duidelijkst openbaarden. De hierna afgedrukte nummers 54 en 58 leveren er het bewijs van.

In de herinneringen die de zoëven genoemde mr. Th.A. Fruin J. Az. op schrift heeft gesteld, wordt een zo karakteristieke kijk op diens oom Robert Fruin gegeven, dat opneming ervan als derde bijlage bij deze publikatie mij alleszins verantwoord voorkwam. Mevrouw C.W. Fruin-Loder te Wassenaar verleende bereidwillig toestemming, dit gedeelte van de memoires van haar echtgenoot te laten drukken.

De heer J. Steur was zo vriendelijk, mij te wijzen op correspondentie van Fruin, aanwezig in de op het Algemeen Rijksarchief berustende collecties-De Savornin Lohman, -Röell en -Schimmelpenninck van der Oye. De meeste van deze brieven zijn opgenomen, omdat zij een duidelijk bewijs leveren van de activiteit, die Fruin in verband met de door Tak en Van Houten voorgestelde kieswetten heeft ontwikkeld. De algemene rijksarchivaris had tegen het publiceren ervan geen bezwaar.

Uit het depot van de handschriftenafdeling der Leidse universiteitsbibliotheek droeg drs. P.F.J. Obbema een nog niet geïnventariseerd bundeltje ‘Stukken betreffende het rectoraat van R. Fruin’ aan. Behalve verschillende officiële stukken bleek het een aantal tussen Fruin en mr. H. Vollenhoven, het hoofd van de afdeling onderwijs van het ministerie van Binnenlandse

Zaken, gewisselde brieven over de uitvoering van de door Fruin verfoeide Hoger Onderwijswet van 1876 te bevatten. Juist in deze 'zakelijke' brieven komen enkele karaktertrekken van Fruin duidelijk naar voren.

Het onderzoek in het Gids-archief, dat bij de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde is ondergebracht, was niet zonder resultaat. Het oordeel dat Fruin tijdens zijn redacteurschap van *De Gids* (1865-1874) over de binnengekomen artikelen moest geven, is in een aantal gevallen zeer karakteristiek, bijv. zijn afwijzing van het in 1872 door S. van Houten ingezonden opstel 'De staatsleer van Mr. J.R. Thorbecke', dat de schrijver daarom nog in hetzelfde jaar afzonderlijk uitgaf. Het aantal redactionele rondzendbrieven dat uit de genoemde periode - dank zij Byvanck[1] - bewaard is gebleven, is zó groot, dat over opneming van Fruins beoordelingen in dit deel van de *Bijdragen en Mededelingen* niet te denken viel. Hier wordt slechts de correspondentie gepubliceerd, die Fruin vóór 1865 en na 1874 met de Gids-redacteuren heeft gevoerd, met dien verstande dat ook de tussen de genoemde jaren geschreven brieven aan Quack, waarin Fruin enkele meer persoonlijke opmerkingen maakt, zijn opgenomen[2].

Het sluitstuk van deze uitgave[3] wordt gevormd door de brieven, waarin verschillenden kort na Fruins overlijden ingaan op het verzoek van Byvanck, hun mening over de Leidse oudhoogleraar kenbaar te maken; deze stukken zijn van belang om de mededelingen die er in worden gedaan, maar ook om het gebruik dat Byvanck er in zijn artikelen van heeft gemaakt, te kunnen controleren. Het leek mij goed, ook de correspondentie, die Fruin en Byvanck met elkaar hebben gevoerd, op te nemen: de brieven van Fruin zullen op Byvancks oordeel over hem zeker invloed hebben gehad. Dank zij de speciale toestemming van mr. J.R. de Groot was het mij mogelijk, van de Byvanck-collectie kennis te nemen en er de voor deze uitgave relevante brieven uit te publiceren.

1 Zie hierna, brief 84[2].

2 De hier uitgegeven brieven van Fruin aan Van Hall en één van zijn brieven aan Quack zullen, met vele andere stukken die in de collectie-Byvanck terecht zijn gekomen, weer bij het Gids-archief worden gevoegd.

3 Door de opzet van deze publikatie komen om hun zuiver technische inhoud verschillende stukken niet voor opneming in aanmerking. Daaronder zijn de tien brieven, die Fruin en S. Muller Fz. (in zijn kwaliteit van archivaris der rijksarchieven in Utrecht) tussen 1879 en 1894 gewisseld hebben en die nu in minuut of origineel in de *Agenda van de Rijksarchivaris* berusten. In het begin van dit jaar heb ik er dank zij dr. A.J. van de Ven, toen nog rijksarchivaris in de provincie Utrecht, kennis van kunnen nemen.

De bewerker van brieven, die de kennis van Fruin enigermate bedoelen te verruimen, zou zijn taak verkeerd opvatten, wanneer hij in zijn inleiding een uitgebreid commentaar leverde op alle passages die daarvoor in aanmerking zouden komen. Even onjuist zou het echter zijn, geheel te verzwijgen welke indruk hij omtrent de persoonlijkheid van Fruin uit diens correspondentie heeft gekregen. Die indruk nu zou goeddeels weergegeven kunnen worden in dezelfde bewoordingen als waarmee S. Muller Fz. meteen na het overlijden van de 'grote meester' in een *Handelsblad*-artikel de mens Robert Fruin heeft geschetst[1]. Dit opstel moet van bijzondere waarde worden geacht, omdat deze scherpziende mensenkenner een goed vriend van Fruin - maar weer niet een adept als bijv. Blok - was geweest, ook omdat Muller iemand was die zelfs in necrologieën eerlijk wenste te zijn, maar bovenal omdat hij nog niet kòn schrijven vanuit de anti-Byvanck-houding, die hem later belet heeft, de minder aangename kanten en dus ook het totaalbeeld van Fruin te geven.

Na het licht te hebben laten vallen op de wetenschappelijke grootheid van de 'meester' en op diens onovertroffen voorstellingsvermogen, waardoor kleinigheden - 'hij hield van kleinigheden; het was zijn zwak en hij wist het wel' - brokjes leven werden van voorbijgegane geslachten, kwam Muller te spreken over de persoonlijke kant van Fruin:

> 'Zeldzaam voorspoedig was zijn leven: hij had het geluk, dat hij wenschte. Alleen dan viel daarover eene schaduw, als het hun niet welging, die hij lief had. Sterk waren zijne affecties: hij kon geen kwaad zien in hen, die eenmaal zijne genegenheid hadden gewonnen. En hij, dien Nederland eerde als den onpartijdige bij uitnemendheid, erkende het wel in het vertrouwelijk gesprek, dat het hem bij het beoordeelen van de handelingen der menschen niet gelukte aan de stem van zijn hart het zwijgen op te leggen. Met teere, met ziekelijke zorg zelfs ging hij de lotgevallen na van hen, aan wie zijn hart hing; hij wilde, dat het hun zou welgaan, en, imperieus als hij was, kon hij zich nauwelijks denken, dat het hun ook anders kon welgaan dan op de wijze, die hij voor hen had begeerd. En als dit niet gelukte, als tegenspoed hen trof, dan was hij dagen, weken lang bezorgd,

1 S. MULLER FZ., R o b e r t F r u i n †, in: *Algemeen Handelsblad* van 1 februari 1899, avondeditie, 1e blad, p. 1.

terneergeslagen, diep ongelukkig. Zéér sterk sprak bij hem de stem van het bloed; maar sterk waren ook de banden, die hem, den ongehuwde, verbonden aan de mannen, met wie hij geleefd had en gewerkt. Het heengaan van die allen, die toenemende eenzaamheid om hem heen, omfloerste zijn levensavond met stillen weemoed. Op zijne dagelijksche wandelingen langs de grachten van dat Leiden, dat hem zoo bekend was en zoo lief, leefde hij weder geheel in de herinneringen van dat rijke verleden. Dan telde hij met droefgeestige zorg de huizen, thans voor hem gesloten, waarbinnen eenmaal trouwe vriendenhanden de zijne hadden gezocht, waar hij een gewenscht gast was geweest op de stille studeerkamer en aan den gezelligen disch. Van dat alles was *niets* hem overgebleven; het geheele geslacht was voorbijgegaan...

Op zijne studeerkamer heeft deze eenzame geleerde zijn geheele leven doorgebracht, vèr van de wereld, die buiten deze wanden zich haastte en het druk had met allerlei beslommeringen. Hij had nooit haast. Maar toch, in de kalme stilte nam zijn hart aandeel, met warmte, soms met heftigheid aandeel in de gebeurtenissen van het leven van anderen. Als de smart over hetgeen hij niet veranderen kon hem overweldigde, zocht hij afleiding in den arbeid: ik kan stukken aanwijzen, die aan den dood van zijne vrienden hun aanzijn danken. Maar soms werd het hem te machtig: dan legde hij de pen neder en verzonk geheel in zwaarmoedig gepeins, zooals in 1884, toen de ziekte van zijn geliefden broeder de éénige lacune liet in zijne gedurende eene halve eeuw onafgebrokene werkzaamheid[1].

Een man als hij, zoo teruggetrokken en met zoo sterke sympathieën, kon niet populair zijn in wijden kring. Maar zij, die hij met zijne genegenheid vereerde, hebben hem aangehangen met groote vereering van zijne zeldzame talenten, met innige dankbaarheid ook voor zijne trouwe hartelijkheid.

Groot was hij en goed'[2].

1 Geheel juist is deze mededeling niet, zie de bibliografie in het registerdeel der *Verspreide Geschriften*.

2 Ook P.L. MULLER (p. 59, 60) heeft er op gewezen, dat Fruin veel voor zijn verwanten en vrienden over had, maar zijn diensten wenste te bewijzen op de manier die hem goed dacht. 'Dat was, dunkt mij, het natuurlijk gevolg van zijn ongehuwd leven, dat hij zoo geheel zijn eigen weg ging en niet spoedig zijne opvattingen prijs gaf, ook al bemerkte hij dat die geen instemming vonden. Dat maakte hem niet altoos gemakkelijk in den omgang. Maar wie hem goed kende, liet zich daardoor niet van hem vervreemden. Want die wist hoe goed zijn hart was en hoe goed zijn bedoeling.'

Van wat Muller neerschreef, is veel in de hierna afgedrukte brieven terug te vinden. Enkele opmerkingen wil ik daarbij nog maken.

Hoe uiterst gevoelig, zelfs teerhartig Fruin eigenlijk is, blijkt, wanneer zich in zijn omgeving moeilijkheden en ziekten voordoen; ook wanneer deze beslist niet ernstig zijn, raakt hij er - de voorbeelden zijn voor het grijpen - door uit zijn evenwicht.

De band met zijn verwanten is werkelijk zéér sterk; hij verkeert graag met hen en stelt een frequente briefwisseling op bijzonder hoge prijs. Hij vindt het heel onaangenaam wanneer zijn broer Jacques Leiden voor enkele dagen heeft verlaten en bij diens terugkomst is hij zeer in zijn schik (brief 13); het valt hem lang bijna acht dagen alleen te zijn, zonder bericht van zijn moeder (brief 10).

De gebondenheid van 'den tot hoogen rang opgeklommen zoon' aan deze 'nederige moeder' - de identificatie met Tromp (brief 72) is overduidelijk - blijkt op verschillende plaatsen, o.a. waar Fruin zegt, dat hij het niet betreurt voor een hoogleraarschap in Groningen gepasseerd te zijn: het zou een kwade ruil zijn voor 'het drukke verkeer met mijn beste Ma en mijn waarde famille' en de scheiding zou, vanzelfsprekend wederzijds, een goed deel van het levensgeluk wegnemen (brief 24). Straalt het geluk van Moeder Fruin niet door in het beleefdheidsbriefje dat een van de Leidse curatoren na de benoeming van Robert Fruin tot hoogleraar van diens broer Jacques - die eerst dàn van zijn eigen professoraat genieten kan! - ontvangt (brief 32)? Zijn de banden van het bloed ook niet te herkennen in de pijnlijke nauwgezetheid waarmee Fruin allerlei gebeurtenissen uit het leven van zijn geliefden in zijn verjaardagenboekje heeft opgetekend? Is het dikke kruis daarin achter de 23e augustus niet veelzeggend?

Het karakter van Fruin is m.i. in hoge mate door innerlijke onzekerheid, een zekere tweeslachtigheid, bangheid, levensangst soms, bepaald. Aan vele voorbeelden zou gedemonstreerd kunnen worden, hoe het tekort aan zelfvertrouwen hem er steeds toe brengt, zich in kleinigheden en zekerheden op te bergen. Geborgenheid en vastigheid zoekt hij altijd en overal, vandaar het 'Jantje-Secuur-achtige'[1] van Fruin. Risico wil hij niet

1 G.W. KERNKAMP, p. 100.

lopen, zelfs niet bij het kopen van een stoel (brief 9). De positivistische benadering van zijn studieobjecten moet dan ook eer uit zijn karakter worden verklaard dan als een door bestudering der grote positivisten verworven theoretisch uitgangspunt worden aangemerkt. Het geloof in zijn ik staat of valt met het geloof van de buitenwereld in hem. De onbegrensde bewondering van zijn moeder, zijn broer Jacques, zijn zuster Betsy, het merendeel van zijn neven en nichten Goddard, enkele vrienden ook, heeft Fruin nodig. Zonder stimulansen van buiten komt hij niet tot prestaties: was hij geen lid geweest van een actieve Leidse liberale club[1], de geschriften tegen Groen waren vermoedelijk niet verschenen; de doffe berusting waartoe het overlijden van zijn broer 'Jacques-lief'[2] hem gebracht had, kwam hij pas te boven door het huldebetoon bij de viering van zijn 25-jarig professoraat in 1885, waardoor hij lust en moed tot nieuwe arbeid kreeg[3].

Verscheidene keren lijkt het weg willen schrijven van hem overkomen leed zulk een prikkel te zijn geweest. S. Muller Fz. en Blok[4] hebben dit al gezegd met betrekking tot een aantal latere publikaties van Fruin, maar evenzeer kan het gelden voor de geschriften uit zijn leraarstijd: de *Tien Jaren*, *Hugo de Groot en Maria van Reigersberch* en het *Voorspel*. De overbekende passage in het tweede van deze opstellen[5] wijst er op en in noot 3 bij brief 85 is m.i. de sleutel gegeven. De vraag rijst daarbij, of de verloren gegane brieven uit de jaren 1854-1859 van Opzoomer aan Fruin mogelijk door laatstgenoemde zelf zijn weggedaan, omdat zij hem herinnerden aan het grote leed dat hem was aangedaan[6] - Opzoomer schroomde immers niet, ook het privéleven van de ander te commentariëren.

Hoezeer Fruin gehecht is aan de goedkeuring van anderen, hoe bang hij is een figuur te slaan en iets te doen waarom hij uitgelachen zou kunnen worden, blijkt op verschillende plaatsen

1 Zie *Corr.*, p. 48[3], 50; BLOK, p. 117. - Voor de geschriften tegen Groen uit de jaren 1853 en 1854, zie hierna, brief 14[2], 21[1].

2 Zie *Corr.*, p. 77.

3 Zie BLOK, p. 149; vgl. *Corr.*, p. 319[5].

4 Vgl. de betr. passage in het hierboven afgedrukte *Handelsblad*-artikel van Muller, p. 247; BLOK, p. 150.

5 *V.G.*, IV, p. 53, 54.

6 Het is mij niet duidelijk, waarom in 1859 de vriendschap tussen Fruin en Opzoomer plotseling weer zou zijn opgevlamd, zoals ROGIER in zijn - vooral om de daarin voorkomende karakterschetsen zeer belangrijke - opstel *Robert Fruins verhouding tot Opzoomer* (p. 150) veronderstelt.

in de brieven van Fruin zelf, maar ook zijn neef, de latere algemene rijksarchivaris, wijst op deze karaktertrek (brief 80). Gelukkig is Fruin als zijn vrienden roepen over de 'nette' kamer die hij heeft betrokken, en een cadeau in de orde van grootte die hem eigenlijk aanstaat, durft hij de huwende Opzoomer niet te geven: men mocht het eens een 'prul' vinden (brief 10). Diep gewond is hij, wanneer de senaat zijn voorstel tot het verlenen van een eredoctoraat niet overneemt (brief 51). In woede barst hij los, wanneer hij op zijn preciese, z.i. zeer dringende vragen over enkele punten uit de nieuwe Hoger Onderwijswet van de kant van het departement ten antwoord krijgt, dat op de door hem voorgelegde gevallen láter wel een beslissing kan worden genomen: nu hij de studenten geen afdoende inlichtingen kan geven en dezen een bepaalde maatregel als een 'kolossale dwaasheid' zien, voelt Fruin de 'vroolijkheid' der 'jongelui' aan als een belachelijk-zijn van hemzelf (brieven 47-49).

In de houding van Fruin tegenover de weduwe en de kinderen van zijn broer Jacques (brieven 54 en 58, bijlage III) komt zijn karakter duidelijk uit: diep wil hij in de beurs tasten om de studie van de jongens mogelijk te maken, bezorgd is hij om een goede maatschappelijke positie van zijn neven, maar 'imperieus'[1] probeert hij zijn wil op te leggen - zelfs door met financiële consequenties te dreigen - wanneer zijn schoonzuster haar eigen denkbeelden over de opvoeding der kinderen niet wenst prijs te geven. De manier waarop Fruin schrijft over een van deze neven, Robert, die een ongeregeld leven is gaan lijden, doet goed uitkomen, hoe onverdragelijk voor hem de wetenschap is, dat in bepaalde Utrechtse kringen de naam van zijn neef - zijn eigen naam! - over de tong gaat. Op een ballingschap in Oost-Afrika laat Fruin het dan ook uitdraaien. De meningsverschillen met hun oom kwamen overigens de neven en nichten Fruin op een aanzienlijk kleinere erfenis te staan dan de Goddards kregen. Wat de laatsten als vriendelijkheid en zorgzaamheid van hun oom uitlegden - en zo bedoelde deze zijn bemoeienissen, die zich zelfs tot hun effectenbezit uitstrekten (brief 70), beslist - zagen de neven en nichten Fruin aan voor een te ver gaande bedilzucht; en ook dat valt te begrijpen.

Byvanck heeft het raadselachtige van Fruins weigering in oktober 1864 om zijn medewerking aan *De Gids* uit te breiden[2]

1 S. Muller Fz. in zijn hierboven herdrukte necrologie, p. 246.

2 Zie de hierna gepubliceerde brief 36, die door Byvanck is geraadpleegd. BYVANCK, *Studiën*, p. 278, 279; vgl. G.W. KERNKAMP, p. 22, 23.

en zijn intreden in de redactie van dat tijdschrift in het begin van 1865 wel aangevoeld, maar er geen opheldering over kunnen verschaffen. Zijn zeggen, dat plichtsbesef Fruin daartoe dreef, of liever nog dat het 'leven' hem uit zijn cel, uit zijn studiewerk, tevoorschijn bracht, kan immers geen verklaring genoemd worden. De oplossing ligt m.i. voor de hand, wanneer men zich indenkt wat de hier afgedrukte brief 12 - waarin Potgieter Fruin meedeelt, diens opstel 'Over onzen tijd, vergeleken met dien der Sophisten' niet in *De Gids* te willen opnemen - voor Fruin heeft betekend. Met de man die in 1849 hem zó vernederd, hem zelfs van partijdigheid beschuldigd heeft (het onderwerp van de inaugurele rede van 1860 was daarmee gegeven!) wenst Fruin niet aan één redactietafel te zitten. Wanneer echter tijdens de bekende crisis van december 1864 Potgieter en Busken Huet aftreden, neemt Fruin, de secundair reagerende, die wel kan wachten maar niet kan vergeten, in zekere zin op eerstgenoemde wraak door diens plaats in de redactie in te nemen.

Uit de hier gepubliceerde antwoorden op Byvancks verzoek om inlichtingen over Robert Fruin valt op te maken, dat de directeur van de Koninklijke Bibliotheek een bijzondere belangstelling heeft gehad voor de reizen die Fruin in 1871 en 1872 naar Zwitserland gemaakt heeft. De autobiografie van Fruins vriend Daniël Hartevelt[1] deelt er enkele bijzonderheden over mee. De vraag waarom Byvanck zulk een interesse in deze reizen toonde, vindt mogelijk in verhalen die erover in Leiden de ronde deden[2] haar ontstaan en in de samenstelling van het reisgezelschap[3] haar beantwoording.

De strijd om de in 1678 geleverde slag bij Saint Denis is nu wel gestreden en daarmee Fruins bijzondere genegenheid voor de stadhouder-koning erkend. Geyl en J.W. Smit hebben immers Byvancks voorstelling van zaken - die reeds een jaar nadat de beruchte *Gids*-artikelen verschenen waren, door P.L. Muller, de oudste leerling en na 1883 collega proximus van Fruin, was gewaarmerkt - voorzover het de feiten betreft als juist erkend[4]. Brief 44 laat zien hoe de vaak zo traag reagerende

1 Zie hierna in deze inleiding.

2 Men bedenke dat Byvanck van 1870-1889 leraar te Leiden was, eerst op de H.B.S., later aan het gymnasium; P.J. Blok was enige tijd zijn collega. DRION, p. 66, 67, 70.

3 Zie hierna, brief 83[5]; vgl. BYVANCK, *Studiën*, p. 398, 399.

4 P.L. MULLER, p. 48-50; GEYL, *Fruin tussen Ranke en Macaulay*, p. 21; J.W. SMIT, *Fruin en de partijen*, p. 134, 135, 193-195. Voor Geyl geeft de doorslag dat Muller 'geheel onafhankelijk' van Byvanck tot zijn voorstelling kwam. Het kan nog scherper worden gesteld: Muller schreef een jaar *na* Byvanck en erkende - tegen het algemene schimpen op de artikelen van Byvanck, die hij natuurlijk had gelezen, ingaande - diens gelijk op dit punt.

Fruin nog op dezelfde dag als waarop de generaal Knoop zijn verhandeling gehouden heeft, 'om de eer van Willem III' de secretaris der Koninklijke Akademie voorschrijft wat deze moet notuleren (het onbescheidene ervan ziet Fruin goed in!); het is een bewijs te meer van de hartstocht die zich van de eerste historicus van den lande had meester gemaakt.

Dat Fruin na zijn discussie met Knoop (1877) er nooit meer toe kon komen, *het jaar 1678* te behandelen - méér dan dat heeft Byvanck niet beweerd, al wil Smit[1] zijn lezers doen geloven, dat Byvanck geschreven heeft dat Fruin na 1877 de figuur van Willem III heeft gemeden - valt moeilijk tegen te spreken: juist dat jaar 1678 vormt de drempel, die Fruin in zijn *Maria*, *de gemalin van Prins Willem III* niet kon overschrijden[2]. De moeite die Fruin met het schrijven van dit, voor de kennis van zijn persoonlijkheid zeer belangrijke opstel over de 'door hem innig vereerde vorstin' - woorden niet van Byvanck, maar van de redacteuren der *Verspreide Geschriften*![3] - heeft gehad, komt uit in de hier gepubliceerde brief 50. Uiteraard was het een vriend van wie hij veel hield[4], de merkwaardige Alexander Sillem, aan wie hij toevertrouwde dat het hem maar niet lukte zijn opstel rond te krijgen.

1 J.W. SMIT, *Fruin en de partijen*, p. 195.

2 *V.G.*, V, p. 214.

3 *V.G.*, V (1902), p. 194[1]. Byvanck zou, als hij de brokstukken, die tezamen dit onvoltooide artikel vormen, had gekend toen hij het tweede gedeelte van zijn Fruin-studie schreef (eveneens 1902), er zeker veel aandacht aan hebben besteed. Juist deze voorlopige aantekeningen geven immers een vermoeden omtrent de 'ongekende Fruin', vgl. VERWEY, p. 129, 130. Byvanck, die zo'n bijzondere belangstelling voor het niet voltooide kunstwerk had - 'de consequentie van iedere persoonlijkheidsjager' (OVERSTEEGEN, p. 31) - moet dit merkwaardige stuk wel zijn ontgaan, ook toen hij in 1918 zijn Fruin-artikelen opnieuw redigeerde en in zijn *Studiën* liet verschijnen; hij zou het anders zeker gebruikt hebben om er verschillende van zijn veronderstellingen mee te adstrueren.

4 Aldus wordt Fruins verhouding tot Sillem in brief 79 door Quack beschreven. QUACK deelt in *Mijn vriend* mee, hoe Sillem 'met onverbrekelijke banden aan Fruin gehecht [is] geweest. Fruins onpartijdigheid en wellicht te groote afwezigheid van elken hartstochtelijken drang was voor Sillem het ideaal van den geschiedschrijver' (p. 128). Ieder ander dan een goede vriend als Sillem zou Fruin de raillerende vraag, mee te reizen naar Amerika, ten zeerste kwalijk hebben genomen (brief 50).

Hoe weinig is er eigenlijk bekend omtrent de vrienden van Fruin, de mannen, met wie hij, de ongehuwde, zo zeer verbonden is geweest[1]! Naast de zoëvengenoemde Sillem moeten vooral Pluygers, Hartevelt en Acquoy genoemd worden. Aan de 'meer dan broederlijke liefde', die tussen Fruin en de hoogleraarbibliothecaris Pluygers[2] bestond, kwam met de dood van laatstgenoemde in 1880 een einde. Aangrijpend is het, Fruin bij dat sterfbed te zien schreien; roerend, hem te horen verzekeren dat hij zijn oudere vriend zal missen tot hijzelf naar het kerkhof zal worden gebracht (brief 83; *Corr.*, nr. 247).

Fruins vriendschap met de zeer bijzondere man die Daniël Hartevelt is geweest, is in het Leiden van de jaren '80 en '90 voor velen een bron van grote verbazing geweest. Terecht heeft Byvanck[3] aan deze, door hem niet bij name genoemde 'wereldwijze vriend' en trouwe wandelkameraad van Fruin een grote plaats in diens latere leven toegekend. Helaas zijn Hartevelts dagboeken verloren gegaan; zijn autobiografische aantekeningen zijn bewaard gebleven - zijn zeer hulpvaardige achternicht mej. Ag. A. Hartevelt, te Velp, stelde ze te mijner beschikking - maar eindigen reeds bij het jaar 1890. Slechts sporadisch heeft Hartevelt daarin iets meegedeeld over zijn vriend Fruin: 'een knap en verstandig man, die met practische ontdekkingsgeest in alle zaken het eenvoudige opmerkt en enkel het uitvoerbare of het raadzame onderneemt' (p. 129), 'een man van warm en fijn gevoel, tot medelijden voor mij gestemd en die mij vereerde door vertrouwelijken omgang' (p. 133); de droefheid, die het overlijden van Jacques Fruin bij diens broer Robert veroorzaakte, was zó groot, dat ook Hartevelt er ongelukkig door werd (p. 144). De levensbeschrijver van laatstgenoemde heeft een aantal persoonlijke ontboezemingen uit diens autobiografie gebruikt om enigermate te laten zien wat voor man deze Hartevelt is geweest; zo heeft hij gewezen op een 'zekere meisjesachtigheid..., waartoe wellicht ook zijn natuurlijke aanleg kan hebben medegewerkt'; naar zijn zeggen heeft de omgang

1 S. Muller Fz. in de hierboven afgedrukte passage uit zijn opstel over Fruin, p. 247.
2 Zij hadden elkaar leren kennen, toen zij docent waren aan het Leidse gymnasium, zie HUUSSEN, p. 8. De zuster van Pluygers, Mina, was meer dan dertig jaar lang 'een beste vriendin' van Fruin, zie *Corr.*, p. 66 en nr. 318. HARTEVELT (p. 149) verhaalt, hoe Fruin en hij haar in haar laatste uren hebben bijgestaan.
3 BYVANCK, *Studiën*, p. 335-338, 364, 377 379.

met Fruin voor Hartevelt zeer veel betekend[1]. Het aan 'mijn allerbeste Fruin' gerichte briefje (nr. 52), dat eenzelfde soort gekeuvel bevat als Fruin zelf doorgaans in de correspondentie met zijn moeder ten beste geeft, doet vermoeden van welke aard de conversatie tussen de beide vrienden is geweest.

Van bijzondere aard is ook de vriendschap van Fruin met zijn collega Acquoy, de kerkhistoricus, geweest: 'wij hadden elkander waarlijk lief', zo getuigde Fruin na het overlijden van zijn vriend[2]. Gerretson is zo ver gegaan, in de binding met Acquoy de 'verborgenheid' van Fruins intieme leven te zoeken[3]. Wat daarvan ook waar mag zijn, een feit is dat, toen op de 1e februari 1899 de begrafenis van Robert Fruin plaats had, dàt graf geopend bleek te zijn waarin, behalve Fruins broer Thomas, reeds Acquoy te rusten was gelegd[4].

Van zó velen uit de familie van Robert Fruin, van zó vele anderen ook, vooral in bibliotheken en archieven, heb ik hulp ondervonden, dat ik ervan moet afzien, hen allen hier te noemen - slechts voor drs. L.M. Akveld, die mij een ware vriendendienst bewees door de drukproeven na te zien, wens ik een uitzondering te maken -. Het is evenwel meer dan een voldoen aan de vorm, wanneer ik op deze plaats een ieder mijn welgemeende dank betuig.

1 MODDERMAN, p. 68, 109.
2 *Corr.*, nr. 492. Merkwaardig is dat Fruin behalve zijn eigen huishoudster Gijsje Neuteboom (die tot diens dood Daniël Hartevelt had verzorgd) en andere gedienstigen van hem, in zijn testament ook de huishoudster van Acquoy met een jaargeld heeft bedacht (zie bijlage II).
3 GERRETSON, p. 216.
4 Dat Fruin in het graf náást dat van Acquoy zou zijn begraven (*Corr.*, p. 502) is onjuist.

1 Robert en Thomas Fruin aan hun ouders

Leiden, 2 Juni 1843[1]

Hartelijk geliefde Ouders.

Voor de derde maal[2] zet ik mij neder om U geluk te wenschen met het door Thom[3] volbragte. En niet met het minste genoegen thans. Want even als de vorige keeren hebben zijne professoren ook deze keer hunne goedkeuring aan zijn werk gehecht. Ik zal even eens als bij de eerste preek[4] opschrijven wat proff. v. Oordt op de crisis gezegd heeft. Z.Ed. vond het een voortreffelijk stuk en, als hij zijne meening voluit zeggen mogt, een stuk zooals hij zeldzaam van iemand in het begin van zijn carrière gehoord had, zoowel om den inhoud als de verdere uitvoering: stijl, taal, voordragt. Vervolgens melde [!] hij eenige aanmerkingen, die hoewel kleinigheden, over het geheel dienen kunnen om de preek nog doeltreffender te maken. Z.E. eindigde met nogmaals geluk te wenschen en zijne blijdschap te betuigen dat zijn leerling het was die die leerrede had gehouden. Thom heeft met genoegen en gepaste vrijmoedigheid gesproken voor eene niet zeer talrijke schaar. Mevr. v. Oordt, mej. v. Hengel, Mevr. Blom, Mevr. Morees en Fracinet ziet daar de bloem en het grootste deel der hoorders van het vrouwelijk geslacht; verder proff. J.v.d. Hoeven, ds. Berkhout, v.d. Boon, Matthes, Reetermeyer enz. Vooral speet het ons dat niet Goddard[5] en Betsy tegenwoordig waren, wij hadden ons gevleid hen te zullen zien, doch wij hopen dat Thom spoedig ook voor U, geliefde Ouders, en de verdere familie te Delfshaven zal optreden en dat alsdan alles zoo goed zal afloopen als nu. Wij hebben tot onze blijdschap gisterenavond uwe beide brieven ontvangen en danken U, en Betsy en James voor brieven en het zich in het koffertje bevindende; verder schrijf ik U thans niet. Tijd en ook lust om daar over te

1 In het bezit van Mr. J.R. Goddard te Epe. Geadresseerd: Den Heere R. Fruin, Leuvehaven, Rotterdam.

2 Op 20 januari 1843 slaagde Thomas A. Fruin summa cum laude voor het candidaats-examen theologie; ter verkrijging van het testimonium academicum hield hij op 16 maart en 2 juni van dat jaar onder voorzitterschap van prof. Van Hengel, resp. prof. Van Oordt, een proefpreek. *Liber Facultatis Theologicae 1864-1894*, en *Lijst der candidaten die zich hebben aangegeven om te prediken 1842-1878*, beide in U.B. Leiden, Archieven van Senaat en Faculteiten, Theol. Fac., zonder inv.nr.

3 In het register wordt bij de in de brieven voorkomende voornamen nader verwezen.

4 Gehouden op 16 maart 1843 (zie noot 2).

5 Met ‘Goddard’ wordt, tenzij anders is aangegeven, steeds dr. Q.J. Goddard, de zwager van Robert Fruin, bedoeld.

schrijven beletten dit, groet allen hartelijk van mij en zijt gij vooral gegroet van uwen R.

Thomas Fruin vervolgt:

Geliefde Ouders.

Een paar regeltjes slechts, want de tijd ontbreekt mij voor meer, voeg ik aan Rob's brief toe. Alles is dezen morgen naar wensch afgeloopen: ik was vrij op mijn gemak en werd noch door zinking, noch iets dergelijks verhinderd: alleen speet het mij dat ik de preek niet beter in het hoofd had. En al had ik dan ook geene groote schare van hoorders en hoorderessen, juist diegenen, die ik had, deden mij veel genoegen, want het was toch wezenlijk eene bloemlezing.

Ook mij speet het dat ik een' hoorder en eene hoorderesse mistte[!] die ik er gaarne gezien had en half verwacht; dan ik kan niet anders zeggen dan dat de rede voor Pa bijgebragt allezins afdoende is. Overigens zal ik hier niets bij voegen, want de diner wacht mij, en gold het mij alleen, ik kon wel wat wachten, maar van Oort, Krol en Robby mag ik dit niet vorderen. Morgen moet ik opponeeren op het dispuut van Pr. van Oordt, ik zal echter trachten te ruilen, daar ik uitgenoodigd ben om Zondagmiddag alhier voor de armen te preeken, hetgeen ik misschien doe. Daar de crisis van Pr. v. Oordt op deze preek zoo gunstig was en tevens het oordeel van vele jongelui als Opzoomer en Burger daarmede instemde, weet ik nog niet welke ik te Delfshaven wensch te doen maar dit heeft ook nog tijd.

En nu Gel. Ouders, Zondagochtend s.v.p. aan Rob's adres wenschten wij een' brief, met goede tijding hopen wij omtrent alle dingen en bepaling wanneer gij een brief van ons verwacht, zij het echter niet Dingsdagochtend om ons uitstapje naar Haarlem, waartoe wij een *rijtuig* besteld hebben (niet met een spoortrein om mij pleizier te doen). En nu na U hartelijken dank gezegd te hebben voor het ons gisteren gezondene en U het berigt van onzer beider volmaakten welstand te hebben gezonden, eindig ik dezen. Groet allen ook Goddard hartelijk van mij en weest Gij vooral gegroet van Uwen liefh. Zoon Ths. A.

2 Robert Fruin aan zijn oom George Fruin

Leiden, 7 December [1843][1]

Waarde Oom.

Tot mijn leedwezen moet ik U melden dat de naspooringen[2] van heden tot niets geleid hebben. Van morgen om 8 ure ben ik reeds naar den Haag gereden[3] en van mijne aankomst tot van middag vier ure heb ik te vergeefs overal gezocht. In het roode hart[4] was in geen weken iemand van Jans ouderdom gelogeerd geweest; evenmin was er iemand van zijn uiterlijk of kleeding in de toelast[5] of in het hotel de l'Europe[6] bekend. De Heer Dirksen, dien ik na lang zoeken eindelijk gevonden heb, had niets van Jan gehoord. Ook in het café francais[7] hadden zij in de laatste dagen niemand gezien die met zijn signalement overeenkwam. Ten overvloede ben ik nog een paar maal in het café francais en de twee steden[8] tusschen 12 en 3 ure wezen zien, en heb ik aanhoudend het beste gedeelte van den Haag doorgekruisd, er was niets van hem te vinden.

Ik geloof dus zeker te zijn dat hij daar niet is. Intusschen was het te laat geworden voor Amsterdam. Ik slaap dus van nacht in Leyden en ga morgen met de eerste trein verder. Ik vrees evenwel dat ik, door het groot aantal logementen, niet zoo gemakke-

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. Geadresseerd: WelEdelen Heer G. Fruin, Nieuwehaven, Rotterdam. - Dat de brief uit het jaar 1843 is, is zeer waarschijnlijk: niet alleen wijst het in noot 2 genoemde in deze richting, ook vergelijking met andere manuscripten van Fruin, wiens schrift in zijn studententijd sterk veranderde, maakt de gissing zeer aannemelijk.

2 Naar de enige zoon van George Fruin, Joan Adriaan. Deze 'neef Jan' was enkele weken oud, toen zijn moeder overleed. Zijn vader bemoeide zich weinig met hem en liet de opvoeding geheel over aan zijn oudste zuster, Mary Meyer-Fruin, die bijna blind was. Na het overlijden van deze tante in september 1843 kwam de jongen op het kwade pad; de pogingen die de vader van Robert Fruin en zijn gezin aanwendden om hem tot een regelmatiger levenswijze te brengen, faalden; in 1853 verliet hij, met schulden overladen, Rotterdam om zijn geluk in Australië te beproeven. Bijna 28 jaar oud, overleed hij reeds het volgende jaar te Melbourne. TH.A. FRUIN, p. 19-21; SNELLER, *Het ouderlijk huis*, p. 168.

3 Niet per spoor. Wel was sinds de dag, vóór deze brief werd geschreven, treinverkeer met Den Haag mogelijk, maar de eerste treinen naar Den Haag vertrokken volgens de winterdienstregelingen der jaren veertig pas om ongeveer 10 uur uit Leiden (G.A. Leiden, bibl. 63155 P).

4 Hotel in de Lange Poten. DE HAES, III, p. 347.

5 Logement op de Groenmarkt. *Ibidem*, p. 344, 345.

6 In de Lange Houtstraat. *Ibidem*, p. 342.

7 Aan het Plein. DE HAES, I, p. 391-397.

8 Hotel bij het Buitenhof. DE HAES, III, p. 339-342.

lijk met zekerheid zal kunnen bepalen of hij er al dan niet is. In allen gevalle schrijf ik morgen avond den afloop. Komt U misschien nog een andere plaats in de gedachte, waar hij zijn kan, dan wil ik er met genoegen heen gaan.

Intusschen noem ik mij met achting Uw liefhebbenden neef Robert.

3 Robert Fruin aan zijn vader

Pernis, 7 November 1844[1]

Hartelijk geliefde Pa.

Op verzoek van Ma en Tante schrijf ik U uit Pernis. Heden ochtend ben ik onder faveur van het fraaiste weder van Leyden op de gewone manier naar Overschie gereden waar ik dus kwartier over twaalf ure aankwam. Daar is een zijtak van de diligence dienst naar Schiedam[2] waar ik dus op eene zeer gemakkelijke wijs ben aangekomen. Na eenigen tijd besteed te hebben om den weg naar het hoofd te vinden ben ik met goed weder, hoewel tegen wind en stroom naar Pernis gekomen, waar ik tegen 2 ure aankwam en de familie aan tafel vond, zeer in haar schik met mijne komst. Mijn plan was morgen tegen den avond naar U in Rotterdam te gaan om dan gezamelijk Zaturdag[3] naar Pernis terug te keeren, maar Ma en Tante hebben mij overreed dat het beter is, dat ik maar hier blijf: ik hoop U dus Zaturdag hier te ontvangen. De van Bellen[4] zullen niet komen op de bevestiging[5] en bedanken dus Betsy voor hare vriendelijkheid. Ik heb in Leyden de rekeningen betaald, en nog *f* 1,50 gekort van inpakking bij de weduwe Landa, de quittanties liggen in het koffertje dat Nicht wel kan openen. De bazen bedankten U voor de spoedige betaling. Alles is hier in de perfecste order zoo wel wat de

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. ‘Pernis, van Kerklust, uit de tuinkamer (de groene) den 7 Nov. 's avonds ten 6 ure’.
2 De onderneming ‘De Vriendschap’ van J.P. Koens onderhield de diligencedienst naar Rotterdam met de hier genoemde zijtak naar Schiedam.
3 9 november.
4 Bedoeld zijn de broers Corn. van Bell en F.W.B. van Bell, die rechten resp. theologie studeerden. Later liet zich nog een jongere broer, Chr. J. van Bell, voor de juridische studie inschrijven. - *Corr.*, p. 11[3], geeft door een aantal drukfouten in de *Studenten-almanak voor 1846* een geheel onjuiste voorstelling.
5 Op 10 november werd Thomas A. Fruin te Pernis als predikant der hervormde gemeente door ds. H. Oort van Rotterdam, met Philipp. 2:29 als tekst, bevestigd. Fruin deed 's middags zijn intrede met II Cor. 12:9. *Boekzaal*, 1844, II, p. 646, 647.

gezondheid als wat het ameublement betreft. De pastory is zoo veel opgeknapt, dat ik ze haast niet zou herkennen. Wij wachten U, den domine[6] en de verdere familie met verlangen en hoopen dat Gij even goed weer en goeden reis hebben zult, als ik vandaag. Van Vlaardingen, vertelde mij de schipper die mij overzette, zou een schuit met Vlaardingers komen, en hier hebben zij zestig plaatsen in de kerk besproken. Alles zal Zondag feestelijk zijn. De regering heeft besloten en doen publiceeren, dat de straten geboend moeten worden, en de Pernissers slachten voor onderlinge rekening een os, om eens feestelijk dien dag te vieren[7]. Het verdere, zal ik, om U geen verrassing te ontnemen, maar niet schrijven. Ik heb aan de schrijnwerkers beloofd dat Maandag zij de pakmatten door de Leyderdorper schipper[8] zullen krijgen. Zou Altera daar voor mogen zorgen. De vracht van Goddard's canape zal de schrijnwerker betalen, maar Gluckstein[9] weet ik nog niets van af. En nu beste Pa, tot Zaturdag; honderd groeten van Ma en Tante maar vooral van Uwen R.

4 Thomas Fruin aan zijn moeder

Pernis, 13 November 1845[1]

Malief.

Ben ik de eenige van onze naaste betrekkingen, die op Rob's verjaardag niet kan tegenwoordig zijn, ik wenschte toch een blijk te geven dat ik daarin hartelijk deel, mijn brief zij er de getuige van. Aan den wensch dien ik aan Rob zelven rigtte voeg ik dien aan U en alle de onzen en bid van ganscher harte, dat hij nog een reeks van jaren onzer aller vreugd en blijdschap wezen mag. Wekt ook weêr de dag van morgen nieuwe droevige herinneringen[2] op, o mogt de indruk dier herinneringen bij ons die

6 Bedoeld is ds. H. Oort.

7 In het archief der gemeente Pernis (aanwezig in G.A. Rotterdam) bevinden zich geen stukken, die hierover spreken.

8 Uit Rotterdam voer op ongeregelde tijden een schuit naar Leiderdorp; de ligplaats was in de Delftsevaart. *Adresboek van Rotterdam*, 1847, p. 144.

9 Mogelijk is bedoeld de kabinetwerker A. Gluysteen. De naam Gluckstein kwam te Leiden niet voor.

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. Geadresseerd: Mejufvrouw wed. R. Fruin Perk, Wijnhaven aan de Punt, te Rotterdam. Door afzender is op de adreszijde aangetekend: Verzonden 14 Nov. 45 per wagen van tien ure.

2 Robert Fruin sr., de vader van de afzender, was op 23 januari 1845 overleden.

zijn, dat wij zoeken [den band der liefde die wij tot][a] elkander hebben slechts inniger te maken en [te verstevigen;][a] dat toch was het doel dat onze goede vader beoogde met de [intieme][a] huisselijke viering dier dagen en op die wijs handelen wij gewis het best in zijnen geest. En nu, Malief, voor dit maal genoeg; met Janne schrijf ik, hoop ik, Zaterdag nader. Ondervind vooral in deze dagen van droefheid sterkte en ondersteuning van boven en laat het zoet wat ons geschonken wordt het bittere matigen en verminderen. Groet de geheele familie hartelijk van mij, waarmede Nicht zich vereenigt en wees gij vooral gegroet van Uwen liefh. Zoon Th.A.

5 Robert Fruin aan zijn moeder

[Leiden, 4 juni 1846][1]

Beste Ma.

In een allerplaisierigste stemming ga ik U eenige letteren schrijven, die in de eerste plaats het aangename berigt zullen behelzen dat ik doctorandus in de letteren ben. Gisteren van 12 tot 1½ en van morgen van 10½ tot 11½ heb ik zeer naar mijn genoegen en zooals ik hoop naar dat mijner professoren mijn examen gedaan[2]. Gij kunt begrijpen dat ik bijzonder opgemonterd ben, en mijne blijdschap zou volkomen zijn, zoo ik de tijding niet aan U alleen te schrijven had; maar het gemis van Pa gevoel ik nu dubbel nu ik hem eene aangename verrassing zou verschaft hebben. Maar wat is er volkomen gelukkig op de wereld. Nu rest mij alleen eene dissertatie te verdedigen en mijne studie is voltooid; ik kan dus, wanneer ik zelf maar wil, en de gelegenheid zich aanbiedt naar een rectoraat of praeseptoraat solliciteeren. Met mijne gezondheid gaat het ook perfect; hoewel ik van geene neusbloedingen meer geprofiteerd heb; ik gebruik druk Uw sodapoeder. Om 2 ure promoveert Uylenbroek[3], en bij hem ga ik van avond mijn doctoraal tegelijk met zijne pro-

a Door beschadiging van het papier zijn passages, zo groot als de hier gegeven gissingen, weggevallen.
a Door beschadiging van het papier zijn passages, zo groot als de hier gegeven gissingen, weggevallen.
a Door beschadiging van het papier zijn passages, zo groot als de hier gegeven gissingen, weggevallen.

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. De datering volgt uit het in de noten 2 en 3 vermelde.
2 *Acta in consessibus Facultatis Philosophicae* 1815-1855 (U.B. Leiden, Archieven van Senaat en Faculteiten, inv.nr. 463), i.d. 3 en 4 juni 1846. Daar zijn ook de plaatsen opgegeven, die Fruin op dit - immers geheel op de filologie gerichte - examen ter verklaring werden voorgelegd: THUCYDIDES, III, 42, 5, en TACITUS, *Annales*, I, 28, 2.
3 Hij promoveerde op 4 juni 1846 magna cum laude op een proefschrift ‘de choro tragico Graecorum’.

motie als iemand die hoofdpijn heeft zeer bedaard vieren. Naar Rachel hoop ik natuurlijk Zaturdag te gaan, en van daar kom ik Zondag te een of ander uur bij U in Rotterdam. Morgen hoop ik krijg ik het koffertje liefst niet omdat ik U zoo spoedig terug ziet [!]. Voor de broek zult Gij gezorgd hebben en voor de laarzen zult Gij wel zorgen, nu Gij hiernevens de eene ontvangt, die ik in abuis door een verkeerde heb laten remplaceeren. Gij zult mijne goede tijding met mijne groeten wel aan de belanghebbenden doen toekomen, en ik durf U tevens te verzoeken mij morgen met de eerste post een brief te zenden. Meer voeg ik hier niet bij, groet allen hartelijk van mij en geloof mij, Uw liefh. en in zijn schik zijnde R.

6 Robert Fruin aan zijn moeder

[Leiden, 15 Mei 1847][1]

Beste Ma.

Met genoegen begin ik alweer aan U te schrijven met het oude referein: ik ben volkomen gezond, en was gisteren regt in mijn schik dit ook van U te mogen vernemen. Hartelijken dank voor hetgeen Uwe goedheid mij weder in het koffertje gezonden heeft, en hetgeen ik reeds gedeeltelijk met smaak gebruikt heb, en gedeeltelijk nog hoop te gebruiken. Het spijt mij razend dat het Woensdag met dat pakje alweer verkeerd is uitgekomen; ik stel U voor om voortaan maar alleen de post, en de pakschuit te gebruiken. Ik had er, en met grond geloof ik, op gerekend dat Gij het pakje ten minste om 6 à 7 ure ontvangen zoudt hebben.

Aangenaam was het mij dat Gij Hemelvaartsdag [!][2] zoo genoegelijk hebt doorgebragt. Hij was mij minder prettig. Ik ben den ganschen morgen tot 3½ te huis geweest; heb toen gedineerd, en ben verder met v. Vloten uit verveling wezen wandelen tot 7 ure en toen weder aan het werk gegaan. Evenwel berouwt het mij niet, want ik ben in de vorige week nog al opgeschoten. Ik behoef ook niet over afleiding te klagen, want al mijne intiemere kennissen waren uit de stad of ziek. Ook van de Haagsche kermis[3] heb ik niets gezien. Op het oogenblik is het hier kermis[4], maar ik heb nog geen orgel gehoord; tot nog toe is er letterlijk niets te doen. Gij begrijpt dat ik daarom niet veel te schrijven

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. De datering volgt uit het in de noten 2, 5 en 9 vermelde.
2 13 mei.
3 9 mei en volgende dagen.
4 De Leidse kermis begon op 13 mei.

heb. De overlui[5] zijn gisteren weer geretourneerd en hebben mij verteld dat zij bij Thom geweest waren, enz. en dus weet Gij van hun examen alles even goed als ik. Ik ben zeer benieuwd Thoms verfraaide pastory te zien, en *ons* huis, met al de veranderingen. Ik verbeeld mij dat Gij aan die doodetertjes van Kapt. de Boer[6] niet veel hebben zult, ik wenschte dat hij ze maar voor zich gehouden had. Ik feliciteer de jongelui Goddard met het verhuren van hun huis[7]; zij hadden er onmogelijk op kunnen rekenen dat dit zoo spoedig gebeuren kon. Zij zijn dus naar alle waarschijnlijk[heid] met de kermis[8] reeds op stel. Wat is het voor Jaques plaisierig dat hij alleen een declamatie[9] houden mag. Het wordt nu van belang den eersten prijs te hebben. Nevensgaand boek is voor hem. De Aelianus kan ik hem niet zenden, omdat ik maar ééne editie in 4^0 heb; hij kan hem evenwel gemakkelijk krijgen en anders zal Schwabe hem wel hebben. Een Latijnsche Quintilianus bezit ik niet, maar wel Thom, en mogt hij een anderen willen gebruiken dan zal ik er een van de bibliotheek halen; en heeft hij uit beide die boeken maar een paar plaatsen noodig, hetgeen ik haast zou gelooven, dan kan ik ze wel voor hem naslaan en uitschrijven. Zoo dit het geval is, schrijve hij mij morgen met den eersten trein (van avond nog bij Koens[10] te bezorgen) omdat de bibliotheek Maandag open is[11]. - Ik bedank hem vriendelijk voor zijne moeite met de proef[12]. Echter waren die

5 Bedoeld zijn B.A. Overman en G. Overman, die op 5 en 6 mei 1847 door het provinciale kerkbestuur van Noord-Holland geëxamineerd en tot de evangelie-bediening toegelaten werden. *Boekzaal*, 1847, I, p. 623.

6 Het *Adresboek van Rotterdam*, 1851, geeft de zeekapiteins J. de Boer en L. de Boer, aan de Boompjes, resp. de Botersloot. Het beknoptere adresboek van 1847 heeft hun namen niet.

7 Q.J. Goddard verhuisde van de Leuvehaven naar het Haringvliet. *Adresboek van Rotterdam*, 1847, en brief 9^1.

8 Bedoeld is de Delfshavense kermis van 18 juli en volgende dagen.

9 Op 29 juni 1847 vond de jaarlijkse promotie van leerlingen van het Erasmiaans gymnasium plaats. ‘Een van de vijfde naar de zesde klasse te bevorderen leerling, J.A. Fruin, zal declameren: de Demetrio Phalereo Oratore’ (bericht in de *N.R.C.* van 25 juni 1847, p. 2).

10 Bedoeld is de diligencedienst ‘De Vriendschap’ van J.P. Koens. Het Rotterdamse kantoor was op de Korte Hoogstraat. Deze dienst gaf in Den Haag aansluiting op de spoortrein en zorgde er voor verdere verzending van poststukken. *Adresboek van Rotterdam*, 1847, p. 147.

11 De universiteitsbibliotheek was, uitgezonderd dinsdags en donderdags, geopend op werkdagen van 12 tot 3 uur; in de vakantietijd alleen op woensdag en zaterdag van 12 tot 2 uur. *Studenten-almanak voor 1847*, p. 45.

12 Vermoedelijk gaat het hier om drukproeven van de dissertatie, die Fruin op 18 december 1847 verdedigde.

fouten reeds gecorrigeerd bij de volgende afdruk. Uylenbroek is zoo vriendelijk de tweede proef na te zien en die is nog al accuraat. - En wanneer zal ik U allen nu weer eens zien? Dat hangt van mijn werk geheel af. Zoo ik eenigszins kan, en ik verbeeld mij dat het wel lukken zal, kom ik Zaturdag om 9 ure 's avonds bij U en houd de pinksterdagen in Rotterdam. Zoo niet dan schrijf ik het U per tweede post af; dan weet Gij het om 6 ure. Ik zend in dit pakje maar de vuile boordjes die ik leggen [!] heb, dat kan te pas komen. En verder Mama wensch ik u alle mogelijke voorspoed met de verwerij enz. Groet allen hartelijk van mij ook de familie Goddard en geloof mij Uwen liefhebbenden R.

7 Robert Fruin aan zijn moeder

Leiden, 25 Juni 1847[1]

Beste Ma.

Ik hoop dat deze U in gezondheid geworden zal hetzij Gij U in Rotterdam bevindt, hetzij Gij op het feest te Pernis[2] zijt. In goeden welstand ontving ik van morgen Uwe lieve letteren, en beklaagde U over al de last die het verwen U bezorgt. Ik begrijp ligt dat daarom mijn verhuizen[3] noodzakelijk uitgesteld dient. Ik zal daarom onze afspraak maar voor ongemaakt houden, en zeggen aan Labree dat hij niets zendt voor ik hem nader schrijf. Blijft het dan op Dingsdag bepaald dan is alles nog in orde want zoo ik geen verhindering krijg, kom ik Maandag voor het dineeren te huis. Wees zoo goed het diner een ½ uur later dan gewoon te zetten, want om 2 ure denk ik eerst bij U te zijn. Mijn groote boekenkast is reeds afgebroken en het begint dus op mijn kamer hoe langer hoe treuriger er uit te zien. Met Jan[4] gaat alles nogal goed, ik houd hem onder den naam, en zorg dat hij ordentelijk en niet al te blufferig is, zoodat hij nog al te verdragen valt. Zondag per een of ander trein[5] komt hij naar Rotterdam. Van middag heeft hij het niet al te vrolijk want ik moet bij Lecomte eten, die vandaag promoveert. Hij zal zich dus alleen moeten amuseeren. Zondag avond ga ik bij

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. Geadresseerd: Mejufvrouw de weduwe Fruin, Leuvehaven, Rotterdam.

2 Het is mij niet bekend geworden, ter ere waarvan dit feest werd gevierd.

3 Een half jaar vóór zijn promotie nam Fruin zijn intrek bij zijn moeder, bij wie hij tot eind september 1848 (zie brief 10) verbleef. Vgl. BLOK, p. 109.

4 Zie brief 2[2].

5 Op 3 juni 1847 was het traject Den Haag-Rotterdam geopend, zie *Corr.*, p. 2[7].

Leemans een broodje eten en dus zou hij alleen zitten, daarom rukt hij voor den avond op.

Terwijl ik dit schrijf, is het te Pernis met de meesters zeker al druk aan de gang. Het is voor Thom een zeer drukke en onaangename week en hij zal, verbeeld ik mij, wel in zijn schik zijn als dit alles afgeloopen is. In de volgende week hoop ik hem weer eens te zien.

En meer voeg ik bij mijn laatsten brief uit Leyden niet, ik vertel er liever de rest bij; groet allen ook de Pernissers hartelijk van mij, ook den ouden heer Goddard, zoo hij reeds in de stad is, dank Jaques voor Bekker en geloof mij als altijd Uw R.

P.S. Jan groet al die ik groet.

8 Robert Fruin aan zijn moeder

[Leiden, tussen 1843 en 1847][1]

Beste Ma.

Ik meende uit het p.scr. van Uwen brief te moeten opmaken dat het beter was in mijn antwoord niets te laten blijken van die ongelukkige geschiedenis waarover gij schrijft. Ik kon noch wilde er evenwel geheel op zwijgen en daarom schrijf ik U nu nog eenige regelen in het bijzonder. Hoe ik te zien stond van hetgeen gij schrijft kunt gij ligt begrijpen, daar ik hoopte dat alles in de rozen was. Ik weet te weinig van de zaak om eene bepaalde mening te hebben, zooveel evenwel heb ik tot mijn spijt uit uwen brief gezien dat gij tegen haar ingenomen om haar gedrag Thom opmerkzaam hebt gemaakt, ik vrees haast, heb opgezet. Neem mij niet kwalijk, beste Ma, maar gij zijt niet genoeg met haar karakter bekend om alles naar waarheid te kunnen uitleggen, dat gij U haar anders voorstelde dan zij inderdaad is, daarover verwonder ik mij niet, doch zie eens in hoe verre hetgeen gij aan koelheid en romaneske inbeelding toeschrijft, aan haar karakter of aan haar hart ontspringt. Het komt mij hoogstonwaarschijnlijk voor dat zij, na zich te huis onder hare familie gedurende geruimen tijd te hebben gedragen zoo als het behoort, juist die twee weken dat zij onder Thoms familie is, die zij wel begrijpen

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. Niet per post, maar ingesloten, verzonden; het vel papier was met een ouwel dichtgeplakt en buitenop staat geschreven: Matri aestumatissimae. - Het handschrift wijst er op, dat deze brief waarschijnlijk nog uit Fruins studentenjaren dateert; eerder dan toen Thomas' studie op een einde liep, zal hij niet geschreven zijn. Een en ander doet mij de brief onder voorbehoud plaatsen tussen 1843 en 1847.

kan dat haar naauwkeurig gadeslaat, haar gedrag verandert en koel en onverschillig zou zijn. Op deze gronden hoop ik dat gij haar niet geheel juist zult beoordeeld hebben. Daarom, lieve Ma, ben ik zoo vrij U in bedenking te geven of het niet beter ware Thom in dezen niet te praeoccupeeren, maar hem stil met haar te laten omspringen en voor U zelve haar naauwkeurig in het oog te houden, dan kunt gij later nog altijd uwe meening zeggen. Het speet mij ook dat Gij Th. hadt aangeraden het trouwen vooreerst uit te stellen. Ik vrees dat zulk een raad hem melancholiek moet maken en daar hij toch geen plan had voor April te trouwen, had het nog eenigen tijd kunnen loopen. Ik hoop dat gij het mij vergeven zult, dat ik niet geheel van uw gevoelen ben, doch ik geloof dat gij mij de hoofdzaak zult toestemmen: en verder moge ik gelijk hebben en Mina[2] geen gebrek hebben aan liefde en achting voor Thom; anders is het ten minste een groote zegen dat het niet te laat is om een verbindtenis te verhinderen die tot geen geluk zou kunnen lijden. Mogt reeds een volgende brief van U opgeruimder geschreven zijn; want niet alleen dat het mij voor Thom zeer aan het hart zou gaan, ook voor U en ons allen zou het een schrikkelijk iets zijn. Wij willen er het beste van hoopen. En nu beste Ma ga ik zien te slapen: ik vrees evenwel, dat die nare historie mij nog wel eenigen tijd hier in lastig zal zijn. Hartelijk gegroet van Uwen R.

9 Robert Fruin aan zijn zwager en zuster

[Utrecht, 1 October 1848][1]

Beste Goddard en Betsy.

Alles is hier volkomen in orde, dus schrik niet. Maar ik schrijf om een geheel andere reden, namelijk om U hartelijk te bedanken voor het vriendelijke en zoo gansch onverwachte cadeau. Gij hadt nooit iets kunnen bedenken dat mij aangenamer was dan juist zulk een klassieke zetel. Verbeeld U: mijn kamer anders van alle gemakken en cieraden goed voorzien is zonder fauteuil. Ik snakte dus naar een stoel waardig de mooie lessenaar, die in de volgende week arriveert, en ik had zelfs bij den schrijn-

2 Wie deze 'Mina' was, kon de kleinzoon van Thomas Fruin, mr. Th.A. Fruin te Zeist, mij niet meedelen. In geen geval is het huwelijk doorgegaan. Thomas Fruin huwde nl. in 1856 met mej. A.E.M. Veltman, die 'Bet' genoemd werd.

1 Op één vel papier met de brieven 10 en 11. Het vel is geadresseerd: WelEdelen ZeerGeleerden Heer Q.J. Goddard, med. dr., Haringvliet, Rotterdam. In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. Datering naar het poststempel.

werker reeds geinformeerd, maar de prijs, *f* 49.50, was mij natuurlijk te hoog, en nu zal ik hem door Uwe vriendelijkheid kunnen koopen, en behalve het gemak nog de aangename gedachte hebben dat ik hem van mijne geliefde broeders en zuster gekregen heb. Vindt Gij het niet aardig dat het met de prijs zoo juist uitkomt. Opzoomer's stoel kost hem *f* 45.00, maar die de schrijnwerker heeft staan heeft een ornament van boven dat 2 guldens kost en is van achter met goed als op de zitting bekleed hetgeen 2½ gulden duurder is. Ik heb hier een goed voorziene beurs en wil dus liever het waarde geld aan geene onzekerheid wagen.

Ik zend U ingesloten een brief aan Ma, daarin schrijf ik alles wat ik mij verbeeld dat zij en Gijl. gaarne weten zult, ik zwijg over die onderwerpen in Uw brief om niet in noodelooze herhaling te vallen.

Hartelijken dank, Betsy lief, voor Uwe moeite omtrent mijne platen. Ik berust in alles wat Gij daaromtrent onverbeterlijk gedaan hebt. Maar ik ben het met den lijstenmaker oneens dat vergulde lijsten niet bij platen harmonieeren zouden. Ik zou daarom zoo Uwe onderhandelingen niet al te ver gevorderd zijn, praefereeren hier in Utrecht lijsten naar mijn zin te laten maken. Vindt Gij dit goed, zend mij dan de platen, door Oosterzee goed in te pakken, per diligence van v. Gend[2], en laat nicht aan Pieters verzoeken mijne platen (Müller enz.) goed in een kistje te pakken, en Woensdag met de schuit[3] aan mij te adresseeren. De koffers zend ik van de week, maar ik wenschte ze voor eerst nog niet terug omdat ik voor de boeken die ik hier heb zelfs nog geen goede berging heb.

Wat zal mijn kamer, als zij geheel op orde is, keurig net zijn. Komt ze toch eens te zamen zien. Mijn bed weet Ge is ruim genoeg voor U beide, en zoo Gij dit beslapen wilt, ga ik bij Opzoomer slapen. Zoodra Betsy[4] gespeend is verwacht ik U. Opzoomer teekent reeds aanstaanden Zaturdag aan, maar daarover in Ma's brief nader. Vaartwel, en denkt en schrijft dikwijls aan Uwen liefhebbenden broêr Robert.

2 De onderneming van Van Gend en Loos onderhield o.a. een diligencedienst tussen Rotterdam en Utrecht. *Adresboek van Rotterdam*, 1847, p. 146.

3 Woensdags en zaterdags om 12 uur vertrok uit Rotterdam een schuit van de veerdienst op Utrecht. *Ibidem*, p. 140.

4 Bedoeld is de oudste dochter der geadresseerden, Elisabeth Maria (genealogie-Goddard, IIIc).

10 Robert Fruin aan zijn moeder

[Utrecht, 1 October 1848][1]

Beste, waarde, lieve Ma.

Dat Gij haast een week vóór den bepaalden tijd een brief van mij ontvangt, daarvan zijn Uwe kinderen de oorzaak. Het lieve overfraaye en rijke cadeau, daar zij mijn kamer mee vercieren, en mijn gemak bevorderen, liet niet toe dat ik met mijne hartelijke dankzegging een geheele week wachtte. Nooit hadden zij iets kunnen kiezen, waarmeê zij mij grooter genoegen deden. Alles is hier op mijn kamer gemakkelijk en net behalve juist de stoelen; er is niet eens ééne fauteuil. Zonder de goedheid der jongelui had ik dus op een gewone stoel moeten zitten. Maar nu zal ik het makkelijker hebben dan ooit. Reeds nu roept ieder over de nette kamer maar wanneer er nu nog de stoel en de lessenaar bijkomen, zal ieder er jaloersch op wezen.

Gij ziet uit het voorgaande dat Uwe letteren mij goed geworden zijn. Reeds had ik de moed opgegeven toen eindelijk tegen 11 ure de brief eindelijk arriveerde. Of hij mij welkom was. In een jaar wendt [!] men zich veel af, en ik was het alleen leven gansch verleerd. Het viel mij dus lang bijna acht dagen zonder eenig berigt van U alleen te zijn. Maar dubbel aangenaam was de brief mij omdat alle tijding goede tijding was. Ik ben hoogst tevreden dat Gij Dingsdag met Thom zijt vertrokken, en vindt het regt hupsch dat de kinderen U het heengaan van mij zoo hebben verligt. Wat is het toch een zegen wanneer ouders en kinderen onderling zoo volkomen harmonieeren. Ik leer dit voorregt dubbel waardeeren, als ik van tijd tot tijd zie hoe anders dit in andere huisgezinnen is[2]. - Ik hoop en vertrouw dat Gij, wanneer Gij weer in Rotterdam terug komt, Gij Uw woord zult houden, en Betsy een halve maand zult logeeren; tegen dien tijd kom ik al weer haast over.

En nu wilt Gij zeker gaarne weten hoe het mij hier verder gegaan is. Het laatst schreef ik U dat Vrijdag morgen mijne kisten en kast gearriveerd zijn. Zaturdag heb ik alles ontpakt, en alles ongebroken en ongeschonden bevonden. Zoo goed hadt Gij en ik alles ingepakt. Gij kunt U niet begrijpen hoe lief mijn kamer wordt nu ik alles geregeld heb. De canapé en secretaire heb ik verplaatst, zoo als ik U gewezen had. Tegenover de secretaire

1 Zie brief 9[1].

2 Waarschijnlijk dacht Fruin hierbij o.a. aan de narigheden, die de vader van Opzoomer zijn vrouw en kinderen bezorgde. SNELLER, *Opzoomer en Fruin*, p. 7; VAN 'T VEER, p. 1.

tegen het penant, onder een der spiegels, staat een speeltafeltje waarop inktkoker en cigarentoestel, waarbij mijn jufvrouw[3] een tabaksdoos van wit porselein met goud heeft gevoegd die daarbij uitmuntend past. Het boekenkastje, met het een weinig te smalle gordijn, staat allerliefst naast de schoorsteen, en het boekenhangertje met de pracht banden hangt boven de canapé te blinken. Ik heb voor een gulden een fiksche ballon bij mijn lamp gekocht zoodat ik ook daarmee uitmuntend ingespannen ben. Jammer dat het kastje van Capelle zoo klein is. Geen derde van de boeken die ik hier heb kunnen er in. Ik heb ze nu overal tot zelfs in mijn chiffonnière en in de wijnkast, en boven op het kleerkastje moeten wegbergen. Ik moet dus er iets anders op verzinnen.

Wanneer Gij het mij niet afraadt heb ik plan eens met den schrijnwerker te spreken hoeveel het kosten zou als ik nog twee kasten, gezamelijk iets grooter dan de kast die ik aan Jacques gegeven heb, liet maken. Gij begrijpt hoogst eenvoudig, maar goed. Ik heb ze dan voor altijd, en daar zij dan niet zoo groot zijn, kan ik ze overal plaatsen. Schrijf mij eens hoe Gij hierover denkt.

Van morgen (Zondag) ben ik bij Ackersdijk een visite wezen maken, die beide allervriendelijkst waren. De oude heer heeft mij zeer aangeraden van de winter op het leesmuseum alhier eene lezing te houden[4], hij dacht dat mij dit goed zou kunnen doen, als de lector in de historie, een hoogbejaard man, Dorn Seiffen als Gij hem kent, kwam te overlijden. Ik inclineer hier wel toe.

Een paar dagen geleden heb ik het huis van Opzoomer[5] wezen zien. Niet groot, maar lief en gemakkelijk. Men zegt,

3 Fruin woonde in de anderhalf jaar van zijn verblijf in Utrecht bij de stalhouder J. Burgers en zijn echtgenote P. Lambooy, in het pand Wittevrouwenstraat 17 (G.A. Utrecht, *Bevolkingsregister 1850*, wijk H, fo. 881, 882).

4 Fruin hield op 15 februari 1849 in het Utrechtse Leesmuseum een lezing 'Over onzen tijd, vergeleken met dien der Sophisten'. Het manuscript van 48 schriftkantjes berust in de U.B. Leiden, Ltk. 1555/143. Het verdient overweging, deze lezing, die volgens SMIT (*Fruin en de partijen*, p. 4) van een 'utopistische wereldhervormersgeest' blijk zou geven, te publiceren om een duidelijker beeld te krijgen van de uitwerking, die de gebeurtenissen van 1848 en de omgang met de nieuwe Utrechtse vrienden op Fruin gemaakt hebben. Vgl. brief 12 en BLOK, p. 111, 112.

5 Opzoomer huwde op 19 oktober 1848 met mej. A.C.J. (Adèle) Ackersdijck (zie *Corr.*, p. 28[4]). Tot zij in 1850 naar de Nieuwe Gracht verhuisden, woonden zij Van Asch van Wijckskade 27. *Utr. Studentenalmanak voor 1849*, p. 63; G.A. Utrecht, *Bev.reg. 1850*, wijk H, fo. 494.

zeer koud. Ik weet nog niet wat ik hem geven zal in het huishouden, wat denkt Gij van een kroon, zij verlangen daar zoo naar. Het zou om en om 40 guldens kosten. Ik vind dit wel veel, maar qui faire, met een prul kan ik niet volstaan, en ik weet anders niets.

Jaques heeft mij een langen en goeden brief geschreven. Ik zal hem eens naar Leyden schrijven, Gij behoeft dus den dezen niet op te zenden.

Zoo straks ga ik naar Donders waar ik een broodje ga eten. Gij ziet ik leef hier nogal gezellig. Doe dat ook, beste Ma, maak U het leven zoo genoegelijk mogelijk, het is toch zoo kort. Groet tante Koo[6] hartelijk van mij en geloof mij Uwen liefhebbenden R.

11 Robert Fruin aan zijn broer Thomas

[Utrecht, 1 October 1848][1]

Beste Thomasvaêr.

Dank, driewerf dank, voor de liefderijkheid waarmee Gij mijner gedenkt. Ik kan U niet zeggen hoe aangenaam mij zoowel Uw aller attentie, als het gemakkelijke present is. Zoo dikwerf ik er mij in nedervlij zal ik aan de beminde gevers denken. Kom eens spoedig zien hoe goed een figuur ik met die stoel maak, en hoe fashionable het hier in het geheel er uitziet. - Zoo het niet al te veel van Uwe eerwaarde bezigheid gevorderd is, schrijf mij eens een lettertje hoe het U gaat, en hoe het met het preeken en het verdere herderswerk gaat, in één woord schrijf mij wat wij anders bepraten. Zie ik maar eens dat Gij niet onwillig zijt een correspondentie te voeren, dan schrijf ik U op mijn beurt veel en dikwijls de omnibus rebus et de quibusdam aliis.

Nog eens hartelijk bedankt en vale.

12 De redactie van De Gids (E.J. Potgieter) aan Robert Fruin

[Amsterdam,] Maart 1849[1]

WelEdelen Zeergeleerden Heer!

De Redactie van de Gids neemt de vrijheid U nevensgaande bijdrage terug te zenden. Zij brengt gaarne hulde aan de ge-

6 Bedoeld is mej. J.A. Perk.

1 Zie brief 9[1]. Niet ondertekend.

1 U.B. Leiden, Gids-Archief, *Copieboek van uitgaande brieven 1843-1856* (Ltk. 1888A), fo. 80. Zie inleiding, p. 251, en brief 10[4]. Nog in 1868 meende Potgieter, dat Fruin geen grootheid was, waarmee iemand als Groen had te rekenen (COLENBRANDER, *Lijst*, p. 266).

leerdheid des schrijvers, maar acht zich geregtigd te twijfelen of hij zich, zoowel bij de beschouwing van het tijdperk der oude geschiedenis, dat deze bijdrage behandelt, als bij die van de gebeurtenissen onzer dagen, op het standpunt eener onpartijdige, voraussetzungslose kritiek heeft weten te plaatsen.

13 Robert en Jacques Fruin aan hun moeder

[Leiden, 7 mei 1850][1]

Beste Ma.

Tot mijn overgroot genoegen is Jacques mij zoo even komen zeggen dat Uwe ligte ongesteldheid geheel over is. Hoewel ik mij over zijn berigt van gisteren niet verontrustte omdat ik wist dat hij nog al gewoon is de zaak niet te verminderen, zoo was ik toch zeer in mijn schik dat ik officieel berigt van Uwe beterschap kreeg. Ik was alweer zeer in mijn schik toen Jacques mij gisteren morgen weer kwam bezoeken. Wij zijn zoo aan elkanders gezelschap gewend dat het heel onaangenaam is als wij alleen en van elkaar af zijn. De onaangename dagen van Zaturdag en Zondag (ik meen onaangenaam wat het weer betreft) heb ik met het maken van visites en met genoegelijk studeeren doorgebragt. Zij zijn mij niettegenstaande Jacques' afwezendheid omgevlogen. Dat Gij zonder vuur op het zeetje[2] huizen moet is mij waarlijk een onaangename gedachte. Ik stook nog als in het midden van den winter en zou niet dan zeer ongaarne mijn vuur missen. Als het U maar geen kwaad doet. Uw brief van Zaturdag bevatte verscheidene berigten die ik niet aan Jacques verteld had en mij eerst herinnerde toen hij naar Rotterdam op weg was. Hartelijk neem ik deel in het ongeluk van Mie. Het was zoo'n lief kind, heb ik altijd gehoord; zij is toch niet gelukkig met haar kinderen. Van Koos van der Leeuw[3] doet het mij veel genoegen. Misschien doe ik hier nog een enkel lettertje voor hem bij. Vooral is het goed dat het tractement nog al groot is. In N. Holland kan hij wel van *f* 900 leven. De reis er heen is ook gemakkelijk en van Amsterdam af niet duur. Van v. Bell zult Gij de ondertrouw[4]

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. De datering volgt uit het in noot 7 vermelde.
2 De huiskamer van de familie Fruin. SNELLER, *Het ouderlijk huis*, p. 176, 177.
3 De kerkeraad van de hervormde gemeente van Wormer had op 1 mei 1850 een beroep uitgebracht op de cand. J. van der Leeuw, te Rotterdam. *Boekzaal*, 1850, I, p. 613, 614. Hij vervulde er zijn ambt veertig jaar.
4 Dr. F.W.B. van Bell, predikant te Noordwijkerhout, ging op 2 mei 1850 in ondertrouw met mej. J.N.I. Brown; op 15 mei huwden zij. *Leydsche Courant* van 6 en 17 mei 1850 (adv.).

in de krant gezien hebben. Ik weet nog niet wanneer het receptie is, maar ik denk er heen te gaan. Ik ben tegenwoordig weer aan het visiten maken. Elken avond gaat mijn zwarte rok aan. Gisteren ben ik bij van Assen geweest, die uiterst vriendelijk was, en Jacques bijzonder prees. Dat zal dus met dat mannetje ook wel goed gaan. Wat een gerustheid toch voor U, lieve Ma, dat al Uw kinderen min of meer geld verdienen, of spoedig zullen verdienen, zoodat zij des noods ook zonder inkomsten en rente de kost zouden hebben, en voor U kunnen zorgen.

En met Uwe verwerij gaat het niet al te vlug. Dat viel wel vooruit te zien, en ik zou U raden de geheele bovenverdieping maar voorloopig in gebruik te nemen. Ik was half bang dat Gij mij Zaturdag zoudt gewacht hebben en het deed mij plaisier van Jacques het tegendeel te hooren. Van hem hoorde ik ook dat Gij het goed keurt, dat ik ook aanstaanden Zaturdag hier blijf, en eerst een week later bij U kom. Het is nog niet vast bepaald, maar waarschijnlijk eindigen wij Woensdag[5], dan kom ik nog dien dag bij U en blijf tot Zaturdag middag in Rotterdam, dan ga ik naar Utrecht, en kom Dingsdag daaraan volgend weer terug, om Woensdag ten 8 ure weer present op school te zijn. Vindt Gij dit plan niet goed? Gij herinnert U dat tweede pinksterdag de dag van het engagement van Opzoomer[6] is en zij verzoeken mij dringend dien herinneringsdag bij hen te komen vieren. Den Hemelvaartdag blijf ik hoogstwaarschijnlijk stil in Leyden, en 's avonds ga ik Bake een visite brengen.

Gisteren morgen om 11½ ure heeft Guslof[7] een oratie gehouden, waarvan ik het begin gehoord heb. Ik vond het aangenaam dien beruchten man eens te zien. Zijn spreken viel mij zeer mee;

5 De vakanties staan niet in de *Verslagen Gymnasium te Leiden* vermeld. Indien Fruins veronderstelling juist is geweest, heeft de pinkstervakantie geduurd van donderdag 16 tot woensdag 22 mei.

6 12 juni 1848 (zie Bijlage I, i.d.).

7 Dr. K.F.A. Gützlaff (zie Register) hield op maandag 6 mei in het groot auditorium der Leidse universiteit een voordracht over Chinese taal- en letterkunde. ‘De geheele toespraak ging uit het hoofd, met eene levendigheid en oorspronkelijkheid waarvan men zich naauwelijks denkbeeld kan maken’. 's Avonds sprak hij in de Pieterskerk ‘voor eene bijzonder talrijke schare’. *Leydsche Courant* van 8 mei 1850, p. 1. *Ibidem*, p. 4, wordt in een advertentie tegen Gützlaff gewaarschuwd. - Zie voor zijn reis door Nederland: GOSLINGA, vnl. p. 22-35. Het verslag dat mej. Toussaint Beets deed van Gützlaffs bezoek aan haar, in: REESER, p. 279-281.

hij sprak voor een vreemdeling duidelijk en verstaanbaar, maar anders beviel hij mij niet. Hij scheen meer slim dan eerwaardig, en hij had in mijn oogen meer van een opligter dan van een zendeling.

Hoe ik U dezen brief en het linnen zenden zal weet ik nog niet. Zoolang ik kan stel ik de verzending uit om te zien of ik ook nog een koffertje krijg dat ik terug zenden zal. Want ik ben bang om in een mandje al het linnen te pakken. Zend mij het koffertje zoo spoedig Gij kunt want om fijn linnen ben ik nog al verlegen. U schrijf ik nog voor Zaturdag want ik zal commissies bij Bazendijk hebben op te geven. Reken dus op een brief tegen Zaturdag.

Hier eindigt Robert Fruin zonder ondertekening en Jacques Fruin vervolgt:

Beste Ma!

Robert heeft mij slechts weinig plaats gelaten om u te schrijven, maar het spreekt wel dat ik, die u nog pas verlaten heb, niet veel belangrijk nieuws heb. Alleen dit dan, dat ik blaak, en niet weinig genoegen deed het mij, dezen morgen uit uwen lieven brief, ook omtrent u zoovele geruststellende berigten te mogen vernemen. Neem uw drankje nu maar trouw in, opdat gij zelf er gaauw geheel van af zoudt zijn. Hoe gaat het Betsy en Goddard? Zijn die weêr geheel hersteld?

Mij gaat het goed en stil: werken is de deun, die ik uur aan uur zing. Mijne maskerade schoenen[8] zijn te huis en kosten mij *ƒ* 3,00. Hebt gij het 12-tal van Leeuwarden[9] gezien? Boven aan Vinke van Delfshaven en onderaan Vorstman van Wijk aan Zee. Mijne verkoudheid is gelukkig veel beter: ik hoest bijna niet meer. Er zijn tegenwoordig bijna dagelijks Examina, en ik kan u niet zeggen, hoe zeer ik naar den tijd verlang, waarop ook ik er af zal zijn. Dezen morgen heb ik den Ds. van Wormer[10] gesproken, die regt in zijn schik was, en nog al een beetje pedant. Zoo straks ga ik weêr naar huis, om dan weêr den geheelen

8 Ter gelegenheid van het 275-jarig bestaan der universiteit werd op 11 juni 1850 door de leden van het studentencorps een maskerade gehouden, voorstellende de intocht van Frederik Hendrik in 's-Hertogenbosch in 1629. Jacques Fruin stelde een ‘schutter der confrerie’ voor. *Intogt*, nr. 29.

9 Op 6 mei 1850 stelde de hervormde kerkeraad van Leeuwarden het bedoelde twaalftal samen. *Boekzaal*, 1850, II, p. 95.

10 Zie noot 3.

avond door te werken. Enfin, lang zal het niet meer duren[11].

Regt verlangend ben ik weêr naar de koffer, die, hoop ik, vol zal zijn van goede berigten omtrent allen en alles. Uiterlijk Zaturdag morgen per post krijgt gij dan weêr een brief van ons.

En nu Malief, vaarwel: zorg toch voor u zelf, groet Betsy, Goddard, Tante, Nicht en kleine Beppie[12] doch vooral u zelven van Oome Jaques.

Robert schrijft daar nog, zonder ondertekening, onder:

Let er s.v.p. op, dat er bij het vuile goed 2 paar garen handschoenen zijn.

14 S. Vissering aan Robert Fruin

Zeist, 13 Juli 1853[1]

Amice.

Ik dank u zeer voor het boekje[2] dat ge mij gezonden hebt; in de eerste plaats omdat gij het mij gezonden hebt; in de tweede om het groot genoegen dat de lezing, waarmede ik heden mijnen dag nuttig besteed heb, mij heeft verschaft. Gij hebt dunkt mij een goed werk verrigt. Zeker hebt gij nog niet alles gezegd wat er gezegd kon en mocht worden. Want behalve de uitkleeding van het antirevolutionnaire beginsel (zoo 't *beginsel* heeten mag) ware het niet minder noodig, naakt bloot te leggen, door welke oneerlijke middelen het voet zoekt te winnen en werkelijk ook (schijnbaar?) wint.

Maar deze opzettelijke en naauwgezette bestrijding van het beginsel, door u aangevangen, is een belangrijk feit. Het kan de eerste alarmkreet worden van eene degelijke, doortastende en

11 Op 27 mei 1850 slaagde Jacques Fruin summa cum laude voor het candidaats-examen rechten. *Actorum Juridicae Facultatis volumen IV*, *1810-1861* (U.B. Leiden, Archieven van Senaat en Faculteiten, inv.nr. 391), i.d.

12 Zie genealogie-Goddard, IIIc.

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe, bij wie, behalve brief 15, nog twee brieven uit juli 1853 berusten: een bedankje van H. van Ameyden van Duym voor de toezending van de in noot 2 genoemde brochure en een brief van D. Koorders, die Fruin vraagt, het initiatief te nemen tot een Leids petitionnement tegen het op 1 juli ingediende ontwerp van de wet op de kerkgenootschappen (vgl. VAN WELDEREN RENGERS, I, p. 105-107).

2 Bedoeld is *Het antirevolutionnaire staatsrecht van Mr. Groen van Prinsterer ontvouwd en beoordeeld* (uitg. te Amsterdam bij J.H. Gebhard), herdrukt in *V.G.*, X, p. 76-167.

overwinnende oppositie tegen de rigting der ‘heeren dezerzijds’. Uw boekje zal de grondslag worden van het werk dat nu aangevangen en opgetrokken moet worden, en waartoe nu elkeen zijn steentje kan aandragen zonder te vreezen dat het in 't water vallen of in den modder verzinken zal.

Maar ik raak geheel verward in de beeldspraak. Genoeg, om u te doen zien dat ik *blijvende* waarde aan uw werk hecht...[a] Vale a t.t.S.V[issering].

15 L.Ph.C. van den Bergh aan Robert Fruin

's-Gravenhage, 24 Juli 1853[1]

Amice!

Onlangs is mij Uw stukje[2] tegen den Heer Groen en zijne school geworden, waarvoor ik U dank zeg en voor het geschenk zelf, en voor het genoegen dat mij de lezing verschaft heeft; nog aangenamer zou het mij geweest zijn, waart ge het zelf komen brengen, doch dit schijnt niet te schikken. Uw vertoog komt mij zeer logisch voor en ik kan er mij zeer goed mede vereenigen, zelfs zou ik eenige grieven wel in het algemeen tegen de Protestantsche Kerk willen aanvoeren en ik geloof dat Uw betoogtrant zoo duidelijk is dat ook het groote publiek er genoegzaam door ingelicht zal worden; het zal mij verwonderen of de Heer Groen of zijne partij repliceeren zullen, al was het maar in hun blad tegen het artikel van het Handelsblad[3]. Op het punt van de Marsof Maart- en Meivelden[4] hebt ge hem op den goeden weg geholpen, hij was verdwaald. Mag ik U wel verzoeken Uwen collega te Winkel voor mij uit de bibl. van Letterkunde te leen te vragen: [*volgen enkele titels*]. Met de toezending daarvan zal hij mij verpligten. Met alle vriendschap steeds t.t.L.Ph.C.v.d. Bergh.

a De rest van deze zin ontbreekt wegens beschadiging van het papier.

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe.

2 Zie brief 14[2].

3 In een bespreking van de ‘meesterlijke’ brochure van Fruin was het *Handelsblad* zeer fel tegen de antirevolutionaire richting van leer getrokken: het had gesproken over de ‘sophismen en klinkende phrases der schijnvormen’ enz. In de *Nederlander* van 26 juli 1853 (nr. 945) werd het stuk uit het *Handelsblad* overgenomen met de vraag, of de vrees voor de toenemende antirevolutionaire invloed een dergelijk optreden nu wel wettigde.

4 Zie *V.G.*, X, p. 138, 139.

16 J. Bake aan Robert Fruin

Koblenz, 22 Augustus 1853[1]

Amicissime.

Eerst vóór 10 of 12 dagen ontving ik uw lettergeschenk, te Heidelberg zijnde, door mijn zoon[2], die het van huis had meegenomen, en mij toen eerst ontmoette. Ik dank er u zeer voor; en ofschoon ik aan Cobet schrijvende, dezen verzogt heb u dadelijk meetedeelen, dat gij mijn volkomen assentiment hadt, wat de hoofdzaak betreft, wil ik u toch zelf nader schrijven hoe ik er over denk.

Uwe methode is juist, en ik bewonder daarbij uwe naauwkeurige historische studie. Zoo als gij het systema van mijn ouden vriend Groen van Prinsterer[3] voorstelt, moet gij zonder twijfel gelijk hebben; of dat systema evenwel rigtig voorgesteld is, zou van mijne zijde een onderzoek vereischen, waartoe ik noch tijd, noch lust, noch roeping heb; ik onthoude mij derhalve van uw vonnis omtrent hem te onderschrijven.

Eéne gewaarwording, die mij bij de lectuur bijna onophoudelijk bijbleef, wil ik u niet verbergen. Ik kon geen genoegen nemen met de eenigszins *leste* manier, waarmede gij uwen tegenstander behandelt; ik vond zelfs hier en daar iets personeel-taxeerends, zeker tegen uwe bedoeling! Mij dunkt ook (duidt het mij niet ten kwade) dat een weinig meer wellevendheid uw stuk geheel niet ontcierd zou hebben[4].

Omtrent mijzelven voeg ik er bij, dat ik noch Groeniaan, noch Thorbeckiaan ben. En evenwel hebben beiden somtijds (niet altijd) mijn assentiment, wanneer zij zich tot het negatief terrein bepalen; maar met de abstracte theorien van geen van beiden kan ik mij vereenigen. Ik ben, in die zaken, niet meer dan dilettant, maar heb evenwel mijne tamelijk gefixeerde denkbeelden, waarin geen van die beide systema's, voor zoo verre ik ze ken, past.

In de eerste dagen van September hoop ik u spoedig te ont-

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. De afzender heeft op de adreszijde bijgeschreven: Ingesloten. De brief heeft Fruin via Cobet bereikt (vgl. *Corr.*, brief 25).

2 Joh. Bake.

3 Groen is door Bakhuizen van den Brink Bake's beroemdste leerling genoemd. SNELLER, *Groen en Fruin*, p. 5[9].

4 Vgl. de passage uit de brief van Bake aan Groen van 4 september (in *Corr.*, p. 47[1]) en wat Van Assen op 8 augustus en 10 november 1853 aan Groen schreef (in SNELLER, *Groen en Fruin*, p. 14, resp. *Groen Briefwisseling*, brief 233). Zie ook Opzoomer over Bake in *Corr.*, p. 38, 39.

moeten, en, als er tijd is, praten wij er wel eens over. Houdt u intusschen verzekerd, dat ik steeds opregt ben t.t.J. Bake.

17 J.H. Gebhard aan Robert Fruin

[Amsterdam,] 14 October 1853[1]

WelEdele Heer!

Volgens Uw verlangen blijft Uwe zaak, tot dat dit niet meer noodig is sub rosa. Ik moet U echter onder hetzelfde verband mededeelen, dat eenigen tijd geleden ook Mr. Opzoomer mij van het oprigten van een Dag- of Weekblad sprak. Is Uw plan nu ook in overeenstemming met het zijne? Ik raadde *hem* het eerste denkbeeld optegeven om de moeijelijkheid der oprigting in dezen tijd, en de uitgave, zoo hij het plan wilde volbrengen, in ieder geval, ten minste om te beginnen, tot maandelijksche uitgave te bepalen. Het zou, als ik mij niet geheel vergis, politiek en economie-politique omvatten, doch de behandeling van andere takken van wetenschap en kunst niet uitsluiten. Is het Uwe nu in denzelfden geest, of alleen letterkundig? Ik meld U dit vrij uit omdat ik weet hoezeer U met Mr. O. bevriend is.

Om nu meer in 't bijzonder tot Uwe vraag te komen, moet ik U vooral zeggen dat mijne opgave moeijelijk anders dan globaal kan zijn. --- Aan de ‘behalve's’ ziet U zelve hoe moeijelijk het is, een juistere berekening te maken zonder bepaalde basis. Kan U mij een of ander werk tot model aanwijzen, waarnaar Gij U wilt rigten, mijne opgave zal zeker daardoor in juistheid winnen.

Wat het zegel betreft: de vraag is of het zegelen der bladen zoo bepaald noodzakelijk is. De wet spreekt er wel van voor Weekbladen, maar of de toepassing daarvan altoos plaats heeft, meen ik te moeten betwijfelen. Een teregt. Bevordering van wetenschap, beschaving, ontwikkeling van het volk zou daardoor méér belemmerd worden dan eene regeering die het volksbelang in zijn geheelen omvang goed begrijpt wenschelijk zou achten. Het Nederlandsch Magazijn, het blaadje getiteld ‘Vriend voor armen en rijken’ zijn niet gezegeld, en ik heb reden om te vermoeden dat dit niet zonder, al is het dan ook niet met directe toestemming geschiedt. Ik geloof echter dat, om van die transactie

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. Vgl. wat Opzoomer op 19 december 1853 aan Fruin schreef: ‘Hoe lang zeurt gij al over een dagblad ...’ (*Corr.*, p. 50).

gebruik te kunnen maken, inachtneming van een paar vormen vereischt wordt[a].

Ze zijn naar mijn inzien: uitgave met doorloopende paginering als een boekwerk, dat in afleveringen verschijnt; uitgave *niet* op een *bepaalden* dag, maar afwisselend. Ik geef die meening nu niet voor de geheel juiste, maar ze zou toch misschien in aanmerking kunnen komen bij de raadpleging wegens dit punt met een jurist. Prof. Vissering, Mr. Olivier b.v.b. zullen er wel meer van weten dan ik, die alleen oordeel als handelsman en naar hetgeen ik om mij heen zie. Mogt het U wenschelijk voorkomen mij nadere inlichtingen omtrent een en ander te vragen, ik ben gaarne bereid ze U te geven. Volgens Uwe missive moet de uitgave te Leiden geschieden, zal de inhoud dan van zóó plaatselijken aard zijn, dat de uitgave niet ook hier of elders kan plaats hebben?

Dr. van Vloten was gisteren bij mij en vroeg naar de nummers van de Nederlander. Juist had ik, na door tusschenkomst van mijn correspondent wat gesukkeld te hebben, aan Kemink zelve geschreven, om mij de heele collectie waarin Mr. Groens antikritieken[2] staan te zenden en daarmeê voorttegaan. Ik ontving die heden en zend ze hierbij. Zoodra ik de vervolgen ontvang zal ik ze U zenden. 'T komt mij voor dat die beschouwingen, met alle eerbied voor Mr. G. niet veel om 't lijf hebben, doch zeer slim de totaalindruk die Uw werk mogt te weeg gebragt hebben tracht te verzwakken, door 't behandelen van zaken, die slechts van ter zijde met de hoofdkwestie in verband staan.

Dr. van Vloten's recensie[3] las ik met meer belangstelling. Zijn verschil met U omtrent Vrijheid als beginsel bij de revolutie en gevolg alleen bij de Reformatie wil er bij mij niet in; ook niet na zijne mondelinge verklaring. 'T zal echter wel aan mij liggen, die gedwongen ben iedere meer afgetrokken lectuur tusschen facturen, rekeningen, drukproeven enz. bij grootere of kleinere

a In het ms. abusievelijk: worden.

2 In de *Nederlander* van 10 en 15 september publiceerde Groen zijn repliek op het geschrift van Fruin. In hetzelfde blad verschenen van 28 september tot 27 februari 1854 veertien anonieme artikelen, waarin Fruin werd bestreden; de schrijver was niet Groen, maar ds. G. Barger. SNELLER, *Groen en Fruin*, p. 13^{26}, 33^{69}. *Corr.*, p. 47^{6}, dateert de eerste acht - in 1854 als brochure heruitgegeven - stukken van Barger een jaar te laat.

3 In de *Algemeene Konst- en Letterbode*, 1853, II, p. 232-239 (nr. 40 van 7 oktober). Fruin antwoordde Van Vloten omtrent het hier aangeduide verschilpunt in een stukje d.d. 8 oktober, afgedrukt in nr. 41 van 14 oktober, p. 241 (herdrukt in *V.G.*, X, p. 164^{1}).

doses intenemen. Ik meen dat op die aanmerking van U een antwoord gekomen is, wees zoo goed mij het nummer der Letterbode aantewijzen waarin ik het kan vinden.

Het debiet van het Antirev. Staatsregt gaat thans langzamer, maar toch worden er van tijd tot tijd gevraagd. Hoogachtend teekent zich de Uwe J.H. Gebhard.

18 Robert Fruin aan de redactie van De Gids (E.J. Potgieter)

Leiden, 23 December 1853[1]

WelEdele Heeren.

Ik heb de eer U hiernevens het boekje van Mr. Reesema[2] terug te zenden. Het doet mij leed dat ik Uwe vereerende uitnoodiging om in Uw geacht tijdschrift er verslag van te geven niet kan aannemen. Vooreerst ben ik in den strijd, waarop het geschrift van den heer Reesema betrekking heeft, zelf te veel betrokken om onpartijdig te kunnen schrijven, en daarenboven zou mijn oordeel in menig opzigt verschillen van hetgeen in Uw tijdschrift de heer Heemskerk over dit onderwerp geschreven heeft[3].

Ik vlei mij dat Gij deze redenen van verschooning zult laten gelden, en mij mijne weigering niet ten kwade zult duiden.

Ik heb de eer mij met de meeste hoogachting te noemen, Wel-Edele Heeren, Uw dienstw. dien. R. Fruin.

19 De redactie van De Gids (E.J. Potgieter) aan Robert Fruin

Amsterdam, 8 Januari 1854[1]

In antwoord op uwe geachte letteren van 23 pto. nemen wij de vrijheid u nogmaals de brochure van den Heer Reesema ter beoordeeling toe te zenden.

Wij hechten er groote waarde aan, eene aankondiging van uwe hand te ontvangen en vinden het feit dat UEd. over deze

1 Minuut; in het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe.

2 Zie *Corr.*, p. 47[3].

3 J. HEEMSKERK Bz., Het Anti-Revolutionaire Staatsregt in Nederland, in: *De Gids*, 1853, II, p. 481-502, 685-703. Het verschil van mening met zijn mederedacteuren over deze recensie van Fruins publikatie was de aanleiding tot het uittreden van Heemskerk uit de Gidsredactie. Zie *Corr.*, p. 48[4], 277[1]; COLENBRANDER, *Lijst*, p. 276; DEZ., *Politiek*, p. 331, 332.

1 U.B. Leiden, Gids-Archief, *Copieboek van uitgaande brieven 1843-1856* (Ltk. 1888A), fo. 95, 96.

zaak zelf geschreven hebt juist een spoorslag te meer om u het boekje toe te vertrouwen, terwijl de tweede reden, door u bijgebragt, is vervallen door het uittreden van den Heer Heemskerk uit de Redactie van de Gids[2], zoodat een verschil van gevoelen met ZEd. thans geen bezwaar tegen het opnemen van uwe beoordeeling zoude opleveren.

Wij stellen er prijs op, u onder onze medearbeiders te mogen rekenen en ons vleijende, dat UEd. aan ons verzoek zult willen voldoen, bieden wij u de verzekering aan van onze hoogachting.

20 W. Siewertsz van Reesema aan Robert Fruin

Rotterdam, 19 Februari 1854[1]

Amice!

Hierbij gaat, met zeer veel dank, terug het stukje van Groen, Vrijheid enz., benevens Stahl[2], welke gij zoo goed waart mij voor eenige dagen te leenen. Ik heb nu ook deze tweede uitgave geheel doorgewerkt, en, voor zooveel noodig, geexcerpeerd. Hoewel zij oneindig beter bewerkt is dan de eerste, moet men toch verbaasd staan over de ongeloofelijke sophismen, waarvan het boek krielt. Nu de partij naar Stahl begint overtehellen - want de brochure van Rochussen[3] is een abrégé - wordt het zaak zich meer met hem te bemoeijen. In Varia XVII[4] zult gij de vrucht van de kennismaking met de tweede editie reeds gezien hebben. Het is mijn plan daarmede voorttegaan, en hem van verschillende zijden te beschouwen. Als dit niet geschiedt, blijven de Heeren victorie kraaijen, en dat moet niet.

Ik heb de uit den Nederlander overgedrukte artikelen[5] nog eens overgelezen. Very poor stuff! Woordenvitterij, chicane, en weinig meer. En welk een toon! Ik maak U echter op blz. 45 attent. Het punt der theoretische ontwikkeling, waarop dáár gewezen wordt, is ook m.i. het π□□τον ψε□δος der partij.

2 Zie brief 18[3].

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. Deze brief vormt, met de hierna volgende brief 23, een aanvulling op de reeds gepubliceerde correspondentie tussen Van Reesema en Fruin. De volgorde van de brieven 31 en 32 uit de *Corr*. is onjuist; de daar afgedrukte brief 34 is van ca. *15* februari 1854.

2 Zie *Corr.*, p. 57[4], resp. 42[2].

3 Zie *Corr.*, p. 51[6]; vgl. *V.G.*, X, p. 175-184.

4 Deze aflevering van Van Reesema's Varia verscheen in de *N.R.C.* van 19 februari 1854.

5 Zie hierboven, brief 17[2].

Van eene vereeniging te Amsterdam[6] zal wel niet komen. Ik hoor er niet meer van. Men vindt ons misschien te koel. Enfin. Ik beaam zeer, wat Rijke zegt.

Zijn de ‘eerlijkheden van den Nederlander’[7] van U?

Groet s.v.p. van Vloten[8], wien ik veel succes wensch, en geloof mij met de meeste achting t.t. van Reesema.

21 C.W. Opzoomer aan Robert Fruin

Utrecht, [ca. 10 Juni 1854][1]

... Gut, had je een vrolijke bui, een flesje ‘est est’ geknapt, toen je op den zotten inval kwam, om Thorbecke met Franklin te vergelijken?[2] Men zou 't haast geloven want dat is toch een wijnig erg; nu, wie weet of je niet in je vrolijkheid reeds in 't verschied een orgelliedje ‘de twee democraten’ hoordet uitgillen b.v.

Wie Neerlands bloed door de ad'ren stroomd,
Mind Franklin en Thorbeck! enz.

Waarlijk je hebt mijn lachlust gaande gemaakt, jammer echter dat uwe schoone beoordeeling door deze ...[a] ontsierd wordt maar wat is er ook volmaakt op aarde? ...

6 Voor het plan om met een aantal liberalen te Amsterdam samen te komen en voor prof. Rijke's opmerking daarover, zie *Corr.*, p. 56, 57.

7 Het korte tijd te Den Haag uitgekomen dagblad *De Grondwet* publiceerde tussen 19 februari en 3 maart 1854 zes niet gesigneerde artikelen ‘Eerlijkheden van de Nederlander. Aan Mr. Groen van Prinsterer’. Dat Fruin deze stukken geschreven heeft, is zeer onwaarschijnlijk.

8 Van Vloten trad in 1854 in het huwelijk; in hetzelfde jaar ontving hij zijn benoeming tot hoogleraar in Deventer. *Corr.*, p. 67^4, 68^3.

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. De brief is zeer gehavend; uit de resterende brokstukken valt geen andere zingevende passage meer samen te stellen. Plaats van afzending is Utrecht; uit dit gegeven en uit de stijl van de brief mag geconcludeerd worden, dat Opzoomer de schrijver is. De brief is naar Leiden gestuurd, maar vandaar doorgezonden naar het adres van Fruins moeder, Leuvehaven te Rotterdam. - De datering volgt uit het feit, dat hier gesproken wordt over Fruins publikatie *De antirevolutionnaire bezwaren van Mr. Groen van Prinsterer tegen onzen staat en onze maatschappij overwogen* (herdrukt in *V.G.*, X, p. 168-238). Presentexemplaren waren op 8 juni door de uitgever aan Fruin gezonden (brieven van J.H. Gebhard aan Fruin van 6 en 8 juni 1854, in het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe; in de eerste deelt Gebhard de prijs der brochure mee: 90 cent; de tweede dient als begeleidingsbrief bij de schrijversexemplaren en het honorarium van *f* 100).

2 *V.G.*, X, p. 214, 215.

a Eén woord ontbreekt wegens beschadiging van het papier.

22 J. Bake aan Robert Fruin

[Leiden,] 11 Juni 1854[1]

Amicissime.

Dank voor uw geschenk. Ik heb dit uw tweede stuk even doorgelezen, of liever doorgeloopen; want de materie is mij te zwaar, en ik ben eenigszins van 't humeur van Burke, zoo als ge dat vermeldt op bl. 44[2]. Voorshands zou ik zeggen, dat de strijd minder bestaat, of ten minste minder belangrijk is, tusschen de verschillende beginsels, dan tusschen de personen, die èn aan de eene, èn aan de andere zijde, de toepassing der beginsels overdrijven; en ik zie aan beide zijden idéologen!

Dit tweede stuk bevalt mij, vooral wat toon en vorm betreft, oneindig beter dan het vorige[3]. Maar is, hetgeen gij over den Heer Groen uitspreekt, bl. 3 midd.[4], wel *bewezen* door eenige uitdrukkingen van zijne tegenstanders?

Ik schreef gisteren nog aan een oud vriend, dat somtijds het karakter de overhand heeft op 't verstand; eene reflexie die van weerszijden hare toepassing vindt. Omdat ik mij tegen dat gevaar tracht te hoeden, kan ik mij met geen der beide partijen, zoo als zij zich thans voordoen, vereenigen, en houd mij al meer en meer van alle bemoeijing af. Ik acht die debatten over Staat en souvereiniteit zeer onvruchtbaar, terwijl men er de maatschappij geheel bij uit het oog verliest; en even min voldoet aan mijne behoefte (om eene vergelijking te maken) l'histoire bataille.

Geloof mij steeds t.t.J. Bake.

23 W. Siewertsz van Reesema aan Robert Fruin

Rotterdam, 17 Juni 1854[1]

Amice!

Ik moet U en de Leidsche vrienden mijnen hartelijken dank betuigen voor de ten mijnen behoeve aangewende pogingen bij Letterkunde. Met de meeste onderworpenheid zal ik tot een volgend jaar wachten[2].

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe.
2 *V.G.*, X, p. 200 bovenaan.
3 Zie hierboven, brief 16; vgl. de brief van Bake aan Groen d.d. 19 juni 1854 (in *Groen Briefwisseling*, brief 262).
4 *V.G.*, X, p. 169-170.

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. De brief is uit Leiden doorgezonden naar het adres van Fruins moeder te Rotterdam. Zie hierboven, brief 20[1].
2 Zie Fruins mededeling in *Corr.*, brief 36 (slot). De jaarvergadering van 1855 besloot, Van Reesema voor het lidmaatschap uit te nodigen (*Handelingen Letterkunde*, 1855, p. 48); er is geen levensbericht van hem door Letterkunde gepubliceerd.

Het is mij regt duidelijk, hoe gij, mishandelde Leidsche liberalen en huiszittenden, u in den afloop der verkiezingen verheugt[3]. De triumf is volkomen. Wij hebben het nu in onze hand, om weder voor goed er boven op te komen, zoo wij ons slechts bedaard weten te houden. Zulk eene overwinning mag vervrolijken, maar moet niet naar het hoofd stijgen. Gaan wij bluffen, dan zijn we het in een volgend jaar zeker kwijt. Surtout pas de zèle. Zoo gij Olivier en Fremery spreekt, zeg hun dan, dat de Grondwet zich in 's Hemels naam bedaard houde. Wij moeten eenvoudig doen, als of het zoo zijn moest. Niets meer. Geen triumf over gevallen vijanden, maar ook geene gedéplaceerde barmhartigheden, bijv. over Groen. Deze heeft zijn lot ten volle verdiend[4].

Wij zijn nu bezig Blussé[5] er door te helpen. Er is veel kans. De tegenpartij is, natuurlijk, zeer ontmoedigd.

Er zijn hier heel wat lange gezigten. Maar de burgerij verheugt zich. De middelstand heeft er Hoynck[6] in geholpen. Dáár ligt onze kracht. De premiers hier zijn zoo als overal.

Gij schrijft mij over mijne Varia. Ik aarzel ze uittegeven. Zijn zij niet verouderd, door 't geen nu geschied is? Zal men het de bonne guerre vinden, nu Groen gevallen is? En bovendien: zijn zij interessant genoeg? Ik verklaar U opregt, dat ik niet weet, wat te doen. Overweeg mijne vragen eens, en spreek er met mijne oude vrienden Olivier en van Vloten over. Ik vertrouw, dat gijl. mij met conscientie raden zult[7].

In de maand Julij ga ik met vrouw en kinderen naar Velp. Ik hoop daar den goeden van Assen te vinden, en hem betere gedachten aangaande den bestrijder van zijnen vriend Groen inteboezemen, dan hem zeker nu vervullen.

Geloof mij hoogachtend en opregt t.t. van Reesema.

3 Zie de brief van Fruin aan Van Reesema van 16 juni 1854 (*Corr.*, brief 36).

4 Van Reesema vond de redactieleden van *De Grondwet* 'ultra's van onvoorzichtigheid' (*Corr.*, brief 35). Groen werd in Zwolle niet herkozen; als afgevaardigde voor 's-Gravenhage II keerde hij in september 1855 in de Kamer terug.

5 Bij de eerste stemming op 14 juni bleef mr. P. Blussé van Oud-Alblas slechts 30 stemmen onder het aantal van mr. P.A. Sander, die echter veertien dagen later bij de herstemming een ruime meerderheid (948 tegen 563) verkreeg.

6 Zie *Corr.*, p. 58[3].

7 Zie *Corr.*, p. 59[1].

24 Robert Fruin aan zijn moeder

[Leiden, 6 November 1855][1]

Mijn allerbeste Ma.

Uit mijn brief, dien Gij met het koffertje zeker al gekregen zult hebben, hebt Gij kunnen zien dat ik te klokke half een nog van den prins geen kwaad wist; ik mag wel zeggen: van den Koning geen kwaad wist, want Willem III is het die het mij gebakken heeft. Juist toen ik te twee ure naar school zou gaan kreeg ik van de Vries een condoleantie visite, en van dien hoorde ik het het eerst[2]. Bij mijne thuiskomst vond ik Uwe lieve letteren, en die van Jacques, die mij veel pleizier deden. Wat mij betreft, ik ben tamelijk wel te troosten. Liever had ik de zaak anders gehad, maar mij is geen onregt geschied; niet meer dan aan Hecker, toen hem de Curatoren beneden mij plaatsten. En voor hem is de plaats meer waard dan voor mij. Want, hoe volgaarne ik ze had aangenomen, toch is dikwerf de gedachte bij mij opgekomen of ik geen kwade ruil deed met voor wat wereldsch goed het drukke verkeer met mijn beste Ma en mijn waarde famille op te geven. En Gij hebt U eens een uitdrukking uit de pen laten glippen, die zeer veel zal toebrengen om mij tevreden te stellen: dat mijn afzijn een goed deel van Uw levensgeluk zou wegnemen. Die gedachte hinderde mij, en in zoo verre kan ik mij verblijden dat wij nu zoo veel dichter bijeen blijven. En voor Jacques kan het goed zijn te zien dat een ieder zijne teleurstellingen heeft, en dat het dus van een ieder pligt is ze te dragen zonder neerslagtigheid[3]. De bezoeken die mij worden beloofd, hoe zeer ik voor de bedoeling wezenlijk dankbaar van, zag ik liever nog wat uitgesteld. Troost of gezelschap behoef ik waarlijk niet, en morgen eet ik bij Geel en ben dus niet lang te genieten. Buitendien Zaturdag zien wij elkander. Dan hoor ik eveneens de condoleantie van mijne broeders en zuster en verdere familie, die ik mij toch best kan voorstellen, uit de hartelijke deelneming die zij in mijne betere kansen betoond hebben.

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. Voor de datering zie noot 2.

2 Bij K.B. van maandag 5 november 1855 werd W.A. Hecker tot hoogleraar te Groningen benoemd; zie *Corr.*, p. 73[2], 220[1]. Het besluit werd gepubliceerd in de *Staatscourant* en de dagbladen van 6, resp. 7 november. M. de Vries heeft het bericht reeds dinsdag tussen de middag gebracht: in de cursus 1855-1856 was Fruin dinsdags van 12 tot 2 uur vrij en op woensdagmiddag was de school gesloten (lesrooster voor die cursus, in: *17e Verslag Gymnasium te Leiden* [1855], p. 6, 7).

3 Mogelijk was het als advocaat en procureur, dat Jacques Fruin een teleurstelling te incasseren had gehad.

Nogmaals, beste Ma, houd U overtuigd dat de teleurstelling mij niet ter neer slaat. Gij zult het zien als wij bijeen zijn. Dus ontrust U niet door al te groot medelijden, en slaap maar zeer gerust; het zal bij mij ook zeer goed gaan. Er zijn inderdaad zoo veel kwade kanten aan dat verre professoraat dat het meer nabijgelegen praeceptoraat er nog heel goed naast mag staan.

Groet ze allen regt hartelijk van mij, bedank Jacques in het bijzonder voor zijne deelneming en zijt Gij vooral gegroet van Uwen R., die nu in de buurt blijft.

P.S. Gij zult wel aan Thom schrijven dat ik voor Zaturdag niets van hem verlang te hooren. Adieu.

25 W.J.A. Jonckbloet aan Robert Fruin

Groningen, 18 Februari 1860[1]

Waarde Fruin.

Ik weet wel dat de laatste formaliteit[2] nog ontbreekt, en dat ge dus officieel nog geene felicitaties kunt aannemen, maar toch geloof ik niets te wagen als ik u nu reeds feliciteer, want gij staat bovenaan en naast u schijnt een homme de paille[3] te staan. Ik doe het dan ook recht hartelijk, want ik verblijd mij er over zoo om u als om de zaak: om u, want ik weet dat die positie uwe wenschen bevredigt; om de zaak, want wie kan zulke aanspraken als gij doen gelden? Gij kendet mijne denkwijze vóór de beslissing; houd u verzekerd dat zij niet in 't minst veranderd is, en vooral dat mijn gelukwensch oprecht is, en zonder eenigen bitteren nasmaak voor mij zelf. Ik beken dat het een anderen indruk op mij maakte toen ik te Utrecht werd voorbijgegaan, omdat ik meende op die plaats recht te hebben[4], en nog niet

1 U.B. Leiden, Ltk. 1560.

2 Het K.B., waarbij Fruin tot hoogleraar werd benoemd, is van 20 februari.

3 Nl. Jonckbloet zelf. Deze was, tot de *Tien Jaren* verschenen, de meest aangewezen persoon om bij een splitsing van het door De Vries beklede professoraat in de Nederlandse taal en geschiedenis, het laatste onderdeel opgedragen te krijgen. De Vries had zich dan ook oorspronkelijk hèm en niet Fruin als zijn 'medehelper' voorgesteld. Vgl. Fruin in zijn inaugurele rede (*V.G.*, IX, p. 297); *Corr.*, brief 56; BLOK, p. 123. Zie ook hierna, brieven 85 en 87.

4 In 1859 werd, als opvolger van L.G. Visscher, tot hoogleraar in de Nederlandse taal en geschiedenis aan de Utrechtse universiteit W.G. Brill benoemd; het advies van de literaire faculteit, die Jonckbloet boven Brill had geplaatst, werd ten gevolge van 'leugen en laster' door curatoren ter zijde gelegd. Zie de inlichtingen van Opzoomer aan Fruin in *Corr.*, p. 84, 85, 89, 90. Vgl. wat Brill over Jonckbloet meent te kunnen schrijven, hierna, brief 28.

kan inzien dat ik daar volgens den dikken (niet grooten) Bakhuizen van den Brink niet the right man in the right place zou geweest zijn[5]. Maar hier is het anders, en ik kan u dan ook schrijven als of zich in mijne droomen nooit een Leidsche catheder had afgespiegeld, want hier gaven uwe antecedenten *u* recht, en mijne aanspraken konden eigenlijk maar door praesumptie van geschiktheid worden gesteund. Zoo heb ik de zaak van den beginne af aan ingezien, dat kan de Vries getuigen, en daarbij kwam sedert lang de zekerheid dat de Curatoren[6] het ook zoo inzagen, zoodat ik in geene verwachting teleurgesteld ben, en u gelukwenschen kan zoo geheel sans arrière-pensée als of ik nooit in de geheele zaak gemengd was geweest. Dit staat bij mij vast, dat uwe benoeming niets zal veranderen aan onze vriendschappelijke betrekking, en dat ik met dezelfde innigheid als altijd mij noem geheel de uwe Jonckbloet.

26 J. Bake aan Robert Fruin

[Leiden,] 22 Februari 1860[1]

Van ganscher harte geluk, amicissime, met het berigt dat u, zoo als ik vernam, gister geworden is. Met die uitkomst is mijn innige wensch vervuld. Ik doe aan de regering en de hoogwijze Kamers alle wetten en reglementen op 't Hooger Onderwijs present, maar men moet begrijpen dat onze reputatie enkel en alleen van het personeel afhangt; en nu krijgt Leidens Universiteit in u een krachtigen steun voor een hoogstbelangrijk vak van studie. God schenke u jaren lang de krachten om met even veel lust voorttegaan met uw reeds zoo voortreffelijk aangevangen werk. Niet lang meer zal ik getuige kunnen zijn van uwe triumfen; maar toch gevoel ik, dat de blijde uitkomst mij inderdaad verjongt. Zeer opregt t.t.J. Bake.

27 L.Ph.C. van den Bergh aan Robert Fruin

's-Gravenhage, 22 Februari 1860[1]

Amice!

Een woord in haast om U geluk te wenschen en U te zeggen hoeveel genoegen mij het berigt van Uwe benoeming gedaan heeft. Ik geloof dat ieder die de zaak kent de keus van curatoren ditmaal zal toejuichen. Ook Bakhuizen en de Jonge nemen er

5 Zie *Corr.*, p. 76.
6 Zie *Corr.*, p. 110[1].
1 U.B. Leiden, Ltk. 1560.
1 U.B. Leiden, Ltk. 1560.

hartelijk deel in en laten U gelukwenschen. Vriendschappelijk steeds t.t.L.Ph.C. van den Bergh.

28 W.G. Brill aan Robert Fruin

Utrecht, 22 Februari 1860[1]

Waarde Vriend!

Van harte geluk met de benoeming, waarnaar uwe vrienden en zoo velen, wien de eer onzer Nederlandsche geleerdheid en geschiedenis lief is, reeds lang hebben uitgezien, en die ook gij zeker met voldoening ontvangt. Ik ben wel een van degenen, die het meeste recht hebben om u geluk te wenschen. Immers weet ik bij ondervinding, welk een heerlijk vak u te doceren gegeven is. Voor mij is èn de voorbereidende studie met de ontdekkingen, die zij mij de gelegenheid geeft te doen, op een veld, dat zoo oppervlakkig of scheef bekeken is, èn de mondelinge mededeeling op het collegie eene bron van waarachtig genot. Ik heb een aanvang gemaakt met het moment van de eerste aanraking tusschen Romeinen en Germanen om den stam te leeren kennen, waaruit ons volk is ontstaan, en den bodem, waarop het is opgewassen, - en thans ben ik reeds tot hertog Albrecht van Beijeren gekomen. Gij begrijpt dus, dat ik meer de beteekenis en de strekking dan de détails der gebeurtenissen in het licht tracht te stellen. Nevens dit collegie gaat parallel een cursus over de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de middeleeuwen, en het is niet te gelooven, hoe de geschiedenis de letterkunde, en wederkerig de letterkunde de geschiedenis verklaart. Ik merk maar al te zeer, hoe het Jonckbloet in zijn werk *Geschiedenis der Middelnederlandse Dichtkunst*[2] niet alleen aan degelijke gronden van aesthetiek, maar ook aan historiekennis ontbroken heeft. En dien man heeft men hier zoo onbescheiden durven aanbevelen! Kende men hem niet, of gunde men Utrecht niets beters?[3] Doch dit in het stiptste geheim tusschen ons. Gij merkt, op welk een voet van vertrouwen ik met u wensch om te gaan.

U te zeggen met hoe veel nut en genoegen ik uwe laatste opstellen in de Gids gelezen heb, zal wel overbodig zijn. Het laatste stuk evenwel heb ik wegens mijne vele drukten den tijd nog niet gehad geheel te lezen[4].

1 U.B. Leiden, Ltk. 1560.
2 3 dln. (A'dam, 1851-55).
3 Ja: Brill! Zie hierboven, brief 25[4].
4 *De Gids* publiceerde Fruins *Voorspel* in drie afleveringen: december 1859, en februari en maart 1860.

Nu nog iets. Ik stel mij voor, Deo volente, bij uwe oratie tegenwoordig te zijn. Dan ziet gij mij met uwen broeder uit Utrecht arriveren. Groet onze vele gemeenschappelijke kennissen. Wensch vooral uit mijnen naam te Winkel en om zijn persoon en om de zaak geluk, en geloof mij t.t.W.G. Brill.[5]

29 E.J. Kiehl aan Robert Fruin

Deventer, 22 Februari 1860[1]

Amice.

Zoo even lees ik uwe benoeming tot het ordinariaat te Leyden en wensch u daarmeê van harte geluk. Ge blijft in uwe gewone omgeving en zult na den eersten tijd misschien evenveel of meer tijd voor studie over houden dan thans; rang en honorarium zijn veel beter en me dunkt dat ook de werkkring u veel aangenamer zal wezen, misschien behalve het spreken in een groot en hol locaal - zoo ge 't auditorium krijgt - en het bijwonen van die examens waar uw aandeel klein is. Twee broeders van drie, en dat binnen 't jaar, in eens ordinarissen, komt zelden voor[2]; ook van dien kant zal het u aangenaam wezen. Geloof mij steeds t.t.E.J. Kiehl.

30 F.W.B. van Bell aan Robert Fruin

Amsterdam, 23 Februari 1860[1]

Amice.

Het doet mij genoegen U van ganscher harte geluk te kunnen wenschen met Uwe benoeming.

Zoo dikwerf als ik mij in vorige levensjaren verplaats - een dergelijk terugzien naar het verledene zal een Professor in de geschiedenis wel niet afkeuren - vind ik in mij de standvastig terugkeerende gedachte en verwachting, dat gij in de toekomst een catheder zoudt innemen, maar ik stelde mij U toen niet voor als Prof. in de Vaderlandsche geschiedenis[2]. Toch zijn al uwe

5 Te Winkel werd begin 1860 (het *N.N.B.W.* heeft abusievelijk: 1863) benoemd tot redacteur van het door De Vries opgezette Woordenboek der Nederlandse Taal; op 5 april 1860 verleende de Leidse gemeenteraad hem en Fruin ontslag als leraren aan het stedelijk gymnasium. HUUSSEN, p. 34[42].

1 U.B. Leiden, Ltk. 1560.

2 Jacques Fruin was op 6 juli 1859 tot hoogleraar in de juridische faculteit te Utrecht benoemd. *Corr.*, p. 99[3].

1 U.B. Leiden, Ltk. 1560.

2 Van Bell, een studievriend van Fruin, denkt hier o.m. aan diens egyptologische dissertatie.

voorafgaande en omvattende studiën zeker dienstbaar geweest aan de tegenwoordige rigting Uwer wetenschappelijke werkzaamheid. Het moet en mag Uw gevoel aangenaam aandoen, dat gij letterlijk met algemeene stemmen van het geletterde Nederland zijt aangewezen als de historicus, die wij noodig hebben op den lang gewenschten nieuwen leerstoel. Vergeet nu maar niet te lang het groote publiek, bij de uitdeeling van de vruchten Uwer wetenschap allereerst en allermeest aan de studerende jeugd.

Ik deel in de vreugde welke er zijn zal in Uwe waardige Moeder, nu zij reeds den tweeden harer zonen met de Professorale waardigheid bekleed ziet. Hebt beide den meest voorspoedigen en vruchtbaren Academischen loopbaan; het is de hartelijke en welgemeende wensch van t.t.F.W.B. van Bell.

31 A.L.G. Bosboom-Toussaint aan Robert Fruin

's-Gravenhage, 23 Februari 1860[1]

HoogGeleerde Heer!

Nu Uwe verwachte benoeming tot het Hoogleeraarsambt zekerheid is geworden, zullen velen aan wie onze Vaderlandsche Geschiedenis en Letteren lief zijn, zich zeker haasten U hunne blijdschap te betuigen over die benoeming; meerderen nog zullen deze blijdschap deelen zonder haar opzettelijk aan U te doen kennen. Veroorloof mij de bescheidenheid der laatsten niet natevolgen en mij te voegen bij de eersten. Zie daarin toch niet aanmatiging van mijne zijde, of ik waande dat mijne stem onder die allen eenige beteekenis zoude hebben voor U; zie er in de levendigheid en de opregtheid mijner blijdschap die het mij tot behoefte maakt haar uittespreken, in het diep besef van de belangrijkheid dezer benoeming die mij dringt haar als eene gebeurtenis te beschouwen, wel dubbel eene gelukwensching waard. Gelukwensching die allereerst de Leydsche Hoogeschool geldt, en daarnevens het gansche Vaderland. Reeds zijt Gij met zoo veel kracht en met zoo veel zeldzame onpartijdigheid tevens, aangevangen te toonen wàt Gij vermoogt, voor onze rijke en eerwaardige Geschiedenis, dat er waarlijk geen zienersblik voor

1 U.B. Leiden, Ltk. 1560. Behalve de brieven 25-31 bevindt zich in deze bundel nog één brief, waarin Fruin met zijn benoeming wordt gefeliciteerd: die van de hoogleraar in de theologische faculteit van het Amsterdamse athenaeum, W. Moll, die op dezelfde dag als Fruin te Leiden was benoemd. De inhoud van deze brief d.d. 22 februari 1860 wijst er reeds op, dat Moll voor zijn benoeming zou bedanken.

noodig is om haar met alle hare aanverwante wetenschappen van nu aan eene schoone toekomst te voorspellen en met gewisheid aantekondigen dat zich voor haar onder Uw invloed, voorbeeld en werkzaamheid een nieuw tijdperk gaat openen van frisschen krachtigen bloei en dat hier eene winst is gedaan niet slechts voor het opkomend geslacht maar ook voor alle volgende tijden.

De zegen van Hem van wien alle kragt des geestes, alle sterkte des ligtstrooms uitgaat zij daartoe met U en schenke U vele, vele lange jaren van gezondheid en geschiktheid tot Uw omvangrijken arbeid. Sta mij toe met dezen opregten wensch te eindigen, mij noemende met zeer Hooge Waardering en volkomene Achting Uwe dienstwillige dienares A.L.G. Bosboom-Toussaint.

32 Jacques Fruin aan L.C. Luzac

Utrecht, 26 Februari 1860[1]

HoogEdelgestrenge Heer!

Ik gevoel mij bijzonder vereerd door Uw vriendelijk schrijven van den 23sten dezer, waarvoor ik U bij deze mijn opregte erkentelijkheid betuig. Uw welgemeende gelukwensch met de benoeming van mijn Broeder was mij te aangenamer, omdat ik daarin eene lang gewenschte aanleiding heb gevonden om U mijne innige dankbaarheid te toonen voor al wat door U gedaan is om mijn' goeden Broeder zoo gelukkig te maken als hij thans is. Ik weet zeer goed, dat hij het voorregt heeft van door velen in den lande geapprecieerd te worden, maar ik weet er bij, dat hij niet alleen daaraan het vervullen zijner wenschen verschuldigd is. Wees verzekerd dat de welwillendheid, hem door U betoond, niet alleen hem gelukkig heeft gemaakt. Onze goede Moeder ziet door zijne benoeming al hare wenschen bekroond, en ik zelf kan eerst nu onverdeeld genieten van den werkkring, waarin ik met zooveel genoegen voor mij zelven geplaatst ben. Het denkbeeld dat ik reeds een ambt bekleedde, dat tot nog toe aan mijn' Broeder, die er zooveel meer aanspraak op mogt maken dan ik, niet was ten deel gevallen, vergalde mij mijn eigen geluk.

Ik heb er daarom behoefte aan gevoeld (en Uw vriendelijk schrijven gaf mij moed) om U de erkentelijkheid en opregte hoogachting te betuigen, waarmede ik de eer heb te zijn, Hoog-Edelgestrenge Heer! Uw dw. dien. J.A. Fruin.

1 U.B. Amsterdam, 7 Dm. Vgl. de brief, die Robert Fruin op 21 februari 1860 aan de curator Luzac schreef (*Corr.*, brief 94).

33 Thomas Fruin aan Jacques Fruin

Leiden, 17 April 1861[1]

Amice Jaques.

Gij zult U moeten behelpen met een regeltje van mijne hand; Ma zou gaarne zelve U schrijven, maar zij heeft gisteren hare oogen vergeten en hoewel wij naar Rotterdam hebben geschreven is tot dus verre de bril nog niet naar hier gezonden. Weet echter dat Uwl. brieven gisteren en heden in orde ontvangen zijn en Ma veel pleizier hebben gedaan. Zij was gisteren zeer geagiteerd, maar erg blij en natuurlijk aanstonds gereed meê te gaan naar Leiden. Wij vonden Broêr Bob al heel wel[2], zonder eenige koorts, met ietwat maar niet veel pijn; bij het slapen echter hinderde deze hem volstrekt niet. Wij hebben een paar zeer gezellige dagen met elkaâr doorgebragt en zijn vanavond nog dubbel verheugd, nu van wege Boogaard berigt is dat 'het zeer goed was dat het gezwel is weggenomen, daar het van zoo danig karakter was dat het ligt kanker had kunnen worden en het zoo diep is uitgesneden dat hij niet dacht dat het recidive geven zou'.

Morgen denk ik per trein van één ure naar Rotterdam terug te keeren en 's avonds naar Dordt. Ma blijft hier voorloopig tot Zondag[3] en hoopt u spoedig van hier te schrijven. Broêr Bob heeft de catalogussen ontvangen en zal ze inzien. Ontvang van Ma, Bob en mij voor uzelven en Lina en kleinen Robbidob de hartelijke groeten. Vele kusjes aan Beppetietie[4]. Geloof mij t.t. Thom.

P.S. Weet gij wel wat gij gisteren en heden vóór vijf jaren gedaan hadt?[5] Vale.

P.P.S. De bode van het stadhuis te Leiden is in eigen persoon wezen informeeren of Jacobus Antonie Fruin woonachtig is te Utrecht en in welke straat![6] Hoewel wij de bedoeling met deze vraag niet doorgronden, hebben wij ons in gemoede verpligt

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe.
2 Op 12 april onderging Robert Fruin een operatie aan de wang (zie Bijlage I, i.d.). De dag daarop stuurde hij aan zijn zwager Goddard te Rotterdam een telegram: 'Alles gaat zeer goed. Ik blijf echter vannacht hier. Fruin' (in het bezit van mr. J.R. Goddard). Vgl. *Corr.*, p. 133[2].
3 21 april.
4 Lina is de echtgenote van Jacques Fruin, mevr. A.C. Fruin-Schneither; Beppetietie is hun oudste kind, Elisabeth Maria; met Robbidob bedoelt Thomas Fruin zijn zoontje Robert, die blijkbaar bij zijn oom en en tante logeerde.
5 Op 16 april 1856 huwde Thomas Fruin met mej. A.E.M. Veltman.
6 Hij woonde Achter St. Pieter (nu nr. 27), later aan de Nieuwe Gracht (zie Bijlage I, i.d. 22 april).

gerekend de waarheid te zeggen. De gevolgen zijn voor Uwe rekening.

Robert Fruin schrijft hieronder:

De complimenten aan J.A. en aan L.[7] van R.

34 Robert Fruin aan zijn moeder

[Leiden, ca. 1863?][1]

Lieve Ma.

Ik heb mijn schrijven al gedurig uitgesteld in de hoop van U eindelijk eens wat beter tijding te kunnen geven. Maar tot nog toe blijft het hier even zorgelijk. Na een tobbigen nacht hadden wij van morgen wat hoop. Er was werking in de ingewanden gekomen, een lavement was er een half uur in gebleven. Doch later is het weer onveranderd terug gekomen. Ik vrees het ergste. Het eenige goede verschijnsel is het uitblijven van alle koorts. Maar de oude ziel is afgetobt van de pijn en van het gemis van slaap. Zoo straks komen de zoons uit den Haag en uit Rotterdam. De meisjes passen bij afwisseling haar moeder op. Krieger is, uit delicatesse voor den dr. niet gekomen, doch deze doet al wat hij kan, en ik geloof dat de ziekte heel goed behandeld wordt. Ongelukkig is de patient zeer zenuwachtig en beangst, hetgeen ook al niet ten goede werkt. Ik behoef U niet te zeggen dat ik moeite heb mij zelf goed te houden.

Wat guur onaangenaam weer. Neem U toch vooral goed in acht lieve Ma, vooral morgen bij de terugreis[2]. Denk dat Gij ook niet jong meer zijt en niet meer verdragen kunt wat Gij vroeger kondt doen. Laten zij ook met kleine Beppie voorzigtig wezen. Zij hebben voor haar ook leergeld betaald. Ik ben blij dat Gij het bij de Goddards in tamelijken welstand gelaten hebt. - Duid het mij ten goede dat ik hier thans niet meer bij voeg. Morgen avond of uiterlijk Zaterdag morgen hoort Gij te Rotterdam weer wat van mij. Vele groeten aan allen, en aan U zelve van Uwen R.

7 Zie noot 4.

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. Helaas is het niet gelukt, te achterhalen wie de 'oude ziel' is, over wie in deze brief gesproken wordt. 'Kleine Beppie' (zie brief 33[4]) werd in 1859 geboren en was een zwak kind; het lijkt waarschijnlijk, dat deze brief geschreven is vóór de geboorte van het tweede kind van Jacques Fruin (begin 1864).

2 Van Utrecht, waar zij bij haar zoon Jacques verbleef, naar Rotterdam.

P.S. Bedank Jaques voor de spoedige terugzending der gecorrigeerde proef. Hij heeft mij daarmee zeer verpligt. Adieu.

35 Robert Fruin aan de redactie van de gids (E.J. Potgieter)

Leiden, 11 October 1864[1]

WelEdele Heeren.

In den brief, dien ik de eer had in de afgeloopen week van U te ontvangen, komt een zinsnede voor, die mij bevreemdt: 'Tot ons leedwezen ontvingen wij op ons vertrouwelijk schrijven van den 8en July tot nog toe geen antwoord'. Ik kan mij niet herinneren 'eenig vertrouwelijk schrijven' van de Redactie van den Gids onder de oogen te hebben gehad, en dewijl ik de maand July van huis ben geweest is het wel mogelijk dat de brief weggeraakt is. Ik neem dus de vrijheid te vernemen wat de strekking van dit schrijven geweest mag zijn.

De beide mij toegezonden werkjes van den heer Ter Gouw[2] acht ik niet belangrijk genoeg om in het Bibliographisch Album beoordeeld te worden.

Met de meeste achting heb ik de eer te zijn, WelEdele Heeren, Uw dienstw. dien. R. Fruin.

36 Robert Fruin aan de redactie van de gids (E.J. Potgieter)

Leiden, 24 October 1864[1]

WelEdele Heeren.

Het is mij zeer aangenaam dat het misverstand aangaande Uw brief van 8 July 11. zich heeft opgehelderd. Ik zou niet gaarne schuldig zijn gehouden aan een zoo grof verzuim als een opzettelijk stil zwijgen op zulk een vertrouwelijk schrijven wezen zou. Maar eerst moet de brief ontvangen zijn, eer het antwoord volgen kan. Daarom komt eerst thans mijn antwoord.

Uw plan lacht mij zeer toe, want het komt overeen met mijn eigen lust. De eischen der historiographie te bespreken, naar aanleiding der eigenaardige verdiensten van onze hedendaagsche

1 U.B. Leiden, Gids-Archief (Ltk. 1888), A 265a.

2 Bedoeld zijn waarschijnlijk *De eerste April* (92 p.) en *De prinselijke afkomst der Nederlandsche vlag gehandhaafd* (51 p.), beide in 1864 te Amsterdam uitgegeven.

1 U.B. Leiden, Gids-Archief (Ltk. 1888), A 265a. Deze brief is door BYVANCK geraadpleegd, zie *De Gids*, 1899, II, p. XXXIV (ged. in zijn *Studiën*, p. 275, 276).

geschiedschrijvers, zietdaar een onderwerp om van te watertanden. Maar om dit te behandelen zoo als het hoort wordt veel studie gevorderd. Men moet beginnen met gezet te herlezen wat er van historische meesterwerken in de laatste vijftig jaar verschenen is. Men moet ze beschouwen, niet zoo als vroeger uit het oogpunt der geschiedenis, maar uit dat der historische kunst. Ik erken dat ik, te midden van andere bezigheden, tegen het aanvaarden van zulk een taak opzie. Ik zit druk in middeneeuwsche kronyken en charters, en ik kan er niet toe besluiten, om die ter zijde te leggen voor ik ze naar mijn zin heb uitgeput.

Misschien kan er toch wel langs een omweg aan Uw verlangen worden voldaan. De heer Dozy leest tegenwoordig Froude's geschiedenis van Hendrik VIII, en schijnt voornemens daarover in Uw tijdschrift te handelen. Dat zou al een begin zijn van het groote werk. Ik wil gaarne, zoodra het 2e deel van Löher's Jacoba van Beyeren het licht ziet, dat werk onder handen nemen. Misschien geef ik ook nog wel verslag van David's Nederl. geschiedenis, bepaaldelijk van het pas uitgegeven 10e deel. Het is curieus de geschiedenis van onzen opstand door een modern katholiek te hooren verhalen[2].

Maar behalve dit alles, houd ik gaarne Uw voorstel aan. Als ik eens van onze eigene historie en haar bronnen genoeg heb, wil ik gaarne weer tot de lectuur van Thierry en Guizot en Thiers en Ranke en Macaulay en zoo veel anderen terug keeren. Neemt daarom aanvankelijk den wil voor de daad, en houdt mij de bezwaren ten goede, die voor als nog tegen Uw uitnodiging bij mij bestaan.

Met de meeste achting heb ik de eer te zijn, WelEdele Heeren, Uw dienstw. dien. R. Fruin.

37 Robert Fruin aan zijn moeder

[Leiden, ca. 1869][1]

Lieve Ma.

Ik begin den dag met een lettertje aan U dat U, hoop ik, in

2 Een opstel over het betr. deel van J.A. FROUDE, *History of England from the fall of Wolsey to the death of Elizabeth*, 12 dln. (Londen, 1856-70), werd door Dozy niet gepubliceerd. Fruin kwam niet tot een behandeling van FRANZ VON LÖHER, *Jakobäa von Bayern und ihre Zeit*, 2 dln. (Nördlingen, 1862, 1869). Evenmin recenseerde hij de *Vaderlandsche historie* van de Leuvense hoogleraar JEAN BAPT. DAVID (11 dln.; Leuven, 1852-66); dl. 10 behandelt de Geschiedenis van België onder de Spaensche heerschappij (1555-1576).

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe. Voor de datering zie noot 2.

goede gezondheid geworden zal, zoo als ik het gelukkig alweer gezond en wel mag schrijven. Ik verheug mij dat Gij het nog zoo redelijk met het weer hebt getroffen, doch ik vind het koud en stel mij daarom van Uw togtje geen beterschap van Uwe verkoudheid voor. Ik zal blij zijn als Gij weer op Uw gemak thuis zijt, maar in alle geval overhaast U niet met schrijven; het heeft al den tijd.

Ik hoop dat Gij ook uit Dort goede berigten zult meebrengen. Al die kleine ongesteldheden[2], al doen zij ook tot de groote zaak niet af, zijn op zich zelf hoogst onaangenaam en bederven de pret van het leven.

Uit Utrecht kreeg ik daar zoo even een brief met goede tijding, het jonkie[3] blijft zoet en tevreden, en dan doet de verkoudheid en de heeschheid weinig af.

Met mij gaat het goed. Ik heb gisteren bij Cobet nog al prettig gedineerd, meest met kennissen. Straks ga ik mij voor mijn collegie voorbereiden, en morgen is alweer de laatste werkdag van de week.

Meer heb ik waarlijk niet te schrijven. Zoo er in het koffertje de noodige ruimte is doe ik er boeken voor Jaques in, die Gij dan wel bij gelegenheid zult willen opzenden.

Adieu, beste Ma, vele groeten aan allen en zijt Gij vooral gegroet van Uwen liefh. R.

N.B. Gij zult ook nog een boek voor Petri in het koffertje vinden, laat hem dat s.v.p. bezorgen.

38 Robert Fruin aan H.P.G. Quack

Leiden, 20 November 1871[1]

Amicissime.

Ik verheug mij zeer in de beterschap van Uw vrouw. Jaques had mij reeds geschreven dat hij haar bij zijn terugkomst uit Leiden beter had gevonden dan bij zijn vertrek. Gelukkig dat het herstel geregeld voortgaat.

Dank voor Uw bericht aangaande den onvergetelijken dag, waarvan de proeven door niemand minder zullen worden nage-

2 Thomas Fruin werd vanaf 1869 steeds meer door ziekte gehinderd in de uitoefening van zijn ambt; in 1871 moest hij emeritaat aanvragen, omdat het preken teveel gevaar voor zijn gezondheid opleverde. TH.A. FRUIN, p. 22.

3 Bedoeld is de oudste, in 1867 geboren, zoon van Jacques Fruin, Robert.

1 U.B. Leiden, brieven uit het Gids-archief in de collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246 bis.

zien dan Agatha, anders gezegd: mej. de Goeje, Hooigracht te Leiden. Ik hoop haar straks door Ulieder gunstig oordeel over den arbeid van haar vriend en mede-modern-theoloog He[e]ring te verkwikken[2]. Wie weet of zij het thans niet waagt iets van haar eigen hand aan de redactie aan te bieden. Laat van Kampen in alle geval de revisie maar aan haar adresseeren.

Hierbij een stukje van Tiele, dat hij gaarne in het December nommer geplaatst zag. Mij dunkt aan dit verzoek kan wel voldaan worden zonder dat de recensie vooraf rondgaat. Is zij niet heel interessant, zij is toch zeer plaatsbaar en het slot is recht gepast[3]. Nog vraagt Tiele zijn recensie van Baudet's Blauw[4] voor een paar dagen terug, eer zij gezet wordt. Hij heeft er van Kampen te vergeefs naar gevraagd. Mag ik U verzoeken er voor te zorgen.

Ten slotte nog een verzoek voor mij zelf. Kunt Ge mij misschien een stel verslagen van de Exploitatie Maatschappij[5] en een prospectus van haar oprichting bezorgen. Ik heb eindelijk mijn plan uitgevoerd en aandeelen gekocht, en had nu gaarne de geschiedenis bijeen. Aan het bureau zijn zeker nog exemplaren in menigte voorhanden. Aangenaam voor U om thans weer een zaak te helpen drijven, wier opkomst Gij zoo van nabij kent.

Spijtig van Opzoomer![6] Het zal hem eerst goed gaan als hij

2 Het artikel van P. HEERING, E e n o n v e r g e t e l i j k e d a g , werd gepubliceerd in *De Gids*, 1872, I, p. 83-100. Heering en mej. R. de Goeje (pseud. Agatha) waren neef en nicht.

3 Bedoeld is de bespreking door P.A. TIELE in *De Gids*, 1872, I, p. 373-376 (februari-afl.), van ROBIDÉ VAN DER AA, *Afrikaansche Studiën* ('s-Grav., 1871; IV + 132 p.). In de laatste alinea verwijt Tiele de schrijver, te persoonlijk tegenover tegenstanders te zijn geweest.

4 In *De Gids*, 1872, I, p. 356-367, leverde Tiele een recensie van P.J.H. BAUDET, *Leven en werken van Willem Jansz. Blaeu* (Utrecht, 1871; XIX + 178 p.).

5 Quack had sedert kort zitting in de raad van commissarissen der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen; als secretaris der directie had hij de maatschappij gediend in haar eerste, moeilijke jaren (1863-1868).

6 Op 12 september 1871 ontving Opzoomer bericht, te Leiden benoemd te zijn; m.i.v. 1 oktober werd hij eervol ontslagen als hoogleraar te Utrecht. In de loop van die maand bracht hij drie dagen te Leiden door en sprak toen uitvoerig met Fruin. Bij Opzoomer, die vooral na 4 november ziek en neerslachtig was - Quack zal Fruin hierover hebben ingelicht - zette zich steeds meer de gedachte vast, dat Fruin hem op onheuse wijze had willen duidelijk maken, het Leidse professoraat niet te moeten aannemen. In februari 1872 verzocht Opzoomer intrekking der benoeming. Zie de brieven uit deze periode in de *Corr*.

hier gevestigd en den overgang voorbij is. Wat heeft hij Spruyt beet gehad. Die had zich ook meer bloot gegeven, dan ik vroeger had gedacht. Ik ben benieuwd naar zijn antwoord. Van het strijdschrift van v.d. Wijck heb ik nog geen mensch hooren gewagen[7].

Adieu, amice, het beste met Uw vrouw. Groet haar s.v.p. vriendelijk van mij en geloof mij t.t.R. Fruin.

39 Robert Fruin aan H.P.G. Quack

Leiden, 4 April 1873[1]

Amice.

Van Buys hebt Ge reeds vernomen dat ik aarzelde of ik ter vergadering[2] zou opkomen of wegblijven. Het lot heeft beslist en ik kom niet. Vriendelijk bedankt voor Uwe invitatie. Amuseer U met de vrienden kostelijk en tref goed weer. Spoedig kom ik eens te Utrecht zien hoe het U allen gaat. Ge weet dat het met mijn zuster's vader[3] te Rotterdam thans treuriger dan ooit gesteld is. Dat belooft voor Jaques een sombere vacantie.

Ge hebt zeker de bijdragen voor de Gids ontvangen die ik U al eenige dagen geleden heb toegezonden. Nu zullen toch immers in het Mei-nommer de Goeje en van Oordt verschijnen? De laatste vond zich zeer teleurgesteld en mij was het zeer onaangenaam dat ik zijn plaats ingenomen scheen te hebben[4]. Maar zooals alle stormen is ook deze gestild. Na vriendelijke groeten aan U en Uw vrouw t.t.R.F.

7 C.B. SPRUYT had in een artikel Aangeboren waarnemingsvormen (*De Gids*, 1871, III, p. 1-68, 414-467) fel geopponeerd tegen de ervaringswijsbegeerte van Opzoomer. Deze sloeg in zijn brochure *Een nieuwe kritiek der wijsbegeerte beschouwd* (A'dam, 1871; 35 p.) fel terug. B.H.C.K. VAN DER WIJCK bestreed Spruyt in *De wijsbegeerte der ervaring verdedigd* (Gron., 1871; 68 p.). SPRUYT repliceerde op beide publikaties in de brochure *De laatste gedaanteverwisseling van de wijsbegeerte der ervaring* (Arnhem, 1871; 76 p.).

1 U.B. Leiden, Gids-Archief (Ltk. 1888), A 289a.

2 Bedoeld is de maandelijkse vergadering der Gids-redactie.

3 Dr. G.A. Schneither, de schoonvader van Jacques Fruin.

4 M.J. DE GOEJE, De Euphraatweg naar Indië, verscheen in de juni-aflevering; het artikel van J.W.G. VAN OORDT, Nederland en Turkije in het begin van den 30-jarigen oorlog, werd over de nummers van mei, juli en september verdeeld. In de aflevering van april was Fruins Een Hollandsche stad in de middeneeuwen gepubliceerd.

40 Robert Fruin aan H.P.G. Quack

Leiden, 3 September 1873[1]

Amice.

Ik maak U mijn compliment over Uw Gidsnommer. Thijm in zijn genre en Baron van Verschuer in het zijne maken geen kwade figuur[2].

Hierbij voedsel voor volgende nommers. Ik had gedacht daarmee te brilleeren op de vergadering, maar die schijnt deze maand niet gehouden te worden, en nu zend ik ze maar regelrecht aan U. Er is hier nog niemand in de stad, en met één der drie stukken, dat van Hartevelt over Malaga, wenschte ik wel wat haast gemaakt. Het heeft actualiteit, nu Spanje zoo opspeelt en van zich laat spreken[3]. Ik heb het verhaal met veel genoegen gelezen en zou denken dat, als Gij van het zelfde gunstige oordeel zijt, dat Ge het dan wel in het volgende nommer zoudt kunnen opnemen. In de proef zal het nog eens onder andere oogen moeten komen, want het is niet vrij van taalfouten. - Het Heringiaantje[4] komt mij voor van dezelfde waarde als het eene dat wij hebben aangenomen en het andere dat wij hebben afgewezen. Fade maar los geschreven. - Eindelijk Land![5] Ik heb getracht, maar het is mij niet gelukt. Misschien hebt Gij meer voorspoed op de lectuur. De emballage is netjes en het schrift ook; meer weet ik er voorloopig niet van te zeggen.

Adieu, amice. Het ga U en Uw vrouw, aan wie mijn vriendelijke groeten, naar wensch, t.t.R. Fruin.

41 Robert Fruin aan H.P.G. Quack

Leiden, 31 Augustus 1874[1]

Amicissime.

Onmiddellijk antwoord ik U op Uw no. 2, omdat ik verzuimd

1 U.B. Leiden, Gids-Archief (Ltk. 1888), A 289a.

2 J.A. ALBERDINGK THIJM, Baertiën Hooft, in: *De Gids*, 1873, III, p. 361-390; W.A. BARON VAN VERSCHUER, De rechtstoestand der kerkelijke goederen bij de Hervormde gemeenten, *ibidem*, p. 463-501.

3 D. HARTEVELT, Malaga in 1872-73, in: *De Gids*, 1873, IV, p. 83-150. Spanje verkeerde in de rumoerige republikeinse tijd tussen de troonsafstand van koning Amadeo en het aan de macht komen van Alfonso XII (begin 1873-einde 1874). - Zie omtrent Hartevelt het Register.

4 P. HEERING, Geen dank - ook geen zegen?, in: *De Gids*, 1873, IV, p. 294-319.

5 J.P.N. LAND, Kritische zedeleer, in: *De Gids*, 1874, II, p. 1-38 (april-afl.); het stuk is gedateerd: Augustus 1873.

1 U.B. Leiden, Gids-Archief (Ltk. 1888), A 289a.

had no. 1 te beantwoorden, waarvoor ik U vriendelijk om verschooning vraag. Het was mij recht aangenaam dat Uw tweede weer met Uw eigen hand was geschreven, een bewijs dat Uw herstel goed is gevorderd. Gelukkig dat Jaques mij bijna te gelijk met den brief, dien (meen ik) Uw vrouw geschreven had, vertelde wat er eigenlijk aan schortte en dat in dit geval de naam van de ziekte erger was dan de wezenlijkheid. Toch grijpen zulke keelaandoeningen sterk aan en het treft goed dat Ge nog vacantie genoeg over hebt om te gaan uitzieken in de gezonde lucht van Gelderland[2].

Wat de Gids betreft: het is mij niet mogelijk voor October iets te doen, om reden van den 3en. Ik zit met twee zaken daarvoor te gelijk, zoo als de Spectator U kan leeren, en ik weet niet hoe ik er mee klaar kom[3]. Ik schrok dan ook op het gezicht van al die lijvige stukken die beoordeeld moeten worden: ik hoop er spoedig inzage van te nemen.

De vergadering[4] had ik wat mij betreft liefst omstreeks den 13en, want als ik eens door het stellen en het corrigeeren der proeven heen ben, wenschte ik nog een dag of wat van huis te gaan. Maar aan den anderen kant is het waar dat een vergadering niet baat als de vergaderenden ontbreken. Handel dus en ik zal gehoorzamen.

Adieu, amice, heb het goed bij Uw vader[2]. Vele groeten aan Uw echtgenoote. Steeds t.t.R. Fruin.

42 Robert Fruin aan H.P.G. Quack

Leiden, 2 november 1874[1]

Ik heb altijd geweten dat Ge een poetische man zijt. Het blijkt op nieuw uit Uw brief van gisteren, die dichting zonder werkelijkheid bevat. Van Kampen had mij reeds over de mythe geschreven en ontkennend antwoord terug gekregen. Al wat ter

2 De ouders van Quack woonden te Arnhem.

3 *De Nederlandsche Spectator* van 29 augustus 1874, p. 281, bevat het bericht, dat t.g.v. de herdenking van Leidens ontzet namens de Historische Commissie van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde *De oude verhalen van het beleg en ontzet van Leiden* opnieuw zullen worden uitgegeven, voorzien van een inleiding door Fruin, van wie daarnaast nog een publikatie *Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574* verschijnen zal (herdrukt in *V.G.*, VII, p. 152-178; resp. II, p. 385-490).

4 Zie brief 39[2].

2 De ouders van Quack woonden te Arnhem.

1 U.B. Leiden, Gids-Archief (Ltk. 1888), A 289a. Briefkaart. Zonder aanhef en ondertekening. - Uit een aantekening van Tutein Nolthenius blijkt, dat de zoekgeraakte Gids-stukken later onder de schrijftafel van Boissevain zijn teruggevonden.

tafel was geweest en op den grond beland was is nog den eigen dag zorgvuldig ingepakt. Bij mij is niets blijven liggen, maar, zoo ik mij niet vergis, was er reeds op de vergadering naar een verloren schaap rondgevraagd. Mijn beste wenschen voor het terugvinden. Adieu.

43 Robert Fruin aan H.P.G. Quack

Leiden, 29 Januari 1877[1]

Amice.

Hierbij een stuk voor de Gids, indien Gij het wilt plaatsen. Het is zoo als de vorige zeer degelijk en een beetje taai. Met andere schotels, die de Gids opdischt, kan het echter de vergelijking, dunkt mij, wel doorstaan. Wees zoo goed en meld mij, zoodra Gij kunt, het vonnis dat Gij er over zult vellen.

Met innige deelneming heb ik vernomen dat de slag, dien wij vreesden, gevallen is. Ik kan mij, vooral na ons laatste gesprek te Utrecht, geheel in Uw toestand verplaatsen. Al is ook het heengaan voor Uw zuster[2] zelf geen ongeluk en al was haar leven niet ingeweven in het Uwe, toch zal haar verscheiden U smartelijk hebben aangedaan. Hoe men voor en na redeneeren mag, op het oogenblik voelt men alleen, en het afbreken van een band, zoo nauw als die tusschen broeder en zuster, doet zeer. Ook voor Uw ouders is het voorgaan van hun eenige dochter treurig. Het is het gewone lot van den ouderdom alleen te blijven, maar juist op het behoud van een dochter rekent men toch. Gelukkig dat Gij zoo in de buurt woont en zoo vaak eens een kort bezoek kunt brengen. Met genoegen hoor ik dat Uw gestel door al deze bekommeringen niet geleden heeft.

Adieu, amice, mijn vriendelijke groeten aan Uw vrouw. Steeds van harte t.t.R. Fruin.

44 Robert Fruin aan J.C.G. Boot

Leiden, 12 Februari 1877[a],[1]

Waarde Collega.

Misschien zult Gij bij het stellen Uwer Notulen[2] niet ver-

1 U.B. Leiden, Gids-Archief (Ltk. 1888), A 293a (abusievelijk gerangschikt i.d. 29 januari 1879).

2 Mej. A.C. Quack overleed op 4 januari 1877 te Arnhem, waar zij bij haar ouders had ingewoond. Zij had slechts één broer. *Nederland's Patriciaat*, 48 (1962), p. 229, 230.

a In het ms. abusievelijk: 1876.

1 U.B. Leiden, Ltk. 1555/59 (env. 'Slag bij St. Denis'). Minuut.

2 In de vergadering van de afdeling Letterkunde van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, gehouden op 12 februari 1877 - en niet op 7 februari, zoals abusievelijk staat in *V.G.*, IV, p. 377[1] en in *Corr.*, p. 264[1] - sprak de generaal W.J. KNOOP over Willem III en de slag van Saint-Dénis (1678), welke rede werd gepubliceerd in de *Versl. en Med. der Kon. Akad. van Wet.*, *afd. Lett.*, 2e reeks, dl. 6 (1877), p. 299-333. Het proces-verbaal der discussie, *ibidem*, p. 294-297.

smaden gebruik te maken van het overzicht dat ik hierbij de vrijheid neem U toe te zenden[b] van hetgeen ik tegen onzen Generaal in het midden heb gebracht. Om de eer van Willem III stel ik er prijs op dat mijn tegenwerping wat krachtig uitkomt. Vindt Gij dat ik zoodoende onbescheiden ben, wil mij dan verschoonen en mijn geschrijf als niet bestaande aanmerken. Na vriendelijke groeten t.t.R.F.[3]

45 W.J. Knoop aan Robert Fruin

's-Gravenhage, 9 Maart 1877[1]

Hooggeachte Collega!

Bij mij bestaat volstrekt geen bezwaar tegen uw voornemen om, in eene zitting der Akademie, nogmaals het onderwerp te behandelen, dat verleden maand door mij is ter sprake gebragt. Integendeel: het doet mij groot genoegen, dat mijne onbeduidende bijdrage eene arbeid van U uitlokt, die - daaraan valt niet te twijfelen - uitmuntend en meesterlijk zal zijn[2].

Het is dan ook mijn voornemen om, als niets mij daarin verhindert, U te komen hooren; niet om 'als gij dwaalt U te wederleggen', daarvan zal wel geen sprake zijn, maar om door U, misschien, tot juistere inzichten te komen.

Zoo veel is zeker, dat wanneer gij mij al niet *overtuigt*, gij mij toch zult *overreden;* want, natuurlijk, dat een dilettant zooals ik, niet opgewassen is tegen onzen uitstekendsten geschiedkundige - tegen wien ik geen anderen grief heb dan alleen deze, dat

b Oorspronkelijk schreef Fruin: voor te leggen.

3 Hierop volgt in Fruins minuut een verslag van de op bovengenoemde rede gevolgde discussie tussen Knoop en hem. Op enkele veranderingen in de stijl na, die overigens heel goed reeds door Fruin in zijn net-brief kunnen zijn aangebracht, is zijn tekst in het proces-verbaal afgedrukt. Op 14 februari dankte Boot Fruin voor het gezondene (briefkaart, U.B. Leiden, Ltk. 1555/59).

1 U.B. Leiden, Ltk. 1555/59 (env. 'Slag bij St. Denis').

2 Op 9 april 1877 sprak Fruin over De slag van Saint Denis in verband met den vredehandel van Nijmegen, verschenen in de *Versl. en Med. der Kon. Akad. van Wet.*, *afd. Lett.*, 2e reeks, dl. 7 (1878), p. 26-99 (zonder de bijlagen herdrukt in *V.G.*, IV, p. 377-436). Voor de voortzetting van de discussie tussen Knoop en Fruin, zie *V.G.*, IV, p. 377[1].

hij zijne uitnemende kennis en bekwaamheden te weinig gebruikt om, als geschied*schrijver*, zich een roemvollen naam te maken[3]. Met betuiging van hoogachting en vriendschap, heb ik de eer te zijn uw dv. dienaar W.J. Knoop.

46 Robert Fruin aan H.P.G. Quack

Leiden, 22 April 1877[1]

Hierbij, amice, het boek van Nippold[2]. Bij nader inzien ben ik tot *niet* doen besloten. Ik zag bij het overleggen van wat ik schrijven zou, dat ik noodzakelijk in oppositie zou moeten komen met een oud vriend, wiens naam Gij wel zult raden, dien ik in alle opzichten wensch te ontzien[3]. Volvoer dus Uw plan van verleden week en zend het naar X of wien Gij wilt. Na vriendelijke groeten t.t.R. Fruin.

47 Robert Fruin aan H. Vollenhoven

Leiden, 27 September 1877[1]

Hooggeachte Heer.

Het is mij aangenaam de kennismaking van voor zoo veel jaren[2] te vernieuwen en bij dezen met U in correspondentie te treden. Ik had echter wel gewenscht dat ik U over andere onder-

3 Hetzelfde wordt door Knoop uitvoeriger betoogd in brieven uit 1886 en 1887 (*Corr.*, nrs. 322 en 351).

1 U.B. Leiden, Gids-Archief (Ltk. 1888), A 290a.

2 FRIEDRICH NIPPOLD (hoogleraar te Bern, eredoctor van Leiden), *Die römisch-katholische Kirche im Königreich der Niederlande. Ihre geschichtliche Entwickelung seit der Reformation und ihr gegenwärtiger Zustand* (Leipzig en Utrecht, 1877; XXXI + 536 p.). In 1880 verscheen, m.m.v. de Evangelische Maatschappij, een sterk gewijzigde uitgave in het Nederlands.

3 Fruin bedoelt hier Opzoomer, die door Nippold was verheerlijkt als 'der erste selbständige Philosoph' die Nederland had voortgebracht (p. 456). - Het moet Fruin, die Rotterdammer in hart en nieren was gebleven (zie hierna, brief 79 slot), zeer hebben gestoken, dat Nippold de enige keer dat hij zijn naam genoemd had, van 'der Amsterdamer Fruin' had gesproken (p. 534).

1 U.B. Leiden, Archieven van Senaat en Faculteiten, ongeordend materiaal: stukken betreffende het rectoraat van R. Fruin. Minuut; de slotzin ontbreekt.

2 In 1857 had VOLLENHOVEN samen met G.D.J. SCHOTEL de *Brieven van Maria van Reigersbergh* uitgegeven (Middelburg; XLVI + 163 + 56 p.). N.a.v. deze stukken en de voorafgaande uitvoerige inleiding had FRUIN in *De Gids* van 1858 zijn Hugo de Groot en Maria van Reigersbergh gepubliceerd (herdrukt in *V.G.*, IV, p. 1-94).

werpen dan Academie-zaken van administrativen aard te onderhouden had.

Ik behoef U niet te zeggen dat mijn benoeming tot Rector mij verrast heeft, ik kan er bij voegen dat ze mij onaangenaam heeft verrast. Ik had de zorg om de nieuwe wet in te voeren en toe te passen liever gegund aan mijn voorganger, die er reeds eenige voorbereidende maatregelen toe genomen had[3]. Maar het spreekt van zelf, dat nu de taak mij eens is opgelegd, ik er mij van wensch te kwijten zoo goed ik kan[4]. Ik ben daarom terstond begonnen mij met de bepalingen der wet vertrouwd te maken en mij voor te stellen hoe de gevallen die zich al spoedig zullen voordoen dienovereenkomstig behandeld moeten worden. Bij die overweging hebben zich eenige zwarigheden voorgedaan, die ik niet uit den weg kan ruimen, en waarover ik de vrijheid neem U te raadplegen. Misschien zal het noodig zijn dat de Minister[5] althans sommige door zijn decisie uitmaakt. Dat laat ik gaarne aan Uw prudentie over.

Art. 89 der wet zegt, dat voor de examina (op enkele uitzonderingen na) *f* 50 betaald wordt. En art. 10 van het Besluit (Staatsblad[6] no. 87) schrijft voor dat de faculteit niemand tot het examen toelaat voor hij het bewijs van de som betaald te hebben, heeft overgelegd. *Quaeritur:* Bij wien moet dat geld betaald worden? Wiens kwitantie moet de faculteit vorderen?

Art. 121 laat toe, dat de studenten die vóór 1 October het laatste examen hebben afgelegd, nog gedurende twee jaren promoveeren overeenkomstig de bepalingen van het organiek besluit[7].

3 Op 8 februari 1877 was prof. P. van Geer als rector magnificus der Leidse universiteit in functie getreden. Op grond van de H.O.-wet van 1876, die op 1 oktober 1877 in werking trad, moest op laatstgenoemde datum een nieuw rectoraatsjaar beginnen. I.p.v. de door de senaat gevraagde verlenging van Van Geers ambtstermijn, kwam bij K.B. van 22 september de benoeming van Fruin af.

4 Vgl. wat Jacques Fruin op 4 januari 1878 uit Utrecht aan Quack schreef (U.B. Amsterdam, Ej 45a): '... Robert heeft het als rector zeer druk en ondervindt dagelijks de zotheid der nieuwe wet. Daarover praatten wij veel'. Robert Fruin had rond de jaarwisseling bij zijn broer Jacques in Utrecht gelogeerd. In de even genoemde brief zegt deze, te rekenen op begrip bij Quack voor het feit dat hij hem niet reeds op nieuwjaarsdag de beste wensen had doen toekomen, maar 'ik had toen Robert nog, en dan ben ik mijn tijd geen meester.... Jammer maar dat het ellendige weder ons weinig gelegenheid gaf om te wandelen. Nu babbelden wij, maar tehuis zittende, recht gezellig over tal van zaken'.

5 Mr. J. Heemskerk Az.

6 Van het jaar 1877.

7 Van 2 augustus 1815, nr. 14.

Quaeritur: Volgt daaruit dat zij ook betalen wat overeenkomstig dat besluit gevorderd werd? En zoo ja, zal dan dat geld ook nog verdeeld moeten worden volgens Besluit 18 21/3 15, zoodat Rector en secretaris daarvan hun deel trekken? Dit schijnt het gevoelen der verschillende faculteiten te zijn. Maar ik zou, zonder goedvinden van den Minister, niet zoo durven beslissen. Decideert Z.Exc., dat de promotie of kosteloos zij of dat hetgeen er vroeger voor stond, nog betaald maar in de schatkist gestort wordt: dan zal aangewezen moeten worden, hoe de kosten van den bul, dien de secretaris vroeger leverde, behooren gevonden te worden.

Aan deze vraag knoopt zich een andere vast. In het besluit (Staatsblad[6] no. 159) worden twee aanvullings examina verordend, een in de plaats van het oude mathesis examen, een ander in de plaats van het propaedeutisch. Van het eerste wordt in art. 11 gezegd dat het kosteloos is. Dus is het andere niet kosteloos. Maar moet er nu *f* 50 voor betaald worden, overeenkomstig art. 89 der wet, of wel, overeenkomstig art. 127 van het organiek besluit[7] *f* 30 plus de latere verhooging? En in dat geval, wat moet er dan met dat geld geschieden? Moet het als van ouds onder de faculteit worden verdeeld?

Het is wenschelijk dat spoedig een beslissing in deze zaken valt, want reeds in de eerste week zullen promotiën en examina plaats hebben. Van minder dringenden aard zijn de volgende punten [*betr. prijsvragen en gelijkstelling van niet in Nederland behaalde getuigschriften*].

Ten slotte nog een verzoek. Ik heb het budget voor het volgend jaar nog niet gezien, en weet niet of er ook een som is uitgetrokken voor hetgeen voorheen de Rectorale reekening genoemd werd. Mag ik U opmerkzaam maken dat er dit jaar een vrij hoog crediet zal geopend dienen te worden, want zoowel de drukloonen zullen bijzonder hoog loopen, als de kosten van Academische plechtigheden, nu zooveel nieuwe professoren hun intree doen[8].

6 Van het jaar 1877.
7 Van 2 augustus 1815, nr. 14.
8 Tijdens Fruins rectoraat hielden dertien nieuw benoemde hoogleraren hun oratie; bovendien aanvaardden twee kerkelijke hoogleraren hun ambt. *Jaarboek R.U. Leiden*, 1877-1878, p. 91-93.

48 H. Vollenhoven aan Robert Fruin

's-Gravenhage, 29 September 1877[1]

Hooggeachte Heer!

De Minister vond het niet vrij van bedenking nu reeds, zonder dat de kwestie zich had voorgedaan en bij wijze van casuspositie uittemaken hoe het staat met de verdeeling der gelden voor de promotie, gesteld dat voor die handeling betaald moet worden. Dit punt zal zorgvuldig moeten worden nagegaan wanneer het officieel ter kennis van de Regeering zal zijn gebragt. Welligt zullen dan ook Curatoren of de Senaten te raadplegen zijn. [*Hoe werd eigenlijk tot nu toe in deze gehandeld*?] Met gevoelens van vriendschappelijke hoogachting Vollenhoven.

49 Robert Fruin aan H. Vollenhoven

Leiden, 30 September 1877[1]

Hooggeachte Heer.

Het is waarlijk geen casuspositie, die ik de eer had U voor te leggen: het is een geval, dat met volkomen zekerheid te voorzien is, en waaromtrent men een besluit dient te nemen voor het zich opdoet. Aanst. Zaterdag, 6 October, promoveeren een jurist en een medicus[2], die doctoraal hebben gedaan en dus vallen onder art. 121 der wet. Zij promoveeren dus overeenkomstig de bepalingen van het Organiek Besluit. Zullen zij nu ook volgens de bepaling van dat Besluit moeten betalen? Het komt mij voor, dat dat voor en niet na 6 October overwogen en uitgemaakt dient te worden. De faculteiten hebben voor zich de zaak uitgemaakt. Zij oordeelen dat er betaald moet worden wat het Organiek Besluit vordert. Zij hebben in dien geest de pedellen gelast.

De tweede vraag is: zoo er betaald wordt, welke bestemming moet er dan aan dat geld gegeven worden? De faculteiten oordeelen: dezelfde bestemming die het Organiek Besluit er aan geeft en die nog nader omschreven staat in het Besluit 18 21/3 15.

1 U.B. Leiden, Archieven van Senaat en Faculteiten, ongeordend materiaal: stukken betreffende het rectoraat van R. Fruin. 'Verzonden van Binnenlandsch Departement'. - Op 28 september had Vollenhoven Fruin reeds meegedeeld, dat hij over de vraagpunten, die Fruin in zijn brief van 27 september had geformuleerd, een concept-schrijven aan de curatoren der drie rijksuniversiteiten samengesteld en aan de minister voorgelegd had.

1 U.B. Leiden, Archieven van Senaat en Faculteiten, ongeordend materiaal: stukken betreffende het rectoraat van R. Fruin. Minuut.

2 Zie *Jaarboek R.U. Leiden*, 1877-1878, p. 95, 99.

Zooals ik de eer had te zeggen, ik vind dat oordeel aannemelijk en dus niet boven bedenking. En, daar ik gaarne naar de interpretatie van den Minister wilde handelen, heb ik mij tijdig tot U om een voorschrift gewend. Ontvang ik dit echter niet voor den 6en, dan zal ik mij eenvoudig gedragen naar het goedvinden der faculteiten. Een officieele vraag is dan uit Leiden niet te wachten.

De wijs waarop tot nog toe het geld, dat voor 'de onkosten der graden'[3] verschuldigd was, werd voldaan, is geheel overeenkomstig het door mij aangehaalde besluit van 18 21/3 15. Drie vijfden der som worden betaald bij het doctoraal. De twee overige vijfden bij de promotie na aftrek der 7 gl. voor het diploma.

Het doet mij ook leed dat ik op mijn vraag, bij wien het examen-geld voortaan betaald moet worden, geen antwoord heb gekregen. Den 4en October zullen examina worden afgelegd. De jongelui komen mij vragen, bij wien zij moeten betalen. Ik antwoord: dat weet ik nog niet zeker, ik denk bij den betaalmeester in den Haag; ik heb daarover naar den Haag om inlichting geschreven, maar geen antwoord ontvangen. Gij hebt zelf gestudeerd en kunt begrijpen tot hoeveel vroolijkheid dat aanleiding geeft.

Evenzoo acht ik het spijtig dat er niets op te vinden is geweest om het geld der studiekosten te Leiden te doen innen. Ik twijfel niet, of als men alles weet, zal men erkennen dat het een verstandige maatregel is die gelden elders dan te Leiden te laten betalen, maar voor de oningewijden, het moet erkend, heeft het een gansch anderen schijn[a]. Zoo nemen het natuurlijk de studenten op, en in den last, dien men hun er mee veroorzaakt, zien zij een daad van willekeur, die hen meer ontstemt dan men in den Haag wel weet. Ik meen mijn plicht te vervullen met U op den staat van zaken opmerkzaam te hebben gemaakt. Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn, WelEdelGestrenge Heer, Uw dienstw. dien. R. Fruin[4].

3 Deze uitdrukking uit het meergenoemde Organieke Besluit is in de H.O.-wet van 1876 door de term 'examengeld' vervangen. Vgl. FRUIN in zijn rectorale verslag, *ibidem*, p. 39 (herdrukt in *V.G.*, IX, p. 385).

a Na 'het' schreef Fruin aanvankelijk: *den schijn van een kolossale dwaasheid*.

4 Vollenhoven antwoordde op 1 oktober 1877, dat Fruin niet hem verantwoordelijk mocht stellen voor de traagheid, waarmee de minister het stuk aan de curatoren (zie hierboven, brief 48[1]) tot dusverre had behandeld. De examengelden zullen - aldus Vollenhoven - wel in Den Haag of Rotterdam bij de Rijksbetaalmeesters moeten worden voldaan; zó vaak doen studenten geen examen, dat dit een onoverkomelijke last voor hen zal zijn. - In de bundel ligt o.a. nog de volgende aantekening van Fruin: '2 October geantwoord op 1 October; alleen van belang mijn verklaring van zelf geen deel van het promotiegeld te zullen aannemen, ook als de faculteiten het ontvangen en verdeelen'.

50 J.A. Sillem aan Robert Fruin

Amsterdam, 28 Maart 1881[1]

Amice.

Ontvang mijn dank voor de toezending van uw echt-hollandsch woord over de Transvaal-quaestie[2]. Dat deze u tot schrijven genoopt heeft, reken ik zeker niet tot haar minste verdiensten. Wat uw vrienden wel weten, heeft nu ook eens het publiek kunnen zien, dat namelijk het stilzwijgen waarin Ge u hult niet uit indifferentisme voortspruit. Het doet mij ook bijzonder veel genoegen, dat uw stuk in het engelsch vertaald wordt, want ik vond het zeer noodig dat men in Engeland tegenover het perfide betoog van Sir Barth Frere een krachtiger protest onzerzijds te hooren kreeg dan Beaufort, 'door het hevigste moderatisme' aangevuurd, gemeend heeft te mogen pennen[3]. Zelf heb ik er een oogenblik aan gedacht, de bijdrage van Veth in de Gids[4], die na het lauwwaterbad van Beaufort verfrissend op mij gewerkt heeft, voor een engelsch tijdschrift te vertalen; doch die stukken waren te lang voor dit doel, en de toon waarin zij geschreven waren op vele plaatsen te bitter, om niet in Engeland kwaad bloed te zetten. Uw opstel treft juist den goeden toon, en zal zelfs als mosterd na de maaltijd, zooals Ge 't noemt, in Engeland zeker indruk maken. Maar is die maaltijd wel afgeloopen? [*Schr. ziet voor de Zuidafrikaners nog tal van gevaren, ook nu sinds kort de wapenen rusten*[5].]

1 U.B. Leiden, Ltk. 1555/69 (env. 'Transvaal-quaestie').

2 In een notitie, die zich in de in noot 1 genoemde enveloppe bevindt, legde Fruin vast, dat hij *Een Hollandsch woord over de Transvaal-quaestie* geschreven had op zaterdagmorgen 5 maart en dat het de instemming had verworven van zijn broer Jacques, die die dag bij hem op bezoek was gekomen. Het sluiten van het bestand (zie noot 5) had Fruin ertoe gebracht, zijn opstel (nog) niet te doen drukken. Toen Fruin eenmaal op aandrang van zijn broer en van het Transvaal-comité (zie *Corr.*, p. 249[5]) er in bewilligd had, dat het stuk in Engelse vertaling zou worden uitgegeven, stemde hij er ook in toe, dat zijn opstel via het *Utrechtsch Dagblad* en als overdruk (opgenomen in *V.G.*, X, p. 402-413) bij het Nederlandse publiek bekend werd gemaakt; vgl. *Corr.*, p. 248[1].

3 Voor beide, zie *Corr.*, p. 248[1].

4 P.J. VETH, Onze Transvaalsche broeders, in: *De Gids*, 1881, I, p. 336-351, 545-566 (febr.- en maart-afl.).

5 Op 6 maart 1881 was een wapenstilstand tussen de Engelsen en de Boeren gesloten, waarna onderhandelingen over vrede begonnen; deze liepen uit op de conventie van Pretoria van 3 augustus van genoemd jaar (volgens *Corr.*, p. 267[4], abusievelijk: 1884).

Ten slotte nog een kerkgenootschappelijke opmerking: van uw oprecht Calvinisme, dat u belet voor de Gids een stuk over de brieven van Koningin Maria te schrijven eer God het willen bij u heeft bewerkt[6], ben ik thans ten volle overtuigd. Op mijn luthers standpunt[7] is uw opstel voor mij het bewijs dat Gij, uit eigen vrije verkiezing, alleen dan schrijft als de steilste Calvinisten, uwe geloofsgenooten, in de verdrukking komen.

Ik ga in Augustus of September waarschijnlijk naar Amerika. Gaat Ge mee?

Na vriendschappelijke groeten steeds t.t.J.A. Sillem.

51 Robert Fruin aan A. Schimmelpenninck van der Oye

Leiden, 27 November 1882[1]

Hoogwelgeboren Heer.

Ik stem gaarne met U in in den lof van den heer Noordziek en ben met U van oordeel dat een doctoraat honoris causa, bij voorkeur in de rechtsgeleerdheid, een niet ongepaste erkenning van zijn verdiensten wezen zou. Maar ik twijfel zeer of de meerderheid van den Akademischen Senaat van Leiden dat gevoelen zou deelen. Zeer invloedrijke leden wenschen die eer uitsluitend aan mannen van buitengewone geleerdheid - zooals de heer Noordziek niet bezit - te verleenen. Ik heb dit eenige jaren geleden tot mijn spijt ervaren, toen ik wijlen Hooft van Iddekinge voor gelijke vereering aanbeval. Naar mijne meening had hij daar gegronde aanspraak op. Toch heb ik na langdurige discussie mijn voorstel terug genomen om mijn candidaat niet aan een waarschijnlijk échec bloot te stellen. Na deze ondervinding geloof ik niet dat voor den heer Noordziek kans bestaat om, van Leiden althans, den doctorstitel te verwerven. Te Utrecht schijnt men minder zware eischen te stellen. Terecht, naar het mij voorkomt, want voor die alleruitnemendsten heeft zulk een vereering

6 Vgl. de opmerking die de uitgevers der *Verspreide Geschriften* hebben gemaakt bij de publikatie van de onder Fruins papieren gevonden fragmenten van Maria, de gemalin van Prins Willem III (*V.G.*, V, p. 194[1]). Zie ook hierboven, p. 252.

7 Zie QUACK over Sillems religiositeit in *Mijn vriend* (p. 123, 124) en *Herinneringen* (p. 444).

1 A.R.A., Archief-Schimmelpenninck van der Oye, bundel B 1.

eigenlijk geen waarde[2]; voor mannen van meer bescheiden verdienste daarentegen is de onderscheiding werkelijk een hooge eer. Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn, Hoogwelgeboren Heer, Uw dienstwillige dienaar R. Fruin.

52 D. Hartevelt aan Robert Fruin

Leiden, 3 December 1883[1]

Mijn allerbeste Fruin.

Ik zal maar met no. 1 beginnen. Gister was ik in Rotterdam, vond de vrienden[2] al wel wat geresigneerd en kwam te 10 ure in Leiden terug. Kou, sne[e]uw, storm, ellende, enfin, zoodat ik den ganschen nacht koortsig was en slapeloos en mij nu slapjes gevoel, juist zooals men zijn moet om de Maartsche buien onder 't verlangen naar bed langs de ramen te zien dwarrelen. Gijsje[3] heeft allerlei attenties voor mij. [*Schr. deelt mee*, *wat hij te Rotterdam heeft afgesproken omtrent de verscheping van de boeken naar Zuid-Afrika*[4].]

53 Robert Fruin aan J. Tideman

Leiden, 18 Mei 1888[1]

WelEd. ZeerGeleerde Heer.

Indien Gij naderhand de correspondentie[2], die ik met dezen

2 Zie de brief van 18 april 1886, waarin S. Muller Fruin schrijft over het door de Utrechtse senaat aan laatstgenoemde verleende eredoctoraat in de rechtswetenschappen (*Corr.*, nr. 333).

1 U.B. Leiden, Ltk. 1555/69 (env. 'Transvaal-quaestie'). Niet ondertekend.

2 Het is niet duidelijk, over wie Hartevelt hier spreekt.

3 Bedoeld is mej. G. Neuteboom, die na Hartevelts overlijden huishoudster van Fruin werd. In het levensbericht van Hartevelt wordt gewaagd van 'de voorbeeldige zorgen van zijn Gijsje, die hem jarenlang bediend had en al zijn gewoonten kende' (MODDERMAN, p. 109).

4 Voor de schenking door de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde van een uitgebreide bibliotheek aan de Boeren van Zuid-Afrika, zie *Corr.*, p. 272[3] en 283[1]. Het werk, hieraan verbonden, kwam grotendeels neer op Hartevelt, de penningmeester der Maatschappij.

1 U.B. Leiden, Ltk. 1555/96 (env. 'Levensbericht Van den Bergh').

2 FRUIN had in het Levensbericht van L.Ph.C. van den Bergh geschreven, dat laatstgenoemde niet was toegetreden tot 'de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche Letterkunde, in 1843 door Jonckbloet en De Vries opgericht' (*Jaarboek Kon. Akademie van Wetenschappen*, 1887, p. 83). Tideman schreef naar aanleiding daarvan aan Fruin, dat dr. P.J. Vermeulen en hij de oprichters waren en dat zij W.J.A. Jonckbloet, M. de Vries en nog drie anderen, o.w. Van den Bergh, om medewerking hadden verzocht; deze had echter voor de uitnodiging bedankt. - Bij de herdruk van genoemde schets in de *Levensberichten van Letterkunde* (1888, p. 54) liet Fruin alle namen weg. Tideman interpelleerde Fruin daarover verschillende malen, waaraan deze met bovenstaande brief een einde wenste te maken.

wensch te besluiten, nog eens in Uwe herinnering terugroept, zult Gij, naar ik vertrouw, zelf erkennen, dat Gij allengs de perken, binnen welke de eigenliefde zich weren mag, te buiten zijt gegaan.

Zoodra Gij er mij opmerkzaam op gemaakt hebt, dat de Vereeniging die ik (zeer terloops) had vermeld als door Jonckbloet en De Vries gesticht, inderdaad door nog vier anderen nevens hen was opgericht, heb ik U, onder dankbetuiging beloofd de fout te zullen herstellen in de nieuwe uitgaaf. Op tweeerlei wijs kon ik deze belofte nakomen: op een eenvoudige en gepaste door geen namen van oprichters te noemen waar zij eigenlijk niet te pas kwamen, en op een omslachtige en ongepaste door alle zes de oprichters te vermelden. De keus was dus niet twijfelachtig, maar zij voldeed U niet. Gij verlangt dat ik in plaats der twee oprichters die ik had genoemd, twee andere noemen zal, waarvan Gij er een zijt. Dat gaat werkelijk niet aan, hoezeer ik verlangen zou U genoegen te geven. Ik zou dan met opzet een soortgelijke fout begaan als ik onwillekeurig en niet beter wetende begaan had[3]. Als ik ooit over de oprichting der Vereeniging schrijven mocht, zal ik U gaarne de eer geven die U toekomt; maar meer aan U toe te kennen dan U toekomt bij een gezochte gelegenheid, mag ik niet en wil ik niet. Met de meeste hoogachting Uw dienstw. dien. R.F.

54 Robert Fruin aan zijn neef Th.A. Fruin J. Az.

Leiden, 28 Februari 1894[1]

Waarde Tom.

Ik zal maar beginnen met een onaangename zaak. Ik heb mij weer aan het gedrag van Uw moeder schrikkelijk geërgerd[2]. Ik zou U dat niet vertellen, als ik niet wist dat Gij er van haar kant toch van hooren zult, en als ik er niet prijs op stelde dat Gij de zaak weet gelijk zij is.

Toen ik de laatste maal te Utrecht was, legde ik Uw moeder

3 Deze ‘fout’ is begaan door de uitgevers der *Verspreide Geschriften*, die hebben ingevoegd, dat Vermeulen en Tideman de oprichters zijn geweest (dl. IX, p. 485).

1 Familie-archief-Fruin (berustend bij mr. Th.A. Fruin Rz. te Zeist), inv.nr. 46a. Gedeeltelijk reeds gepubliceerd, zie hierna noot 10.

2 Zie voor de moeilijkheden tussen Robert Fruin en zijn schoonzuster, mevr. A.C. Fruin-Schneither: Bijlage III.

uit, wat ik met de tweede gift van 10.000 gl.[3] aan Betsy voorhad. Ik zei, wanneer Gij onverhoopt ontijdig komt te sterven neemt Gij 1250 gl. 's jaars mee in het graf[4]. Nu heeft Betsy vooreerst genoeg aan de 400 gl. die zij reeds trekt. De andere 400 gl. wensch ik dat rente op rente zal loopen tegen het oogenblik dat, hoop ik, nog ver verwijderd is maar zeker komen moet. Toen kreeg ik een antwoord dat mij verbaasde en bedroefde: 'Mij dunkt (zei Ma) dat Betsy, die toch niet sterk is, nu maar alvast van de rente moest genieten'. De bedoeling kon ik makkelijk raden: wij moesten er maar den zomer voor naar buiten gaan[5]. Er waren bij dat gesprek, dat sotto voce gevoerd werd, getuigen en ik eindigde het dus met een kort maar stellig dementi.

Bij dezelfde gelegenheid had ik gezegd en herhaald dat, nu de kamer van R[obert] leeg stond, ik het betreurde dat Jacques buiten 's huis was gegaan; dat dit geld nuttiger te besteden zou zijn geweest[6].

Wat gebeurt nu? Jacques raakt toevallig van de huur ontslagen. Er moet weer gekozen worden of hij nieuwe kamers zal zoeken dan in huis terugkomen. Wel voorziende dat ik daarover van een ander gevoelen zal zijn als zij, verzwijgt Ma in haar brief of misschien meerdere brieven die zij mij schrijft, dat geval, en spreekt er eerst van nadat zij Jacques weer heeft laten huren. Dat zou - vooral na hetgeen reeds vroeger gebeurd is en nadat Ma ondervonden had hoezeer mij zulk een stellen voor een fait accompli ergert - onbetamelijk zijn geweest. Maar er komt nog bij dat ik het ben die de huur betaal. Over mijn geld te beschikken voor een uitgaaf die zij wist dat ik niet goedkeurde, dat is een handelwijze die ik niet wil qualificeeren.

Er komt bij dat ik de vaste overtuiging heb, die door al wat ik

3 Fruin had op 14 november 1893 tijdens een diner t.g.v. zijn zeventigste verjaardag aan al zijn neven en nichten een bedrag van *f* 10.000 geschonken. Zie Bijlage III, noot 7.

4 Haar pensioen als hoogleraarsweduwe.

5 Vgl. hierna, brief 58[4].

6 Robert Fruin heeft ruim bijgedragen in de studiekosten van de drie zoons van Jacques Fruin: Robert, Tom (de geadresseerde) en Jacques, over wie hij sedert het overlijden van hun vader (1884) toeziend voogd was. - De afhankelijke positie, waarin mevr. Fruin-Schneither met haar kinderen t.o.v. haar zwager verkeerde, blijkt ook uit het feit dat het auteursgeld, dat Nijhoff haar jaarlijks over de verkochte exemplaren van de bekende *Wetboeken*-uitgave van haar man had uit te keren, aan Robert Fruin werd afgedragen (deze aan zijn neef Tom Fruin in het ongepubliceerde gedeelte van brief 354 der *Corr.*).

hoor[7] versterkt wordt, dat Jacques een repetitor zal moeten hebben om klaar te komen voor zijn examen, en dat het werken met R[obert] te hooi en te gras meer kwaad dan goed doet omdat het Jacques een aanleiding geeft om intusschen vacantie te nemen. Had Ma mij dus gezegd: we moeten weer bepalen of Jacques op kamers zal blijven leven, dan zou ik haar geproponeerd hebben hem weer bij zich te nemen en het vrijkomende geld voor repeteeren te besteden, bij voorkeur met R[obert] tegen betaling, maar bleef die in gebreke, bij een ander.

Uit een en ander is weer een onaangename briefwisseling voortgekomen. Eerst heeft Ma mijn aanmerking maar stilzwijgend opzij geschoven en het beantwoorden aan Betsy overgelaten. Toen ik deze echter schreef, dat ik niet met haar maar met Ma de zaak behandelen wilde, heeft Ma, met een leuk zeggen: ‘van achteren spijt het mij dat ik u niet eerst geraadpleegd heb’ er zich van af trachten te maken. Maar daarop heb ik haar onbewimpeld de waarheid gezegd.

Zie daar den gang en den staat van zaken. Dat Jacques iemand noodig heeft, die hem aan het werk houdt en gaandeweg leert werken is voor mij niet twijfelachtig. Dezer dagen kreeg ik een brief van hem, als van een lief kind, maar die van zijn studie al bitter weinig verwachting gaf. Nu is weer het plan dat hij dezen zomer mee naar buiten gaat. Het buiten 's huis slapen, om zelfstandigheid te leeren[8], komt daarbij niet te pas. En wat zal er daarentegen in een klein optrekje van het voorbereiden voor het examen komen?

Onlangs heeft Ma, toen er over R[obert] gesproken werd, tegen mij beweerd, dat eigenlijk de opvoeding niet afdoet, dat het alles afhangt van den ingeboren aard. Ik vatte zeer goed hoe haar eigenliefde aan die stelling kwam. Het komt mij voor dat zij ze ook op Jacques in toepassing brengt.

Een en ander, ik kan het niet ontkennen, heeft mij weer danig ontstemd. Ik heb een antwoord op zijn brief aan Jacques geschreven. Vraag hem, als Ge te Utrecht zijt, dien brief eens af en bespreek Gij dan den inhoud nog eens met hem. Ook heb ik

7 Vermoedelijk gaat het hier om inlichtingen van de hoogleraar in de juridische faculteit van Utrecht, H.J. Hamaker. Later in het jaar heeft deze Fruin er nog eens op gewezen, dat diens neef Jacques z.i. alleen met hulp van een repetitor klaar zou kunnen komen (ongepubliceerd gedeelte van *Corr.*, nr. 460).

8 Het argument van Jacques' moeder, waarom zij haar zoon tijdens zijn studiejaren op kamers wilde laten wonen.

aan R[obert] geschreven, kort en alleen om hem te zeggen dat ik dikwerf aan hem en aan zijn toekomst denk, dat ik dat steeds met welwillendheid doe, en, al wil ik hem niet voorthelpen op den weg dien hij gaat, steeds bereid ben om te helpen als hij zelf inziet op een dwaalweg te zijn. Alleen dus om hem niet van mij te doen vervreemden[9].

9 De ongelukkige gang van zaken met de neef-naamgenoot van Robert Fruin is hierboven, in de Inleiding, aangeduid. De wijze waarop Fruin in de brieven aan zijn neef Tom over diens broer schrijft, en de beslissing die hij uiteindelijk in deze neemt, laten een niet onbelangrijke kant van Fruins karakter zien. Om die reden lijkt het mij nuttig - de lezer verwijzend naar de passages betr. neef Robert in *Corr.*, nr. 422, en die in de hierachter afgedrukte brief 58 - enkele passages te geven uit niet in de *Corr*. gepubliceerde gedeelten van enige brieven, die Fruin in 1893 en 1894 aan zijn neef Tom schreef:
'Gij schrijft volstrekt niet over R[obert]. Ik dacht dat ik van Uw moeder en van U al eens iets gehoord zou hebben naar aanleiding van hetgeen ik met Ulieden onlangs besprak. Voor het oogenblik schijnt het goed te gaan. Maar op een brief, dien ik hem heb geschreven, heb ik ook volstrekt geen antwoord ontvangen. Wat zal ik van dat alles zeggen. Niet meer dan dat ik het liever anders had. Tot mijn groote spijt heb ik na rijp beraad aan R[obert] mijn bijdrage voor het vervolg ontzegd. Ik ga ook om met gedachten over verandering in mijn testament. Als ik het daarover met mij zelf eens ben wil ik ook daarover met u beraadslagen. Ik ben niet vreemd aan het denkbeeld - och, ik zal nog maar niet zeggen welk denkbeeld. Ik zou het zoo akelig vinden als het daartoe komen moest' (bij *Corr.*, nr. 410).
'Robert denkt er nog eens uit te gaan. Dat is niet te ontraden en toch! Het zijn weer dezelfde soort van menschen, waarmee hij zijn laatste uitspatting begaan heeft. Ma zegt altijd dat het geschikte jongelui zijn. Zij moet het weten' (bij *Corr.*, nr. 412).
'Ik heb nu heden ochtend het gezegelde papier beschreven. De door U gestelde clausule heb ik in den tekst opgenomen en buitendien er eenige wijzigingen in aangebracht. Op een der eerste dagen van '94 ga ik het bij den Notaris deponeeren' (bij *Corr.*, nr. 427).
'De berichten van R[obert] zijn zooals wij ze moesten verwachten: hij verloopt zich hoe langer hoe meer. Wat zal het einde zijn, en wanneer zal dat komen? Zie toch, Gij, te R[otterdam], uit zooveel Gij kunt naar iets voor hem buiten Holland, liefst in de Oost. Want op heentrekken moet het in elk geval uitloopen' (bij *Corr.*, nr. 429).
'Is het zoo zeker wat Gij van R[obert] schrijft, dat het al slechter en slechter gaat? Ik weet het ook wel. Maar hij schijnt toch zijn lessen waar te nemen en Jacques vertelde mij dat hij er toch ook nieuwe bij krijgt. Zijn wegblijven van tafel waar hij zich natuurlijk hoe langer hoe gegeneerder gevoelt, bewijst nog niet dat hij het in het algemeen bij toeneming slecht maakt. Van schandaal blijkt toch immers niet. Schulden natuurlijk zal hij hoe langer hoe meer krijgen, maar men kan het met zooveel gereed geld als hij toch wel verdienen zal, op die wijs lang uithouden. Een gesprek met hem te zoeken kan ik U niet aanraden. Houd U steeds verdacht op het geval dat hij U komt aanspreken. Ik heb bij het overzenden van geld voor Jacques de kwestie van zijn buiten 's huis wonen, terwijl een geschikte kamer voor hem leeg staat, nog eens met Ma besproken, doch nog geen antwoord ontvangen' (bij *Corr.*, nr. 435).

En daarmee genoeg van familiezaken. U stel ik mij voor als druk in de zaken, want van Ma hoorde ik laatst dat de heer Knottenbelt nog steeds ongesteld is. Die groote drukte is mij maar half naar den zin. Vooreerst omdat te veel van wat ook schaadt, doch ook omdat ik begrijp dat bij zoo veel werk en zoo velerlei quaesties de noodzakelijke studie wel eens onmogelijk moet worden. Gaarne zal ik dus vernemen dat de patroon weer zijn aandeel op zich kan nemen.[10]

Het papier is vol, en ik heb ook eigenlijk niets meer te zeggen. Na vriendelijke groeten Uw liefh. oom R.

55 Robert Fruin aan J. Röell

Leiden, 3 April 1894[1]

Hooggeachte Heer.

Wat spijt het mij dat ik Uw bezoek weer heb gemist. Ik was er op uit om voor de kiesvergadering van heden avond nog een en

10 Hierna komt wat staat afgedrukt in *Corr.*, nr. 430; op de eerste alinea aldaar volgt in het manuscript: 'Dat Ma en de meisjes dien man hebben uitgekozen om over R[obert] met U te spreken, vind ik geen gelukkige keus'.

1 A.R.A., Archief-Röell, inv.nr. 29. - Aan deze brief is enige correspondentie tussen Röell en Fruin met het oog op de 10 april te houden verkiezingen, voorafgegaan. In een brief van 28 maart had Fruin bij Röell het uitvaardigen van een manifest door de anti-Takkiaanse liberale Kamerleden bepleit. Röell antwoordde de dag daarop, dat dit reeds door hen overwogen was, maar dat het was afgestuit op de bedenkingen van enkelen; want wanneer het manifest niet door allen was ondertekend, zou het meer kwaad dan goed doen. Röell deelde verder mee, dat het voor het organiseren van de door Fruin geopperde nationale meeting te laat was; hij had overigens gemerkt, dat Fruins artikel in de *N.R.C.* van 25 maart ('Wat thans te doen?', herdrukt in *V.G.*, X, p. 376-380) allerwege de aandacht trok.
Op 30 maart gaf Fruin Röell in overweging, de leiders der R.K. partij en de redactie der in die kringen gezaghebbende *Zuid-Hollander* te bewegen tot het doen van de uitspraak, dat zij de Leidse katholieken zouden adviseren op mr. Bool te stemmen, althans wanneer de liberale kiesvereniging deze anti-Takkiaan candidaat zou stellen. Op 1 april antwoordde Röell, dat hij zekerheid omtrent een dergelijk advies verkregen had; verder verschafte hij Fruin inlichtingen omtrent de afloop van de vergadering van verschillende kiesverenigingen. In de brief, die hij in de morgen van 3 april te Leiden schreef na Fruin niet thuis te hebben getroffen, meldde Röell o.a., dat de Utrechtse liberalen De Beaufort en hemzelf candidaat hadden gesteld (vgl. *Corr.*, p. 431[1], 439[2]).
De hierboven genoemde brieven van Röell in U.B. Leiden, B.P.L. 1827; van die van Fruin aan Röell zijn slechts de hier afgedrukte brieven 55-57 bewaard gebleven.

ander voor te bereiden. Van den afloop is nog niets te zeggen. Van der Kaay, die ook candidaat is gesteld, komt zelf Bool aanbevelen[2]. Maar gesteld zelfs dat wij de candidatuur van den laatsten er door halen, als ons dan de Katholieken niet helpen, valt hij toch als het op stemmen aankomt. Wel moogt U zeggen dat de onverstandigheid der kiesvereenigingen en haar besturen de zaken in de war brengt. Ook hier worden de dwaaste plannen opgevat. Zoo veel is althans verkregen dat, indien de kiesvereeniging Drucker[3] proclameert, Bool door een goed getal liberalen bij advertentie zal worden aanbevolen. Maar er is heel wat aan vast om de onverschilligheid en de besluiteloosheid van den grooten hoop te overwinnen. Aan onze zijde althans is de apathie treurig om bij te wonen.

Met groot genoegen zag ik heden ochtend den uitslag van het Utrechtsche tournooi[4]. Maar ook daar zal het zonder medewerking der Katholieken moeilijk vlotten.

De hoofden der partij zijn zoo kloek, het manifest der aftredende leden[4] is zoo bondig, maar het schijnt dat de menigte al even wankelmoedig is als bij de protestantsche liberalen.

En toch houd ik nog moed. Mijn dunkt het blijkt dat Kuyper zijn invloed overschat heeft. Op vele plaatsen stellen de antirevolutionaire kiesvereenigingen toch de mannen die hij in den ban heeft gedaan. Als de Tien Mannen[5] er door kwamen, de vijfentwintig Katholieken zijn tamelijk zeker: dat zou 35 zijn + 15 (?) liberalen van de droite. Dan was Tak ingerekend. Als er maar samenwerking van de rechterzijden bestond, zou de kans nog zoo slecht niet staan. Misschien dat bij de herstemmingen nog wel wat te recht komt. Althans we willen het hopen en doen intusschen wat wij vermogen. Ik hoop U morgen den afloop der vergadering van heden te melden. Met de meeste hoogachting Uw dienstw. dien. R. Fruin.

2 Vgl. de brief van Van der Kaay in *Corr.*, nr. 431.
3 Voor de sociaal-vooruitstrevende denkbeelden, die prof. Drucker sinds 1891 in de Leidse gemeenteraad liet horen, zie het artikel van DUYVERMAN.
4 Zie noot 1.
4 Zie noot 1.
5 Bedoeld zijn de tien antirevolutionaire Kamerleden, o.w. De Savornin Lohman, die zich in een manifest, dat in *De Standaard* van 28 maart 1894 werd gepubliceerd tegen de kieswet van Tak hadden uitgesproken (zie *Corr.*, p. 430[2]).

[P.S.] Ik zou in der haast verzuimen te betuigen, hetgeen ik toch zeer gevoel, hoe ik het waardeer dat U U tot liefde van ons, Leidenaars, zoo veel moeite, nu weer van een reis herwaarts, wilt getroosten. Meminisse juvabit, als het einde het werk nog eens mag bekroonen.

56 Robert Fruin aan J. Röell

Leiden, 4 April 1894[1]

Hooggeachte Heer.

Tot mijn genoegen kan ik op mijn schrijven van gisteren een gunstig postscriptum laten volgen. Bool is gisteren met 93 tegen 55 (op Drucker uitgebrachte) stemmen tot candidaat onzer vereeniging gesteld[2]. De hoofden der Druckerianen zijn ook geen personae gratae hier ter stede. Alleen prof. Fockema Andreae is gezien en gewild.

Ook begin ik op onze Katholieken iets vaster te rekenen. De Zuid-Hollander heeft zich tegen Drucker verklaard[3] (zoodat die gemeend heeft er tegen op te moeten komen) en bij die gelegenheid met een zijn afkeer betuigd van Tak en van de Liberale Unie. Bij overstemming zal hij dus in alle geval niet tegen ons kunnen werken. De waarschijnlijke candidaat der Antirevolutionairen, zekere Pira[4], is niet ernstiger dan zijn naam luidt. Zij die beter dan ik met de stad bekend zijn, hebben allen moed. Nogmaals dank voor Uw vriendelijke bemoeiingen. Kan ik weerkerig iets doen, ik blijf bereid. Met de meeste hoogachting Uw dienstw. dien. R. Fruin.

57 Robert Fruin aan J. Röell

Leiden, 28 April 1894[1]

Hooggeachte Heer.

Welk een schitterende overwinning! De voorspelling der optimisten, waarvan U zoo goed was mij op den dag der verkiezingen te schrijven, werd nog overtroffen[2]. Om een banale phrase te

1 A.R.A., Archief-Röell, inv.nr. 29.

2 De fractie uit de 'Vrijzinnige Kiesvereeniging', die niet op Bool wenste te stemmen, schreef meteen een nieuwe vergadering uit; daar werd besloten, ondanks het meerderheidsbesluit der kiesvereniging, met Drucker als candidaat aan de verkiezing mee te doen. Drucker dolf evenwel met duidelijke cijfers het onderspit (zie *Corr.*, p. 434[2]).

3 Zie hierboven, brief 55[1].

4 Niet Pira, maar Seret werd candidaat gesteld.

1 A.R.A., Archief-Röell, inv.nr. 29.

2 Röell had in een brief van 23 april (U.B. Leiden, B.P.L. 1827; door Fruin ontvangen op de dag der herstemmingen, 24 april) geschreven, dat de optimisten het niet voor onmogelijk hielden, dat de vier anti-Takkiaanse candidaten te Amsterdam de meerderheid zouden behalen. Inderdaad gebeurde dit (zie *Corr.*, p. 434[1], waar de datum der herstemmingen onjuist is opgegeven).

gebruiken: de afloop laat niets te wenschen over. U in de eerste plaats maak ik daarover mijn compliment, want ik weet welk een groot aandeel eraan Uw beleidvol optreden gehad heeft.

Het heilrijkste gevolg dat ik mij van de behaalde overwinning voorstel, is dat wij ons onze macht bewust zijn geworden. Jaren lang heb ik het moedeloos zeggen van velen mijner vrienden tegengesproken, dat er toch niets aan te doen was, dat de stroom ons te sterk was. Thans hebben wij ondervonden dat wij heel wat vermogen zoo wij maar vastberaden willen. Van haar kant zal ook de tegenpartij wel iets van haar overmoed afdoen. Zij heeft een les gekregen om te heugen. Moge de regeering nu maar in vaste krachtige handen overgaan[3]. U persoonlijk gunde ik gaarne een tijd van ontspanning, maar ik denk niet dat hij U beschoren zal zijn.

De op meer dan ééne plaats gekozenen zullen toch immers voor Amsterdam opteeren. Het daar behaalde succes moet mijns inziens om geen prijs in de waagschaal worden gesteld. Op de dan openvallende plaatsen zag ik gaarne een paar oud-leden van de niet-liberale rechterzijde, Huber bijv. en Reekers, candidaat gesteld. Aan de bondgenooten, die niet schâloos uit den strijd zijn gekomen, zijn de liberalen wel eenige genoegdoening verschuldigd. Bovendien is voor het tot stand brengen van een deugdelijke kieswet ongestoorde eendracht van alle rechterzijden een onmisbaar vereischte. Maar ik wil U met mijn tinnengieterij niet langer bezig houden. Met de meeste hoogachting heb ik de eer te blijven Uw dienstw. dien. R. Fruin.

58 Robert Fruin aan zijn neef Th.A. Fruin J. Az.

Ruurloo, 31 Juli 1894[1]

Waarde Tom.

Dank voor Uw brief, die mij zeer welkom was. Ik verlangde naar bericht van U. Uw tegenwoordige stemming kan ik mij best begrijpen, het gaat mij al evenzoo. De angst is bedaard voor telkens wat nieuws aangaande R[obert], maar een onvoldaanheid

3 Enkele dagen later verzocht de Regentes Röell een kabinet te vormen; reeds op 9 mei trad het nieuwe ministerie op.

1 Familie-archief-Fruin (berustend bij mr. Th.A. Fruin Rz. te Zeist), inv.nr. 46a. Gedeeltelijk reeds gepubliceerd, zie noot 3.

met zijn ballingschap[2] kwelt mij voortdurend. Ik tracht mij die zooveel mogelijk uit het hoofd te zetten[3].

Ik kan U geen ongelijk geven dat Gij Uw aanstaande vacantie voor een bezoek aan Antwerpen bestemt, waarbij goed weer geen dringend vereischte is, liever dan een reisje of buitenverblijf, dat door Margriet in het water kan vallen. Op dit oogenblik valt de regen weer in stroomen. De mooie dagen zijn uitzonderingen op een overigens zeer constanten regel. Te Bussum treffen zij het ook al heel slecht[4]. Ik neem mijn thuisreis over Bussum om er over ernstige zaken met Betsy en met Ma te spreken, naar aanleiding van gewisselde brieven. Ik denk echter nog tot geen eindbesluit te zullen komen. Ik wensch dit te nemen in een latere samenkomst, waaraan Gij en Moll, hoop ik, deel zult nemen[5].

Intusschen wil ik U reeds zeggen, dat ik Uw voornemen om als vertegenwoordiger van R[obert] bij zijn schuldeischers op te treden niet kan goedkeuren. Toen het gevaar naderde dat ons thans overvallen is, heb ik ten stelligste ontraden ons met het betalen van zijn schulden in te laten en dat hebt Gij allen toen onvoorwaardelijk toegestemd, en tot meerdere zekerheid de effecten der familie aan mij in bewaring gegeven. Nu treedt Gij als zijn zaakgelastigde op, betaalt uit zijn naam, sommige groote schulden geheel, andere bij eerste paiement. Zoo zal gebeuren wat ik voorspeld en Gij allen voorzien hebt: eerst gaat R[obert]'s matrimonium den weg van zijn patrimonium op, en verliest Uw moeder al vast de rente van dit deel van haar kapitaal. Vervolgens zal al de rest denzelfden weg opgaan. Ik behoef U dat niet te betoogen, want Gij erkent zelf van mijn gevoelen te zijn dat de hoop op beterschap ten aanzien van R[obert] zoo goed als nul is.

En onderwijl hebt Gijlieden, onder voorgeven dat mijn financiën minder gunstig[6] en de Uwe gunstiger staan dan voorheen, mij bedankt voor de 400 gl., die ik boven de rente van het hem door mij geschonken kapitaal aan Jacques' studie ten koste leg.

2 Zie brief 54[9]. Neef Robert was aangenomen als employé bij de Oost-Afrikaansche Compagnie en was nu op weg naar zijn bestemming: Lourenzo Marquez aan de Delagoa-baai.

3 Hierop volgt wat staat afgedrukt in *Corr.*, nr. 455.

4 Mevr. Fruin-Schneither bracht daar met haar dochters en haar zoon Jacques de zomer door; eerst in oktober keerde de familie naar Utrecht terug (*Corr.*, nr. 460, ongepubliceerd gedeelte).

5 Vgl. Bijlage III, p. 370 e.v.

6 Op 1 juni 1894 had Fruin, 70 jaar geworden, het hoogleraarsambt neergelegd.

Mij dunkt, indien Uw motief meer dan voorgewend was geweest, zoudt Gij nu, nu de ervaring zoo duidelijk spreekt, op Uw eigendunkelijk besluit, waarover ik mijn misnoegen zoo duidelijk getoond heb, al terug zijn gekomen en mij verzocht hebben voor Jacques, die nu natuurlijk niet buiten zijns moeders zin mag blijven wonen, met 1 Augustus het gewone bij te dragen. Maar neen, dat doet Gij niet. *Gij* moet het weten, evenals *ik* weten moet, hoe mij in het vervolg dienovereenkomstig te gedragen. Ik voeg hier slechts bij dat ik den 14en November mijn gaven[7] niet heb uitgedeeld in het vooruitzicht op zulk een gebruik ervan. Aan U de overweging of Gij er U op deze wijs van moogt bedienen.

In alle geval, mijn gemoedsrust vordert dat wij tot een definitieve schikking komen. Ik zal in dien geest werkzaam zijn. Geloof mij steeds Uw liefh. oom R.

59 G.L. van der Hoeven aan Robert Fruin

Rotterdam, 22 September 1895[1]

Waarde Oom.

Vriendelijk bedankt voor de toezending Uwer brochure[2], die ik met veel genoegen en instemming gelezen heb en nu aan enkele mijner kennissen ga uitleenen. Mijn bezwaar tegen zoo groote uitbreiding van kiezers was altijd de vrees dat de rumoerige sociaaldemocraten er allen van zouden gebruik maken, maar de vele lauwen der andere partijen niet, zooals gewoonlijk, zoodat de eerste een onevenredig groot aandeel in het Staatsbestuur zouden krijgen. Als hetgeen U daarin aanprijst in de wet opgenomen wordt, vervalt mijn bezwaar, zoodat U mijn ingenomenheid er meê wel zult begrijpen. Met satisfactie lazen wij dat wij U onlangs niet te veel vermoeid hebben[3]. Vriendelijk gegroet, ook van Tonia, Gijs.

7 Zie brief 54[3]. Vgl. de toon van grote opluchting in de brief, die Fruin aan zijn neef schrijft als zij weer met elkaar in het reine gekomen zijn: *Corr.*, nr. 458.

1 U.B. Leiden, Ltk. 1555/129 (env. 'Zgn. kiesdwang'). Briefkaart.

2 *Over den zoogenaamden kiesdwang* ('s-Grav., 1895; 23 p.), herdrukt in *V.G.*, X, p. 385-401. De strekking ervan wordt in *Corr.*, p. 460[2], geheel verkeerd weergegeven; Fruin bepleit juist het opnemen in het door Van Houten ingediende ontwerp-kieswet van de opkomstplicht, zoals die in de Belgische kieswet - met de z.i. niet zeer gelukkige term 'vote obligatoire' - is neergelegd.

3 Fruin bezocht zijn neef en nicht Van der Hoeven-Goddard regelmatig, en op gezette tijden werd een tegenbezoek gebracht. Hun zoon, de heer J. van der Hoeven te 's-Gravenhage, deelde mij mee, dat hij dan gaarne zijn ouders naar Leiden vergezelde, verzekerd als hij was van een vriendelijk onthaal door zijn oom en diens huishoudster. Eén van de meest verrassende aspecten van de bezoeken van en aan Robert Fruin had de heer Van der Hoeven steeds gevonden het behagen, dat deze erin schepte om met zijn neef Gijs over handel en financiële zaken te praten; hem was bijgebleven, dat Fruin eens met nadruk gesproken had over de gevaren van het speculeren op te grote schaal.
In het ouderlijke huis van mijn zegsman werd oom Robert gehouden voor een zeer sympathieke en eenvoudige man. Hij leefde sober, maar hielp onbekrompen waar hij vermoeden kon dat dat nodig was. Zo huurde hij eens voor het gezin Van der Hoeven, waarvan een kind een operatie had moeten ondergaan, een huis in Bussum; van een uitstapje naar Katwijk terugkerend, liet hij een moegeworden vrouwtje, dat geen geld had om met de tram te reizen, onderweg in zijn victoriaatje stappen, om haar in Leiden af te zetten. Het feit, dat hij, commandeur in de orde van de Ned. Leeuw, uit eenvoud het teken daarvan niet droeg,

bezorgde hem - aldus de heer Van der Hoeven - tijdens een audiëntie op het paleis een vermaning van de Regentes.

60 A.F. de Savornin Lohman aan Robert Fruin

Amsterdam, 23 September 1895[1]

Hooggeleerde Heer!

Vriendelijk dank voor de toezending van uwe brochure, waarmee ik het wat het beginsel aangaat geheel eens ben[2]. Alleen bestaat bij mij het dubium, of het wenschelijk is reeds nu het groote aantal nieuwe kiezers te dwingen. Zou niet een van de natuurlijke 'correctieven' - bij hoe groote uitbreiding - zijn, dat zeer velen, die zich toch enkel door de zeer kleine, gemeenlijk misleide en misleidende blaadjes kunnen laten inlichten, maar thuis blijven? Hoogachtend Uw dv. A.F. de Savornin Lohman.

61 Robert Fruin aan A.F. de Savornin Lohman

Leiden, 29 September 1895[1]

Hoogedelgestrenge Heer.

Uw briefkaart was mij zeer aangenaam. Dat we het in beginsel eens zijn is mij, voor mij persoonlijk, genoeg. Over de opportuniteit der toepassing onderwerp ik mijn gevoelen gaarne aan het oordeel van U en anderen, die met de tijdsomstandigheden meer van nabij bekend zijn.

Maar is het toch niet een consideratie van gewicht, dat, nu het kiezerschap haast algemeen staat te worden, de menigte niet gelaten dient te worden in de meening, dat zij een recht krijgen,

1 U.B. Leiden, Ltk. 1555/129 (env. 'Zgn. kiesdwang'). Briefkaart.

2 Zie brief 59[2]. - Voor Lohmans houding inzake de opkomstplicht, zie brief 63[8].

1 A.R.A., Archief-De Savornin Lohman, inv. nr. 678.

hun tot nog toe onthouden, om daarvan in het voordeel van hun stand gebruik te maken? En zal wel geschieden hetgeen U met het uitstellen der hervorming bedoelt: zullen bij de eerste algemeene verkiezingen waarlijk zij wegblijven die het wenschelijk is dat niet mee stemmen, de misleiden der kleine blaadjes? Zullen niet integendeel juist die opkomen, en de lijdzamen slechts thuis blijven?

Nog een andere bedenking. Is het ook hier niet: nunc aut nunquam? Nu bestaat nog de mogelijkheid om 'het correctief" aangenomen te krijgen. Maar in een Kamer, na de nieuwe wet gekozen, zal de mogelijkheid dan nog bestaan? De wijs, waarop de Standaard het voorstel op zij' tracht te schuiven, omdat het het brandmerk der revolutie zou dragen[2], en zonder verder onderzoek, en waarop het Centrum[3] onbepaald uitstel bepleit, versterkt mij in het gevoelen dat wij thans op het beslissend oogenblik staan, en als we het verzuimen, later achter het net zullen visschen. Ik zie het aanstaand debat met groote belangstelling tegemoet. Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn Uw dienstw. dien. R. Fruin.

62 A. Kuyper aan Robert Fruin

Amsterdam, 11 October 1895[1]

HoogGeleerde Heer,

Vergun mij U vriendelijk dank te zeggen voor de welwillende toezending van Uw jongste vlugschrift - een toezending, die ik te meer op prijs stel, omdat al licht mijn afwijkende opinie U bekend kon zijn. Juist dezer dagen veroorloofde ik mij enkele opmerkingen op uw gedachtengang. Van de nummers van mijn blad waarin die opmerkingen voorkomen, zal ik mij veroorloven U een exemplaar toe te zenden[2]. Mag ik opmerken, dat ik Uw

2 In de driestar 'Stemdwang' (*De Standaard* van 25 september 1895) besprak Kuyper de brochure van Fruin. Hij hield zijn lezers (echter zonder recht, vgl. *V.G.*, X, p. 389) voor, dat uit het betoog van de oudliberale voorman bleek, dat stemdwang een product was van de Franse Revolutie. Kuyper concludeerde daarom, dat opkomstplicht slechts te verdedigen was door wie de revolutionaire beginselen was toegedaan.

3 Deze reactie van *Het Centrum* op Fruins brochure werd door Kuyper met waardering besproken in de driestar 'Functie' (*De Standaard* van 28 september 1895).

1 U.B. Leiden, Ltk. 1555/129 (env. 'Zgn. kiesdwang').

2 Kuyper schreef drie artikelen: 'Het correctief" (I en II) en 'Het correctief practicaal getoetst', die gepubliceerd werden in *De Standaard* van 11, 14 en 16 oktober 1895. De strekking was, dat Fruin zich aansloot bij de praktijk van de Franse Revolutie en bij de denkbeelden der volkssouvereiniteit, zoals die bijv. in de Belgische grondwet - die stemdwang kende - waren neergelegd.

exemplaar eerst heden ontving, en U daardoor niet eer kon bedanken. Met gevoelens van bijzondere hoogachting Uw steeds dankbare oud-leerling[3] Kuyper.

63 Robert Fruin aan A.F. de Savornin Lohman

Leiden, 28 October 1895[1]

Hoogedelgestrenge Heer.

Ik heb mij vanochtend het genoegen gegeven de door U genoemde boeken[2], die ik zelf niet bezit, op de Bibliotheek, waar zij voorhanden zijn, te vergelijken, en de negatieve uitkomst, waartoe ik ben geraakt, wil ik U nu maar dadelijk mededeelen. Het boek van Schäffner verdient, althans over dit onderwerp, niet het minste vertrouwen. Hij volgt doorgaans Rathery, Histoire des Etats-Généraux de France, en schrijft diens citaten na, maar alles zoo onverstandig en slordig, dat hij nu en dan iets geheel anders vertelt dan zijn zegsman leert. Er is bij Rathery geen spoor van burgers, die men dwingen moest om gedeputeerden te kiezen. [*Verdere verschillen*.] Wij moeten dus Schäffner ter zijde schuiven en houden ons aan Rathery, maar die zwijgt over den stemdwang.

Dat verhindert echter niet dat in de Middeneeuwen de opkomst tot het waarnemen van een functie van staatswege gegeven, verplichtend werd gesteld en het wegblijven werd gestraft, doorgaans met een boete. Ik heb daar in mijn brochure geen melding van gemaakt en mij bepaald tot een vergelijking van onmiddellijk voor en na de revolutie van 1795[3]. Maar nu de

3 Kuyper, die van 1849 tot 1855 het gymnasium te Leiden bezocht, heeft nagenoeg al die jaren Fruin als leraar geschiedenis gehad. SNELLER, *Kuyper en Fruin*, p. 390. Bij verschillende der jaarlijkse promoties werd aan Kuyper de eerste prijs voor het onderdeel geschiedenis uitgereikt; zie *Verslagen Gymnasium te Leiden*.

1 A.R.A., Archief-De Savornin Lohman, inv.nr. 678.

2 In een brief van 26 oktober 1895 (U.B. Leiden, Ltk. 1555/129, env. 'Zgn. kiesdwang') schreef Lohman aan Fruin, dat hij enkele passages had opgespoord, die zouden bewijzen dat stemplicht reeds in de 14e eeuw voorkwam - een afdoende weerlegging van Kuypers bewering, als zou kiesdwang dateren uit de Franse Revolutie (zie hierboven, brief 62[2]). Het ging hier om W. SCHÄFFNER, *Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs*, II (Frankfurt-Main, 1849; XIX + 671 p.), p. 296, en E.J.B. RATHERY, *Histoire des États Généraux de France* (Parijs, 1845; XI + 470 p.), p. 365.

3 *V.G.*, X, p. 389, 390.

Standaard het stelsel als revolutionnair in discrediet wil brengen[4] zal ik, in een antwoord op de gemaakte tegenwerpingen dat ik hoop uit te geven als de zaak in staat van wijzen is[5], aantoonen, dat al in de 14e eeuw te Utrecht het opkomen ter verkiezing aan *alle* bevoegden onder strafbedreiging werd voorgeschreven. Mijn bewijsplaatsen staan in het placcaatboek[6] van Van de Water, III, blz. 68 (Gildenbrief van St. Agnietenavond 1341) en ibidem, blz. 80-81 (Gildenbrief van Palmdag 1455), aangevuld door de Overdracht van 1376 (ibidem, p. 70). Uit deze laatste verordening kan blijken dat toentertijd niet slechts de representatie in de Staten maar elke openbare bediening in het algemeen als een lastpost werd geschuwd. Hetzelfde trouwens getuigt Philippus a Leidis[7].

Het verheugt mij dat de quaestie Uw belangstelling blijft trekken. Ik geloof dat zij het verdient. Dat er aan het invoeren van de nieuwigheid geen geringe bezwaren verbonden zijn, zal ik niet ontkennen; de vraag is echter wat overweegt: het voorof het nadeel. Dat dunkt mij behoort ernstig overlegd te worden voordat een beslissing wordt genomen, want gaat deze gelegenheid ongebruikt voorbij, dan zal zich niet licht een andere weer opdoen.

Hoogachtend heb ik de eer te zijn Uw dienstw. dien. R. Fruin.

[P.S.] Het artikel in de Nederlander, over den stemdwang[8], ken ik slechts uit het uittreksel in de N. Rotterd. Courant. Als U dat nommer mij kunt doen geworden, zou ik zeer gaarne het ontvangen.

4 Zie brief 62[2].

5 Tot het schrijven van een dergelijk opstel is Fruin niet gekomen.

6 J. VAN DE WATER, *Groot Placaatboek... van Utrecht*, III (Utrecht, 1729; 1124 p.).

7 Casus VII, 3.

8 In *De Nederlander* van 21 oktober 1895 publiceerde Lohman een artikel ‘Stemplicht’; het is herdrukt in: A.F. DE SAVORNIN LOHMAN, *Verzamelde Opstellen*, Staatsrecht, I ('s-Grav., 1925; 344 p.), p. 253-257. Lohman betoogt dat, al kan er zeker een rechtsgrond voor de opkomstplicht geconstrueerd worden, het opnemen ervan in de wet een kwestie van opportuniteit is. Zo kon Lohman bij de behandeling van de kieswet-Van Houten tegen het amendement-Bahlmann (dat de opkomstplicht wilde invoeren) stemmen en in 1917 het opnemen van deze plicht in de grondwet krachtig steunen; zie de zojuist genoemde bundel, p. 312, 313.

64 Robert Fruin aan zijn neef Th.A. Goddard

Leiden, 15 Februari 1896[1]

Waarde Tom.

Dank voor Uw vriendelijk schrijven. Ja, dat is een treurige week, die Gij en wij allen hebt doorgemaakt. Gelukkig dat wij thans weer geruster kunnen zijn. Sedert ik hoorde dat de milt[2] zoo was opgezet twijfel ik niet of de koorts is van den aard der malaria. Ik heb dat Rosensteyn eens met veel fiducie hooren zeggen dat die toestand van de milt een zeker bewijs van malaria is, en de patient, van wien hij sprak, de jonge Acquoy[3], is beter geworden toen hij met zijn vader van Leiden, een broeinest van die ongesteldheden, naar Hilversum was gegaan. Ik vlei mij dus dat als Jacqueline zich ook maar voor den zomer kan verplaatsen, bijv. naar die familie Van Suchtelen[4] (geloof ik) die haar gevraagd heeft, de koorts wel verdwijnen zal met de andere kwalen, die er aan vast zijn. Dat dient dan ook zoo spoedig mogelijk gedaan.

De feestelijkheden[5] zijn Zondag uitmuntend gelukt, maar van het oogenblik af dat Uw telegram kwam was bij mij het genoegen verdwenen. Gedeeltelijk door mijn eigen schuld, door niet te gelooven wat Gij seindet. Ik begreep natuurlijk dat Uw misloopen van de boot een voorwendsel was en ik vermoedde hetzelfde van het uitstellen van het consult[6]. Ik dacht dat Gij om niet te verontrusten het resultaat van het consult verzweegt en Uw verzoek dat Pa den volgenden dag zou overkomen duidde genoeg aan wat dat resultaat moest zijn. Ik sliep dien nacht heel slecht en stuurde mijn telegram naar Werkendam zoodra ik meenen kon dat Verhagen (op U kon ik niet rekenen) bij de hand zou wezen. Zijn of liever Uw antwoord, weldra door het tweede gevolgd, stelde mij al wat meer gerust en de brieven van V.d. Hoeven[7], van Pa en van U bevestigden mij in mijn betere op-

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe.
2 Van J.C. (Jacqueline) Goddard, die 19 februari 1895 gehuwd was met de heer J. van Bleyswijk Tierens Verhagen.
3 Zie hierna, brief 65[2]. Zijn gezondheid bleef zwak (VAN 'T HOFF, p. 107).
4 Welk gezin uit deze wijdvertakte familie is bedoeld, valt niet uit te maken.
5 Op zaterdag 8 februari was dr. Q.J. Goddard, zwager van Fruin en vader van de geadresseerde, tachtig jaar geworden. Hij woonde in bij zijn schoonzoon E.E. Frick (*Adresboek Rotterdam*, 1896, p. 287).
6 Th.A. Goddard verbleef kennelijk bij zijn zieke zuster te Werkendam.
7 Bedoeld is G.L. van der Hoeven.

vatting. Als nu maar niet de min aan de beurt moet komen. Blijft die gezond en het kind[8] insgelijks, dan vlei ik mij dat het ergste geleden is.

Het spijt mij ook dat wij daardoor elkander niet hebben ontmoet en gesproken. De schep Haagsche benoemingen had ik ook opgemerkt[9]. Van der Kaay had meteen nog wel een man voor Zutfen kunnen aanstellen. Zulk een benoeming zou thans voor U aannemelijk zijn geweest[10]. Uit de doodsadvertentie van den vader zag ik dat Vollenhove getrouwd schijnt te zijn[11]. Een bekende Hioolen is ook deze week in het huwelijk getreden met mijn bekende juffr. Macleod: beide zijn zonder noemenswaardige fortuin, dus een bedenkelijke stap[12].

Voor het eerst van dezen winter ben ik op mijn ouderwetsche manier verkouden en met al wat daaruit pleegt voort te vloeien aangehaald. Ik heb dat niet te Rotterdam opgedaan maar den dag te voren te Leiden onder de oratie van prof. Martin[13]. In de koude tochtige zaal blootshoofds voelde ik het mij bekruipen, maar er was niet aan te doen, ik kon niet weg.

Hoe spoedig zal het een jaar zijn dat Jacqueline trouwde, Woensdag aanst. geloof ik, ook een kouden dag[14]. Hoe weinig vreugde heeft tot nog toe dat huwelijk opgeleverd. Moge onze uitspraak een jaar later heel verschillend kunnen zijn.

En vader houdt zich voortreffelijk. Hij was op zijn feest zoo flink als men wenschen kon. Die reis heen en weer den volgenden dag was voor een 80-jarigen geen kleinigheid, maar hij heeft ze

8 Bedoeld is Otto van Bleyswijk Tierens Verhagen, de op 2 november 1895 geboren zoon van Fruins zieke nicht Jacqueline.

9 De benoeming bij K.B. van 10 februari 1896 van negen notarissen te 's-Gravenhage baarde nogal opzien. *Het Centrum* suggereerde in een artikeltje 'Negen notarissen' (overgenomen in het *Leidsch Dagblad* van 17 februari 1896), dat minister Van der Kaay het grote aantal candidaatnotarissen wilde verminderen door, totdat de wettelijke maxima bereikt zouden zijn, nieuwe notariaten te stichten.

10 Th.A. Goddard, candidaat-notaris te Zutphen, werd in 1901 tot notaris aldaar benoemd (HARTONG, p. 576).

11 P.J. van Vollenhoven was in 1895 benoemd tot notaris te Zutphen (*ibidem*). Zijn vader, mr. C. van Vollenhoven, oud-lid van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, overleed te Moordrecht op 26 januari 1896. Eerstgenoemde was gehuwd met mej. A.W. van Winten.

12 Deze mededeling heb ik niet kunnen verifiëren.

13 De diesrede van de rector-magnificus, prof. J.K.L. Martin, was getiteld Uit het jongste geologische verleden der Nederlandsche koloniën in Oost en West (in: *Jaarboek R.U. Leiden*, 1895-1896, p. 3-33).

14 Zie noot 2.

als een kleinigheid opgenomen en zonder nadeel. Hij wilde spoedig nog eens gaan, misschien dat hij het reeds gedaan heeft. Zijn appartement is ook al bijzonder geschikt, ik hoop dat hij er nog eenige voorspoedige jaren zal mogen beleven.

Ook voor U wensch ik en hoop ik dat de naaste toekomst vreugdiger moge zijn dan het laatste verleden. Wees overtuigd dat ik in Uw lief en leed zoolang ik mij zelve blijf hartelijk deelen zal. Uw liefh. oom R.

65 Robert Fruin aan A. Schimmelpenninck van der Oye

Leiden, 22 Maart 1896[1]

Hoogedelgestrenge Heer.

Het is niet zonder schroom dat ik mij ditmaal tot U wend: het is niet over een zaak van wetenschap maar over een van persoonlijken aard. Ik wensch U namelijk den heer Mr. J. Acquoy, zoon van een collega en vriend van mij en thans werkzaam aan het stadsarchief onder leiding van Mr. S. Muller, aan te bevelen als sollicitant naar de betrekking die aan de provinciale griffie vaceert[2]. Ik doe dit op zijn verzoek en met alle bescheidenheid. Misschien zijn er mededingers, die beter aanspraak hebben, en in dat geval heb ik niets te zeggen. Maar anders getuig ik gaarne van hem dat hij bij mij sedert lang bekend staat als een zeer degelijk en fatsoenlijk jongmensch, van geen schitterende talenten, maar van een goeden aanleg, dien hij door methodisch studeeren behoorlijk ontwikkeld heeft, zoodat ik geen oogenblik twijfel of hij is voor den werkkring, dien hij wenscht in te gaan, volkomen geschikt. De reden, waarom hij het archiefwezen waarbij hij thans tot tevredenheid zijner superieuren werkzaam is, wenscht te verlaten, is omdat de verdiensten en de vooruitzichten in dat vak zoo bijzonder gering zijn, hetgeen vooral in aanmerking komt, nu hij onlangs, met een juffrouw Nairac, getrouwd is[3]. Uit dien hoofde en met het oog op de toekomst zou hij aan een

1 A.R.A., Archief-Schimmelpenninck van der Oye, bundel B 1.

2 Deze enige zoon van prof. J.G.R. Acquoy kreeg de post aan de Utrechtse provinciale griffie niet; in 1899 werd hij gemeente-archivaris van Deventer.

3 Op 21 november 1895 huwde hij met mej. E.A.A. Nairac, dochter van de oud-burgemeester van Barneveld (*Ned. Patriciaat*, 1913, p. 2). Op 1 oktober 1894 had Fruin zijn neef mr. Th.A. Fruin J. Az. meegedeeld, dat de jonge Acquoy met de rijke mej. Nairac geëngageerd was. 'Voor den vader doet het mij veel plezier. De zoon zal nu denkelijk ook iets, heel kleins, krijgen' (niet gepubliceerd gedeelte van brief 460 uit de *Corr.*).

loopbaan de voorkeur geven, waarin hij, zij het ook nog zoo langzaam, zou kunnen opklimmen indien hij dit wegens trouwe plichtsbetrachting mocht schijnen te verdienen. In de hoop dat U mij de vrijheid die ik neem ten goede zal willen houden, heb ik de eer met de meeste hoogachting te zijn Uw dienstwillige dienaar R. Fruin.

66 Robert Fruin aan A. Schimmelpenninck van der Oye

Leiden, 25 Maart 1896[1]

Hoogedelgestrenge Heer.

Ik gevoel mij ten zeerste verplicht voor de welwillende en vereerende wijze waarop U mijne aanbeveling van den jongen Acquoy heeft willen opnemen en ik betuig U daarvoor mijn oprechten dank. Meer mocht ik niet wenschen en heb ik ook niet bedoeld. Het spreekt van zelf dat consideratiën van algemeen belang den doorslag bij de benoeming geven en dat de keus zich op den meest geschikten vestigt. Voor mijn protegé is het toch van belang dat hij ten gevolge van deze sollicitatie bij U bekend is geworden. Dat kan hem misschien in het vervolg te stade komen. Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn Uw dienstw. dien. R. Fruin.

67 Robert Fruin aan W.G.C. Byvanck

Leiden, 3 April 1896[1]

Hooggeachte Heer.

Toen ik gisteren de Gids in handen kreeg was ik juist bezig met het lezen van Meinsma's boek, en uit dien hoofde waren mij Uw opmerkingen naar aanleiding daarvan dubbel aantrekkelijk[2]. Het kon wel niet anders of onze bevindingen kwamen vrijwel overeen. Beiden waardeeren wij den lust en het aansporen en den ijver van den jeugdigen schrijver en sympathiseeren met de naive ingenomenheid, waarmee hij ons zijn vondsten en zijn

1 A.R.A., Archief-Schimmelpenninck van der Oye, bundel B 1.

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.

2 K.O. MEINSMA, *Spinoza en zijn kring. Historisch-kritische studiën over Hollandsche vrijgeesten* ('s-Grav., 1896; XXIV + 457 p.) werd in een aantekening S p i n o z a i n U t r e c h t door W.G.C. BYVANCK besproken (*De Gids*, 1896, II, p. 182-193). - Voor een goed begrip van deze brief en de nrs. 68 en 69, zie Byvancks opstel, waarin de beide Stouppe's (de schrijver van *La religion des Hollandois* èn de gouverneur van Utrecht), Bruns verweerschrift tegen het pamflet van Stouppe, en ook de publikaties van Burnet, Rousset en Booth ter sprake komen. De eerste uitgave van *La religion* is uit Fruins nalatenschap overgedragen aan de Maatschappij der Ned. Letterkunde.

combinatiën en gevolgtrekkingen voordraagt, al wordt ons door een en ander de persoon van Spinoza niet veel juister dan tot nog toe geteekend.

Maar niet om U dit te zeggen heb ik de pen in de hand genomen. Ik wilde U meedeelen wat de eerste, Parijsche, editie van La religion des Hollandois, die U niet schijnt gezien te hebben en die ik bezit, ons leert omtrent de chronologie van haar uitgaaf. Toevallig is zij hierover bijzonder precies. Zij is, naar haar zeggen, achevé d'imprimer pour la première fois ce 23 aoust 1673, en haar privilège du Roy dateert van 20 Juli. Zijn Majesteit verhaalt daarin, hoe nostre aimé Pierre Aubouin, marchand libraire, un petit manuscrit heeft bekomen intitulé la religion des Hollandois, dat hij wenscht uit te geven enz. De uitgaaf zelf toont dat het drukken verder buiten den auteur om is gegaan, want zij steekt vol fouten. Zoo heet de philosoof Spinola en zijn boek Tractatus theologo-positivus. Het handschrift is dus wel, gelijk wij het gedrukt voor ons hebben, uit Utrecht verzonden voordat Spinoza daar aankwam. Er bestaat dan ook eigenlijk niet de minste grond voor het vermoeden dat Stoupe op het ontbieden van den ketter door Condé eenigen invloed heeft gehad. Dat hij hem echter toen hij eens te Utrecht was, heeft ontmoet en als een curiosum gefrequenteerd laat zich licht begrijpen. Jammer dat Meinsma de twee broers Stoupe verward heeft. Maar als hij die fout niet begaan had, zou het mij verwonderd hebben. Zij zijn moeilijk uiteen te houden. Te recht hebt Gij hem naar Brun's préface en naar Burnet verwezen, maar ook naar Rousset, die, als ik het wel heb, alleen over den commandant van Utrecht uitweidt. Die latere commandant is het immers die in Zwitserland is wezen werven, met zijn broer, den auteur, en zijn gevolg. Booth onderscheidt ze goed met hun titels, maar zoo nauw ziet Meinsma niet. Na vriendelijke groeten Uw dienstw. dien. R. Fruin.

68 W.G.C. Byvanck aan Robert Fruin

's-Gravenhage, 3 April 1896[1]

Hooggeachte Heer!

Hoe dankbaar ik U ben, en hoe verplicht ik mij aan U gevoel voor Uw vriendelijk en vereerend schrijven kan ik U moeilijk zeggen. Ik weet maar al te goed wat er aan mijn haastig, te midden van groote drukte, samengesteld opstelletje ontbreekt, maar

1 U.B. Leiden, Ltk. 1556/123 (env. ‘Spinoza’).

des te meer stel ik het op prijs dat U het wel heeft willen opmerken en 't niet beneden U heeft geacht mij zulk een belangrijke bijdrage te zenden die het probleem van Spinoza's komst naar Utrecht nader preciseert.

Het is mijn ideaal om van de Koninklijke Bibliotheek een instelling te maken waar onderzoekers op verschillend gebied hun materiaal zoveel mogelijk geordend zullen vinden. Daarom breng ik bijeen, vul aan en laat als de tijd het toelaat, zeldzame stukken copiëeren. Een onderzoek naar wat wij van Lisola's (of door hem geinspireerde) vlugschriften hadden - en dat onderzoek had een verrassend rijk resultaat - bracht mij tot het nauwkeurig nagaan van onze Elseviers en pseudo-Elseviers. Daar kwam dan *La religion des Hollandois* voor den dag, maar in P. Marteau's uitgaaf[2]; ik kende het niet en was er zeer door getroffen, omdat ik er zooveel van Aitzema's redeneering in terugvond. Toen ik verleden week Meinsma las, frappeerde mij zijn vrij kinderlijke voorstelling en de rest van mijn artikeltje volgde vanzelf. Maar ik heb daarbij nog iets achtergehouden, omdat ik geen geleerden schijn aan mijn stukje wou geven, en 't niet wou laten voorkomen alsof ik in speurgeest met den schrijver wou gaan wedijveren. Ik vond namelijk door een toeval, toen mijn stukje reeds begonnen was, eene Hollandsche vertaling van *La religion* die bij Pieter Meerting te Keulen was uitgekomen, en die bij Willems[3] niet genoemd wordt. Zij verschilt geheel en al van de bekende Hollandsche vertaling[4], is gemaakt door iemand die blijkbaar slecht met het Hollandsch om kon, maar door een zeer verstandig man. Aan enkele wijzigingen van uitdrukking meende ik te kunnen opmaken dat de vertaling gemaakt was toen Spanje en Oostenrijk reeds meer gedecideerd tegen Frankrijk waren. De oneffenheid van het *enfin* bij de ketterlijst was weggestreken, en met grooten zorg waren de uitdrukkingen over Spinoza gekozen, zoodat hij nergens atheïst genoemd werd. Alleen in den tweeden passus werd er, zoo ik mij wel herinner, gesproken van ‘dien godtloosen man’.

Ik weet maar al te goed hoezeer men zich vergissen kan bij het aannemen van inlasschingen in een text - men ziet op een oogenblik iets heel duidelijk en eenige maanden later begrijpt

2 Deze druk, een verkapte Elsevier-uitgave te Keulen, had ook Meinsma gebruikt (zie aldaar, p. 366[4]).

3 ALPH. WILLEMS, *Les Elzevier. Histoire et annales typographiques* (Brussel enz., 1880; CCLIX + 607 p.).

4 KNUTTEL, nr. 11013.

men zelf niet meer hoe men vroeger zoo gezien heeft. Daarom zou ik in mijn stukje ook geen gissing gewaagd hebben, wanneer ik door de kennismaking met deze nieuwe vertaling niet in mijn vooroordeel eenigszins bevestigd was, dat aan deze passages omtrent Spinoza iets meer was dan er oogenschijnlijk in lag.

Ik heb daarom verleden Maandag en Dinsdag (want ik had den Zondag gebruikt om mijn stukje te schrijven) naar Bern geschreven om inlichtingen, zoo mogelijk, over de Duitsche vertaling en over Hommel[5] enz., verder aan een kennis te Parijs, die met den hertog van Aumale in relatie is om hem te vragen eens door den archivist te Chantilly[6] te laten nagaan of er in Juli en Augustus tusschen Condé en Utrecht is gecorrespondeerd, en of Spinoza daar vermeld wordt. Dit natuurlijk alleen om onze verzameling Spinozana en pamfletten te completeeren en niet om er nog eens op terug te komen. Antwoord kreeg ik nog niet, en kan ik in dezen tijd van Paaschvacantie ook nog moeilijk hebben. Ik had misschien beter gedaan mij tot U om uitsluitsel te wenden, en met de vraag of de Duitsche brochure bestond. Maar ik waagde dit niet.

Wil mij, hooggeachte Heer, mijn haastig schrijven vergeven; ik moet mijn Goeden Vrijdag-vacantie gebruiken om een plan te organiseeren voor het bekend maken van wat het Museum Meermanno-Westreenianum bezit[7]. Ook daaromtrent zou ik zoo gaarne Uw raad eens komen vragen, en waag het nu 't te doen. Aanvaard, Hooggeachte Heer, de betuiging mijner onveranderlijke gevoelens van eerbied waarmede ik de eer heb mij te noemen Uw dienstw. dienaar W.G.C. Byvanck.

69 Robert Fruin aan W.G.C. Byvanck

Leiden, 7 April 1896[1]

Hooggeachte Heer.

Uit Utrecht, waar ik de Paaschdagen heb doorgebracht, thuis komende vind ik Uw verplichtend en aangenaam schrijven, waarvoor ik U terstond wil bedanken. Met veel belangstelling vernam ik Uw plannen om de Bibliotheek, onder Uw beheer,

5 Zie Byvancks recensie, p. 188.
6 Zie Register, i.v. Aumale.
7 M.m.v. anderen stelde Byvanck inventarissen samen van verschillende onderdelen van het Museum (zie DE MARE, index); met het samenstellen van een handschriften-catalogus kwam hij niet verder dan het eerste begin (zie J.H. KERNKAMP, p. 9^3).
1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.

zoo bruikbaar mogelijk voor het weetgierig en onderzoekend publiek te maken, en tevens de leemten, die zoo veelvuldig zijn over bijna elk onderwerp, aan te vullen. Welk een moeite en tijdverlies kost doorgaans het bijeenzoeken van de boeken die men noodig zal hebben, en wel bepaaldelijk van die boeken, die ten slotte weinig of niets opleveren. Ik heb eens op een vergadering van Letterkunde de paradox verdedigd dat een publieke bibliotheek vooral nietsbeteekenende boeken moest bevatten, omdat de goede, de gewone, doorgaans in het bezit der particulieren zijn. Had Uw bibliotheek bijv. de eerste uitgaaf van de Religion des Hollandois bezeten, U zou op Uw gissing niet verder zijn doorgegaan. En zoo gaat het ieder onzer op zijn beurt. Eerst onder de directie van den heer Petit zijn wij begonnen met de boekerij van Letterkunde eenigszins stelselmatig te completeeren.

Nu ik toch, naar aanleiding van Meinsma's boek, weer in Spinoza verdwaald ben, hoop ik mij eerlang eens bij U aan te melden om inzage te nemen van hetgeen bij U voorhanden is. Meinsma heeft ijverig nagespoord, maar met niet veel oordeel des onderscheids. Hij heeft mij den eenzamen eenling wat al te veel geencanailleerd. Wat heeft Spinoza met Galenus Abrahamsz. en consorten, met Coorbach[2] en diergelijken te maken? En waartoe die verdichtsels van Lucas[3], gelijk hij den Anonymus noemt, in de biografie opgenomen. Als bij instinct hebben zijn voorgangers die leelijke ornamenten afgewezen, die hij nu, om breedvoerig te kunnen zijn, met beide handen aangrijpt. Daarentegen laat hij de geschriften van den wijsgeer, met uitzondering der brieven, ongebruikt, en deze geven immers nu en dan de redenen van zijn doen en laten. Na vriendelijke groeten, hoogachtend, Uw dienstw. dien. R. Fruin.

70 Robert Fruin aan zijn neef Th.A. Goddard

Leiden, 4 Juli 1896[1]

Beste Tom.

Toen ik gisteren avond Uw brief ontving, dacht ik dat Ge een andere aanleiding om te schrijven hadt gehad en dat Ge, evenals ik, 's ochtends reeds den uitslag der Gorcumsche sollicitatie vernomen zoudt hebben[2]. Uit Uw schrijven kon ik echter reeds

2 Zie hierna, Register, i.v. Galenus, resp. Koerbach.

3 Schrijver van *La Vie et l'Esprit de Mr. Benoit de Spinosa* (A'dam, 1719); zie Meinsma's inleiding, p. XV e.v.

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe.

2 Bij K.B. van 1 juli 1896 werd A.J. Reumer tot notaris te Gorinchem benoemd; hij volgde M.F. Boonzajer op, die daar sedert 1854 notaris was geweest (HARTONG, p. 383).

opmaken, dat die geen diepen indruk op U zal hebben gemaakt. Inderdaad is het ook moeilijk te zeggen of Gij daar een gewenschte standplaats gevonden zoudt hebben. Ik geloof met U dat het kantoor, hetgeen toch al den naam had niet florisant te zijn, in de lange tusschenpoos der vacature nog wel verder verloopen zal zijn. Liever had ik U een der drie nieuwe notarissen van Rotterdam zien worden. Met Uw naam en Uw relaties zoudt Ge dan misschien wel praktijk hebben gekregen. Maar daar viel geen solliciteeren naar en buitendien gelijk Gij zegt alleen de Katholiek was jonger van dienst dan Gij: Gij zoudt toch achter het net hebben gevischt[3]. In den Haag schijnen ook nieuwe kantooren gecreëerd. Daaronder is er een, een Van den Berg geloof ik, die de carrière al had opgegeven en op het platteland was gaan rentenieren[4]. Het gaat met die benoemingen wonderlijk.

Ik kan mij begrijpen hoe gezellig het voor U was Uw vader weer een poosje bij U te hebben en hoe wonderlijk, na de ervaring van zoo kort geleden[5], hem bij te wonen volkomen gezond en betrekkelijk krachtig. Maar ik begrijp niet wat Gij bedoelt als Gij hem op end op een oud man noemt. Dat zal waarschijnlijk op zijn manieren slaan, want aan opgewektheid ontbreekt het hem zoo min als aan kracht. Ik hoop morgen te hooren hoe hij het bij Jacqueline[6] maakt, want ik ga den dag te Rotterdam doorbrengen en Marie[7] en Frick zijn verl. Zondag op Rijzenburg geweest. Vooral verlang ik van hen te hooren hoe het met de verontrustende symptoomen staat, die bij Jacqueline waren waargenomen; ik vlei mij dat ik nog al geruststellend bericht zal krijgen. Over het kindje blijf ik ongerust; allen die het zien, en Gij nu ook weer, spreken er van als volstrekt niet aankomend. Het beste is nog wat Gij aan Uw beschrijving toevoegt, dat de laatste berichten iets gunstiger luiden.

Met mijn vriend Hartevelt is het niet zoo dreigend gesteld als Gij schijnt te meenen. Als hij zich weinig beweegt en in het alge-

3 Bij K.B. van 29 juni 1896 waren benoemd tot notaris te Rotterdam J.A. van Alphen, L.F. Schot en mr. C.M.H. Minderop; laatstgenoemde was R.K., zie *Nederland's Patriciaat*, 15 (1925), p. 316.

4 S.J. van den Bergh was één van de negen nieuwe Haagse notarissen (zie hierboven, brief 64[9]).

5 Dr. Q.J. Goddard had een zware longontsteking gehad; zie *Corr.*, nr. 487.

6 Zie brief 64. Met haar gezin verbleef zij enige tijd te Rijsenburg.

7 Bedoeld is mevr. M.A. Frick-Goddard.

meen in acht neemt is zijn toestand redelijk, en, hoewel er natuurlijk licht iets noodlottigs gebeuren kan, laat het zich niet aanzien dat zoo iets spoedig plaats zal hebben. Evenzoo is het met prof. Acquoy[8]; die blijft even zwak en even slecht ter been, maar zijn hoofd is helder en hij heeft zelfs eenige weken voor de vacantie college kunnen geven. Gij begrijpt dat ik aan beide vrienden heel wat tijd toewijd en hen haast dagelijks bezoek. Anders begint het hier stil te worden: de een voor en de ander na verlaat de stad en de huizen gaan leeg staan met gesloten luiken, wat de vroolijkheid niet bevordert. In de volgende week heb ik in den Haag examen af te nemen van een diplomaat[9] maar dat is vooreerst ook de eenige bezigheid die mij wacht.

Ik feliciteer U met Uw hypotheek, en ik wenschte wel dat Gij ook voor de rest van Uw kapitaaltje een soortgelijke plaatsing kondt vinden, want de Russen hebben wel hun toppunt bereikt, en, zoo zij niet vallen door onvoorziene Europeesche verwikkelingen, zullen zij eerlang wel een rente-reductie ondergaan[10]. Gij of Uw vader hebt immers ook nog Portugezen? Ik heb de mijne weggedaan, hoewel het te voorzien is dat zij in October een heel mooi superdividend zullen uitkeeren. Maar dat lijkt meer dan het is; de vlottende schuld, die reeds aanmerkelijk is, neemt nog altijd toe, omdat de uitgaven de inkomsten steeds vrij aanzienlijk te boven gaan[11]. Denk daar eens over.

Adieu, mijn waardste, ik ben voor ditmaal uitgepraat. Het ga U goed. Moge spoedig een plaats openvallen die U aanstaat en moogt Ge dan eens niet te leur gesteld worden[12]. Geloof mij steeds van harte Uw liefh. oom R.

8 D. Hartevelt overleed 30 oktober 1896, Acquoy op 15 december van dat jaar.

9 Fruin was lid van de commissie, die de diplomatieke examens afnam, zie *Corr.*, p. 365[3].

10 Verschillende Russische staatsleningen werden in de loop van 1896 geconverteerd; van belang was vooral de conversie van de grote 5% spoorweglening 1886 in een 4% staatsrente. *Dagelijksche Beurscourant* van 28 augustus 1896.

11 Inderdaad werd op de oktober-coupons der 4½% staatsobligaties een extra-dividend van Reis 590 uitgekeerd (in 1895: Reis 266). De door de Portugese minister van financiën gepubliceerde cijfers der staatsschuld werden in de beurswereld niet vertrouwd. *Dagelijksche Beurscourant* van 2 september en 12 oktober 1896.

12 Zie brief 64[10].

71 Robert Fruin aan zijn neef Th.A. Goddard

Leiden, 2 Augustus 1896[1]

Waarde Tom.

Van harte geluk met den dag, dien Gij morgen zult beleven, Uw twee en dertigsten verjaardag. Gij zult hem, vrees ik, doorbrengen gelijk ik den mijnen pleeg te doen, alleen, maar met de wetenschap en met het gevoel dat velen in hun gedachten bij U zijn en U liefde betoonen. Gij kunt niet meer betreuren dan wij allen het doen dat het afgeloopen jaar niet gebracht heeft wat wij U zoo gaarne zouden gunnen en nu weer in het jaar dat Gij intreedt U zoo vurig toewenschen[2]. Ook in andere opzichten is het verleden jaar een bijzonder droevig geweest. Voor Uw vader hebt Gij in doodelijke angst verkeerd doch de vreugde over zijn volkomen herstel heeft daarvoor volle vergoeding gegeven. Niet zoo de vrees voor Jacqueline en haar kind; die is wel veel verminderd en heeft de actueele scherpte verloren, maar blijft toch vooreerst nog voortduren. Moge die nu in het aanstaande jaar ten minste verdwijnen. Ik ben nog altijd van plan om eens zelf te gaan zien, hoe het te Rijzenburg gaat, ik heb opzettelijk gewacht totdat ik vermoeden kon dat zij alleen zijn, zonder logées, en hoop nu eerstdaags belet te vragen. Jacqueline schrijft zelden en haar laatste brief was nog neerslachtig zoowel over haar eigen zwakte als over die van haar kind. Zijt Gij er in lange geweest? Van Pa kreeg ik daarentegen juist heden morgen bericht. Over zich zelven was hij volkomen tevreden, hij ondervond dat hij nog in alle vermoeienissen mee kon doen met de jongeren, maar over Jacqueline toonde hij zich integendeel bezorgd.

In de Utrechtsche familie bestaat voor de gezondheden ook steeds bezorgdheid. Nu het met Betsy wat beter gaat is Antoinet weer steeds in de mand[3]. Gij weet waarschijnlijk dat zij door haar moeder naar Zwitserland vergezeld is, waar zij bij haar Parijsche vrienden een poosje blijven zal in de bergen beoosten het Rhône-dal. Tante keert al spoedig terug en wordt door Tom[4] en Betsy onder weg ontmoet om samen ergens een poosje te overzomeren. Tom is met ander reisgezelschap niet geslaagd: zijn eene compagnon is verhinderd door ziekte, de ander door tegenspoed met een examen voor Indië. Jammer, want hij heeft

1 In het bezit van mr. J.R. Goddard te Epe.
2 Nl. een notariaat.
3 De twee oudste dochters van Jacques Fruin: E.M., resp. G.A. Fruin.
4 Bedoeld is mr. Th.A. Fruin J. Az., toen werkzaam op het advocatenkantoor van mr. J. Knottenbelt te Rotterdam.

den laatsten tijd hard gewerkt, zoodat hij er in mijn oog vermoeid uitziet, en een ontspanning zou hij waarlijk noodig hebben. Is het al bepaald wanneer Gij vacantie neemt en waarheen Gij U dan begeeft? Ook Gij zult behoefte hebben en gevoelen aan afleiding. Gaat Gij misschien naar Valkenburg? De Van der Hoevens schijnen daar zeer tevreden. Natuurlijk zult Gij de Verhagens ook wel een poosje gezelschap houden.

Ik denk hier te blijven, bij uitzondering op den algemeenen regel, want al wie kan is weggevlogen. Ik blijf alleen met de zieken en de oudjes. Maar ik verveel mij volstrekt niet en verkies het leven op mijn studeerkamer boven het leven in een druk hôtel in welke mooie streek ook. Mijn vriend Hartevelt, die een hartkwaal heeft, kan zich niet zoo goed naar zijn noodzakelijk thuis zitten schikken en is er op uit getrokken, maar om na twee dagen reeds ontmoedigd terug te keeren. Acquoy daarentegen doet als ik en zoekt zijn troost in de studie thuis.

Vandaag voor acht dagen heb ik een uitstapje naar Dordt gemaakt om aan Tante Bets mijn jaarlijksch bezoek te brengen. Zij schreef mij ook dat zij verdrietig gestemd was, wegens de voortdurende ongesteldheid van haar eenig overgebleven zuster en den dood van haar nicht Van Loon en gaarne eens met mij over andere zaken wat praten wilde[5]. Dat is heel goed gelukt, wij hebben gezellig over allerlei gekeuveld, zij heeft veel van haar Robert[6] en zijn gezin uitgehaald en dat heeft haar waarlijk goed gedaan. Ik vond ze sedert verleden jaar niet verder vervallen.

Adieu, mijn waarde neef. Laat eens spoedig van U en van Uw zomerplannen hooren. Als ik verneem dat Gij van daag hetzij te Valkenburg, hetzij te Rijzenburg[7] geweest zijt, bij anticipatie op morgen, zal mij dat verheugen. Geloof mij steeds van harte Uw liefh. oom R.

72 Robert Fruin aan Joh. H. Been

[Leiden, tussen 1895 en 1897][1]

... Gaarne geef ik mij het genoegen om u nog op één bericht opmerkzaam te maken, dat ook onzen gemeenschappe-

5 Bedoeld zijn Fruins schoonzuster, mevr. A.E.M. Fruin-Veltman; haar ongehuwde zuster, mej. B.G. Veltman; en een dochter van ds. H.M. van Loon, die met twee zusters van mevr. Fruin gehuwd was geweest. *Ned. Leeuw*, 36 (1918), k. 206.

6 Robert Fruin Th. Az., toen rijksarchivaris in Zeeland.

7 Zie hierboven, brief 70[6].

1 In noot 98 van zijn *Een zeemanszoon uit de zeventiende eeuw* (A'dam, 1897; 84 p.) deelt JOH. H. BEEN de hier herdrukte passage mee uit een brief, die Robert Fruin hem had geschreven. Sinds 1895 correspondeerde Been met Fruin over zijn plan, M. Hz. Tromp in een eenvoudig werkje te beschrijven (Beens eerste twee brieven, uit februari 1895, in U.B. Leiden, Ltk. 1560).

lijken vriend De Jager[2] ontgaan is, als ik mij niet bedrieg, en dat den mensch [Tromp] van een gunstige en innemende zijde doet kennen.

In de (ongedrukte) Resolutiën Staten-Generaal van 1648 vond ik op 2 Dec., dat Tromp, die met zijn schip in het Goereesche gat lag, verzocht een keer te mogen maken naar Rotterdam, omdat zijn moeder ‘door indispositie soo verre is geraeckt ende verswackt, dat sij naar 't oordeel der doctoren wel een cort eynde mocht maken, ende alsoo sij seer verlangende is haer soon noch eens te spreecken’. Dat geeft een goede gedachte van de verhouding tusschen den tot hoogen rang opgeklommen zoon en zijn nederige moeder. - Ge herinnert u ook, dat de moeder bij het sluiten van het derde, voorname huwelijk geassisteerd had[3]. - De Staten besluiten, dat hun president, Clant, hierover met Z. Hoogh. zal spreken. Den volgenden dag heeft de president dat gedaan en nu wordt conform diens advies besloten het verzoek toe te staan!!...

73 Robert Fruin aan J.N. van Hall

Leiden, 2 Januari 1898[1]

Hooggeachte Heer.

Houd het mij ten goede dat ik U nu eerst antwoord op de vereerende vraag, die U in de vorige maand tot mij hebt gericht[2]. Juist toen Uw brief mij gewerd, had ik een kleine operatie ondergaan[3] ten gevolge waarvan zich bezigheden en briefwisseling hebben opgehoopt en vertraging ondervonden. Eerst thans beijver ik mij om mij van de achterstallige schuld te kwijten.

Wat nu Uw vraag zelve betreft, ik heb reeds betuigd dat ik er mij door vereerd gevoelde, maar aan den anderen kant zie ik bezwaar in het nog eens bespreken van reeds zoo vaak bespro-

2 H. DE JAGER (zie Register) publiceerde in de serie ‘Nederlands Familie-Archief’ *Het geslacht Tromp* (R'dam, 1883; 100 p.).

3 Tromps moeder, Jannetje Barentsdr., overleefde haar zoon; in 1640 was Tromp met Cornelia Teding van Berckhout gehuwd. Zie DE JAGER, i.v.

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246 bis (Gids).

2 Van Hall had als redactie-secretaris Fruin gevraagd om een bijdrage voor het kroningsnummer van *De Gids* (september 1898). De brieven van Van Hall aan Fruin zijn niet bewaard gebleven.

3 Zie Bijlage I, i.d. 3 december.

ken stoffen. Er is mij slechts één onderwerp in de gedachte gekomen, dat ik nog opgewekt zou gevoelen te behandelen, maar ik twijfel of U dat voor Uw bedoeling geschikt zult achten. Ik zou willen handelen over de houding van onze katholieke landgenooten tegenover ons Koningshuis en zijn voorzaten, zoowel over de houding waarin zij zich plaatsen als die zij naar mijn meening behoorden aan te nemen. Natuurlijk zou de toon en strekking van het stuk niet polemisch maar integendeel zoo veel mogelijk verzoenend zijn.

Wat dunkt U daarvan? Als U het niet afkeurt, zou ik mij nog slechts voorloopig en voorwaardelijk wenschen te verbinden. Op mijn leeftijd mag men niet op zich zelf vertrouwen. En vooreerst ben ik met studie van gansch anderen aard bezig, die mij belet nu reeds met het voorbereiden van een artikel, gelijk ik op het oog heb, te beginnen. Maar bij het herlezen van Uw brief zie ik tot mijn voldoening dat U ook niet meer dan zulk een voorloopige toezegging van mij verlangt. Die geef ik gaarne, indien namelijk het door mij geopperde onderwerp door U niet wordt afgewezen. Na vriendelijke groeten met de meeste hoogachting Uw dienstw. dien. R. Fruin.

74 Robert Fruin aan J.N. van Hall

Leiden, 26 Mei 1898[1]

Hooggeachte Heer.

Ik dank U voor Uwe herinnering die mij aanleiding geeft om tot een beslissing te komen. Ik was al eens begonnen aan een artikel over de houding door onze katholieken tegenover de vroegere prinsen van het huis van Oranje en nu tegenover het Koninkschap aangenomen, maar het wilde niet lukken. Ik kon er niet uithouden wat toch vermeden moest worden in een artikel voor deze gelegenheid bestemd. Ik heb toen naar een ander onderwerp omgezien, maar ik vond er geen of het leidde tot herhalingen van hetgeen reeds meermalen gezegd of geschreven was. Ik zou dus gaarne zien dat een ander de taak van mij overnam, die ik naar ik vrees zonder opgewektheid en dus slecht zou afwerken. En de medewerkers aan de Gids zijn zoo talrijk dat ik niet bevreesd behoef te zijn of U een plaatsvervanger bij de hand hebt[2]. Daarom verzoek ik U met vrijmoedigheid mij van de voorwaardelijk aanvaarde opdracht nog te willen ontslaan. Om

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246 bis (Gids).

2 Prof. G. KALFF's P r o P a t r i a werd nu de hoofdschotel in het kroningsnummer van *De Gids* (1898, III, p. 397-439).

geen overbodig antwoord van U te vergen, wil ik maar onderstellen dat U mijn verzoek inwilligt, tenzij van het tegendeel mocht blijken.

Met de meeste hoogachting, Uw dienstw. dien. R. Fruin.

75 Robert Fruin aan W.G.C. Byvanck

Leiden, 29 November 1898[1]

Hooggeachte Heer.

Ik ben U en den Heer Directeur van het Penningkabinet bijzonder verplicht voor het fraaie geschenk waarmee Gij mij vereerd hebt[2]. De gedachte om uit den overvloed van handschriften en boeken, die de Koninklijke Bibliotheek bezit, af te zonderen wat van de Vorsten uit het Huis van Oranje-Nassau afkomstig is, en dit op zich zelf te beschrijven komt mij zeer gelukkig voor, en niet minder gelukkig de uitvoering van het denkbeeld. Zonderling toeval, maar vooral het portret van Koning Philips is uitstekend uitgevallen. Wil mijn vriendelijken dank aannemen en insgelijks aan den heer Chaufepié betuigen.

Mag ik hieraan nog een verzoek toevoegen? Ik zag dezer dagen uit de couranten dat uit de collectie Royaards het exemplaar van de uitg. 1581 van het Geuzenlied-boek in de Kon. Bibl. is overgegaan[3]. Gelukkig, want dat unicum behoorde in een openbare boekerij te berusten, waar het door belangstellenden kan worden gebruikt. Ik heb tevergeefs er naar gezocht en mij tot nog toe moeten behelpen met de (blijkbaar niet geheel juiste) beschrijving, die de heer Beger er van gegeven heeft[4]. Daaruit heb ik opgemaakt dat er nog twee uitgaven ten minste aan die van '81 vooraf zijn gegaan, de eerste, die ik in '77-'78 stel, en tusschen deze en die van '81 nog één of mogelijk meerdere. Gaarne zou ik thans die vermoedens aan het exemplaar zelf toetsen, en daarom veroorloof ik mij het eens voor enkele dagen ter inzage te verzoeken, wanneer het voor het publiek beschik-

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.

2 W.G.C. BYVANCK en H.J. DE DOMPIERRE DE CHAUFEPIÉ deden, ter herinnering aan de oranjefeesten, anoniem een uitgave verschijnen: *De Oranje Nassau-boekerij en de Oranje-penningen in de Koninklijke Bibliotheek en in het Koninklijk Penning-kabinet te 's-Gravenhage* [Haarlem, 1898], 98 + 122 p.

3 Van 17 tot 20 oktober 1898 werd bij Beyers te Utrecht het eerste gedeelte geveild van de uitgebreide collectie boeken, manuscripten enz. van W.J. Royaards van den Ham. In de veilingcatalogus komt onder nr. 1230 voor: *Een nieu Geusen Lieden Boecxken... anno 1581*.

4 G.W. BEGER, Het Geusen Liedboek, in: *Kroniek van het Historisch Genootschap*, 26 (1871), p. 219-251.

baar zal wezen. Met de meeste hoogachting en vriendelijke groeten t.t.R. Fruin.

76 Robert Fruin aan W.G.C. Byvanck

Leiden, 23 December 1898[1]

Ik heb de eer U te gelijk met dezen in een postpaket het Nieuw Geuzenliedenboek terug te zenden, met veel dank voor het gebruik. Ik blijf na de bezichtiging van gevoelen dat het een exemplaar van een derde uitgaaf is, en dat de eerste van het najaar van 1577 zal dagteekenen. Eveneens dat Uw uitgaaf alle drie representeert, omdat zij een vermeerderde uitgaaf van de 2e is, gelijk de tweede dat geweest zal zijn van de eerste. Met veel genoegen vernam ik van den heer Scheurleer dat hij denkt over een facsimile herdruk[2]; daarmee zou hij naar mijn smaak een goed werk verrichten. Na vriendelijke groeten met de meeste hoogachting Uw dienstv. dien. R. Fruin.

77 J.N. van Hall aan W.G.C. Byvanck

[Amsterdam, ca. 20 Januari 1899][1]

Amice.

De couranten vertellen mij dat Fruin ernstig ziek ligt[2]. Zijt gij geprepareerd om, wanneer de man nog deze maand mocht sterven, een ‘in memoriam’ over hem te schrijven voor het Februari-nummer? Of meent ge dat het beter is dit c.q. aan een ander (en zoo ja, aan wien?) te vragen? Schrijft gij misschien later een dieper ingaande studie over hem? Of kan, Uws inziens, het een *en* het ander geschieden? Ik hoop nog, dat de werkzame man er ook ditmaal bovenop moge komen - maar, àls wij hem verliezen, moet De Gids, van wien hij een trouwe medewerker was, met een warme hulde aan zijne nagedachtenis niet

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246. Briefkaart, geadresseerd aan ‘Dr. Byvanc’, zonder aanhef.

2 Tot een dergelijke herdruk kwam D.F. Scheurleer niet. Wel publiceerde hij in 1912 een lijst van de vóór 1800 uitgekomen liedboeken, en in 1923 nog een supplement daarop.

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.

2 Het *Leidsch Dagblad* van 19 januari 1899 (1e blad, p. 3) bevat het bericht: ‘De oud-hoogleeraar dr. Robert Fruin, alhier, is sedert een paar dagen ernstig ongesteld. De nacht was vrij rustig, doch de toestand is dezelfde’. Tot het overlijden van Fruin op 29 januari publiceerde dit blad elke dag - verschillende keren als eerste bericht op de voorpagina - een mededeling omtrent de toestand van de zieke. Verschillende bladen namen deze ‘communiqué's’ over.

dralen. [*Schr. betreurt de bepaling in het testament van Sophie Potgieter, dat de brieven van Cd. Busken Huet aan haar broer tot 1925 gesloten moeten blijven*[3].] Is uw hoofdartikel[4] in aantocht? Geloof mij t.t.J.N. van Hall.

78 H.P.G. Quack aan J.N. van Hall

[Amsterdam, 1 Februari 1899][1]

Amice.

Ik geloof niet dat het voor Byvanck de moeite zou loonen om eens over te komen ten einde mij voor Fruin te interviewen.

Ik weet zoo weinig van zijn intiem denken en voelen af. Ik kende hem in de Redactie van de Gids en later door zijn broeder te Utrecht. Maar hij verborg zijn diepste leven; en voor mij - die buiten zijn vertrouwelijksten kring stond - schoot niet veel anders over, dan mij te verbeelden wie hij was.

Wat ik wel merkte was dat hij veel invloed had, veel zelfs in ons staatsleven beduidde. De Nieuwe Rotterdammer gehoorzaamde aan zijn wenken[2]. Tot de val van de kieswet en beweging van Tak heeft hij in de eerste plaats veel bijgedragen. Röell gaf hem ook daarvoor het Commandeurs-kruis der Ned. Leeuw, dat hem bijzonder veel genoegen deed[3]. Bij verkiezingen voor de Eerste Kamer in Zuid-Holland vroeg men allereerst zijn raad. Hij wees ook Faure aan, nadat hij zelf had bedankt[4]. De koningin-regentes - ik merkte dat bij toeval - raadpleegde hem bij sommige benoemingen en keuzen. Achter de schermen beduidde Fruin veel in ons politiek leven. Een enkel woord in 't

3 Op 1 januari 1925 werd het zegel verbroken. ALBERT VERWEY in de inleiding (p. I) op de door hem uitgegeven *Brieven van Cd. Busken Huet aan E.J. Potgieter* (Haarlem, 1925; 3 dln., XIII + 240, 250 en 224 p.).

4 In de februari-aflevering van *De Gids* publiceerde BYVANCK, behalve zijn buitenlands overzicht, het opstel L i t e r a t u u r e n L e v e n (p. 324-335), n.a.v. Is. QUÉRIDO, *Meditaties over literatuur en leven*, I ('s-Grav., 1898; 232 p.).

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246. Gedateerd: 'Van huis. Woensdagochtend'. Door Van Hall aan Byvanck doorgezonden.

2 De zes belangrijkste door Fruin in de *N.R.C.* gepubliceerde stukken, waarmee hij stelling nam in de strijd over onderwijs en kiesrecht, in *V.G.*, X, p. 349-384. De niet herdrukte 'ingezonden stukken' zijn opgesomd in het registerdeel op de *V.G.*

3 Fruin schijnt ook zelf het krijgen van deze onderscheiding in verband te hebben gebracht met zijn ingrijpen in de kiesrechtkwestie, vgl. *Corr.*, nr. 457. Zie ook wat hij aan zijn neef Tom Fruin over zijn commandeurskruis schrijft (nr. 458).

4 Zie *Corr.*, p. 444[3].

openbaar (in de N.R.C.) gaf dan het parool aan 't publiek. Dit werd natuurlijk sterker toen hij ouder werd.

Gij weet dat Buys bijna onvoorwaardelijk zijn oordeel vertrouwde. Wederkeerig hechtte hij veel aan Buys.

Fruin waardeerde ook Busken Huet en heeft veel moeite gedaan om hem professor te Leiden te maken in de plaats van Jan ten Brink[5].

Zijn beste vriend is Pluygers geweest. Met zijn intiem leven is geheel en al vervlochten de ontwikkeling en latere uiteenrafeling van Opzoomer's prestige. Voor dien man heeft hij meer gedaan dan bijna geoorloofd is. De uwe H.P.G. Quack.

79 H.P.G. Quack aan W.G.C. Byvanck

Amsterdam, 2 Februari 1899[1]

Amice.

Gaarne, zeer gaarne, ontvang ik U Zaterdag a.s.[2] Maar kom dan vóór twaalf uur, want ten half één ure moet ik naar de kantoren der Nederlandsche Bank[3]. Van tien tot twaalf uur ben ik echter geheel ten uwen dienste. Doch ik kan over Fruin bitter weinig vertellen. Hij sloot zich af; knoopte zich toe. Van de jongere, toen jongere, redacteuren hield hij 't meest van Sillem[4]. Hij waardeerde Buys zeer, en Buys geloofde hem onvoorwaardelijk. Ik kende hem sinds 1864. Toen ik in 1868 naar Utrecht verhuisde en de ambtgenoot van zijn broeder Jacques werd, zag ik hem nog meer. Doch de veeleischende vriendschap van Opzoomer[5] bedierf het naieve en onbewuste van den omgang met hem. Toen ik hem voor 't eerst leerde kennen, was hij niet uitgepraat over Geel, over Cobet en over Bakhuizen. Een puntige anecdote was zijn grootste genot. Van de Fransche auteurs las hij 't liefst Mérimée.

Voor de beoordeeling van de sterkte en zwakte van zijn kritisch talent is zijn behandeling en beoordeeling van Willem III

5 Zie *Corr.*, nr. 277.

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.

2 4 februari.

3 Quack was achtereenvolgens secretaris (1877), directeur (1885) en commissaris (1912 tot zijn overlijden) van de Nederlandse Bank.

4 '... tot aan Fruin's dood is Sillem met onverbrekelijke banden aan Fruin gehecht geweest' (QUACK, *Mijn vriend*, p. 128). Sillem was een van de zeer weinigen, die in hun brieven Fruin met 'amice' aanspraken (vgl. hierboven, brief 50).

5 Vgl. QUACK's tekening van de 'genadige bescherming', waarin Opzoomer ook Jacques Fruin opnam (*Herinneringen*, p. 153).

en de slag van St. Denis het culminatiepunt[6]. De vulgaire generaal Knoop had 't toch (ten slotte bleek het) bij 't rechte eind. Al de overweldigende scherpzinnigheid van Fruin bleek een luchtkasteel gebouwd te hebben.

Fruin had - achter de schermen altijd blijvende - zeer veel invloed, ook in de politiek. De Nieuwe Rotterdammer gehoorzaamde hem, zelfs tegen Fransen v.d. Putte, toen deze Tak in 1894 geen ongelijk wilde geven.

Hij was op-en-top Rotterdammer. Het streven van Amsterdam waardeerde hij maar ten halve. Opmerkelijk was zijn zuurzoete rede als Rector van Leiden, toen hij de geboorte der Amsterdamsche Universiteit mocht verwelkomen[7]. De uwe H.P.G. Quack.

80 R. Fruin Th. Az. aan W.G.C. Byvanck

Middelburg, 7 Februari 1899[1]

Hooggeachte Heer.

Gaarne voldoe ik aan Uw verlangen om U in verband met het overlijden van mijn oom het een en ander omtrent onze familie mede te deelen. [*Robert Fruins grootvader bezat te Wootton Wawen een molen, maar hij kon de concurrentie met de stoomwerktuigen niet aan en trok als een gebroken man, die bijna nooit sprak, naar Rotterdam. Toen hij stierf wist men door zijn zwijgzaamheid niet eens de familienaam van zijn moeder: Jenkins werd opgegeven i.p.v. Ward*[2]*. - Robert en Jacques Fruin hebben indertijd in Engeland een onderzoek laten instellen naar hun familie*.] Mijn oom te Leiden nam als vaststaande aan, dat de familie afstamde van het nog in Engeland bloeiende geslacht Frewen, dat gij in Burkes Landed gentry kunt vinden. De glorie van dat geslacht is zekere Accepted Fruinus, die aartsbisschop van York was en in 1660 stierf[3]. Mijn oom geloofde ook aan de identiteit

6 Zie hierboven, brieven 44[2] en 45[2].

7 Welkomstgroet aan de Universiteit van Amsterdam bij gelegenheid harer feestelijke opening, 15 October 1877, opgenomen in *Jaarboek R.U. Leiden*, 1877-1878, p. 80-85 (herdrukt in *V.G.*, IX, p. 376-380).

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.

2 De ouders van de hier bedoelde Thomas Fruin (genealogie-Fruin, I) waren William Frewen en Rebeca Ward, die in 1725 met elkaar waren gehuwd (aantekening van Robert Fruin voorin zijn verjaardagenboekje). Voor de bovengenoemde Thomas Fruin, zie SNELLER, *Het ouderlijk huis*, p. 163-167.

3 Volgens BURKE, p. 933, werd Accepted Frewen in 1660 aartsbisschop van York en overleed hij vier jaar later.

tussen een George Frewen, die in de genealogie bij Burke voorkomt, en Joris Fruin, die blijkens Van Vloten tijdens het beleg te Leiden woonde[4]. Ik voor mij ben op al die punten eenigszins sceptisch.

Mijne grootouders leefden zeer teruggetrokken, mijn grootvader was een zuinig man, ik geloof niet dat er veel menschen aan huis kwamen. Huisvriend was een zekere ds. Greeven[5] van Delfshaven, ook andere predikanten bezochten de familie (mijne grootmoeder en de kinderen waren Nederl. Hervormd), maar dat zijn tradities, die ik van mijn vader, die zelf predikant was, heb gehoord. Geen dier bezoekers heeft, geloof ik, een bijzonderen invloed op de karaktervorming van mijn oom gehad. Mijn grootvader stierf in 1845, en zoo heeft vooral mijne grootmoeder veel invloed op mijn oom geoefend. Haar huis, een eind verder op de Leuvehaven[6], is voor mijn oom, zoo lang zij leefde, het ouderlijke huis geweest. Trouw kwam hij om de veertien dagen Vrijdags naar Rotterdam, en bleef er tot Dinsdag of Woensdag. Hij had er ook altijd zijne eigene kamer, en haar dood is een groot leed voor hem geweest. De andere drie kinderen waren allen gehuwd, en dat werkte zeker die innige verhouding tusschen moeder en zoon in de hand.

Toen hij te Leiden kwam, sloot hij zich eerst aan bij den kring van mijn vader (die vijf jaren ouder was), de Rotterdammers, zooals zij genoemd werden, waartoe ook Opzoomer behoorde, met wien mijn oom vele jaren op vertrouwelijken voet heeft gestaan, totdat ook daarin verandering is gekomen. Ook Van Vloten, die hem later een wanhebbelijken morspot of zoo iets zou noemen, kende hij door mijn vader[7]. Later, nog als student

4 Deze George Frewen wordt in BURKE niet vermeld. VAN VLOTEN geeft in zijn herdruk van het Leidse volkstellingsregister van augustus 1574 inderdaad een Joris Fruin, wonend in de Blauwesteeg, naast het Jerusalemshof (*Nalezing*, p. 69). Hij heeft evenwel deze naam verkeerd getranscribeerd; er staat nl. Joris Bruen (G.A. Leiden, *Register van de volkstelling tijdens het beleg*, Oud Secr.-Archief, inv.nr. 24, katern Rapenburg, fo. 5^{v}).

5 Mr. J.R. Goddard te Epe bezit nog een gedrukt blaadje met vier coupletten van deze predikant: *Op het graf van mijnen achtingwaardigen en onvergetelijken vriend den WelEdl. Heere Robert Fruin* (1845).

6 Zij verhuisde na het overlijden van haar echtgenoot naar een ander huis op de Leuvehaven. SNELLER, *Het ouderlijk huis*, p. 191.

7 Van Vloten kwam in 1835 te Leiden aan, maar begon eigenlijk eerst twee jaar later met zijn theologische studie; in het in 1838 opgerichte studentencorps waren hij en Thomas Fruin clubgenoten. MEES-VERWEY, p. 38, 39. - In E e n w i j s g e e r i g - h i s t o r i s c h m o d d e r a a r (*De Levensbode*, II, 1867, p. 134-145) deed VAN VLOTEN een aanval op 'den even talentvollen en scherpzinnigen als helaas! modder- en plooizieken Fruin' vanwege de 'karakterloos modderende geschied-en wereldbeschouwing', die uit enkele van zijn korttevoren gepubliceerde artikelen zou blijken.

is hij in een anderen kring gekomen, maar ik weet daar weinig van.

Misschien interesseert U het volgende: mijn oom heette eigenlijk Robert Jacobus naar zijn vader (Robert) en naar eene ongehuwde zuster zijner moeder (Jacoba Antonia Perk). Toen later nog een zoon geboren werd, werd deze naar die tante alleen genoemd (Jacobus Anthony, later hoogleeraar te Utrecht). Dat is de reden, dat mijn oom zijn tweeden voornaam Jacobus in den regel wegliet.

Veel moeilijker is Uwe tweede vraag te beantwoorden, en het beste zal zijn, dat ik U enkele eigenaardigheden van mij zelf opnoem, die in mij als familietrekken zijn geprezen of verontschuldigd; gij kunt dan parva componere magnis, en nagaan of enkele trekken misschien ook bij mijn oom herkenbaar zijn. De eerste karaktertrek is verlegenheid, d.w.z. vrees om iets belachelijks te doen, vrees om uitgelachen te worden. Vandaar, dat de Fruins zich moeilijk bewegen, hun genoegen bij voorkeur zoeken in den huiselijken kring en niet gaarne visites maken, op diners gaan enz. Naarmate wij ouder worden, gaat die verlegenheid in eene zekere stijfheid over. Die verlegenheid sluit echter geenszins uit, dat de Fruins zich in een kring, waarin zij zich thuis gevoelen, vermaken; mijn oom is b.v. als student corpspraeses[8] geweest, en was dus zeker niet, wat men noemt, obscuur, maar hij zal toch eenigen tijd hebben noodig gehad, eer hij zich in de studentenwereld thuis gevoelde. Deze verlegenheid openbaart zich overigens niet enkel in den omgang; maar ook bij publicaties op wetenschappelijk gebied kenmerkt onze familie zich, geloof ik, door een zeker gemis aan zelfvertrouwen.

Eene tweede eigenschap der familie is liefde tot kleinigheden, gepaard met een goed geheugen. Niet slechts op wetenschappelijk gebied openbaart zich die eigenschap, ook elders. De kennis van data van voor de familie en hare omgeving min of meer belangrijke gebeurtenissen was bij mijne ooms en mijn vader opmerkelijk groot. Tal van brieven heb ik gezien, waarin zij elkaar b.v. schreven: ‘weet gij wel wat er gisteren voor 35 jaren gebeurde?’ En dan was het antwoord: ‘toen zaten wij

8 Robert Fruin was praeses Collegii in het jaar 1846-47; het jaar daarvoor had hij als praeses van de literaire faculteit reeds zitting in het Collegium gehad. *Studenten-almanak voor 1846*, p. 75; *voor 1847*, p. 70.

samen op de promotiepartij bij X', of: 'toen werd tante geopereerd' enz.[9] En meer ernstige familiegebeurtenissen werden altijd trouw herdacht, op de sterfdagen mijner grootouders werden b.v. tusschen de broeders altijd brieven gewisseld.

[*Schr. rekent op een met reserve gebruik maken van de verstrekte gegevens*.] Met de meeste hoogachting Uw dw. dnr. R. Fruin Th. Az.

81 B.H.C.K. van der Wijck aan W.G.C. Byvanck

Utrecht, 8 Februari 1899[1]

Hooggeachte Heer.

Zoo trouw mogelijk wil ik Uwe vragen trachten te beantwoorden. Zelfs zend ik U een paar brieven, die ik, wijl zij karakteristiek waren, bewaard heb. Aan U durf ik ze confidentieel mededeelen, want gij zijt niet in staat er een verkeerd gebruik van te maken[2].

Werkelijk gevoelde R. Fruin zich zeer veel verschuldigd aan Donders[3]. Toen ik F. voor den eersten keer ontmoette, was hij geheel vervuld van Donders en spoorde hij mij aan om, gelijk hij zelf op aanbeveling van Donders had gedaan, de 'Mental Physiology' van Sir Henry Holland[4] te bestudeeren.

Opzoomer en R. Fruin, eens de trouwste vrienden, zijn later geslagen vijanden geweest. J.A. Fruin, die door O. professor in Utrecht was geworden en met wien O., om hem voor zijne colleges te praepareeren, geruimen tijd werkte, schijnt de eerste aanleiding tot verkoeling te hebben gegeven. O. verweet aan J.A. met zijn veeren in het publiek te pronken, nieuwe denkbeelden, die J.A. van hem had te hooren gekregen, als zijne eigene vinding in geschriften ontvouwd te hebben. Een kleingeestig gehaspel, zooals gij bespeurt. Later kwam de vacature in Leiden[5]. De benoeming bleef lang uit, zooals meestal geschiedt, maar O.

9 Zie hierboven, brief 33, eerste postscriptum.

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.

2 Deze brieven zijn door Byvanck teruggegeven, in elk geval zijn zij niet in zijn collectie aanwezig.

3 In zijn Utrechtse tijd had Robert Fruin dagelijks omgang met Donders (FISCHER en TEN DOESSCHATE, p. 67; vgl. hierboven, brief 10 slot). Ook later spraken zij elkaar nog wel; dat blijkt o.m. uit een aantekening van Fruin (U.B. Leiden, Ltk. 1555/112, env. 'Brieven Cobet aan Geel'), dat Donders hem in juni 1876 gezegd had, tijdens een bezoek aan Gladstone verbluft te hebben gestaan over diens kennis van Homerus.

4 HENRY HOLLAND, *Chapters on mental Physiology* (Londen, 1852), XII + 301 p.

5 Zie hierboven, brief 38[6].

verbeeldde zich, dat Thorbecke hem niet hebben wou; hij werd zeer onrustig, ten slotte zelfs ziek, zwaar ziek. Toen O. eindelijk benoemd was, ging hij bij R. Fruin logeeren, die hem zeide: 'verbeeld u niet, dat gij hier, gelijk in Utrecht, primus inter pares zult zijn'; voorts: 'een droog huis en een goeden dokter hebt gij noodig voor uw vrouw en zwakke dochter, maar geen van beide zult gij in Leiden vinden'. Bij het vertrek heeft O., zoo verzekerde mij later R.F., zijn gastheer dank gezegd voor de hartelijke ontvangst. Maar tot zijn vrouw teruggekeerd schijnen die twee har[t]stochtelijke menschen elkander te hebben opgewonden, totdat O., nu fel verbitterd tegen R.F., de pen nam en R.F. een beleedigenden brief schreef, die de groote oude vriendschap in wederzijdschen haat deed verkeeren. Zooals gij met Uw scherpen blik gezien hebt, O. was toen ziek naar geest en lichaam. Hij zeide mij ongeloofelijke dingen, b.v. dat R.F. hem en zijn gezin in het ongeluk had willen storten. Natuurlijk was dat waanzin, gelijk ik O. zelf rond gezegd heb. Eerst de dood van J.A. Fruin heeft O. en R.F. weder in zoover tot elkander gebracht, dat zij de burgerlijke beleefdheid tegenover elkaar in acht namen. Maar de groote oude vriendschap werd, gelijk van zelf spreekt, niet meer aangeknoopt. Toch was R.F. aanwezig, toen ik in de Akademie van Wetenschappen over Opzoomer sprak[6] en na afloop van mijne rede zeide F. mij met een hartelijken handdruk: 'O. zou tevreden zijn geweest, als hij u had kunnen hooren'.

Hebt gij het mooie stuk van onzen Dr. S. Muller over R.F. in het 'Handelsblad'[7] gelezen? Ik geloof, dat de daar gegeven karakteristiek van R.F. zeer juist is. O. was in zijn *leven* veel minder philosoof dan zijn oude vriend.

Kan ik nog iets opsporen, dat U misschien zou kunnen dienen, dan zal ik het U zenden. Neem voorloopig dit weinige voor lief en geloof, dat ik met ware hoogachting ben Uw bereidwillige dienaar Van der Wijck.

6 In de december-vergadering van 1892 der afdeling letterkunde sprak Van der Wijck zijn levensbericht van Opzoomer uit (afgedrukt in *Jaarboek Kon. Ned. Akademie van Wetenschappen*, 1892, p. 48-78).

7 S. MULLER FZ., R o b e r t F r u i n †, in: *Algemeen Handelsblad* van 1 februari 1899, avondeditie, 1e blad, p. 1. Een gedeelte ervan is hierboven herdrukt (p. 246, 247).

82 B.H.C.K. van der Wijck aan W.G.C. Byvanck

Utrecht, 8 Februari 1899[1]

Hooggeachte Heer.

Zonder te vertellen met welk doel ik kwam, heb ik ten Uwen behoeve een bezoek gebracht aan Mevrouw Wed. J.A. Fruin en aan Kolonel Dr. Fles[2]. Laatstgenoemde zei mij: 'Toen ik met Opzoomer in onmin geraakte, was dat de schuld van zijn vrouw. Ook Donders was van oordeel, dat Mevrouw Opzoomer, die haar man adoreerde, maar dan ook door anderen hem nooit hoog genoeg geschat rekende, de oorzaak was van alle onaangenaamheden èn met mij èn met R. Fruin èn met de Fruins alhier'.

Mevrouw Fruin vertelde mij, dat haar man en Opz. weder eenigszins verzoend waren geworden door den gunstigen afloop van het doctoraalexamen van O's oudsten zoon en diens daarop gevolgde promotie in de rechten[3]. Zelfs heeft J.A. Fruin het bij die gelegenheid gegeven promotiediner bijgewoond (Die oudste zoon, Mr. Emile O., wordt thans verpleegd in het krankzinnigengesticht te Ermelo, terwijl de jongste zoon een paar jaar geleden als burgemeester van Hellevoetsluis overleden is. Dus nu is er enkel een dochter overgebleven, de beroemde Wallis, met Dr. von Antal in Hongarije gehuwd[4]).

Ook vertelde mij nog Mevrouw Fruin, dat aan de vriendschapsbreuk tusschen O. en de twee gebroeders Fruin verkoeling was voorafgegaan, daaruit voortspruitende, dat O. het kwalijk nam, wanneer Robert bij een bezoek aan Utrecht zijn anker uitwierp bij J.A., zijn broeder, en niet, gelijk vóór de vestiging van dezen alhier, bij zijn ouden vriend Opzoomer.

Kleine misères, zooals gij bespeurt, en die mij doen denken aan een essay van Emerson: 'Nominalist and realist', waar ik lees: 'great men or men of great gifts you shall easily find, but symmetrical men never'[5]. Men kan, zonder direct dom te

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.

2 Zie *Corr.*, p. 128 3. Als oogarts, wonend in de Maliebaan, wordt Fles vermeld in het *Adresboek van Utrecht*, 1898-1899, p. 192.

3 Emile Opzoomer, aangekomen in 1867, deed 20 januari 1882 doctoraal examen in de rechten en promoveerde op 5 juli van dat jaar bij J.A. Fruin. *Examenregister der Jur. Faculteit* (R.A. Utrecht, Archief der Fac., inv.nr. 23 I), fo. 46.

4 Zie Register, i.v.W.R.E.H. Opzoomer, resp. A.S.C. Antal von Felsö Gellér-Opzoomer.

5 R.W. Emerson, Nominalist and realist [1844], in: *The complete works*, I (Londen, 1866; p. 247-257), p. 247.

zijn, oud worden, vóórdat men de juistheid dier woorden leert verstaan. Mij althans is het zoo met O. gegaan. Hoogachtend Uw Van der Wijck.

83 H.W. van der Mey aan W.G.C. Byvanck

Leiden, 11 Februari 1899[1]

Amice!

Omtrent de verhouding tusschen Fruin en zijn leerlingen aan het *gymnasium* heb ik alleen dit vernomen, dat hij hen wist te dwingen om te leeren wat hij onderwees en dat hij hen boeide door zijn verhaaltrant. Toen een jaar of vijf geleden de hr. Groeneveldt, die in 1855 op het gymn. kwam, met verlof uit Indië over was, bracht hij zijn ouden leermeester een bezoek en vroeg al spoedig: 'zal ik nog eens alle staten van Oud-Griekenland voor u opzeggen, precies in de voorgeschreven volgorde?' De tegenwoordige professoren v. Iterson en Franchimont echter zijn altijd boos op hem gebleven, omdat hij bewerkt had dat zij - ik weet niet in het hoeveelste jaar - bleven zitten. Om hem hebben zij het gymn. verlaten. Fruin zelf dacht met genoegen aan zijn gymnasialen tijd terug, zooals blijkt uit hetgeen hij mij schreef in Oct. 1882: 'ik heb het genoegen u hierbij in uw qualiteit van Rector van het Leidsche Gymnasium voor zijn Bibliotheek een exemplaar aantebieden van de nieuwe uitgaaf mijner "Tien jaren", die het eerst in de Programma's van het Gymnasium het licht zagen. Met veel genoegen denk ik aan den tijd terug toen ik ze schreef en aan het Gymnasium als docent werkzaam was. Ook als een herinnering aan die dagen en aan mijn persoon vraag ik voor het boek een plaats in uwe boekerij'[2].

Andere verhoudingen. In den kring mijner schoonouders[3] heb ik meermalen gehoord dat Fruin in zijn jonge jaren geëngageerd was geweest met een meisje uit Utrecht, en dat vooral de bejegening van die zijde ondervonden hem genoopt had celibataire te blijven[4]. Eéns in zijn leven, zoo vertelde hij mij verleden jaar, heeft hij het erg met zijn zenuwen te kwaad gehad, wel

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.
2 Fruin heeft in 1852 de stoot gegeven tot de oprichting van deze schoolbibliotheek. HUUSSEN, p. 19-22.
3 R.P.A. Dozy en M.C. Dozy-van Goor den Oosterlingh.
4 Waarschijnlijk de 'Rachel', over wie Fruin in 1846 aan zijn moeder schreef (zie hierboven, brief 5). Mogelijk bracht Fruin ook de dagen rond 2e Pinksterdag 1850 bij haar door (vgl. hierboven, brief 13 bij nt. 6). Zie ook hierna, brief 85[3].

twee jaren lang. Ik voor mij heb verband gebracht tusschen het een en het ander.

Het verdriet van 1870/71 is naar alle waarschijnlijkheid grootendeels, zoo niet geheel, toeteschrijven aan den dood zijner moeder, voor wie hij een buitengewone pieteit had, die hij later op zijn broeder Jacques, hoogleeraar te Utrecht, en familie heeft overgebracht. Zoolang de oude Mevrouw leefde, ging hij elken Zaterdag naar Rotterdam en bracht hij alle vacanties in hare woning door. Vandaar dat hij al bijna vijftiger was toen hij zijn eerste buitenlandsche reis maakte, naar Zwitserland[5]. Met Pluygers. Ik voeg er het laatste bij om de volgende reden. Gij zegt: 'hij was zeer timide, en omringde zich daarom graag met minderen die tegen hem opzagen'. Let wel, ik breng hier niets tegen in, □π□χω, maar ik moet er toch op wijzen dat Pluygers bij al zijn collega's en tijdgenooten hoog stond aangeschreven en dat Fruin bij zijn sterfbed heeft geschreid. Ook de strijd tegen Groen wekt bij mij eenigen twijfel aan groote timiditeit. Verder moet ik herinneren aan Acquoy, Bakhuizen v.d. Brink, Buys, Cobet, Boneval Faure, Hamaker, de Vries, en vooral Rijke, die op zijn 85ste jaar zijn vriend nog moet overleven. Mijn schoonvader hoorde, geloof ik, niet tot de intimi, al was hunne verstandhouding zeer goed. Toen ik in October van het vorige jaar hem terugzag, zeide hij: 'al mijn oude vrienden heb ik langzamerhand zien heengaan, maar gelukkig de allertrouwste blijven, en dat zijn de boeken'. Daarna liep het gesprek over de Brieven van Plinius, die hij juist gelezen had. Fruin hield de lectuur zijner ouden geregeld aan. Boven allen stonden Horatius en Plautus. Als hij eens op zijn manier over Cobet wilde brommen, was het: 'ik wou dat Cobet ons het een of ander stuk van Plautus in het Grieksch had vertaald'. Met groote kennis van zaken en met opgetogenheid en bewondering sprak hij over Herodotus. Ook Thucydides, Polybius en Tacitus kregen hun beurt. Homerus had hij steeds bij de hand. Aristophanes trok hem niet aan. Met

5 In 1871 en 1872 maakte Fruin zijn enige buitenlandse reizen, beide naar Zwitserland. De eerste keer ging hij alleen met zijn vriend Pluygers en genoot zeer (zie *Corr.*, nr. 203); een jaar later gingen ook Mina Pluygers en de weduwe Hoekema Kingma mee (HARTEVELT, p. 128; BLOK, p. 131). BYVANCK heeft kennelijk veel belang gehecht aan deze reizen (vgl. hierna, brief 86); wat bedoelde hij, toen hij (*Studiën*, p. 297) in dit verband schreef over plannen bij Fruin, 'die aan innige behoeften van zijn hart bevrediging moesten geven', maar die 'teleurstelling in hun gevolg en nieuw verdriet en nieuwe eenzelvigheid' brachten? Zie voor Pluygers, zijn zuster en mevr. Hoekema Kingma het Register.

den weder opgedoken Heroondas[6] was hij al spoedig vertrouwd.

Onze onderwerpen van gesprek bepaalden zich tot de oude literatuur en de Oude Geschiedenis, afgewisseld door herinneringen aan mijne vroegere leermeesters, Burger, Engelbregt, Kiehl, van Vloten en Cobet. Een enkele maal over politiek. Nooit echter over den politicus, zijn vroegeren vriend, *Mr. W.C.D. Olivier*, met wien hij in 1860/61 gebroken had. Olivier had zijne intreerede aangevallen, zonder voorkennis, anoniem zelfs meen ik, waar weet ik niet meer, ofschoon ik indertijd het stuk gelezen heb. Denkelijk in 'de Gids', maar het kan ook wel zijn in de Arnhemsche Courant, want hierin schreef O. hoofdartikelen van politieken en van letterkundigen aard[7]. In 1865, toen ik te Leiden kwam, leerde ik hem kennen. Wij trokken elkander aan, doordien ik in het staatkundige met de melk der Arn. Cour., geleverd door Boissevain en hem[8], was gevoed en diepen eerbied aan den dag legde voor Thorbecke. Wij keuvelden over alles en nog wat, en ik leerde veel. Hij was een gezellige prater en verteller, zooals hij getoond heeft in de 'Herinneringen aan Thorbecke'[9]. Ik hield hem voor zeer menschkundig. Toevallig had ik vóór mijne komst te Leiden vernomen dat hij met Fruin *zeer* bevriend was, en zoo lag het voor de hand dat wij op een keer ook over Fruin kwamen te spreken. Bij die gelegenheid vertelde hij mij van zijn breuk met Fruin en van de aanleiding. Hij had er spijt van. Wel was zijn opvatting over de behandeling der geschiedenis niet veranderd, maar hij had Fruin moeten waarschuwen van zijn voornemen om hem te bestrijden. Sedert heb ik met hem geen woord meer over F. gewisseld, evenmin als met F. over Olivier. Ik heb hier wat langer bij stil gestaan, omdat het denkelijk de moeite waard zal zijn, dat de kritiek van Olivier er nog eens op nagelezen wordt.

En *Opzoomer?* Gij zegt dat F. met Opzoomer heeft gebroken, maar ik geloof het omgekeerde. In 1871 werd Opzoomer naar Leiden geroepen om Stuffken optevolgen. Het had lang geduurd

6 In 1891 werd een papyrus gevonden met zeven nagenoeg volledige mimen van deze Alexandrijnse dichter uit de Hellenistische tijd; in 1892 werden deze M□μ□αμβοι voor het eerst gepubliceerd.

7 Onder het pseudoniem C.R. gaf Olivier in een opstel D e o n p a r t i j d i g h e i d v a n d e n g e s c h i e d s c h r i j v e r (*De Ned. Spectator*, 1860, p. 354-358) een negatief oordeel over Fruins intreerede.

8 Zie *Corr.*, p. 55[2].

9 W.C.D. OLIVIER, *Herinneringen aan Mr. J.R. Thorbecke* (Arnhem, 1872; 79 p.).

eer de zaak beklonken was, en zie, pas had de benoeming in de Staats Courant gestaan of Opzoomer trok zich terug en verkoos te Utrecht te blijven. Hij had zich in het hoofd gezet dat Fruin hem had tegengewerkt[10].

Over *v. Vloten* sprak F. nog al dikwijls, in aanmerking genomen de weinige keeren dat ik hem bezocht. Want tijdens de behandeling der Brieven van Cobet aan Geel[11], toen ik dagelijks op zijne kamer kwam, spraken wij uitsluitend over de uitgave en over Cobet en Geel. Fruin had eenige jaren met v. Vloten en Kiehl samengewoond in het zoogenaamde Professorenhuis[12], waar tegenwoordig v.d. Hoek zijn boekhandel drijft. In dien tijd had v. Vloten o.a. het vrije gebruik van Fruins bibliotheek, en hij trok toen reeds de grenzen van het mijn en het dijn op die zonderlinge manier waarop hij later met het verschil tusschen publieke en private aangelegenheden te werk ging. Om iets te noemen. Toen Pluygers hem verbood de boeken der Rijksbibliotheek met kantteekeningen te voorzien, werd hij een 'bekrompen boekbeheerder'[13]. Bij den verkoop van zijne bibliotheek, een paar jaar geleden, is o.a. een precieus boek voor den dag gekomen dat hij uit de bibliotheek van Tisius ter leen had gekregen en altijd hardnekkig had volgehouden niet onder zich te hebben. Albert Verwey, zijn schoonzoon, wiens aandacht er op gevestigd was, heeft het gekocht en op de meest gracieuse wijze aan de Tisiana teruggegeven. Fruin echter nam die vreemde dingen heel kalm en leuk op en bleef tamelijk wel met hem, totdat - ja, hoe moet ik het uitdrukken? - totdat v. Vloten als een fanaticus begon rondteslaan. Hij begon in 1862 met den 'Ponsch-god en zijne trawanten': Bakhuizen v.d. Brink en zijn Spectatorvrienden[14]. In Januari 1864 (of 1865?) pakte hij

10 Zie hierboven, brief 38[6].

11 Fruin en Van der Mey publiceerden in 1891 de *Brieven van Cobet aan Geel uit Parijs en Italië*, *November 1840-Juli 1845* (Leiden; XLV + 652 p.); de inleiding is herdrukt in *V.G.*, IX, p. 497-530.

12 In dit 'professorenhuis' (nu Breestraat 113) woonde Fruin tot hij, na zijn benoeming tot hoogleraar, zijn intrek nam in het tegenwoordige pand Breestraat 123, vanwaar hij in 1864 verhuisde naar Steenschuur 9. Bevolkingsregisters (G.A. Leiden), Adresboeken van Leiden en Bijlage I (i.d. 29 april).

13 Zie *Corr.*, nrs. 92 en 99.

14 Als reactie op de mededeling in de *Ned. Spectator*, dat de redactie de samenwerking met Van Vloten had opgezegd, omdat deze in *De Dageraad* van juni 1862 Bakhuizen van den Brink - een van haar belangrijkste medewerkers - onbehoorlijk had bejegend, publiceerde VAN VLOTEN de brochure: *De Ponsch-god en zijne trawanten* (Deventer, 1862; 20 p.).

in ‘de Dageraad’ het ‘Kathederboefje’ aan, die aan Moltzer het professoraat te Groningen had bezorgd[15]. En in 1876 - toen

> d'achtbare Raad
> het kreeg met prof. v. Vloten te kwaad;
> toen Deventer stond op zijn pooten
> door v. Pesch en door v. Vloten,
> Deventer ging op de flesch
> door v. Vloten en v. Pesch[16] -

toen de ‘doopziekte’ van Burgersdijk en de modernen[17] zijn stokpaardje waren geworden en allen die naar zijn zin te zachtmoedig waren ervan langs kregen - toen liet hij ook Fruin niet onaangetast[18]. Waarschijnlijk zijn de aanvallen te vinden in de ‘Levensbode’. Ik heb dit tijdschrift geregeld gelezen, maar het behoort nu al tot de mythen. Van Vloten had het ongeluk dat hij dikwijls wel een beetje gelijk had, maar door zijn persoonlijken, plompen, ongemanierden schrijftrant alles bedierf. Naar mijn gevoelen had het hem betaamd ten aanzien van Burgersdijk, Fruin en Eelco Verwijs[19] het stilzwijgen te bewaren.

Zoo gij in het medegedeelde iets vindt dat van uwe gading is, zal het mij genoegen doen. Letterkundig leef ik meer in den

15 Toen Van Vloten al meende te mogen rekenen op een benoeming te Groningen als opvolger van Jonckbloet, was De Vries begonnen met hem in Groningse kringen zwart te maken en er Moltzer aan te prijzen. In het zeer persoonlijke artikel D e j o n g s t e b e n o e m i n g b i j d e f a c u l t e i t d e r b e s p i e g e l e n d e w i j s b e g e e r t e e n l e t t e r e n t e G r o n i n g e n (*De Dageraad*, XIX, 4 van januari 1865, p. 303-311) pakte Van Vloten ongenadig tegen het ‘Leidsch kathederboefjen’, ‘ons De Vriesjen’, uit.

16 De Deventer gemeenteraad ontsloeg in 1867 Van Vloten niet-eervol uit zijn ambt, omdat hij niet bereid was, zich in de toekomst te onthouden van kwetsende uitlatingen, zoals hij in zijn rectorale rede en in daarna gepubliceerde strijdschriften tegen Burgersdijk had geuit (zie noot 17). MEES-VERWEY, p. 68-73. Van Vloten vatte zijn grieven tegen de raadsleden samen in zijn *Spotdicht op de Deventer gemeenteraad* (nr. 453 van mevr. Mees' bibliografie).

17 Van Vloten nam het Burgersdijk kwalijk, dat hij zijn kinderen, om zijn vrouw een genoegen te doen en hun de toegang tot de maatschappij te vergemakkelijken, liet dopen en zo een taai vooroordeel kunstmatig in leven hield. Tegen dit ‘gehuichel’ trok Van Vloten zó fel van leer, dat curatoren en uiteindelijk de raad van Deventer ingrepen.

18 Zie hierboven, brief 80^{7}.

19 Tegen Verwijs publiceerde VAN VLOTEN het opstel P l o e r t e n k r i t i e k (*De Levensbode*, IV, 1871, p. 135-147).

vroegeren dan in den tegenwoordigen tijd, doch mijn geheugen vindt geen steun in aanteekeningen. □με□ς (γ□□) □λ□ος ο□ον □□ο□ομεν ο□δ□ τι □δμεν[20].

Op den dag der begrafenis[21] was het mij te koud en te nat, en ik ben erg bang geworden voor koorts en influenza, al is mijn lichaam volkomen gaaf. De Oranjetentoonstelling[22] hield ons tot bij éénen bezig en toen trok ons de maag naar een café en de heerlijke buitenlucht naar een wandeling. Ik kon den hr. Vürtheim niet alleen laten.

Na vele groeten t.t.H.W. van der Mey.

84 R.P.J. Tutein Nolthenius aan W.G.C. Byvanck

[Zutphen,] 21 Maart 1899[1]

Amice.

Uw brief schrikte mij op, en uit de nederige schuilplaats waar de ci-devant wijnkist met de Gidsbrieven stond, zijn thans de kostbaarheden weer aan 't licht gebracht. Blindelings heb ik een greep gedaan in de portefeuilles en pakketten. Fruin's oordeel is in den regel te laconiek - vóór, tegen - om veel voor u te beteekenen; ik heb alles bij elkaar gebracht wat ten minste iets is[2]. [*Enkele bijzonderheden uit de oude Gids-correspondentie; het weer*.] Adieu t.t.N.

20 HOMERUS, B 486.

21 1 februari was 'een grillige dag van ijzigen tocht en van sneeuwvlagen' (BYVANCK, *Studiën*, p. 217). Byvanck was wel op de begraafplaats (brief van A.G. van Hamel aan Byvanck d.d. 5 februari 1899, in de in noot 1 genoemde collectie).

22 Kennelijk had Van der Mey kort voor het schrijven van deze brief een bezoek gebracht aan de Koninklijke Bibliotheek, waar eind 1898 en begin 1899 een expositie werd gehouden van boeken en handschriften, die op het Oranje-huis betrekking hadden. Voor de door Byvanck samengestelde catalogus van die tentoonstelling, zie DE MARE, nr. 221.

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.

2 Het gaat hier om de rondzendbrieven, waarop de leden der Gidsredactie hun oordeel gaven over de artikelen, die hun ter plaatsing waren aangeboden. Tutein Nolthenius stuurde aan Byvanck behalve de vele rondzendbrieven, waarop Fruin als redactielid (1865-1874) een meer of minder uitgebreide motivering van zijn stem had gegeven, ook verschillende brieven van Fruin (vgl. de brief van Tutein Nolthenius aan Byvanck d.d. 27 april 1899, in U.B. Leiden, Gids-Archief, Ltk. 1888, A 338a). Al deze stukken zijn in 1928, kort na Byvancks overlijden, door zijn zoon aan Colenbrander, die toen secretaris der Gids-redactie was, teruggegeven (zie de aantekening in de door Colenbrander opgemaakte inventaris van het Gids-Archief, Ltk. 1888 H, fo. 10^{v}). - Ik moet er van af zien, deze soms zeer karakteristieke oordeelvellingen van Fruin nog in deze publikatie op te nemen: de omvang zou te groot zijn geworden.

85 J.H.L. van der Schaaff aan W.G.C. Byvanck

's-Gravenhage, 7 April 1899[1]

WelEdelZeerGeleerde Heer!

[*M. de Vries had niet Bakhuizen van den Brink, maar Jonckbloet beschouwd als de meest geschikte candidaat voor de te stichten leerstoel in de vaderlandse geschiedenis. Vooral omdat de president-curator Luzac zeer voor Fruin geporteerd was geweest, was Jonckbloet echter afgevallen en Fruin benoemd*[2].]... in later jaren, toen De Vries er zich zeker over heen gezet had, waren Fruin en Vriesius (zooals Fruin De Vries vaak noemde) zeker goede maatjes.

Ad pag. VII, noot 1, van Uw 2e stuk: die persoonlijke ervaring van groote droefheid was eene liefdesgeschiedenis; Fruin heeft een meisje gehad, die [!] hem echter voor een ander bedankte. Voor 't publiek van geen belang, enkel voor de kennis van den mensch Fruin[3].

Met alle hoogachting heb ik de eer te zijn, WelEd.ZeerGel. Heer, U.E. dienstw. J.H.L. van der Schaaff.

86 H.P.G. Quack aan W.G.C. Byvanck

Amsterdam, 9 Mei 1899[1]

Amice.

Den preciesen datum der reizen van Fruin naar Zwitserland kan ik maar, helaas, niet te weten komen. Mijn vrouw schreef daarover aan zijn schoonzuster, de weduwe van prof. Jacques

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.

2 In de tweede aflevering van zijn opstel over Fruin had BYVANCK de voorgeschiedenis van Fruins benoeming onjuist weergegeven (*De Gids* van april 1899, II, p. VIII, IX). N.a.v. de hier afgedrukte brieven 85 en 87 gaf hij in de augustus-aflevering (1899, III, p. 372) een rectificatie en verbeterde e.e.a. ook in de latere uitgave (*Studiën*, p. 249, 250).

3 Bij de passage uit Fruins *Hugo de Groot en Maria van Reigersbergh* (1858), dat studeren het heilrijkste geneesmiddel is voor een gemoed dat met opzet door een ander onherstelbaar werd gewond, en dat studie zelfs kracht schenkt om de mens, tegen wie men wrevel en haat koesterde, te vergeven (*V.G.*, IV, p. 53, 54), had Byvanck aangetekend dat hier de naklank van een persoonlijke ervaring van Fruin te horen was (*De Gids* van april 1899, II, p. VII); in een noot deelde Byvanck mee, bij geruchte te hebben vernomen, welk leed Fruin tijdens zijn leraarschap had getroffen. Ongetwijfeld ging het hier om de mededelingen van oud-rector Van der Mey in de hierboven afgedrukte brief 83 (bij noot 4). - De aangegeven plaats uit *De Gids* is herdrukt in BYVANCK's *Studiën* (p. 247); de noot is met alle andere (vaak zeer veel zeggende) noten bij de heruitgave helaas weggelaten.

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.

Fruin te Utrecht; doch deze was uit 't land, en haar dochter Betsy antwoordde met de twee bijgaande briefkaarten, die niet veel licht geven. Haar broeder, de advocaat te Rotterdam, was voor een paar dagen bij ons, doch wist ook geen jaar te noemen. Hij zeide echter dat zijn oom tweemaal in Zwitserland was geweest[2].

Ik heb uw derde fragment weder zeer gewaardeerd. Had Gij op pag. XXIV niet H. Heine moeten zetten in plaats van of naast Alfred de Musset?[3]

Men noemt thans uw stukken over Fruin Figaro-achtig[4]. Nu, dat woord kunt gij accepteeren. De uwe H.P.G. Quack.

87 J.H.L. van der Schaaff aan W.G.C. Byvanck

's-Gravenhage, 13 Juni 1899[1]

WelEdelZeerGeleerde Heer!

[*Schr. herhaalt enkele mededelingen uit zijn brief van 7 april. Was het soms Mr. Olivier die, onder de letters C.R., Fruins inaugurele rede in de Nederlandsche Spectator critiseerde?*[2] *Omtrent het jaar van de buitenlandse reis die Fruin met Pluygers maakte*, *kan schr. geen inlichtingen geven*.] Als ik lust en tijd er voor had zou ik van mijn herinneringen aan Fruin ook een klein boekje kunnen schrijven, zoowel van zijn goedheid en goedhartigheid, als van zijn stijfheid. Hoe stijf zag ik hem b.v. niet zitten toen die Fransche priester Loyson in de Leidsche gehoorzaal er een conférence hield[3], en hoe goedhartig toonde hij zich niet door op het éérste verzoek direct aan Bolhuis van Zeeburgh *f*800 te leenen! Bolhuis, met wien ik zoo intiem omging, heeft

2 Zie hierboven, brief 83[5]. Bedoeld zijn resp. mevr. A.C. Fruin-Schneither, mej. E.M. Fruin en mr. Th.A. Fruin J.Az.

3 Het derde fragment werd geplaatst in *De Gids* van mei 1899 (II, p. XXIII-XXXVI). In de heruitgave heeft BYVANCK ter plaatse Heine toegevoegd (*Studiën*, p. 265).

4 Zo G.W. KERNKAMP, p. 2.

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246.

2 Zie hierboven, brief 83[7]. Byvanck rectificeerde zijn mededeling, dat Fruins rede niet in de *Ned. Spectator* was gerecenseerd (*De Gids*, 1899, II, p. XX), in een erratum (*ibidem*, III, p. 372) en in de latere uitgave (*Studiën*, p. 261).

3 Op uitnodiging van het studentengezelschap 'Doctrina' sprak Loyson op 27 april 1874 in de Leidse Stadsgehoorzaal over 'La crise actuelle dans l'église catholique'. Deze Père Hyacinthe, de beroemde vastenprediker der Notre-Dame, die uit de R.K. kerk was getreden, was de gehele winter in Leiden met spanning verwacht. *Leidsch Dagblad* van 24 en 29 april 1874.

het me nóóit meegedeeld, Fruin zeide het me later eens post obitum Bolhuis.

De slagen die hem door overlijden zijner moeder en van zijn broeder troffen, deden hem geweldig aan. Hoe lang liep F. niet in zwarte jas en met witte das langs Leiden's straten! Uit een briefje door hem me geschreven na het overlijden van zijn broeder sprak felle smart. Ik had hem geschreven dat zich onder de boeken zijns broeders, die Beyers zou verkoopen[4], nog allerlei papieren, verdedigde theses versierd met sarcastische aanteekeningen van zijn broeder, enz., bevonden, en schreef hij toen zoo ongeveer, voor het nazien dier boekerij niet geschikt geweest te zijn, of zoo iets. Die malle geschiedenis met Opzoomer zal er ook wel toe bijgedragen hebben. Viel in die tijden niet de bestrijding van Opzoomer door Spruyt in De Gids?[5] Dat toen ad valvas is aangeplakt geworden dat reeds betaalde college-gelden voor Opzoomer's lessen bij den pedel konden terug ontvangen worden, heeft Fruin ook zéér geergerd, zóó'n droef einde van zijn in 1860 al zóó vurig uitgesproken wensch[6] nooit hebbende kunnen voorzien.

Met alle hoogachting heb ik de eer te zijn, WelEd. ZeerGel. Heer, U.E. dienstw. J.H.L. van der Schaaff.

88 B.H.C.K. van der Wijck aan W.G.C. Byvanck

Utrecht, 8 Juli 1899[1]

Hooggeachte Heer.

Uw laatste stuk over Fruin heb ik gelijk de voorgaande met groote belangstelling gelezen. Ik zag het slot[2] aankomen. Want gij hebt er voortdurend op losgestuurd. Ook ik ben van oordeel, dat Fruin een compleeter mensch ware geweest, indien de omstandigheden hem hadden veroorloofd met de vreugde en de bitterheid van het leven op ruimer schaal kennis te maken. Ook

4 De boeken van Jacques Fruin werden, met nog een andere bibliotheek, in november 1885 en februari 1886 geveild; de catalogus bevatte in totaal 7197 nummers.

5 Zie hierboven, brief 38[6], resp. 38[7].

6 In zijn inaugurele rede (*V.G.*, IX, p. 298).

1 U.B. Leiden, Collectie-W.G.C. Byvanck, B.P.L. 2246; deze collectie bevat ook de brief van 9 april 1899, waarin Van der Wijck Byvanck schreef, met vrucht en vreugde de tot dan verschenen artikelen te hebben gelezen en met mevr. Fruin-Schneither Byvancks intuitie te bewonderen.

2 De vier bladzijden die dit slot vormen (*De Gids* van juli 1899, III, p. XVI-XX) heeft BYVANCK bij de heruitgave door een veel uitgebreidere afsluiting van zijn opstellen-serie vervangen (*Studiën*, p. 310-401).

ik meen, dat dat aan zijn werk zou zijn ten goede gekomen. Ook ik ben overtuigd, dat hij hartstochtelijker was dan hij zich voordeed, dat hij erg partijdig kon zijn. Uwe karakteristiek van dezen merkwaardigen man schijnt mij voortreffelijk. Ik maak mij gereed om voor geruimen tijd op reis te gaan. Wees dus zoo goed mij de brieven niet vóór October terug te zenden [*Enkele andere zaken*]. Uw U toegenegen dienaar Van der Wijck.

Bijlage I
Het verjaardagenboekje van Robert Fruin[1]

[1]Het verjaardagenboekje is ca. 1862 aangelegd; mogelijk ligt een soortgelijke voorganger er aan ten grondslag. Voorin het boekje - dat steeds meer een overlijdensregister werd - gaf Fruin nog een zeer beknopt genealogisch overzichtje van zijn familie. In de rechterkolom wordt hier, behalve de noodzakelijke annotatie, indien nodig de naam gegeven waaronder de betrokkene in het Register vermeld staat. - Het verjaardagenboekje bevindt zich in het familie-archief-Fruin; de beheerder, mr. Th.A. Fruin Rz. te Zeist, gaf gaarne toestemming tot publikatie.

JANUARY

1	1879 Elisab. Maria v.d. Hoeven (Goddard)	Ten rechte: Elizabeth *Anna* van der Hoeven
3	1864 Geb. van Georgine Antoinette	G.A. Fruin
	1829 Acquoy	
7	1759 geboortedag van Antonie Perk	
10	1801 juff. Bommezijn	
	1855 Blok	
12	Mietje Goddard te Gouda	M.A. Goddard
	1807 Ramp van Leiden	
12-13	1871 dood van Hk. Burger	
15	1847 Sterfdag van Robert John Goddard	
22	1848(?) S. Muller Fz.	Het jaartal is juist

22-23	1891 v.d. Loeff †	H.C. Verniers van der Loeff
23	1845 †	Overlijdensdatum van de vader van Robert Fruin
26	1794 Geb. van Ma	E.M. Fruin-Perk
29	1871 Wilh. Pluygers, Bentheim	
	1896 Brill overleden	
31	1787 Eykemeyer († 20 Dec. 1875)	
	FEBRUARY	
4	1850 Entrée aan het Gymnasium te Leyden	Vgl. HUUSSEN, p. 6
5	1774 Admissie van Thomas Fruin van Warwick te Rotterdam	
6	1814 Sterfdag van Thomas Fruin	
8	1816 Verjaardag van Q.J. Goddard	
11	1850 Verjaardag van Emile Opzoomer	
12	1818 Verjaardag E. Fruin (Dort) (A.E.M. Veltman) - 1898 15 Febr. †	A.E.M. Fruin-Veltman
16	Verjaardag Rogge	
	1847 Sterfdag van J.W.C. Blanchenay	

17	1810 Verjaardag N.B.	*N*icht *B*et (E.P. Fruin)
18	1812 Pluygers	
	1861 Sterfdag van L.C. Luzac	
	1891 Sterfdag van De Vries	Jer. de Vries
19	1895 huwlijk van Jacquelien	J.C. van Bleyswijk
		Tierens Verhagen-Goddard
20	1860 Benoeming tot prof.	Zie hierboven, brief 25[2]
	1854 Promotie van J.A. Fr.	J.A. Fruin
21	1820 R. Dozy	
21-22	Acquoy ziek	Vgl. *Corr.*, p. 440[1]
23	W. Terpstra	
23-24	1884 Jaques logeert voor het laatst bij mij	
25	1875 Sterfdag van mevr. Kingma	M.C. Hoekema Kingma-van der Hoeven
26	1816 Koosje Olifant	J.C. Oliphant
26-27	1875 Sterfdag van Mevr. Rijke-Hamaker	
27	1857 Geboortedag van Maria Anna Goddard	
	MAART	
2	1870 Sterfdag van Maria Donders	M.A.Th. Engelmann-Donders
3	1883 oudste Terpstra, gestorven	J.L.A. Terpstra
4	1886 Sterfdag van Jan van Heukelom	
5	1849 Beroep van Thom te Dordt	
	1891 huwlijk van Quirijn en Nelly	Q.J. Goddard en P.J. Goddard-Haverkorn van Rijsewijk

8	1824 Mevr. De Vries-Gockinga	
	1878 Begin van het einde van Thom's ziekte	
10	1845 Geboortedag en sterfdag tevens van G's eerste kind	Zie genealogie-Goddard, IIIa
14	1857 Mevr. Blok	
17	1882 Goudsmit †	
20	1877 Chris van Bell †. Was den 14en nog in het concert van Diligentia geweest, den 15en ziek geworden	
	1883 C.A. Emeis †, geb. 23 Maart 1810	
23	1850 Geboortedag van Robert Goddard, getrouwd 26 Aug. '79, † 15 Nov. '96	
24	1889 kwart over tienen 's ochtends Donders † (zijn wed^{e} hertrouwd 21 April 1892)	
25	1852 Geboortedag van John Goddard	

26	1864 Sterfdag van prof. Bake	
27	1850 Gijsberta Neuteboom	
	1870 Ma spreekt ons voor het eerst over haar naderend einde	
31	1890 Mevr. Moll †	A.E.H.T. Moll-Voet
	APRIL	
1	1846 Geboortedag van Robert John Goddard	
6	1824 Sterfdag van Anna Morrel, wed^{e} Th^{s} Fruin	
8	1778 Teyler † (ik lid van het 2e Genootschap 28 Oct. 1870)	
9	1884 Jaques naar Zwitserland	
10	1824 Begrafenis van Anna Morell, wed^{e} Th^{s} Fruin	
	1898 Mevr. Scholten †	
11	1848 Sterfdag van N.H.v. Charante	
12	1861 Operatie aan de wang	Zie hierboven, brief 33
16	1856 Huwelijk van Th.A. Fr. en E.V.	Th.A. Fruin en A.E.M. Fruin-Veltman
22	1819 Verjaardag van mevr. Hamaker	
	1885 Verhuizen van de N. naar de O. gracht	Na het overlijden van J.A. Fruin verhuisde diens gezin van Nieuwe Gracht 94 naar Oude Gracht 313bis. *Adresboeken van Utrecht*
24	1883 Cobet op college licht geraakt	
29	1864 Verhuisd naar de Steenschuur	Zie hierboven, br. 83[12]

	1879 Bet teruggekeerd naar Dordt	A.E.M. Fruin-Veltman; in 1877 had Th.A. Fruin († 1878) zich met zijn vrouw en zijn zoon, die toen ging studeren, te Leiden gevestigd (Vischmarkt 17)
	1883 Dozy †	
30	1878 Thom †	
	1880 W.G. Pl. †	W.G. Pluygers
	MEI	
1	1897 Juff. de Ru vervangen door Gijsje Neuteboom	
7	1867 Robert Fruin (Utrecht)	

9	1824 D. Hartevelt	
11	1892 promotie van R.F. Jz.	Robert Fruin J. Az.
12	1862 Geboortedag van Th. Ant. Goddard († 9 Dec. '62)	
13	1852 Betsy Hamaker († 11 Mei 1893)	
14	1893 's avonds Buys †	
16	1881 sterfdag van juff. Bommezijn (geb. 10 Jan. 1801)	
20	1823 sterfdag van Elis. Delfos, wed^{e} Ant. Perk	
21	1885 Olivier overleden	
23	1886 Ranke †	
	1886 Reesema †	
24	1869 Thomas Fruin (Utrecht)	Th.A. Fruin J. Az.
	1883 E.M. Frick	Ten rechte: E.*A.* Frick
28	1896 F.W.B.v. Bell †. Zijn wed^{e} † 10 Nov.	
29	1862 Hulleman †	
	JUNY	
1	1860 Entrée als prof. te Leyden	Vgl. *Corr.*, p. 118[5]
	1804 Bommezijn	
1-2	1877 Boogaard †	
2	Walter Opzoomer	
3	1852 W. Moll	J.W. Moll. Geboortejaar ten rechte: 1851
	1877 Koningin †	Zie Register, i.v. Sophia
4	1872 's avonds half zeven Thorbecke †	
6	1800 oude Heer Schneither	G.A. Schneither
	Marie Cobet	M.L. Staal-Cobet

7-8	1829 Geboortedag van Jaques Fr.	
10	Mevr. Dozy	
11	1863 Geb. van Jacoba Caroline Goddard	J.C. van Bleyswijk Tierens Verhagen-Goddard
	1879 's ochtends 11 uur † Kroonprins, oud 39 jaren	Zie Register, i.v. Willem
12	1848 Engagement van Opz. (zeldzaam bij Utrechters)	Zie hierboven, brief 13[6]
14	1880 † John Goddard	
16	1819 Dr Hamaker	
17	Staal	
	1877 J. Schneither † te Cairo	
18	1859 Geboortedag van E.M. Fr. (den Haag)	E.M. Fruin
21	1884 Prins Alexander †	

23	1818 Mr. Vissering	
24	1849 Intree van Thom Fr. te Dordt	Th.A. Fruin
25	1865 Lina Fruin (Utrecht)	A.C. Moll-Fruin
29	1872 Mevr. Schneither † te Remagen	
	1878 (tusschen 8 en 9 uren 's avonds) Johanna Hartevelt bij Kronestein verdronken	
	1892 's middags half drie v.d. Schalk en dochter	
30	1890 Moll te Groningen benoemd	
	JULY	
1	1877 Dr G.A. Schneither †	
3	1844 Huwelijk van Q.J.G. en E.M. Fr.	Q.J. Goddard en E.*A.* Goddard-Fruin; zie hierna, i.d. 7 december
5	1881 's ochtends 5 uren † Bommezijn (geb. 1 Juni 1804)	
	1888 Willem Moll geb. in duizend vreezen	
6	1859 Benoeming van J.A. Fr. tot prof.	Vgl. *Corr.*, p. 99[3]
	1892 Tom's promotie	Th.A. Fruin J. Az.
10	Staal en Cobet huwelijk	
11	1812 prof. Rijke	
12	1815 Huwelijk van mijn ouders	
13	1879 N.B. door een beroerte geraakt	Zie hierboven, i.d. 17 februari
15	1865 Bakhuizen v.d. Br. †	
19	1894 Vertrek van R. naar Afrika, afscheid te Rotterdam	Zie hierboven, brief 58[2]

21	1856 Geboortedag van Adèle Opz.	A.S.C. Antal von Felsö Gellér-Opzoomer
	1881 Trouwdag van Terpstra en B. Goddard	
25-26	1891 S. le Poole †	
30	1874 Jacques Fr. (Utrecht)	J.A. Fruin J. Az.
	1898 Bismarck †	

AUGUSTUS

3	1864 Geb. van Thom. Anth. Goddard	
5	1886 trouwdag van W.M. en Lien	J.W. Moll en A.C. Moll-Fruin
8	1885 Hugo Fruin †	
9	1892 's avonds elf uur M. de Vries †	
17	1871 sterfdag van Schneevoogt	
21-22	1857 sterfdag van Oom George Fr. (geb. 14 Aug. 1782)	G. Fruin

22	1888 † Vissering	
	1892 † Opzoomer	
23	1870	Overlijdensdatum van de moeder van Robert Fruin; Fruin heeft hier slechts een buitengewoon dik kruis getekend
25	1880 Alida Josina v.d. Hoeven (Goddard)	
26	Mina Buys	
27	1884 Jaques uit Zwitserland thuis	
	SEPTEMBER	
1	1854 Sterfdag van J.A. Fr. (Melbourne)	Joan Adriaan Fruin
	1895 Otto Verhagen	Fruin maakt hier een vergissing; zie hierna, i.d. 2 november
2	1854 Geboortedag van Antonia Johanna Goddard	A.J. van der Hoeven-Goddard
3	1843 Sterfdag van tante	Meyer Mary Meyer-Fruin
	1870 Sterfdag van Oom	Jan John Fruin
	1890 N.B. †	Zie hierboven, i.d. 17 februari
4	1840 O.W. Star Numan	
9	1858 Huwelijk van J.A. Fr. en A.C. Schn.	J.A. Fruin en A.C. Fruin-Schneither
17	1887 L.Ph.C.v.d. Bergh †	
20	1821 Verjaardag van C.W. Opzoomer	
21	1783 huwelijk van Antonie Perk en Elisabeth Delfos	
	1883 v. Vloten †	
23	1842 Vrijdag. Komst te Leiden als student (ingeschreven den 24en)	

24	1765 huwelijk van Th. Fruin en Anna Morell	
	1894 Mart. Nijhoff †	
27	1819 Wilh[a] Pluygers	W.M. Pluygers
28	1880 † Mr. Dirk Nijman, oud 55 jaar	
29	1757 geboortedag van Elis. Delfos	E. Perk-Delfos
	1884 Ik bij prof. Snellen	
30	Zimmerman †	
	OCTOBER	
10	1891 † Zuster Betsy	E.A. Goddard-Fruin
	1833 juff. De Ru	
12	1859 Intree van J.A. als prof. te Utrecht	Vgl. *Corr.*, p. 104[5]

13	1805 Rector Suringar, 1895 †	Op zijn verjaardag overleden
14	1893 C. Leemans † (Geb. 28 April 1809)	
17-18	1889 Mietje Goddard †	M.A. Goddard
19	1848 Huwelijk van C.W.O. en A.A.	C.W. Opzoomer en A.C.J. Opzoomer-Ackersdijck
	1888 Neef Dirk †	D.J. Fruin
22	1860 Geboortedag van Q.J. Goddard jr.	
24	1869 Begin van de ziekte van mijn moeder	
25	Gijs van der Hoeven	
	1889 's avonds elf uur Cobet †	
27	1863 Sterfdag van Uylenbroek	
30	1896 Hartevelt †	
31	1843 J. Bommezijn	
	1891 Dijs Burger †	

NOVEMBER

1	1884 Jaques †	
2	1895 ('s nachts te twee uren) Geboorte van Otto Verhagen	O. van Bleyswijk Tierens Verhagen
2/13	1740 Geboortedag (doopdag) van Th. Fruin te Wootton Wawen	
4	1823 Louise d'Aumery	
	1877 In plaats van de Bommezijns: de Ru	
5	1892 Hamaker †	
9	1820 M. de Vries	
10	1818 Geboortedag van Th.A. Fr.	Th.A. Fruin

	1892 Louise d'Aumery-Lutgert †	
11	1862 Sterfdag van prof. Geel, was geboren 12 Nov. 1789	
12	1779 v. Hengel	
14	1823 Geboortedag van R. Fr.	Robert Fruin zelf
15	1826 W.B. Bergsma	
	1896 Rob. Goddard †	
18	1813 sterfdag van Antonie Perk	
22	1857 Geboortedag van Robert Fruin (Dordt)	R. Fruin Th. Az.
25	1863 Sterfdag van Mevr. Pluygers	
26	1873 Sterfdag van E.J. Kiehl	
27	1865 Sterfdag van tante Perk	J.A. Perk
28	1813 Cobet	
29	1890 Constant Rijke †	

DECEMBER

1	1858 Gonne de Vries, overleden 1 Dec. 1881	
	E. Frick	E.E. Frick
1-2	1885 † Mina Pluygers	
3	1834 Geboortedag van Lina Fr.-Schn.	A.C. Fruin-Schneither
	1890 Mevr. De Vries †	
	1894 Gen[1] Tullingh	
	1898 Operatie aan het achterhoofd	Ten rechte: 1897; vgl. *Corr.*, nr. 506, en hierboven, brief 73
7	1821 Geboortedag van E.M. Fr. (Goddard)	Elizabeth *Anna* Goddard-Fruin. Robert Fruin noemt blijkens een aantekening voorin dit verjaardagenboekje zijn zuster ook wel Elizabeth *Marianne*
9	1796 Geboortedag van J.A. Perk en van	Ten rechte: 1795
	1847 E.M. Goddard en	E.M. Terpstra-Goddard
	1820 C.M. van Hees	
	1862 Sterfdag van Th.A. Goddard	
10	1891 Kuenen	
14	Nelly Havercorn van Rijswijk	P.J. Goddard-Haverkorn van Rijsewijk
15	1896 Acquoy † (nacht tusschen 14 en 15, kwart voor 1 uur)	
16	1879 juff. M. Veltman	W.F. Veltman
18	1847 Promotie van R. Fr.	Robert Fruin zelf
	Dina Veltman	B.G. Veltman
19	Geboortedag van Adelheid Opz.-Ackersd.	A.C.J. Opzoomer-Ackersdijck
20	1875 's avonds † Eykemeyer	

21	1896 Du Rieu †	
29	1849 Benoeming tot le praeceptor te Leyden	Ten rechte: 2e praeceptor. Vgl. HUUSSEN, p. 5, 6

14 Nov.	1823 R.F.	Geboortedatum
24 Sept.	1842 Ingeschreven als student	
18 Dec.	1847 Gepromoveerd	
29 Dec.	1849 Benoemd te Leiden tot 2e praeceptor	
4 Febr.	1850 (Maandag) Eerste les	
15 Mei	1851 tot 1e praeceptor	
30 Dec.	1858 tot prorector	
20 Febr.	1860 tot professor	
1 Juni	1860 Oratie	
1 Juli	1860 In functie gesteld	
1 Oct.	1877 Rector Magnif.	
1 Juni	1894 Afscheidsrede	
18 Sept.	1894 Ontslagen	
April	1851 Lid van Letterkunde	
29 April	1859 Koninkl. Akad.	
20 Jan.	1862 Histor. Genootsch.	
4 Nov.	1862 Zeeuwsch Genootsch.	
18 Mei	1861 Holl. M.d.W. te Haarlem	Na 4 Nov. 1862 bijgeschreven
2 Juli	1867 Overijs. Vereen.	
20 Juni	1868 Bair. Akad.	
	Friesch Genootsch.	Met potlood tussengevoegd
20 Oct.	1870 Teyler's 2e Genootschap	
11 Juni	1878 Batav. Genootsch.	
18 Dec.	1889 Vlaamsche Akad.	
7 Mei	1894 Acad. de Bruxelles	
20 Sept.	1860 Tien Jaren bekroond	Vgl. *Corr.*, p. 123[2]
Mei	1885 Eerevoorzitter Histor. Genootsch.	Vgl. *Corr.*, nrs. 302 en 304

22 Juni	1886 Dr. juris honoris causa	Van de Utrechtse universiteit; zie hierboven, brief 51[2]
5 Mei	1874 Officier Eikekroon	Vgl. *Corr.*, p. 245[4]
13 Mei	1880 Ridder Nederl. Leeuw	
29 Aug.	1894 Commandeur Nederl. Leeuw	

Bijlage II
Het olografisch testament van Robert Fruin[1]

[1. Ondergetekende, Robert Jacobus Fruin, heeft vermaakt:]

a. aan zijn neef Thomas Antonie Goddard, de som van *f* 75.000. - en dat wel *f* 15.000. - om aanstonds naar eigen goedvinden te gebruiken en *f* 60.000. - om uit de rente die zij afwerpen, uit te reiken:
aan Mej. de Ru, geb. de Jong, zijn gewezen huishoudster, *f* 260. - 's jaars (*f* 5. - 's weeks) levenslang en wanneer haar man door den dood ontvalt of tot arbeiden buiten staat geraakt, nog gelijke som bovendien (totaal *f* 10. - 's weeks) en bij haar vóóroverlijden aan haar weduwnaar Arie de Ru *f* 260. - 's jaars of zooveel minder als hij naar omstandigheden raadzaam zal achten;
aan Mej. Gijsberta Neuteboom, zijne tegenwoordige huishoudster, *f* 200. - 's jaars;
aan Mej. Elisabeth Turnhout, zijne tegenwoordige dienstbode, indien zij bij zijn overlijden nog in zijn dienst is, *f* 50. - 's jaars;
aan Mej. Jansje Bommezijn, die eertijds met haar ouders in zijn dienst is geweest, *f* 200. - 's jaars, zoolang zij ongetrouwd blijft;
aan Mej. van Trotsenburg, gewezen huishoudster van wijlen zijn vriend Prof. Acquoy, *f* 200. - 's jaars;
aan zijne nicht Elisabeth Petronella Noot *f* 200. - 's jaars, zoolang zij ongetrouwd blijft;
aan zijn vriend Louis D. Petit, 2den bibliothecaris aan de Universiteitsbibliotheek te Leiden, tot het maken van een zomerreisje of tot eenige andere ontspanning die hem gewenscht schijnt, *f* 300. - 's jaars.
Alles in zulke termijnen te betalen als zijn neef in overleg met belanghebbenden zal goedvinden te bepalen. Wat de overschietende rente van gemeld kapitaal betreft, daaromtrent heeft hij den wensch uitgedrukt, dat zijn neef er zoo mede zal handelen in het belang van zich, zijn vader, broeders en zusters als hij in gemoede zal oordeelen, dat de erflater zelf gehandeld zou hebben.

b. aan zijn neef Mr. Th.A. Fruin, advocaat te Rotterdam, de som van *f* 10.000. - om de renten van dat kapitaal, wanneer hij meent dat er aanleiding toe bestaat te besteden ten behoeve van zijn oudsten broeder Mr. R. Fruin J. Az. en anders voorloopig rentegevend te beleggen in afwachting eener gelegenheid om er ten nutte van gemelden zijn broeder gebruik van te maken[2]; eerst na diens eventueel vóóroverlijden staat het aan hem met

1 Dit olografisch testament is, blijkens acte van die datum, op 11 augustus 1898 gedeponeerd bij notaris mr. J.A.F. Coebergh, destijds te Leiden. De kopie, afgegeven door notaris W.S. Jongsma te Leiden, is aanwezig in het familie-archief-Fruin; de beheerder, mr. Th.A. Fruin Rz. te Zeist, stelde haar voor deze publikatie bereidwillig ter beschikking.

2 Zie hierboven, brieven 54 en 58. Robert Fruin had, toen hij bij zijn zeventigste verjaardag elk van zijn neven en nichten *f* 10.000 gaf (Bijlage III, bij noot 7), deze neef overgeslagen (vgl. *Corr.*, nr. 422).

het kapitaal dier *f* 10.000. - alsmede de gekapitaliseerde renten naar eigen behagen te handelen.

c. aan de kinderen van wijlen zijn neef Mr. Robert Goddard en Mej. Joanna Landberg, allen te zamen en ieder voor een gelijk gedeelte, de som van *f* 25.000. - met bepaling dat de rente hiervan, zoolang de wet het toelaat, ten goede zal komen van de moeder van gemelde kinderen.

d. aan zijne nicht Elisabeth Maria Goddard, echtgenoote van notaris Terpstra, de som van *f* 15.000. -.

e. aan zijne nicht Antonia Johanna Goddard, echtgenoote van den Heer Gijs van der Hoeven, de som van *f* 15.000. -.

f. aan zijne nicht Maria Anna Goddard, echtgenoote van den Heer Emil Frick, de som van *f* 15.000. -.

g. aan zijne nicht Jacoba Carolina Goddard, echtgenoote van den Heer Jaap Verhagen, de som van *f* 15.000. -.

h. aan zijn neef Mr. R. Fruin Th. Az., rijksarchivaris in de provincie Zeeland, de som van *f* 10.000. -.

i. aan de Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord[3], de som van *f* 25.000. -.

j. aan Nederlandsch Mettray op Rijsselt[4], ter opvoeding en verzorging van hulpbehoevende knapen, de som van *f* 25.000. -.

k. aan de Leidsche Maatschappij van Weldadigheid ter voorkoming van verval tot armoede[5], de som van *f* 5.000. -.

l. aan de Vereeniging tot voortdurende ondersteuning der nagelaten betrekkingen van verongelukte visschers der reederijen te Katwijk en te Noordwijk aan Zee[6], de som van *f* 5.000. -.

3 Een van de vijf commissarissen was mr. W.H. de Beaufort, een goede kennis van Fruin (*Corr.*, p. 462).

4 Bij Zutphen. Voor deze vereniging was te Leiden een comité werkzaam, waarvan tientallen jaren de familie Suringar de drijvende kracht was (*Adresboeken van Leiden*). Tot het overlijden van W.H.D. Suringar onderhield Fruin contact met deze oud-rector van het Leidse gymnasium (HUUSSEN, p. 8).

5 Buys en Vissering waren vele jaren bestuurslid van deze in 1817 opgerichte vereniging; eerstgenoemde nam er als secretaris-commissaris van de hulpbank een zeer grote plaats in. Met beiden had Fruin vooral in de jaren 1865-1874 veel contact, toen zij de drie Leidse redactieleden van *De Gids* waren; ook daarna bleef de vriendschap bestaan. - Fruin was contribuant der Maatschappij. Op de algemene vergadering van 1879 heeft hij geprotesteerd tegen de steun die aan een student was verleend; hij deelde het standpunt van de minderheid der bestuursleden, die meende dat deze hulp niet op de weg der Maatschappij lag, omdat het niet aanging, kinderen te brengen in een stand waarin hun ouders hen niet zelf konden brengen. WESTERBAAN, p. 42, 43.

6 Buys was lid van de Leidse commissie van deze vereniging. *Adresboeken van Leiden*.

m. aan het Nederlandsche Gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders, gevestigd te Utrecht[7], de som van *f* 10.000. -.
n. aan de Inrichting voor het doofstommen onderwijs te Rotterdam[8], de som van *f* 5.000. -.
o. aan het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, de som van *f* 10.000. -.
p. aan de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, gevestigd te Leiden, de som van *f* 1.000. -.

Al deze legaten vrij van successierecht.

2. heeft vermaakt wat er tenslotte van zijne nalatenschap mag overschieten[9] (uitgezonderd zijn graf aan de Groenesteeg te Leiden en zijne meubelen en boeken) aan zijne neven en nichten, kinderen van zijne beide overleden broeders en zijne overleden zuster (twee hunner[10] uitgezonderd), te weten: Mr. R. Fruin Th. Az.; Elisabeth Maria Terpstra, geb. Goddard; de gezamenlijke kinderen van wijlen Mr. R. Goddard; Antonia Johanna van der Hoeven, geb. Goddard; Maria Anna Frick, geb. Goddard; Thomas Anthonie Goddard; Jacoba Carolina Verhagen, geb. Goddard; Elisabeth Maria Fruin; Georgine Antoinette Fruin; Anna Carolina Moll, geb. Fruin; Mr. Thomas Anthonie Fruin en Mr. Jacobus Anthonie Fruin en bij vóóroverlijden van één of meer hunner, des of der overledene wettige afstammelingen bij plaatsvervulling, en gewild dat twee van deze, namelijk Thomas Antonie Goddard en Mr. Thomas Anthonie Fruin elk 1/7-de en de overigen elk 1/14 zullen trekken.

3. heeft verzocht zijn meergenoemden neef Thomas Antonie Goddard en Mr. Thomas Anthonie Fruin het executeurschap van zijn uiterste wilsbeschikking op zich te nemen en aan hen beiden gegeven de inbezitneming zijner gansche nalatenschap voor zoo langen tijd als zij dat bezit tot de uitvoering zijner beschikkingen noodig zullen achten en hun verzocht voor de moeite aan hun taak verbonden elk van hen beiden eene som van *f* 500. - aan te nemen.

4. heeft ter hunner beschikking gesteld ook zijne boeken en meubelen, doch met den wensch, dat zij van de werken van wetenschappelijken, niet van belletristischen aard, aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden zullen afstaan al de zulke, die nog in de boekerij der Maatschappij ontbreken en door haar bestuur geacht worden daar op hun plaats

7 In 1858 door Donders gesticht. Fruin heeft er zich laten behandelen, zie Bijlage I, i.d. 29 september.
8 Elke zich respecterende (oud-)Rotterdammer bedacht toentertijd de Inrichting in zijn testament, zo deelde de secretaresse van de door naamsverandering nu 'Amman-stichting' geheten Inrichting, mej. W.A.H. Crol, lid van het Hist. Gen., mij mee. - De zwager van Robert Fruin, dr. Q.J. Goddard, was bovendien mede-oprichter van de Inrichting geweest (*Nw. Ned. Biogr. Wbk.*, IV, k. 661).
9 Dat was ruim *f* 67.000.
10 Nl. mr. R. Fruin J. Az. (zie noot 2) en Q.J. Goddard jr., die tegenslag in zaken had ondervonden en reeds aanzienlijke financiële steun van Fruin had gekregen.

te zullen zijn[11] en dat zij de overige van wetenschappelijken aard zullen aanbieden voor de Universiteitsbibliotheek van Leiden om daaruit door den Heer Bibliothecaris de werken te laten aanwijzen, die hij voor de boekerij begeerlijk acht en die er nog ontbreken; verder uit de tenslotte overschietende wetenschappelijke boeken, alsmede uit die van belletristischen aard, de meest voor dit doel geschikte aan zijne overlevende vrienden te schenken, de overige onder hen en hunne mede-erfgenamen te verdeelen en de rest ten gemeenen bate van den boedel te verkoopen[12], evenzoo gewenscht dat zij met de meubelen zullen handelen, geven sommige aan vrienden van hem, verdeelen andere onder de erfgenamen en verkoopen de door niemand begeerde tot hun aller bate; dat alles naar der executeuren goeddunken en zonder dat uit deze zijne wenschen eenig recht tegenover hen aan derden voortvloeit.

5. heeft vermaakt aan Teyler's Stichting, voor haar kabinet, de gouden medalje die hij in 1860 van de toenmalige Maatschappij van Fraaie Kunsten ontving[13].

6. heeft den eigendom van zijn graf toegewezen aan den eerstgenoemden executeur.

[Was ondertekend: R. Fruin.][14]

11 De lijst van deze werken (2576 boekdelen en 1267 overdrukken) is afgedrukt in: *Hand. en Med. van de Maatschappij der Ned. Letterkunde*, 1899-1900, p. 82-134.

12 Met enkele andere verzamelingen werd de rest van Fruins bibliotheek in 1900 door Nijhoff geveild; van de catalogus (3927 nrs.) bevindt zich het ex. met de veilingprijzen in de bibliotheek van de Ver. ter bevordering van de belangen des boekhandels.

13 Vgl. *Corr.*, p. 123[2].

14 De Leidse kohieren der inkomstenbelasting, die over enkele jaren rond 1900 in druk verschenen, laten zien, dat Robert Fruin financieel in een gunstige positie verkeerde. *Het kohier der inkomsten-belasting te Leiden* zowel van 1897 als van 1898 (Leiden, 1898, 218 p., resp. 1899, 227 p., aanwezig op G.A. Leiden) geeft aan, dat Fruins aanslag berekend werd over een opgegeven zuiver inkomen van *f* 13.500.

Bijlage III
De herinneringen van Mr. Th.A. Fruin J. Az. aan zijn oom Robert Fruin[1]

... Een tweede zorg van mijne jeugd[2] was van geheel anderen aard; het was die betreffende de verhouding van ons gezin tot Oom Robert, dat is den nog steeds beroemden geschiedschrijver R. Fruin. De moeilijkheden uit die verhouding voortvloeiende zijn niet gemakkelijk te beschrijven. Oom Robert was een zeer eigenaardige man. Omtrent zijn kennis, zijn arbeidskracht, zijn meesterlijken stijl behoef ik niet te schrijven. Die zijn aan ieder bekend. Hij had een sterk karakter, maar eene behoefte om te overheerschen. Hij was ongetrouwd en zeer intiem met mijn vader en hij bracht zoowat al zijne vacanties tijdens het leven van mijn vader als logé ten onzen huize door. Hij was krachtiger van karakter dan mijn vader en overheerschte dezen, al waren beide broeders zeer op elkaar gesteld. Hij was uiterst royaal. Ofschoon niet rijk, had hij van hetgeen hij van zijne ouders had geerfd en van zijn inkomen als hoogleeraar overgespaard, zoodat hij een klein kapitaaltje had, waarop hij trotsch was. Maar hij hielp daarmee geregeld mijn vader, die met zijn groote gezin van zijne inkomsten niet altijd kon rondkomen. En later hielp hij diens kinderen.

Toch was hij bij ons niet populair. Hij miste allen slag om met jongeren om te gaan en wij hadden ook den indruk, dat mijn vader hem wel wat vreesde. Toen mijn vader, zijn jongere broer, stierf, was hij aanwezig en diep bedroefd, maar daarna zijn de moeilijkheden begonnen. Hij vond, dat hij, ten aanzien van ons, onzen vader had te vervangen, al was mijne moeder voogdes en hij slechts toeziende voogd. Om nu die vaderplaats te kunnen innemen, wenschte hij, dat onze moeder met ons te Leiden zou komen wonen. Gelukkig heeft mijne moeder dat niet gedaan. Deze had vijf en twintig jaren te Utrecht gewoond en zich daar een vriendenkring, een milieu, verworven. Zij kon niet besluiten om die te verlaten en in het haar vreemde Leiden te gaan wonen. Zij achtte dat, terecht, ook voor hare kinderen niet wenschelijk. De zusters - Betsy[3] was reeds vijf en twintig jaar - hadden eveneens kringen van vrienden en kennissen en zagen er heel erg tegenop die te zullen missen. Maar bovendien zag mijne moeder in, dat dagelijksch toezicht van Oom op de kinderen tot moeilijkheden zoude leiden. Want Oom miste, als gezegd, daarvoor ten enenmale het talent. Zijn broeder Tom, de dominé, was al geruimen tijd overleden. Deze had één

1 Mr. Th.A. Fruin J. Az. stelde tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn 'Herinneringen' op schrift, waaruit hier de passage over zijn oom wordt afgedrukt. Mevrouw C.W. Fruin-Loder te Wassenaar verschafte mij inzage in de memoires van haar echtgenoot en verleende bereidwillig toestemming tot publikatie van dit gedeelte.

2 Hiervóór schreef mr. Fruin over zijn broer Robert (zie hierboven, brief 54[9]).

3 E.M. Fruin.

zoon, Robert, den lateren rijksarchivaris; met dezen was Oom al langen tijd gebrouilleerd[4].

Oom heeft die weigering van mijn moeder om met haar gezin naar Leiden te komen nooit vergeven en hij heeft haar dat immer getoond. Mijn moeder had ook een krachtig karakter; zij heeft steeds aan Oom erkentelijkheid getoond voor wat hij voor hare kinderen deed, nooit onaangenaamheden zijnerzijdsch gereciproceerd en zoo de verhouding immer zoo goed als dat mogelijk was gehandhaafd. Oom werd ook nu nog in vacanties te logeeren gevraagd en kwam dan en ook soms bij andere gelegenheden bij ons. Nooit gebeurde er iets belangrijks of ernstigs in ons gezin, waarin hij niet werd gekend. Toen ik eindexamen-gymnasium gedaan had[5] en mijne oratie hield was hij aanwezig. Ik vermeldde al, dat ik, toen zuster Lien[6] hare ernstige operatie had ondergaan, den geheelen nacht was opgebleven en per eersten trein naar Leiden spoorde om Oom in te lichten en naar Utrecht mede te nemen. Ik zeide ook reeds, dat ik ten aanzien van Robert met hem overleg pleegde. Ik deed dat niet alleen bij de gelegenheid, waarvan ik dat vermeldde, maar altijd.

In de zomervacantie ging ik tot het einde van mijn studententijd steeds ongeveer veertien dagen bij Oom logeeren, aanvankelijk met mijn broer Robert, later alleen. Dat waren taaie weken! Na het ontbijt ging Oom aan zijn werk; ik ging dan naar de logeerkamer, tevens zitkamer en bleef daar 's morgens en een tijd na den gemeenschappelijken koffiemaaltijd. Ik nam steeds schoolwerk of ander werk mede naar Leiden of boeken, die ik lezen wilde, maar het was toch wel vervelend elken morgen en een deel van elken middag zoo opgesloten te zitten. Tegen het einde van den middag kwam er dan een gemeenschappelijke wandeling langs de Witte of andere singels, soms naar Leiderdorp enz. Dan gemeenschappelijk eten en 's avonds zaten wij bij Oom te praten of te lezen. Zondags en soms nog een enkele keer meer was er een uitstapje, meest naar Katwijk (Noordwijk bestond toen als badplaats nog nauwelijks). Er was te Katwijk een restaurant, ‘Badhuis’ geheeten, en daar was dan soms muziek. Natuurlijk waren er met Oom vaak aardige en leerzame gesprekken, maar toch was ik steeds dankbaar als zulk een logeerpartij ten einde was. Ook toen ik in het maatschappelijk leven getreden was bracht ik geregeld nu en dan Zondagen bij Oom door, terwijl ik onafgebroken met hem in geregelde correspondentie geweest ben.

Ik zeide al, dat Oom ons financieel hielp. Toen Robert en ik gingen stu-

4 Mr. R. Fruin Th. Az. - Met ‘brouille’ is de verstandhouding te negatief getekend. Wel heeft een zekere verkoeling plaats gehad, toen de raadgevingen van Fruin door zijn neef - die het als student kalm aan deed, maar niet als zijn Utrechtse neven financieel van zijn oom afhankelijk was - in de wind werden geslagen. TH.A. FRUIN [Rz.], p. 45. Tot een breuk kwam het echter niet: in een brief van 27 januari 1890 beval Fruin zijn neef in de belangstelling van de algemene rijksarchivaris Van Riemsdijk aan, i.v.m. de toekomstige vacature van rijksarchivaris in Zeeland (A.R.A., archief van het A.R.A., inv. nr. 630); ook bedacht Fruin hem in zijn testament.

5 In juni 1888, zie *Corr.*, p. 367[1].

6 A.C. Moll-Fruin.

deeren zou mama dat niet hebben kunnen bekostigen. Oom gaf ons toen studie-toelagen en toen ik, na voleindigde studie, bij Mr. Rahusen te Amsterdam onbezoldigd medewerker werd, deed hij desgelijks; ook aan mijne zusters gaf hij toelagen. Toen hij in 1893 zeventig jaar werd gaf hij op zijn verjaardag aan elk zijner neven en nichten, als vooruitbetaling op zijn erfenis, *f* 10.000. Die neven en nichten - de Goddards en wij -, die bevoordeeld werden, zullen wel ruim tien in getal geweest zijn[7].

Maar nu de crisis, waarop ik zooeven doelde. Oom haatte mijne moeder. Hij was van het oogenblik van het sterven van mijn vader af steeds onvriendelijk tegen haar geweest en dat werd steeds erger. Zij zou steeds ten aanzien der kinderen anders handelen dan hij wenschte, zij zou te dien aanzien de waarheid voor hem verzwijgen, hem bedriegen enz. Telkens en telkens hadden wij broeders en zusters overlegd hoe wij daaraan een einde zouden kunnen maken. Wij meenden, dat wij van Oom niet langer geld zouden kunnen aannemen, indien dat doorging. Al eenige malen was aan Oom vriendelijk gevraagd om mama anders te behandelen, maar zonder succes; hij weigerde dat uitdrukkelijk.

Eindelijk na zeer ernstige overweging schreef ik hem namens allen - het was in 1894 - dat wij ons verplicht zouden zien verdere omgang met hem te staken en voor elke verdere financieele hulp te bedanken, indien hij jegens onze moeder voortging te handelen, zooals hij sinds geruimen tijd deed. Ik weet nog goed hoe ik aarzelde met het nemen van dien stap; dat Oom liefde voor ons koesterde was buiten twijfel; hij had dat door zijne financieele hulp wel duidelijk getoond, maar ik vond, dat kinderen niet konden toelaten, dat hunne moeder behandeld werd als dat door hem geschiedde. Op zijn verzoek had tusschen hem en ons toen eene bespreking plaats, waarin ik namens mijne zusters, broeder Jacques en zwager Willem[8] onze opvatting uiteenzette. Hij vroeg tijd voor overweging en gaf daarna bij brief toe en beloofde zich van onaangename uitlatingen tegen mama te zullen onthouden. Oom Robert heeft ons dat optreden nooit vergeven.

De verhouding is uiterlijk goed gebleven, maar nu en dan zijn verwijten aan ons niet uitgebleven. Bij mijne souvenirs ligt nog een brief van mij aan Oom; ik denk dat ik dien na zijn dood tot mij heb genomen; die brief[9] is van 1897; het blijkt daaruit, dat hij zich toen tegenover ons nog hoogst onbehoorlijk over onze moeder uitliet en wij hem daarom hebben voorgesteld de van hem ontvangen bedragen aan hem terug te geven of aan een door hem aan te wijzen instelling van weldadigheid te schenken. Ook dat heeft hij natuurlijk niet aangenomen.

Tot Ooms dood ben ik met hem in geregeld verkeer gebleven en heb ik hem geregeld bezocht en mijne correspondentie met hem voortgezet. Op 29 Januari 1899 is hij aan eene beroerte gestorven. Eenige dagen lag hij,

7 Om juist te zijn: dertien. De veertiende neef werd overgeslagen, zie Bijlage II, noot 2.

8 Prof. dr. J.W. Moll.

9 Deze brief is niet, als de zeventien, gedeeltelijk in de *Corr*. en in deze publikatie afgedrukte, andere brieven van Robert Fruin aan zijn neef mr. Th.A. Fruin J. Az. in het familie-archief-Fruin terechtgekomen.

van spraakvermogen beroofd, te bed[10]; wij waren bij hem gekomen en ik zag toen bij hem nu en dan buien van woede opkomen, die hij niet in woorden uitdrukken kon, maar die blijkbaar in de herinnering aan de door hem geleden nederlaag hun oorzaak vonden. In zijn testament bleek hij ons van zijne nichten en neven, die elk een praelegaat van *f* 10.000 ontvingen, te hebben uitgezonderd. Toch had hij mij met zijn neef den candidaat-notaris Th.A. Goddard tot executeurs-testamentair gemaakt. Na aftrek der legaten leverde zijn nalatenschap slechts een gering bedrag op, ik meen ongeveer *f* 2.000 per erfgenaam.

Ik wil niet onvermeld laten, dat ik die feitelijke onterving van mijne zusters en mij ten aanzien van de ongetrouwde Betsy en Antoinette onaangenaam vond. Zij leefden met mama voornamelijk van het weduwenpensioen van deze. Zij zouden na den dood van mama dus geen behoorlijk inkomen meer hebben. En was ik, die ten slotte het optreden tegen Oom had doorgezet, daarvoor niet moreel aansprakelijk? Van mijn eerste overgespaarde geld kocht ik dus voor Betsy en Antoinette eene lijfrente tot het bedrag van het pensioen van mama, ingaande bij haar overlijden. Betsy is mama voorgegaan, maar Antoinette heeft die rente geruimen tijd ontvangen.

Ter kenschetsing van Oom Roberts eigenaardige psychologie vermeld ik voor de curiositeit nog het volgende voorval. Gelijk ik reeds schreef hielp hij mij gedurende het jaar, dat ik Advocaat te Amsterdam was - van Juli 1892 tot Juli 1893 - met financieelen steun. Ik wist in dat eene jaar zooveel te verdienen, dat ik al mijne Amsterdamsche uitgaven daaruit bestrijden kon, zelfs nog eene studentenschuld van een paar honderd gulden kon afdoen en met mijne vrienden nog een voetreis in Tyrol kon maken. Dat kwam door mijn repeteeren met studenten, doordat Rahusen mij, toen ik vertrok, eene gratificatie gaf, ik meen van *f* 500, doordat ik een goed faillissement had gehad en door eenige heel kleine Advocaten-zaakjes. Begrijpelijk, dat ik niet weinig trotsch was. Ik zond dus met een recht dankbaren brief aan Oom Robert terug wat hij mij, naar van achteren bleek, onnoodig had verstrekt. Vol verwachting zag ik zijn brief met erkenning van zulk een verdienstelijk eerste jaar van maatschappelijk werk tegemoet. Maar wat kwam? Eene enveloppe met daarin alleen deze quitantie - ik herinner mij den tekst nog woordelijk -: ‘Ontvangen van mijn neef Tom Fruin de somma van...[11], die ik hem niet geleend maar geschonken had’. Oom was dus beledigd! Later toen ik hem mijne handeling, die uit zelftevredenheid en plichtsbetrachting voortspruitte, psychologisch had uitgelegd, schreef hij mij het nu wel te kunnen begrijpen!

Na het overlijden van Oom Robert wist ik door overleg met Mr. S. Muller, den bekenden rijksarchivaris te Utrecht, Prof. P.L. Muller te Leiden en Prof. P.J. Blok te Leiden te bewerken, dat de firma Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage de door die heeren te verzamelen verspreide geschriften van R. Fruin zoude uitgeven. Deze uitgave is een waar succes geworden...

10 Vgl. *Corr.*, p. 501[2].

11 Het bedrag is in het ms. opengelaten.

Index op de brieven

N.B. De getallen geven de nummers der brieven aan

Brieven van *Fruin* aan:

zijn ouders - 1
zijn vader - 3
zijn moeder - 5, 6, 7, 8, 10, 13, 24, 34, 37
zijn broer Thomas Fruin - 11
zijn zwager en zuster Goddard - 9
zijn oom George Fruin - 2
zijn neef Th.A. Fruin J. Az. - 54, 58
zijn neef Th.A. Goddard - 64, 70, 71
Joh. H. Been - 72
J.C.G. Boot - 44
W.G.C. Byvanck - 67, 69, 75, 76
Gids-redactie (E.J. Potgieter) - 18, 35, 36
J.N. van Hall - 73, 74
A.F. de Savornin Lohman - 61, 63
H.P.G. Quack - 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46
J. Röell - 55, 56, 57
A. Schimmelpenninck van der Oye - 51, 65, 66
J. Tideman - 53
H. Vollenhoven - 47, 49

Brieven aan *Fruin* van:

J. Bake - 16, 22, 26
F.W.B. van Bell - 30
L.Ph.C. van den Bergh - 15, 27
A.L.G. Bosboom-Toussaint - 31
W.G. Brill - 28
W.G.C. Byvanck - 68
J.H. Gebhard - 17
Gids-redactie (E.J. Potgieter) - 12, 19
D. Hartevelt - 52
G.L. van der Hoeven - 59
W.J.A. Jonckbloet - 25
E.J. Kiehl - 29
W.J. Knoop - 45
A. Kuyper - 62
A.F. de Savornin Lohman - 60

C.W. Opzoomer - 21
W. Siewertsz van Reesema - 20, 23
J.A. Sillem - 50
S. Vissering - 14
H. Vollenhoven - 48

Brieven* over *Fruin en zijn ouderlijk huis*, *van:

Jacques Fruin	aan zijn moeder - 13
Jacques Fruin	aan L.C. Luzac - 32
Thomas Fruin	aan zijn ouders - 1
Thomas Fruin	aan zijn moeder - 4
Thomas Fruin	aan zijn broer Jacques Fruin - 33
R. Fruin Th. Az.	aan W.G.C. Byvanck - 80
J.N. van Hall	aan W.G.C. Byvanck - 77
H.W. van der Mey	aan W.G.C. Byvanck - 83
H.P.G. Quack	aan W.G.C. Byvanck - 79, 86
H.P.G. Quack	aan J.N. van Hall - 78
J.H.L. van der Schaaff	aan W.G.C. Byvanck - 85, 87
R.P.J. Tutein Nolthenius	aan W.G.C. Byvanck - 84
B.H.C.K. van der Wijck	aan W.G.C. Byvanck - 81, 82, 88

Register van persoonsnamen

●:	de naam komt voor in de Index op de brieven (zie de vorige pagina).
*:	de personalia zijn te vinden in de *Correspondentie van Robert Fruin*.
Inl.:	de naam komt voor in de Inleiding.
Inl.^{n}:	de naam komt voor in een of meer noten bij de Inleiding.
Br. 53:	de naam komt voor in brief 53.
Br. 53^{6}:	de naam komt voor in noot 6 bij brief 53.
Br. 53, ^{6}:	de naam komt voor in brief 53 en in noot 6 bij die brief.
Verj. 20-6:	de naam komt voor in het Verjaardagenboekje (bijlage I), i.d. 20 juni.
Test.:	de naam komt voor in het Testament (bijlage II).
Her.:	de naam komt voor in de Herinneringen (bijlage III).

Auteursnamen zijn in KLEIN KAPITAAL gezet.

Van de *referentie*-literatuur, die in de annotatie zo beknopt mogelijk is aangegeven, is in deze index de volledige titel beschreven.

Ackersdijck, prof. dr. J., 1790-1861 * - Br. 10.

Acquoy, mr. J., 1866-1935, zoon van J.G.R. Acquoy - Br. 64, 65, ^{2}, ^{3}, 66.

Acquoy, prof. dr. J.G.R., 1829-1896* - Inl.; Br. 64, 65, ^{2}, ^{3}, 70, ^{8}, 71, 83; Verj. 3-1, 21-2, 15-12; Test.

Acquoy-Nairac, E.A.A., 1868 - na 1916, echtg. van J. Acquoy - Br. 65, ^{3}.

AELIANUS - Br. 6.

AITZEMA, LIEUWE VAN - Br. 68.

Akveld, drs. L.M. - Inl.

ALBERDINGK THIJM, J.A. - Br. 40, ^{2}.

Alexander, prins, 1851-1884, zoon van koning Willem III - Verj. 21-6.

Alfonso XII, 1857-1885, koning van Spanje sedert 1870 (1874) - Br. 40^{3}.

Alphen, J.A. van, notaris te Rotterdam - Br. 70^{3}.

Altera, tweede bediende in de apotheek van de vader van Robert Fruin (SNELLER, *Ouderlijk huis*, p. 198) - Br. 3.

Amadeo, 1845-1890, hertog van Aosta, koning van Spanje 1870-1873 - Br. 40^{3}.

Ameyden van Duym, ds. H. van, pred. te Kedichem - Br. 14[1].
Antal von Felsö Gellér-Opzoomer, Adèle S.C. (ps.: A.S.C. Wallis), 1856-1925, dochter van C.W. Opzoomer - Br. 81, 82; Verj. 21-7.
ARISTOPHANES - Br. 83.
Assen, prof. mr. C.J. van, 1788-1859* - Br. 13, 16[4], 23.
Aubouin, Pierre, uitgever-boekhandelaar te Parijs 1666-1701 - Br. 67.
Aumale, Henri Eugène Philipped'Orléans, hertogvan, 1822-1897, groot verzamelaar van manuscripten, bibliofiel, eigenaar van het kasteel Chantilly - Br. 68.
Aumerie-Lutgert, Maria Louisa d', 1823-1892, eerste echtg. van mr. M. d'Aumerie (1831-1919, griffier en kantonrechter te Leiden 1865-1879 en 1892-1901) - Verj. 4-11, 10-11.
● Bake, prof. dr. J., 1787-1864* - Br. 13, 16[3], [4], 22[3]; Verj. 26-3.
Bake, Joh., 1834-1866, theol. cand., zoon van J. Bake - Br. 16.

Bakhuizen van den Brink, dr. R.C., 1810-1865* - Br. 16[3], 25, 27, 79, 83, [14], 85; Verj. 15-7.
Barger, ds. G., 1817-1877, predikant (1852-1855 te Delfshaven) - Br. 17[2].
BAUDET, P.J.H. - Br. 38, [4].
Bazendijk, P.M., boekhandelaar aan de Leuvehaven te Rotterdam - Br. 13.
Beaufort, mr. W.H. de, 1845-1918*, redacteur van De Gids 1876-1894 - Br. 50, 55[1]; Test. [3].
● Been, Joh. H., 1859-1930, onderwijzer, schrijver van veel jongensboeken (vnl. over historische onderwerpen), archivaris van Brielle 1895-1930 - Br. 72[1].
Beets, prof. dr. N., 1814-1903* - Br. 13[7].
BEGER, G.W. - Br. 75, [4].
BEKKER, BALTH. - Br. 7.
Bell, mr. Chr. J. van, 1830-1877, studiegenoot van Jacques Fruin - Br. 3[4]; Verj. 20-3.
Bell, mr. Corn. van, geb. 1820 - Br. 3, [4].
● Bell, prof. dr. F.W.B. van, 1822-1896* - Br. 3, [4], 13, [4]; Verj. 28-5.
Bell-Brown, J.N.I. van, 1826-1896, echtg. van F.W.B. van Bell - Br. 13[4]; Verj. 28-5.
● Bergh, dr. L. Ph. C. van den, 1805-1887* - Br. 53[2]; Verj. 17-9.
Bergh, S.J. van den, geb. 1854, notaris te 's-Gravenhage - Br. 70, [4].
Bergsma, mr. W.B., 1826-1900* - Verj. 15-11.
Berkhout, ds. N., 1784-1854, predikant (1823-1854 te Leiden) - Br. 1.
Betsy - zie: Goddard-Fruin, Elizabeth Anna.
Beyers, boekhandelaar te Utrecht - Br. 75[3], 87.
Bismarck, Otto von, 1815-1898 - Verj. 30-7.
Blanchenay, Jan W.C., 1824-1847, jur. stud., overleden toen Robert Fruin praeses collegii was - Verj. 16-2.
Bleyswijk Tierens Verhagen, Jacob van, 1863-1933 (zie genealogie-Goddard, IIIj), burg. van Werkendam 1894-1897 - Br. 64, [2], 71; Test.
Bleyswijk Tierens Verhagen, Otto van, 1895-1945 (zie genealogie-Goddard, IIIj) - Br. 64, [8], 70, 71; Verj. 1-9, 2-11.
Bleyswijk Tierens Verhagen, Jacoba Carolina van, 1863-1936 (zie genealogie-Goddard, IIIj) - Br. 64, [2], [8], 70, 71; Verj. 19-2, 11-6; Test.
Blok, prof. dr. P.J., 1855-1929* - Inl., Inl.[n]; Verj. 10-1; Her.
BLOK, P.J., Levensbericht van Robert Fruin, in: *Jaarboek van de Kon. Akademie van Wetenschappen*, 1899, p. 101-151.
Blok-Felix, M.D., 1857-1908, echtg. van P.J. Blok - Verj. 14-3.
Blom-Lisman, J., 1775-1848, wed. van A. Blom, eerder van ds. W. Schintzel (*Ned. Patr.*, 15, p. 47) - Br. 1.
Blussé van Oud-Alblas, mr. P., 1812-1887* - Br. 23, [5].
Boele van Hensbroek, P.A.M. (ps.: Flanor), 1853-1912 - Inl., Inl.[n].
Boer, kapitein De - Br. 6, [6].

Boeren, dr. P.C. - Inl.
Boissevain, Charles, 1842-1927*, redacteur van De Gids 1872-1888 - Br. 42[1].
Boissevain, mr. J.H.G., 1817-1870, advocaat te Arnhem, redacteur der Arnhemsche Courant - Br. 83.
Bolhuis van Zeeburgh, dr. J., 1836-1880* - Br. 87.

Bommezijn, E.J., 1804-1881, huisbewaarder bij Robert Fruin 1860-1877 (G.A. Leiden, Bevolkingsregisters) - Verj. 1-6, 5-7, 4-11; Test.
Bommezijn, Johanna Alida (Jansje), 1843 - na 1898, dochter van E.J. Bommezijn - Verj. 31-10; Test.
Bommezijn-de Graaf, J., 1801-1881, echtg. van E.J. Bommezijn - Verj. 10-1, 16-5, 4-11; Test.
Boneval Faure, prof. mr. R. van, 1826-1909* - Br. 78, 83.
Boogaard, prof. dr. J.A., 1823-1877* - Br. 33; Verj. 1-6.
Bool, H.J., 1828-1898* - Br. 55, [1], 56, [2].
Boon Mesch, dr. A.L. van der, 1793-1852* - Br. 1.
Boonzajer, M.F., notaris te Gorinchem - Br. 70[2].
● Boot, prof. dr. J.C.G., 1811-1901*, secr. van de Kon. Akademie van Wetenschappen 1863-1893 - Br. 44[3].
BOOTH, EVERARD - Br. 67, [2].
● Bosboom-Toussaint, A.L.G., 1812-1885* - Br. 13[7].
● Brill, prof. dr. W.G., 1811-1896* - Br. 25[4], 28[3]; Verj. 29-1.
Brink, prof. dr. J. ten, 1834-1901* - Br. 78.
Brouwer-Noot, Elizabeth Petronella, 1846-1925 (zie genealogie-Fruin, IVh), verpleegde vele jaren haar tante E.P. Fruin, maar profiteerde niet van het daarom door Fruin haar nagelaten jaargeld door 15 dec. 1898 met W. Brouwer te huwen (TH.A. FRUIN, p. 17) - Test.
Bruen, Joris - Br. 80[4].
Brun, J. - Br. 67, [2].
Bruijn, J.R. - Inl.
Burger, dr. D., 1820-1891*, studiegenoot van Thomas Fruin - Br. 1, 83; Verj. 31-10.
Burger, mr. Hendrik J., 1821-1871*, achterneef van D. Burger en gehuwd met een zuster van A.C. Fruin-Schneither (*Ned. Patr.*, 21, p. 38) - Verj. 12-1.
Burgers, J., geb. 1798 - Br. 10[3].
Burgers-Lambooy, P., geb. 1798 - Br. 10[3].
Burgersdijk, dr. L.A.J., 1828-1900* - Br. 83, [16], [17].
BURKE, E. - Br. 22.
BURKE: *Burke's Genealogical and Heraldic History of the Landed Gentry*, 17th ed. (Londen, 1952); voor de familie Frewen p. 933-935 - Br. 80, [3].
BURNET - Br. 67, [2].
Buys, prof. mr. J.T., 1826-1893*, redacteur van De Gids 1863-1893 - Br. 39, 78, 79, 83; Verj. 14-5; Test. [5], [6].
Buys-Arntzenius, Wilhelmina J.M., 1832-1924, echtg. van J.T. Buys - Verj. 26-8.
Byvanck, prof. dr. A.W. - Br. 84[2].
● Byvanck, dr. W.G.C., 1848-1925 (zie *Corr.*, p. 374[6], en OVERSTEEGEN, p. 1-34) - Inl., Inl.[n]; Br. 67[2], 68[5], [7], 75[2], 77[4], 78, [1], 81[2], 83[5], [21], 84[2], 85[3], 87[2], 88[1], [2].

BYVANCK, W.G.C., R. Fruin, in: *De Gids*, 1899, I, p. I-XXII; II, p. I-L; III, p. I-XX; herdrukt met een aanzienlijke uitbreiding in zijn bundel *Literarische en Historische Studiën* (Zutphen, 1918; VIII + 401 p.), p. 215-401.
Capelle - zie: Kappelle, J.P.
Charante, dr. N.H. van, 1820-1848, studievriend van Thomas Fruin,

sedert 1846 lector in de kruidkunde aan de Klinische School te Rotterdam - Verj. 11-4.
Chaufepié, H.J. de Dompierre de, 1861-1911, sedert 1893 directeur van het Kon. Kabinet van munten, penningen en gesneden stenen te 's-Gravenhage - Br. 75, [2].
Clant, Adriaan, 1599-1665, lid van de Staten-Generaal voor de Ommelanden 1643-1651 - Br. 72.
Cobet, prof. dr. C.G., 1813-1889* - Br. 16, [1], 37, 79, 83; Verj. 24-4, 25-10, 28-11.
Coebergh, mr. J.A.F., 1841-1922, notaris te Leiden 1869-1911 - Test. [1].
Colenbrander, prof. dr. H.T., 1871-1944, 1906 lid, 1916 secr. van de Gids-redactie, 1918 hoogleraar te Leiden in de kol. gesch., 1925 in de vaderl. gesch. - Br. 84[2].
COLENBRANDER, H.T., Beredeneerde lijst van Gids-redacteuren 1837-1936, in: *De Gids*, 1936, IV, p. 263-301.
-, Politiek in de Gids 1837-1936, in: *De Gids*, 1936, IV, p. 320-371.
Condé, Lodewijk II, prins van, 1621-1686, Frans veldheer - Br. 67, 68.
Correspondentie van Robert Fruin 1845-1899, uitg. door H.J. SMIT en W.J. WIERINGA (Gron.-Djak., 1957), XV + 518 p. (Werken Hist. Gen., IV, 4).
Crol, mej. W.A.H. - Test. [8].
DAVID, JEAN BAPT. - Br. 36.
Dirksen - Br. 2.
DOESSCHATE, G. TEN - zie: Fischer, F.P.
Donders, prof. dr. F.C., 1818-1889* - Br. 10, 81, [3], 82; Verj. 24-3; Test. [7].
Donders-Hubrecht, A.A.L., 1855-1913, tweede echtg. van F.C. Donders, hertr. met de arts dr. A.M.A. Grandmont (1837-1909) - Verj. 24-3.
Dorn Seiffen, dr. G., 1774-1858, docent, 1832-1849 rector van het gymnasium te Utrecht, sedert 1820 lector (privaat-docent) aan de Utrechtse universiteit - Br. 10.
Dozy, prof. dr. R.P.A., 1820-1883* (ten rechte: 1850 buit., 1857-1883 gew. hoogl. middeleeuwse en nieuwe gesch. te Leiden) - Br. 36, [2], 83; Verj. 21-2, 29-4.
Dozy-van Goor den Oosterlingh, M.C., 1821-1901, echtg. van R.P.A. Dozy - Br. 83; Verj. 10-6.
DRION, F.J.W., Levensbericht van Dr. W.G.C. Byvanck, in: *Levensberichten van Letterkunde*, 1926-1927, p. 63-85.
Drucker, prof. mr. H.L., 1857-1917 * - Br. 55, [3], 56, [2].
DUYVERMAN, J.P., Het raadslid Prof. Mr. H.L. Drucker, 1891-1903, in: *T.v.G.*, 75 (1962), p. 57-67.
Emeis, C.A., 1810-1883* (in *Corr*. geb. jaar onjuist) - Verj. 20-3.
EMERSON, R.W. - Br. 82, [5].
Emma, koningin, 1858-1934 - Br. 57[3], 59[3], 78.

Engelbregt, dr. C.A., 1816-1890, werkzaam bij het onderwijs, o.a. als rector te Doesburg 1849-1859 - Br. 83.
Engelmann-Donders, Maria A. Th., 1847-1870 (zie *Corr.*, p. 100[1]) - Verj. 2-3.
Eykemeyer, J.A., 1787-1875, sedert 1821 inwonende eerste bediende

in de apotheek van de vader van Robert Fruin (SNELLER, *Het ouderlijk huis*, p. 179) - Verj. 31-1, 20-12.
Faure - zie: Van Boneval Faure, R. van.
FISCHER, F.P. EN G. TEN DOESSCHATE, *Franciscus Cornelis Donders* (Assen, 1958), 223 p.
Flanor - zie: Boele van Hensbroek, P.A.M.
Fles, dr. J.A., 1819-1905* - Br. 82, [2].
Fockema Andreae, prof. mr. S.J., 1844-1928* - Br. 56.
Fraissinet-Meijer, H.H., geb. 1800, moeder van de theol. stud. J.C. Fraissinet, een studiegenoot van Thomas Fruin - Br. 1.
Franchimont, prof. dr. A.P.N., 1844-1919, bleef door onenigheid met Fruin in de derde klas van het gymnasium zitten (*Verslag Gymnasium te Leiden*, 1858-1859, p. 6; vgl. *Leidsch Jaarboekje*, 17, p. LXXI), hoogl. organ. chemie te Leiden 1874-1914 - Br. 83.
Franklin, Benjamin, 1706-1790 - Br. 21.
Fransen van de Putte, I.D., 1822-1902* - Br. 79.
Frederik Hendrik, stadhouder, 1584-1647 - Br. 13[8].
Fremery, J.A. de, 1801-1865, zie *Corr.*, p. 145[4] - Br. 23.
FRERE, SIR BARTLE - Br. 50.
Frewen, Accepted, 1588-1664 - Br. 80, [3].
Frewen, George - Br. 80, [4].
Frewen, William - Br. 80[2].
Frewen-Ward, Rebeca - Br. 80, [2].
Frick, Elisabeth Anna, 1883-1963 (zie genealogie-Goddard, IVe) - Verj. 24-5.
Frick, Ernst Emil, 1848-1915 (zie genealogie-Goddard, IIIg) - Br. 64[5], 70; Verj. 1-12; Test.
Frick-Goddard, Maria Anna, 1857-1936 (zie genealogie-Goddard IIIg) - Br. 70; Verj. 27-2; Test.
FROUDE, J.A. - Br. 36.
Fruin, Dirk Johannes, 1820-1888 (zie genealogie-Fruin, IIIg), eerst werkzaam bij zijn oom George Fruin, later zelfstandig commissionair in effecten - Verj. 19-10.
Fruin, Elisabeth Maria (Betsy), 1859-1905 (zie genealogie-Fruin, IVb), werkzaam in het maatschappelijk werk te Utrecht - Br. 33, [4], 34, [1], 54, 58, 71, 86; Verj. 18-6; Test.; Her.
Fruin, Elizabeth Petronella (Nicht Bet), 1810-1890 (zie genealogie-Fruin, IIIf; vgl. SNELLER, *Het ouderlijk huis*, p. 169 e.v.) - Br. 3, 4, 9, 13; Verj. 17-2, 13-7, 3-9.
● Fruin, George, 1782-1857 (zie genealogie-Fruin, IId), commissionair in effecten - Br. 2[2]; Verj. 21-8.
Fruin, Georgine Antoinette, 1864-1929 (zie genealogie-Fruin, IVc) - Br. 71; Verj. 3-1; Test.; Her.

Fruin, Hugo Johannes, 1826-1885 (zie genealogie-Fruin, IIIh), aanvankelijk zeevarend, sedert 1859 handelaar in gedistilleerd te Rotterdam - Verj. 8-8.

● Fruin, prof. mr. Jacobus Anthonie, 1829-1884 (zie genealogie-Fruin IIId), studeert te Leiden 1848-1854, advocaat en procureur te Rotterdam 1854, referendaris op het min. van financiën 1858, hoogl. Ned. privaatrecht te Utrecht 1859 - Inl.; Br. 1, 6, [9], 7, 10, 13, [8], [11], 24, [3], 28, 29, [2], 33, [2], 34, 37, 38, 39, 41, 47^{4}, 50^{2}, 54^{6}, 78, 79, [5], 80, 81, 82, [3],

83, 87, [4]; Verj. 20-2, 23-2, 9-4, 22-4, 8-6, 6-7, 27-8, 9-9, 12-10 1-11; Her.
Fruin, mr. Jacobus Antonie, 1874-1945 (zie genealogie-Fruin, IVg), prom. op stellingen 1897, bankdirecteur - Br. 54, [6], [7], [8], [9], 58, [4]; Verj. 30-7; Test.; Her.
Fruin, Joan Adriaan, 1826-1854 (zie genealogie-Fruin, IIIi) - Br. 2, [2], 7; Verj. 1-9.
Fruin, John, 1778-1870 (zie genealogie-Fruin, IIc), timmermansknecht, sjouwer - Verj. 3-9.
Fruin, Joris - Br. 80, [4].
● Fruin, Robert, 1776-1845 (zie genealogie-Fruin, IIb; vgl. SNELLER, *Het ouderlijk huis*, p. 169 e.v.) - Br. 1, 2[2], 4, [2], 5, 80; Verj. 23-1, 12-7.
Fruin J. Az., mr. Robert, 1867-1921 (zie genealogie-Fruin, IVe; vgl. *Corr.*, p. 367[2]) - Inl.; Br. 37, [3], 54, [6], [9], [10], 58, [2]; Verj. 7-5, 11-5, 19-7; Test., [2], [10]; Her., [2].
● Fruin Th. Az., prof. mr. Robert, 1857-1935 (zie genealogie-Fruin, IVa; vgl. *Corr.*, p. 374[5]) - Inl.; Br. 33, [4], 71; Verj. 29-4, 22-11; Test.; Her., [4].
FRUIN, ROBERT, *Verspreide Geschriften*, uitg. door P.J. BLOK, P.L. MULLER en S. MULLER FZ., 10 delen + registerdeel ('s-Grav., 1900-1905).
Fruin, Thomas, 1740-1814 (zie genealogie-Fruin, I; vgl. SNELLER, *Het ouderlijk huis*, p. 163-167) - Br. 80, [2]; Verj. 5-2, 6-2, 24-9, 2-11.
● Fruin, ds. Thomas Anthonij, 1818-1878 (zie genealogie-Fruin, IIIa; vgl. *Corr.*, p. 29[5]) - Inl.; Br. 1, [2], 3[5], 6, 7, 8, [2], 10, 24, 29, 33[5], 37[2], 80, [7], 86, Verj. 5-3, 8-3, 16-4, 29-4, 30-4, 24-6, 10-11; Her.
● Fruin J. Az., mr. Thomas Antonie, 1869-1945 (zie genealogie-Fruin, IVf; vgl. *Corr.*, p. 352[4]) - Inl.; Br. 54[6], [9], 58[7], 65[3], 71, 78[3]; Verj. 24-5, 6-7; Test.; Her.
Fruin Rz., mr. Th. A. (zie genealogie-Fruin, V), beheerder van het familiearchief-Fruin - Inl.; Br. 8[2]; Verj. [1]; Test. [1].
FRUIN [Rz.], TH.A., *Het geslacht Fruin* (Amersfoort, 1949; 68 p. + geneal. tabellen; gestencild, niet in de handel).
Fruin-Loder, C.W. (zie genealogie-Fruin, IVf) - Inl.; Her. [1].
Fruin-Morrell, Anna (Nancy), overl. 1824 (zie genealogie-Fruin, I) - Verj. 6-4, 10-4, 24-9.
● Fruin-Perk, Elizabeth Maria, 1794-1870 (zie genealogie-Fruin, IIb; vgl. SNELLER, *Het ouderlijk huis*, passim, afb. t.o. p. 184) - Inl.; Br. 3, 9, 21[1], 23[1], 30, 32, 33, 80, 83, [4], 87; Verj. 26-1, 27-3, 12-7, 23-8, 24-10.
Fruin-Schneither, Anna Carolina, 1834-1916 (zie genealogie-Fruin, IIId) - Inl.; Br. 33, [4], 54, [2], [6], [8], [9], [10], 58, [4], 71, 82, 86, 88[1]; Verj. 22-4, 9-9, 3-12; Her.
Fruin-Veltman, Agatha Elizabeth Martina, 1818-1898 (zie genealogie-Fruin, IIIa) - Br. 8[2], 33[5], 71; Verj. 12-2, 16-4, 29-4.
Fruinus - zie: Frewen.
Galenus Abrahamsz. (de Haan), 1622-1706, leider der collegiantse beweging onder de doopsgezinden te Amsterdam - Br. 69.

● G e b h a r d , J.H., 1809-1884, boekhandelaar-uitgever te Leiden (1837-1849) en te Amsterdam (1849-1881) - Br. 21[1].
G e e l , p r o f . d r . J., 1789-1862* (1833 bibliothecaris univ. bibl. Leiden) - Br. 24, 79, 83; Verj. 11-11.

Geer, prof. dr. P. van, 1841-1909, hoogleraar in de wiskunde 1867-1902 - Br. 47[3].
Gend, de diligencedienst van Van - Br. 9, [2].
GERRETSON, F.C., Fruin intime, in: *Gerretson de Strijdbare*, uitg. door A.J.M. GOEDEMANS en G. PUCHINGER (z.p., z.j.), p. 212-217.
Geyl, prof. dr. P. - Inl.
GEYL, P., Fruin contra Groen (1853/4), in: *B.G.N.*, VI (1951), p. 1-46; herdrukt in: *Reacties* (Utrecht, 1952).
-, Fruin tussen Ranke en Macaulay, in: *B.G.N.*, IX (1954), p. 19-32; herdrukt in: *Studies en Strijdschriften* (Gron., 1958).
-, Fruin in zijn correspondentie, in: *Nederlandse Figuren*, I (A'dam-Antw., 1960), p. 96-103.
Gladstone, W.E., 1809-1898 - Br. 81[3].
Gluysteen, A., ca. 1795-voor 1854, kabinetwerker te Leiden - Br. 3[9].
Gluckstein - zie: Gluysteen, A.
Goddard - in de regel wordt dr. Q.J. Goddard bedoeld.
Goddard, John, 1798-1862 (zie genealogie-Goddard, I), koopman te Kampen - Br. 7.
Goddard, dr. John, 1852-1880 (zie genealogie-Goddard, IIIe) - Verj. 25-3, 14-6.
Goddard, mr. J.R. (zie genealogie-Goddard, IVb), beheerder van een aantal der hier gepubliceerde brieven - Inl.
Goddard, Maria Anna, 1812-1889 (zie genealogie-Goddard, IIa) - Verj. 12-1, 17-10.
● Goddard, dr. Quirinus Johannes, 1816-1906 (zie genealogie-Goddard, IIb), te Leiden aangekomen tegelijk met Thomas Fruin, arts te Rotterdam - Br. 1, [5], 3, 6, [7], 13, 33[2], 34, 64, [5], 70, [5], 71; Verj. 8-2, 10-3, 3-7.
Goddard jr., Quirinus Johannes, 1860-na 1927 (zie genealogie-Goddard, IIIh), koopman - Verj. 5-3, 22-10; Test. [10].
Goddard, mr. Robert, 1850-1896 (zie genealogie-Goddard, IIId), ambtenaar in Ned. Oost-Indië - Verj. 23-3, 15-11; Test.
Goddard, Robert John, 1846-1847 (zie genealogie-Goddard, IIIb) - Verj. 15-1, 1-4.
Goddard, Thomas Antonie, 1862 (zie genealogie-Goddard, IIIi) - Verj. 12-5, 9-12.
● Goddard, Thomas Antonie, 1864-1933 (zie genealogie-Goddard, IIIk), cand.-notaris, 1901 notaris te Zutphen - Inl.; Br. 64[6], [10]; Verj. 3-8; Test.; Her.
● Goddard-Fruin, Elizabeth Anna (Betsy), 1821-1891 (zie genealogie-Fruin, IIIb, en genealogie-Goddard, IIb) - Inl.; Br. 1, 3, 6, 10, 13, 24, 34; Verj. 3-7, 10-10, 7-12.
Goddard-Haverkorn van Rijsewijk, Petronella Johanna, 1866-na 1927 (zie genealogie-Goddard, IIIh) - Verj. 5-3, 14-12.

Goddard-Landberg, Johanna Elisabeth, 1856-1944 (zie genealogie-Goddard, IIId) - Test.
Goddard-Lingbeek, C.M., echtg. van mr. J.R. Goddard (zie genealogie-Goddard, IVb) - Inl.
GOEJE, M.J. DE - Br. 39, [4].
Goeje, R. de (ps.: Agatha), 1833-1893, schrijfster van kinderverhalen, zuster van prof. M.J. de Goeje - Br. 38, [2].

GOSLINGA, A., *Dr. Karl Gützlaff en het Nederlandsche Protestantisme in het midden der vorige eeuw* ('s-Grav., 1941), 108 p.
Goudsmit, prof. mr. J.E., 1813-1882* - Verj. 17-3.
GOUW, J. TER - Br. 35.
Grandmont-Hubrecht, A.A.L. - zie: Donders-Hubrecht, A.A.L.
Greeven, ds. K.H., 1798-1876, predikant (van 1830 tot zijn emeritaat in 1859 te Delfshaven) - Br. 80, [5].
Groen van Prinsterer, mr. G., 1801-1876 - Inl., Inl.[n]; Br. 15, 16, [3], [4], 17, [2], 20, 22, [3], 23, [4], 83. *Groen van Prinsterer Briefwisseling*, III (1848-1866), uitg. door H.J. SMIT ('s-Grav., 1949), XXVII + 1004 p. (R.G.P., 90).
Groeneveldt, W.P., 1841-1915, doorliep enkele klassen van het Leidse gymnasium, werd chinees en japans translateur (*Verslag Gymnasium te Leiden*, 1858-1859, p. 6), 1893-1895 vice-pres. van de Raad van Indië - Br. 83.
Groot, mr. J.R. de - Inl.
Gützlaff, dr. K.F.A., 1803-1851, geb. in Pruisisch-Pommeren, 1823 in dienst van het Ned. Zendelinggenootschap, arbeidde op Java, in Siam, maar vooral in China, vertaalde de Bijbel in het Chinees - Br. 13, [7].
GUIZOT, F.P.G. - Br. 36.
Gijsje - zie: Neuteboom, G.
HAES, R.L. DE, Van Haagsche Koffiehuizen, I, III, in: *Die Haghe*, 1906, p. 377-463, resp. 1908, p. 307-384.
● Hall, mr. J.N. van, 1840-1918, 1880 lid, 1885-1915 secr. van de Gids-redactie, 1883 raadslid, 1895-1902 weth. van onderwijs van Amsterdam - Inl.[n]; Br. 73[2], 78[1].
Hamaker, dr. H.G., 1819-1892* - Br. 83; Verj. 16-6, 5-11.
Hamaker, prof. mr. H.J., 1844-1911* - Br. 54[7].
Hamaker, J.E. (Betsy), 1852-1893, jongste dochter van H.G. Hamaker - Verj. 13-5.
Hamaker-van Vloten, C.A. van, 1819-1902, zuster van J. van Vloten, sinds 1843 gehuwd met H.G. Hamaker - Verj. 22-4.
Hamel, prof. dr. A.G. van, 1842-1907*, lid van de Gidsredactie 1887-1907 - Br. 83[21].
Hartevelt, mej. Ag. A. - Inl.
● Hartevelt, D., 1824-1896, 1842-1858 o.m. als drukker in Ned. Oost-Indië werkzaam, sedertdien rentenierend in Leiden, vervulde daar verschillende functies, 1882-1896 penn. van de Maatschappij der Ned. Letterkunde - Inl. (met nadere gegevens), Inl.[n]; Br. 40, [2], 52[3], [4], 70, [8], 71; Verj. 9-5, 30-10.
HARTEVELT, D., Autobiografische aantekeningen, samengesteld in 1891, 162 p. (zie Inl.).
Hartevelt, Johanna, 1857-1878, nicht van D. Hartevelt, spelend verdronk zij in het water rond het nabij Leiden gelegen buitengoed Kronestein (zie 'Ter nagedachtenis' door Miena Sijthoff, 9 p. + foto, in het bezit van mej. Ag. A. Hartevelt te Velp) - Verj. 29-6.
HARTONG, F.L., *Register der protocollen van notarissen in Nederland* (R'dam, 1916), XXIII + 578 p.

Hecker, prof. dr. W.A., 1817-1909* - Br. 24, [2].
Heemskerk Az., mr. J., 1818-1897* - Br. 47, 48, 49.
Heemskerk Bz., dr. J., 1811-1880*, lid van de Gids-redactie 1848-1853 - Br. 18, [3], 19.

Heering, ds. P., 1838-1921, predikant (1869-1881 in Ned. Oost-Indië), neef van prof. M.J. de Goeje - Br. 38, [2], 40, [4].
Hees, C.M. van, 1820-1880* - Verj. 9-12.
HEINE, H. - Br. 86, [3].
Hengel, Margaretha J.P. van, 1818-voor 1846?, dochter van W.A. van Hengel - Br. 1.
Hengel, prof. dr. W.A. van, 1779-1871, 1824-1849 hoogleraar Nieuwe Testament te Leiden - Br. 1[2]; Verj. 12-11.
HERODOTUS - 83.
HERODAS - Br. 83, [6].
Heukelom, J. van, 1813-1886, lakenfabrikant te Leiden, lid der Prov. Staten - Verj. 4-3.
Hioolen en Hioolen-Macleod - Br. 64.
Hoek, H.M. van der, boekhandelaar te Leiden - Br. 83.
Hoekema Kingma-van der Hoeven, M.C., 1835-1875, dochter van J. van der Hoeven, huwde in 1850 met de Leidse arts P. Hoekema Kingma (1829-1868) - Br. 83[5]; Verj. 25-2.
Hoeven, Alida Josina van der, 1880-1945 (zie genealogie-Goddard, IVd) - Verj. 25-8.
Hoeven, Elizabeth Anna van der, geb. 1879 (zie genealogie-Goddard, IVc) - Verj. 1-1.
● Hoeven, Gijsbert Leonard van der, 1853-1937 (zie genealogie-Goddard, IIIf), handelsagent - Br. 59[3], 64, 71; Verj. 25-10; Test.
Hoeven, prof. dr. J. van der, 1802-1868* - Br. 1.
Hoeven G. Lz., J. van der (zie genealogie-Goddard, IIIf) - Br. 59[3].
Hoeven-Goddard, Antonia Johanna van der, 1854-1940 (zie genealogie-Goddard, IIIf) - Br. 59, [3], 71; Verj. 2-9; Test.
HOFF, B. VAN 'T, Mr. J. Acquoy en het Deventer Archief, in: *Ned. Archievenblad*, 1929/30, p. 105-107.
HOLLAND, SIR HENRY - Br. 81, [4].
HOMERUS - Br. 81[3], 83.
Hommel, predikant te Bern, correspondent van overste Stouppe - Br. 68.
Hooft van Iddekinge, J.E.H., 1842-1881, dir. van het munt- en penningkabinet van de Leidse universiteit 1871-1873, werkte bij enkele publikaties met Fruin samen (zie *V.G.*, registerdeel, 1872 en 1874) - Br. 51.
HORATIUS - Br. 83.
Houten, mr. S. van, 1839-1930 - Inl.; Br. 59[2].
Hoynck van Papendrecht, mr. A., 1819-1877* - Br. 23.
Huber, mr. U.H., 1842-1917, antirev. lid der Tweede Kamer voor Dokkum 1888-1894 - Br. 57.
Huet, Cd. Busken, 1826-1886 (zie *Corr.*, p. 161[3]) - Inl.; Br. 77, 78.
Hulleman, prof. dr. J.G., 1815-1862, sedert 1857 hoogleraar te Leiden in de latijnse en griekse antiquiteiten - Verj. 29-5.
Huussen sr., A.H. - Inl.

HUUSSEN SR., A.H., *Robert Fruin en het Stedelijk Gymnasium te Leiden, 1850-1860* (Leiden, 1963), 40 p.
H y a c i n t h e , P è r e - zie: Loyson.
Intogt van Frederik Hendrik in 's-Hertogenbosch in 1629. Gecostumeerde voorstelling door de H.H. Studenten der Leydsche Hoogeschool den 11 Junij van het jaar 1850 (Leiden, z.j.), 8 p. + afb.
I t e r s o n , p r o f . d r . J.E. v a n , 1842-1901, doorliep het Leidse gymnasium,

doubleerde in de derde klasse, 1878 hoogleraar te Leiden in de heelkunde - Br. 83.
Jacqueline - zie: Bleyswijk Tierens Verhagen-Goddard, J.C. van.
Jacques - zie: Fruin, Jacobus Anthonie (1829-1884) en: Fruin, Jacobus Antonie (1874-1945).
Jager, ds. H. de, 1834-1903, predikant (te Brielle 1862-1892), beheerde ook het Brielse gemeente-archief - Br. 72, [2], [3].
James - zie: Fruin, Jacobus Anthonie (1829-1884).
Jan - zie: Fruin, Joan Adriaan.
Janne - Br. 4.
● Jonckbloet, prof. dr. W.J.A., 1817-1885* - Br. 25[3], [4], 28, 53, [2], 83[15], 85.
Jonge, mr. J.K.J. de, 1828-1880* - Br. 27.
Jongsma, W.S., notaris te Leiden - Test. [1].
Kaay, mr. W. van der, 1831-1918 (zie *Corr.*, p. 418[5]) - Br. 55, [2], 64, [9].
KALFF, G. - Br. 74[2].
Kampen, P.N. van, 1818-1888* - Br. 38, 42.
Kappelle, J.P., schrijnwerker te Rotterdam (*Adresboek van R'dam*, 1851, p. 131) - Br. 10.
Kemink, dr. H.H., 1817-1861, oriëntalist en uitgever te Utrecht (o.a. van De Nederlander) - Br. 17.
Kernkamp, prof. dr. G.W., 1864-1943* - Inl.
KERNKAMP, G.W., *Over Robert Fruin* (Utrecht, 1901), 184 p.
KERNKAMP, J.H., *Inventaris der familiepapieren Meerman*, *Van Westreenen*, *Dierkens en Van Damme*... ('s-Grav., 1948), 80 p.
● Kiehl, prof. dr. E.J., 1827-1873* - Br. 83; Verj. 26-11.
Kingma - zie: Hoekema Kingma-van der Hoeven, M.C.
● Knoop, W.J., 1811-1894* - Inl.; Br. 44, [2], [3], 45[2], [3], 79.
Knottenbelt, mr. J., advocaat te Rotterdam, sedert 1893 was bij hem mr. Th.A. Fruin J. Az. werkzaam, die hem later als hoofd van het kantoor opvolgde - Br. 54, 71[4].
Koens, de diligencediensten van J.P. - Br. 3[2], 6, [10].
Koorbach, Adriaan, ca. 1632-1669, vertolker van het Spinozisme in de Republiek - Br. 69.
Koorders, dr. D., 1830-1869* - Br. 14[1].
Krieger, prof. dr. F.W., 1805-1881, 1848-1869 hoogleraar te Leiden in de heelkunde - Br. 34.
Krol, ds. H.J., 1820-1904, tegelijk met Thomas Fruin als student aangekomen, predikant 1845-1897 - Br. 1.
Kuenen, prof. dr. A., 1828-1891, sedert 1853 hoogleraar in de godgeleerdheid te Leiden - Verj. 10-12.
● Kuyper, prof. dr. A., 1837-1920* - Br. 55, 61[2], [3], 62[2], [3], 63[2].
Labree, W., geb. 1802, behanger te Leiden (zie *Corr.*, p. 1[1]) - Br. 7.
LAND, J.P.N. - Br. 40, [5].

Landa-Mulder, W., 1800-na 1860, verkoopster van meubelen te Leiden - Br. 3.
Lecomte, dr. F.C., geb. 1809, ingeschreven als lit. student te Leiden 16 sept. 1841, geprom. 1847 - Br. 7.
Leemans, dr. C., 1809-1893, 1835 conservator, 1839-1891 directeur Museum van Oudheden te Leiden - Br. 7; Verj. 14-10.
Leeuw, ds. Jacobus van der, 1822-1894, zoon van J. van der Leeuw (koopman te Rotterdam), predikant te Wormer 1850-1890 - Br. 13, [3].

LISOLA, FRANZ PAUL VON - Br. 68.
Loeff - zie: Verniers van der Loeff, H.C.
LÖHER, FRANZ VON - Br. 36.
● Lohman, jhr. mr. A.F. de Savornin Lohman, 1837-1924 - Br. 55[2], 60[2], 63[2], [8].
Loon, mej. Van, nicht van A.E.M. Fruin-Veltman - Br. 71.
Loyson, Charles (Père Hyacinthe), 1827-1912, priester 1851, voerde oppositie tegen het Vaticaans concilie, brak met de R.K. kerk en stichtte te Genève en Parijs vrije kerken - Br. 87, [3].
LUCAS - Br. 69, [3].
● Luzac, mr. L.C., 1786-1861* (*Corr.*, p. 81[1], noemt hem ten onrechte geestesziek), curator van de Leidse universiteit 1841-1861 - Br. 32[1], 85; Verj. 18-2.
MACAULAY, TH. B. - Br. 36.
MARE, A.J. DE, *Lijst der geschriften van Dr. W.G.C. Byvanck, 1874-1925* ('s-Grav., 1926), 66 p.
Maria Stuart, 1662-1695, echtg. van stadhouder Willem III - Inl.; Br. 50.
Marteau, P., uitgever - Br. 68.
Martin, prof. dr. J.K.L., 1851-1942, hoogleraar te Leiden in de geologie 1877-1922 - Br. 64, [13].
Matthes, ds. H.J., 1780-1854, ev. luth. predikant (sedert 1828 te Leiden) - Br. 1.
Meerting, Pieter, uitgever - Br. 68
MEES-VERWEY, M., *De betekenis van Johannes van Vloten. Een bibliografie met inleiding* (Santpoort, 1928), 359 p. (diss. Leiden).
MEINSMA, K.O. - Br. 67, [2], 68, [2], 69, [3].
Mérimée, Prosper, 1803-1870, Frans schrijver - Br. 79.
MEULEN, W.W. VAN DER, Over Robert Fruin, in: *De Ned. Spectator*, 1901, p. 172-174.
● Mey, dr. H.W. van der, 1834-1905, doorliep de Latijnse school te Doesburg, studeerde te Deventer en Leiden, verbonden aan de gymnasia van Deventer (1858) en Leiden (leraar 1865, rector 1877-1902) - Br. 83[11], [22], 85[3].
Meyer-Fruin, Mary, 1766-1843 (zie genealogie-Fruin, IIa) - Br. 2[2]; Verj. 3-9.
Mie - Br. 13.
Mina - Br. 8, [2].
Minderop, mr. C.M.H., 1867-na 1925, notaris te Rotterdam - Br. 70[3].
MODDERMAN, R.S. TJADEN, Levensbericht van Daniël Hartevelt, in: *Levensberichten van Letterkunde*, 1896-1897, p. 65-116.
Moll, prof. dr. J.W., 1851-1933* (zie genealogie-Fruin, IVd) - Br. 56; Verj. 3-6, 30-6, 5-8; Her.
Moll, prof. dr. W., 1812-1879, hoogleraar te Amsterdam in de kerkgeschiedenis, exegese en dogmatiek, vader van J.W. Moll - Br. 31[1].

Moll, dr. W., 1888-1962, zoon van J.W. Moll, 1916 ambtenaar aan gemeente-archief van 's-Gravenhage, 1923-1953 archivaris (*Ned. Archievenblad*, 67, 1963, p. 18) - Verj. 5-7.
Moll-Fruin, Anna Carolina, 1865-1919 (zie genealogie-Fruin, IVd), echtg. van J.W. Moll - Verj. 25-6, 5-8; Test.; Her.
Moll-Voet, A.E.H.T., 1819-1890, moeder van J.W. Moll - Verj. 31-3.

Moltzer, prof. dr. H.E., 1836-1895, hoogleraar in de Ned. taal en geschiedenis te Groningen 1865, te Utrecht 1882 - Br. 83, [15].
Moorrees-In de Betou, P.G.J., 1789-1866, moeder van Thomas Fruins studiegenoot ds. F.H. Moorrees (1821-1901), te Leiden woonachtig - Br. 1.
Müller, Friedrich, 1749-1825, 'Maler Müller' - Br. 9.
Muller, prof. dr. P.L., 1842-1904* - Inl., Inl.[n]; Her.
MULLER, P.L., Levensbericht van Robert Fruin, in: *Levensberichten van Letterkunde*, 1899-1900, p. 11-62 (gedateerd: April 1900).
Muller Fz., mr. S., 1848-1922* - Inl.; Br. 51[2], 65, 81, [7]; Verj. 22-1; Her.
MULLER FZ., S., Robert Fruin†, in: *Algemeen Handelsblad*, 1 februari 1899, avondeditie, 1e blad, p. 1.
-, Fruin-studiën, in: *Tweemaandelijksch Tijdschrift voor Letteren*..., VII (1901), 1e hj., p. 490-506.
MUSSET, ALFRED DE - Br. 86.
Naber, prof. mr. J.C., 1858-1950 (zie *Corr.*, p. 294[3]) - Inl., Inl.[n].
Neuteboom, Gijsberta, 1850-1922, huishoudster van Daniël Hartevelt en Robert Fruin - Inl.[n]; Br. 52, [3], 59[3]; Verj. 27-3, 1-5; Test.
Nicht, en Nicht Bet - zie: Fruin, Elizabeth Petronella.
NIPPOLD, FRIEDRICH - Br. 46, [2], [3].
Nolthenius - zie: Tutein Nolthenius, R.P.J.
Noordziek, J.J.F., 1811-1886* - Br. 51.
Noot - zie: Brouwer-Noot, E.P.
Nijhoff, Martinus, 1826-1894* - Verj. 24-9.
Nijhoff, fa. Martinus - Inl.[n]; Br. 54[6]; Test. [12]; Her.
Nijman, mr. D., 1824-1880, evenals Robert Fruin in september 1842 te Leiden ingeschreven als student in de lit. fac. - Verj. 28-9.
Obbema, drs. P.F.J. - Inl.
Oliphant, Jacoba Clasina, 1816-na 1876, schoonzuster en huisgenote van C.G. Cobet - Verj. 26-2.
Olivier, mr. W.C.D., 1820-1885*, na de opheffing der Leidse rechtbank rechter te 's-Gravenhage - Br. 17, 23, 83, [7], [9], 87; Verj. 21-5.
Oordt, prof. dr. J.F. van, 1794-1852, theol. hoogleraar te Groningen 1829, te Leiden 1839 - Br. 1, [2].
OORDT, J.W.G. VAN - Br. 39, [4].
Oordt-Bakker, H.J. van, 1803-1851, echtg. van J.F. van Oordt - Br. 1.
Oort, ds. A.J.P., 1821-1907, studiegenoot van Thomas Fruin, predikant sedert 1844 - Br. 1.
Oort, ds. H., 1778-1849* - Br. 3, [5], [6].
Oosterzee; bedoeld is misschien W.J. van Overzee, 'in teekenbehoeften', op de Hoogstraat te Rotterdam (*Adresboek van R'dam*, 1847, p. 146) - Br. 9.
● Opzoomer, prof. mr. C.W., 1821-1892, hoogleraar te Utrecht in de filosofie 1846-1889 - Inl.; Br. 1, 9, 10, [2], 13, 16[4], 17, [1], 25[4], 38, [6], [7], 46[3], 78, 79, [5], 80, 81, 82, 83, 87; Verj. 12-6, 22-8, 20-9, 19-10.

Opzoomer, mr. E., geb. 1850, oudste zoon van C.W. Opzoomer - Br. 82, [3]; Verj. 11-2.
Opzoomer, W.R.E.H., 1865-1896*, jongste zoon van C.W. Opzoomer - Br. 82; Verj. 2-6.
Opzoomer-Ackersdijck, A.C.J. (Adèle), 1826-na 1892, echtg. van C.W. Opzoomer - Br. 10[5], 81, 82; Verj. 19-10; 19-12.

Overman, ds. B.A., 1823-1885, studiegenoot van Thomas Fruin, predikant sedert 1847, overl. als secretaris van de synode der Ned. Hervormde Kerk (zie *Levensberichten van Letterkunde*, 1908-1909, p. 17) - Br. 6, [5].
Overman, ds. G., geb. 1824, broer van B.A. Overman, studiegenoot van Thomas Fruin, predikant sedert 1847 - Br. 6, [5].
OVERSTEEGEN, J.J., *Keur uit het ongebundelde werk van W.G.C. Byvanck*, ingeleid en met aantekeningen voorzien door - (Zwolle, 1956), 247 p.
Perk, Anthonij, 1759-1813, vader van E.M. Fruin-Perk (zie genealogie-Fruin, IIb) - Verj. 7-1, 21-9, 18-11.
Perk, Jacoba Antonia (Tante Perk), 1795-1865, jongste dochter van A. Perk, inwonend bij de ouders van Robert Fruin (SNELLER, *Het ouderlijk huis*, p. 175) - Br. 3, 10[6], 13, 80; Verj. 27-11, 9-12.
Perk-Delfos, Elizabeth, 1757-1823, echtg. van A. Perk - Verj. 20-5, 21-9, 29-9.
Pesch, prof. A.J. van, leraar wiskunde aan de H.B.S. te Deventer, belast met de wiskundige lessen aan het Athenaeum aldaar 1864-1872 (VAN SLEE, p. 191, 195) - Br. 83.
Petit, Louis D., 1847-1918*, bibliothecaris van de Maatschappij der Ned. Letterkunde 1893-1918 - Br. 69; Test.
Petri, Otto, gevestigd aan de Oppert te Rotterdam (*Adresboek van R'dam*, 1869, p. 337) - Br. 37.
Philips II, koning van Spanje, 1527-1598 - Br. 75.
PHILIPS VAN LEIDEN - Br. 63.
Pieters, V.H., lijstenmaker en vergulder in het Hang te Rotterdam (*Adresboek van R'dam*, 1847, p. 221) - Br. 9.
Pira - Br. 56, [4].
PLAUTUS - Br. 83.
PLINIUS - Br. 83.
Pluygers, prof. dr. W.G., 1812-1880* - Inl., Inl.[n]; Br. 78, 83, [5], 87; Verj. 18-2, 30-4.
Pluygers, Wilhelmina Margaretha, 1819-1885, zuster van W.G. Pluygers - Inl.[n]; Br. 83[5]; Verj. 27-9, 1-12.
Pluygers, Wilh., geb. 1871, kind van J.A. Pluygers (zoon van W.G. Pluygers), die in 1863 naar de graafschap Bentheim verhuisde (G.A. Leiden, Att. Pieterskerk 13 dec. 1863) - Verj. 29-1.
Pluygers-Voorhelm Schneevoogt, C.A., 1813-1863, echtg. van W.G. Pluygers - Verj. 25-11.
POLYBIUS - Br. 83.
Poole, mr. S. le, 1834-1891, zeer gezien fabrikant te Leiden, antirev. raads- en Statenlid - Verj. 25-7.
● Potgieter, E.J., 1808-1875, oprichter van De Gids, redacteur 1837 - 1865 - Inl.; Br. 77.
Potgieter, Sophia Joh., 1818-1898, zuster van E.J. Potgieter (*Tijdschrift v. Ned. Taal- en Letterk.*, 61, 1942, p. 44) - Br. 77.

Quack, A.C., 1837-1877, zuster van H.P.G. Quack (*Ned. Patriciaat*, 48, 1962, p. 230) - Br. 43, [2].

● Quack, prof. mr. H.P.G., 1834-1917* - Inl., Inl.[n]; Br. 38[5], [6], 47[4], 79[3].

QUACK, H.P.G., Mijn overleden vriend Alexander Sillem, 1840 - 1912, in: *De Gids*, 1912, III, p. 122-137.

-, *Herinneringen uit de levensjaren*, *1834-1914* (A'dam, 1915[2]), VIII + 467 p.

Quack, P.C., 1801-1878, vader van H.P.G. Quack - Br. 41, [2].
Quack-van Heukelom, C.T., 1841-1923, echtg. van H.P.G. Quack - Br. 38, 40, 41, 43, 86.
QUERIDO, Is. - Br. 77[4].
QUINTILIANUS - Br. 6.
Rachel - Br. 5, 83[4].
Rahusen, mr. E.N., 1830-1913, advocaat te Amsterdam, lid van de raad, de Staten en de Eerste Kamer - Her.
Ranke, L. von, 1795-1886* - Br. 36; Verj. 23-5.
RATHERY, E.J.B. - Br. 63, [2].
Reekers, mr. T.J.M.A., R.K. lid van de Tweede Kamer 1878-1894 voor het district Haarlemmermeer - Br. 57.
● Reesema, mr. W. Siewertsz van, 1813-1886* - Br. 18, 19, 20[1], [4], 23[2], [3], [4]; Verj. 23-5.
REESER, H., *De jeugdjaren van A.L.G. Toussaint*, *1812-1851* (H'lem, 1962), XIII + 361 p.
Retermeyer, ds. F.L., 1804-1845, ev. luth. pred. te Leiden sedert 1830 - Br. 1.
Reumer, A.J., notaris te Gorinchem - Br. 70[2].
Riemsdijk, jhr. mr. Th. H.F. van, 1848-1923* - Her. [4].
Rieu, dr. W.N. du, 1829-1896* - Verj. 21-12.
ROBIDÉ VAN DER AA, P.J.B.C. - Br. 38[3].
Rochussen, mr. I.J., 1828-na 1907* - Br. 20.
● Röell, jhr. mr. J., 1844-1914* - Br. 55[1], 57[2], [3], 78.
Rogge, prof. dr. H.C., 1831-1905 (zie *Corr.*, p. 77[4]) - Verj. 16-2.
ROGIER, L.J., Robert Fruins verhouding tot Opzoomer, in: *Annalen van het Thijmgenootschap*, 46 (1958), p. 141-152.
-, Recensie van: J.W. Smit, Fruin en de partijen tijdens de Republiek, in: *B.G.N.*, XIV (1959), p. 244-246.
Rosenstein, prof. dr. S.S., 1832-1906, hoogleraar te Leiden in de pathologie 1873-1902 - Br. 64.
ROUSSET - Br. 67, [2].
Royaards, mr. W.J., heer van den Ham, 1829-1897, raadslid, wethouder en Statenlid te Utrecht, 1888-1897 lid der Tweede Kamer - Br. 75[3].
Ru, A. de, geb. 1840, loodgieter, huisbewaarder van Fruin 1877-1897 - Verj. 4-11; Test.
Ru-de Jong, A.A. de, geb. 1833, echtg. van A. de Ru - Verj. 1-5, 10-10, 4-11; Test.
Rijke, C., overl. 1890, niet te Leiden woonachtig, familielid van P.L. Rijke? - Verj. 29-11.
Rijke, prof. dr. P.L., 1812-1899* - Br. 20, [6], 83; Verj. 11-7.
Rijke-Hamaker, J., 1829-1875, echtg. van P.L. Rijke - Verj. 26-2.
Sander, mr. P.A., 1821-1860, advocaat te Rotterdam 1844, bij de rechterlijke macht 1848, cons. lid der Tweede Kamer voor Dordrecht 1853-1859 - Br. 23[5].

Savornin Lohman - zie: Lohman, A.F. de Savornin.
● Schaaff, mr. J.H.L. van der, geb. 1845, evenals W.G.C. Byvanck in september 1865 te Leiden als student aangekomen - Br. 85, 87.
SCHÄFFNER, W. - Br. 63, [2].
Schalk, M.J.A. van der, overl. 1892, jongste dochter van Th.W. van der Schalk en A.I. van der Hoeven - Verj. 29-6.
Schalk, mr. Th. W. van der, 1841-1892, notaris te Noordwijk-Binnen,

met zijn dochter te Leiden verdronken, toen hun rijtuig te water geraakte (*Leidsch Dagblad*, 30 juni 1892, le blad, p. 3) - Verj. 29-6.
Scheurleer, dr. D.F., 1855-1927, bankier, musicoloog, historicus, letterkundige - Br. 76, [2].
● Schimmelpenninck van der Oye, A. baron, 1839-1918* - Br. 51, 65, 66.
Schneevoogt, prof. dr. G.E. Voorhelm, 1814-1871*, lid van de Gids-redactie 1846-1871 - Verj. 17-8.
Schneither, dr. G.A., 1800-1877, vader van A.C. Fruin-Schneither, rector van het Erasmiaans gymnasium te Rotterdam sedert 1839 (*Corr.*, p. 94[2], verwart hem met zijn broer dr. J.A. Schneither, rector te Groningen) - Br. 39, [3]; Verj. 6-6, 1-7.
Schneither, J.J., 1831-1877, broer van mevr. A.C. Fruin-Schneither - Verj. 17-6.
Schneither-de Louter, A.C., overl. 1872, moeder van A.C. Fruin-Schneither - Verj. 29-6.
Scholten-Ras, A.M.A., 1820-1898, tweede echtg. van prof. dr. J.H. Scholten (1811-1885, theol. hoogleraar te Leiden) - Verj. 10-4.
Schot, L.F., notaris te Rotterdam - Br. 70[3].
SCHOTEL, G.D.J. - Br. 47[2].
Schwaebe, J.F.K., boekverkoper aan de Oppert te Rotterdam (*Adresboek van R'dam*, 1847, p. 178) - Br. 6.
Seret, H., 1845-1926* - Br. 56[4].
Siewertsz van Reesema - zie: Reesema, W. Siewertsz van.
● Sillem, mr. J.A., 1840-1912*, bankier, lid van de Gidsredactie 1871-1894, schreef enkele historische werken, 1892 lid van de Kon. Akad. van Wet., bedankte voor een professoraat te Leiden in de historia diplomatica (zie ook H.P.G. QUACK, *Mijn overleden vriend*) - Inl., Inl.[n]; Br. 50[7], 79, [4].
SLEE, J.C. VAN, *De illustre school te Deventer 1630-1678* ('s-Grav., 1916), 295 p.
Smit, dr. H.J. - Inl., Inl.[n].
SMIT, H.J. - zie: *Correspondentie van Robert Fruin*; en: *Groen van Prinsterer Briefwisseling*.
Smit, dr. J.W. - Inl.
SMIT, J.W., *Fruin en de partijen tijdens de Republiek* (Gron., 1958), XVI + 227 p. (diss. Utrecht).
-, Aantekening. Dr. E.E.G. Vermeulen, Fruin en Huizinga over de wetenschap der geschiedenis, in: *B.G.N.*, XV (1960), p. 54-59.
Snellen, prof. dr. H., 1834-1908, geneesheer-dir. van het Ned. gasthuis voor ooglijders te Utrecht 1862, hoogleraar ald. 1877-1899 - Verj. 29-9.
Sneller, prof. dr. Z.W. - Inl., Inl.[n].
SNELLER, Z.W., *Opzoomer en Fruin* (A'dam, 1949), 21 p. (Med. Kon. Ned. Akad. van Wet., afd. Lett., N.R., XII, 10).
-, *Groen van Prinsterer en Fruin* (A'dam, 1949), 110 p. (idem, XII, 12).

-, Kuyper en Fruin, in: *Huldeboek Pater Dr. Bonaventura Kruitwagen O.F.M.* ('s-Grav., 1949), p. 389-406.
-, Het ouderlijk huis van Robert Fruin, in: *Rotterdams Jaarboekje*, V, 7 (1949), p. 162-200.

Sophia Frederica Mathilda, koningin der Nederlanden, 1818-1877, echtg. van koning Willem III - Verj. 3-6.
Spinoza, B., 1632-1677 - Br. 67, 68, 69.
Spruyt, prof. dr. C. Bellaar, 1842-1901 (zie *Corr.*, p. 203[2]) - Br. 38, [7], 87.
Staal, H.P., 1845-1920* - Verj. 17-6, 10-7.
Staal-Cobet, M.L., 1849-1921* - Verj. 6-6, 10-7.
Stahl, prof. F.J., 1802-1864* - Br. 20.
Star Numan, mr. O.W., 1840-1899* - Verj. 4-9.
Steur, J. - Inl.
Stouppe, de gebroeders - Br. 67, [2].
Stuffken, prof. dr. J.H., 1801-1881* - Br. 83.
Suchtelen, de familie Van - Br. 64.
Suringar, dr. W.H.D., 1805-1895, 1826 docent, 1846-1877 rector van het Leidse gymnasium (HUUSSEN, p. 8; *Corr.*, p. 62[3], onjuist) - Verj. 13-10; Test. [4].
TACITUS - Br. 5[2], 83.
Tak van Poortvliet, mr. J.P.R., 1839-1904* - Inl.; Br. 55, 56, 78, 79.
Tante - zie: Perk, Jacoba Antonia.
Terpstra, Jacoba Louisa Aletta, geb. 3 maart 1883, overl. 30 oktober 1883 (zie genealogie-Goddard, IVa) - Verj. 3-3.
Terpstra, Willem, 1847-1912 (zie genealogie-Goddard, IIIc), notaris te Akkrum 1889, te Benningbroek 1892 - Verj. 23-2, 21-7; Test.
Terpstra-Goddard, Elisabeth Maria, 1847-1919 (zie genealogie-Goddard, IIIc), echtg. van W. Terpstra - Br. 9, [4], 13; Verj. 21-7, 9-12; Test.
Teyler van der Hulst, Pieter, 1702-1778, vermogend zijdefabrikant te Haarlem, verzamelaar op verschillende gebieden, deed bij testament Teylers Godgeleerde en Tweede Genootschap oprichten - Verj. 8-4.
THIERRY - Br. 36.
THIERS - Br. 36.
Thom, en Thomas - zie: Fruin, Thomas Anthonij (1818-1878).
Thorbecke, mr. J.R., 1798-1872 - Br. 21, 81, 83; Verj. 4-6.
THUCYDIDES - Br. 5[2], 83.
Thijm - zie: Alberdingk Thijm, J.A.
Thysius, Joannes (Johan Thijs), 1621-1653, koopmanszoon, advocaat te Leiden, stichtte aldaar bij testamentaire beschikking een bibliotheek voor algemeen gebruik, waarin naast veel pamfletten ook familiepapieren en koopmansboeken zijn ondergebracht - Br. 83.
● Tideman, J., 1821-1901, deed doctoraal examen letteren te Utrecht 1845, adj.-redacteur der Staatscourant 1847, ambtenaar op Binn. Zaken 1850, op Kon. Bibliotheek 1880-1896 - Br. 53[2], [3].
TIELE, P.A. - Br. 38, [3], [4].
Tisius - zie: Thysius.
Toussaint - zie: Bosboom-Toussaint, A.L.G.

Tromp, Maarten Harpertsz., 1598-1653 - Inl.; Br. 72, [1], [3].
Tromp-Barentsdr., Jannetje, moeder van M. Hz. Tromp - Br. 72, [3].
Tromp-Teding van Berckhout, Cornelia, derde echtg. van M. Hz. Tromp - Br. 72[3].
Trotsenburg, mej. B.J. van, geb. 1836, overl. buiten Leiden, huishoudster van J.G.R. Acquoy - Inl.[n]; Test.

Tullingh: jhr. J.G.J. van Oldenbarneveld, genaamd Witte Tullingh, 1812-1894, generaal-majoor der artillerie, vriend van Daniël Hartevelt (HARTEVELT, p. 162) - Verj. 3-12.
Turnhout (Tuurenhout), Elisabeth, 1872-1938, dienstbode bij Robert Fruin - Test.
● Tutein Nolthenius, ir. R.P.J., 1851-na 1936, ingenieur bij de Rijkswaterstaat, bankier te Amsterdam 1902-1909, lid van de Gids-redactie 1897-1919, nadien in Zwitserland - Br. 42[1], 84[2].
Uylenbroek, dr. P.J., 1824-1863, prom. 1846, leraar te Maastricht, rector te Haarlem - Br. 5, 6; Verj. 27-10.
VEER, H. VAN 'T, *Mr. C.W. Opzoomer als wijsgeer* (Assen, 1961), 225 p. (diss. Leiden).
Veltman, Bernardina Gerrarda, 1819-1901, zuster van A.E.M. Fruin-Veltman (zie *Ned. Leeuw*, 36, 1918, k. 206) - Br. 71; Verj. 18-12.
Veltman, Willemina Frederica, 1811-1879, zuster van A.E.M. Fruin-Veltman - Verj. 16-12.
Verhagen - zie: Van Bleyswijk Tierens Verhagen.
VERMEULEN, E.E.G., *Fruin over de wetenschap der geschiedenis* (Arnhem, 1956), 103 p.
-, *Smit over Fruin* (Utrecht-Nijmegen, 1959), 68 p.
Vermeulen, dr. P.J., 1809-1878* - Br. 53[2], [3].
Verniers van der Loeff, mr. H.C., 1831-1891*, woonde in zijn studententijd samen met Jacques Fruin (G.A. Leiden, Volkstelling 1849, wijk VI, fo. 705) - Verj. 22-1.
VERSCHUER, W.A. BARON VAN - Br. 40, [2].
Verwey, prof. dr. Albert, 1865-1937*, schoonzoon van J. van Vloten - Br. 77[3], 83.
VERWEY, ALBERT, Robert Fruin [1905], herdrukt in: *Proza*, I (A'dam, 1921), p. 113-131.
Verwijs, dr. Eelco, 1830-1880, leerling van M. de Vries, 1868-1879 mede-redacteur van het Woordenboek der Ned. Taal - Br. 83, [19].
VETH, P.J. - Br. 50, [4].
Vinke, ds. H.L., overl. 1895, predikant te Noordeloos 1846, Delfshaven 1849, Leeuwarden 1850, Rotterdam 1856-1891 - Br. 13.
Visscher, prof. dr. L.G., 1797-1859* - Br. 25[4].
VISSER, J., Robert Fruin en het Fonds t.b.v. het Hollandsch onderwijs in Zuid-Afrika, in: *T.v.G.*, 59 (1946), p. 379-387.
● Vissering, prof. mr. S., 1818-1888*, lid van de Gids-redactie 1847-1849 en 1865-1876 - Br. 17; Verj. 23-6, 22-8; Test. [5].
Vloten, prof. dr. J. van, 1818-1883* - Br. 6, 17, [3], 20, [8], 23, 80, [4], [7], 83, [14], [15], [16], [17], [19]; Verj. 21-9.
VLOTEN, J. VAN, *Nalezing, aanteekeningen en bijlagen op Leidens beleg en ontzet* (Leiden, 1867), 110 p.
● Vollenhoven, mr. H., 1816-1889, werkzaam op Binn. Zaken 1840-1881, chef der afd. onderwijs 1848-1881, de Hoger Onderwijswet van 1876 is

goeddeels door hem gemaakt (*Corr.*, p. 224[3], onjuist), zijn legaat aan de Leidse universiteit is met het Fruin-fonds (*Corr.*, p. 326[5]) samengevoegd - Inl.; Br. 47[2], 48[1], 49[4].

Vollenhoven, mr. C. van, 1809-1896, burg. van Moordrecht 1832, lid van Gedep. Staten van Zuid-Holland 1865-1883 - Br. 64, [11].

Vollenhoven, P.J. van, notaris te Zutphen, zoon van C. van Vollenhoven - Br. 64, [11].

Vollenhoven-van Winten, mevr. A.W. van, echtg. van P.J. van Vollenhoven - Br. 64[11].
Voorhelm Schneevoogt - zie: Schneevoogt, G.E. Voorhelm.
Vorstman, ds. C.M.A.J., geb. 1824, ingeschreven te Leiden 1841, in 1850 predikant te Wijk aan Zee - Br. 13.
Vries, Hildegonde de, 1858-1881, enige dochter van M. de Vries - Verj. 1-12.
Vries, Jeronimo de, 1889-1891, oudste zoon van prof. dr. S.G. de Vries (de zoon van M. de Vries) - Verj. 18-2.
Vries, prof. dr. M. de, 1820-1892* - Br. 24, [2], 25, [3], 28[5], 53, [2], 83, [15], 85; Verj. 9-8, 9-11.
Vries-Gockinga, G.J. de, 1824-1890, tweede echtg. van M. de Vries - Verj. 8-3, 3-12.
Vürtheim, prof. dr. J.J.G., 1869-1928, sedert 1913 hoogl. te Leiden in de Griekse taal- en letterkunde - Br. 83.
Wassenaar, drs. W.A. - Inl.
WATER, J. VAN DE - Br. 63, [6].
WELDEREN RENGERS, W.J. VAN, *Schets eener Parlementaire Geschiedenis van Nederland*, I (1849-1891), ('s-Grav., 1948[4]), 799 p.
WESTERBAAN, PIER, *Het honderdjarig bestaan van de Leidsche Maatschappij van Weldadigheid ter voorkoming van verval tot armoede. Haar wording en werking* [Leiden, 1917], 132 p.
Wieringa, prof. dr. W.J. - Inl., Inl.[n].
WIERINGA, W.J., In memoriam Dr. H.J. Smit, in: *T.v.G.*, 72 (1959), p. 116-118.
-, zie: *Correspondentie van Robert Fruin*.
Willem II, stadhouder, 1626-1650 - Br. 72.
Willem III, stadhouder, 1650-1702 - Inl.; Br. 44, 79.
Willem III, koning, 1817-1890 - Br. 24.
Willem, prins van Oranje, 1840-1879, zoon van koning Willem III - Verj. 11-6.
WILLEMS, ALPH. - Br. 68, [3].
Winkel, dr. L.A. te, 1809-1868* - Br. 15, 28, [5].
● Wijck, prof. dr. B.H.C.K. van der, 1836-1925* - Br. 38, [7], 81[6], 88[1].
Zimmerman, Joh. C., 1828-1888, makelaar in suiker te Amsterdam, bankier, lid van Gedep. Staten van Noord-Holland, lid van de Gidsredactie 1852-1876 - Verj. 30-9.

[Bijlage]

[Jaarrekeningen over 1962]

Exploitatie-rekening Historisch Genootschap 1962

Onkosten	ƒ 2.156,08	Saldo exploitatie-rekening 1961	ƒ 19,91
Drukkosten Bijdragen en Mededelingen, deel 76	ƒ 8.070,75	Contributies	ƒ 12.131,83
		Rente	ƒ 469,42
Drukkosten Thorbecke-uitgave	ƒ 2.238, -	Diversen	ƒ 4.972,76
Drukkosten van uitgaven in bewerking	ƒ 2.000, -		
Lidmaatschappen	ƒ 140,14		
Reiskosten	ƒ 208,75		
Salarissen	ƒ 476, -		
Honoraria	ƒ 1.744,80		
Afschrijving inventaris	ƒ 97, -		
Saldo per 31 december 1962	ƒ 462,40		
Totaal	ƒ 17.593,92	Totaal	ƒ 17.593,92

Rekening boekenfonds Historisch Genootschap 1962

Aankoop van boeken en tijdschriften	ƒ 799,24	Saldo per 31 december 1961	ƒ 1.448,38
Administratiekosten	ƒ 295, -	Contributies leesportefeuille	ƒ 100, -

Portikosten	*f* 12,14	Verkoop van boeken en tijdschriften	*f* 1.254,05
Diverse uitgaven	*f* 9,35		
Saldo per 31 december 1962	*f* 1.686,70		
Totaal	*f* 2.802,43	Totaal	*f* 2.802,43

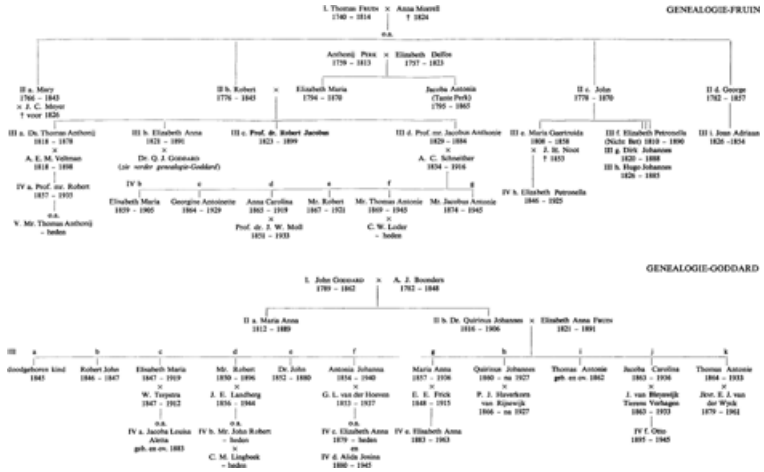
GENEALOGIE-FRUIN
I. Thomas Frens × Anna Morrell
1740 – 1814 † 1824
o.n.
Anthoni Frax × Elisabeth Delfos
1759 – 1813 1757 – 1823
II a. Mary
1766 – 1843
× J. C. Meier
† voor 1826
II b. Robert
1776 – 1845
×
Elisabeth Maria
1794 – 1870
Jacoba Antonia
(Tante Perk)
1795 – 1865
II c. John
1778 – 1870
II d. George
1782 – 1857
III a. Ds. Thomas Anthoni
1818 – 1878
×
A. E. M. Veltman
1818 – 1898
III b. Elisabeth Anna
1821 – 1891
×
Dr. Q. J. Gossaard
(zie verder genealogie-Goddard)
III c. Prof. dr. Robert Jacobus
1823 – 1899
III d. Prof. mr. Jacobus Anthonie
1829 – 1884
×
A. C. Schneither
1834 – 1916
III e. Maria Geertruida
1808 – 1858
× J. H. Nout
† 1853
III f. Elisabeth Petronella
(Nicht Bet) 1810 – 1890
III g. Dirk Johannes
1820 – 1888
III h. Hugo Johannes
1826 – 1883
III i. Jean Adriaan
1826 –1854
IV a. Prof. mr. Robert
1857 – 1935
o.n.
V. Mr. Thomas Anthoni
– heden
IV b
Elisabeth Maria
1859 – 1905
c
Georgine Antoinette
1864 – 1929
d
Anna Carolina
1863 – 1919
×
Prof. dr. J. W. Moll
1851 – 1933
e
Mr. Robert
1867 – 1521
f
Mr. Thomas Antonie
1869 – 1945
×
C. W. Lodar
– heden
g
Mr. Jacobus Antonie
1874 – 1945
IV b. Elisabeth Petronella
1846 – 1925

GENEALOGIE-GODDARD
I. John Gossard × A. J. Boenders
1789 – 1862 1782 – 1848
II a. Maria Anna
1812 – 1889
II b. Dr. Quirinus Johannes × Elisabeth Anna Frens
1816 – 1906 1821 – 1891
III a
doodgeboren kind
1845
b
Robert John
1846 – 1847
c
Elisabeth Maria
1847 – 1919
×
W. Teijatra
1847 – 1912
o.n.
IV a. Jacoba Louisa Aletta
geb. en ov. 1883
d
Mr. Robert
1850 – 1896
×
J. E. Landberg
1856 – 1944
o.n.
IV b. Mr. John Robert
– heden
×
C. M. Lingbeek
– heden
e
Dr. John
1852 – 1880
f
Antonia Johanna
1854 – 1940
×
G. L. van der Hoeven
1853 – 1927
o.n.
IV c. Elisabeth Anna
1879 – heden
en
IV d. Alida Jonna
1880 – 1945
g
Maria Anna
1857 – 1936
×
E. E. Frick
1848 – 1915
IV e. Elisabeth Anna
1883 – 1963
h
Quirinus Johannes
1860 – na 1927
×
P. J. Heverkorn van Rijswijk
1866 – na 1927
i
Thomas Antonie
geb. en ov. 1862
j
Jacoba Carolina
1863 – 1936
×
J. van Bleyswijk Tienen Verhagen
1863 – 1933
IV f. Otto
1895 – 1945
k
Thomas Antonie
1864 – 1933
×
Jkvr. E. J. van der Wijck
1879 – 1961